

Heribert Illig

KITALÁLT KÖZÉPKOR

A történelem legnagyobb időhamisítása

ati
print

A fordítás alapjául szolgáló mű:

HERIBERT ILLIG: DAS ERFUNDENE MITTELALTER

• Econ Ullstein List Verlag GmbH, 2001

HERIBERT ILLIG: WER HAT AN DER UHR GE.DREHT?

• Econ Ullstein List Verlag GmbH, 2001

© Econ Verlag, 1996

© Econ Ullstein List Verlag GmbH, 2000

© Allprint Kiadó, 2002

Heribert Iliig

KITALÁLT KÖZÉPKOR

a történelem legnagyobb időhamisítása

TARTALOM

A magyar olvasókhoz.....	13
Pap Gábor: A héj támadása a mag ellen.....	15
Hogyan válik kérdésessé egy időszak.....	25
A hívástól az elméletig	25
Célok és akadályok.....	33
Károly kupolája alatt.....	37
Tizenkét század kupolaépítkezése	42
Károly értékelése egykor és most	47
A források helyzetéről - négy minta.....	48
A születés.....	49
Az egyeduralkodás.....	51
A császárrá koronázás.....	51
A halál.....	54
Összegzés.....	56

NAGY KÁROLY - A KITALÁLT URALKODÓ

A császárok császára	61
Az ideális jogász	63
Az etnológustól a germanistáig.....	66
A német nyelv kezdetei	68
A korai német irodalom.....	69
A tudós és a műértő	73
A művészetek támogatója.....	75
A lelkészek királya és a teológus	79
A birodalom gyarapítója.....	84
A Rajna-Majna-Duna csatorna.....	87
A tettek embere is munkakerülő -	
avagy téli hadjáratok és sakkjáték.....	93
Erősen a kengyelben: a lovasság.....	95
Az első kereszteslovag és Jeruzsálem	98

Történelmi lyukak.....	104
<i>Widukind</i>	104
<i>III. Tasziló</i>	106
<i>Az avarok</i>	109
<i>Károly anonim, vazallusai</i>	110
<i>Európa testi ősatya</i>	111
<i>Óshamisítás</i>	112
<i>A háromszorosan elhanyagolt egyházállam</i>	114
<i>Frankon: a gazdaság nélküli birodalom</i>	119
Károly városai - a hiányzó városiasodás.....	120
<i>Katasztrófa avagy folyamatosság?</i>	123
<i>Délihábos vikingek</i>	126
Frank pénzrendszer = Pénznélküli Károly.....	129
Kereskedelem a Karoling Birodalomban.....	134
<i>Kereskedelmi élet</i>	135
<i>Megért-e a birodalom egy misét?</i>	137
<i>Zsákcuccban</i>	138
<i>Kereskedők és kézművesek</i>	141
<i>Fontra és vékára</i>	141
<i>Parasztkok és könyvelők</i>	142
<i>Vastalanság</i>	145
<i>A reménytelenség országa</i>	148
<i>Károly „elővételező” művészete</i>	151
Kincsek.....	151
<i>A Károly nevét őrző ékszerek</i>	152
Szobrok	156
<i>A szobrászat 1000 körül kezdődik</i>	157
<i>A legrégebb szobrok</i>	160
Az építkezések.....	162
<i>Az extraklasszis építető</i>	162
<i>Szegényes gazdagság</i>	167
<i>Boltozatépítés</i>	169
Az aacheni palotakápolna	174
<i>A központi kupola</i>	174
<i>A lépcsőszerű keresztboltozat</i>	176

<i>A ferde támboltozat</i>	178
<i>A spirálban emelkedő dongaboltozat</i>	180
A palotakápolna kora.....	182
<i>Az eltűnt építető - Köln és Firenze</i>	182
<i>Folytonosság Károly óta?</i>	184
<i>A keletkezés ideje</i>	188
<i>Hol állt a koronázási templom?</i>	193
A Karoling miniatúrafestészet.....	195
<i>A Karoling könyvművészet</i>	196
<i>Az Ottó-kori fejlődés</i>	198
<i>Összevetés</i>	199
<i>Kontinuitási viták</i>	203
<i>Hiányzó szkriptóriumok</i>	205
<i>A X. századi Leonardo</i>	207
<i>Osszedolgoztak-e - a Karoling és ottoniánus -festők?</i> .	209
<i>A „Book of Kells”</i>	210
<i>Az ír minuszcula</i>	212
„Tántorgó” falfestmények.....	213
 <i>A hamisítványok császára</i>	217
Károly tényleges utóhatása	218
Mikor és miért találták ki?	220
<i>Cui bono?</i>	224
<i>A XII. század „Einhard”-ja</i>	227
Zűrzavar Saint-Denisben	229
<i>A feledékeny apát</i>	230
<i>Saint-Denis építéstörténete</i>	232
<i>Saint-Denis és a krónikák</i>	241
<i>Umberto Eco - szép és jó</i>	243
<i>Saint-Denis és Franciaország</i>	246
<i>Kereszteshadjárat Santiago de Compostelába</i>	249
Roland és lovagsobrai	254
Vissza- és kitekintés	259
<i>A korszak kiürítése</i>	260

KI ÁLLÍTOTTA ÁT AZ ÓRÁT?

<i>Károly a kísértet - és a fantom idő</i>	267
<i>Két millennium - 2000 év nélkül?</i>	271
<i>Optika kontra logika</i>	271
<i>A „Krisztus születése” rejtély</i>	273
<i>A betlehemi csillag</i>	278
<i>Nagy konjunkció?</i>	279
<i>Üstökös az istálló felett?</i>	280
<i>Talán egy szupernóva?</i>	281
<i>Hogyan kovácsolják az időtengelyt?</i>	283
<i>A hatalom története</i>	284
<i>Augustus</i>	286
<i>Jézus születése</i>	287
<i>Időösszehasonlítás</i>	288
 <i>Lehet, hogy az első millennium túl rövid?</i>	291
<i>Caesar reformja</i>	291
<i>Mire jó a szökőnap?</i>	294
<i>A caesari hiba</i>	295
<i>Gergely pápa reformja</i>	295
<i>A reform, amely nem volt elég</i>	296
<i>Hibás javítás - helyes eredmény?</i>	297
<i>A csillagászati év</i>	297
<i>A Föld pályájának zavarai</i>	298
<i>Rosszul avatkozott be Augustus?</i>	300
<i>Évsarokpontok</i>	300
<i>Amy ékvető és fényjelző</i>	302
<i>A megalitikusok és a fáraók építményei</i>	304
<i>Tavaszi napéjegylenlőség</i>	305
<i>Tavaszpont és tavaszkezdet</i>	305
<i>A megkésett húsvét</i>	306
<i>Őszi napéjegylenlőség</i>	307
<i>A két naptár közelít egymáshoz?</i>	309
<i>Állandó és variálható évsarokpontok</i>	310
<i>A „Nicaea” hipotézis</i>	315
<i>Caesar ante portás</i>	319

<i>A nagyon sötét évszázadokról</i>	321
<i>Úr a történelemben</i>	322
<i>Károly, a villámfény</i>	324
<i>Építkezési stop Bizáncban.....</i>	326
<i>Károly, a fantom császár.....</i>	329
<i>Kitalált frankok</i>	335
<i>Apró rejtélyek.....</i>	337
<i>Hegycsúcs a felhőkben.....</i>	338
<i>Az „üres” régi világról.....</i>	340
<i>Izland - a nyugati emberek szigete.....</i>	343
<i>Nagy-Britannia - a lyukak országa</i>	344
<i>Alom vikingek.....</i>	350
<i>A Kazár Birodalom – álom a hatalomról.....</i>	351
<i>Spanyolország - arabok és iszlám</i>	355
<i>A nyugati gát építéset.....</i>	358
<i>Asztúria építőművészete.....</i>	359
<i>Byblos – közbülső állomás.....</i>	362
<i>Az örmény rejtély</i>	363
<i>Zűrzavar Indiában.....</i>	365
<i>Az indonéz megerősítés</i>	366
<i>Kína - és egy összefoglalás</i>	367
 <i>A korszakkitalálás előjelei.....</i>	371
<i>Időszámítás „Krisztus születése után”</i>	372
<i>A tisztítótűzről.....</i>	373
<i>Beda, az anakronisztikus.....</i>	374
<i>Teremtéskorszakok.....</i>	376
<i>Bizánci alternatívák</i>	377
<i>A zsidó időszámítás.....</i>	378
<i>Világnapok, avagy Nagy Károly</i>	
<i>mint az idő beteljesítője</i>	381
<i>Tér. u. 5500.....</i>	382
<i>Tér. u. 5200.....</i>	382
<i>Világ(korszak)forduló (Kr. u. 800-ban).....</i>	383
<i>Tér. u. 5000.....</i>	385
<i>Károly, a biztos találát.....</i>	385

Hedzsra és iszlám.....	386
<i>A perzsa talány.....</i>	387
<i>Arab képtelenségek.....</i>	388
Természettudományos alátámasztás	390
<i>Asztronómiai finomhangolás.....</i>	392
<i>Ptolemaiosz a tanúk padján</i>	393
<i>Napfogyatkozások</i>	395
<i>Ékirásos betlehemi csillag.....</i>	398
<i>A csődöt mondott C14-es módszer.....</i>	399
<i>Korh adózó fatámaszok.....</i>	400
Korszakköltés Keleten.....	403
<i>Ki, hol, mit, mikor, miért, hogyan és mennyit?.....</i>	403
Bíborbanszületett Konstantin	405
<i>A Szentkereszt</i>	405
<i>Bizánc a X. században.....</i>	408
<i>Az átírási akció.....</i>	412
<i>Az enciklopédiák.....</i>	413
<i>Ki, mikor és hol (I.)?.....</i>	415
Keresztény relikviák és ereklyék	415
<i>Bizánci birodalmi relikviák</i>	416
<i>A Szentkereszt elvesztése.....</i>	419
Miért éppen 297 év?.....	420
<i>Az egységes Bibliáért.....</i>	421
<i>Sándortól Sándorig.....</i>	422
<i>Apokaliptikus datálás.....</i>	426
<i>A keleti forgatókönyv.....</i>	428
 Egy korszak születése a „vad” nyugaton.....	431
III. Ottó.....	433
II. Szilveszter.....	435
<i>Régi-új tradíciók.....</i>	437
<i>„Tegyetek tanítványokká minden népeket!”</i>	439
<i>Fordulópont és összeomlás.....</i>	440
<i>1000 - miúle - dűlői.....</i>	441
<i>Apokaliptikus vég - vagy földi megváltás.....</i>	443
<i>A millenáris elindulás</i>	445
<i>Az új Jeruzsálem</i>	447

Indítóok és megvalósíthatóság	448
<i>Ki, mikor és hol (II.)?</i>	448
<i>A végrehajtás részletei</i>	449
Krisztológia - eszkatológia - hereziológia.....	451
<i>Eretnékek - átvágott gyökerekkel</i>	453
<i>Millenarizmus 1300-tól</i>	455
<i>A pergamenre fektetett idő</i>	457
Az iratok cseréje	458
<i>Kolostori magány?</i>	459
<i>Napfogyatkozás - amely eltakarja a képet</i>	461
<i>Életrajzi jegyzetek a kora középkorban?</i>	464
Az okmányok helyzete.....	465
<i>A Meroving királyi okmányok</i>	465
<i>A longobárd királyi okmányok</i>	466
A középkorkutatás aktuális problémái.....	471
<i>Kétségek körös-körül</i>	472
<i>Fried panorámája</i>	474
A koholt középkor kialakítása	476
III. Ottó alatt.....	476
<i>Károly koronázása</i>	
<i>az inovesztitúrávita szemszögéből</i>	476
I. és II. Frigyes.....	478
<i>A nyugati országok írásbelisége</i>	479
<i>Koholt idővel - vagy anélkül</i>	481
<i>A pisálkoló tűz szétterjed - Utószó az 1998-as zsebkönyvkiadáshoz</i> ..	485
<i>Vitaforum</i>	485
<i>Aachen a középpontban</i>	486
<i>A fordulat ideje</i>	488
<i>A túlhaladott pergamen</i>	490
 Jegyzékek	
<i>Hivatkozások</i>	495
<i>Felhasznált irodalom</i>	525
<i>Függelék</i>	553

A magyar Olvasókhöz

Németországban a „Kitalált középkor” 1996 óta keresett és vitatott mű - az egyszeri érdeklődők és a szakemberek körében egyaránt. Hogy a könyv valóban valami izgalmas újdonsággal szolgál, annak alátámasztására legyen elég annyi: Németországban már a tizenhatodik kiadásnál tartunk.

E magyar változattal pedig a kötet kilép a német nyeloterületről, ami számomra igen nagy örömet jelent. Már csak azért is, mert kutatásaink eredménye nem csupán Németországot és az egykori Frank Birodalmat érinti - hanem egész Európát, Izlandtól a régi Bizáncig, mi több, az arab területeket, Kínát, Japánt és Észak-Afrikát is.

Felfedezéseink egyszersmind több szakterületet is megbolgatnak. Kiderült, hogy az Óvilág történelmét újra össze kell illeszteni, még akkor is, ha ez néhány - betoldott - évszázad utólagos kihúzásával is jár. Témank szempontjából Közép- és Délkelet-Európa különösen érdekes. Itt a kihúzásnak nem esnek nemzeti hősök áldozatul, mint Nagy Károly, Harun al-Rasid vagy Nagy Alfréd. Éppen ellenkezőleg, e térségben nyugtalanítóan nagy az űr. Jóllehet Magyarország, pontosabban a Kárpát-medence területén rendre új népek bukkannak fel, a régészet eredményei érdekes módon nem egyeznek a régi krónikákban leírtakkal. Például a longobárdok esetében, a VI. században még sok a lelet, azután, éppen az avaroknál, furcsaságokba ütközünk. Nagy Károly állítólagos ellenfelei az itt eltöltött három évszázad ellenére szinte semmi nyomot nem hagytak maguk után, miközben a régészek azt sem tudják megerősíteni, hogy a Frank Birodalom határa ekkor Pannóniánál lett volna.

Európa népei, térségei különbözőek, a probléma azonban mindig ugyanaz: a kialakított történelmi kép több száz éve nem támasztható alá régészeti eszközökkel. A lelethelyzet és a régi írások, az úgynevezett dokumentumok ugyanis folyóást ellentmondanak egymásnak. E helyzetben csak egy rövidített, új kronológia képes összhangot teremteni. Ezért is tölt el boldogsággal, hogy Németország után éppen a Kárpát-medencében adhatom át e történelmi felfedezést a magyar olvasók számára.

Mindenkinek szívből kívánok jó olvasást, gondolkozást és további kutatást!

Heribert Illig

A HEJ TAMADASA A MAG ELLEN

AVAGY:

MI MINDENRE SZOLGÁLHAT EGY ÓRAÁTÁLLÍTÁS?

^{yy}Az 1991 -re kidolgozott tézisem, amelyet azóta minden tudományos fórumon képviselek, röviden a következő. Az európai történelem VII., Vili. és IX. százada művileg beiktatott, minden valóságot és reális történetet nélkülöző időszak. Ennek megfelelően maradék nélkül tör-lendő, majd az előtte és utána lévő történetek közvetlenül, vagy kis el-téréssel összekapcsolandók.

A kérdéses időközött már ekkor pontosan behatároltam: a betoldott, vagy kitalált időszak 614. augusztus végétől 911. szeptember elejéig tart. Természetesen egy ilyen pontos adatolást csak a további kutatá-sok fényében erősíthetünk vagy változtathatunk meg. "

Heribert Iliig, 1999

A két könyv, amely egyetlen kötetbe szerkesztve most először ol-vasható „idegen” nyelven - a német eredetihez képest -, méltán tekinthető mérföldkőnek a legújabb kori nyugat-európai közép-korkutatásban. Minthogy Heribert Iliig átgondoltan és élvezete-sen ír, nincs arra szükség, hogy művének ehelyütt előszó gyanánt tartalmi kivonatát adjuk. Célszerű inkább arra összpontosítani fi-gyelmünket, milyen tanulságokkal szolgál a kezünkben tartott könyv saját történelmünk helyesebb megítélése, és teljesebb megértése végett.

Mindenekelőtt tudomásul kell vennünk - maga Iliig figyel-meztet rá, szóban és írásban egyforma higgadtsággal és példamu-tató felelősségérzettel -, hogy a hazai (értsd: a német) történet-tudomány felkentjei öt elindulása óta folyamatosan hol sarlatán-nak, hol kalandornak, hol egyszerűen és nagyvonalúan hazaáru-lónak bélyegzik. Nyilvánvalóan azzal a sötét szándékkal, hogy el-hallgatásra kényszerítsék. Iliig urat azonban nem lehet ilyen kis-stílusú gáncsoskodással meghátrálásra bírni.

A tét persze kétségtelenül nagy. Az a kerek 300 éves időszak, amelyet Heribert Iliig a középkor történetéből kiiktat, gyakorlati-lag az összes dicsteljes eseményt, illetve csodálatra méltó hőst ma-gában foglalja, amelyre, illetve akire az újkori nyugat-európai, azon belül a német - nem csekély! - önbecsülés alapozódott, alapozó-dik. Gondoljuk csak el: tézisével az egész fényes Karoling-biroda-

lom - amely egyébként a legújabb kori „Európa-ház” koncepció-
nak is alapjául szolgál! azonkívül a nyugati gótok, a longobárdok
(csupa germán náció!) mintaállamai, a szigetország tündöklése
Nagy Alfréd alatt, a dicső nagyszláv állam - amelyet oly rút önké-
nyességgel számoltak fel (!) a „barbár” magyarok... - egy csapás-
ra törlődik a történelemkönyvekből. Igazán nem csodálkozhatunk,
ha műveit nem sietnek lefordítani franciára (Nagy Károly, óh!), an-
golra (Nagy Alfréd, óh!) vagy éppen valamely szláv nyelvre.

Heribert Iliig pontosan tudja: ezt a harcot nem lehet magányos
farkasként megvívni. Kezdetől fogva kiváló munkatársi gárda ve-
szí körül, amelynek körében úgy lehet megvitatni egy-egy sarkala-
tos fontosságú kérdést, hogy az embernek nem kell minduntalan
hátra döféstől tartania. (Bár ami azt illeti, szabályerősítő kivéte-
l itt is akad, amint azt a hovatovább botrányossá fajult plágiumvi-
ták példázzák a korábban közeli munkatársnak számító Uwe
Topperral!) Mindenesetre jó lesz megtanulnunk az olyan kutatók,
szerzők nevét, amilyen például: Hans-Ulrich Niemitz, Angelika
Müller, Christian Blöss (Berlin), Manfred Zeller (Erlangen),
Gunnar Heinsohn (Bremen), Klaus Weissgerber (Ilmenau) -
hogy csak a „mi ügyünkben”, azaz magyar vonatkozásban is legje-
lentősebb írások szerzőit említsük. Egyébként 2001 szeptemberi
adat szerint Iliig úr közvetlen munkatársainak köre meghaladja a
százas létszámot.

Fontos körülménynek tekinthetjük a szerző által összefogott
kutatócsoport eredményes működése, különösen pedig e működés
tágabb értelmű hatékonysága szempontjából, hogy mindjárt indu-
lásuktól (1991-től) önálló folyóiratban teszik közzé eredményeiket
(Vbrzeit-Frühzeit-Gegenwart - 1995-től Zeitensprünge néven), a
legfontosabbnak ítélteteket pedig, akárcsak az őket ért támadások,
valamint a rájuk adott válaszok teljes szöveganyagát azon frissiben
felviszik az internetre. Ilyen módon - legalábbis a perdöntő felis-
merések tekintetében - korszakos jelentőségű munkásságuk leta-
gadhatatdanná, meghamisíthatatlanná, illetve kisajátíthatadanná
válík.

Hasonlóképpen fontos - ők is annak tekintik - az úttörő elődök
számbavétele, szellemi hagyatékuk elemző feldolgozása, mai tudá-
sunk fényében történő folyamatos újraértékelése. Az alapsabb

vizsgálat során kiderül ugyanis, hogy a jelenleg mértékadónak számító történelmi korszakolás fél évezredre sem tekint vissza, hitelességének megkérdőjelezői között pedig olyan, a maguk korában igen jelentékeny személyiségeket üdvözölhetünk, mint a XVII-XVIII. század fordulóján tevékenykedő francia jezsuita egyháztörténész, Jean Hardouin, a majd három évszázaddal később a bázeli egyetemen professzori minőségben tanító Wilhelm Baldauf, vagy a XX. század derekán Németországban munkálkodó, Illigék egyik előfutárának számító Wilhelm Kammeier.

Ha a két Illig-könyv (Das erfundene Mittelalter, 1996, Wer hat an der Uhr gedreht?, 1999) szakmai előkészítése csaknem fél, illetve egész évtizedet vett igénybe, akkor az utóéletükről elmondhatjuk, hogy legalább ugyanilyen igényességgel munkálódik. A „kitalált középkor” ugyanis sokkal több megoldadan kérdést rejtget, mint amennyit szerzőnk kétkönyvnyi terjedelemben fel tudott dolgozni. A fő célpont természetesen továbbra is a Karoling-kor, amely ebben a kutatási vonulatban amolyan állatorvosi tehénnek számít, minden elképzelhető betegségi típust szemléltetvén önmagán. Érdeemes belelapoznunk például a Zeiteinsprüche (magyarul: Időugrások) című folyóirat 2001/3. számába, ahol Heribert Illig és Günter Lelarge a „Karoling-kori” Ingelheimből származó épületmaradványok datálási problémáival foglalkozva adatokat idéz a legfrissebb és feltétlenül mértékadónak számító - az ott folytatott ásatások leleteit bemutató és értékelő - katalógusból, amint következik:

- „Monolitoszlop. Római (II. század?)”
- „Oszloplábazat. Római vagy VIII. század vége.”
- „Kompozit oszlopfő. Római (II – III. század) vagy VIII. század vége.”
- „Korinthoszi oszlopfő. Római (II. század?) vagy VIII. század vége.”
- „Gerendázat töredékei. Római vagy VIII. század vége.”
- „Fal- és padlólapok. Római és VIII. század vége.”

Az idézet nem igényel bővebb kommentárt. Egy tiszteletteljes kérdést mégis megkockáztatunk: vajon milyen mértékben adhatunk hitelt az olyan „mértékadó” vélekedéseknek, amelyek öt-hat

évszázadnyi toleranciával határozzák meg egy-egy középkori - tehát nem is a történelem előtti korból származó - lelet korát? Az ilyen és ehhez hasonló esetek - amelyekből Iliig tucatszám idéz - bennünket méltán emlékeztethetnek a középkori magyar királykoronázó és temetkezőhely körüli bonyodalmakra, amelyekről Illigékkel csaknem egy időben értekezett Bradák Károly Fehérvár - fehér folt című, ugyancsak agyonhallgatott (bár így is két kiadást megért), kitűnő könyvében.

Ezzel máris a közepébe csöppentünk az Illig-mű magyar vonatkozásainak. Bár maga nem nyilatkozik expressis verbis erről a kérdéskörrel, egyik kutatótársa, Klaus Weissgerber mégiscsak az ő nyomdokain haladva mutatja ki a Zeiteinsparungen fentebb idézett számában, hogy jelenlegi tudásunk szerint a magyar krónikás hagyomány őrizte meg leghitelesebben az eredeti - a később betoldott 300 évet még nélkülöző - időszámítási rendszert. Eszerint Atillától számítva az ötödik generációba esik Almos fellépte, ami a jelenlegi hivatalos idő-nyilvántartási rendszerben képtelenségnek tűnik. (Nóta bene: egyebek közt éppen ez a „képtelenség” jogosítja fel akadémikusainkat arra, hogy szélteben-hosszában kétségbe vonják krónikáink szavahihetőségét!) Ha azonban az Atilla halála (453) és Ámos fellépte (800-as évek dereka, mai időszámításunk szerint) közül kiiktatjuk a művileg ide erőltetett mintegy 240 (850-614) évet, az így adódó időtáv (kb. 160 év) éppen megfelel a nevezett öt generációnak. Amint azt Weissgerber úr igazi német alaposággal kimutatja: sem többnek, sem kevesebbnek.

Ami pedig az árpádi honfoglalás valódi időpontját (895 helyett 595) illeti, az a lehető legjobb megközelítéssel idézi emlékeztünkbe az eddigi spekulációk szerinti „avar” honfoglalás dátumát. (Emlékeztetőül: a magyar krónikák csakis hunokról - „primus ingressus” - és magyarokról - „secundus ingressus” - beszélnek, az „avar” név még elszólásként sem fordul elő bennük!) Méltán írhatja Klaus Weissgerber idézett tanulmányában: „Iliig úrnak mindig is nehézséget okozott, hogy téziseit pozitív történeti forrásokkal közvetlen módon bizonyítsa. A magyar Képes Krónika adatai ennél fogva egészen különleges fontosságúak.”

Látni fogjuk, Iliig egyetlen időponthoz, két hatalmi csoportosuláshoz, három helyszínhez, és ugyanennyi személyhez köti az

„óra átállításának” műveletsorát. Nos, e gondolatmenet valamennyi tétele kézenfekvő módon hozható összefüggésbe történelmünk két sorsdöntő eseményével, az árpádi „honfoglalással”, valamint a Szent István-i „államalapítással”. Az előbbihez VII. Bíborbanszületett Konstantin, Bizánc ura, az utóbbihoz II. Szilveszter pápa és III. Ottó német-római császár - mindhárman az óráátállítás fő értelmi szerzői - adják a kapcsolatot. Mint ismert, Konstantin császár A birodalom kormányzásáról című munkája a honfoglalás előzményeire, lefolyására, illetve utóéletére vonatkozólag tartalmaz fontos, máshol elő nem forduló adatokat, tehát e kérdés tanulmányozásának kikerülhetetlen kútfeje; II. Szilveszter és III. Ottó (mester és tanítványa) pedig az állítólagos „koronaküldés” eszközlőiként a magyarság „felzárkóztatása” - értsd: betagozása a judeo-keresztény normák szerint kormányzott Nyugat-Európába - ügyében serénykedtek annak idején. Éppen akkortájt, mikor is szerzőnk kutatásai szerint a mesterséges időgyarapításra sor került.

Mármost ha az ügyünkben leginkább exponált „trojka”, a két császár és a pápa működésének Iliig által azonosított fő helyszínéit - ezek: Bizánc (a mai Isztambul), Köln és Róma - térképre vetítjük, nyomban megvilágosodik az egész műveletsor tétje: az ilyen módon kirajzolódó, felül enyhén kihasadó háromszög ugyanis a Kárpát-medencét fogja keretbe! (Stílszerűbben fogalmazva: harapófogóba!) De vajon mi indokolhatja, hogy éppen ez a terület került az összehangolt hadművelet célkeresztjébe, s miért éppen ezt a fajtáját választották a hadviselésnek az akció irányítói? Két kérdésről van szó - így a válasz is csak két lépésben adható meg. (A pontosság kedvéért meg kell jegyeznünk: ezeket a kérdéseket Iliig úr sem itt, sem máshol nem fogalmazza meg, így természetesen választ sem kereshet rájuk. Ebben az esetben, mint-hogy „nostra rēs agitur”, azaz kifejezetten a mi ügyünkről van szó, a stafétabotot nekünk kell átvennünk!)

Először is tudnunk kell - elég egy pillantást vetnünk a térképre, és ez a tény nyilvánvalóvá lesz számunkra -, hogy a Kárpát-medence: Európa kellős közepe. Kicsit patetikusabban fogalmazva: itt dobog - ha van - kontinensünk szíve. A természet különös kegyéből kifolyólag minden irányból tökéletesen védett, minden te-

kintetben önellátó földrajzi-ökológiai egység. Tapasztalati tény, és nemcsak a múltra vonatkoztatva: aki ura a Kárpát-medencének, az ura Európának. Hozzá képest Róma is, Köln is, Bizánc is... - bizony, bizony, bármennyire is szokatlanul hangzik: periféria. Más-képpen fogalmazva: *ha a Kárpát-medence a maga egy kontinensnyi méretű gazdasági, politikai és művelődési egységnek, akkor a Bizánc-Róma-Köln háromszög csakis a héja lehet.* Ebben a fogalomkörben mozogva tehát az „óraátállítás” művelete így jellemezhető: a héj támadása a mag ellen. A nevezett „trojka” mindenestre jellegzetesen maffiasztikus módon járt el a maga rövid távra szóló, közvetlen haszonszerzést célzó munkálkodása során, amelynek a távolabbi - eléggé baljós! - következményei ma már könnyen beláthatók. Ha másból nem, a kiegészítő hadművelet tervezetéből, amely ugyanebben a fogalomrendszerben így formulázható: a mag felzárkóztatása a héjhoz. (Értsd: a Kárpát-medence „barbár” magyarságának „felzárkóztatása” a „művelt” Nyugat-Európához.) Ha tudjuk, hogy a héj szerepe - akár csonthéjas gyümölcsöket, akár szárnyas jószágok tojásait tekintjük analógiának - csakis a megőrzés, míg a magé a teremtés, akkor felmérhető, milyen távlatai lehetnek egy ilyen felzárkóztatási akciónak...

Második kérdésünkre - miért éppen ezt a fajtáját választották a hadviselésnek? - még könnyebb megadni a választ. Egyetlen mondatba sűrítve így szól: múltat kellett csinálniuk maguknak, hogy jövőjük legyen. Sajnálatos tény: a periféria a maga valóságos működési idejében sem „szakrálisnak” nevezhető uralmi formációt, sem ennek megfelelő rangú és méltóságú szakrális uralkodót nem tudott „kitermelni”. Márpedig - és ezt pontosan tudták az időhadművelet irányítói - dicsőséges jövőt csak dicsőséges múltra lehet építeni. Nosza: ha nem volt ilyen fényes múltunk - majd csinálunk magunknak! Csakhogy ehhez idő szükségeltetik. Mármint olyan idő, amelyben a megállított dicső tettek végbe mehettek volna. Azaz: a múltban kell nekik időt szorítani! És lön... A lebonyolítás gyakorlati módozatairól részletesen tájékoztat Iliig úr művének második fele.

Az első kérdés esetében - miért éppen a Kárpát-medence...? - kiegészítő hadműveletről is beszélhettünk („felzárkóztatás”). Nos, ha alaposabban körbevizsgálódunk, ilyenrel ezúttal is szembe ta-

lálhatjuk magunkat. Mire gondolunk? Az otromba időbetoldással a „trojka” (nevezzük most már így, a rövidség és az asszociációkat keltő „jó hangzás” miatt is, nevezett uralkodóhármasságunkat!) nem csupán annyit ért el, hogy egy sohasem volt kontinuitásnak, a „szent” Károlytól eredeztetett Karoling-dinasztiának megágyazott az európai történelemben, hanem azt is, hogy megszakított egy valóságos és szakrális kontinuitást. Azaz: elszakította az élő fa koronáját, a Turul-dinasztia (ismertebb nevén az Árpád-ház) szakrális uralmi rendszerét annak gyökerétől, a valódi szakrális uralkodóستól, az államfői, katonai és erkölcsi tekintetben egyaránt példaképként szolgáló Atilától. Láttuk: a tőle Álmosig vezető utat mintegy 240 évvel meghosszabbították, ebből következőleg egy-egy nemzedékre a reális 30 év helyett most már a valószínűtlenül hosszú 80 esztendő jutott (volna), hiszen csak így lehet hézagmentesen kitölteni a krónikák emlegette öt generációval az újonnan nyert, 400 éves időtávot.

Egészen durván fogalmazva: Nagy Károly „szentségét” (ne felejtjük el: Barbarossa Frigyes valóban szentté avattatta az általa kreált ellenpápával „nagy” elődjét, habár ezt a kitüntető címet az egyház később visszavonta!) végső soron Atilától orozták el - akárcsak a bibliai Jákob a maga elsőszülöttségét bátyjától, Ezsautól. A művelet mindenestre előképére vall...

Hogy valóban ilyenfajta alattomos „translatio”-ról lehetett szó, arra egy jóval későbbi, mindamellett nagyon is ide találó, kéttételes példázat figyelmeztet: nevezetesen két híres festmény, amelyek a XIX. század második felében, a múltgyártás nagyüzemi fázisba fordulásának idején készültek, mégpedig éppen az időmanipulációk dolgában elsőrendűen érintett térségekben, Németországban, illetve Angliában. A német példánynak külön nevezetességet kölcsönöz az a körülmény, hogy reprodukciója Heribert Illig tudta és beleegyezése nélkül került a címlapjára a *Kitalált középkor* zsebkönyvkiadásának. A kép, amelynek eredetije a bajor tartományi parlament müncheni épületében tekinthető meg, alkotója pedig a kor ünnepelt történelmi festője, Friedrich Kaulbach, Nagy Károly koronázását ábrázolja. A másik festmény az angliai preraffaelita mozgalom jeles képviselőjének, Edward Burne-Jonesnak a munkája, és Arthur király utolsó perceit örökíti meg. A képeken a két,

mondáiból történetivé avanszált alakot egy különös és sajátosságos tárgy köti össze.

A magyar Szent Korona.

Kaulbach éppúgy ezzel koronáztatja meg Károlyát, mint ahogy Bume-Jones is a maga haldokló Arthurjának az ágya alá (!) helyezi - mintegy jelezve, hogy evilági életében nem lesz többé módja a fejére tenni - ezt a félreismerhetetlenül egyedi megjelenésű koronát. Vajon véletlen egybecsengés? Aligha. Inkább arról lehet szó, hogy a valódi szakrális hagyományt máig nélkülöző Nyugat-Európa ilyen módon akarta visszamenőleg szentesíteni a maga fiktív, csakis a világhódító lázalmok birodalmában ágáló álhőseit. Hogy egy ilyen értelmezési kísérletet elfogadna-e Heribert Iliig tárgyalási alapul, vagy sem, az még a jövő titka. De ismervé becslétségét és megfélemlíthetetlenségét, biztosak lehetünk benne, hogy nem fogja kézlegyintéssel visszautasítani. Annyiban pedig nyilván egyetért velünk, hogy ezeken a kérdéseken most már igazán ideje közösen eltöprengenünk.

Nézzük meg ezek után, melyek azok a fontosabb átszámítandó dátumok a magyar történelemben, amelyeknek más évszázadba sorolása új felismerésekkel gazdagíthat bennünket. Mielőtt azonban ilyen irányú fejtegetéseinkbe belefognánk, illő számot adnunk róla, miért használunk az időkorrekciók során következetesen 300 évet, szemben Iliig 297 éves javaslatával. Nos, amint arra mások is rámutattak már, egy ilyen nagyságrendű hamisítást lényegesen könnyebb véghez vinni, ha a három számjegyből álló (1000 előtti) évszámokban csak egyetlen jegyet, az évszázad jelölőjét kell átjavítani, mint ha mind a hárommal bajlódni kellene. Másrésztől viszont, ha a hamisító azt akarja, hogy a keleti évszámon tartási rendszerben is helyükre zökkenjenek az adatok a művi beavatkozás után, akkor kénytelen figyelembe venni, hogy a tizenkét éves állatciklus és az öt elem kombinációja 60 éves zárt időegységeket képez - nóta bene: ezt a rendszert a mai napig használják Közép- és Kelet-Azsiában! ennek a hézagmentes illesztése pedig a száz-as nagyságrendhez, magyarán az évszázadok láncolatához először a 300-as számnál oldható meg. Csakis így érhető el, hogy egy esemény, amely a feljegyzések szerint, mondjuk, a „tüzes ló” évében zajlott le, a betoldás után is ugyanilyen jelzetű évbe essék. Mert

sok jel vall arra, hogy ezt az egy eseményazonosítási módot aztán valóban komolyan vették az érdekeltek!

De lássuk most már a részleteket a hazai történelemből!

Az árpádi honfoglalásnak az avarok első regisztrált bejövetelével való összecúsásáról már esett szó. A következő drámai fordulatot az 1001-es esztendő hozza. Az Illig-féle óra-visszaigazítás folytán ez a dátum most már nem a kezdetét, hanem éppen ellenkezőleg, a végét jelöli az utolsó európai szakrális királyságnak, értetetőbben szólva: a Turul-dinasztia magyarországi uralmának. Ha viszont a fentebb már említett állítólagos „koronaküldés” jelenleg számon tartott dátumát helyezzük az Illig-tézis nagytoleranciája alá, akkor azt találjuk, hogy 1000 körül (egyelőre tízéves toleranciával számolunk!) valóban küldött koronát pápa magyar királynak, csak hogy... Ez a pápa nem II. Szilveszter volt, hanem V Kelemen, a magyar királyt nem Istvánnak, de nem is Vajknak hívták, hanem Károlynak (ismertebb nevén Károly Róbertnek), a küldött korona nem a Szent Korona volt, a szóban forgó „1000 körüli” időpont pedig a mai időszámítási rendszerben „1300 körülinek” adódik. Egészen konkrétan: 1308-ban került sor a pápai ajándék-koronával történő - a nemzet által soha el nem ismert - beiktatásra, de egy korábbi, hasonlóan sikertelen és hasonlóan pápai biztatásra fogantatott koronázási kísérletről már 1300 táján is értesítenek forrásaink. Mindenesetre bizvást elmondhatjuk: ez a 300 éves csiszi-csuszi máig hatóan jól jön a „trojka” koronaküldésben érdekelt képviselőinek, illetve jogutódjaiknak.

Figyelemre méltó átrímélést észlelhetünk a katasztrofális kimenetelű 1541-es év (Buda eleste, a kárpát-medencei Magyarország feldarabolódása), és 1241, a tatárjárás éve között is.

Fentiekén kívül történelmünk még számos igen érdekes összefüggést tartalmaz e tekintetben, de ez már külön tanulmány témája lehetne.

A hazugságok kora azonban a végéhez közeledik. Heribert Illig és munkatársai jóvoltából most nyertünk 300 évet - kegyelmi idő! -, hogy észre térjünk. Vajha élnénk a lehetőséggel!

Budapest, 2002. július - augusztus

Pap Gábor

Hogyan válik kérdésessé egy időszak?

Forradalmian új elméletek születéséhez nem szükségesek forradalmi körülmények - az egész oly ártatlanul is kezdődhet.

1990 októberét írtuk. Semmi rosszra nem gondoltam, amikor felhívtam egy berlini barátom azzal, hogy megtalálta Horst Fuhrmann-nak, a nagy középkorkutatónak azt a záróbeszédét, amelyet egy *középkori hamisításokkal foglalkozó 1986-os kongresszuson tartott*. Címe: „A hamisítók igazságáról”. Ebben a tanácske által ismert legnagyobb hamisítványokkal foglalkozik, és megállapítja: „Szilveszter-legenda konstantini ajándékozással, szimmachiáni hamisítvány, ál-Kelemen-levelek, ál-izidori hamisítványok: vég nélkül folytathatnánk ezt a felsorolást. Mindezen hamisítványok sajátsága, hogy keletkezésük idejében alig hatottak. Születési idejüket tekintve megelőző jellegűek voltak.” [i]

A hívástól az elméletig

Mit is jelent mindez? Azt állítja Fuhrmann, hogy a IV, V, VIII. és IX. században a hamisítók olyan szövegeket találtak ki, amelyek semmiképpen sem illettek keletkezési idejükbe, hanem csak sokkal későbbi, évszázadokkal későbbi időpontokba. így a Szilveszter-legenda Konstantin megkereszteléséről a IV századba nyúlik vissza, de csak a VIII. századtól válik érdekessé. A szimmachiáni hamisítvány 500 körül keletkezett, de csak a XI. században fejtette Iá „áldásos” hatását; a konstantini ajándékozólevél 750 körül íródott, hogy aztán - úgy, mint az ál-Izidor, amelynek 10 000 kivonatát a IX. század közepén gyártották -, a XI. században képezze vita tárgyát. [2.]

„Minden ilyen iratnak úgymond várnia kell, amíg felvirrad az ő napja.” [3] Csakhogy ezeknek az okmányoknak évszázadokig kellett várniuk.

Itt valami nagyon nem stimmel. Az efféle hamisítványok el-
lentmondanak minden törvényszerűségnek. Hogy egy hamisító
öt évszázaddal gondolkodik előre, ahogy ez a szimmachiáni ha-
misítvány esetében történt - nos, ezt az elképzelést nyugodtan
kizárhatjuk. Elvégre az mégiscsak igen fura lenne, ha egy hami-

sító nem csupán a legravaszabb kortársak közé tartozna, de egy-
szersmind a leghíresebb próféták közé is. Vagy hamisítónk egy
egész fióknyi variánst produkált volna, hogy aztán a kései utódok
valamikor kiválaszthassák a megfelelőt? Nem, ez még sokkal mu-
latságosabb feltételezés. Egy hamisító azért dolgozik, hogy mun-
kája gyümölcsét ő maga vagy megrendelője záros határidőn be-
lül élvezgethesse. „Az ember nem hamisít előre!” - csapott az
asztalra Johannes Haller, Fuhrmann azonban visszadobta a lab-
dát: „Ez így meggondolatlan, általánosító kijelentés, nem he-
lyes.” [4]

Akkor viszont mi lenne helyes? Olyan hamisítókról beszélni,
akik biztos kezű látnokok is egyben? Komolyan hinni abban, hogy
az egész nyugati fejlődés előrejelzése, forgatókönyvének kidolgo-
zása egyházi írószobákban vagy királyi kancelláriákban folyt? Erre
Fuhrmann már a kongresszuson választ kap: „A nem szándékos ha-
misítás jelenségét még egyszer fel kellene találni.” [5]

Niemitz barátomnak ezek szerint nagyon is igaza volt, amikor
gyanakvását fejezte ki az évszázadokra előrelátó hamisítókkal
szemben. [6] Különböznélünk azonban az ilyenfajta ha-
misítványok létezését? Telefonbeszélgetésünk akadozott. Az an-
tik kronológiákkal kapcsolatos megjegyzéseim egyszer már nagy
vitát generáltak. [7] Akkor azt kifogásoltam, hogy az egyiptomi-
aknál, görögöknél és babiloniaknál mindig akkor lehet felismer-
ni a hibás kronológiát, ha hirtelen az ok és a hatás között űr tá-
tong. Elképzelhető vajon ez a kora középkorban is? Lehetséges,
hogy a hamisítás évszázadokkal későbbi realizálása - amelyet az
„anticipációval”* lehetne magyarázni - egyszerűen csak abból
ered, hogy a hamisítás és az általa elért eredmény megszületése
között egyáltalán nem teltek el évszázadok, csupán egy hibás, ne-
tán hamis kronológia választja el a kettőt egymástól?

Az ókorral ellentétben ez a gondolat a középkorban jól ellen-
őrizhető lenne - végül is létezik a keresztény időszámítás, lapoz-
gathatjuk kedvenc naptárunkat. Persze a mi naptárunkat 1582-

**Anticipáció*: anticipál - idő előtt megtesz, illetve felhasznál valamit.

ben a régi Julianus-féléhez képest tíz nappal korrigálták. Ekkor elhatároztam, hogy utána számolok a gergelyi változtatásnak.

Több hétig vesződtem vele. Nem a számolás nehézsége miatt, hanem mert túl kézenfekvőnek tűnt, hogy a gergelyi javítás helytelen, s így ezt gyorsan el is vetettem. Gergely pápa korában ugyanis nem 10, hanem 12, sőt, inkább 13 napot kellett volna átugorni ahhoz, hogy - elvben - a naptár és a csillagászat ismét harmóniába kerüljön. De nem: a szentatya csak tíznapos ugrást írt elő - mégis egyezett és egyezik (!) a csillagok állása a naptár képével. Ez legalábbis különös. Ettől fogva már nem tudtam megszabadulni e problémától.

Merthogy ez esetben két-három napnyi különbségnek is óriási jelentősége van. Hiszen minden egyes, a Gergely által helyesbített nap kb. 133 naptári évnek felel meg, ennyi ideig tart ugyanis, amíg a Julianus-féle naptár a nem tökéletes átváltás miatt egy nappal lemarad a csillagászati év mögött. Ezen a helyen az olvasónak ezt még nem kell megértenie, mert később részletesebben visszatérünk erre a kérdésre, de annyi bizonyos, hogy a lehetséges következtetések már most döbbenetesek és világosak.

Ha Julius Caesar és XIII. Gergely között, azaz Kr. e. 45 és Kr. u. 1582 között az előbbi által megalkotott naptár nem 12,7, hanem csak 10 nappal maradt volna le a csillagászatilag helyes idő mögött, akkor a két naptárreformer között lévő 1627 év 2,7-szer 128, azaz kb. 345 évvel kevesebb lenne. Még ha a bizonytalansági intervallumot beleszámoljuk, akkor is azt találjuk, hogy az indokoltnál 256-384 év közötti értékkel többet számolunk történelmünkben!

Amikor e beláthatatlan következményeket ígérő felfedezésre rájöttem, érthető módon szédülés fogott el. Újra és újra számoltam, forgattam a csillagászati könyveket, a naptárral foglalkozó és egyéb szakirodalmat. Azonkívül elkezdtem a két naptárhelyesbítés közötti időszak történelmét tanulmányozni, azaz a Caesar és XIII. Gergely közötti időket ebből a szempontból kutatni, célom pedig egyértelmű volt: megtalálni, mely pontokon ingatható meg a kérdéses periódus.

Gaius Julius Caesarral kezdtem. Kételkednem kellene az ő utódaiban, a római császárok korában? Hiszen ez az időszak lá-

fejezetten homogénnek tűnik. Csak a birodalom bukása után - amelyet általában 476-ra teszünk - válik lyukacsossá a nyugati történelem folyamata. Keleten, Bizáncban, a császárok sora minden zűrzavartól függetlenül 1204-ig, sőt 1453-ig rendben folytatódik, még akkor is, miután Bizáncból Isztambul lett. Elvben tehát kétségeim nem leltek táptalajt.

Csak hogy már az első vizsgálódás is hozott néhány érdekes eredményt, holott az sem aprólékos, sem átfogó nem volt.

- „A VTI. században egyszer csak kihuny a bizánci irodalom. *Már nem írtak többet, nem építettek többet.*” [8]
- „Nem tehető semmiféle *valamennyire is biztos állítás* a bizánci építészettel kapcsolatban 610 és 850 között.” [9]
- „Görögországban 580 körül kezdődött a *sötét időszak*. [...] Az egyik ásató (H. A. Thompson) az athéni Agorán beszél egy »periódusról, amelynek során majdnem kihaltak az emberek, amíg a terület a X. században újra be nem népesült.«” [10]
- „A »*sötét évszázadokként* jelölt korszak - 600 és 800 között - legszembetűnőbb mulasztása a történelmi tradíció elhanyagolása. E korszakból önálló történelmi művek egyáltalán nem maradtak fenn.” [11]

Más kutatók, mint Frank Thieff, *„sötét századoknak”* nevezik a Justinianus utáni korszakot 565-től 741-ig [12]

Nyugaton a Meroving-korszak a krónikákat és a régészeti leleteket tekintve hovatovább értékelhetetlen. Gyermekek- vagy *„árnyékkirályai”*, mindenekelőtt II. és III. Dagobert emlékei mintha nem is léteznének [13]: a „hivatalos” genealógia sokáig - 1655-ig - egyszerűen I. Dagoberttől (639) III. Dagobertig (715) ugrál [14]; mialatt Reinhard Schneidemek *„katasztrofális forrásszegénységről”* kell beszélnie a kb. 600 és 750 közötti időszakban. [15] Jobb híján néhány ásatási leletre korlátozódik az időszak, ám a föld felett gyakorlatilag semmiféle maradványt nem találtak. Pierre Riché így adja vissza a VII. századdal kapcsolatosan megfogalmazott uralkodó véleményét: *„Az állam és intézményei, valamint az egész kultúra teljes hanyatláson megy át.”* [16] Wilhelm

Wattenbach Károlyról és koráról írott fejezetét sóhajtozva kezdi: „/í sötétség hosszú ideje van mögöttünk. Csak csekély és szegényes bizonyítékokkal rendelkezünk.” [17]

643-ig egyetlen homályos történelmi forrás marad, az ún. „Fredegar”, miután a krónikák néhány évtizedre teljesen megszakadnak, „amiért is az ember a VII. század második felét »a középkori történelem legsötétebb korszakaihoz« számítja”. [18]

A pápák sora ugyan megbízhatónak tűnik, ettől függetlenül a Szentszék hajlékából sem árad fény a VII. század sötét éjszakájában, „egyetlen szűkszavú forrásaként” a „Pápák könyve” említendő, igen kevés bejegyzésével. [19]

És maga Itália? „A legsötétebb évszázadok közben elsősorban a longobárdok adták az ország hőseit, fejedelmeket, érsekeket, történetírókat, költőket, s végül a szabad köztársaságokat.” [20]

Mindenütt ugyanaz: átláthatatlan, teljesen áthatolhatatlan sötétség. Ugyanez érvényes a skandinávokra, akiknek sagái és királyi listái épp ezekről az évszázadokról hallgatnak.

Hanem bizony, amikor Nagy Károly 771-ben átveszi a hatalmat, hirtelen lön világosság.

„Nagy Károly megjelenése villámfényhez hasonlítható, amely az éjszakából előbukkanva egy ideig megvilágítja a földet, hogy aztán újra éjszakát hagyjon maga után.” [21]

„Mint egy különleges jelenség a legsötétebb éjszakában, úgy jelenik meg hirtelen a IX. század irodalma. Nemcsak az egyháziak, hanem a világiak is írtak könyveket, ami évszázadok óta nem fordult elő, és évszázadokig nem fog újra előfordulni.” [22]

Károly „Naphoz hasonló” fényében minden világosan szem előtt van, az európai történelem minden gáncsoskodó kritika ellenére fenséges, és annak számít ma is. Újra minden szokatlanul biztos, minden ideális, minden tiszta. Csak a kutatás véli tudni, mily vékony a földréteg, amely e hatalmas császárt hordozza: „Károly történelmi alakjának túlzott nagysága [...] mindig azt idézi, hogy a vékony forrásbázist agyonstrapálják, vagy egészen el is felejtik.” [23] Az ő idejére is érvényes szörnyű forrásszegénység, éppen az agrárvilág történetével kapcsolatosan”. [24]

Károly után a hatalmas hódítások árán összekalapált birodalom meginog. Félelmetesen gyorsan hunynak la a Karoling-kezdeményezések fénycsóvái, hogy egy új, „sötét periódusban”, egy valódi *yjaeculum obscurumban*, történelmünk egyik *legrejtélyesebb periódusában*” aludjanak ki véglegesen. [25] A 823 utáni korszakról szólaltassuk meg ismét Ferdinand Gregoroviust, a római középkori történelem legjobb ismerőjét: „Róma ebben az időben *olyan mély sötétségbe* borult, hogy a város története csak a birodalommal összefüggő események alapján következtethető vissza.” [26]

Harald Zimmermann a majdnem áthatolhatatlan sötétséget, a maga *„jötét évszázadait”* kissé későbbre, 850 és 950 közé helyezte. [27] Ez az a száz év, amely Ernst Adam számára *„jötét évszázadnak”* tűnt a német építészetben. [28] Erwin Panofeky még rá is tesz, *„ötét időszak a »sötét középkoron belül«”* - ezt a nevet adta neki [29], és siránkozott a 877 után következő korszakról, hogy kiesett, *„terméketlenül, mint a VII. század”*. [30]

1. kép

NAGY KÁROLY
STUKKÓFIGURÁJA,
Müstair, IX. vagy XII.
század [31]

Más kutatók csatlakoztak Baroniushoz, aki már 1603-ban úgy beszélt a X. századról, mint sötét időszakról. „Az írók hiánya miatt” jutott erre a véleményre. [32]

De nemcsak az írók hiányoznak. Johannes Fried szerint az emberek éppen hogy csak vegetálnak, alig van ruhájuk, bűdös lakóhelyként római romokat használnak, aládúcolt kunyhókban, sőt, földbe vájt bányaházakban laknak, világítóforrás és fűtőanyag szinte alig kerül hajlékukba. [33] Az uralkodó álnokság, hazugság és csalás, szitkozódás és mészárlás miatt Rudolph Wahl úgy érezte magát Kr. u. 900-ban, mintha a legvadabb homéroszi időkbe tévedt volna. [34]

„A keresztény üdvösségtan lényegéből, a megváltásmítoszból és etikájából a X. század embereinek többsége még alig értett valamit. Néhány egyházi szokás ismét a pogány idők kísérteteire emlékeztet.” [35]

Végül Wemer Goetz az egész Ottó-korszakot (919-1024) „sötét évszázadnak” nevezi. [36] Ha a Karoling-uralkodók kezdeményeztek is valamit, azok e szálnalmas időkben maradéktalanul feledésbe merültek.

Csak ez után a sötétség után halad Európa megint energikusan előre, Goetz véleményével ellentétben 1000-tól. A különböző országokban számos templom épül, az irodalmi alkotások követhetetlen ritmusban szaporodnak, minden művészet virágzik, a skolasztika fejlődik, a történetírás egyre újabb és jobb műveket produkál. A zsidó történelemkutatás, amely Európában kb. 600-tól egészen a X. századig „dark ages”-ről beszél [37], most újbósiéges anyagot talál zsidó közösségekről, kereskedelmi és egyéb tevékenységekről.

A további út egészen a reneszánsz és a barokk korig mondhatni kikövezett, habár nem mindig szép, de kellőképp világos ahhoz, hogy követni lehessen egészen az 1582-es gergelyi naptárreformig. Egyébként csak a naptárreform után alakul ki a ma már magától értetődő „középkor” fogalom. 1688-ban Christoph Cellarius megírja „História medii aevi” című művét, amely a 306-tól 1453-ig terjedő időszakot taglalja [38], és három részre osztja az ókori, középkori és újkori történelmet. [39] „Zavaros konstrukció, sebtében ácsolt szükséghid, hogy az ókortól eljussunk az újkorig.” [40]

Ma a „középkor” fogalmat már az egyik középkorkutató is „tisztá értelmetlenségnek” nevezi. [41]

Ezzel világossá vált, hogy ha egy korszakot keményen ki kell valatni, akkor ez csakis az 500 és 1000 közötti időszak lehet, vagyis a kora középkor. Éppen itt kell rejtőzködnie a mi „uchroniánknak”, hogy modern szóval éljünk. Szó szerint ez azt jelenti: „a nem évek”, egy „soha”, és analógia az utópia szóra, ami azt jelenti: „nem hely, semmi”. [41] Az ilyen különösen hangzó uchroniák széles mezőt képeznek, amely ugyanúgy magába foglalja a történelmi részletezéseket és a bolsevista történelemhamisításokat, mint minden lehetséges vázlatot [43[^] amelyek közül tán Alexander Demandt kifejezése - „A meg nem történt történelem” - jellemzi a korai középkort. Úgy tűnik azonban, hogy az uchroniák a tudományokban is tanyát vertek, ha egy középkorkutató arra a következtetésre jut, hogy a X. század kevés forrása „folytonosan »megtréfálja a XX. század tudósa-id”. [44] A kora középkor időszakát tehát, időt és energiát nem sajnálva, az inkvizíciót idéző kínvallatásnak vetjük alá. Az eredmények időről időre megjelentek az „Előidő - Koraidő - Jelenidő” című folyóiratban 1991 januárjától (1995-től „Időugrások” cím alatt). A kutatásban prof. dr. Hans-Ulrich Niemitz és Angelika Müller vett részt közvetlenül, mindketten Berlinből, valamint Manfred Zeller Erlangenből. Rajtuk kívül be-bekapcsolódott prof. Dres. Gunnar Heinsohn Brémából, valamint a berlini Christian Blöss és Uwe Topper.

Az eddig megjelent munkák minden olyan néppel foglalkoznak, amelyek a keresztény naptárat használják. Ebből több kerekedik Iá, mint amennyit az ember az első pillanatban várna. Az természetes, hogy elsősorban a nyugati és keleti keresztény világot térképeztük fel Izlandtól Szicíliáig és Örményorszáig, ám betekintettünk a hittérítők megjelenése előtti időszakokba is, sőt, nem álltuk meg, hogy tovább tekintsünk: a zsidó szórványok és az arab-perzsa világ, a sztyeppe népek a Fekete- és a Kaszpi-tengertől északra, a kaukázusi népek és az elő-ázsiai területek, beleértve Indiát is. Ilyen messzire érnek a nyugati naptárból kihúzott szinkronizmusok. Még Kína is összeláncolta magát a nyugati tör-

ténelemmel egy csata által, melyet 751-ben vívott Szamarkandnál az arabok ellen. Ezen érintkezések miatt minden javasolt naptárkorrektúrának olyan eredményt kell hoznia, amely az egész régi világ számára kompatibilis megoldást kínál.

Röviden és tömören fogalmazva, 1991 januárjától a

KÖVETKEZŐ ELMÉLETET KÉPVEISELEM: AZ EURÓPAI HISTÓRIÁBAN A VII., A VIII. ÉS A IX. SZÁZAD MESTERSÉGESEN KITALÁLT IDŐSZAKOT KÉPEZ. NEM TARTALMAZ VALÓSÁGOS TÖRTÉNELMET, PÓTLÁS NÉLKÜL KI KELL HÚZNI, ÉS AZ ELŐTTE ÉS UTÁNA LÉVŐ IDŐSZAKOT KÖZVETLENÜL, VAGY NÉMI KIIGAZÍTÁSSAL ÖSSZE KELL KÖTNI.

A kérdéses intervallumot a jelenlegi tudásom alapján pontosan be tudom határolni: a fiktív, kitalált időszak 614 szeptemberétől 911 augusztusáig tart. Am egy ilyen precíz állítást csak további kutatások fényében lehet megerősíteni vagy megváltoztatni. Vagyis a kérdés nyitva marad, hogy a két időhatárt közvetlenül össze lehet-e vonni, vagy eltelt közöttük néhány évnyi idő, amelyet váltakozva töltöttek meg a VII., illetve a X. század eseményeivel, már amennyire ránk hagyták ezen időszak korrekt krónikáját.

Jól észrevehető, hogy csak az Európára érvényes időszakról beszéltem. Ugyanakkor a világ más részein esetleg más időszakok a kitaláltak, Perzsia története például olyannyira össze van kötve a bizáncival, hogy a perzsáktól „levonandó” intervallum időben eltolódik. Valószínűleg ez a helyzet Kínával is, amelynek Tang-dioasztíája majdnem pontosan a kérdéses időben - 618-tól 907-ig - uralkodott, márpedig regnálásuk régészetileg viszonylag jól alátámasztható.

Célok és akadályok

Egy ilyen fontos elméletet természetesen nem lehet gyorsan sem kifejleszteni, sem bemutatni. Ezért e könyvben a sötét középkor több „fikcióját” is megismertetjük az olvasóval, s így több fejezetben tálaljuk a különböző problémaköröket. Az egyik oldalon a fennmaradt építményekről és tárgyakról, valamint régészeti leletekről esik szó, amelyek kormeghatározását nem tekintem végér-

vényesnek. Ezzel az evidenciával állíthatóak szembe a krónikák és másfajta okmányok adatai - mindez ellentmondások sorát szüli. Ellentmondások azonban nem csupán a régészeti leletek és az okmányok között feszülnek, de még ez utóbbiak között is. Nem véletlen, hogy a középkorkutatás régóta bevonta a legkomolyabb szaktudományokat, a paleográfiát és a diplomatikát*, hogy pontosan kiderítse, mi az, amit ránk hagyományoztak az ősök, és mit hamisítványszerűen vagy hamisításszerűen - ez a szójáték a to-vábbiakban szerepet fog játszani -, ami egyben rámutat a helyzet tarthatatlanságára.

Régészeti leletek sorát mutatjuk be Izlandtól Indiáig, amelyek megkérdőjelezzik jelenlegi időszámításunkat, majd megnézzük, milyen hatással voltak egymásra a középkori hatalom hordozói, vagyis az uralkodó vallások vezetői és a világi uralkodók.

Persze, mindezt annak rendelve alá, hogy kiderítsük: miért tartalmazhatnak történelemkönyveink kb. három évszázaddal többet a történelemből? Számításból, butaságból, hanyagságból, csalásból ered-e a história mesterséges felduzzasztása? Egyáltalán: ki tehet arról, hogy történelmünk hosszabb lett?

E kötet első része azzal a villámfénnyel foglalkozik, amely Gregoroviusnál olyan drámai módon kettészakítja a középkorra telepedő sötétséget. A fénycsóva Nagy Károly és a Karoling-birodalom volna: elvben ezt az időszakot kellene békén hagynunk, s másutt keresni az időbetoldást, hiszen míg előtte és utána kevés a kézzelfogható bizonyíték, addig a hatalmas Frank Birodalom korszaka dúskál az emlékekben, ezáltal szilárdan ellent kellene állnia kihúzási szándékainknak.

Miután Nagy Károly életének kezdő- és végpontjai (742?, meghalt 814) a fikciógyanus intervallum közepén találhatóak, ő ennek a történelmi „visszanyírásnak” az első és legprominensebb áldozata. Márpedig én nem kevesebbet vezetek le és állítok, minthogy Ő A BIRODALMÁVAL EGYÜTT CSUPÁN A KÉPZELET SZÜ-LÖTTE, TEHÁT KÁROLY ÉS A KAROLING-RENEZÁNSZ SOHASEM LÉTEZETT.

* *Diplomatika* (gör.): oklevéltan, célja a régi oklevelek, államokiratok valóságának megállapítása.

A cáfolandó anyag hatalmas, ugyanakkor a korral foglalkozó számtalan szakember is több ponton helyezkedik szembe egymással. Ezen elvi ellentmondásokat sem egyeztetni, sem feloldani nem áll szándékomban - viszont az állítások ellehetetlenítése mindkét oldalon lehetséges. Erre törekszem, midőn kifejttem tézisemet.

Hogy kissé megdöbbenő megállapítással barátabb viszonyt köthessen az elképedt vagy felháborodott olvasó - nos, ehhez nem tudom, elegendően vastag-e ez a könyv. Ugyanakkor lapjain oly bőséges tényzuhatag zúdul az érdeklődő nyakába, amely különféle összehasonlításokon és igazán aprólékos vizsgálatokon alapszik, hogy olykor magam is úgy érzem: egyszerűbben és érthetőbben is meg lehetne magyarázni ezt a kérdéskört.

Persze, nem vagyunk egyformák. Tisztában vagyok azzal, hogy világok választják el egymástól azokat, akik egyetlen találó példából megértik az új történelemképet, és azokat, akik megannyi levezetés után is megingathatatlanul kitartanak jelenlegi történelemszemléletük mellett.

Egy, az atomfizikából kölcsönvett fogalommal élve, szükségünk van a „kritikus tömegre”, mielőtt láncreakció jöhetne létre. E könyv első előfutára egy jelentéktelen, provokatív című, 134 oldalas füzet volt: „Fiktív Károly, akit Nagy Károlynak hívnak”, amely 1992 közepén jelent meg, a vájtfüllűeket és a szkeptikusokat megszólítva, azok közül azonban egyetlen olyan emberre sem volt hatással, aki hitt a hagyományos történelemben.

Mindenekelőtt a történészek zárkóztak be elefántcsonttornyaikba, egyetlen középkorkutatót sem érintett meg a felvetés - így máris elérkeztünk a kívülállóság problémájához. Doktori disszertációm Egon Friedell* munkásságával foglalkozik, alá kétségkívül a század kiemelkedő német kultúrtörténésze. Nos, az ő tudománya annak legszűkebb területén felülmúlhatatlanul kompetens, bármiféle részletkérdésről legyen is szó. De vajon akkor is az-e, amikor saját határainak ütközik? Gödel bebizonyította, hogy egy matematikai tétel összessége csak kívülről, egy metatézis által ha-

*Egon Friedell (1878-1938) a filozófia doktora, színikritikus, újságíró, színész. „Az újkor története” és „Az ókor története” szerzője.

tárolható be - s ez talán a történelmi szaktárgyakra is vonatkozatható. Eljöhethet az az idő, amikor „a tapasztalatlan kívülálló” őszinte pillantásával egy olyan megoldást ismer fel, amelyet a szakember nem vesz észre - mert a fa eltakarja szeme elől az erdőt.

Mindazonáltal a szakemberek nem szeretnek nem ortodox tézisekkel foglalkozni. Hagyják el saját síkjukat, és keressék fel az emocionális megnyilatkozások mocsarát? Ugyan. Más kérdés, hogy az egyiptológiával, az elő-ázsiai régészettel és a történelem előtti idők kutatásával kapcsolatos tapasztalataim szerint olykor szívesen ellátogatnak a lápvidékekre is.

A középkorkutatók például majdnem a várakozásnak megfelelően reagáltak, amikor először hallottak elméletemről. Dietrich Lohrmann és Max Kemer aacheni professzorok csak gúnyt űztek gondolataimból, meg persze belőlem. Spontán módon „egy új Daniként” fedeztek fel bennem (aki nem tudná: nevezett német tudós az őskorról dolgozott ki igencsak feltűnő elméleteket), kutatásaim szerintük „inkább az ufológia tárgykörébe sorolhatók” és „szenzációhajászó figyelemfelkeltést” szolgálnak. [45] Amikor már azt is rebesgették, hogy itt Tasziló herceg kedvéért „egy bajor bosszújáról van szó Nagy Károly és Aachen ellen”, leleplező-dött humoreszkjük, hogy vagy soha nem olvastak bele munkámba, vagy nem akarják megérteni.

A könyv második elődje 1994-ben „Élt egyáltalán Nagy Károly?” címmel látott napvilágot, de csak a berlini „taz” egy recenziója tette ismertté. [46] Igaz, ezután a média felkapta a provokatív elméletet, így már a középkorral foglalkozó szakemberek sem legyintgethettek - kénytelenek lettek a problémát komolyan kezelő nézeteiket megosztani a közvéleménnyel.

1996. január 12-én a Baden-Baden-i rádió vitát rendezett középkorkutatók és a szerző között. [47] Két Karoling-szakértő, Rudolf Schieffer professzor, a „Monumenta Germaniae Historica” elnöke és Friedrich Prinz professzor védte az érvényes elmélet bástyáit. Mindkét esetben világosan kiderült, hogy a középkortudomány csakis és teljes egészében a korabeli okmányokra alapoz.

Am az olvasó nyilván nem konkrétan eme vita iránt érdeklődik,

hanem a Nagy Károllyal kapcsolatos téziszről szeretne többet megtudni, hiszen eddig igencsak békében megvolt a Karoling-birodalom alapítójával, aki mintegy előfutára volt az EU-nak, midőn egyesítette Németországot, Franciaországot, Olaszországot, valamint a Benelux-államokat, ezért eddig igazán „jó sajtója” volt. Milyen okból is kellene őt kitessékelnünk a történelemből?

Ezért mindjárt lépünk is be az ő leghíresebb építményébe, hogy itt találkozzunk egy rendkívül markáns időszerűtlenséggel. (Ilyesfajta anakronizmusokat a továbbiakban tucatjával fogunk látni.)

Ja, és még valami, mielőtt körbenéznénk bent. Csak egy használati utasítás: az olyan nemzeti-földrajzi megjelöléseknek, mint pl. Németország vagy Franciaország, a továbbiakban gyakran idézőjelben kellene állniuk, hiszen olyan területekről van szó, amelyek a szóban forgó évszázadok alatt észrevehetően változtak Németországgá és Franciaországgá a keleti és nyugati Frank Birodalomból, igaz, ezek nem ugyanazok a területek, amelyeket ma így nevezünk. A francia határok a XI. században éppenséggel egészen másként néztek ki, nyomaiban sem idézték a ma oly jól ismert „kávés-kannát”. Ezen túlmenően az említett területeken nem németek, franciák vagy olaszok éltek, hanem még sokáig frankok vagy rómaiak, akik sem németül, sem franciául, sem olaszul nem beszéltek. Német és francia népről, sőt nemzetről csak a XI., illetve a XII. század óta beszélnek. Miután azonban elismert tudósok művei jelenhetnek meg ilyen címmel, mint „Németország 1056-ig”, idézőjel nélkül [48]; nem kell pápábnak lennünk a pápánál.

Károly kupolája alatt

No, de ha már beinvitáltuk az olvasót Károly leghíresebb épületébe, úgy illik, hogy ne várakoztassuk tovább.

Aki Aachenben keresztülmegy a halpiacon, egy puttóval találkozik, akinek nincs ideje köszönni, mert két vizet okádó hal között kínlódik naphosszat. Ha ezt követően jobbra fordulunk, akkor a Dóm udvarára jutunk. Helyben vagyunk: itt áll velünk

szemben a székesegyház, rideg egy épület, csak a bejáratnál és a tetőnél „lángol meg”, későbbi átépítéseknek köszönhetően. Magas és szigorú építmény, amelyet egy nagy és fenséges művészet emelt. A nyugati oldalon eltört egy köcsipkés gótikus ablak, és beépítettek egy barokk portált, a hatalmas bejáratí fülke viszont a Karoling-építészetből származik. Építészeiként a következőket sorolják fel: Ansegenist (vagy Ansignist) Saint-Vaudrille-ből, Odo von Metz, Einhardot (Eginhard), vagy konkurenciaként Paulus Diaconust [49] - s nem utolsósorban magát Nagy Károlyt. [50] „Amikor a tetterős Károlynak volt ideje, nem akart a semmittevéstől ellustulni, hanem Isten szolgálatán fáradozott, úgyhogy elkezdett otthon egy templomot építeni *saját terve szerint*, pompásabbat, mint a rómaiak régi művei.” [51] Talán lehetne arról vitatkozni, hogy Odo építőmester az építkezést Károly „saját terve után” (Notker) vagy Károly „saját adatai alapján” (Alkuin) építette. [52]

Ám inkább kerülünk beljebb. Áthaladunk a bejáratí részen, és a tulajdonképpeni templom máris magához vonz minket. Ezért kicsit figyelmetlenül megyünk át a körfolyosón, amely összeköti a külső tizenhatszöget és a belső nyolcszöget. Az oktagonba belépve fenséges látvány tárul elénk: nyolc hatalmas oszlop, derékszögűre hajlított alapterülettel, nyolc világos ív képezi a centrumot. Az egyszerű fedőlemezek felett, amelyek csak jelzik az oszlopfőket, sötét és világos kötömbök váltakoznak, s nyújtanak pittoreszk** látványt, amely inkább a román stílusú országokra, és - zavaros összecsengés - a román stílusú templomokra emlékeztet. A körbefutó párkányzat, amely az oszlopfőhöz hasonló egyszerűséggel határolja a földszintet, a homályban terpeszkedik.

A tekintet szó szerint felfelé vonzódik. Változó magasságú ívek nyílnak, és még magasabbaknak hatnak, mert még három ívson vonulnak keresztül. A szabadon álló árkádokon további két-két karcsú oszlop egyensúlyoz, amelyek fönt egészen az ívekig érnek, de nem támasztják, hanem csak felosztják azokat. Ez az építkezési forma a bizánci építészetre és a klasszikus római fürdőablakokra emlékeztet. Ez mindenesetre csak egy körszelet volt, tehát nem alul meghosszabbítva, és nem is kapott semmiféle korin-

*Pittoreszk (fr.): festői

thoszi kompozit oszlopfőt*, amelyek minden aacheni oszlopot díszítenek, és az egyetlen plasztikus dísz képezik az épületen.

Aachen fényvezetése a kontraszton alapszik. Míg az alagsorba alig jut fény, a felső szint, az ún. magas székesegyház, jobban ki van világítva. A tulajdonképpeni fényzóna a nagy árkádok felett van; ott a nyolc ablak akadálytalanul engedi be a fényt. A nyolcadik belső ablak a gótikus kórusra** nyílik, amelyet megannyi rafinériával zseniálisan a román stílusú építményhez illesztettek, de sokkal későbbi keletkezési ideje miatt elhanyagolták.

A magas ablakoknak köszönhetően még a kupola aranyomozaijai is elég fényt kapnak, e díszítések egyébként az Apokalipsziszról regélnek. Faltól falig feszülő nyolcrészes kolostorívük 14,45 méter, az átmérőnél 15,65 méter. [53] Ezek olyan hatalmas kiterjedések, amelyhez foghatót nemigen találni a román és gótikus stílusban épített épületekben. Még inkább csodálatra méltó, hogy Aachen kupoláját faragott kőkockából ívelték, és még a legkeskenyebb helyen is majdnem 1 méter - 86 cm - vastagságú. [54]

„A vártemplom oktagon boltmennyezete évszázadokon keresztül a legszélesebb és legmagasabb fa nélküli tető volt az Alpoktól északra.” [55]

„Ezzel szemben a kupolamennyezet, amely nyilvánvalóan a leg gondosabban előkészített mű, a legóvatosabban kidolgozott kockakövekből áll, [...] egészen vékonyan (4 mm) fugázva.” [56]

Ma a kupola alsó részét mozaikok borítják, felső részét pedig egy védővakolat, úgyhogy a vilmosi időkben, az új mozaikok lerakásánál ellenőrizhették a kövek közötti kötést. Tehát gyanítani lehet, „hogy a kupolamennyezet nagy része mégiscsak könnyebb tufakövekből készült, s csak az eleje ikrakőből”. [58]

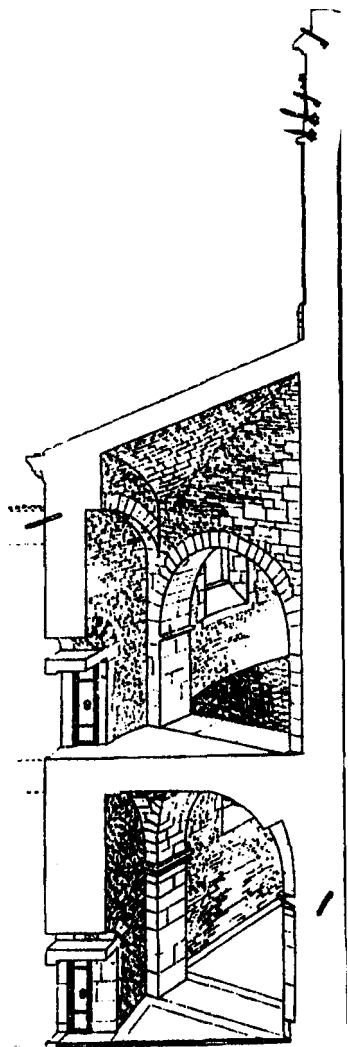
Itt a szemlélő megtorpan. Mert legyen az tufakő vagy jurakori ikrakő - a nyugat első nagy kő kupolamennyezete alatt állunk (mely tényt szívesen hagyják figyelmen kívül), amely az egyik legnagyobb Európában. Hogy kialakítását kellőképp méltathassuk, röviden át kell futnunk az európai építészet történetén.

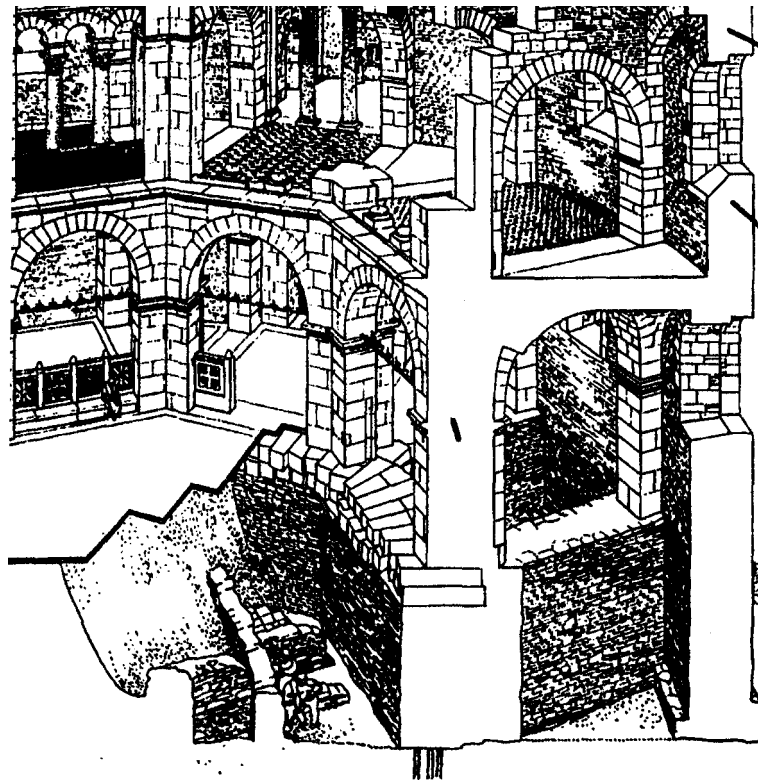
*Kompozit oszlopfő: a római építészetben olyan oszlopfő, amely a ión oszlopfő volutáit a korinthoszi oszlopfő akantuszlevél díszítményei fölé alkalmazza.

**Kórus: az énekkar elhelyezésére szolgáló karzat.

2. kép

Építészeti anakronizmusok I.:
az aacheni várkapolna, kb. 792-799,
perspektivikus metszet a kupolával
(anakronizmus a szöveg szerint),
hét gyűrűmerevítő, oszlop alaprajz,
ajtó bélésfal, ferde dongaboltozat.
[571]

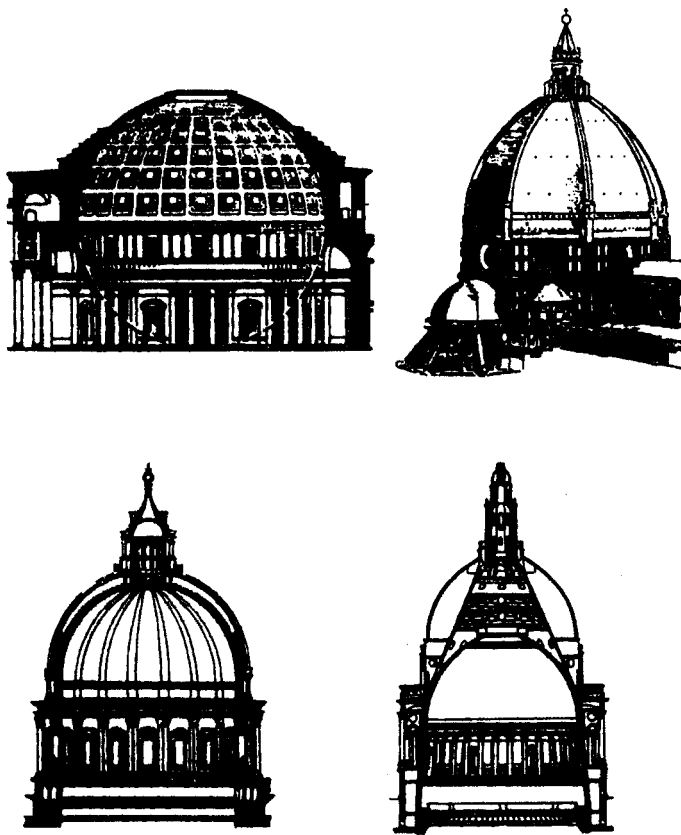

Tizenkét század kupolaépítkezése

Az ókori görögökkel ellentétben a császárságkori rómaiak szerették a nagy boltozatokat és kupolákat, melyek megépítéséhez a Kr. e. I. században kifejlesztettek egy speciális technikát. Hála a hazai talajnak, különféle kövek hozzáadásával nagy feszítávolságot tudtak áthidalni. így jött létre a rómaiak ún. *opus caementitiuma*, amely nem véletlenül szolgált alapjául cement szavunknak. Az ilyen kupoláknak az az előnyük, hogy alig fejtenek ki kifelé tolóerőt, ehelyett egyszerűen - mint egy körben visszahajtott héj - a falakon és oszlopokon nyugszanak, és függőlegesen terhelik meg őket. Csak így volt lehetséges, hogy több mint 30 méter átmérőjű kupolákat (Caracalla-fürdők), sőt 43,60 méter átmérőjű kupolákat (Pantheon) építsenek, és ezek évszázadokon keresztül megmaradjanak. Hadrianus Pantheonjánál a magasság növekedésével párhuzamosan egyre könnyebb adalékanyagok kerültek a „cementhez”, végül tajtékkő és egyéb vulkanikus hányadék, ugyanúgy, mint ma a beton esetében szokás. [59]

Csak a kora reneszánsz érte el ezeknek a legszimmetrikusabb kupoláknak a nagyságát a firenzei dóm kupolájával (42 méter), sőt, az érett reneszánszban túl is szárnyalták. Ehhez azonban egy új, kéthéjas szerkezetet kellett feltalálni, amely aztán lehetővé tette a római Szent Péter-bazilika monumentális kupolájának megépítését. *(Belső átmérője csak 41,40 méter, így némileg elmarad a Pantheontól, magassága viszont háromszorosa az ókorinak: 132,5 méter.)* Természetesen a régi rómaiak is készítették faragott kőből boltozatokat, amint azt eléggé hatásosan bizonyítja a csodálatos segoviai vízvezeték, de inkább íveknél és árkádoknál használták ezt a technikát, nagyobb tetőboltozatoknál alig.

A bizánciak, akiknél talán hiányzott a megfelelő talaj, egy másik építkezési módot vettek át a római Észak-Afrikától. Spirálisan egymásba dugott és kivakolt agyagamforák csökkentették lényegesen a tető súlyát a Kr. u. II. század óta. A IV. századtól erre nyugaton karcsú agyagcsövek szolgáltak, az ún. „tubulik” (tömlők). Ezekkel fedték be 548-ban a ravennai San Vitale főkupoláját: az épület majdnem 28 méter magas, kupolája a 15,6 méteres átmérő mellett mindössze 30 centiméter vastag [61] és összehasonlíthatadlanul könnyebb, mint bármely más ennyire vékony kőboltozat.

3. kép

Kupolák: Róma, Pantheon, Kr. u. I. és II. század, átmérő 43,6 m / Firenze, dóm 1357-től, kupola 1420-tól, átmérő 42 m / Róma, PÉTER-SZÉKESEGYHÁZ 1506-tól, kupola 1588-tól, átmérő 41,4 m / London, Szt. Pál-katedrális 1675-től, átmérő 32 m [60]

A fantasztikus bizánci kápolna kőkockákból épített oszlopokon nyugszik, de be van falazva az átlósan lerakott téglákba. így tudták befedni 537-ben Bizáncban az Hagia Sophiát, habár középső kupolája majdnem 33 méter átmérőjű, míg az egész sokkupolás tetőboltozat egy 33x80 méternyi területet fed be. Amit ma látunk, egy 6 méterrel magasabb kupola, miután az első túl lapos volt, s már 558-ban leomlott, hogy aztán azonnal újat építsenek helyette. [62.]

Masszív kőből a bizánciak ritkán mertek íveket építeni, és akkor is csak kicsiket; a betelepített gotoknak támadt az az ötletük, hogy Teodorik síremléke fölé egy óriási monolitból formáljanak kupolát, és feltegyék a ravennai épületekre.

A bizánci birodalomban I. Justinianus (565) óta nem építettek kupolákat, a 740 körül felújított konstantinápolyi Hagia Irénét is Justinianus korából számítjuk. [63] így Aachen és a bizánci kupolák között az időbeli távolság majdnem 250 év. A római nyugaton nem építettek több hivalkodó épületet azóta, hogy a birodalom fővárosát áthelyezték a Boszporuszhoz; a templomok fölé egyébként sem építettek kupolát, hacsak nem a keresztelőkápolnáknak fölé. Attól függően, hogy az ún. Minerva Medica-templomot, amely a római Statione Termininél áll, közvetlenül 300-ból, a IV vagy az V. századból datáljuk-e, az aacheni építkezés és a nyugat-római boltozatok között 350-500 év telt el.

A germán építőművészet a faépítményekből nőtt ki, eleinte egyáltalán nem ismerte a boltozatokat. Az első komolyabb épületek a nyugati gót és Spanyolország asztúriai vidékén nőttek ki a földből, igen nagy dimenziókat álmodva valósággá. [64] így teljességgel érthetetlen, hogyan szereztek erről tudomást Aachen építőmesterei, akik „csak úgy egyszerűen” emeltek egy ilyen magas, nehéz, monumentális kupolát. Mert minél magasabbra építenek egy ilyen kupolát, annál nagyobb tolóerőt kell az alatta lévő épületszerkezetnek felvennie. Márpedig az aacheni kupola több mint 30 méter magas: az irodalomban találni 30,49 métert [65], 30,65-öt [66] 31,7-et [67]; más szerzők 29,5-32 méterről beszélnek. Még inkább lenyűgözhet az építők tudása, ha tudjuk, hogy ezt a kupolát egy szabályos vasküsző tartja össze.

Eszerint Aachen egy, a semmiből felbukkanó, nullából kifejlő-

dött technikának a demonstrációja. Különös módon a kor zsenialitásának ez az egyetlen terméke: előzmény nélküli, egyszersmind követői sem akadnak. Utóbbit összefüggésbe lehetne hozni a Karoling-birodalom gyors hanyadásával - ha nem botlanánk abba a rejtélyes felvetésbe, hogy kétszáz év után miért kezdik előlről az építések az egészet, s húznak fel boltozatokat egy már kétszáz évvel korábban megismert technikával.

Erről mind beszélünk a továbbiakban - s egyben haladjunk is: máris megérkeztünk a burgundi Toumusba. A Saint-Philibert-templom előcsarnokában a II. évezred első évtizedeiben először mind a három hajó fölé emeltek boltozatot, ha egyre kisebbeket is, ugyanakkor még nem merték a nehéz falakat ablaknyílásokkal gyengíteni. [68] „Azzal, hogy minden hajó fölé boltozatot emeltek, Toumus templomának előcsarnoka a legrégebb boltozatos fennmaradt hosszú épület Észak-Európában. Csak néhány évtizeddel később jelenik meg a tetőboltozat a nagy épületeknél is.” [69]

Nagy épületek alatt először is a köln-deutzi Alt-St.-Heribertet értjük. [70] Az egykori, 1020-ban épült templomnak ovális külső keresztmetszete volt, de belülről olyannak hatott, mint egy nyolcszög fülkékkel. Akárcsak Aachenben, itt is találni egy nyugati épületet a bejárat falmélyedéssel együtt, amely fölé magas boltozatot emeltek, és egy csodálatos belső kupolával rekonstruálták, amelynek belső átmérője kb. 18 méter. Miután azonban ennél a többször teljesen átépített templomnál hiányoznak az építészetrégészeti bizonyítékok, hagyjuk figyelmen kívül, és forduljunk a speyeri dóm felé, amelyet 1025-ben emeltek. „A tágas oldalhajókat keresztboltozatok* kötik össze. *Speyer az első nyugati nagy méretű építmény, amelynél boltozatot használtak: ez olyan újítás, amelynek következményei beláthatatlanok.*” [71]

Minket egyelőre nem ez a boltozat érdekel, hanem csak a hajókeresztelés**. 15 métert fog át, és a leghosszabb épülettől szá-

* Keresztboltozat: két egymást derékszögben metsző dongaboltozat áthatásából keletkező, négy boltsüvegbl álló, négy sarkán pillérekre támaszkodó boltozat.

**A középkori templomok elrendezése a régi bazilikákét követte: a szentélyhez vezető főhajó, és mellette jobbról-balról egy-egy (néha két-két) mellékhajó. Időnként, hogy a templom kereszt alakú legyen, a hosszhajó és a szentély közé kereszthajót is illesztettek.

mítva 50,15 méter magas. Ezen a helyen Aachent először szárnyalják túl - 1100-ban, azaz több mint 300 év után. Szerkezeti szempontból úgy, mint Aachen esetében, kolostor- vagy hajlított kupoláról van szó, amelyet nem kerekítettek ki, hanem fiókboltozatokból* állítottak össze. [72.]

Tehát egy sor okunk van arra, hogy az aacheni dóm lenyűgözőn, ugyanakkor meglehetősen kétségbeejtő gondolatokra sarkalljon. Miként lehet az, hogy egy épület stílusában és építési technikájában mindenféle előzmény nélkül, csak úgy kinőjön a földből, miközben se közelben, se távolban nem húznak fel hozzá hasonlót, s még jó ideig nem is fognak. Hogyan tudtak Aachenben „a semmiből” egy rendkívül magas kupolát emelni kőből, megfékezni a tolóerőt, hogy aztán ugyanezzel a technikával hosszú időn át ne hozzanak létre semmit, sőt, a korabeli építkezéseknél olyan szinten dolgozzanak, ami már-már egy újrakezdésre emlékeztet?!

Talán a Karoling-időknek és a „Karoling-reneszánsznak” nem volt közvetlen szellemi kapcsolata a következő korszakokkal, habár állítólag megtermékenyítette egész Európát?

Ezen a helyen megszakítjuk körsétánkat az aacheni dómban, bár még gyakran visszatérünk ehhez a csodálatos és elcsodálkoztató épülethez. Mert nemcsak e központi anakronizmus maradt fenn királyi kupolája alakjában, hanem több mint két tucat időbeli összevisszaság, amelyek a kupolával egyaránt a Karoling-hirodalom és Nagy Károly létezése ellen tanúskodnak. Márpedig ha nemcsak a Karoling-építészet, de a frank császári eszme, és az ehhez kapcsolódó időszak legfontosabb bizonyítéka kiesik, akkor alighanem megtaláltuk a legfontosabb érvet elméletem mellett.

További vizsgálódásaink során kiderül, hogy több ehhez hasonló időbeli ellentmondás található. A következőkben olyan példákat mutatunk be, amelyek szemléltetik és bizonyítják, hogy a Károly-időszak nemcsak kitalált és mesterséges, de egyenesen meghatározott célok miatt került be a történelembe.

**Fiókos dongaboltozat*: a hálós boltozat gerincei (bordái) által határolt boltozatelem, a főboltozatba metsződő, alárendelt dongaboltozat, melyet a vállvonal fölé nyúló nyílás (ajtó, ablak) kiváltására, a falfelületre merőlegesen alkalmaztak.

A tétel maga csak sok hasonló példa után válik hihetővé, épp ezért nemsokára hosszú időutazásra invitálok az érdeklődőket, akiktől ugyanakkor nem várom el, hogy ennek minden egyes pillanatában odaadóan vegyenek részt - ezért e bevezető rövid vázlatával szeretném csillapítani a kíváncsiságot.

E gondolat jegyében az aacheni várkapolna után röviden ismerkedjünk meg annak állítólagos építetőjével is.

Károly értékelése egykor és most

A mögöttünk hagyott évszázad történészei körében Károly a legnagyobb bizalmat élvezte és élvezzi: „Nagy Károlyban a Frank Birodalom és a Karoling-dinasztia elérte csúcsát, egy olyan csúcst, amelyre a következő századok nyugati népei és királyai mint példaképükre tekintettek. Nemcsak azért, mert Nagy Károly mint földesúr és államférfi, házának és törzsének legkiemelkedőbb képviselője volt, hanem mert általa teljesítették be a múlt századok törekvéseit a legmagasztosabban, és *általa kapta az évezred a legmélyebb hatásokat.*” [73]

Vagy: „*Károly reformjainak hála, a középkor lerövidült, így az újkor előbb kezdődhetett,* és a nyugat emberei több évszázadnyi kemény utat takaríthattak meg.” [74]

Még több pátosszal írt róla Victor Hugo a múlt században: „Tíz századon keresztül ragyog felénk Nagy Károly alakja, aki *kétszeresen halhatatlanul* távozott ebből a világból. »Magnus et sanctus«, nagy és szent, ezek a legmagasztosabb melléknevek, amelyekkel ég és föld egy emberi főt megkoronázhat.” [75]

A történelem statisztikája szerint egyáltalán nem természetes, hogy egy történelmi személyiséget a későbbi megfigyelők ugyanúgy tisztelnek, mint saját kortársai és közvetlen utóvilága. Habár Károly esetében az összértékelésen belül a súlyok valószínűleg eltolódnak, ám az értékelés - és ezt fontos megjegyezni - majdnem 1200 év óta változatlan.

Még a koronázás előtt, 799-ben Károly eposzt írt közeli barátjának és „vejének”, Angilbertnek, amelyben anakronisztikusan korán összefoglal mindent, amit később császárként elmondha-

tott magáról: „Európa világítótornya”; „Győző és diadalmas, aki a föld minden királya fölött áll”; „világ feje, Európa csúcsa; *Európa atyja*, a legjobb atya; hős”; „a mi Augustusunk”. [76] Károly lelki segítője, Alkuin, „a püspökök püspökének” nevezte más kortársak „a Bölcsnek”. [78] Ezt a kivételes előnevet, hogy „Nagy”, már életében megkapta [79] vagy nem sokkal azután, 840 körül. [80] Egy generációval később Notker Balbulus Károly császárt már „mítoszoktól körülvevett uralkodóként” ünnepelte. [81] Egy olyan kivételes történész számára, mint Leopold v. Ranke - 1884-ben írt világtörténetében - „a világtörténelem mozgatórugója” volt [82.], a „világ megváltoztatója” [83], és két kontinens pátriárkája, „aki megalapította” az emberiség történelmének kezdetivel való kapcsolatainkat. [84]

Ehhez az értékeléshez az utolsó száz év kutatásának semmiféle hozzáfűznivalója nem volt; ma Josef Fleckenstein „a világ megváltójáról” beszél. [85]

Lehet-e a világ fejét, a „nyugat atyját” [86], akit 1965-ben az Európa Tanács „Páter Europae”-nak kiáltott ki [87], aki a középkor igazi és tulajdonképpeni „alapítójának” számít [88], egyszerűen egy nem létező személynek, fikciónak kikiáltani?

A források helyzetéről - négy minta

Maradjunk először a forrásoknál. Károly kivételes alakja, úgy tűnik, maga a két lábon járó bizonyíték. Életrajzírója, Einhard, évtizedekig élt az udvarában, és volt ideje arra, hogy postumus bemutatassa őt. Ebben ő jelentősen eltért „az eddig a középkorban a szentek életének uralkodó megformálásától” azzal, hogy a római típusú életrajzokat újra életre keltette. [89] A császár tetteiről rajta kívül a „Birodalmi Évkönyvek” tudósítanak, valamint 70 évvel Károly halála után egy St. Gallen-i szerzetes, bizonyos Dadogós Notker. Ő már majdnem úgy ír a dicsőített mondaalakbeli császárról, mint az utána következő kutatók [90]: „egyetlen, rőfnyi, Károlyt dicsőítő ének”. [91] Notker 912-ben hal meg, éppen azon századok végén, amelyeket fiktívnek tartok.

A későbbi korokban, mindenekelőtt 1100 és a XIV század kö-

zött egyre újabb és újabb anyagok kerültek a francia, német és északi Károly-eposzokba. Még ha nem is számítjuk hozzá a 117 sagát, amely köré fonódik [92] olyan sok anyag áll rendelkezésünkre a nyugat első császáráról, hogy még egy óriási, ötkötetes monográfia sem tudta kimeríteni a meglévő forrásokat róla, koráról és utóéletéről. [93]

Eszerint biográfiájában aligha találunk bármi kivetnivalót. Am igen fura következtetésekre jutunk, ha kritikus szemmel vizsgáljuk meg életének négy legfontosabb állomását.

A születés

Születésének helye és ideje ismeretlen. *Tucatnyi település* vitatkozik azon, melyiké a megtiszteltetés, hogy Károlyt magáénak tudhassa. Én például egy időben tíz kilométernyire laktam egyszerre két „születési helytől”, a gautingi Reismühlétől és a majdnem szomszédos Karlsburg maradványaitól (mindkettő Würmtalban fekszik). Rajtuk kívül rivalizál még: a Wirmnál lévő Aachen, a ma Belgiumban lévő Heristal, Ingelheim, az éppúgy belga Jupille, a Mainnál fekvő Karlstadt, Lüttich, a bajor Oberzeismering, Quierzy, Saint-Denis és Worms. [94] A Belga Tudományos Akadémia már 1861-ben elismerte, nem biztos, hogy Lüttich a születési hely, igaz, ugyanez a többi vélt helyszínről is elmondható. [95] Bizonyos Károly-életrajzírók azóta nem teszik le a garast egyetlen születési hely mellett sem [96]; ma már csak az egészen megrögzött Károly-hívek biztosak teljesen abban, hogy Károly „Bertrada várában” született a Prüm melletti Mürlenbachban. [97]

Születése napjaként viszonylagos egyöntetűséggel április 2-át jelölik meg [98], noha születési éve 742, 743 és 747 között ingadozik. Tudvalévő, hogy képtelenség horoszkópot készíteni, ha nem tudják a napszakot, napot, évet vagy helyet. Habár Károly esetében a sötétben tapogatózunk, az asztrológusok számára „születési adatai [...] kifogástalanul rendelkezésre állnak”. És így természetesen megerősíthetik Károly kivételes helyzetét: „Nehezen találhat az ember tipikusabb horoszkópot egy ennyire a középpontban álló ember számára.” [99] Mi azonban megállapít-

hatjuk, hogy a visszamenőleg kimondott, és előre beteljesült prófécia nem a XX. század találmánya.

Konkrét születési év hiányában az is titok marad, hogy szülei, Pippin és Bertrada a nemzés pillanatában házasok voltak-e. A házasságon kívüli születés elmélete már a XIX. század végén megdőlni látszott [100], és ma lényegtelennek számít [101], mégis néhány tudós számára valószínű [102], vagy még biztos is. [103]

Károly ősei is ködbe vesznek, habár még életében elkészítették a „keresztény középkor első uralkodójának családfáját”. A kutatók régóta megegyeznek abban, hogy a családfa törzse „egy fantáziadús konstrukció, amely az uralkodóház magasabb tiszteltére zálogtárgyakat kapcsol össze régi írott forrásokból, tetszés szerint”. [104] Károly anyja, Bertrada, nem feltétlenül volt az idősebbik Bertrada és laoni Heribert (Charibert) lánya [105], hanem lehetséges, hogy breton hercegnő volt, vagy magyar, esetleg a bizánci császári ház tagja. [106] Mint ahogy a feltételezett Meroving-vér még Károly ereiben sem mutatható ki világosan. [107] Ámbátor maga II. Pius, a humanista pápa hitt bizánci származásában [108], számítsuk mindezeket az elképzeléseket a mondák és mítoszok zűrzavaros vadonához, amelyből aztán oly fényességesen tündezik elő Nagy Károly alakja. Végül, de nem utolsósorban tisztáznunk kellene, kitől kapta Károly a szent prepúciumot, amelyet ő továbbadott, és amelyet ma is tisztelettel öveznek a Szent Péter-székesegyházban. [109]

Sokkal terhelőbb hősünkre nézvést, hogy Einhard teljesen ártatlanul elmeséli nekünk: sem magától a császártól, sem a császári udvarban nem tudott meg semmit Károly születéséről, gyermekkoráról és fiatalságáról - így a huszonnyolcadik életéve előtti korszak teljes homályban marad előtte. [110] Tekintve hosszú és mély személyes kapcsolatát Károllyal és a császári családdal, az életrajzíró ezen fejtegetése egyszerűen nevetséges; mindamellett kiolvashatjuk belőle azt a szándékot, hogy a hős születését - az antik hősök analógiájára - misztikus sötétbe szeretné burkolni.

Természetesen a középkorkutatás majdnem minden ilyen problémás esetben, mint a hősök születése, kész magyarázattal szolgál: nem feltétlenül adják vissza a valóságot, hogy ne kelljen az utókort zavarba ejteni. Ez magától értetődően a házasság előtt-

ti születés „kényszerítő” következtetésére is érvényes - pontosabban: éppen arra. Csakhogy több homályos pont együttes jelenléte - változó születési dátum, zavar az esküvő időpontjával kapcsolatban, anyjának tisztázatlan személyazonossága - nem feltétlenül képez szilárd alapot egy történelmi személy életírásában.

Az egyeduralkodás

A következő sötét fátyol eltakarja mindazon körülményeket, amelyeknek köszönhetően Károly az összes frank uralkodója lett. Ifjabb Pippin mindkét fiát, Karit és Karlmannt is királlyá kenette fel. Együtt kerültek a trónra, és 768-ban megosztották egymás között a birodalmat. Nemsokára, 771-ben, meghalt Karlmann, Károly pedig egyeduralkodóvá vált. De milyen jog szerint?

A frank jog alapján Károlynak nem volt kizárólagos joga az uralkodásra: Gerberga királynő, azaz Karlmann özvegye és fiai egyenjogú várományosai voltak a trónnak, vagyis Károly mellett uralkodhattak volna, [m] Ennek ellenére Károly egyszer csak minden frankok királyaként áll előttünk. „Tökéletes, hidegvérrel létrehozott állambirodalmat” sikerült teremtenie. [112.] Einhard [113] és a „Birodalmi Évkönyvek” [114] elbagatellizálják eme témakört, miközben a történészek minden keresztények Károlyát machiavellistaként festik meg. Állítólag Károly a bajorokkal, a longobárdokkal és a pápai kúriával szövetkezett bátyja ellen, akinek a birodalom déli része jutott. A 23 éves Karlmann így inkább azt választotta, hogy gyorsan meghalt, vagy nemesebben fogalmazva: „Az ég beleavatkozott a dolgok folyásába.” [115] Erre Károly sajátosan mond köszönetét szövetségeseinek: kitagadja longobárd feleségét, megtámadja és legyőzi apósát, Desideriust, és letaszítja trónjáról unokaöccsét és sógorát, Tasziló bajor herceget [116] majd mindkettőt „életfogytiglan” bünteti: egyiket száműzte [irj] a másikat kolostori fogságba küldte.

A császárrá koronázás

Életének legnagyobb eseménye, a császárrá koronázás, bár szá-

munkra elválaszthatatlanul összekapcsolódott a 800-as évvel, az „Évkönyvekben” a 801-es év alatt szerepel. A történészeket mindezenre még ma is legfeljebb az, az egyébként hatásvadász kérdés foglalkoztatja: akarta-e Károly, hogy megkoronázzák, vagy mint ahogy a „Birodalmi Évkönyvek” írják, túl szerény volt ahhoz, hogy egy pápa meglepje a koronával? [18] Születtek válaszok: „ezzel a meglepetésteória valószínűleg megdőlt” [19], vagy: „semmi kétség nem lehet afelől, hogy az egész esemény Károly teljes beleegyezésével történt”. [20] Carlrichard Brühl 1962-ben egy viszonylag meggyőző elméletet állít fel. Szerinte Károlyt mint ótestamentumi előképet, háromszor kenték fel: 754-ben, 768-ban és 771-ben. Először valószínűleg 781 előtt koronázták meg, sejtethetően 768-ban. Fiával együtt újra megkoronázták 781-ben, ezt mellékkoronázásként jelölik. Eszerint 800-ban ugyancsak mellékkoronázása volt, mialatt fiát, Károlyt királlyá koronázták és felkenték. Ezt a kettős koronázást karácsony napján megtervezték és előkészítették; nem volt azonban megtervezve a rómaiak helyeslő felkiáltása, amelyről a pápa gondoskodott: *„Nem a koronázás tette császárrá Károlyt, hanem a római hangos tetszésnyilvánítás. [...] A karácsonyi esemény 800-ban ezzel válik számunkra »császárrá kikiáltássá egy valódi és egy mellékkoronázás alkalmával« [...] Ezért tévedés Károly »császárrá koronázásáról beszélni.“* [21]

A különféle források alapján igazán kényes ez a megközelítés, korántsem olyan határozott, mint Widukind von Corveyé, aki bebizonyította, hogy Nagy Ottót nem Rómában koronázták császárrá, hanem hadserege kiáltotta ki Lechfeldnél. [22] Ezzel szemben Carlrichard Brühl érvrendszere több helyen megkérdőjelezhető [23], hiszen az a minimum, hogy belássa: Károly állítólagos első koronázásáról egyetlen szó sem maradt fenn.

Einhard ugyanakkor túlzásba viszi Károly állítólagos alázatát azzal, hogy a Károly életrajzához írott előszavában csak a királyról ír, a császárról nem, habár Einhard a „császárra koronázás” időpontjában már tíz éve az udvarban él. [24] Az életrajzíró egyáltalán nem beszél koronázásról vagy felkenésről, hanem csupán „a császári cím elfogadását” említi kétszer is. [25] Még zavarbaejtőbb, hogy a császári kancellária berkeiben sem terjedt

el különösebben gyorsan a „császárrá koronázás”. Még 801. március 4-én is állítottak ki okmányt, amelyen a királyi korszak címe van feltüntetve [126], és „csak fél évvel a koronázás után olvasható az új megjelölés az egyik okmányon”. [127]

Ennyire huszadrangú lenne ez az esemény Károly közvetlen környezetének megítélése szerint, amelyet Ignaz von Döllinger „a következő évtized legfontosabb napjának” nevez? [128] Legkésebb egy nyilvánvalóan nehézkes kormányzás ébredése után léphetett volna be „Karolus serenissimus augustus” császárként kortársai köztudatába, és mindenekelőtt az utókoréba. Ám még ez sem történt meg. A szakemberek ehhez képest arra a végeredményre jutnak, amely legalábbis fejbekólintó: „Az írnokok túlnyomórészt ismerték (a császárrá koronázás) tényét.” [129]

Magyarán évszázadokon keresztül a szellem (a butaság) képviselőinek akadt egy kisebbsége, amely egyszerűen nem vett tudomást a császári címről. Ezekhez tartozott pl. Andreas von Bergamo történész (IX. század), Bonizo von Sutri (XI. század), Gerhohs von Reichersberg (XI. század), vagy maga a híres Nikolaus von Kues (Cusanus) a XV századból. Számára a császárság I. Ottóval kezdődik. [130] Ez a nagy tudós és kardinális bizonyos mértékig objektívnek számít, hiszen a pápaság ellen érvelt - az egyházi „konstantini hamisítvány” felfedezésénél -, bár a pápákat támogatja is. Cusanus tévedett volna? Lehet, de akkor I. Miksa császár is, költséges innsbrucki síremlékének tervezésénél. Annak felirata szerint ugyanis Nagy Károly nem császári ősatyái és elődei között foglal helyet, hanem, mint Artus király, a „hősök” közé soroltatott. [131]

Még az a banálisnak tűnő kérdés sem válaszolható meg egyértelműen, hogy mikor történt az első koronázás a frankoknál. A kutatók egy része Nagy Károly mellett száll síkra, Carlrichard Brühl megkísérli, hogy már Károly apja, az ifjabb Pippin korában is - 751 táján - valószínűsítse a frank koronázási szokást, miközben olyan kutatók, mint pl. Kari Hauck, bizonyítottan tartják, hogy az első koronázás már Chlodvig korában, tehát a kora IV században megtörtént. [132] A részletek mindenesetre erősen vitatottak. Most akkor Pippin, Nagy Károly vagy csak Nagy Ottó (936) óta él a koronázási szokás, hogy aztán a XI. és a XII. szá-

zadban teljesen elterjedjen? [133] Ifjabb Pippin idejében, 751-ben megtörtént-e az első felkenés, szokásosak voltak-e az ismételt felkenések a frankoknál, miközben Bizánc nem ismerte ezt a szertartást [134], és a francia királyok is csupán a XII. században szoktak rá a szent kenőolaj kultuszára. [135] Mikor térdel a király vagy a császár „korona alá”, mikor beszélhetünk megkoronázásról, ennek megerősítéséről, mikor mellékkoronázásról? Éppen azokat a ceremóniákat felejtették el, amelyek az állam számára a legfontosabbak...

A halál

Ahogy ez már hozzátartozik egy hasonló nagyságú emberhez - így tudósít Einhard - halála előtt félelmetesen megszaporodtak a gonosz jelek. [136] Egy másik legenda, mely szerint azután érte őt utol a halál, midőn kiesett kezéből a szent lándzsa [137], csak példa a róla szóló mondanivaló hatalmas átmérőjére. A kereszténység legnagyobb uralkodója, az egyesített Európa ura, akinek ragyogása elsápasztja Bizáncét, és több mint egy évezreden át világít, 814. január 28-án hal meg. Meghal az az uralkodó, aki már a kortársak számára is „Európa világítótornya” volt. Ám aki ezek után azt várja, hogy Európa legnagyobb szabású temetésére kerítenek sort, az alaposan téved. Einhard megemlékezése szerint a császár még halála napján elhelyeztetett az aacheni várkapolnában.

Az ember hallja és csodálkozik: hét óra leforgása alatt az első frank császárt elföldelik, mint egy pestises holttestet; senki, aki nem időzik éppen Aachenben, nem pillant a halott arcába, még fia és trónkövetője, Lajos sem (aki egyébként csupán 30 nappal később érkezik). A nagy sietségben még Károly kívánságát sem veszik figyelembe, hogy Saint-Denisben temessék el apja mellé; elmennek emellett, vagy félreértik. [138] Önhatalmúlag Károlynak azt a tilalmát sem tartják be, hogy templomban temessenek, amiről pedig korábban az aacheni (809) és a mainzi (813) „konzíliumon” határoztak. [139]

Ám van itt valami, ami még kacifántosabb. Habár Einhard olyan sírhelyről beszél, amelyet aranyozott ívek, arckép és felirat díszít, úgy tűnik, senki sem lép „Európa atyjának” sírjához, mert

az olyan gyorsan feledésbe merül, hogy a pestissel kapcsolatos gyanakvás akár újfent teret kaphatna. Állítólag a normannoktól való félelem okán álcázzák olyan jól a sírt, hogy még békésebb időkben sem lehetett megtalálni. Csak III. Ottónak jut eszébe majd' 200 évvel később, hogy megkeresse Károly sírját, s oly átütő sikerrel jár, hogy 1000-ben éjszakánként többször is felnyitja. Károly legfőbb rajongója ugyan gondoskodott a csodálatos módon megmaradt holttestről - az orra hegyét pótolja egy aranyból készítettrel -, mégsem hagyta ránk, hol található a sírhely.

Ezért a Károly-tiszteletben tőle lépésnyivel le nem maradó Barbarossa Frigyes 1165-ben újfent „kénytelen” keresgélni egy sort, majd ismét sikerrel járva megtalálja a sírt, amit a holttest exhumálása követ. Ugyanebben az évben, december 29-én egy ellenpápával elvégezteti a szentté avatást, igaz, ezt követően valahogy ismét sikerül homályba borítani azt az információt, hogy az immáron szentként tisztelt uralkodót hová is földelték vissza, némiképp fékezve az iránta tanúsítandó tisztelet hullámain. Jóllehet ekkor már sem a normannoktól, sem a magyaroktól nem kellett félni, a lokalizálás titkosítása oly tökéletesen sikerült, hogy az aacheni várkápolna ismerői között a mai napig folyik a vita arról, hol is található a kriptá vagy a sír valójában. Emellett még egy magasztott sírt is terveztek az ülő helyzetben bebalzsamozott császár számára [140], mintha a frankok ismerték volna az azonnali mumifikálást, amely hét óra alatt elvégezhető - jóllehet az ókori egyiptomiaknak ugyanehhez hetven nap kellett...

Ennek ellenére mégis bizonyosnak tűnik, hogy 1215 óta egy 1,92 méter magas férfi földi maradványai nyugszanak Karlsschreinben. [141] Igaz, az 1988-as mérések szerint a megmaradt csontokból egy 1,82-es férfira következtethetünk. [142] S hogy mekkora lehetett Nagy Károly? Feltűnően kicsi lábai lehettek, hiszen Einhard [143] szerint Károly magassága saját mértékével mérve 7 láb volt...

A sírnak ez az újbóli eltűnése annál is különösebbnek tűnhet, ha az ismereteket összevetjük I. Ottó halálával (973) és sírhelyének történetével. „Bár a (magdeburgi) székesegyházban Ottó tűzvészrel kárt tett 1207-ben, majd azt nemsokára leromboltatta,

hogy egy modem épületnek helyet adjon, és így a császári építmény közel 800 év óta nem létezik, a császári sírt mégis mindig nagy becsben tartották.” [144]

Összegzés

Ez a négy példa kétségtelenül világossá teszi, hogy „a mi” Károlyunkat csak nagy fáradsággal lehet kihámozni egy buja legendabozótból, amely nem utolsósorban azért tudott ily áthatolhatatlanná válni, mert olyan üröket próbál befedni az életrajzban, amelyeknek elvben nem szabadna előfordulniuk egy ilyen központi figura esetében. A négy példa, és a korábban a kupolával kapcsolatban bemutatott anakronizmus több különböző problémát vet fel.

A mondák *sok születési helyet* említenek, a konkrét hely ugyanakkor a ránk maradt források szerint bizonytalan, ezért legendák szövődhetnek köré. Hogy ez a hanyag krónikások vagy a céltudatos információhiány számlájára írható, megválaszolatlan kérdés marad, mindezt pedig tetézi, hogy a középkorban az oly nagy jelentőségű vér szerinti leszármazás szintén meghatározhatatlan.

Persze egy hiányzó születési adat, mint olyan, még nem ok arra, hogy megkérdőjelezzük egy ős létezését. Különbösen Barbarossa Frigyet is „kihúzhatnánk” a listáról: „A későbbi császár kora ifjúságáról és gyermekkoráról egyáltalán nem tudunk semmit. Még a születési dátuma sem - *egészen a kor tipikus jelenségének megfelelően, amely figyelmen kívül hagyja a születés időpontját* - ismert pontosan, bizonyos valószínűséggel leginkább 1122 decemberére tehető.” [145]

Ám határozhatunk másképp, ha maga az alak tűnik hamisnak. Nagy Károly hiányzó születési dátuma arra utalhat, hogy a hamisítások korszakában éppenséggel semmi érdeklődést nem mutatnak a születési dátumok iránt; így nézve egy hamisítvány származhat éppenséggel Barbarossa idejéből is.

Különös hatalomátvétele nem utal anarchikus királyságra, igaz, másra sem - ennél pontosabbat aligha olvashatunk ki a kevés fennmaradt forrásból.

„A császárrá koronázás” ellen olyan mértékben szól a túl ke-

vés dokumentum, hogy a kettő kölcsönösen hiteltelenné teszi egymást.

A *hiányzó sír* egy egyébként nagyon jól megmaradt templomban azt jelzi, hogy a régészeti leletet nem lehet összhangba hozni a krónikákkal Károly sírjának 1165-ig, tehát 350 éven át tartó elfeledett tisztelete vagy azt mutatja, hogy a ránk maradt iratok egy egészen más aspektusba helyezik Károly tiszteletét, vagy azt, hogy császárságának mindenhatósága ellenére korábban nem uralkodott Károly-kultusz, s ezt Aachen sem kívánta felvirágoztatni. Ami azt sugallja, a város önként lemondott arról, hogy Károly-zarándokhelyé váljék, mely lemondás persze egyben igen súlyos ellentmondás is.

A *túl korai* (vagy túl késői) *kupola* kérdéskörét megvizsgálva kézenfekvő, hogy vagy a művészettörténet látja helytelenül a kupola technikai fejlődését, vagy a művészettörténetnek kell megcáfolni az aacheni várkapolna ránk maradt kormeghatározását. Maradna egy harmadik lehetőség is: vagy a ránk maradt dátum fikció az építetővel egyetemben, vagy hamis a művészettörténeti felfogás a kupolák és boltozatok építéséről. Mivel azonban az architektonikus fejlődés törvényszerűségeit épületek ezrei bizonyítják, a harmadik lehetőség második állítását kizárhatjuk.

E körülmények csak növelik a gyanakvást Nagy Károly iránt - s mi tagadás, a következő fejezetekben ezt az érzést nem áll módunkban elfojtani.

NAGY KÁROLY
A KITALÁLT URALKODÓ

A császárok császára

Forduljunk tehát Károly, az *ember* felé, aki a szuperlatívuszok szokatlan sorát egyesíti. Először is önmagában jelenségnek számított a Frank Birodalomban, mégpedig hatalmasnak, a szó szoros és átvitt értelmében is. Termetre majdnem két méter magas óriás, alakja széles, teste erős; ereje akár a medvéé, egy kézzel is felemeli a felfegyverzett embert [146], és négy patkót szétmorzsol a kezében. [147] A látszólag nehézkes kolosszus az udvar legjobb úszója és ragyogó lovas [148], még a leginkább száanalomra méltó lovakon is. Mindamellet fáradhatatlanul ül a nyeregben: akkora utat tett meg életében, mintha háromszor vágta volna körbe a Földet az Egyenlítő mentén. [149] Ha kellett éjjel és nappal lovagolt, alvás nélkül, Itáliától a Rajnáig, és onnan a Pireneusokig. [150] „Ehhez hasonlót Európában Napóleon előtt nem lehetett látni.” [151]

Ez a kitartás a családjában sem volt rendkívüli: mivel annyira szerette a lányait, sem a házasság miatt nem akarta őket elveszíteni, sem a jelenlétüket nem akarta hiányolni, ezért elkísérhették, pontosabban el kellett őket kísérniük minden egyes útjára; 802-től 810-ig még a fehér elefántját is magával vitte, melynek neve Abul Abbas volt. [152.] A házassági tilalom természetesen csak a lányaira terjedt ki, önmagára nem. Ágyékának ereje elegendő volt arra, hogy legalább *19 utódot* nemzzen *10 asszonnyal*, akik közül négy mégiscsak a felesége volt: Desiderata (770-771) a gyorsan eltaszított longobárd királylány, Hildegard (771-783, 9 gyermek) az alamán herceg unokája, Fastrada (783-796, 2 gyermek) a frank grófkisasszony, és az alamán Liutgard (796-800). Rudolf Pörtner 1964-ben még hozzátett egy ötödiket: „a frank nemesi hölgyet”, Himiltrudot (1 gyermek), akit Károly valószínűleg még Desiderata előtt tett boldoggá. [153] Hogy is mondják ezt szépen? „Nagy igénye volt a nők szerelmére.” [154]

Mindenesetre feltűnő, hogy még a királynők nevei is csak foszlányokban maradtak ránk. így például a longobárd királylány neve nyilvánvalóan feledésre van ítélve: „Néhány krónikás Desideratának nevezi őt, mások Ermengardénak vagy

Bertradénak” [155]; egy utolsó végül csak így említi: „N., Desiderius longobárd király lánya.” [156]

Emellett még egy nevet felejt el Einhard: Fastrada halála és Liutgard oltár elé vezetése között eltelt gyász hónapok során született Károlynak egy lánya, akinek anyját most sem ismerjük. [157] A mi császáruk késő öregségéig tetterős és nemzőképes maradt: 58 éves özvegyként négy ágyasa volt, és még vérfertőzés gyanúja-ba is keveredett, azzal, hogy testvére, Gisela szülte Rolandot, a későbbi lovagot. [158] A XIX. század végén már csak három ágyasát ismerték Adallind, Gerswinda és Regina személyében, tőlük öt gyermeke született [159], így összes gyermekének száma 19. Feleségei mellett még öt-hat ágyast tudunk megnevezni: Adelinda, Amodru, Gervinda, a már ötödik feleségként is számba vett Himiltrud, Madelgard és Reina [160] - de további variánsokat nevez meg Siegfried Rösch. [161]

Amikor „háremet” tartott, már kiválasztotta Aachent mint állandó székhelyet - hovatovább megelőzve sokkal későbbi korok császárait. A választásban meghatározók lehettek a meleg források, amelyek elviselhetővé tették torokfájását; emellett podagrája ugyanúgy gondoskodást kívánt, mint potenciája.

Károly élete meglehetősen strapásnak tűnik: kormányzásának 46 éve alatt csak kétféle során nem viselt háborút [162.], de a csatatéren kívül is állandóan tevékeny volt. Aachenben minden éjszaka négyszer-ötször felkelt [163], hogy környezetét ellenőrizze. Notker szerint embereinek szállása palotája körül úgy volt megépítve, hogy erkélyének rácsán keresztül mindent megfigyelhetett. [164] így rajtakapta udvari krónikását, Einhardot a „Fensterln”-nek nevezett fazetta mellett, amelyet egyébként a XII. században találtak fel. [165]

Ez az igyekezet, hogy *mindenható, mindenütt jelenlévő és mindentudó* legyen, jól illik lelkivilágához és törekvéseihez, amelyek ugyanolyan monumentálisak voltak, mint fizikuma. Einhard szerint mintapéldánya volt a tisztességnek, szelídségnek, jósnak, szerénységnek, akiből áradt a felebaráti szeretet. [166] Egy későbbi életrajzíró így foglalja össze a középkori értékelést: „Károly - ebben a kortársak egyetértésén - elegendő bölcsességgel [...], okossággal [...], éleseszűséggel [...], körültekintéssel [...] és átte-

kiütéssel [...] rendelkezett ahhoz, hogy mindig a szükséges döntést hozza meg.” [167]

Ezen idézet vezet át minket egy másik területre, amelyen szintén magával ragadhat bennünket Károly nagysága.

Az ideális jogász

Folytassuk a *jogász* Károllyal. Valamennyi, uralma alatt álló nép jogait „megállapíttatta és leíratta”. [168] Hogy ez a tevékenység csak a leírásra korlátozódott, vagy valódi *törvényhozó* tevékenység volt-e, vita tárgya. [169] Károly teljesen átdolgoztatta a száli *és a ripuár**, azaz mindkét frank jogot [170], azonkívül a római aquitaniait és a burgundit is. [171] Pierre Riché szerint „átdolgoztatta a *Lex Salicát, a Lex Alamannorumot, a Lex Bajuvariorumot. A Lex Saxonumot és a Lex Frisionumot* pedig kodifikálta.” [172]

Ma mindenesetre kétlik, hogy ezek az írott néptörvények a gyakorlatban valamikor is használatosak voltak [173] - ami azért talán szöveget üthet az ember fejébe. Ezenkívül a kánonokban*** futólag törvényhozóként is említik - ez olyan szokás, amely 898-ban kihalt [174], mindamellett I. és II. Ottó újra ápolta. [175] Károly 112 törvényt hozott [176], plusz számtalan rendelkezést - és ezt nemcsak a *generalista* jogával élve tette, hanem ugyanolyan mértékben a *részletekért bolonduló pedáns* indíttatásával is: „ő még azt is megtiltotta, hogy a szőlőszemekre szüretkor a kádakba lábbal lépjenek.” [177]

Ez a részletekhez való ragaszkodás, ez a „mikrofilia” egy stratégikusan és történelmileg gondolkodó embernél, aki több, mint 1 200 000 négyzetkilométer (a mai Németország területe 357 000 négyzetkilométer), és talán tízmillió alattvaló felett uralkodott [178], mindig meghökkentette a kutatókat: „*Károly utópikus*

**Száli frankok*: a frankok egyik törzse, a Kr. u. III. században a Rajna bal partján tűntek fel.

***Ripuári* vagyis part melléki frankok: a Közép-Rajna két partjára települtek, főhelyük Köln volt.

****Kánon* (gör.): ami mértékül, mintául, szabályul szolgál; vallásban egyházi jogszabályok összessége.

törvényhozásához tartozik, hogy egy olyan nép számára, amely sem írni, sem olvasni nem tudott, latin törvényekkel *a legkisebb részleteket* is elő kívánta írni.” [179]

Ugyanezen szerző e helyen felteszi a kérdést, hogy Károly 400 grófjának legalább egy része tudott-e olvasni, és értett-e annyira németül, hogy Károly szigorú utasításait regisztrálhassa. Braunfels számára az a legfurcsább, hogy Károly az egyik kánonban („de villis”) minden uradalom számára ugyanazt a patikakeretet írta elő ugyanazzal aló latinul megnevezett növényvel. [180] Am ez már csak „Károly signuma* volt, hogy mindenhol a használható normákra törekedett”. [181]

A jogász Károly ezenkívül meghonosította a német jogban az ülnök és az államügyész hivatalát is [182], valamint a megrovási eljárást és az inkvizíciós bizonyítékot [183]; azonkívül valószínűleg a vészbíróság, a választófejedelmi testület [184] és a grófsági alkotmány intézménye is tőle ered. [185] Nem csoda, ha életrajzírója, Rudolph Wahl minden pátosz nélkül népkirályként írja le, aki bárhol is tartózkodott, a jogról beszélt, és emellett mindig *hibamentesen igazságos* volt. [186] Hogy nem okozott számára problémát keresztényként egy rabszolgatartó társadalom élén állni [187], ezt ellentmondásként soha nem varrták a nyakába. Mégis, Gerhard Herm kritikusan megjegyzi, hogy „a rendőrállam lehetete” terjedt szét, amikor minden csak félig felnőtt alattvaló kötelezően feleskettetett az uralkodóra, és az esküszegőt fel kellett jelenteni. [188]

Két dolgot itt mindenképpen meg kell jegyeznünk. Ami a jogügyet illeti, elgondolkodtatón kevés az eredeti anyag: „Még a Karoling-korszakból is csak szórványos forrásleletek vannak. Ez példásan bizonyítható a kánonok műfajában.” [189] A kritikus megfigyelők gyakran állapítják meg, hogy egy-egy károlyi intézkedés olyan, mint a „meleg víz feltalálása”, így például az ülnökök intézményének felállítása egyáltalán nem tekinthető „radikális újítás”-nak. [190]

A Károlyról alkotott összkép egyébiránt kétségtelen hasonlóságot mutat közte és Salamon király között. Salamon szó sze-

**Signum* (lat.): jelvény, különösen a római sereg tábori jelvénye.

rint „a béke”, a bölcsesség és az igazságosság fejedelme, a hárem-úr, a lóbolond, a nagy harcos, népének támogatója... Hozzá rendelődik közvetlenül Károly, mert tudósai körében - akárcsak Salamon apját -, őt is Dávidnak nevezték. „A (frank) nép, amelyet ez a felkent király vezetett, kiválasztott nép volt, Izrael egy új népe. [...] A Karoling-királyok és a római egyház közötti összhangot az Ószövetség zsidó népe és Isten közötti összhanghoz hasonlítják.” [191]

A zsidósággal való párhuzamok még el is mélyülnek. Isten meghosszabbít egy napot, hogy Károly segíthessen lovagjának, Rolandnak - mint egykor Józsuá Gileádban. [192.]

Elsősorban Franciaországban sokáig hittek Károly *trójai származásában* is. Talán az ún. Fredegar találta ki ezt, alá első frank királynak a trójai Priamoszt tartja. Ahogyan a továbbiakban megtudjuk, valószínűleg Abbo von Fleury, és szerzetese, Aimon keltette életre ezt a tradíciót 1000-ben. Széles körben elfogadták, és csak 1714-ben rombolta szét Nicolas Fréret [193], habár ezt a trójai vonalat még 1863-ban is megpróbálják „tudományosan” megmenteni. [194]

A középkorkutatók még mindig vitatkoznak arról, hány autentikus Károly törvényeiből, mennyi született később, de merő tiszteletből neki tulajdonították. így merült fel például az a lehetőség, hogy a „Lex Salica” és a „Lex Ripuaria” ugyanúgy hamisítvány, mint Károly „Admonitio generalis”-a 789-ből, valamint a diedenhofeni kánonok (805); vita folyik Károly első kánonjának valódiságáról és a konzíliumról a „de clericorum percusoribus” kánonnal együtt is. [195] Ráadásul az egyébként is hamisítványokkal megfertőzött középkor Károly és utódainak idejében valóságos melegágya volt a „műremekek” gyártásának: „A IX. század joggal számít »a nagy hamisítványok idejének«. [...] *Ajoghamisítványok idejéből*, a 850 körüli időkből néhány nagyon jól bizonyított kontroverzia* létezik a dokumentumok valódiságával kapcsolatban.” [196]

*Kontroverzia (lat.): szembefordulás, ellenkező oldalra fordulás.

Az etnológustól a germanistáig

Végtelen „részhóbortja” ellenére Károly még a jogászkodással sem merítette ki óriási energiatartalékait, hatással volt még számos további szellemi tevékenységre is. Így bizonyára ő volt az első európai, aki *néprajzkutatóként* tevékenykedett, mert gyűjtötte és leírta a népnyelvű és arra érdemes régi dalokat. [197] Sajnos fia és utódja, Lajos újra megsemmisítettett mindent, így vagy megerősíthetjük Einhard tudósítását, vagy megcáfolhatjuk; a „felbecsülhetetlen veszteség” kifejezés talán kétféleképpen is értelmezhető. [198] Ennek ellenére találékony elmék hozzáfogtak [199], hogy ezen elveszett kézirat dalait újra megörökítsék...

A néprajzkutatót éppúgy *mítoszkutatónak* is nevezhetnék, mert Károly gyűjteményébe beletartoztak a régi hősi énekek is. Milyen kár, hogy senki sem tudja, mikor és miként vészett el ez az anyag. [2.00]

Rendező és gyűjtögető tevékenysége a *nyelvészek* közé is besorolta őt. Ugyanúgy gondja volt a régi hagyományra, mint az előre: „Károly az egész elvadult latin nyelvet és írást tisztította és csiszoltatta.” [201]

Az *írás csiszolása* alatt a Meroving dőlt betűs írás és a Karoling-kisbetűs írás közötti átmenet értendő. Henri Pirenne (1936) szerint Alkuin és az ír írnokok ezt az írást felső megbízásból fejlesztették ki. [202] Később abból indultak ki, hogy nem Károly, és nem angolszász elő- és vele gondolkodója, Alkuin találta ki, hanem mindkettő támogatta. [203] Ma hozzáteszik, hogy a károlyi oktatási reform nagyon tudatosan „egy új egységes írást (szolgált), amellyel az érvényes szövegeket le kellett írni”. [204]

Emellett mégsem fogadható el, hogy a Karoling-kisbetűk már az elő-Karoling-korszakban megjelennek: „A VII. században Észak-Franciaországban feltaláltak egy új írást, amely a dőlt betűsből eredt, és ez ment át egy elegáns és erőteljes írásmódba. Ez a »minuszkula«* írás egy 669-es kódexben jelenik meg Luxeuilben (Haute-Saone), egy St. Colombanus által 590-ben

**Minuszkula* (lat.): a majuszkulák ellentéte, vagyis a kisbetű

alapított kolostorban, és javítva »a Missale githicumban« és a lektionáriumban.” [205]

Vijon próbából már száz évvel előbb kifejlesztették a kisbetűs írást, vagy talán a három kódexet tévedésből datálták előre?

Nagy Károly kancelláriája érthetetlen módon megvetette a Karoling-minuszkulát; okmányai ezért a nehezen olvasható Meroving kurzív írással készültek. A királyi-császári kancellária csak a késő IX. században, míg a pápai csupán a XI. században vezette be az okmányok írásánál a minuszkulát. [206]

A *latin nyelv újraébredése* máig tartó siker, és ezt is Károly, az ófilológus javára írják. Hogy ez a felvirágzás a Károly után következő században zátonyra futott, és új lendületre volt később szüksége, túl ritkán vizsgálják meg az irodalomban. [207] Nyilvánvalóan elegendő bizonyíték az, hogy a latin, mint az európai tudósok nyelve ezen század elejéig fennmaradt.

Servatius Lupus abbé Ferriéres-ből (kb. 805-862 után) egyik jelentős „képviselője a Karoling-reneszánsznak” „tipikus humanista tulajdonságokkal” [208], „egy ember, aki antik szövegeket éleseszűséggel hasonlít össze és javít, és rokona a mai modern nyelvésznek” [209], és alá anakronisztikus módon azon fáradozott, hogy az antik szövegeket kezébe vegye. [210] Károlyt a latin nyelvhasználat kezdeményezőjeként ünnepelte, de már fia, Lajos alatt sírhatott a latin nyelv leáldozása miatt. [211] Valóban a latin nyelv teljesen „elvadult”, s csak a Stauff-reneszánszban élte újra virágkorát, amikor a nyelvet úgy sajátítják el, mint a klasszikus korok alatt. A középkori latin irodalom ezen harmadik, fontos periódusa csak 1066 után kezdődik, és Kari Langosch „tökéletesnek” nevezi. [212] Nemsokára „megdöbbentő méreteket” öltött elterjedése. [213] Hogy a közép-latinul írt irodalom a XIII. században Franz Brunhölzl szerint „egy éppenséggel ugrásszerű produkciónövekedést” él meg, majd a XV században eléri „bizonyára abszolút csúcspontját” [214], minket legfeljebb érintőlegesen érdekelhet.

Az itt előadott elmélet fényében világossá válik, miért határozható meg az az időpont oly nehezen, amikor a latin nyelv megszűnt élő nyelvként funkcionálni. Az írott és a beszélt nyelv használatának szétválása kezdő időpontjaként - általában jó okkal -, a

600-700 körüli éveket nevezik meg. [2.15] Ezzel szemben azt javasolnám, hogy a 614 előtti és a 911 utáni első évtizedeket átmenetként kell megnevezni. Csak így redukálódik egy századokig tartó időszak elfogadható hosszúságú időtartamra.

Aztán van itt még valami. A latinista Károlynak egyenrangú társa a „*germanista*”. Latin „parancskiadásai” ellenére hatással volt a frank irodalmi nyelv megteremtésére, és hozzáfogott, hogy megteremtse anyanyelvének nyelvtanát is. [2.16] Ezt állítólag bizonyíthatóan tényleg maga tette, mely derűs képet csupán hangyányit árnyalja az a tény, hogy hősünk egyáltalán nem tudott írni. [217] „...az udvari emberek mind értettek a latin nyelvtani értékezésekhez, s így egyáltalán nem hihetetlen, hogy gondolt egy *német nyelvtanra*, még akkor is, ha még *sok századnak* kellett eltelnie, amíg valóban alkottak is egyet.” [218]

Károly gazdagítani akarta a frank nyelv kifejezőkészségét, ezért lehet, hogy bevezetett - ugyanolyan romantikus, mint amilyen víziószerű elképzelés - egy német udvari nyelvet. [219] Ám hiába volt minden törekvése a nyelvtan és a szöszedet összeállítására, összesen 24 teljes szó maradt ránk - bár egyesek szerint csak azért, mert Einhard „tömör stílusából valami kiesett” [220]: a hónapok és a szelek tizenkét neve. [221] Ezek közül már csak a „Homung” (február) használatos [22.2], de az is csak azért, mert a 28 napos februárnak ez az alkalmazása egy szitkozódásnak felelt meg: „fattyú, kit megrövidítettek az örökségnél” értelemben. [223] Mégis a Károly-kutatók olyan meleget éreznek a szívük körül, hogy a tizenkét ujjú kezeket is elfogadnák: „Az ember szeretné elképzelni az apát lányai és tudósai körében, aki nemcsak kincseskamráit mutatta meg a vendégeinek, hanem a kezujjak (*ostromi-wint*, *ostsundroni* és *sundostromi*) közötti különbséget is.” [224]

A német nyelv kezdetei

A ránk maradt iratok tanúsága szerint, azok összes hiányossága ellenére, vagy éppen emiatt, Károly szabályszerű *nyelvpolitikát* vezetett be. [225] Miatta küzdenek a mai nyelvészek azzal a problémával, hogy mióta lehet beszélni „*német*” *nyelvről*, illetve mióta beszélnek róla. A „theodisce” elnevezés először 786-ban buk-

kan fel egy pápai nuncius latin nyelvű tudósításában. [226] És már 794-ben hangsúlyozzák, hogy Isten előtt a „lingua theodisca” egyenrangú a héberrel, latinnal és göröggel [227], ami Karoling Ottó von Weifienburg - 870 körül - számlájára írható. [228]

Habár világos, hogy a „theodisce” jövevényszó a germánból („theudiskaz”), a „Theudo” („nép”) szóból származik, és eszerint „a néphez tartozót” jelent, a németben csak sokkal később használták; népnévként bizonyára csak 1000 körül. [229] Általában a nép nyelvét nevezték így, akár a frankot, vagy a gótot, vagy az angolszászt, és csak később kifejezetten a németet. [230]

A X. században inkább a „teutonicus” használata bizonyítható gyakrabban, és nem a „theodiscus”-é. [231] III. Notker St. Gallenből (kb. 950-1022), akit Labeónak vagy „Theotonicus”-nak hívnak, hatszor használja e szót 1000 körül Arisztotelész-fordításaiban. Ez a szerzetes új népnyelvi szavakat alakított ki [232], mint később Martin Luther. II. Henrik késői uralkodása alatt, tehát 1024 előtt, a „teutonicus” először a király és a birodalom megnevezésére szolgál, ahol is nem a nyugati frankoktól való elhatárolásról van szó, inkább az ottói és a nyugat-Karoling-leszármazottak különválasztásáról. [233] A jobb megértés végett megjegyzem, hogy - tételtem elfogadása mellett is - a nyugati Frank Birodalomban 911 – 987-ig egy Karoling-vonal marad uralmon. így az az egyre ismétlődő kérdés, hogy nem élt-e mégis egy „kis” Károly, akit aztán nagygyá tettek, mellékesen úgy válaszolható meg, hogy „a félig reális” Együgyű Károlyt (879-929, ur.: 898-922) tehették egy rendkívül okos és nagy Károly védőszentjévé.

A korai német irodalom

Láttuk, hogy csak a német nyelv elnevezése alighanem egy 400 éves folyamat során alakult ki. De mikor kezdtek írni ezen a nyelven? Abból indulunk ki, hogy az ő idejében az ófelnémet használata előrelendítette a Biblia és a dogmák fordítását, az imák és a hitvallás megfogalmazását. „így már jogos, hogy Károlyt »az ófelnémet irodalom tulajdonképpeni alapítójának« nevezzük.” [234]

„Európa atyjától” kiindulva, a fejlődés egyenes vágányokon, csendesesen haladt előre; legalábbis a harmincas években még így

látták: „A Nagy Károly halála (814) utáni század meghozta a hatalmas, általa megteremtett birodalom lassú felbomlását, és a két német birodalom, valamint Franciaország létrejöttét. A kulturális életben ennek ellenére nem sok minden változott, sem a Rajnán innen, sem túl; *a költészet, olvasottság és művészet nyugodtan tovább mozgott azon apályán, amelyre Nagy Károly és az általa megbízott emberek terelték.* [...] így maradt ez még az egész X. században, s tartott a XT. század közepéig.” [2.35]

Azaz ez a felfogás a folytonosságot hivatott bizonyítani. Hogy az így létrejött ófelnémet irodalom - „kb. 750-től 1050-ig” [2.36], sőt 750-től 1070-ig [2.37] - az ő nézetük szerint reménytelenül hosszú életűnek tűnik, azt mutatja, hogy ezen a téren a kritika legcsekélyebb kísérletére sem vállalkoztak a középkor vizslatói.

Pedig a valóságban a folytonosság több ponton is igen feltűnő módon szakad meg.

„Nagy Károly erős ösztönzése után, amely az első virágzáshoz vezetett, *a német nyelv újra tökéletesen elnémult.* Már JÁMBOR Lajos alatt (814-840) újra a szigorúbb egyházi irány került előtérbe, amely csak a megszentelt latint hagyta érvényesülni. Ebben a kulturális áramlatban, amely homlokegyenest ellenkezett a károlyi törekvésekkel, OTFRID műve és a kis alkotások a IX. század végétől anakronisztikusan hatnak, egy nagy, már elmúlt korszak megmozdulásaként, és azután az egész német irodalom *újra majdnem egy egész évszázadra hallgatásra kényszerül.*

Ebből a hallgatásból az irodalmat és a nyelvet csak ST. GALLENI NOTKER ragadja ki, aki - alig 970 előtt, tehát 100 évvel OTFRID után - először mer németül írni.” [2.38]

Szemmel láthatólag a nagy garral létrehozott német nyelven nem lehetett írni. Mert az itt megnevezett első virágzást hiába keressük, a ránk maradt kevés mű abszolúte nem fedti le a károlyi korszakot. Otfridig egy elismert lyuk tátong, utána rögtön a következő. Mert 900 után kevéssel megszakad a tiszta szövegforrások sora: „Kb. egy évszázadra a német irodalom hallgatni tűnik.” [2.39]

Más szerzők a csend még hosszabb fázisára utalnak. Így Stein „kultúrmenetrendje” majd’ 125 évre megszűnik, mivel a 936-os évről közli: „Az ottói reneszánszban megszakad a német nyelvű irodalom (kb. 1060-ig).” [2.40]

Karl Langosch önmagát is meglepve további negyedszázaddal növeli a generálpauzát: „900 után nem sokkal megkezdődött az *úr* a német nyelvű irodalomban, s *másfél száz évig tartott*.” [241] És meg kell állapítania: „Ezt a megszakítást nem igazán lehet megérteni.” [242]

Ha ezeket a szűkös irodalmi maradványokat elhelyezzük egy időtengelyen, látszik, hogy hol tátong az *úr*: 880 és 1060 között. Egyidejűleg világossá válik, hogy az Eggers által feltüntetett virágzási időszak Károly idejében (kb. 780-814) irodalmi művekkel egyáltalán nem bizonyítható. Tulajdonképpen csak a „Wessobranni ima” néhány sora maradt fenn.

De akkor mi történt a hat Karoling-művel? Manfred Zeller a kora német irodalomra vonatkozó gondolatmenetében már felvette azt a kérdést, hogy „vajon az időhézagot III. Notker és Williram (1065 után) között meg lehetne-e tölteni Karoling-irodalommal, miközben mindkét oldalon lehetségesek átfedések”? [243] - és erre pozitív választ ad. Ha azonban ez a válasz először csak az ófelnémet írások esetében pozitív, akkor a nyelvteremtő Nagy Károly, Otfrid és III. Notker Teutonicus egymást követő törekvései egybeesnek. Talán Notker Teutonicus tartja meg saját helyét, és továbbra is egy átmeneti időszakot jelöl, mivel latinul ír, de antik szövegeket fordít németre. Otfrid megkapja a közvetlenül előtte levő helyet, míg Károlynak nem marad tér.

Pillantsunk most két másik nyelvre is. Az *angolszász* messze állt a felnémet dialektusoktól, keletkezésének útja mégis ugyanolyan göröngyös. Korai bizonyítékai a Karoling-„Heliand” és az „Angolszász Genezis”, ezek 830 és 850 között születtek, és „impozáns színvonaluk [...] századokig utolérhetetlenné tette őket”. [244] Amit egyébként konkurencia hiányában aligha lehet csodálni.

„Ezután először az angolszász nyelvemlékek némulnak el. A nyelvtudomány csak akkor tud felállítani egy áösszeköttetést a Karoling-korszak és a nyelv sokkal későbbi fejlődése között, amikor *három évszázaddal később* újra megindulnak a források.” [245] Még 1190 körül is Albrecht von Halberstadt bocsánatot kér, „»hogy ő sem sváb, sem bajor, sem türingiai, sem frank«, hanem

csak egy százsz". [246] Az igazi alnémet csak valamivel 1220 után kezdődik, tehát kb. 400 évvel később, a „Szász tükör”-rel és a „Szász világkróniká”-val. [247]

És az ófranciában is megvannak ugyanezek az üresjáratok, ha végigtekintjük fejlődését. így az első ófrancia nyelvű szöveget a Reichenauai Glossariumokból ismerjük a VIII. század végéről, az első mondatokat ezen a nyelven a 842-ből származó Strassburgi esküben találjuk. [248] Csakhogy a hosszú időszakból kb. 1050-ig csupán négy ófrancia költeményt ismerünk, míg azután „virágzás következik be sűrű egymásutánban és klasszikus ragyogásban”. [249] Véleményem szerint: a Strassburgi eskünek úgy németül, mint franciául „anticipatorikus jellege” van - azaz későbbi korból származik.

Bizonyára a nyelv kutatás nem éri el szakterülete mélyebb megértését kronológiája újabb átdolgozása nélkül. Hiszen már a kora középkori közép-latin irodalommal is problémái vannak, és ezért nekiállt a kora Ottói időszak (910-980) latin szövegeit átdatolni, vagy a kor elé, vagy amögé. így a legnépszerűbb latin költemény, a „Waltharius” Ekkehardtól 900 körül vagy „930 előtt” készült [250], egy karoling, Gerald von Tours számlájára írták, és a kora IX. századra tették, tehát egy századdal öregítették. [251] Emellett majdnem 500 versszakát nagyrészt szó szerint átvette a „Chronik von Novalese”, amelyet azonban csak 1050 után fejeztek be [252] - mintha egy 250 éves szórvány nem lenne zavaró.

A „Brockhaus” szerint az epikus-szatirikus állatköltemény, az „Ecbasis cuiusdam captivi” éppen fordítva, 1045 utánról való, mert már nem lehet összefüggésbe hozni III. Heinrichhel. [253] Az irodalomtudósoknak felesleges azon gondolkozniuk, hogy nem kell-e Zeller szerint a Karoling-idők szövegeit az ottói korbá (vissza)helyezni. A „Walthariuson” kívül még érintett lehet az idősebb Notker és Tutilo, ők nagy valószínűséggel 912-ben haltak meg.

A muzsikuss, festő, iparművész és építőmester Tutilót a „Trópus” terjesztőjének tekintik, amely egyfajta vallásos líra. Notker Balbulus, vagyis a „dadogós”, a latin „szekvenciák” megteremtője, akitől kb. 40 melódia és szöveg maradt fenn. A szek-

vencia csak „a XII. században futotta be második fejlődési korszakát” [254], és eszerint ő egy messzire visszanyúló példát mutat. Hasonlóan igaz ez „Gesta Caroli Magni”-jára, amely egy félig mondaszerű anekdotagyűjtemény a nagy császárról, s őt már majdnem a mítoszok világába emeli. [255] Notker műve háromszorosan előzi meg korát - nyelvileg, a Károly-mítoszok tekintetében, és Károly miatt is, hiszen ő specifikusan német tulajdon -, ami nemcsak megengedi, de egyenesen kényszerít arra, hogy a művet 100-200 évvel megfiatalítsuk. Robert Baldauf már 1903-ban, a stílus kritikáján keresztül bebizonyította, hogy Notker Balbulus (kb. 840-912) ugyanabban a kolostorban ugyanazokat a tollakat használta, mint IV Ekkehart (kb. 980-kb. 1060). Eszerint az ottói Notker Teutonicus kedvenc tanítványa írta a „Karlo-ling” Notker Balbulus szövegeit [256], s az ő „anekdotákban gazdag történetét Nagy Károlyról (Gesta Caroli)” [257], amely ezek szerint a XI. századra tehető.

A tudós és a műértő

Ugyancsak Károly nyelvési törekvéseiből származik *az aacheni iskola és könyvtár alapítása*-, mindkettő az egész birodalom előképe [258], ha hinni lehet a történetíróknak. „Komoly szándéka volt, hogy egész népét a műveltség magasabb fokára emelje, ezért mindenütt iskolákat alapított, és fáradhatatlanul gondoskodott ezek karbantartásáról és felemeléséről.” [259]

Mások „*egy iskola- és oktatásreform* cél tudatos lefektetéséről” és egyedülállóságáról beszélnek [260]: „Amennyire látjuk, az egész világtörténelemben egyedülálló, hogy egy sikeres hadvezér *parancsba adja népének a művelődést.*” [261]

De hogy valóban létezett-e udvari iskola Nagy Károly, vagy Lajos fiának idejében, azt pl. E. Lesse vagy F. Lot is vitatja. [262]

Ugyanúgy Károly *alapította a középkori közösségeket és egyetemeiket* is. [263] Mindazonáltal tudjuk azt, hogy Európa első egyetemeit csak a XII. században alapították (Bologna 1119, talán Párma már 1065 [264]) - eszerint Károly kezdeményezése félbe maradt, s csak jóval később valósult meg.

Ehhez „passzolna”, hogy a X. században az írásbeliség tekintetében hatalmas visszalépés figyelhető meg. [2.65] E függőhíd-perspektíva mellett - két csúcspont, amelyet szakadék választ el - egy egészen ellentétes, mégis éppolyan helytálló szemlélet az, amely az egyik függőhídoszlopot megsemmisíti. Mert Károly fáradozásainak oly kevés eredménye volt, hogy az ember azt hinné, soha nem is fáradozott: „Henri Pirenne szerint a királyi »reneszánsz« a világiak teljes analfabetizmusával esik egybe.” [2.66] Ugyanezt az álláspontot képviselte Friedrich Heer is. [267]

De maradjunk a károlyi csúcspont elképzelésénél, a felhőkbe nyúló oszlopnál, amely legalább olyan magas, mint a későbbi korszakok kultúrájának színvonala. Aachenben a legtöbb antik és kora keresztény író művét lemásolják, mindenekelőtt Boethiusét. Még ha ennek nem is vagyunk tudatában, az antik írók számos művét ismerjük kizárólag *Karoling-másolatokból*, vagy sokkal gyakrabban Karoling-kéziratok későbbi másolataiként. [2.68] Nyugaton az olyan kijelentések mellett szívesen elmennek, hogy ez is csak azon másolatokból tudható, amelyeket VII. Konstantin keletrómai császár parancsára készítettek. [269] Sok antik szöveget pusztán a korai humanisták fedeztek fel a kolostorokban és más könyvtárakban történt rendszeres kutatásuk során. [270]

Jósé Ortega y Gasset mutat rá arra, hogy legalábbis a X. század szerzetesei egyáltalán nem másoltak antik szerzőket, így ezzel talán az egyházatyák foglalkoztak. [271] Talán az ő világi munkásságukat helyezték egy korábbi korba?

Károly írni nem tudása az egyetlen, mindenesetre majdnem hihetetlen hiba, amelyet Einhard [272] megtűr - ez kedvenc uralkodónk átfogó zsenialitásának egyik ellenpontja. Olvasni tehát tudott, vagyis, ha tanuláspszichológiailag nézzük, valószínűleg nem legaszteniában, hanem agráfiában* szenvedett. Mindenesetre őt, aki magáénak mondhatta a birodalom legnagyobb könyvtárgyűjteményét [273], nemes egyszerűséggel analfabétának tarthat-

**Agráfia*: a betűvetés, az írás elfeledése.

juk. [274] Tehetségtelensége - bármilyen mélyreható volt is - nem akadályozta meg abban, hogy önmagát *szónokká és dialektikusá* képezze ki [275], vagyis az antik hét szabad művészet képviselőjévé.

Ezekhez számítják *csillagászai, naptárszámítási és reformer* tevékenységét, tehát a helyes égi rendre is gondot viselt. Mivel ez *főlelkési* feladat is, annak is tekintette magát. [276] Ebben a minőségében az év kezdetét karácsonyról húsvétra tette át [277], a nap kezdetét pedig éjfélről vecsernyére, tehát késő délutánra. [278] Ez a változás mintha visszanyúlna a régi zsidó napszámításra, mintha Károly valóban az egykori Dávid lenne, ahogyan őt váraban nevezték. Vizsgálódásai egy naptárreformra vonatkozóan több csillagászati-számítási tankönyvben „csapódtak le”. [279] Csodálkozhatunk-e azon, hogy égitesttel hasonlították össze, mivel az emberek „az ő mindenütt ünnepelt, napszerű kisugárzásáról” beszéltek? [280]

A művészetek támogatója

Korai Lorenzo di Mediciként Károly költőkből, írókból és gondolkodókból teremt hatalmas szellemi kört, *egyfajta tudósköztársaságot*. Ami lehetséges volt a szellemi rokonok számára a reneszánsz Firenzében, az Károlynak magán a harcmezőn is sikerült:

"Hadjáratain Károlynak volt ideje, hogy a szellemileg legelőkelőbbeket magához vonzza." [281]

„Így Károly 782 körül a világ minden tájáról magához vonzza a tudományos műveltség képviselőit, és ettől kezdve szakadatlanul és állhatatosan dolgozik az antik kultúra visszaállításán, amelynek nagyszerűsége egész szellemét betöltötte.” [282]

Ezen udvari tudósok öntudata és történelmi látása oly nagy, hogy már a IX. században „a modemek századának” nevezték Nagy Károly idejét, vagyis azt a kifejezést használták, amelyet a XII. században ugyanezen értelemben. [283]

Teljes kozmopolitaként Károly nem hagyatkozik kizárólag a frankokra, előítéletek nélkül közelít az angolszászokhoz, írekhez, olaszokhoz, longobárdokhoz, nyugati gotokhoz és más nációkhoz is [284] - úgy, mint később III. Ottó [285] és mindenekelőtt II. Frigyes.

Mint *a művészetek mecénása*, számos művészeti irányzatot és iparművészetet támogat. Hogy ez mit jelent, csak az mérheti fel, aki ismeri a művészetek vigasztalan állapotát Károly előtt, tehát a VII. és a kora VIII. században, abban a században, „amelyben egész Európában az összes művészet, és különösen a kőszobrászat drasztikusan demonstrálja a kifejezetten plasztikus értékek teljes elcsökevényesedését”. [286]

Ez útmutatást nyújt egy új, az antiktól különböző művészet számára, amelyben „egy új embertípus, Isten képére teremtve, a keresztény humanizmus mértéke” lett. [287]

így alapította meg az *aacheni udvari iskolát* a festők számára. Gottschalk első festményével, a „Godescalc-Evangeliáriummal” 781–783-ból azonnal fel is tör az európai csúcsra. [288] Hogy egyetlen anyagi nyomot sem találtak ebből az aacheni festőiskolából, hogy előtte és utána is csak a *könyvfestészet* művelték a kólostorokban - ez a Karoling-könyvfestészet amúgy tehetséggel megalkotott műveinek ismeretében is teljességgel lényegtelen. Ugyanakkor közeli, talán túl közeli rokonsága az ottói könyvfestészettel a továbbiakban érdekelni fog bennünket.

Mellékesen az udvari iskola újjáteremtette vagy újjáélesztette a falfestészetet is, hiszen Nagy Károly - később elpusztult - aacheni és ingelheimi várait festményciklusokkal, elsősorban saját csatáit dicsőítő alkotásokkal díszítette. Ez a majdnem kizárólagosan irodalmilag létező tradíció egy hosszabb szünet után 1000-tól folytatódik a reichenaubai „Karoling”-templomban, Ottó-korszakbeli festményekkel. [289]

Bizonyára már a Karolingok alatt, 864 körül - tehát Károly halála után - léteztek az első, színes templomablakok. A tudomány szűkszavú utalással említi és intézi el e műfajt, egy kortárs szövegre hivatkozva [290], habár más írásos forrásokból tudjuk, hogy *az első színes templomablakok* 1000 körül készültek [291], és ennek következtében még inkább rendkívülinek tűnik [292], hogy a XI. században a mai értelemben vett üvegtermelést továbbra sem tartják említésre méltónak [293], valamint, hogy a legelső helyi fennmaradt üvegablakciklus az augsburgi dómé, amely a késő XI. századból származik. [294]

Féligazsággént jegyezzük azért meg, hogy mindamellett van

két igazi íveglelet, amelyek az augsburgi ablakoknál régebbiek: egy töredék az elzászi Weissenburgból, fejalakkal (1050 körül), továbbá egy régészeti lelet Larschból, amelyet a IX. századra tesznek, mivel egy Karoling-építkezéshez közel találták, habár „szemléletében, stílusában és technikájában” az augsburgi ablakokkal „*messzemenő összhangban*” áll. [295] Öszintén szólva másoknál a IX. és X. század között ingadozik ez utóbbi kormeghatározása. [296] A források és leletek reális megvizsgálása után csak az állapítható meg, hogy az ún. *Karoling-ívegfestészet ezen alkotást körülbelül százötven esztendővel előzte volna meg.*

Ugyanez igaz az Aachenben *elefántcsont-faragók, bronzöntők*, aranykovácsok és kővágók számára betelepített műhelyekre is. Az ő munkáik „néha soha többé el nem ért tökéletességet” mutatnak. [297] Bizony, az aacheni bronzöntők csodálatos munkáit még részletesebben szemügyre kell majd vennünk!

4. kép

Majestas Domini
a „Godescalc-
Evangelistar” -ból,
783 [298]

Sokáig azt hitték, hogy a Római Birodalom bukása után (és Bizáncon kívül) csupán a XV századi Itáliában születtek újra kovágó művészeti alkotások. Csak később nyilvánítottak mégis egyes leleteket staufi és Karoling-munkának: pecsétköveket hegyi kristályból, nagy képfaragványokat, tehát mélységükben bevágott köveket. [2.99] Meglehető módon - mert köztük fekszik egy sötét évszázad, tehát hiányzik az iparművészek három generációja - az ún. Karoling-munkák bizony nagyon közel állnak az ottóiakhoz. Markáns példa erre két ékszer II. Henrik idejéből (1024): hordozható oltár a müncheni kincseskamrából, valamint a kereszt a birodalmi ékszerekből. Ezeknél a drágakövek nagy aranydarabokba vannak beágyazva, amelyeket finom művű, szintén aranyból készült árkádok tartanak.

„Csak egyetlen mű van, amely új kezdeményezést mutat be, nevezetesen Kopasz Károly már többször idézett „Codex aureus”-ának fedele [...]: legalábbis az Ottói aranyművességről szerzett mai tudásunk nem hagy más magyarázatot. Vajon ezek csak formális okai ezen *asszimilációnak a drága Karoling-példával* (877 előttről), vagy más indítókai is ismertek?” [300]

Az ilyenfajta kérdésekre, „amelyekre természetesen eddig semmi válasz nincs” [301], mégis adható lenne egy világos és egyszerű felelet: mindhárom mű nyilvánvalóan majdnem egy időben készült ugyanazon regensburgi műhelyben. Hasonló rokonságok kötik össze a késő-Karoling „Codex aureus”-t, II. Henrik hordozható oltárát [302], s más Karoling-aranyművesmunkákat az Ottói Lothar-kereszttel, amely 1000 környékéről származik. [303]

Egyébként a Karoling-aranyművesmunkák esetében nem átláthatatlan mennyiségről van szó, csupán négy fennmaradt darabról. A megnevezett „Codex aureus”-fedél mellett ide számít még Amulf király miniatűr cibórium* (ma a müncheni rezidencia kincseskamrájában őrzik), egy *könyvfedél* a lindaui alapítványi könyvtárból (Morgan Library, New York) és Wolwinus mester

*Cibórium: az ókeresztény művészetben baldachinszerűen az oltár fölé épített, négy oszlopon nyugvó alkotmány, melynek oldalai függönyökkel elzárhatók. Erről függött le a szent ostyát tartalmazó edény, melyet szintén így neveznek. A mennyezetes oltár az ókeresztény és a román korban a templomi berendezés fő része volt.

helyreállított oltára (Milánó). [304] Miután már többször találkoztunk szoros karoling-ottói kapcsolatokkal, amelyek a művészet nélküli időket áthidalják, nem kell herkulesi tetterő ahhoz, hogy a „Codex aureus” után ezeket is az ottói időkbe helyezzük.

Megjegyzendő még, hogy a Stauf-idő óta kámákat hamisítottak „antik mintára” [305], ami egyben ideális táptalajt ad a Karoling-„eredetiek” számára.

Az ilyen „művészetáramlások” tekintetében szívesen beszélnek „Károly által megtervezett keresztény *kultúrprogramról*” valamint az ő „*kultúrpolitikájáról*” [306], és arról is, hogy „Európában [...] Károly alatt nemcsak politikai, hanem *kulturális egység*” is létezett. [307]

„Hogy az udvari iskola intézményként nehezen érthető meg” [308], hogy a császári udvari kancellária „lényegében lokalizálhatatlan” [309] - ezt ritkán tartják problémának, máskülönben Károlyt már régen nem ismernék el kultúrpolitikusnak.

A lelkészek királya és a teológus

Már találkoztunk Károllyal, a „főlelkésszel”, aki a vallást, tehát a kereszténységet ránk kényszerítette. A vallással ápolta a legbensőségesebb kapcsolatot, még oltárra is emelték, igaz, ez volt „*a legfurcsább szentté avatás*, amelyet csak megnevezhet az egyház története”. [300]

Mivel ennek a nem igazán szentéletű embernek a szentté avatását egy császárhű ellenpápa végezte el, a római főnaptár 1970 óta január 28-át Aquinói Szent Tamás napjának [311] jelöli meg, csak Aachenben és Osnabrückben számít e nap Szent Károly névnapjának. [312] Legfeljebb az őreakciós névnapterek [313] ellenkeznek azzal a Szent Károllyal, akinek Walahfrid Strabo már 827-ben előkészítette a poklot „Visio Wettini”-jében, ahol is egy vadállat szétmancngolja nemi szerveit. [314] Csodálatos módon Hrabanus Maurus, aki már 856-ban meghalt, Károly szentté avatását már három évszázaddal előbb elvégezte. [315] Vajon e tanult abbénak, akit később „Németország tanítómesterének” nevezték, volt egy alteregója a XII. században?

A boldoggá avatott a liturgiareformokban is aktivizálta magát, és a katolikus szertartást a Frank Birodalomban is bevezette. [316] Mintha egy püspök vagy egy kardinális jogaival rendelkezne, elválasztotta a gyülekezeti részt az oltár résztől és a kórustól, és a nép csak a Kyriét, a Glóriát és a Sanctust énekelhette. [317] Abszolút odafigyelésre kényszerítette a lelkészeket [318], imáik kívülről való megtanulására, továbbá arra, hogy tudjanak latinul. [319] Természetesen *abszolút hallása* volt: mindig, amikor a kórusvezető tisztét gyakorolta [32.0], valamennyi helytelenül intonált zsoltár, minden rossz hang szigorú megrováshoz vezetett. [32.1] Az egységesség kedvéért „megparancsolta, hogy egy különleges *kottatírást* vezessenek be, a *Neume-ke*t, amelyből a későbbi középkori, illetve a modern hangjegyek kifejlődtek”. [322]

Még inkább szívén viselte az egyetemes szellem, a liturgikus szövegek tisztaságát. Miután ismerte a régebbi írnokok gyengéit, az egyik királyi iratban kiemeli: „az Ó- és Újtestamentum összes könyvét *meghamisította* a másolók hanyagsága. Isten segítségével, aki mindig mellettünk áll, tökéletesen kijavítottuk ezeket.” [323]

„Megbízta Alkuint, hogy az Ó- és az Újtestamentumot kijavítsa; Paulus diakónusnak össze kellett állítania egy új bibliamagyarázat-gyűjteményt.” [324]

„Alkuin, Theodulf és mások egy időben törekedtek arra, hogy lemásoltassanak az egész Bibliából egy megtisztított, egységes szöveget. [...] Alkuin átnyújthatta az ő Bibliáját Károlynak a koronázáskor Rómában. Jóllehet egy kötelező érvényű »Birodalmi Bibliát« nem lehetett bevezettetni, mégis jellemző a Karoling-szellemi mentalitásra, hogy a latin szövegek sokasága fölött már akkor vissza akartak nyúlni a régi *hebraica veritashoz*, az eredeti héber szöveghez.” [325]

Miután csak a humanista Johannes Reuchlin tette hozzáférhetővé 1506-tól német nyelvterületen a héber Bibliát, itt a Karoling-reneszánsz egy sokkal későbbi humanista törekvést képvisel, ami igencsak feltűnő. A forrásellenőrzés módjában is csodálatra méltó humanizmust gyaníthatunk: „»Helyesek« és »egységesek« a szövegek, amelyek alapján a frankok gyakorolták a szertartást, továbbá »jól szerkesztettek* és »a legnagyobb gonddal« kivitelezettek. Újra és újra ezekre a szavakra bukkanunk a forrásokban,

valamint a híres megjegyzésre: »ex authentico libro«, amely egyes Karoling-kéziratokban a másolat megbízhatóságát garantálja, nemcsak a liturgikus kéziratokban található meg, hanem a tudományos traktátusokban is.” [326]

Egy egészen hasonló formulával - „tekintélyünk által erősítjük meg” - tette mindenhatóvá Károly tudóstársának, Paulus diakónusnak bibliamagyarázat-gyűjteményét: „Ez a »nostra auctoritate constabilimus« az egész Karoling-reform fölött áll, és így az új írás győzelmét is biztosította.” [327]

Nem csoda, hogy a „Karoling-reneszánsz” fogalma megszületett, igaz, erre a pillanatra a kora XIX. századig kellett várni. Viszont úgy tudjuk, „nevetlenül” is elterjedt, mi több, párhuzamos kis reneszánszocskák is erősítették: lásd „agilolf reneszánsz” vagy „taszilói reneszánsz”. [328] Percy Ernst Schramm óta ugyanakkor beszélnek „renovatio”-ról vagy „concretio”-ról is. [329]

Aki egyébként az előbbi passzusokat elkerekedett szemmel olvasta volna - hogy jön ahhoz egy világi uralkodó, hogy ilyen mértékben beavatkozzon vallási ügyekbe? -, annak szolgálunk még néhány adalékkal, csodálkozását leszerelendő.

Például tudja-e Ön, kedves olvasó, hogy Károly *az egyházfejeként* is működött? Annak kellett lennie, hiszen nemcsak a német *püspökségi rendszer* ered tőle [330], de tőle származtatjuk az ottói-száli *birodalmi egyházi rendszert* is. [331]

Károly nem íróasztal mellett dolgozott, hanem bátor keresztény *misszionáriusként*, s ezt nemcsak a szászok tapasztalhatták meg. Hódításai során „nem engedte át a térítést a vándorpüspököknek, hanem ezt saját uralkodói feladatává tette”. [332]

Felesleges megemlíteni, hogy *keresztény moralista* is volt, aki pontosan tudta, mások lelkének mi tesz jót. Harcolt a szüzesséért a kolostorokban, csakúgy, mint a tartományi lelkészek szerezői ellen [333], és büntette azokat a férfiakat, akiknek nem volt állandó lakhelyük. [334] Más kérdés, hogy Károly, aki 50. életévéig a többnejűség csavargó híve volt, hadat viselt és szászokat ölt, tulajdonképpen folyamatosan vétett saját törvényei ellen - bár mindez nem akadályozta meg Wolfram von Steinent abban, hogy 1928-ban „az elgondolható legtisztább keresztényként” mutassa

be őt [335]; sőt, alkalmazták rá a „l’homme de l’humanité” kifejezést is. [336]

Korát azzal is megelőzte, *hogy Mária-tisztelő* volt, amint azt az aacheni várkapolna is bizonyítja. Itt jönnek létre a legkorábbi kerekded Mária-alakok - az esseni Madonna és az arany hilderseimi Madonna -, amúgy Mária imádásának igazi hullámai csak 1000 körül generálódnak, a római egyház egész területén a XII. században, tehát jóval a Karoling-korszak után. [337]

Végül Károlyról mint mértékadó *teológusról és dogmatikusról* is meg kell emlékeznünk. Amikor egy ellene szerveződő türingiai összeesküvés közben, 792-ben, az avarok elleni hadjárat alatt egy Dunán keresztül ívelő hajóhíd építését felügyeli, minden nehézség és akadály ellenére színódust hív össze Regensburgba, ahol is eretnekségnek nyilváníttatja *az adoptianus tanokat*. [338] Még később, 794-ben Frankfurtban és 802-ben Aachenben érzi arra hivatottnak magát, hogy kikeljen ezen spanyol tévtanok ellen. „Károly *egyik uralkodói kötelességének* tekintette, hogy pontos bizonyossága legyen ebben a vonatkozásban, amelyben a három isteni személy egymás mellett áll, s szent ügyként kezelte *valamennyi tévtan legyőzését*.” [339]

Az ilyen színódusokon nem burkolózik hallgatásba, *vitaszónokként* lép fel, megformálja az igaz hívő keresztény véleményét, és büszke arra, hogy ezt pontosan olyan jól tudja csinálni, mint a keletrómai császárok. [340] Természetesen ő bocsátotta ki a „Libri Carolini”-t, a frank egyház nagy vitairatát 790-ben a képimádás ellen, sőt ennek megfogalmazásában is részt vett. [341] Nem utolsósorban 789-ben alapított egy *istenállamot*, amelyben „az egyházi rendelkezéseket *világi törvényekként* ismerték el”. [342]

Akadtak tudósok, akik mindezek alapján „nagyon alapos teológusnak és kora egyik legnagyobb szellemének” nevezték. [343]

Ebből kiindulva a Karoling-korszak egyfelől csodálatba ejt, másfelől gondolkodóba, hiszen az egyházjog területén tiszavirág életű fejlődést hozott. Károly alatt virágzott fel az ún. *püspöki kánonok* önálló műfaja, keletkezett számos egyházjogi problémával kapcsolatos *írott jogi szakvélemény*, újraéledtek *a vidéki színódusok*. Mígnem mindez 900-at követően törlődik, s jó száz évre feledésbe merül, csak 1000 után fedezi fel újra az egyházjogot egy püs-

pöki generáció. [344] Aki tehát visszamenőleg hamisítani kívánta volna a Karoling-idők szellemi termékeit, legkorábban a XI. században tehette ezt meg.

Károllyal kapcsolatban azonban senkinek sem szabad meglepődnie azon, hogy nemcsak ma tartják „a kereszténység védőjének”, „Szent Péter katonai helytartójának” [345]: anno Alkuin „*Károly püspöknek*”, sőt Paulinus „*a lelkészek királyának*” nevezte. [346] Már-már azt hinnénk, Károly áldoztatott és gyóntatott is, e tekintetben azonban csalódnunk kell: „Sohasem követelte magának azt a jogot, hogy szentségeket szolgáltatson ki, habár felavatta és leváltotta a püspököket és az abbékat.” [347]

Noha Károlynál egyértelműen egybeesik a királyi és a lelkési hivatal, a „*regnum*” és a „*sacerdotium*”, a középkorkutatás nem vesz tudomást a lelkészek királyáról [348], mert végül is tudjuk, hogy ezt a perszónáluniót „csak évszázadokkal később követelték, és csak az invesztitúraharc után valószínűsítették meg”. [349]

Károly kettős funkciója tehát anakronisztikusan korán jelentkezik, bőven megelőzve az invesztitúraharcot. Aki azonban nem tagadja a 800-ban és 1100-ban életre kelt elképzeléseket, annak tudnia kell, hogy Károlyt az 1050-ben induló invesztitúraharc idején császári főlelkészként bemutatni - visszamenőleg, mintegy igazolásképpen - a császári oldal kitalációja.

Először persze azt kellene megvizsgálni, mikor is ruházták fel hősünket a lelkési címmel.

Minthogy a ránk maradt forrásokban Károlyt egyenrangúként állítják szembe a bizánci császárral és a bagdadi kalifával, ezeket a hatalmasságokat még vagy már ismerniük kellett a hamisítóknak. Bagdadot 1258-ban a mongolok meghódították, Bizáncot 1204-ben lerombolták a keresztes lovagok, annyira, hogy pusztán saját árnyékaként vegetált 1453-ig. Ezt figyelembe véve Károly lelkészkirályi címének kitalálását 1070 és 1250 közöttre várhatnánk. Ebben az időben élt Barbarossa I. Frigyes személyében talán a legnagyobb Károly-tisztelő, és egyben az első császár, aki konkurálhatna Károly hírével [350]; s ekkor élt II. Frigyes is, az unokája: közöttük és Károly között feltűnő párhuzamok mutatkoznak.

Miután Alkuin az ő Károlyát „Krisztus édes jelenléteként” üdvözölhette [351], Andreas Kalckhoff csak következetes, midőn kiemeli, hogy Károly császár az emberré lett *btenfiával*, a világ megmentőjével egyenlő. [352.] Elvégre a császárrá koronázástól annyira meglepett Károly nem véletlenül választotta karácsony ünnepét a ceremónia számára: a világ fejeként való „újjászületését” Krisztus születésével tette egyenlővé. [353] „Ezért igyekszik annyira a krónikás a késő középkori *Szent István-krónikában*, hogy szabadon asszociálhasson Jézus születésének és gyermekkorának történetéről Károlyra.” [354]

VSgöl, de nem utolsósorban Károlyt *az utolsó idők királyának* is tekinthették: ez az aspektus nem jelentett problémát sem a EX., sem a X. században, a következő századokban viszont nagyon is. [355]

Jacob Burckhardt „*Világtörténelmi szemlélődéseiben* ” nyilatkozik a kereszténységről is. Néhány év óta ismerjük kéziratának eredeti szövegét. Abban olvashatunk „Pippin és Nagy Károly egyházát-szervezéséről; az egyház területének óriási növekedéséről Németország alapításával (szász háború); a püspöki karról; a kolostori és alapítványi iskolákról, a tizedről. A kor keresztény hitéletéről szinte semmit nem lehet megtudni; minden hierarchiává lesz, intézménnyé, és hatalmasan működik, de elporlik, míhelyt a birodalom egysége Károly után megszűnik. *Emellett megszűnik a IX. és X. század VI. és VII. századdal egyenlő jámborsága-*” [356]

Itt egy tudós megérzi, hogy Károly ideje különös szórvány a középkorban. Természetesen Burckhard sohasem kérdőjelezte meg Károly létezését, hiszen az ő számára mintaadó volt: „hős, fejedelem, szent”, egy olyan nagy ember prototípusa, hogy többször is ráerőszakolja a Mont Blanc-nal való hasonlatosságot. [357]

A birodalom gyarapítója

„Károly gondja volt a világi és az egyházi jog, a naptár és az időszámítás, történetírás és nyelvtan, az atyák írása és a költők éneke.” [358]

Eddig elsősorban úgy találkoztunk Károllyal, mint széplélekkel és lelki tanácsossal. Ám híres-hírhedtnek számít aktív politikusként, no és persze határozott, háborúban termékeny, *hatalmaskodó uralkodóként is*. Károly 46 kormányzási éve alatt 44 éven keresztül viselt háborút. „Egy nyár háború nélkül elpazarolt időnek számított. Amikor Károly 790-ben először nem adott ki bevonulási parancsot, a »Birodalmi Évkönyvek« úgy gondolták, meg kell bocsátaniuk semmittevését.” [359]

Ha őt emiatt egy történész „az európai totális állam ősatyjának” nevezi, ez nem Károly, hanem az ítélkező rovására írható. [360] VSgül is Károlynak mérlegelő, először mindig tárgyaló *diplomataként* kellett bevonulnia a történelemkönyvekbe. Emiatt emelik Iá, hogy Desiderius longobárd királynál mindig előbbre járt. Állítólag Károly 14 000 aransolidust ajánlott fel neki, ha megtisztítja a pápai területeket; és csak akkor hatolt be apósának birodalmába, amikor kiderült, hogy a vállalkozás nem járt sikerrel [361] - de akkor is „csodálatra méltó szelídséget és visszafogottságot” tanúsított. [362]

Rudolph Wahl még hozzáfűzi azt az elmésséget, hogy a német nemzet szent Római Birodalma csak egy sikertelen pénzügyiét következtében jött létre. [363] Megkapó példa ez, amelyben csak az zavaró, hogy a Frank Birodalomban soha nem létezett arany fizetőeszköz; de a Karoling-érmékkel kapcsolatos nehézségeket inkább egy későbbi fejezetben tárgyaljuk.

Károly nemcsak diplomata volt, hanem udvaronca, Paulus Diaconus szerint *szelíd győző is* [364], barátja, Muadwin szerint „*a béke fejedelme*” [365], a „Birodalmi Évkönyvek” szerint „*természet-től fogva nem mindennapian szelíd*”. [366]

Vajon ellentétben áll-e ezzel valamilyen mértékben Magyarországnak teljes lerombolása, vagy a szászokkal való csatározások? Szelíd tett volt-e tízezer szász kényszerdeportálása [367], vagy a felperzselt föld politikája, amellyel lehetetlenné vált szász földön a vetés és növénytermesztés? [368] Mi a helyzet azzal a Szászországgal, amelyben kilenc év alatt a „Birodalmi Évkönyvek” szerint „mindent elpusztított tűzzel és karddal” (772, 778, 782, 783, 784, 785, 796, 797, 798). Vagy mi a helyzet a 782-ben kibocsátott szász kánonok kérelhetetlen keménységével, melyek szinte

mindent halállal büntettek: a varázslást, a halottak elégetését, a keresztelés elutasítását, sőt, azt is, ha valaki húst merészelt fogyasztani böjti időszakban? [369] Eközben barátja, Alkuin azt mondja: „A békét mindenekfölött szerette, de jónak tartotta olyan háborúk indítását, amelyek új híveket szereznek a keresztény hitnek.” [370]

A harcos Károly a félisten *Herkules* alteregója, ellátva „óriási természettel”, amely számára „hatalmas életteljesítményt” tesz lehetővé. [371] így beszél Einhard a 772-es évről: „Mert ez a háború (érti alatta a 3 3 évig tartó szász háborúk nyitányát) két évvel az itáliai előtt kezdődött, s bár mindkettő megszakítás nélkül folyt, semmit sem hanyagolt el.” [372] Vagy a 778-as évről: „Miközben szakadatlanul vagy majdnem állandóan harcolnia kellett a szászokkal [...], a lehető legnagyobb hadsereggel [...] Spanyolországba vonult, ahol minden megtámadott város behódolt neki, majd a legkisebb veszteség nélkül hazatért hadseregével.” [373]

Károly tehát fáradság nélkül tudott második frontot nyitni. Roncesvallesi vereségének említését - ott vesztette el egész utóvédjét és leghűségesebb lovagjait - a „Birodalmi Évkönyvek” ön-hatalmúlag kerülik. Einhard azért megpendíti Károlynak ezt az egyetlen vereségét [374], de azt a hatást kelti, mintha Károly különösebb trauma nélkül elviselte volna az afféle csekélyeségeket, mint Roland elvesztése.

Rendkívül furcsa számomra, hogy Károly és Roland emléke legújabban éppen Szicíliában bukkant fel, holott ott Károly soha nem járt - ebben a krónika és a legenda megegyezik. Arrafelé még mindig tartanak bábelőadásokat a szaracénok és a keresztény lovagok közötti csatákról, feltűnnek nagy kerekű parasztszerek, amelyekre jeleneteket festettek a hősi mondákból. Vajon Károly és Roland hősi neve kiszorította volna I. Roger nevét, aki egy 30 éves háború (1061-1091) eredményeként elfoglalta az araboktól Szicíliát? Károlyunk - a szászok, avarok és szaracénok legyőzője - egyszerűen mindent magához ragad, a szicíliai bábok éppúgy jótállnak érte, mint a magányos sziklaképződmények a Pireneusokban: a „Roland-rés” Roncesvalles felett (fr.: Roncevaux, baszk: Orhia), ahol Károly állítólag egy sírtemplomot épített Roland gróf számára.

Károly természetesen nem csak diplomata, harcos és birodalmának első szolgája, hanem a legmagasabb rangokkal rendelkező *államférfi*. Legalábbis a belga középkorkutató, Francois Louis Ganshof az „Évkönyvek” eseményei mögött Károlyt, „az államférfi személyiségét” sejtí. [375] Jóllehet akadnak itt más értékelések is, amilyen Wallace-Hadrillé, aki félreérthetetlenül megállapítja: Károlyban „nem ismerhető fel az államférfi személyisége és valószínűleg soha nem is volt az”. [376]

A Rajna-Majna-Duna-csatoma

Sachsenben felkelés tört ki 793-ban, ezenkívül a szaracénok ellenfrontot nyitottak délnyugaton, sokkal előrébb jutva, mint Martell Károly idejében - amiről mi ugyanúgy nem veszünk tudomást [377], mint arról a tényről, hogy az arabok a X. században a Cote d’Azuron sütkéreztek, valamint az Alpok hágóit is ellenőrizték. [378] A birodalom nagy részében - Dél-Itáliától a Frank Birodalomig - oly erős éhínség tombolt, hogy az emberek a kanibalizmusban találtak menedéket. Károly, aki - mint mindig - uralta a helyzetet, felhagyott az avarok elleni hadjáratral, s továbbra is a jövő felé tekintett. Az éhséget erősítő, kitartó esőzés közben elkezdte a Rajna-Majna-Duna-csatoma építését, és a népi monda szerint Karlssteinből figyelte a nagy munkálatot. [379] Sajnos, az eső olyan kiadós volt, hogy a kiásott gödörbe folyton visszamosta az eltávolított földet, így még Károly is feladta a csatorna megvalósításának gondolatát. [380]

Ennek ellenére ma is meg lehet nézni ezt az elmosott földmozgatást: az éppen megkezdett torzó részletei „régészetileg bizonyíthatóak” [381] - ami éppenséggel nem jellemző a korában befejezett épületek többségére... -, és „Németország egyik legjelentősebb régészeti kincsét” képezik [382], amelyet „egyedisége miatt [...] európai rangúnak ismernek el”. [383] A közel fekvő helység pedig Karoling-időkből való sírjaival tanúskodik Károly terve mellett.

Mégis, a Fossa Carolina több, mint problematikus terület. A megmaradt sáncmunkálatokat tekintve a szakemberek arra a nézetre jutottak, hogy „valószínűleg több mint 8000 embert érin-

tett közvetlenül”, és *több mint 10 000 ember vett részt* magában az akcióban. [384] A tulajdonképpeni ásást végzők mellett számolni kellett egy viszonylag nagy számú segéderővel, akik a munkaeszközökről gondoskodtak. [385] Hogyan táplálták ezt a 10-20 ezer fős tömeget hónapokig, a birodalom e halott csücskében, az éhínség kellős közepén? Hiszen még a közlekedésileg lényegesen kedvezőbbben fekvő Pfalz sem volt abban a helyzetben, hogy a császárt kíséretével együtt - tehát a csatornamunkások létszámának egy-négy százalékát - hosszabb ideig ellássa. [386] Még a X., XI., sőt a XII. században is előfordult, hogy amikor a francia király 300-400 személyből álló kíséretével országán keresztülvonult, ellátási nehézségek miatt nem tudta folytatni „a Karoling-tradíciót: az egy helyen való áttelelést”. [387]

Ennek belátásához nem kell túl nagy beleélés - egyszersmind alapjaiban rendül meg a Károly-legenda egyik újabb, igazán pompás fejezete.

Ha Károly seregei mégis - kalóriafelhasználás nélkül - áztak, akkor fel lehet tenni a kérdést, hogy építettek-e már itt csatornákat. A válasz egyértelmű. „A kereskedelmi és közlekedési célú vízi utak megléte ellenére úgy tűnik, hogy csatornaépítések, amelyek új vízi utakat tettek volna hozzáférhetővé, elmaradtak. [...] *A kora középkorban egyedül a Fossa Carolina áll.*” [388]

Ráadásul olyan időben történik mindez, amikor még utcák sem léteztek. A vízi utak „jelentős szerepet játszottak a kora és virágzó középkor királyságában *anélkül, hogy a forrásokból ez eléggé kiderült volna*”. [389]

Egyébként a csatornaépítés csak a virágzó középkorban indul fejlődésnek, elsőként valószínűleg Milánó kezdte 1179-ben a „Naviglio grande” tervével. Ezen túlmenően a Lauenburg melletti Stecknitz-csatomával (1391-1398) győzték le az első vízválasztót. [390]

De mikor próbálkoztak ezzel a jól bizonyítható kísérlettel Altmühl és Rezat között? A kiválóan felismerhető vonalvezetés mellett ez a csatorna csak lépcsőzéssel győzhette volna le a vízválasztót a Rajna és a Duna, Rezat és Altmühl között. Az ilyesfajta csatornaágak mindig egy falnál, vagy egy fafalnál végződtek, hogy magasabb szinten folytatódjanak. A hajókat ezeken a lép-

csőfokokon vagy újra megrakták, vagy egy lapos síkra húzták fel. Ilyen csatoma-fokok viszont csak a XIII. századtól épültek. [391]

Tehát hozzá kell edződnünk ahhoz a gondolathoz, hogy ez a csatornaépítési kísérlet, amely mindkét oldalon hat lépcsőfokot használt [392], semmiképpen sem kezdődhetett 793-ban. Eckehard von Altaich szerzetessel kapcsolatban megjegyzik, „hogy a csatornaépítés környékét először 1140-ben írta le”. [393] A tervet valószínűleg 1278-ban feladták, amikor Chuno von Würzburg újra híradást ad róla. [394] Sebastian Münster erről 1544-ben így ír: „Weissenburgnál még láthatók a hasztalan munka régi nyomai” [395], itt ő a régi csatornaépítési kísérletre gondol, és nem az ugyanúgy értékelt utóépítési munkálatokra, amelyek a mi századunkban folytak.

Könyvem első kiadása egy időben jelent meg az új Majna-Duna-csatorna felavatásával, 1992. szeptember 25-én. Egy évvel később a hasztalan csatornaépítési munkák 1200 éves évfordulóján Grabenben volt egy kiállítás, és megjelent egy tanulmány Wolf Pechertől. [396] Elmélete szerint a torzó római kori, és lehetséges, hogy lóúsztatóként használták. [397] Pecher szerint Nagy Károly egy Kr. u. 90 és 213 között megkezdett római építkezést folytatott. Ám ez az elmélet sem hat túl meggyőzően, hiszen a limes, azaz a határvonal csak egy kevéssel északra futott a „csatornától”. Csakhogy az Altmühl a Limestől északra ered, később újra elhagyja a római területet, mielőtt a Dunába torkollik. A rómaiaknak tehát ki kellett volna tolniuk a rövid határdarabot az Altmühlig, ha ők ezt a kis folyócskát közlekedési útként akarták volna használni.

Pecher nem tud felmutatni római leleteket elmélete igazolásaként, csak a Biriciana-tábort (ma Weissenburg), amely a folyó közelében feküdt. Ez egy másik gyenge pont, elvégre a rómaiak biztosan nem tettek volna meg egy bő kétórás utat ahhoz, hogy vásároljanak, hanem közvetlenül a hely mellett üttették volna fel táborukat.

A leletszegénység ellenére a római idők elmélete megszületett. Bár, mint tudjuk, nemcsak római leletekben, hanem *Karoling-leletekben is hiány mutatkozik*. „Miközben sok archeológiai

lelet van az elő- és a kora középkorból, és nincsenek történelmi bizonyítékok, Karlsgrabennél éppen fordítva van, mivel a lakatlan földdarabokon alig vannak leletek. A nagyszámú munkásemléknek jelentős számú csontot, kerámiacserepet és salakot kellett volna hagynia maga után a táborhelyeken, *erről azonban ma még nem tudunk.*" [398]

A leletmennyiség olyannyira szerény, hogy egyesével is megvizsgálhatjuk őket. Alapjául Robert Koch összeállítása szolgál 1990-ből, amely az Altmühl- és Rezat-völgyön kívülről is merít, hogy egyáltalán fel tudjon mutatni néhányat.

Régészeti lelettárgyak Karlsgraben körzetéből. [399]

- „Karlsgraben környékéről egyetlenegy leletet mutathatunk fel a kora középkori időkből. Ez mindössze egy csepp-, illetve mandulaformájú ametisztgyöngy”, 1 km-re találták Grabentől; ez a típus 550 óta volt divatban.
- „Ahhoz, hogy (az ékszerek és az öltözködés területén) egyáltalán meg tudjunk nevezni néhány leletet, tanácsos a megfigyelési időt nem kifejezetten csak 793-ra szűkíteni. (...így) úgy tűnik, hogy *javasolt az egész Karoling-időszakot közelebb hozni*, és az időhatárt a X. században először is nyitva hagyni.” Említésre méltó egy korong alakú fibula a vár salakjából, kb. 12 km-re. Ez a típus, amelynek a középmézején egy érmekép van, a VII-X. században volt divatban.
- „A Karoling-idők fegyverei még Karlsgraben távolibb környékéről is csak szórványosan ismertek.” Megneveznek egy kétélű hosszú kardot Neuburnnál, a Dunánál (30 km), egy kardmarkolatgombot Kitzingennél (100 km), és egy vassarkantyút Pfofeldnél (30 km).
- Egy bronzkulcs Theilenhofenből (25 km). „Ezeknek a formagazdag bronzkulcsoknak a legtöbb variánsa *látszólag* a Karoling-időben keletkezett.”
- Érmék: "A *sovány leletanyagot tekintve* nem szabad csodálkozni azon, hogy Karlsgraben környékéről nem váltak ismertté Karoling-időbeli érmék - még egyes leletek sem." [400] Mindkét „közel fekvő” Károly-dénárt Neuburg közelében találták a Dunánál, valamint Hilpoltsteinnél (30-30 km-re).

- „Kerámia az utó-merovingi időkből csak rendkívül csekély mértékben ismert a középső és felső Altmühl völgyéből.”
- A 12 km-re fekvő Weifienburg már a római időkben távoli utak keresztezései pontjaként szolgált. Nem nyújt szignifikáns anyagot a VIII. és a IX. századból; királyi udvarnak legkorábban 867 óta nevezik az okmányokban.
- A vigasztalan leletsituációt egy ezüstkehely jelzi, amelyet 85 km-re találtak Pettstadtnál. Ez az egyetlen a „jobb” lelettárgyakból a csatornaásás idejéből „Rezat, Rednitz és Regnitz egész vonzáskörzetéből”. Dekorációja a Tasziló-kehelyhez hasonlít.

Az 1993-as kiállítás is csak a Meroving-idők emlékeit állította ki a VI. és kora VII. századból, miközben a Karoling-tárgyak hiányoztak.

„Így tudható, hogy majdnem minden helység a Graben közeli körzetben a Meroving-idők alapzata. A Karoling-időkből ezzel szemben csak kevés régészeti forrást ismerünk. [...] A Karoling-idők településeit alig ásták ki, mivel a következő generáció azt általában átépítette. A Fossa Carolina-építkezésből még ma is csak a műtárgy a bizonyíték. A munkások elszállásolása *ugyanúgy rejtély*, mint az, hogy hová tűntek a vízvezetékhez szolgáló berendezések, továbbá az építkezésnél elhunytak nyughelyeül szolgáló temetők.” [401]

Egyébként - ez már nem leletspecifikus megjegyzés - a Károly-idők hajózása is misztikus terület. „Nagy Károly idejéből csak kevés hajólelet ismert. Feltételezzük, hogy a kora középkor csónakjai kb. 6-12 méter hosszúak, és 1-2,5 méter szélesek voltak. Egyelőre az egyetlen ismert példány egy kb. 1200 éves tehercsónak (808-ból datálva), amelyet Brémában találtak.” [402]

Talán az egyetlen, kétségtelenül 808-ból származó csónak elegendő lenne arra, hogy a könyvünkben képviselt időrövidítő elméletet lerombolja? Azonban a „corpus delicti” nem Kr. u. 808-cal van szignálva: a fagyűrűk 1996-os vizsgálata arra enged következtetni, hogy 1188 évet kell visszaszámolni. Ez a visszaszámlálás egy 297 évvel rövidebb középkorban nem 808-at, hanem 512-t eredményez. [403] A hiányzó hajók ürügyén arra is

gondolnunk kell, hogy az élet valamennyi területén oly termékeny Károly a vikingek ellen nyilvánvalóan egy egész flottát építtetett [404] - igazán sajnálatos, hogy ez a hatalmas hajóhad nyomtalanul süllyedt el.

Ezek után már az sem lephet meg bennünket, hogy a ruházkodással kapcsolatban is csupa rejtélybe ütközünk. „A VIII. század egyszerű népének ruházkodási szokásai a kevés bemutatás és leírás, valamint a szűkös textilleletek alapján nagyon hiányosan bizonyíthatlak.” [405]

Ez a „hiányosan” a továbbiakban eufémizmusnak hathat, azon egyszerű oknál fogva, hogy egy megveszekedett konkrétumot sem találunk cipőkről, zoknikról, nadrágokról, ingekről, vagy bármilyen más ruhadarabról. Fő forrásként a Karoling-miniatűrök szolgálnak a IX. századból, csakhogy ezeken a frank férfiviselet nem különbözik az V századból ismerttől. [406]

A rejtélyes ásatások még két további okból mondhatók titokzatosnak. Nem világos, a középkorban mikortól volt egyáltalán igény csatornára. Ha valóban arról lett volna szó, hogy Károly kicsi folyami hajóit a vízvásztón keresztül északra vigyék, bevendő őket a szászok ellen, ezt csatornaépítés nélkül, egy vontatószakaszon sokkal könnyebben megtehették volna. Esetleg egy kereskedelmi útról volt szó? Nos, annak idején a két hajózható folyón mindkét oldalon egy nap alatt megoldották az átrakodást a teherszekerekre. [407] Egy hat emeletet tartalmazó, alig több mint négy kilométeres vízi út megtétele nagyjából ugyanennyit vett volna igénybe. De forgott-e egyáltalán elegendő áru a kereskedelemben, hogy egy efféle csatorna kifizetődő legyen? A Károly-időszak gyenge kereskedelmi aktivitása (lásd később) és gyér lakossága aligha indokolt volna efféle óriási vállalkozást.

Aztán eddig senki sem tudta megmagyarázni a csatorna megformálásának okát. A vízvásztó itt úgy néz ki, mint egy rendkívül lapos nyereg. Aki 6 méter mély csatornát akar ásni, az a kiemelt földmennyiséget kényelmesen szétterítheti a lapos területen. Ehelyett mindkét oldalon 10 méter magas falakat tornyoztak fel, amelyek kívül-belül meredeken estek. Ezt a megoldást az választja, akinek a magas sáncolások fontosabbak, mint az a veszély, hogy a belső ásás „tönkremegy”. Legalább két lehetséges magya-

rázat kínálkozik arra, miért emeltek szinte gátakat. Klaus Goldmann kidolgozott egy „Altmühl-töltés-projektet”, amely szerint az Altmühl kilenc méter magasan eltorlaszolták, hogy vízzel megtöltsék a főcsatornát. [408] Itt azonban továbbra is kérdés, miért hiányzik teljesen a délnyugati rész? [409] Másrészt ismertek olyan földsáncok a spanyol örökösödési háborúból (1701-1713), amelyek Treuchtlingen és Weifienburg között képeztek védővonalat. [410] Vajon a dupla fal egy hasonló középkori erődítményberendezés része lehetett? Ez azért nem valószínű, mert a mesterséges folytatás észak felé bő egy kilométerre nyúlik, ami csatornát valószínűsít. Ki oldja meg tehát a rejtélyt?

A tettek embere is munkakerülő - avagy téli hadjáratok és sakkjáték

A következő 794-es év is dús eseményekben. Június 1-jén Károly mint világi és egyházi fő Frankfurtban megnyitja a Reichstagot és a Szinódust. Nemcsak az adoptiánizmust ítéli el, hanem a bizánci képrombolás ellen is állást foglal, megátkozza a niceai második konzíliumot (787) és a bizánci császárságot. Azonkívül felszólítja a pápát, hogy tagadja ki az egyházból a keletrómai császárt. [411] Augusztus 10-én meghal felsége, Fastrada, ez azonban nem szergi kedvét, és szeptemberben további hadjáratra indul a szászok ellen.

Ugyanebben az évben még egy nagy érmereformot visz végbe, Aachent fővárosnak választja, mivel pápaként, császárként és kalifaként szeretne egy székesfővárost (amit utódai elfelejtenek), felrajzolja az első terveket új várához, és újra megnősül, bár ezt már csak érintőlegesen említik. [412]

Nyilvánvalóan ért ahhoz, hogy herkulesi energiáját egész hadseregére átvigye. Másképp nehéz megérteni, hogyan tudott a tél közepén kétszer is átkelni az Alpokon. A hadsereg „rendesen” márciusban, később májusban szállt hadba, mert korábban a lovakat és lovasaikat nem lehetett élelmezni. [413] „Hadsereg” alatt 500-800 nehézlovas, 1500-2200 könnyűlovas és 6000-10000 gyalogos értendő [414], bár K. F. Werner összességében 50 000 lovas számol. [415] Egyébként csodálatra méltó ezen évenkénti felvonulás pontosságá, hiszen a lovasság tíz órán belül kelt útra,

és ismerte az összes gyülekezőhelyet és útvonalat. [416] „Ebben az *utakban szegény és gyakran átláthatatlan országban* a hírszender olyan jó volt, és az ellenőrző intézkedések olyan hatásosak, hogy a fegyverszolgálat alól nehezen lehetett kibújni.” [417]

Később a szerző arról panaszkodik, hogy a nagyon rossz hírszender és közlekedési nehézségek ebben az időben az együttműködést igen megnehezítették [418] - de hát nincsen rózsza tövis nélkül...

Hogy a logisztikai körülmények valójában milyenek lehettek, erre nehéz választ adni - ami biztos: Károly nem ismert akadályt. Először 775 karácsonya után: „Villámgyorsan, a kedvezőtlen évszakra való tekintet nélkül” áttört lovasságának magjával. [419] Tizenegy évvel később a longobárdok ellen indult egy *téli hadjáratra*. „Kemény télidőben tört be Itáliába” [42.0], ráadásul nem a Brenner-hágón keresztül, hanem a sokkal magasabb francia hágókon át.

Az, hogy a téli hónapokban az Alpokon keresztül bármely átkelés lehetetlen, tán a kereskedőket lelombozta - nem úgy Károlyt. Mindkét utolsó olasz hadjárata, mindenekelőtt a 800-801-es, télen történt. [42.1] Számára az sem jelentett veszélyt, hogy hadseregét megossza, és két különböző hágón át küldje Itáliába [422.]; neki az sem volt sok, hogy gyors menetben vonuljon a Frank Birodalomtól Itáliáig, és egy sikeres hadjárat után éppen olyan gyorsan visszaszálljon, hogy rögvest egy másik hadjáratot indítson a szászok ellen. [423] Aki ilyesmit olvas, legalábbis Caesar és Hannibál mellett érzi magát, de ha Batmanra esküszik, akkor sem vitatkozhatunk vele. Ezt a benyomást egyéb dolgok is alátámasztják. Károlyon és emberein kívül a földnek mely csapata volt akkoriban képes arra (és melyik manapság?), hogy egy napon belül egy olyan kápolnát húzzon fel olyan magasságban és kivitelben, amelyhez bárki másnak egy teljes esztendőre lett volna szüksége? [424]

Bármennyire is hajszolta azonban seregét - népével szemben tudott kegyelmet gyakorolni. Mivel egyetlen napig sem maradt tétlen, mert tévedhetetlenül gürcölt az általános jólétért, a frankoknak megtiltotta a *vasárnapi munkát*. [425] Miután még „több körlevelet bocsátott ki, amelyben a szegények és gyengék jogait

biztosította a nemesség támadásaival szemben” [426], az ember Károlyt az első szocialistának és szakszervezeti vezetőnek nevezhetné.

A játékos kedvű virágzó és késő középkor a kardforgató és stratéga Károlyból munkakerülőt és *sakkjátékost* csinált, aki a lovagnak nem csupán a harc-, de a fekete-fehér mezőkön is hódolt. Ez nyilvánvaló a legendaköltés, mert a számos megtalált figura az 1000 utáni időkből származik [427], lévén a sakkjáték csak a korra XI. században jelent meg Európában. [428]

Erősen a kengyelben: a lovasság

Az első lovashadsereg parancsnoka címet Károlynak sajnos meg kellett osztania más uralkodókkal. Itt van például egy gazdasági szakember véleménye: „Nem lehet kétséges, hogy a frankok már a VI. században komoly nehézlovassággal rendelkeztek, éppúgy, mint a keleti gótok Itáliában [429], akikkel már akkor sikeres harcokat vívtak.” [430]

Akkor Martell Károlynak, „akinek világtörténeti hatása elsőrangú” [431], elsőként kellett felfedeznie a lovasságot, mint ütközetet eldöntő harci eszközt.

Unokája, Nagy Károly alatt a nehézlovasság újra olyan fegyver lett, amelytől a leginkább rettegetek [432]: „A Karoling-hadseregek átütő ereje a kicsi, sűrű sorokban előretörő nehézlovassági csoportokban volt.” [433] Erős páncélzat, hatékony fegyverzet: sisak, vért, lábvért, pajzs, kard és lándzsa - lehetett is félni tőlük.

Persze azért egyéb nézetek is vannak. Így B. S. Bachrach a régészeti, művészeti és nyelvészeti bizonyítékok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a páncélos lovasság Martell Károly alatt egyáltalán nem játszott szerepet. [434] Továbbá „az a szokás, hogy lovon harcoljanak, csak a IX. század elejétől divatozott” [435], tehát csak Károly nagy tettei után. Ezzel rokon az a vélemény is, hogy 820 körül a frankok számára „a nyeregben való harc még mindig teljesen »új művészet«, nem pedig bevált szokás” volt. [436] Ugyanakkor 70 évvel később (891), a „Fuldai Évkönyvek” abból indulnak ki, hogy a frankok számára nem volt szokásos gyalog harcolni. [437]

Károly nehézlovassága meglehetősen anakronisztikusan hat, ha az ember a későbbi idők harcosaival hasonlítja össze. Még a XI., XII. és XIII. században is sisakot, láncinget és lábvértet hordtak a harcosok, tehát a Karoling-időbeli szinten ragadtak le, habár a fegyvertechnika kényszerűen gyorsan reagál az újításokra. Csak a XIV században jelenik meg a vaspáncélos lovak, mint afféle élő embererődítmény. [438]

Végül említsük meg a lovat, mint problémakört: „Az V-XI. században Nyugat-Európában a ló elég ritkán fordult elő”. [439] Hogy lehet egy ilyen - régészeti leletekre alapozott - megállapítást összeegyeztetni azzal a mondával, hogy Károly az avar háborúban egy járvány miatt lovak ezreit vesztette el [440], ami őt egyáltalán nem zavarta, és nem hátráltatta fergeteges győzelmében?

Nézzük tovább az ellentmondásokat: az ütközeteket eldöntő páncélos lovasság negyedik ősfeltalálójaként *Amulf von Baiern* herceg (907-937) lép színre. [441] Ezt a legfrissebb kutatások is megerősítik, amelyek 965-től a szláv abodritáknál teljesen felszerelt páncélos lovasságra bukkantak. „Ezzel nyilvánvalóan a német hadseregben végbemenő szerkezetváltozásra reagáltak, amelyet a magyarok támadásai váltottak ki a kora X. században.” [442]

Ezt a felismerést figyelmen kívül hagyva, a XI. század közepén a nehézlovasságot *ötödször is feltalálták*, ezúttal a szálírek és a normannok. [443]

„A száli lovasharcos a középkori lovasság kialakulásának elején lép színre. Megjelenési képében azonban erősen különbözik a következő idők nehézlovasságától.” [444]

„Technikailag (a normannok) rajtaütésszerű lovassági harcmodorát csak a kengyel tette lehetővé, amely megadta a lovasnak a szükséges biztonságos ülést a nyeregben.” [445]

Ezek a lovasok sem festettek rosszul: fanyereg magas elő-, illetve háttámlával, hosszan lelógó kengyel, amelyeken a lovas majdnem áll, térdig erős láncing, kugli formájú vassisak, két oldalon felvágott szűrőkard, lándzsa és mandulaformájú vagy kerek pajzs. [446] Ám ezekben az időkben a zárt lovassági támadások fixen előretartott toلولándzsákkal még teljesen ismeretlenek. [447] Így biztonsággal állítható: Martell Károly és Nagy Károly lovashadserege is századokkal megelőzte korát.

Minden bizonytalanság magja a *kengyel* fejlődése, amelynek használata nem antik hagyomány. A régi görögök és rómaiak kengyel nélkül ültek a lovakon, akárcsak az indiánok. A találmányt, amelyet ugyanolyan mértékben hagytak figyelmen kívül, mint amilyen hatásos volt, először Kínában említik 477-ben. [448] A hunok lábaikat bőrkarikába, vagy fakengyelbe dugták. Maurildos bizánci császár 600 körül készült katonai leírása méltatja a kengyelt, amely valóságos forradalmat eredményezett. A lovasok már nem egyensúlyozva harcoltak, hanem teljes erővel, később aztán jöhettek a tolólánczások, meg minden más nyálánság.

A normannok a bayeux-i hímezésen* valósághűen ábrázolják a kengyeles lovasokat (ahogy - éppoly realiztikusan - hiányoznak a római Trajánusz-oszlopról). Csak 150 évvel *később* jöttek létre a francia hőselemek Nagy Károlyról és kíséreeiről; bár a kutatók régen felismerték, hogy a lándzsaharcoknak a XII.-ből a VIII-IX. századba való áttétele merő anakronizmus. [449]

Hogy a vita a páncélos lovasság fegyverzetéről még mindig nincs lezárva, az elsősorban az ellentmondó írásos forrásokon, és a régészeti leletek ellentmondó datálásain múlik.

Az ismert Károly-szobrocskán, amelyet szívesen helyeznek a korai IX. századba (vagy ennek a századnak a közepére), nincsenek kengyelek, holott az ültartás kengyelhasználatra enged következtetni. A Nagy Károlynak szánt állítólagos ajándék Harun al-Rasidtól pedig egy kengyellel felszerelt elefántcsont sakkfigura - ez bizonyára a XII. századból, a keresztes hadjáratok idejéből származik. [450] Ennek ellenére a szerzők ezt a bizonytalan leletet kormeghatározásra használják. „A nyereg és a kengyel bevezetésének dátuma Nyugat-Európában nem állapítható meg pontosan, habár az is biztos, hogy ez a reform legkésőbb a IX. század második felében megtörtént.” [451]

**Bayeux* (ejtsd: bajó): Calvados francia tartomány püspökségi székhelye, székes-egyházát 1207-ben gót stílusban újr építették, portáléja és falfestményei XI. századiak. Könyvtárában őrzik a híres *bayeux-i hímezést*, egy kb. 70 m hosszú és 50 cm széles vászonszalagot, mely sokalakos ábrázolással meséli el Vilmos normandiai herceg hadjáratát Anglia ellen. Állítólag Matild, Vilmos neje készítette a XT. század végén. A XVIII. században fedezték fel.

Amikor pedig ugyanezen szerző, ugyanazon oldalon arra következtet, hogy a frank gyalogság már a VIII. században lovas hadsereggé változott, az összevisszaság eléri csúcspontját. Pedig tudományos alapossággal csak az állapítható meg, hogy a lándzsatechnika és a nyereg használata a XI. század óta gyakorlat. [452.]

Ami az előtte való időket illeti, adjuk meg a szót annak, aki nem siet a leleteket irodalmi datálásokkal ellátni, és ezzel megghamisítani. „Úgy tűnik, (a nyereg) a X. század óta jött használatba, ahogy a skandináv és szláv lovassírokban való számos előfordulása mutatja.” [453]

Károly páncélos seregének nyomában sem kengyelt, sem magas nyerget, sem lándzsákat, sem pedig láncpáncélokat nem találtak. A régészet Károly vad, merész vadászatait sem támasztja alá: például egyetlen német Karoling - ha volt ilyen - sem tudott „nyeregből beszélni”, mert ez a segédeszköz a X. század előtt nem állhatott rendelkezésére.

Most - elméletünk értelmében - illesszük egymáshoz a 614-es és 911-es esztendőket. így a frankoknál, bajoroknál és normannoknál semmi sem szól a nehézlovasság ellen 911-től, vagy nem sokkal 911 után. Az összeillesztéssel ez a dátum csak néhány esztendővel azutánra esne, hogy a bizánci hadsereg átvette a nyerget, ami Maurikios császár idejében (582-602) igen gyors reakció volt az avarok újítására. Persze az igazán ütőképes és „terepjáró” lovasság kialakításához szükséges a patkó használata is, amely pedig csak 1000 után ismert széles körben. [455]

Az első keresztes lovag és Jeruzsálem

„A császár az utolsó pillanatig erősen tartotta kezében az uralkodás gyepöljét” [456]; még az utolsó életévében is „összehívta az öt reformszinódust Mainzba, Toursba, Reimsbe, Chalonba és Arlesba”. [457]

Emberfeletti energiája mindenekelőtt a birodalom területének növelésére irányult, így 46 évnyi uralkodása alatt *Európának több, mint a felét hódította meg*: Aquitaniát, Waskoniát (a Garonne és a Pireneusok közötti rész), magukat a Pireneusokat, az Ebró-

5. kép

Nagy Károly befolyási övezetének változó kiterjedése
 11 kutatóéven belül, 1945-ös térkép. [454]

ig terjedő területet, egész Itáliát Al-Kalábriáig, Szászországot, Pannóniát, Dáciát, Isztriát és Dalmáciát. [458]

Mégis, a birodalom határa helyenként elmosódottnak tűnik. *Keleten* csak abban van egyetértés, hogy a birodalom az Elbánál, valamint a Cseh-erdőben végződik. A térképrajzolók azonban ízlés szerint a frank hatóság- és adóterületeket helyenként az Elbánáig [459], vagy az Oderáig jelölik [460] - holott ez olyan hatalmas terület, amely (természetesen a később alapított, illetve újonnan belakott) számos várost, Gdanskot, "Varsót, Krakkót, Prágát, Bécset, Pozsonyt, Budát, Pestet, Nándorfehérvárt és Mostart is magába foglalja.

A kétségtelenül Bizánchoz tartozó csizmaorr és sarok kivételével mindig homályos maradt, hol húzódik a birodalmi határ *Dél-Itáliában*. Azt sem tudni, hogy Benevent longobárd hercegség adófizetője volt-e frankoknak, és a spoletói birodalmi terület hercegségével kapcsolatban is vannak véleményeltérések. Itt elmentmondanak egymásnak a tudósok és térképeik. Velence, Isztria és az egyházi állam függetlensége is vita tárgya. *Dél-Franciaország* valószínűleg szintén egy nyugatgót terület volt a Földközi-tengernél Septimaniával, amely változóan hol a birodalom része, hol teljesen autonóm hercegség vagy királyság. [461]

A keleti oldalhoz hasonlóan *nyugaton* a spanyol és breton határok sem teljesen tiszták. Néha az adóköteles terület délre nyúlik a Pireneusoktól az Ebróig, azután újra csak a hegyek túloldaláig számít. A breton határ néha vékony mezsgyét képez a birodalom és a mindig független Breton-félsziget között, máskor a Frank Birodalom megint a nyugati hegyfokig nyúlik. Egészen nyilvánvaló, hogy a Frank Birodalom kiterjedésére vonatkozó tudásunk a megannyi Károly-kori forrás ellenére gyér, hiszen ezek csupán néhány felületes adatot tesznek közzé.

A birodalom *diplomáciai kapcsolatai* pedig messze túlmutattak az alkalmi baráti összefonódásokon. Így Károly kapcsolatokat ápolt Galícia és Asztúria királyával, szerződéseket kötött a spanyol mórokkal és Harun al-Rasid bagdadi kalifával, támogatva Alfréd von Wessex királyt, aki féltékeny volt rá [462.], valamint támogatta a keresztényeket Észak-Afrikában, Palesztinában és Szíriában. [463] Személyesen gondoskodott azokról a szerzetesekről

is, akik 806-ban rabszolgaságba jutottak, amikor a szaracénok az Afrika közeli Pantelleria-szigetet meghódították. [464]

Ha az ember hisz Notkernek, akkor királyunk Eszak-Afrikát egészen biztosan uralta, mert onnan is folyt be a kincstárába adó, még ha „nem is jelentős”. [465] A szlávoknak Károly olyannyira imponált, hogy nevéből alkották a király szavukat („kral”). [466]

Mindemellett a *jeruzsálemi* pátriárka követei két nappal a koronázás előtt - mely koronázás olyannyira meglepte őt - elhozták neki Jeruzsálem városának és a Templom-hegynek a kulcsát. Ezzel „Károlyt elismerték Jeruzsálem urának, ez pedig a világ igazi középpontja volt, miáltal senki más nem volt hivatott arra, hogy a kereszténységet vezérelje”. [467]

Emlékezzünk csak röviden vissza. [468] 614-ben a kereszténység egy igen súlyos veszteséget volt kénytelen elszenvedni: a perzsák meghódították Jeruzsálemet, és elhurcolták a Szent Keresztet. Mai szemmel ez körülbelül olyan, mintha Rómát megszállná Szaddám Husszein, és ellopná a Szent Széket - vagyis olyan tett, amely felülmúlja minden elképzelésünket. Bár Heraklios császár 629-ben visszahódítja Jeruzsálemet és a keresztet, ám Jeruzsálem 637-ben újra elveszik, ezúttal az arabok kezére kerül, mialatt más Szent Kereszt-maradványok - legalábbis így tűnik - 1187-ben végérvényesen Szaladin szultán kezébe kerülnek. [469]

A (nyugati) kereszténység ezt a veszteséget meglepően hosszú ideig panasz- és kommentármentesen fogadja. A kereszt tisztelete csak a X. század óta nő. [470]

II. Szilveszter pápa volt az, aki 1000 körül az európai hercegeket Jeruzsálembe küldte; talán tőle származik a keresztes hadjárat ötlete is. [471] VII. Gergely pápa aztán 1074-ben megtervezte az első hadjáratot a Szent Sír visszafoglalására, amely azonban megmarad a „jámbor” szándék szintjén. 1096-ban aztán valóban felkeltek a keresztes lovagok, elpusztítottak mindent hazájukban és külföldön, és 1099-ben meghódították Jeruzsálemet.

Következett a második (1147-1149), a harmadik (1189-1197) és a negyedik (1202-1204) hadjárat, melyek mindenekelőtt azt eredményezték, hogy a keresztény Konstantinápolyi keresztények rombolták le. A gyerekek keresztes hadjáratának (1212) örült ötlete után II. Frigyes elindította az ötödik hadjáratot

(1228-1229), amely végül igazán furán zajlott: a császár tárgyalat Al-Kamil egyiptomi szultánnal, elérte, hogy ideiglenesen átadják a zarándokhelyeket (garantált átkelési lehetőséggel a parttól az ország belsejébe), és végül Jeruzsálem királyává koronáztatta magát. Majd 1244-ben a keresztények örökre elveszítették Jeruzsálemet.

Már önmagában is meglepő, hogy Nagy Károly a koronázására megkapta Jeruzsálem kulcsait, minthogy a város elvesztése csak 200 vagy majdnem 300 évvel később lobbantotta fel a keresztény kedélyeket. De még inkább meglepő, hogy Harun al-Rasid 807-ben elismerte a frankok fennhatóságát a szent helyek fölött [472], és kérte a császárt, hogy „a szent helyeket, amelyek az ő számára oly fontosak, úgy tekintse, mintha hozzátartoznának”. [473] Azonkívül Károly „engedélyezi a Jeruzsálembe irányuló szabad kereskedelmi forgalmat, anélkül, hogy az arab egyeduralkodó közbeavatkozzon”. [474]

Ez az epizód szinte egy az egyben emlékeztet a 400 évvel későbbire: II. Frigyes „hangra” pontosan ugyanígy járt el. Meglehet, Károly jeruzsálemi intermezzóját már nem emelik ki legújabb életrajzaiban, minthogy az színtiszta históriahamisítás. A történetírás inkább azon töpreng, milyen anakronisztikus „protektorátusról” lehet szó. [475] Így az eset ma már nem hat olyan bizalomgerjesztően, mint a mesés „keresztes hadjáratok”, amelyeket Nagy Károly Jeruzsálembe [476] és Santiago de Compostelába vezetett. Ennek ellenére egyes kutatók azt gondolják, hogy a jámbor, heroikus Károly mint a hitetlenek legyőzője egyben „a keresztes hadjáratok előfutára” [477], vagy - ezt B. Sholod írja - „symbolic linket” (szimbolikus kapcsolatot) képez a VIII. és XI. század keresztes hadjáratai között. [478]

Mások így vélekednek: „(az eposz) mint a fantázia műve, mint költői műalkotás csak azért használja fel a legendás Nagy Károlyt, hogy az iszlámtól való meneküléssel szemben felállítsa a kereszténység védőjének nagy alakját, a szent helyek őrzőjét, amely képet a XI. században kétszer is szétrombolták”. [479]

Károly „közel-keleti politikáját” háromféleképpen magyarázzák. Az arab források természetesen semmit sem tudnak Jeruzsálembe vezetett „keresztes hadjáratairól”. Károly diplomáciai kap-

csolatai az abbaszida kalifákkal szintúgy hiányoznak az arab forrásokból. [480] Ez azonban egyáltalán nincs hatással a Károlyban hívő tudósokra [481], mint ahogy teljes homály fedi, miről is tudott tárgyalni Károly és Harun al-Rasid. [482] Azonkívül a „keresztes hadjárat” kifejezés e fikciónál kétszeresen is hamis, miután még a valódi „fegyveres zarándoklásoknál” [483] sem használták ezt a megjelölést, hiszen ez sokkal későbbi időkből származik. [484]

Állítólag Károlynak még arra is volt esélye, hogy „*über- és ketős császárrá*” avanszáljon. A bizánci udvarnál Irene császárnő egy szűk évet uralkodott egyedül a trónon (790). Amikor 797-ben új trónfoglalásra került a szó, gondolkoztak azon, hogy a bizánci császári koronát már nem Irenének, hanem Károlynak nyújtják át [485], de „nem kétséges, hogy Károly a javaslatot visszautasította”. [486]

Am ezzel még nincs vége: 802-ben a Boszporusznál tervet szőttek az Irene és Károly közötti házasságról, amely csak azért nem valósult meg, mert Irénét letaszították a trónról. [487]

Ezen hódítások után, 44 év háborún túl, miután majdnem megkétsherezte apja birodalmát [488], és „majdnem az egész európai kontinenst átalakította” [489], a térképnek alapvetően meg kellett változnia. Wóban, Pippin halála, azaz 768 után jelentős területek gyarapítják a birodalmat: Breton örgrófság, Spanyol örgrófság, Szászország, Bajorország és az Itáliai Királyság. Igencsak bizonytalan Bretagne, a szláv keleti területek, valamint a Spoletói Hercegség és Benevent hovatartozása.

De ha vetünk egy pillantást a 600-as évek Európájának térképére, akkor egészen hasonló frank-meroving területet találunk. Már akkor hozzátartozott egy breton határzóna, a Baszk örgrófság, Bajorország és Eszak-Itália Toszkánával együtt. A kis nyugatgót csík Golfé du Lionnál már megvolt; a Károly-időkkel összehasonlítva csak Szászország és Frizország hiányzott, amiből adódik a kérdés: Károly csupán egy sikeres rekonkvisztát vitt véghez?

Károly óriási birodalma ugyanolyan gyorsan szétesett, mint ahogy létrejött. A X. században a keleti területeket, illetve Eszak-

és Közép-Itáliát újra meg kellett szállni. A nyugatot megosztották a francia, burgundiai és provençe-i királyságok, mindkét határőrgrófság elveszett, míg Frízország 921-ben (újra) Németországhoz csatlakozott. [490] Miáltal is a 614-ben és a 911-ben érvényes térkép között igazán lényeges különbség csupán egy ponton van: Szászországnál. A módszer, ahogyan Szászországot nem ténylegesen a birodalomhoz, hanem 919-ben a német koronához csatolták, más fejezetben kap magyarázatot. [491]

Történelmi lyukak

Károly hőstetteit az egységes Európa létrehozásának bizonyítékaiként ünnepük. Igaz, közben rendkívüli fáradtsággal lehet csupán eltakarni a mindenütt megjelenő ellentmondásokat. Valamennyi vizsgálat újabb és újabb összeférhetetlenséget és hézagot tár fel, mintha személyesen maga Károly lenne az ellentmondás.

Widukind

így például feltűnő, milyen gyorsan távozik a történelem színpadáról a szívós harcos, Widukind, Károly fő szász ellenlábasa, akit 785-ben legyőzött, majd ezt követően a szelíd Károly fiává fogadott, mi több, Attignynél megkeresztelt. [492] Legalábbis úgy tudjuk, hogy ott, hiszen ezt a helyet emlegetik a legtöbbször a 12 verzió közül: „Attigny mellett még Bardowick, Beim, Bergkirchen, Enger, Hohensyburg, Medebach, Minden, Mitterbach, Paderbom, Wolmirstedt és Worms is feltűnik a különböző forrásokban.” [493]

Nagy és dicső tetteket várnánk el a legfontosabb és leggazdagabb szász nemesembertől, aki a dán király veje, adoptált császárfivá avanszált, és később hercegnek titulálták. [494] A források azonban tettek helyett elég nagy meglepetést tartogatnak: „Akkor mind a ketten (Widukind és veje, Abbio) azonnal visszatértek Szászországba, és soha többé nem lehet hallani róluk”. [495]

Tenei mellett a halálozási évét és sírjának helyét sem ismerjük. Csak a gyanakvás él, hogy 825-ig kolostori fogságban vergődött

Reichenauban, s ott vagy Engerben temették el. [496] Más kérdés, hogy sem a frankoknak nem volt okuk arra, hogy legyőzött ellenfelük halálát elhallgassák [497], sem a szász krónikásnak a X. században. Maguk a nácik sem tudták a sötétséget eloszlatni, holott mindent elkövettek, hogy az igazi germánt, Widukindot „végzetesen lelkes római ifjúként” előbbre helyezték Károlynál. [498]

Két dolgot muszáj helyütt megjegyezni: ha Károly már 777-ben megtartotta az első országgyűlést Szászországban, és ezzel Szászországot a Frank Birodalom részeként kezelte „akkor ő ezzel [...] jócskán előrevágatott”, mégpedig 5, 30 vagy akár 140 évvel is. [499] Miképpen fordulhat elő az, hogy e több, mint 30 évig tartó háború a maga megszámlálhatatlan rémségével a szászokat és a frankokat nem kergette bele egy évszázadokig tartó örökösödési viszályba, hanem éppen ellenkezőleg, homogén néppé olvasztja őket, egy sallangmentes *frank-szász fúziót* eredményezve. Ezt sem pszichológusok, sem történészek nem értik. [500] Ráadásul Einhard a IX. században még semmit sem tudhatott erről az összeolvadásról. [501] Éppolyan érthetetlen az is, hogy ezen 804-ben történt egyesülés ellenére a szászok csak 919-ben léptek a frankok mellé egyenrangúként. [502.] Itt is olyan rejtélyek és ellentmondások előtt állunk, amelyeket csak elméletünk képes feloldani.

További említést érdemel a szászok történelemírása, amelyet a 973-ig tevékenykedő Widukind von Corvey fémjelez. Világképe mögött „mégis gyakran az a különös nézet rejtőzik, amely nemcsak hogy nem egyezik antik előképeivel, hanem még a Karoling-történetírással sem. [...] Egyáltalán nem érinti őt az az elképzelés, hogy az Imperium Romanum az utolsó idők jellegét viseli magán, és a középkorban folytatódik, ő csak az Imperium Francorumot ismeri, a frankok uralmát más népek fölött. [...] A hosszadalmas és véres, szászok elleni harc, amelyet Nagy Károly vezetett (3 3 évig!), és amelyek során a szászok végérvényesen alávetett helyzetbe kerültek s beolvasztódtak a Frank Birodalomba, az ő történelemképében helyet sem kap.” [503]

Lehetséges, hogy Widukind egy régebbi történelemképet mutat nekünk, mint az „Einhard” által felvázolt. így kézenfekvő, hogy csak egy mondatot szentel a frankok szászok elleni háborújára,

hogy még semmit sem tud a birodalom utolsó idők jellegéről, és hogy még nem a császár megkoronázásáról, hanem kikiáltásáról beszél - hiszen ezek a kitalációk csak őt követően születtek.

Érdekes utalást tesz még egy másik szász, az anonim *Poëta Saxo*, aki 890 körül terjedős eposzt költ Nagy Károlyról, és ehhez Einharddal együtt az „Évkönyveket” versmértékbe tette át. Nála található „hogy a szászok már az Ottók előtt belenőttek a frank tradícióba, Károlyt már nem legyőzőjüknek tekintették, és főképpen nem ellenségüknek”. [504]

Emellett olyan Szászországról beszél, „ahol a frank királyi ház soha nem tudott gyökeret verni, és ahol az Ottók ideje óta a császári erőszak csak vonakodó engedelmességet talált”. [505] Bizonyára Poëta Saxo is sokkal később, 890-ben írta költeményeit.

III. Tasziló

Widukind herceghez hasonlóan III. Tasziló bajor herceg is különös módon *zuhan* *ki a történelemből*. Akárcsak Nagy Károly, ő is egy longobárd király, Desiderius lányával (Liutpirc) házasodott össze, és így nemcsak unokatestvére volt Károlynak, hanem sógora is. Mégis - vagy éppen ezért - Károly 788-ban legyőzte őt, letaszította a trónról, halálra ítélte, majd kolostori fogolyként kegyelmet adott neki, végül 794-ben, Frankfurtban még egyszer megalázta. Sem halálozási évét vagy helyét, sem pedig száműzetésének kolostorát nem ismerjük, mivel St. Goar, Lorsch vagy Jumiéges (Gemedium) a 794-es évvel egyetemben csupán feltételezések. [506] A „bajor egyháztörténet Líviusza”, Romuald Bauerreifi páter Tasziló sírját Niedernburgnál, Passau mellett kereste, jöllehet a felső-osztrák Kremsmünster káptalanjának sírfelirata másra utal. [507] Épp ilyen keveset tudunk feleségének és négy gyermekének sorsáról, akik szintén kolostorokban tűntek el. [508] A köztudatban csak halálozási napja, december 11-e maradt fent, mely napot mind a mai napig egy rekviemmel ünneplik Kremsmünsterben. [509]

Ezek után egy magára valamit is adó bajor legalábbis elszomrodhat, hogy a mégoly kevés emlék mennyisége is folyvást csökkenő tendenciát mutat. Mert ha híres kolostoralapításai

olyannyira „biztosak”, mint halálozásának körülményei [510], akkor építészeti hagyatéka is a nullával egyenértékű. „Habár tudjuk, hogy Tasziló bajor herceg számos kolostort alapított, és hogy az építészet az ő uralkodási időszakában nagy lendületet vett; óriási építkezéseiből egyik sem maradt fent az idők folyamán.” [511]

Nem oly régen hagyatékából négy rangos tárgy volt ismert: a Tasziló-kehely és két gyertyatartó a Kremsmünster-kolostorból, valamint a montpellier-i zsoltároskönyv. [512] A kolostor vezetői határozottan azt a nézetet képviselik, hogy Tasziló jogara be lett dolgozva a két gyertyatartóba, és minden helyreállítás lehetetlen. Érdekes, hogy „a legtöbb tudós ezeket az alkotásokat nem a VIII. századba, sokkal inkább a XI. vagy XII. századba helyezi”. [513]

E következtetés kézenfekvő, hiszen az ezüstöntést csak 1000 után tanulják meg újra. [514] Ennek ellenére Hermann Fillitz 1987-ben síkra száll amellett, hogy az ezüstdíszek a X. század közepén keletkeztek, mivel a kolostor egyik kincsleltára 1013-ból két „kandelábert” említ, és a Tasziló-gyertyatartó, valamint az egyik X. század közepén készült angol bronzbögre között stílusbeli hasonlóság mutatható ki. [515] Ha mellőzzük a bögrét, a „születési dátum” 1000 és 1013 közé kalibrálható, amely mindkét oldalt kielégíti. Csakhogy a *Tasziló-kehely* angolszász stílusa egyértelműen rokon a gyertya tartók ornamentikájának Winchester-stílusával [516], ezért e datálás is erősen kétséges. Mindazonáltal az érdeklődés homlokterében álló tárgyat örökön csodálat övezte, mert „a XII. századig az egész nyugaton a Tasziló-kehely az egyetlen oltártárgy, melynek felszínén figurális ábrázolás mutatható ki”. [517] Az alak elsősorban a feliratra támaszkodik: TASSILO DVX FORTI LIVTPIRC VIRGA REGALIS. Ha viszont nem kortársként, hanem olyan műként értékelik, melyet visszamenőleg szenteltek a házaspárnak, akkor a kehely is és a gyertyatartó is 1000 körülre datálódik. Ez világosabb megoldást kínál, mint az a spekuláció, amellyel megpróbálják megmagyarázni, miért tartozik egybe a gyertyatartó és a kehely származásuk és stílusuk szerint. Megalkotásuk között azonban majdnem 200 év telhetett el. A gyertyatartó keletkezési idejével - amely későbbi, mint ahogy Tasziló élt -, és angliai előállításával „tudatosan vagy véletlenül kapcsolódik a kolostor alapítóidejéhez, mert a »Tasziló-

6. kép

Károly-kori ékszerek: NAGY KÁROLY EZÜSTDÉNÁRJA (Párizs), vitatható a portré hasonlósága / KÁROLY-KANCÓSÓ (Saint-Maurice d'Agaune), XI. század / TASZILÓ-KEHELY (Kremsmünster), VIII. vagy XI. század / Allatomamentika a kelyhen / ERSZÉNYRELIKVIA (Berlin), VII. vagy XT. század [519]

kehely«-hez képest, amelyet a bajor herceg ajándékba készített az általa alapított kolostornak (kb. 770), határozottan más vonásokat mutat”. [518]

Létezik két másik magyarázat is. A kehellyel (595-610) még első Taszilóra gondoltak, aki tézisem szerint is létezett, vagy a XI. században hozták létre a „III. Tasziló” fikciót, és támasztották alá kulturális tárgyakkal.

Az Ottók kelyhei gyakrabban idéznek Karoling-előképeket, mint például a X. század közepéről ránk maradt ún. Gauzelin von Tours érsek kelyhe. [52.0]

Az avarok

Nyilvánvaló, hogy az avarokat teljesen felőrölték, olyan nyomtalanul tűntek el a történelemből: „Erről tanúskodik az egészen lakatlan Pannónia, és azok a helyek, ahol azelőtt a kagánok királyi vára állt, és amely most olyan pusztaság, hogy nyomát sem lehet felfedezni emberi lakóhelynek. [...] A frank nagyok közül ebben a háborúban csak ketten lelték halálukat”. [521]

Károly tehát olyan háborúkat vezetett, amelyek az ellenfelet elsöpörték a föld színéről, saját serege azonban jóformán egyetlen vércseppet sem hullatott. Einhard különös módon nem avarokról, hanem *hunokról* beszél, miközben a VII. századból Fredegar hun melléknevű avarokról szól. [522] Vajon a későbbi krónikások elfelejtették, hogy a hun előrenyomulás már 469-ben véget ért? [523] Vagy, hogy az avarok 558 és 601 között vezették támadásaikat? Nem tudhatták, hogy a kutatás ma megkülönbözteti az avarokat, a pszeudo-avarokat és a késő avarokat, és hogy ezeket elkülöníti a bolgároktól, anélkül, hogy ezen népeket teljes egészében „felfogná”. Manfred Zeller a sztyeppe népekről írt munkáiban rámutat, hogy e lovasnépek létszáma az I. évezredben megduplázódott - megtöltendő az üres évszázadokat. [524]

Éppen ezt a meglepő érdektelenséget várnánk el egy túlterhelt hamisítótól, aki „művészi” figuráit - itt az avarokat - csak addig kíséri, amíg azok bűnüket el nem követik. Akinek ez a végkövetkeztetés túl merésznek tűnik, gondolkozzon el egy másik tényen.

Walther Kienast életét a kora középkori *vazallitás* problémájának szentelte, kutatott, hogy a földbirtok létrejöttét megértse. A kapott okmányokból kinyomozta, hogy az egyes királyoknak vagy császároknak milyen sok néven nevezett vazallusa volt. Valószínűleg Donald Bullough kijelentését tartotta szem előtt: „Számunkra ezek a férfiak (a vazallusok) természetesen csak nevek, vagy *ehhez hasonló bábfigurák*, amelyek a krónikás fonalain táncoltak. Csak két laikus lép elénk hús-vér emberként Károly udvarából”: Wibodus harcos, és a könyveit vonszoló Einhard. [525]

Nagy Károly esetében Kienast 24 ilyesféle „vassi dominiciit”, azonkívül még egyetlen utó vazallust tudott azonosítani név szerint. [526] \fojon ez kielégítő szám? K. F. Warner megpróbálta felbecsülni az egykori össz vazallusi mezőnyt: „A ténylegesen meglévő 189 érsekségből, 200 királyi kolostorból, 140 jelentős várból és 500 grófságból indultam ki. Ezek után Nagy Károly vassi dominiciéinek a száma alig lehetett kevesebb, mint 1000. A nemesi vazallitás összerejét 30 ezerre becsülöm.” [527]

Kienast nem volt igazán elégedett azzal, hogy az összes királyi vazallus 97,6%-a névtelenségbe burkolózik, rendületlenül kutat, hatvan esztendő után sem adva fel a harcot. [528] Mi pedig csendben megkérdézzük: lehetséges, hogy a Nagy Károly által sorban megnevezett vazallusokat [529] nem lehet azonosítani?

Még elégedetlenebb lett volna, ha a fiktív évszázadok koronatanújaként idézik meg. Hiszen a Károly-időkre, valamint az utána következő évszázadra vonatkozó kutatási eredményeit aligha lehet másképpen értelmezni, mint a hamisítók lustaságának tökéletes bizonyítékát. Egyetlen gazdaságosan gondolkodó hamisító sem találna fel 1000 vagy még inkább 30 ezer személyt hozzátartozóikkal és leszármazottjaikkal együtt, hogy szerep nélküli statisztákként vegye velük körbe a hősöket. A virágzó középkor hamisítóinak így is éppen elég dolguk volt azzal, hogy a geneológiákat minden akkori nemesi család esetében praktikusán Károlyig vezessék vissza.

Európa testi ősatya

Károly dicsőítése - Világ Ura, Krisztus, Világ Bírja - földi alapvetésre támaszkodott. Személyes morálja ugyan éppenséggel nem felelt meg a keresztény tanoknak, ebből azonban nem lehet semmire következtetni. Többnejűsége még mindig salamoninak nevezhető. Állítólag dinasztikus okokból nem szerzett lányainak házasságot [530], a frigy még Rotrude és VI. Konstantin császár között sem jött létre. [531] Viszont nagyon kedvelte a házasságon kívüli kapcsolatokat, az így született három „zabigyerekét” igen szerette: Nithard például történetíróként kötődött az udvarhoz, Ludwig pedig tekintélyes abbé lett Saint-Denisben, és 867-ig élt. [532.]

Leszármazottainak sokasága azonban nem hatványozódik a következő generációknál, hiszen tizennyolc gyermeke után csupán tizennyolc unoka következett. Utóbbiak közül csak hatan házasodnak meg, miután hárman papi hivatást választanak, míg hat leányunoka érthetetlen módon feledésbe merült. Mindezek dacára 13. utódgenerációja már 984 főre dagasztja az aktuális famíliát.

És Károly utódainak száma feltartóztathatatlanul növekszik. „A németek fele gyakorlatilag Nagy Károlytól származik”, erről egy olyan kutató biztosít, mint Herber Stoyan. [533] Sőt, Károly leszármazottjai még az első generációkból is szaporodnak. Ezt akkor ismerjük fel, ha a biztos utódokról készített három listát összehasonlítjuk. [534]

<i>Generáció</i>	<i>Brandenburg</i>	<i>Wemer</i>	<i>Rösch</i>
1	17	18	18
2	19	20	19
3	45	47	46
4	27	40	41
5	37	50	51
6	56	86	86
7	67	99	104
	268	360	365

„Az az ezer (a 13. generáció), a »késő középkor« kezdetén, majdnem az egész európai főnemességet magába foglalta, ők - ez egy további eredménye Brandenburg kutatásainak - nemcsak egyszer származnak Nagy Károlytól, hanem általában többszörösen is. Mert Károly utódai mint a legmagasabb réteg hozzátartozói, mindig egymással kötöttek házasságot, és ennek az volt az eredménye, hogy átlagon felül »megszaporodtak«.” [535]

Halála után 400 évvel az egész európai főnemesség közvetlenül, sőt gyakran többszörösen híres arról, hogy Nagy Károlytól származik. [536] Így ő Európa uralkodóinak nemcsak lelki, hanem *testi ősatyja* is. „Europapának” az sem ártott, hogy a királyi család-fa tekintélyes ágairól egyszerűen elfeledkeztek. Így nincsenek híreink Károly fiáról, Itáliai Pippinről és öt lányáról, akárcsak Együgyű Károlynak a 907-ben, Friderummal kötött házasságából származó hat - vagy négy [537] - lányáról. [538] Ennél az uralkodónál (879-929) a 911. évtől a forráshelyzet ugrásszerűen javul [539], hiszen következő öt lányának utódait geneológikusan gondosan regisztráltatja.

Károlynak nemcsak a férfierejére volt szüksége ahhoz, hogy a kontinensen túl is célirányosan terjessze magvát, hanem aktív és hamisító kezekre is. Így Károly császár Karoling-leszármazottságát Theoderich istenkirályra, később pedig a trójaiakra vezeti vissza. [540] Ezt éppen az a 101 Károly-okmány bizonyítja a rendelkezésre álló 270-ből, amelyek bizonyíthatóan hamisak. Ilyen magas hamisítási aránynál az ember elvárhatná az óvatosságot azon történészekről, akik végül is hamisításnak tartanak egy egész Károly-konzíliumot a kánonokkal együtt. [541] Wójában inkább elcsendesedtek: „Újabban ismét felkapott tény, hogy a kb. 270 okmányból, amely Nagy Károly neve alatt maradt ránk, nem kevesebb, mint kb. 100 darab hamisított, és a hamisítványokat több mint három századon át készítették.” [542.]

Őshamisítás

E tény, mondhatni, bombasztikus. Elsősorban az az érdekes, hogy a hamisítványok nagy részét a XII. században állították elő, és hogy 23 hamisítvány szemtelenül eredetinek mutatja magát. [543]

Itt kizárólag arra az óriási mennyiségű középkori hamisítványra utalunk, amelyet már eddig is lelepleztek. [544] Csak az 1986-ban tartott müncheni hamisítványkongresszus jegyzőkönyve több mint 3700 oldalas. [545] Ha meghallgatunk egy olyan kívülállót, mint Wilhelm Kammeier [546], arról, hogy hány további hamisítványt fedeztek fel kiderül, hogy a hamisítások indítóoka már régóta ismert: „A XII. században különböző egyházi intézményekben, mindenekelőtt a birodalmi apátságokban foglalkoztak *okmányhamisítással*, hogy a család (és a kisnemesség) jogainak megállapítását elősegítsék. Ezeknél a hamisítványoknál előszere-ttel használták császárok és királyok neveit, akik régebben uralkodtak, sőt még Nagy Károly és Jámbor Ludvig nevét is.” [547]

Tézisemből következik, hogy idáig nem különítették el az eredetieket a hamisítványoktól, hanem csak a jó hamisítványokat a rossz hamisítványoktól. Ami nem felel meg egy eredeti feltételeinek, azt kimustrálták. Miután a feltételeket a diplomatikusok állandóan finomítják, ezért állandóan új hamisítványok lepleződnek le. Összességében felismerhető, hogy a három fantomévszázadban csak hamis okmányok készültek, vagyis ezen okmányoknak nem csupán a 30, 50 vagy 70 százaléka hamis.

Egyes kutatók szerint a hőskeresők a XII. századtól Nagy Károlyhoz hasonlóan Nagy Sándorra is ráfanyalodtak. „Történelmi vonatkozásban ez a német nyelvterületen 1150 után kezdődik, műfaji vonatkozásban az udvari epikától a drámáig, a farsangi játéktól a mesterénekig, a történelmi bibliáig, krónikáig, bohózatokig és a példázatirodalomig nyúlik.” [548]

Ezek szerint ez a hőskereső folyamat a Barbarossa-időkre esik. Sándor már abból a „Fredegar-krónikából” hozta magához közelebb a középkori ember világát, amely a VTI. századból származik [549], és amely a trójaiakat szintén a frankok őseiként emlegeti.

A megjelölés, mely szerint „Fredegar után”, biztosan abból a századból származik, amikor először használja J. Scaliger 1598-ban. Mivel „Fredegar” 613-ig tűrhetően, 642-ig legalább megszakításokkal tudósít [550], és egyetlen történelmi műve a VII. századot mutatja be, így tanácsos a sötét évszázadokból származó szerzőt nem sokkal az 1150 előtti időkbé átköltöztetni. így

nem fordulhat elő, hogy a trójai frankokról költött híradása 350 évvel korábban szülessék meg a kelleténél.

A háromszorosan elhanyagolt egyházállam

Újra ki kell pellengéreznünk a három birtokmegerősítő okmány elvesztését, *a világtörténelem egyik legnagyobb hanyagságát*. Köztudomású, hogy elsőként Nagy Konstantin ajándékozta a pápának az „egyházállamot”. Ez a grandiózus ajándék egy még grandiózusabb *konstantini hamisítóványként* lepleződött le - már, vagy még - a XV században. Azóta rejtély, hogy a „pápai kacsza” a VIII. vagy a IX. századból származik-e [551], mindenesetre a 755. év körüli időt favorizálják. [552.]

Valamennyi kritika legfőbb problémája, hogy az inkriminált eredeti példányt egyetlen ember sem látta. Világossá vált, hogy az okmányt nem elhanyagolták, elvesztették - az sohasem létezett. Összeszedtem az okait annak, hogy a hamisítvány miért a XI. században keletkezett, és miért két lépésben vált eredményessé [553]; mai ésszel azt gondolom, hogy első szövege a késő X. századból származik. Ennél az első osztályú hamisítványnál az a tény okozza a gondot, hogy a hamisító olyan dolgokról tudott, amelyekről elvben sohasem tudhatott, mint azt Horst Fuhrmann az „Anticipatórikus jellegű hamisítványok”-ban előadja, Percy Ernst Schramm pedig már 1929-ben egy hasonló értékelésre jut: „A művéből levonható következtetések, *amelyeket a hamisító még nem is sejtett*, csak sok száz évvel később értelmezhetők.” [554]

Az egyházállam azonban mégsem egy hamisított, hanem egy valódi ajándékozás ürügyén jött létre. Az ifjabbik Pippin ugyanabban a VIII. században, sőt, talán pontosan ugyanebben az évben odaajándékozta a pápának az egyházállamot, és pedig pont akkor, amikor a „konstantini ajándékozást” hamisították. A longobárdok elleni sikeres harcot követően (756) átadta III. Istvának a meghódított Exarhátust, a Pentapoliszt és Rómát azzal, hogy a meghódított városok kulcsait az ajándékozási okmányokkal együtt letette Péter sírja elé, ahogyan 754-ben Quiercyben megígérte. [555] Ez a *pippini ajándék* szemtelen gyermekcsínynek, afféle sértésnek - mai szóval orgazdaságnak - tekinthető, hiszen

ez az elajándékozott terület jog szerint a keletrómai császáré volt, hiszen a longobárdok csak 751-ben települtek oda. Márpedig Pippin idejében a pápák még mindig a keletrómai császárt ismerték el maguk fölött, és ennek megfelelően a pápai okmányok - 776-ig - a bizánci Basileus kormányzási évei alapján datálódtak. Pippin tehát a bizánci császár alattvalóinak ajándékozta a bizánci területet, ez az abszurditás azonban az idevágó irodalomban alig játszik szerepet.

Persze mindig mindennek van előzménye. Itt megjegyzendő, hogy a keletrómai területeket már a longobárd időkben (744) Ravenna és Róma között egy folyosó kötötte össze, amely „római ellenőrzés alatt” állt. De: „nem ismert, hogy a rómaiak 744-ben mennyire uralták Perusia (Perugia) és Tudertum (Todi) városok környékét”. [556]

Nagy Károly 781-ben és 181-ben apja pápai ajándékát jelentősen megfejelte. [557] A naiv történész csodálkozik: „Csodálatra méltó, hogy mindkét okmány, amely a pippini ajándékozási ígéretet és Károly általi megismétlését tartalmazza, elveszett. Hiszen ezeket alapvető jogi okmányként kellett volna őrizni. *Semmi sem lehetett fontosabb a pápák számára, mint e két dokumentum*”. [558]

Csakhogy a Szentszék illetékesei nem tanultak az elődök látszólagos hibáiból. Bár szerencsére Nagy Ottó maradéktalanul megismételte a karolingi paktumot császári koronázása alkalmából 962-ben, Rómában. „Kínos hézag a történelmi átadásban, hogy a kívánt és engedélyezett visszahelyezés mértékéről *csak nagyon homályosan vagyunk informálva*.” [559]

III. Ottó ezt az ottóniániumot, vagyis nagyapja nyilatkozatát nem erősítette meg, de ez a kijelentés is csak egy indiciatív összegzés, mert ennek elutasítása sem mutatható ki. II. Heinrich csak utalásképpen hivatkozik 1020-ban az ottóniániumra. [560]

Maguk a pápák csak a X. század végén hivatkoznak a „konstantini ajándékozásra”. [561] A Pippin-Károly ajándékozás értelmezései valószínűleg 817-ből és 962-ből származnak. [562] Kritikus gondolkodók meghökkennek, ha vizsgálják a frank ajándékozásokat: „Ha az ember megnézi azokat az országokat, amelyeket a pápai életrajz megad, akkor legalábbis kérdéses az okmá-

nyok tartalma. Károly és Pippin ekkor a mai Lombardia kivételével gyakorlatilag egész Itáliát és Korzikát elajándékozta a pápának". [563]

Ilyen nagymértékű ajándékozást egyetlen történelmi atlasz sem jelöl. Ellenben az összes ábrázolja az egyházi államot, amely tengertől tengerig húzódik, Rómától Ravennaig, és a legkeskenyebb helyen, egy valódi darázsszerűn, 20 kilométer széles volt. Könnyen ezen térképi feltüntetés ellenére sem határozható meg területe és státusa.

„Ez az egyházi állam egy övét képezett a Tirrén- és az Adriai-tenger között, de *területe ingadozott*, rekordnagyságát a VIII. és a XII. században érte el. A XI. századig *többnyire viszonylagosan* a Német Birodalomhoz volt kötve.” [564]

Aligha lehetne homályosabban körülírni egy állam területét és státusát. Az egyházi állam 800 és a XII. század között időnként eltűnt a politikai köztudatból. így tudósitanak 882-től 914-ig: „Azt, hogy Pippin és utódai ajándékozási okiratai alapján a római érsek uralkodhat az örök város felett, *elfelejtették*, azok a nemesi csoportok, amelyeknek az apostoli fejedelmek emelvénye csak hatalmi eszközt jelentett céljaik eléréséhez, egymással harcoltak az elsőbbségért.” [565]

Vagyis a terület és a fölötté való uralom egyszerűen feledésbe merülhetett! Még a papok sem jelentették be igényüket saját államukra, holott nekik elemi érdekük volt a világiaktól való függetlenség. Csak az egyházreform és a lassanként kifejlődő investitúravita - amely 1035-ben kezdődött és 1056-ban erősödött fel - okán vezette a kúria „külsőpolitikáját anélkül, hogy sokat kérdezősködne a birodalomról, különösen Alsó-Itáliában”. [566]

A pápaság jelentősége ugyanolyan mértékben ingadozik, mint az egyházi állam jelentősége: „A pápai erőszak (a IX. században) egy rövid pillanatra eléri csúcspontját, amelyet - miután a Karoling-hanyatlás örvényébe került - csak a XI. század egyházi reformjával ér el megint. Lehet kételkedni abban, hogy a pápaság e nélkül a IX. században kialakított világkép nélkül valaha is elérte volna a későbbi magasságot.” [567]

Elméletem szerint a pápaság kitalált magasrepülése a Karo-

ling-időszakban ugyanezeket a célokat szolgálta. Határozottan emellett szól az, hogy a pápák X. századi helyzete rendkívül bizonytalan. Különben (Kari Günther utalása, Bad Dürkheim) III. Ottó császár nem foglalhatott volna okiratba egy ekkora sértést: „Ottó, az apostolok szolgálja és Isten akaratából római császár (titulus). Tudjuk, hogy Róma a világ feje, bizonyítható, hogy a római egyház minden egyház anyja, és hogy ezt a tényt a pápák fiyelmetlenségéből és hanyagságából régen elfelejtették.” [568]

Azzal az érdekes esettel találkozunk itt, hogy az uralmon lévők megfeledkeztek felségterületükről és hatalmukról, de még egyházi státusukról és méltóságukról is. Ezt vagy orvosi szempontokkal, vagy a fiktív századokkal magyarázhatjuk meg.

De térjünk vissza az egyházi államhoz, amely 1201-ben újjászületett. Ekkor IV Ottó a pápát egy még inkább birodalomfüggő terület független urának ismeri el. És amikor III. Innocent pápa gyámsága (1198-1216) véget ér a fiatal II. Frigyes felett, a pápa kiköveteli magának Sora grófságot.

„A pápák régen igényt tartottak egy saját tartományra. Ennek érdekében számos uralkodói okmányra hivatkozhattak, kezdve a mondákkal övezett, valóságban a Konstantin-féle hamisított ajándékozási iratra, továbbá Pippin 754-es valódi szerződésére. *De ezen földkiutalásokból szinte semmit sem realizáltak.* Persze, Róma közvetlen körzetében gyakorolta a kúria a felségjogokat, amikor a császár külföldön tartózkodott. Ám semmiképpen sem jöttek létre pontosan körülhatárolható viszonyok. [...] A Contipápa az »egyházállam« újjáteremtőjévé lett, kiterjesztve az egyházi állam területét a Tírrén-tenger és az Adria, Paglia és Carigliano, a Pó és Trento közé. [...] Az apostoli szék elnyerte a vágyott szabad territóriumot - egy széles övét a félsziget körül -, amely parttól partig ért. Innocent várakkal erősítette meg pozícióját, így végre rendezett viszonyok közepette kormányozhatott.” [569]

Miután a pápa csak ettől fogva válik az egyházi állam igazi védelmezőjévé, levonható a következtetés: korábban nem volt mit védeni. Véleményem szerint III. Innocent, aki Jámbor Lajos okmányát „egy rekuperációs politika” jogi alapjává tette [570], az egyházállam tulajdonképpen megteremtőjének, és nem újjáte-

remtőjének nevezendő. Csakhogy az egyházi állam tulajdonképeni kialakítása még mindig nem zárult le. Csupán 1275-ben egyezett bele Habsburg Rudolf abba, hogy a Szentszék a birodalomtól független legyen. Kissé tovább tartott mindez Romagnában: „Csak valamivel a XIII. század előtt mondott le a diplomaták által kényszerített Habsburg Rudolf egyértelműen a pápaság javára az Adria, a Pó és az Appenninek közötti terület-ről.” [571]

Az a gondolat, hogy a kora középkori egyházi állam fiktív, hogy minden alapokmánya - úgy a konstantini, *mint a pippini, illetve a károlyi ajándékozás - hamisítvány*, nehezen vitatható megállapítás. Kizárólag így magyarázható egyértelműen az eredeti okmányok hiánya, csak így érthető az állami terület feledésbe merülése, csak így nincs szükség arra, hogy elméletet keressünk - még nem találtak hihetőt -, hogy miért keletkezett egy időben a pippini és a konstantini ajándékozólevél. A konstantini hamisítvány a Lateránból származott, és egy bizánci császárra támaszkodott, mint világra jöttének segítőjére, míg a pippini és a károlyi ajándék egy nyugati uralkodóra alapozott. [572] Vajon a „keleti” és a „nyugati” kiállítás között az 1054-es nagy nyugati egyházszakadás áll? Egy biztos: mindegyik hamisítvány elsősorban a pápákat használta Iá.

Frankhon: a gazdaság nélküli birodalom

Károlyt dimenziókon túli kezdeményezőként ismerjük, aki magára tette a mércét, és kijelölte az utat. Egy minősítő értékelés szerint [573] mindig szem előtt tartotta a külső háborúk és a belső kormányzás sokféle célját, harcolva szervezte meg az új és a régi birtokokat, érseki városokat alapított, támogatta a kulturális és missziós kolostorokat, az egész világból jelentős embereket vonzott udvarához, majd grófként, érsekként, apátként vagy tábornokként küldte vissza őket. Mindenütt jog szerint cselekedett, és Európa-szerte kultúrát támogató mecénásként lépett fel. Valóságos szuperlényként elérte, hogy birodalma - a művészet, a kultúra, a vallás és a politika területén egyaránt - olyannyira előrejusson, hogy századokra szóló, ugrásszerű fejlődésről regéljen az utókor.

Rendkívül szilárd gazdasági alapokra kell támaszkodnia annak a birodalomnak, amely gyakorlatilag 46 évig szakadatlanul háborúskodik, ugyanakkor építészete óriásivá nő - csak várból 65, összességében pedig 313 nagy építmény épül -, pénzt teremt elő az improduktív művészetek, és még több pénzt az egyház számára. Ennek irányításához egy zseniális finansziális vezetőre is szükség volt, ami hovatovább idilli viszonyokat feltételez, ám hogy ennek elérése nem lehetetlen, azt annak idején Caesar is megmutatta. [574] De mit nyújtott Károly, mint *közgazdász*?

Ennél a kérdésnél a Károly-kutatás megéli saját roncsosvalles-i katasztrófáját, hogy történelmileg képpen maradjon. Mert milyen a birodalom gazdasága „Európa atyja” idején? *Ha az eredményt nézzük, akkor összefoglalva: totális kudarc, hiszen csak természetes gazdálkodást találunk minimális cserekereskedelemmel, még hozzá majdnem neolitikus színvonalon!*

Természetesen alig akad életrajzírója Károlynak, aki ezt ily kevéssé kimondaná. Emiatt a kudarc részleteit ki kell hámozunk az eufémizmusokból, amelyek az állítólag Károlytól kiindult fejlődést rejtik, de felfoghatóvá csak évszázadokkal később válnak. Így például a szakterület alapos ismerője, Ernst Pitz felfedezni véli, hogy a fosztogató vikingek a gyűlölt frankoknál igen

virágzó gazdaságot találtak; s ezt a reményteljes perspektívát próbálja egy olyan országra átültetni, amely egyébként a fejlődés semmi jelét sem mutatja. „Csak így magyarázható, hogy éppen a Karoling-időkből, amikor az antik városok és a közlekedési rendszer hanyatlása mélypontján van, amikor a mezőgazdaság csaknem a gazdasági élet kizárólagos alapja [...], hogy éppen ebben az időben valami új modell körvonalai bontakoznak ki, amivel Európa addig város nélküli részének urbanizálódása nagy lendületet vehetett.” [575]

Ha nem vakít el minket a megígért, de csak a X. században beindult fellendülés, akkor a Károly-korszak következő jellemzőit állapíthatjuk meg: a városok és a közlekedési rendszer színvonalának mélypontja, csak a mezőgazdaságra redukálódott gazdaság.

Károly városai - a hiányzó városiasodás

Johannes Böhler 1929-ben azt írta, hogy 900 körül Németországban kb. 40 város létezett; 1200-ig még 210-et alapítottak. [576] De mi volt 900 előtt? Itt már tudtak a középkori gazdasággal foglalkozó szakemberek a hanyatlásról. Így Alfons Dopsch, alá inkább folyamatos fejlődést lát mint katasztrófát, jelentős energiát fektetett abba, hogy a városok hanyatlásának elméletét megtámadja. „Egy nagyon ismert közgazdaság-történész is (W Sombart) nem olyan régen azt állította, hogy a frank császár (Nagy Károly) széles birodalmában egyáltalán nem is volt város. A különböző elméletek a német városok keletkezéséről alátámasztják ezen elgondolást.” [577] Dopsch azonban munkájában mindezt cáfolni igyekszik. Ugyanezen időszakban ellentmond neki Henri Pirenne, aki úgy vélte, hogy „csak a Karoling-kor hozta meg a városiasodás teljes összeomlását, a Meroving-korszakban még megfigyelhető az antik városiasodás erős visszacsengése”. [578]

A városiasodás területén az általa megállapított zsugorodást hol újra megerősíti, hol pedig érvekkel elutasítja. [579] Azóta a két vélemény, amelyet a szélsőséges „város nélküli gazdaság a Karoling-korszakban” [580] és „sok kicsi, de működő város” [581] jellemez, nem tudott egyensúlyba kerülni.

Pitz azon igyekszik, hogy a fosztogatókat és gyűjtögetőket a

Karoling-gazdaság motorjaként mutassa be. [582] „Figyelemreméltó ellentmondás rejlik abban, hogy a várak és a városok, még a nyitott elővárosok is, amelyek mozdulatlanul éltek, s szinte konzerválódtak, nemcsak vonzották az ilyen embereket, de ugyanakkor *a hódítások és fosztogatások folyamatos sorozata ellenére a betelepülőknek jólétet és befolyást biztosítottak.*” [583]

Számára, aki ezt a városok nélküli frank kultúrát világosan és érthetően ábrázolja, hasonlóképpen szörnyű a következő probléma: „hogyan lehetséges, hogy éppen a VIII. és IX. század városaiban - amelyeket összehasonlításképpen joggal tekintenek a tulajdonképpeni európai városok elő- és korai formájának *-figyelhetjük meg a gazdasági értelemben vett polgárosodás kezdeteit,* ahol is megjelennek egy olyan népréteg előfutárai, akik közvetlenül nem a mezőgazdasághoz kötött, kereső emberek”. [584]

Magától értetődik az is, hogy Károly idejében tisztán jelentkezik az osztályharc. Akkoriban J. M. Shukow szerint megkezdődött „a magántulajdon fejlődése a mezőgazdaságban”: „A termelési erők alacsony fejlettségi szintjének következtében a kisparaszt képtelen volt arra, hogy megtartsa azt a földterületet, amely a tulajdona lett.”

így a szabad frank paraszt teljes gazdasági függőségbe került a nagyobb birtokkal rendelkezőtől: „A kegyetlen *feudális kizsákmányolás* éles *osztályharcot* eredményezett a parasztok és a feudális urak között” [585], ennek nyomait megtaláljuk a királyi kánonokban és középkori krónikákban is. Ma mindenütt elfogadják, hogy a X. század közepéig „az osztálytársadalom az antikok hagyatékaként” továbbra is fennállt. [586]

A valóságban - legalábbis ezt más Károly-kutatók valóságnak tartják - Károly frank birodalma infrastrukturálisan oly szerény volt, hogy már az Aachenre vonatkoztatott „*főváros*” fogalom is tévedésbe visz. Aachen csak I. Frigyes ideje alatt kapta meg a városjogot, és akkor is csak két lépésben, 1166-tól. [587] Akkoriban Nagy Károly ragyogó pajzsa szolgált városi címerként, amely még csak nem is említi Aachen nevét, és egyébként a XII. századból származik. [588] Ám a „főváros” megjelölés alapján véve azt jelenti, hogy Károly megtette az első - túl messzire menő - kísérletet, hogy kora és a virágzó középkor nomád vagy vándorló

királyságát [589] egy olyanra váltsa fel, amelynek van székhelye. [590] Szép elképzelés, de már csak azért sem lehet igaz, mert a Meroving-ldrályok egészen a VII. század második negyedéig helyhez kötött rezidenciákban éltek. [591] Valójában Károly idejében éppen nem városi centralizáció, hanem annak ellenkezője történt: „A római impérium és a germán birodalmak létrejötte hanyatlást okozott a városi társadalomban, falusiassá, alacsonynyá vált az életszínvonaF. [592.]

A középkor kutatása sok energiát fordított arra, hogy felderítse a frank városok szegénységét, a „Karoling-korszak rusztikus vonását”. [593] Fejcsóválva pillanthatunk meg gigantikus különbségeket: „A világ legnagyobb városa” a IX. század végén Harun al-Rasid Bagdadja majdnem kétmillió lakosával [594] vagy „talán egymillióval”. [595] Szamarkandnak és Kairónak a IX-X. században kb. 500 ezer [596], Córdobaának és Palermónak kb. 300 ezer [597] lakosa van, míg Edith Ennen arra panaszkodik, hogy az adatok ingadoznak 500 ezer és egymillió lakos között. [598] Ezzel szemben a sötét évszázadokban 1000 előtt nincs keresztény város, amely legalább 100 ezer lelket számlálna - a VIII. században még Konstantinápoly polgárainak száma is 400 ezerre vagy még kevesebbre esett vissza [599], Róma lakóinak száma bizonyára még kevesebb [600] -, kiváltképp Itáliát lehet „ember nélkülinek” nevezni a VI. században. [601]

A frank városokban élők számáról alig érdemes beszélni. A kérdés csak az, hogy Kölnben, Mainzban vagy Trierben elérte-e a polgárok száma a tízezret, vagy kevesebben voltak, úgy, mint Reimsben, Lyonban vagy Arlesben [602], vagy mint a királyi székhelyeken, Párizsban, Orléans-ban és Metzben. [603] A Meroving-települések valószínűleg még kisebbek voltak. Frankfurt például - amely 1994-ben ünnepelte azt, hogy Nagy Károly több mint 1200 éve alapította meg - Hans-Ulrich Niemitz megállapítása szerint, amelyet Otto Stamm rétegtanára alapozott [604], a Karoling-korszakban olyan apró volt, hogy a föld alatt egyáltalán nem jelöli semmi. [605] Kár, hogy ebben a kötetben nem áll módunkban elmélyedni a városrégészeti leletekben.

„Valamikor a Karolingok után lendül fel az ország: „Európa új városiasodása 900 körül kezdődik” [606], míg Guy Bois számára

világos: „A X. század végéig a városok feltartóztathatatlanul zsugorodnak”, míg „majdnem csak önmaguk árnyékává válnak egy olyan társadalomban, amely egy közkedvelt és abszolút helyes kifejezéssel élve »elvidékiesedett«, ami egyben »megállíthatatlan, több száz éves és vitathatatlan tendencia”. [607]

A *lakosság létszámának fellendülése* eszerint legkorábban a X. században lesz jellemző, azonban korántsem minden területen: a Stauferek fő területének számító Elzász még 1100 körül is csak egy várossal, Strassburggal számolhat. [608] A birodalomtól keletre pedig „további, városok nélküli területeket találunk [609]

Pierre Riché, aki a Karolingok pártján áll („egy család átformálja Európát”) pozitív gondolatokat erőltet: „A nyugat még nagyon kevésbé volt lakott, még akkor is, ha a lakossági görbe a VII. századtól *látványosan* újra felfelé megy.” [610]

Ehhez csatlakozik Bois, aki még éppen 1000-ig zsugorította a városokat, de szerinte a lélekszám minimuma mégis jóval 600 előttre esik. [611] 650 és a X. század között csak interpolálni tud [612.], de hát persze egy olyan időszak, amely fikatív, nyilván nehezen produkál lakosságot. Ezt a régészet többszörösen bizonyítja: „*Településrégészeti vizsgálatok*, tehát a Rajna és a Duna menti római városok területén lévő települések feltárása *azért sikertelen a kora középkor vonatkozásában*, mert a későbbi építési munkálatok eltüntették azokat a nyomokat, amelyek nagyobb területeken még összefüggnek.” [613]

Már Karlsgrabennél hallottunk erről a szerencsétlenségről. A későbbi építési munkálatok mindig elfedik a Karoling-településeket, kvázi szétrombolják őket, ami fájó pont, különösen annak tudatában, hogy miközben ezek hozzáférhetetlenekké válnak, addig érdekes módon a korábbi Meroving-tanyák gond nélkül kimutathatók maradnak...

Katasztrófa vagy folyamatosság?

Most nem tudunk belemerülni a *nagy folyamatosság* *harcba*, amely egy évszázada folyik akörül, hogy fennálltak-e, és meddig a római városok a frank uralkodás alatt, van-e, és ha igen, meddig, folyamatosság a késő antik kor után. [614] Sokáig azt hitték, hogy az

antik népeket az északi népek pusztították el. Csak 1883-ban váltotta fel először Georg Wolff, 1918 után pedig Alfons Dopsch ezt a katasztrófaelméletet egy folyamatosságelmélettel. [615] „Minél számosabb az ásatások eredménye, és minél többet nyer a történelmi topográfia a biztos bizonyítékokból mindkét oldalon a régebbi és a germán periódusban, annál világosabban látható a szakadék - amely régebben látszólag elválasztotta a kettőt -, továbbá a rajta átívelő híd, annál világosabban látszik a *fejlődés folyamatosága* a sokat emlegetett vad népvándorlás Sturm und Drang periódusa közepette, és egyre szélesebb csíkban.” [616]

Dopsch kutatási álláspontja azonban nehezen bizonyítható. „A kutatók teljesen megegyeztek abban, hogy legalábbis a Duna és a Rajna határán *Budapesttől Nijmegenig a középkorban stricto sensu egyetlen római város sem él tovább.*” [617] Ugyanígy látja Edith Ennen kutatónő: „*^ifolyamatosság a Szajna, Maas, Rajna és Duna mellett vitatott, törekeny, nem teljes, csak igen nagy fáradsággal ismerhető fel, hisz töredezett, elszigetelt elmeiben van jelen*” [618], hogy aztán mégis emellett a perforált folyamatosság mellett emeljen újra szót. [619] Megjegyzendő, a templomok a késő antik mártírcellák óta bizonyítani vélik folyamatos létüket, s ez a kontinuitás az egyház területén ritkán vagy sohasem vonható kétségbe. [62.0] Igaz, ennek érdekében bizarr kompromisszumot kellett kötniük: a püspökök majdnem egyedül éltek a városok romjain, fenntartván ezáltal a települések folyamatosságát, míg a lakosság vasárnapi misére a kereskedő elővárosból és annak környékéről a romokba áramlott.

Életszerű? Vagy abszurd? Pedig Henri Pirenne a harmincas években így mutatta be az akkori időszakot. [621] S ugyanezt a képet egy későbbi tiszteletreméltó tudós szavaival is visszaadhatjuk:

- „*^i régi épületek maradványaiban élt a lakosság egy része, hiszen a legtöbb fontosabb város püspöki székhelyként bizonyos jelentőséggel bírt. Ám a világi urak vidéken laktak.*” [622]
- „Kétségtelen, hogy nyugaton mindig álltak városok, de a késő antik kor római városai »koporsói« falaik közé csak egy maroknyi lakost zártak, a katonai, adminisztratív és/vagy egyházi vezetők-

kel. Ezek többnyire *püspöki székhelyek* voltak, amelyekben *egy szűk világi réteg* tömörült a kisszámú klérus köré; a gazdasági élet pedig egy kis helyi, a napi igényeket kielégítő *piacra* korlátozódott. [62.3]

Ehhez a romokban folyó léthez, ehhez „a romokban folyó kontinuitáshoz” [624] „elővárosokhoz hasonló életmód” tartozott. [625] így volt ez például Kölnben, ahol „a városi élet” [...] a frankok idejében sem állt le *egészen*”. [626]

E mögött az elképzelés mögött, hogy a frankok csak vásárnapként jöttek misére a hanyatló(ban lévő) városokba, egyfajta, a városi lét elleni germán ősi ösztön kísért az irodalomban. Utalni lehet a késő antik történészre, Ammianus Marcellinusra, aki Julianus császár 356-os, a németek ellen viselt háborújáról ezt írja: „Irtóztak a városoktól, mintha odúk lennének, amelyek, hálókkel körülvéve, szabadságuk sírját jelentették.” [627]

Carlrichard Brühl erre a nézetre ironiával kontrázik: „Csak az az érdekes, hogy az éppenséggel kényesnek nem nevezhető Merovingok a VI. században láthatólag egész jól elviselték a városi életet, míg utódaik a VII. században az egészséges vidéki élet ellenére politikailag már nem sokat alkottak.” [628]

Közép-Európán túl, a Bizánci Birodalomban még drámaibb állapotokat találunk. I. Justinianus (527-565) virágzó kora után *majdnem 500 város tűnt el, és csupán századokkal később bukkant fel újra*.

[629] Ezt a példátlan folyamatot, amelyről még egy olyan varázsló sem álmodhat, mint David Copperfield, egészen a XI. századig nem kísérte pénzromlás sem következményként, sem okozatként. [630] Angliában „az új városrégészet” azzal a problémával küzd, hogy miért nem bizonyítható sehol a folyamatosság a késői rómaiak és a normannok között. [631] Aki ezt a jelenséget nem hajlandó elbagatellizálni, csak arra a következtetésre juthat, hogy nem a régészeti leletek, hanem az érvényben lévő kronológia teszi ily bizzarrá a folyamatosság kérdéskörét. Edith Ennen ebben az összefüggésben egy olyan kérdést vet fel, amely érinti a történelem legmélyebb titkait [632] - s ezt a titkot csakis a mesterségesen meghosszabbított kronológia elmélete leplezheti le.

Délibábos vikingek

Térjünk vissza a Frank Birodalomhoz, amely egyre több aggodalmat kelt a történészekben. Aid elkerekedett szemmel figyelheti, mennyire hiányoznak a külső veszélyre való felkészülés nyomai. A normannok (vikingek) még Károly idejében elkezdték ostromolni Angliát (793), Írországot (795), végül a fél kontinenst, amit az évkönyvek borzalmat sugárzó képekkel ábrázolnak. Ehhez képest a német városok éppen ekkor nem foglalkoznak a védelem kérdésével. A Meroving-időkben a római falakat még kijavították, bár ellenség nem fenyegetett. A gonoszul kizsákmányolt kései Karolingok erről már lemondanak [633] - talán szegénységből, butaságból, netán büszkeségből? A német városok csak akkor kaptak új, kora középkori *erődítményeket*, amikor a magyarok újra és újra megtámadták őket: először 917-ben Regensburg, aztán 948-ban Köln. [634]

De voltak-e egyáltalán támadók? Eric Oxenstierna gróf csodálkozva vizslatja viking őseit: „Hány gerely süvített a levegőben a IX. században? Hány kard vágott keményen és vakmerően? Ezek közül csak néhány darab maradt ránk - meghökkentően kevés sír, pár tucat Angliában, köztük néhány hajókban, *a kontinen-sen összesen három sír*, éspedig egy rendkívül gazdag kivitelű hajóssír Ile de Croix-n Bretagne déli partján, amely 900 körül datálódik. [...] A Rouen melletti Pitresből két ovális női csat származik, Hollandiából egy fegyvertemető. Ez minden. *A sírok mennyiségének szűkössége, ellentétben az írásban dokumentált hadjáratokkal, igen feltűnő.*” [635]

Oxenstierna ezen felül elismeri, hogy a sírleletek mennyisége keleten még kisebb, mint az egyébként is leletekben szegény nyugaton. [636] Ebből leszűrhető, hogy a véres történelmi dráma (a vikingek kifosztják és felgyújtják Európát 793 és 911 között), amely után csak három vad germán harcos marad a csatatéren, kizárólag az évkönyvekben, csak a pergamenen zajlott le. Már nem kell kutatnunk óriási flották és hadseregek maradványai után, amelyek valamivel 850 után jó 700 hajóból és 30-50 ezer emberből álltak. [637] Már nem kell hinnünk abban, hogy a vikingek a IX. században elvitatták a szaracénoktól Andalúziát, és

messze nyomultak a Földközi-tengeren. Már nem kell eredeti viking iratok után kutatnunk, amelyek *pont a kérdéses időszakban hiányoznak*, tehát *nem* köthetők a VII-X. századhoz. [638] Rombolásaik a városokban régészetileg sem bizonyíthatóak, bár megpróbálták megtenni Kölnben és Trierben is.

- „A normannok 881-es támadása Kölnt sem kímélte. Mégis, a forrásokból nem lehet következtetni a pusztulás mértékére, a régészeti leletek pedig az óriási rombolásokra a legcsekélyebb támpontot sem nyújtják.” [640]
- „Az állítólagos rombolás, amelyet a normannok vittek véghez 891-ben Wormsban, soha sem történt meg.” [641]
- „Egyeden római város sem esett áldozatul a normannok ostromának.” [641]

Minden valószínűség szerint - viszonylag kevés portyázás után - a viking történelem csak akkor kezdődik, amikor III. Károly kölcsönad egy birtokot a normann Rollónak (911), alá I. Róbert hercegként és a Karoling-király vejeként Rouenből kormányozza Normandiát.

Természetesen a vikingek-normannok később valóban romboló harcosokként tűnnek fel a színen - gondoljunk csak a viking támadásra Alsó-Szászországban, 994-ben. [643] Ekkor már pszichológiailag kényes probléma, hogy miképpen lehet egy nép egyszerre vad romboló és bizalomra méltó üzletfél, és miért olyan nehéz elválasztani a források alapján a garázda vikingeket a kereskedőktől. [644]

Mindeközben napvilágra kerül egy olyan megállapítás is, amely szerint a vérengző rablóhadjáratok és „a vikingek harcias képe a nevetségesig eltúlzott”. [645] Ehhez a francia megállapításhoz kapcsolódik egy élénk norvégiai, valamint angliai vita, amelynek során egy revizionista csoport Janet Nelsonnal az élén egy „»good Vikings«-theory”-val állt elő. Mivel a keresztény krónikások bizonyára túloztak, így a korábban leírt borzalmak viszonylagosakká válnak, miáltal a kereskedő, nem pedig a hírnévre vágyó harcos kerül előtérbe. [646]

Összességében az ellentmondások csak akkor oldódnak fel, ha

7. kép

Viking hadjáratok 793-tól a XII. századig: az északi-fok (870), Új-Fundland (1000), Cádiz (844) és Bagdad (910) között. 793-tól támadások Lindisfame-ra, Bordeaux-ra (827), Arles-ra (859) [639]

abból indulunk ki, hogy a IX. századi viking hadjáratok a későbbi események többszörös visszavetítése, amely akció arra hivatott, hogy egy soha nem létezett időszakot életszerűvé maszkírozzon.

Jellemző módon „a vikingek első komoly ellenfele”, Nagy Alfréd wessexi király élete [647] a hagyományos történelmi kép alapján nem igazán, sőt egyáltalán nem érthető. V. H. Galbraith már 1964-ben közzétette, hogy Asser, Alfred életrajzírója nem hiteles. Nem igazán hallgattak rá, ehhez képest ma már két tudós szerző is hangsúlyozza, hogy Alfréd élete egészében véve igazán briliáns középkori hamisítvány. [648] Ezt persze csak akkor fogjuk fel igazán, amikor rájövünk, hogy Nagy Alfréd ugyanolyan fikció, mint Nagy Károly.

Frank pénzrendszer = Pénznélküli Károly

Városok nélkül általában nem számíthatunk kialakult pénzrendszerre sem. Ez a régi igazság hangsúlyozottan érvényes a Frank Birodalomra. Károly óriásbirodalmában *„nincs működő hivatalnokcsapat, és hiányzik a rendezett pénzügy, valamint a népre való megfelelő támaszkodás”*. [649]

Károly kormányzó hivatalnoki kara az udvari kápolna írnokai-ból és három miniszteréből - főkáplán, kancellár és kamarás - állt, ahol is a legutóbbi ugyan illetékes pénzügyekben, ám egy-szersmind tábornok is. „Mégis úgy tűnik, hogy Károlynak soha-sem volt hiánya emberekben, akik hajlandók és képesek voltak arra, hogy a királyi feladatokat az ország távoli részeiben is átve-gyék.” [650]

Azt kell tehát hinnünk, hogy Károly „hivatalnoki apparátusa” decentralíisan működött? E tekintetben igen tanulságos, hogy az udvari kápolna „az Ottói, kora száli időkben a német király egyik legfontosabb uralkodói eszközöként működött”. [651]

Kézenfekvő arra gyanakodni, hogy bár Károly udvari kápolná-ja csak egy későbbi kor visszavetítése, mégis ennek kellő, megfe-lelő, plasztikus ábrázolására a hamisítók vajmi kevés figyelmet fordítottak.

Mindeme száználmas színfoltok ellenére egyes tudósok messzire tekintő *pénzügyminiszternek* tartják Károlyt: „Nagy Károly érmereformja az európai érmetörténet legfontosabb pontja.” [652]

Az érmereform időpontját régen vitatják, e tekintetben válaszként a következő években dűskálhatunk: **774, 781, 790 és 794.** [653] A kutatók véleménye végül is csak abban egyezik, hogy a Merovingok idején létrejött **2000** magánpénzverdeből eredő összevisszaságot **794**-ben egyetlen, új tervezésű pénzérme szüntette meg. [654] Csak a *pfenniget*, latinul „denarius”-t, készítették *ezüstdénárként* **1,3**-ról **1,7** g-ra emelt súllyal, ami igen drasztikus felértékelésnek számít. Csupán alkalmanként vertek féldénárt, azaz *obulust*. Meghatározták *A fontot és a schillinget* - 1 font arany = **20** solidi = **240** dénár -, de nem készítettek belőlük egy darabot sem. [655]

Tény, hogy nagyon nehéz középkori fizetőeszközt találni, mivel sem a pénzverőhely, sem a pénzverető, sem pedig az idő nem határozható meg biztosan, lévén hogy dátummal ellátott érméket csak a XIV század óta készítenek. [656] Bár a folyamatosság miatt aggódo Dopsch magyarázkodva nyújt segítséget:

„Nem értek egyet az általános vélekedéssel, amely szerint akkoriban tiszta természetes gazdálkodás uralkodott, és feltételezem, hogy ezzel , együtt létezett pénzgazdálkodás is. A Karoling-korszak pénzügyeiről már sokkal többet tudunk, mint korábban. A régi felfogás, miszerint a Karolingok nem ismerték az arany és ezüst fizetési eszközt, helyesbítésre szorul.” [657]

Henri Pirenne ezzel szemben elég bátor, hogy rámutasson a szomorú igazságra. Károly érmerendszere „egy olyan időben született, amikor *a pénzforgalom mélyebbre zuhant, mint addig bármikor [...]* *A pénzkészlet csekélyisége és korlátozott forgalma* ugyan-csak figyelemre méltó.” [658]

Hogy a pénzforgalomnak ezt a hullámvölgyét a maga valójában mutathassuk be - ne feledjük, ekkoriban **47** Karoling-pénzverőhely létezett [659] -, adjuk át a szót egy numizmatikusnak: „Habár az érmék száma még csak megközelítőleg sem érte el a Meroving-korét, megfigyelhetünk egy *lassú, folyamatos növekedést.*” [660]

Ennek látszik ellentmondani az, hogy összesen csak kb. **1500**

ezüstérme maradt fenn Károly idejéből. [661] Hogy a nagy korból mindössze ennyi maradt volna ránk? Akkor már inkább az feltételezhető, hogy az ún. Karoling-pénzérmeket később verték. Ráadásul kifejezetten ritkák a portrés pénzek, tehát a viszonylag könnyen azonosítható Károly-érmék. Legfeljebb egy jó tucatot ismerünk, amely őt profilból ábrázolja, diadémmal és vállköpenyben, amelyek írása és feje különböző, s többnyire csak egyetlen példány van belőlük. [662] Egyébként akadnak érmék CARO/LVS/X/MAG/C felirattal, amelyeket a laikus szívesen Carolus magnusként fejtene meg. Valójában a MAG/C nem a „nagyot” jelöli, hanem a Magoncia civitást, tehát azt, hogy Mainzban verték. [663]

Azonkívül nem világos, hogy tulajdonképpen milyen nyersanyagból készítették „Nagy Károly forgalomban lévő fizetési eszközét”. Az ezüstbányák megnyitása előtt a Karoling-pénzérmekek nyersanyagául „egészen nyilvánvalóan a beolvasztott és veretlen arab dirhemek szolgáltak”. [664]

Miután a birodalmi határokon belül gyakorlatilag nem találtak egyeden dirhemet sem, ez a származási bizonyíték „ex silentio” maradt. Azonkívül nagyon körülményesen kellett vele bánni: először belföldi kereskedelmi termékeket cseréltek dirhemre, hogy abból verjenek érméket, amelyekkel megint csak az araboknál akartak vásárolni... Na nem, ezt a dirhemmel közvetlenebbül és egyszerűen megtehették volna. E nagyon „nem kerek” körforgást semmi sem támasztja alá.

Néhány évtizede szívesen írták Nagy Károly számlájára a széles körű kereskedelmi kapcsolatok kiépítését: „A Karolingok politikai hatalmának kiterjesztése tovább fejlesztette a kereskedelmi forgalmat, ahogy az a kánoni törvényhozásból is világosan látható. [...] Nagy Károly Napóleon igazi elődjeként *szárazföldi embargót* rendelt el Anglia ellen kereskedelempolitikai okokból!” [665]

Ilyen modernista tévéértékelések persze többek között érmeleletekkel sem dokumentálhatóak. Csak a száli időben tükröződik a távolsági kereskedelem nagy kincsleletekben, amelyek volume-néről például sok mindent elárul az a 12 ezer német érme, amelyet a Ladoga-tó melletti Vihmjazban találtak. [666] Aki a Karoling-időket kizárólag írott források alapján értékeli, csak az juthat

arra a következtetésre, hogy éppen a Vili. században volt a pénzgazdálkodás fejlettebb a naturális gazdálkodásnál. [667]

Nagy Károly ráadásul írott útmutatók híján alighanem csak saját kútfőből meríthette *pénzgazdálkodási ismereteit*, és ez - korszakalkotó érmereformja ellenére - gazdasági építményére és hatátekára is hatással volt.

- „Károly nyilvánvalóan nem ismerte még fel a vert és veretlen arany, valamint az ezüst államgazdasági értékét, súlyát.” [668]
- „Megtiltotta azt, hogy kamatra pénzt adjanak kölcsön, és spekulatív üzleteket kössenek.” [669]
- „Nagy Károly egyházi és világi törvényhozó hatalmánál fogva mind az egyháziak, mind a világiak számára az *Admonitio generalisszal* már 789-ben megtiltotta az uzsorát.” [670]

Igaz, a szerző közvetlenül ezután megállapítja: „Az olyan, szerződésekben alapuló gazdálkodásban, amelyben a pénz használata és a pénzforgalom még nem fejlett, az uzsora problémája másodrangú. Ezenkívül a XII. századig a kolostorokban lényegében biztosítják a szükséges hitellehetőséget.” [671]

Ezt „kamatmentes zálogkölcsönzéssel” teszik, ugyanúgy, mint a kamatos kölcsönnel. Csakhogy a XII. században mindkét pénzügyi eszközt betiltják, mert úgy tűnik, hogy a pénzforgalom és a hitelek óriási növekedése ilyesfajta reakciót kényszerít ki. [672.] De miért használ már Károly ilyen uzsoraellenes jogi előírásokat, amelyeket 1139-től öt konzílium formál meg? [673] Pénz nélkülént aligha volt rá oka.

Károly államvagyonának egész mértéke az *avar zsákmány* behozatalakor mutatkozik meg, amely 796-ban 15 megrakott ökrösszekéren gurul be az országba. [674] „Olyan óriási volt az arany és az ezüst beáramlása a Frank Birodalomba, hogy az ezüst értéke leesett, és a pénzláb ingadozni kezdett.” [675]

Öt évvel korábban ostromolta meg másodszer Harun al-Rasid Bizáncot. Az ellenfelek rövid harc után hároméves fegyverszünetben egyeztek meg. Harun elégettette a csekély zsákmányt, majd a „maradékot” feltette 20 ezer teherhordó állatra. [676] Nos, vajon miképpen lehetséges, hogy miközben Bizánc könnye-

dén magához tér ebből az óriási veszteségből, miközben a kalifátus ezen mesés zsákmányt gond nélkül bevételezi, addig 15 ökrösszékér alapjaiban ingatta meg a Frank Birodalom pénzügyeit?

Ezek voltak talán „*azok a mesés, gazdag eszközök, amelyek felett ő (Nagy Károly) rendelkezett*”? [677] ő és udvari emberei voltak azok „*az aranyemberek*”, akiken az arabok annyira csodálkoztak [678], vagy talán éppen ellenkezőleg: az akkori frank vagyoni értékek kivételesen szegényesek voltak? Véleményem szerint Harun al-Rasid hatalmas kincsei az avar zsákmánnyal együtt sohasem léteztek.

Az mindenesetre biztosnak tűnik, hogy az avar kincsek a semmibe veszttek. Egyetlen darabot vélnek felfedezni a keleti ékszerekből „Károly kannáján”. [679] Senki sem tudja, hova tűnt a többi - noha csak a nemesfémet lehet beolvasztani, a drágaköveket, prémeket, s más efféle anyagokat nem. És hol maradt az arany? Az anyabirodalomban nem vertek aranypénzt; csak a longobárd területen találtak állítólag Károly vert pénzéből, amelyen nevét feltüntetik, de a képét nem. [680] Ezek szerint a longobárd hercegek gazdagabbak voltak frank uraiknál?

Lehet-e csodálkozni az állam szegénységén? Alapjában véve nem, hiszen egyfajta egyházállam volt, és így a bevételekre nem sokat adott. „Könnyen érthető, hogy (a pénz) csak egészen alárendelt szerepet játszik egy olyan *államban*, ahol az *adó eltűnt*.” [681]

Guy Bois pontosítja, hogy a nyugati társadalom „a VI. század óta már nem ismerte a közvetlen adóztatást” [682.], miáltal a nyilvános vállalkozások folytatása igen nehéz lehetett. A több száz (544) nagyszabású terv megvalósítását 768 és 855 között [683] érdekes módon ez nem érinti. Csak az egyházi közigazgatás vezetete be a X. században a „tizedet”, és ezzel bizonyos mértékben újra életbe lép az antik kor alapvető adója. [684] Mivel akkoriban a kolostori és a világi egyháziak egyaránt kívánták ezt az adót, mindketten Nagy Károly kánonaira hivatkoztak érvelésükben [685], holott Károly nem rendelte el a tized begyűjtését.

Hogy még a Károly-párti történetírás is mennyire rövid életűnek ítélte meg a károlyi pénzreformot, azt Emst Pitz felfedezése teszi nyilvánvalóvá: a pénz értékmérőként és csereeszközként va-

ló használata nemcsak a római császárokkal bukott meg, hanem Károly után közvetlenül másodsor, amiért is a virágzó középkori városok ezt a régi római felismerést újból felhasználták az uralkodók és hercegek ellen vívott sokszázados harcukban. [686]

Itt az ideje, hogy rendet vágjunk. Végül is nem kell tartós el-
lentmondásban élnünk, ahogy Friedrich Heer teszi, ráadásul egy és ugyanazon a lapon: „Igen, van pénzgazdálkodás Károly birodalmában; egyes zónákban bizonyára jelentősebb volt, mint sokáig feltételezték. [...] A népesség szélesebb rétegei egész életük során éppoly kevéssé kerültek érintkezésbe a pénzzel, és a javakkal, a drága javakkal mint a Károly-korszak nagy művészi és irodalmi alkotásaival.” [687]

Ahelyett, hogy fantáziálnánk egy pénzgazdálkodásról, amelynél a pénzérmék olyan ritkák, mint a kézzel festett evangéliumok, állítom: Németország a római és a Meroving-kor után - mindenféle Karoling-közjáték nélkül is - a X. században igencsak szerény pénzforgalommal bír. A pénzforgalom említésre méltó mértékben az 1000. év után bukkan fel újra, amikor is eltűnik a cserekereskedelem és a helyettesítő fizetőeszköz. [688] Még a városait vitathatatlanul „megtartó” Itália sem nyújt más képet: „A X. században egyre inkább fejlődő pénzgazdálkodás abban mutatkozik meg, hogy a természetes kamatokat pénzbeli kamatok váltják fel.” [689]

Kereskedelem a Karoling-birodalomban

A frank országok szomorú gazdasági állapotaira éles fényt vet Károly-életrajzírója, Andreas Kalckhoff is: „A fejletlen pénzgazdálkodás és a csekély kereskedelem nem tette ugyan teljesen lehetetlenné az egy helyen való udvartartást, de igen megnehezítette.” [690]

Károly magányos pénzgazdálkodónak bizonyul a természetes pénzgazdálkodás sivatagában, amely nem csupán a maga valójában veszi őt körül, de az idő síkjában is: az előtte és utána is éppoly sívárnak tűnik.

Kereskedelmi élet

Hogy bizonyítsuk a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokat, szívesen bemutatjuk a lendületes rabszolga-kereskedelmet. [691] Edith Ennen pl. így ír erről: „Rörig rámutat arra, hogy éppen a kora középkorban még jelentős rabszolga-kereskedelem tükrözi a *kereskedelmi kapcsolatok széles körét.*” [692.]

Ugyanakkor oly csekély regionális kereskedelem zajlik, hogy Kalckhoff szerint a nem túl nagy királyi udvar szó szerint csupaszra „legelte” szállásának környékét, majd tovább kellett vonulnia. Mindez olyan körülmény, amely csak a „Fossa Carolina” építésénél nem nyom semmit a latban. Még a nagyon kritikus Carlrichard Brühl is emellett a gazdasági „lelegetésteória” mellett érvel, hogy azután ezt az aspektust mégis politikaival váltsta fel. [693] A kereskedelem és az ipar szegényes voltát egy tudós így ecsetelte:

„Egészében nézve, a kereskedelemnek ebben a korai időszakban sokkal nagyobb jelentőséget és kiterjedést tulajdonítunk, mint korábban. Különösen pedig azért, mert *a ránk maradt források megközelítőleg sem nyújtanak valós képet.* Már felhívtam a figyelmet arra, hogy ennek a hiánynak a Karoling-korszakra nézve igen nagy jelentősége van. Ex silentio sehol sem érvényes ez a bizonyítvány kevésbé, mint éppen itt. Az egyházi-földesúri viszonyok közepette - az iratok nagy része éppen ezekről maradt fent - csak kevés, vagy szinte semmiféle alkalom nem adódott kereskedelmi üzleteket kötni. Másrészt azon lakossági körökből, ahol ez gyaníthatóan gyakorlat volt - hiszen voltak köztük kereskedők, vásárlók és eladók - egyáltalán nem maradt ránk írásos bizonyíték.” [694]

Ezt a degradáló értékelést, „a hallgatást” a tudomány 1924 óta képtelen felülírni. De kíséreljük meg ezt az ólmos hallgatást erőteljes regionális és távkereskedelemmé változtatni. A legjobban Emst Pitz mutatja be, mennyire el tudnak távolodni egymástól a régészeti üresjáratok és magyarázataik: „*Ami a városok nélküli Európában a kereskedelmet jellemezte, az a cserekereskedelem volt, amely a pénz értékmérése nélkül is működött.*” [695]

Itt válik Károly újra városok nélkülivé, pénz nélkülivé, de mégis nem kereskedelem nélkülivé. Hogy néhány oldallal később „a városi lakosság kizsákmányolt tömegéről” van szó [696], mind-össze utómarxista anakronizmus. Pitz azzal folytatja, hogy változtatva fel- és lefedi a kereskedők lerakatainak ásitó ürességét: „Ami az *európai távkereskedelmet* illeti, azt az arabok, a normanok és a magyarok *nem pusztították el*, talán csak *redukálták*.” [697] És: „*Bármilyen csekélynek is* ítéltető az egész kontinenst átfogó és összefogó távolsági kereskedelmi rendszer transzportkapacitása, jelentősége mégiscsak nagy.” [698]

Ernst Pitz egy hatalmas távolsági kereskedelmi hálózatot képzel el, csekély transzportkapacitással, hogy aztán abba a megállapításba meneküljön, mely szerint a luxuscikkeket forgalmazó távolsági kereskedelem sem a városoktól nem volt független, sem ilyeneket nem tudott létrehozni. [699] Csak így jöhet létre a virágzó középkor távolsági kereskedelme alapjaival együtt, amely alapokat a Karolingok városok nélküli korszakába kell átültetni. [700] Persze ez az egész torzó így érthetetlen, sőt felfoghatatlan. Amellett pedig, hogy a közvetlen összeköttetés 850 és 950 között egy teljes sötét évszázadra megszakad, csendesesen elmennek.

Nyilvánvaló, hogy Pitz nem tud döntení Henri Pirenne és Maurice Lombard között, akik alapvető dolgokban mondanak el-lent egymásnak, és így többet bizonyítanak, mint amennyit kor-hű források híján gyakorlatilag bármely közvetett bizonyítékokra épülő következtetés bizonyíthat. Lombard szerint az arab népek „nyereségvágyukat és a tengeri kereskedelemben szerzett ismereteiket összeadva bevitték az aranyat nyugatra, és ezzel segítették a nyugati kereskedelem reneszánszát”. [701]

Ezzel szemben Pirenne ugyanezen VIII. század utáni időszak-kal kapcsolatban ezt állapítja meg: „A mozgatható javak körfor-gása a legcsekélyebb mértékre zsugorodott. A haladás mindenütt hiányzik, minden területen visszafejlődés figyelhető meg. Galli-ának azok a vidékei, amelyek régebben a leginkább virágoztak, most a legszegényebbek.” [702.]

És így megy ez tovább Henri Pirenne-nél, csapást csapásra halmozva. „A tírrén kikötők minden forgalom elől elzártak”, a Spanyolországgal való nagykereskedelem „egészen kialudt [...]”,

a nagykereskedők rétege eltűnt [...], már nincsenek kereskedők, akik az egyháznak javakat adományoznak [...], nincsenek tőkések, akik haszonbérbe veszik az adóból befolyt jövedelmet, és a hivatalnokoknak pénzt kölcsönöznek. Már nem lehet hallani a kereskedelemről, amelynek középpontjait a városok képezték. Megmaradnak [...] az alkalmi kereskedők. [...] A kereskedelem tönkrement.” [703]

Vagy, ahogy Pirenne még régebben írta, létezett „egy véletlen, a légköri viszonyoktól (!) függő, alkalmi kereskedelem”, a kereskedelmi forgalom „halvány maradványa”. [704]

Itt kanyarodhatunk vissza a fejezet elején említett rabszolgabizniszhez. Hogyan lehet ezt a Karoling-jelenséget magyarázni? Gregor von Tours a VI. század végén mesél a verduni rabszolga-kereskedőkről, akik szláv foglyokat adtak el olcsón Spanyolországba. A X. században Córdoba kalifája ezen az úton szerezte be az eunuchokat. Károly idejében viszont csak egyetlen alkalommal említik a verduni rabszolga-kereskedelmet, holott ezen kellene nyugodnia a Karoling-éra virágzó távolsági kereskedelmének.

A rabszolga-kereskedelmet Európában bizonyíthatóan a X. század végéig üzték. [705] Mivel már Gregor beszámol róla, és az antik népeknél egyébként is tipikus, a kutatás a közbenső három századra is jellemzőnek tartja, főképp, hogy ez a Karoling-korszakból is megerősítést nyer. Ez - másodlagosan - azzal is magyarázható, hogy későbbi nyomokra is bukkantak a rabszolga-kereskedelemmel kapcsolatban, és így beillesztették a Karoling-fantomszázadokba is.

Megért-e a birodalom egy misét?

Kereskedelem nélkül nincsenek piacok, nincsenek vásárok - miközben bocsánatot szeretnék kérni a címbéli szójáték miatt, amelyben összecseréltem a mise és a vásár szavakat (németül mindkettő messe). Pirenne szerint *az egyetlen vásárt* a Karoling-korszakban Saint-Denisben tartották, amíg a városokban csak *piacok* voltak, ahol csak helyi természetes kereskedelem folyt: „Min-den híradásunk azt mutatja, *hogy azokat a kis piacokat* csak a környékbeli parasztok, kiskereskedők és folyami hajósok látogatták.

Legfeljebb »per denaratas«, azaz kicsiben kereskedtek. [...] A piacokon semmi sem kapható, ami messziről érkezett volna.” [706]

Itt meg kell magyaráznunk, hogy a kis dénárokat, tehát a váltópénzt akkoriban egyáltalán nem verték, amiért is kényszerű a következtetés, hogy a nagy dénárok kizárólag az átfogó távolsági kereskedelembe voltak használatosak. Már ha egyáltalán léteztek.

A kutatók, akik egy 809-es kánon alapján feltételezik, hogy akkoriban a piacok száma nagyon megszorodott [707], csak azt erősítik meg, hogy előtte gyakorlatilag nem bizonyítható a piacok jelenléte. Azonkívül 919-ben még az egész Német Birodalomban csak 40 helyen volt piac [708], a X. század piaca helyileg „kényszerűségből még statu nascendi létezik”. [709] 809 előtt és után nem találunk régészeti leleteket a piacokkal kapcsolatban, piaci csarnokok, lodzsák vagy bármely épület alakjában.

Ezzel szemben helyes lehet az a megfigyelés, hogy csak az 1000 után létrejövő feudális rendszer tette lehetővé a kiskereskedelem felvirágzását. [710] Egyébként Guy Bois kétségbeesetten keres magyarázatot arra, hogy „miért kellett ilyen végtelenül hosszú időnek eltelnie, míg a feudális társadalom létrejött” a késő antikok után, míg végül kideríti, hogy ennek oka „*az egyenetlen ritmus, amely a történelem ölében működik*” [711] - ami egy par excellence zavaros magyarázat. Sokkal ésszerűbbnek tűnik, ha a késő antikok és az 1000 közötti időt jelentősen - mintegy kétharmadával - lerövidítjük.

Jellemző módon Susan Reynolds személyében egy szakember bebizonyította, hogy elképzeléseink a korabeli feudális rendszerrel egyáltalán nem az akkori helyzetből, hanem középkori iratok tanulmányozását követően jelenkori jogászok elméleteiből, vízióiból származnak. [712]

Zsákutcában

Mi a helyzet a *közlekedési viszonyokkal* Itt a válasz egyszerű és tömör: a legteljesebb hiány! Mert a középkorban a megmaradt római *utakat* olyan sokáig használták, amennyire csak azok állapota megengedte. Sehol sem találunk bizonyítékot arra, hogy szerződést kötöttek volna szilárd országutak építésére a nem római

területeken, jobb híján Károly útépitését említik a krónikák. [713] Ha 850 körül egy St. Gallen-i szerzetes útmunkálatokról beszélne, akkor ez anakronisztikusan hangzana. Hiszen az *első útburkolatok* Franciaországban 1090-től (Saint-Omer), Németországban 1150-től ismertek. Csak Córdoba lehetett már 850 körül kikövezve. [714] Ám meg kell kérdőjeleznünk e hatalmas város mesés ábrázolását: ha azt vesszük, hogy alig találtak arrafelé egy cserépdarabot a VIII. és a IX. századból, egyszerű koholmánynak kell minősítenünk, vagy talán az „Ezeregyéjszaka” oldalhajításának... A mór Spanyolország 711 és 930 között alapjában véve csak egyes építési elemeket tud bizonyítani a córdobai nagy mecsetből, amelyek éppúgy behelyezhetők a X. századba is. Ugyanez a sirlalmas lelethelyzet jellemzi a IX. század összes arab óriásvárosát - Bagdaddal együtt.

Wolfgang Braunfels számára a összeköttetések hiánya tényt jelent. Szerinte a Karoling központi igazgatás „az adott közlekedési viszonyok és a híradás eszközei miatt futott zátonyra”. [715]

Ez úgy hangzik, mint egy négyszeresen téves megítélés. Először is Károly, számos vár és kolostor építtetője, adhatott megbízást utak építésére is - végül is a kátyúk nem végzetszerű isteni parancsra jöttek létre. Másodszor egy nomád életmódot folytató udvart sem érintettek volna kevésbé a hiányzó utak, mint egy helyhez kötött központot - sőt éppen ellenkezőleg. Egy birodalom fővárosa köré mindenekelőtt kiváló úthálózat szokott kiépülni; vándorló királyság esetében ez sugárirányban fut valamennyi lehetséges letelepedési helyről kiindulva, ami igen sűrű úthálózatot feltételez. Harmadszor a szóban forgó tény csak egy feltevés: Karoling-hírek a szétrombolt úthálózatról ugyanolyan ritkák, mint az élénk útépitésről szólóak.

Negyedszer Braunfels felbecsülte a haderőt és a jelenléti kötelezettséget az éves hadjáratoknál, s ez alapján abból indul ki, hogy Károly rendkívül jó hírhálózatot alakított ki birodalmában. Egyáltalán nem kell olyan messzire menni ahhoz, hogy az ember a jó kormányzás mellett egy mai komputerhálózatot feltételezzon - avagy idézhetnénk az egyik német cég szlogenjét: „Kedves Nagy Károly, az Ön nagy, birodalmat összetartó művészetéhez csak a mi művészetünk hiányzott, amellyel óriási közigazgatást

szervezünk...” [716] Mindazonáltal világosnak tűnik, hogy Károly sem a hadi felvonulásnál, sem a közigazgatásnál nem járt el kellő figyelemmel és elővigyázatossággal.

A zsidók, saját európai múltjukat kutatva, azonos eredményekre jutnak. Cecil Roth így ír a 600-tól 1000-ig tartó időszakról: „A sötét évszázadokban a zsidók kereskedőkként és tolmácsokként vándoroltak a szétfembolt országutakon, és így tartottak kapcsolatot azon régiók között, amelyek egykor a római birodalom részei voltak.” [717]

Másrészt az utak Portovénere (Spézia) és Aachen között csak egy elefánt számára voltak járhatók, mert Harun al-Rasid ajándéka a zsidó Izsák kíséretében taposta végig az 1200 km-es távolságot az Apennineken és Alpokon keresztül, s Izsákot még a császári kihallgatáson is fogadták. [718] Talán az utak csak egy elefánt számára voltak járhatók?

Roth információja is csak a ritka írott forrásokon nyugszik, amelyek szerint egy zsidó Károly idejében iparűzési jogot kap, és a „judaeus”, valamint a „mercator” fogalom összeköttetésbe kerül egymással. [719] Pirenne, Roth-tal ellentétben ki tudta kerülni a kereskedőket, mivel még egy „bizonyítékot” is felsorakoztat „a kereskedelem jelentéktelenségére”. [720] Roth becsületesen beismeri, hogy interpolálnia kellett a 600 és a X. század állapota között, hogy legyen legalább egy szűkös anyaga a zsidók „dark ages”-éről. [721] Azok az állítások, miszerint Károly rabbikat kért Harun al-Rasidtól [722], szerinte nem igazak. Azaz a Judaica régészeti mérlege világos és egyértelmű: semmit sem lehet találni! Csak a X. századtól mutathatóak ki zsidó nyomok Rheinlandban, ezek egyben az elsők Európában. [723]

Ez nem utolsósorban egy speciális irodalmi műfajra is érvényes: a keresztények és a zsidók közötti vitabeszélgetésre. Már az ókorban elkezdődtek, de csupán II. Henrik alatt virágzottak fel újra „egy csak ideiglenes reneszánsz után, a késő Karoling-korszakban”. [724]

Ha már a zsidó lelkületről beszélünk, zavaróvá válik egy feltűnő hézag. Gunnar Heinsohn hangsúlyozza Simon Dubnow leleténél, hogy a könyv népe csak két periódust ismer, amelyekben nem születtek irodalmi originálok: eltekintve egy 200 éves ókori

korszaktól, ami számunkra nem releváns, Dubnow talál egy „szellemi csendet, amely a VI. századdal kezdődik és a VIII. század végéig tart”. [725] Ebben Heinsohn (1991) egy fantomidő elméletének bizonyítékát látja, amelyet H.-U. Niemitz nagyon találóan fiktív századokként jelöl. [726]

Kereskedők és kézművesek

Nos, természetesen lehetséges, hogy a zsidóknak akkoriban csak a rabszolga-kereskedést engedték meg, egy olyan iparágat, amelyet egyébként a XI. század folyamán gyakoroltak. [727] Valószínűleg akkor tartották a germán iparúzők klasszikus piacait. Am ezek kutatása kifejezetten megtévesztő. A virágzó ipar IX. századi alátámasztására csak a comacchiói sókészítőket, a mainzi és a duisburgi fazekasokat, továbbá egy mainzi péknőt mutatnak be, valamint egy 864-es nyugatfrank törvényt a hamis mérték és súly ellen. [728] Sőt, felvonultatnak egy újabb *bizonyítékot a hallgatásról*: „Európa többi keresztény országában nem kell kétségbe vonunk az iparúzők létezését a városi piacokon, ellenkezőleg: *a szegényes hírek* annál kifejezőbbek, minthogy ezeknek az időknek a városi élete egészen *eltűnőben lévő forrásállományt* produkál a feudális viszonyokhoz képest.” [729]

„A városi lakosság kizsákmányolt tömege” tehát annyira szegény és annyira rendszerető, hogy egyetlen pergament sem fecsérel írásra, és a létét tanúsító cserepeket a többi személlyel együtt porrá őrli. Am mielőtt a földesúri viszonyok állítólag nagy forrásállományáról lerántanánk a leplet, térjünk ki a már szóba hozott mértékekre és súlyokra.

Fontra és vékára

Nagy Károly nemcsak tanító, hanem nemzete mértékhitelítője is, aki „mindig az egységet tartotta szem előtt” [730], és mivel a jövőbe látott, szabályozta a mértékeket és a súlyokat is. Kínos, de mértékeit oly kevésbé tartották be, hogy századunk tudósai sokáig küzdöttek a problémával: „Például a leghasználatosabb Karoling-ürmérték, a véka 20 és 70 liter között *ingadozott*.” [731]

A „*pondus Caroli*” mindig is kihívás volt a szörszállhasogatók számára. Elvégre is a Karoling-korszakban nehezebbnek kellett lennie a fontnak a régi rómaihoz (327 gramm) viszonyítva. [732] „Prou az új fontot 491,179 g-ra számolta, míg más kutatók kb. 408 g-t feltételeznek.” [733]

Hogy ezután H. Witthöft körülményes kutatások után végül is a font mérőszámát meg tudta határozni [734], csak azt erősíti meg, hogy addig senki sem tudta, milyen súlyú is volt *Károly fontja*. [735] Vajon lehet-e egy zárolt titkos dokumentum európai érvényű? Ilyen elképzelést csak fikciónak tekinthetünk.

„Már 829-ben azt jelentik az érsekek, hogy a mértékek minden tartományban különbözöek”, habár Károly idején Aachenben létezett egy ősminta. [736] Az „*Annales Fuldenses*” 882-ben a mainzi fontról beszél (470,1 g), meg a regensburgiról (544,3 g) és a normandról (567 g), miközben a középkori fontmértékek Anglia és Itália között is csak 326 g-t nyomhattak. [737]

A 33,3 cm-es *károlyi lábat* is mint mértékegységet csak az építmények méreteiből határozták meg, amihez hozzávehető, hogy a lábat az V-VII. századig Spanyolországban és Franciaországban is használták, tehát aligha nevezhető Károly találmányának. [738] De miért szerkesztették volna meg az *aacheni várkapolnát* ezzel a mértékkel, amíg a közvetlenül hozzáépített *aacheni királyi csarnokot* a kapitóliumi lábbal („*Pes monetalis*”) tervezték, ami 29,6 cm? [739] Erre a kérdésre még visszatérünk.

Parasztok és könyvelők

Most pedig vegyük szemügyre a *mezőgazdaságot*, annak állítólagos gazdagabb, a földesúri viszonyokból eredő forrásaival együtt. Vajon legalább ezen, a parasztok, azaz a városok ellenlábásainak szintjén létezett-e egy virágzó, gazdag Karoling-birodalom? Ha Károlyt „mezőgazdászként” jelöljük [740], akkor nem kell messze mennünk, s rögvest találunk egy magasztaló utalást, amely őt a *mezőgazdasági miniszter* kiemelkedő tiszttével is felruhazza: „A Karoling-törvényhozás a mezőgazdasággal kapcsolatban ugyanolyan nagy jelentőségű, mint az érmereform.” [741]

Az érmereformról szerzett tudásunk alapján joggal tarthatunk

attól, hogy az agrárreformról is az derül ki: fiktív. S valóban csupán az első pillantásra tűnik a helyzet idillinek. Ekkortájt énekelte meg Arbeo von Freising érsek, a legrégebbi név szerint is ismert bajor író, paradicsomi Bajorországot: „*rengeteg vas* található itt, *arany, ezüst és bitor* csordultig. A férfiak magas termetűek és erősek, közöttük felebaráti szeretet uralkodik és emberség. A föld termékeny, és *bőséges termést hoz*”. [742.]

Megtudjuk azt is, hogy a föld paraszti birtokokra volt osztva, hogy a termőföldek jövedelmét és tulajdonosát regisztrálták, ami a VIII. században kezdődik, és az egész IX. századon át folytatódik. [743] Ezt a rendszerességet megtaláljuk a *könyvelés* csiszolt előírásánál is: „Nemcsak a középkorban, hanem sokkal későbbi századokban is *kifejezetten ritkák* a kánonokban de villis leírt rendelkezések a könyvelést és a munkaszámlákat illetően. Ilyen munkaszámlák tízféle formában jelentkeznek, részletes alszámlák kapcsolódnak hozzájuk, és egyfajta köztes mérleg alapját képezik az egyes üzemágak számára.” [744]

Vajon már csak néhány lépés hiányzott akkoriban a kettős könyvelés felfedezéséhez? Legjobb tudomásunk szerint Luca Pacioli ezt csak 1494-ben rendszeresítette. Talán a hamisítók sokkal későbbi dolgokat csempészték ide be? Erre a gondolatra juthatunk, ha arról hallunk, hogy Adalhard von Corbie már külön átlagolni akarta a jó évek termését, hogy egy realizálható adózási rendet érjen el, amelyeknél a követelés nem ingadozik, s előre kiszámolható. [745] Amúgy nem kell visszamennünk a XV századba, már a kora skolasztikus XII. században találunk hasonló tendenciákat. [746] Akkoriban volt egy „*univerzális mezőgazdaság*, amely megpróbál egyensúlyt teremteni a megélhetés, a beszerzési eljárás, valamint a termelés és a fogyasztás között”. [747]

Ennek megfelel a már fent említett megfigyelés, hogy Nagy Károly kivétel nélkül kiterjeszti minden férfira a hadiszolgálatot, vagy hogy miképpen osztja fel a szélrózsát tizenkét részre. Ám mit számítanak ezek az állítások a VIII. és a IX. századra nézve, ha gond nélkül cáfolni lehet őket: „Ezzel eljutunk ahhoz az állításhoz, hogy a Karolingok nem ismerték sem az alattvalóik számát, sőt még a fegyverképes emberek számát sem. *Mivel hiányoznak a statisztikai felsorolások*, a dinasztia még birodalma kiterjedé-

sét sem ismerte, amely így összességében *zavaros összevisszaságot mutat.*” [748]

Minek nevezhető egy rendszer, amely csak szórványosan fejti ki hatását? Káosznak? Hogy a rendszerezett regisztráció feltételezi legalábbis az egész kormányzás „leírását”, az kétségtelen [749] - mégis éppen ebben az időben a rendszer egy, az írást nem ismerő országban próbált kifejlődni.

A kaotikus rendszerből térjünk vissza a vidéki élethez. Ma kiemelik, hogy a földesúri viszonyok új fajtája szorosabb viszonyban állhatott a piaccal és a pénzzel, ugyanakkor korábban Henri Pirenne az akkori szituációt egészen másként mutatja be. „A Karolingok ideje alatt azonban már nyoma sincs (a Meroving időszakban megszokott) rendszeres mezőgazdasági kereskedelemnek” [750]; igaz, ennek ellenére egy szaltóugrásszerű következtéssel úgy folytatja, hogy éppen a hiányzó kereskedelemből következik, hogy „a föld valóságosabb alapja lett a gazdasági életnek, mint valaha”. [751] Tehát a sötét előidőkben mindenki a maga karolingi rögén ült, teljesen autarchikusan élt, s nem volt szüksége arra, hogy valamely felsőbb szintet érjen el.

Pedig a mezőgazdaságban Károly korszakalkotó agrárreformjától óriási haladást várhatnánk. Csakhogy a „Birodalmi Évkönyvekben” 790 és 890 között 13 nagy éhínségről olvashatunk. A legrosszabb, a 793-as majdnem a kannibalizmusba kergeti a lakosságot; s hasonlóan pusztító volt a 768-as. Minden nyolcadik évben éhínség tör az országra - így tán joggal mondhatjuk, hogy a frank uralkodók nem tudták népük ellátását biztosítani. Érdekes módon pontos párhuzamokat lelünk a későbbi időszakokban - a kannibál „kilengésekig” is - 987 és 1059 között, amikor szintén tombolt az éhínség és a járványok. [752.]

Arra, hogy a Karoling-korszak mesés elképzeléseit netán az évszázadokig tartó rossz időjárás tette tönkre, kevés a bizonyosság. Sokkalta valószínűbb, hogy a vízözön előtti technikában kell keresnünk a terméketlenség okait. így Georges Duby meg van győződve arról, hogy „*az igazi eke használata* (aszimmetrikus ekevassal és egyengető lemezzel) a Karoling-korszakban nem bizonyítható”. [753]

Nagyjából ezt a véleményt osztja J. Fried [754], és nemrég Duby maga is megerősítette [755], noha régészeti bizonyítékok hiányában az ellenkezőjét is lehet állítani, ahogy más szerzők teszik [756], akik azt tartják, hogy a valódi eke éppen a Karoling-időkben került a szántó-vetők kezébe. Már ha odakerült. Elvégre van arra is utalás, hogy a parasztnak nemcsak a legfontosabb szerszám hiányzott: „Nagy Károly a koronabirtok leltározását rendelte el [...] habár több ilyen lajstromunk van [...], mégsem lehet pontos bepillantást nyerni a birtokok helyzetébe. *Hogyan érthető például, hogy a javak jegyzéke* Annappes előzőleg feltüntetett birtokánál bár 5 vízimalmot jelöl, de a vas megmunkálóeszközök között csak két pátot, két sarlót és két kaszát?” [757]

Vastalanság..

A vas eklatáns hiánya mindenekelőtt azon skandináv régészeket nyugtalanítja, akiket hazájukban elkényeztettek a talált kortársleletek ezrei, mint például a vikingkutató Oxenstiemát: „Avasszerszámok hatalmas tömege a (norvég) földben hatásos ellentétben áll azzal a leltárral, amelyet Nagy Károly franciaországi javai között találunk. Ott felsorolnak: 2 fejszét, 2 pátot, 2 fúrót, 1 horgot, 1 gyalut. Kész!” [758]

Hogy ennek ellenére még mindig erre a két leletlajstromra hivatkoznak, az két dolgot jelent: egyrészt a Karoling-korszak mezőgazdasági helyzetével kapcsolatban kétségbeejtően kevés az írott forrás, másrészt *igen kirívóan szegényes ezen időszak régészeti leletanyaga*. Ha valóságos vasleletek lennének, akkor önmaguk beszélne az évkönyvek *ellen*. A vashiány azonban rendkívüli datálási lehetőséget ad. Csak a XII. században figyelhetjük meg „a vas növekvő felhasználását a parasztnak szerszám- és kocsiállományában” [759] - ezért talán éppen az ekkoriban élt hamisítók figyelhettek fel arra, hogy Karolingjaik lehetőleg kevés vasat birtoljanak, így ezáltal is világosan elválának a kérdéses időszakok. Ezzel ellentétben korábbi hamisítók nem emelnék ki a hiányzó vasat, mivel a hiány magától értetődő lenne; még későbbi hamisítók azonban könnyen figyelmen kívül hagyták volna, hogy a vas nem mindig állt rendelkezésre. [760]

Az egészben az a szép, hogy a Karoling-kutatás utólagos javítási kísérletei egy ördögi körbe gabalyodnak: ha a közvetetett bizonyítékok alapján emitt fáradságosan összecsomózzák a hálót, amott egy másik kísérlet kilyukasztja. Amint ezt a vashiány esete is példázza. Az egyik legkedveltebb kifogás az, hogy a Karoling-birodalomban minden vasat a hadsereg használt fel: „Nem az ekékbe, hanem a kardokba investáltak.” [761]

Már hallottunk a vasba *merevedett csapatról*, amelyet Notker szerint a szintén vasba öltözött Károly vezetett. [762] Az ő páncélja olyan tökéletes volt, hogy a normannok lemondtak arról, hogy akár csak feléje sújtsanak kardjukkal [763], miközben a kánonok ismételten arról beszélnek, hogy tilos volt a páncélingek behozatala. [764] Csakhogy ezen *vasruhájú frankok létezése régészeti szinten nem bizonyítható!* A kutatás olyan következtetést vont le ebből, amit a Károly-korszak történészapostolai nem vettek figyelembe: csak „az évezredforduló körül kezdtek áttérni azokra a felszerelésekre, amelyek páncél- vagy sodronyingból és vasrészekből álltak össze”. [765] Vigyis 1000 környékén - ez esetben pedig a kutatást alkalmazsint feladhatjuk Károly és páncélos lovagai után.

Ez különösen a *vasfegyverekre* érvényes, a híres frank kardokra. Notker szerint [766] annyira keresettek voltak, hogy Károly parancsára még exportáltak is belőlük. [767] Még olyan leletekkel is találkozunk, amelyek akár hitelesnek is tekinthetők. Mindenesetre lehet találni áldamaszksuzi kardokat, tehát valódi damaszkuszi pengék utánzását, elsődlegesen Meroving- és nem Karoling-ásatásoknál; a birodalmon kívül a Karolingok után tették őket a sírba a XI. századig. [768] Vajon itt korábbi és későbbi tudósítások keverednek, melyek szerint már Teodorik hozatott Tübingiából efféle sokat csodált kardokat? [769]

Amiből mindazonáltal levonhatjuk azt a következtetést, hogy Károly minden keresztényt felülmúló Frank Birodalma egy brutális vasállam volt, amely kizárólag a háborúkra koncentrált vérben forgó tekintettel - habár a források a „szeretetteljes” és nem a „szörnyű” Károlyt emelik ki. [770] Csak futólag jegyezzük meg: azzal, hogy Károly elrendelte, mind minőségibb fegyverek jussanak lovas harcosainak, olyan hírnevet szerzett magának, hogy a bíróság és a pénz reformja mellett jelentős *katonai reformot* is

végrehajtott. [771] Mindenesetre máig nem világos, hogy a nehézlóvaság bevezetéséről van-e szó, amely már önmagában is reformnak számított volna.

Egyedül a rosszul interpretált *flottaprogramja* [772.] nem volt hatással az utókorra, legfeljebb II. Vilmosra, aki azonban e téren hajótörést szenvedett.

„Ugyanabban az időben, amikor a frank kardkovácsművészet az egész világon ismert volt, a parasztok siralmas favágással és fakékkal kínlódtak.” [773] Csakhogy itt sokadszorra is hatalmas és bődületes ellentmondásba ütközünk, elvégre egy fejlett mezőgazdaság nélküli ország nem táplálhatja korát fejlettségében és létszámában messze megelőző hadseregét. Ha már az utazó udvar sem tud sokáig megélni egy helyen, hogyan tehette akkor ezt a hadsereg, amely meglehetősen gyakran vonult keresztül-kasul saját országán? Ezekben az esetekben még azzal sem érvelhetünk, hogy a katonák ellátását és zsoldját a hadizsákmányból oldották meg, hiszen ez egy olyan elpusztított országban sem igaz, mint Szászország, amelyet minden évben felgyújtottak.

Valószínűleg ez az oka annak, hogy a középkorkutatók többsége hajlik arra, hogy „a középkor »technológiai forradalmát« a mezőgazdasági növekedés hirtelen kezdetét egy korábbi időpontra, azaz a IX. vagy X. századra (vagy még ennél is előbbre) tolja. [...] Ma már úgy tűnik, senki sem kételkedik egy idő előtti mezőgazdasági fejlődésben, főként a Karoling-korszakban.” [774]

Ez a régebben végrehajtott technológiai forradalom, amellyel nyíltan egyedül csak Robert Fossier [775] helyezkedik szembe, átfogva a haladást, úgymint a vízimalmokat, a vasekét, a ló igaállatként való felhasználását, a felkantározás és a háromnyomásos gazdálkodás új formáit. [776] Mindezeket a találmányokat mindeféle kézzelfogható bizonyíték nélkül régebbre tették, hogy egy kis életet leheljenek az üres Karoling-időszakba, és nem igazán ésszerűen a késő antikok és a késő középkor között helyezték el. [777] A mezőgazdaság fejlődését teljes mértékben a Karoling, *alig megfogható* kisbirtokok számlájára írják, mert ma már senki sem vitatja a „Karoling-nagybirtokok” gazdaságtalanságát [778], amelyek végül is a késő antikoktól a feudalizmusig tartó fejlődést „rövid időre” felfüggesztették. [779]

A Karoling-korszakkal foglalkozóknak bizony hinniük kell „a Karoling-csodában”. [780] Ráadásul az eddigi idézetek majdnem kivétel nélkül Károly jól előkészített forrásaiból származnak. Ha viszont szóhoz juttatunk egy olyan európai szerzőt, akihez közel áll az iszlám világ, akkor olyan ítéletet hallunk, amely világos és megsemmisítő:

„A barbár nyugaton, amelynek *a pénzforgalma*, ahogy láttuk, gyakorlatilag nulla, *a városi életformái kihunynak* azért, mert *a kereskedelmi hálózat ellazul* és darabokra válik, továbbá amiatt is, hogy a paraszti jobbágyrendszer felváltja a rabszolgaságot. Az antik *város eltiűnik* a gazdasági válságok, népvándorlások és rablóhadjáratok okozta megrázkódtatásokban. Ami megmarad, az csak egy szűk »Castrum«, a védelemre és talán menedékhelyként. Ez a nagy földbirtokok és a mezőgazdaság diadalának ideje: *a barbarizálódás és a parasztiasodás* kisebb vagy nagyobb mértékben uralma alá hajtja az egész nyugatot.” [781]

Most pedig elérkeztünk a metszésponthoz. Látható Nagy Károly, Európa atyja és a világ megváltoztatója, aki túl nagy és túl pompázatos egy olyan állam élén, amelynek kereskedelme és forgalma a nullával egyenlő! Aki tehát glóriájának csupán csak matt fényét meg akarja menteni, annak sürgősen gazdasági-anyagi alapokra van szüksége. E nélkül Károly kényszerűen és visszavonhatatlanul elveszíti reális, történelmi létét.

Kezdetben arról hallottunk, hogy Károly villámfényként hatott két sötét korszak között. Miután a fény lidércfénynek bizonyult, nyugodtan összeköthetjük a két sötét periódust, kiterjedésüket drasztikusan megnyirbálva, s elbúcsúzzhatunk Károlyról, a „szentjánosbogárkától”. Így nyugaton megmarad a Meroving-expanzió a VI. században, amellyel szemben áll a keleti virágzó korszak I. Justinianus idejében. A Meroving-uralkodók önmarcanbolása azonban éppolyan kevésbé vezet a sötét káoszba, mint Phokas trónbitorlása Bizáncban 602-ben. E kort a káosz helyett nyugaton és keleten is a X. század lassankénti fejlődése követi. A sztyeppei népek feletti 955-ös végérvényes győzelem után a fej-

lődés felélénkül, hogy 1000 után egy grandiózus új kultúrát alakítson ki: felvirágzik a spengleri „fausti nyugati lélek”. [782]

Kinek köszönhetjük akkor a Karoling-művészet és -kultúra azon kevés bizonyítékát, amelyek eddigi vizsgálatainknak sértetlenül ellenálltak? A válasz egyszerű. Tudvalevőleg az *Ottók* kizárólagos érdeme, hogy az akkor már kihunytt „Karoling-reneszánsz” újból lángra gyúlt, s immáron 960 után valóban elterjedt Európában. Ezzel kizártunk egy alternatívát, amely elvileg szintén lehetséges lenne: a Karoling-kultúra visszavezetését a késő római időkbe. A római és kora középkori idők keveredése ellen méternyi vastagságú rétegek szólnak, amelyek pl. a Mars-mezőn Rómában, vagy Assissi főterén, illetve Köln és Frankfurt óvárosbeli ásatásainál csodálhatók meg. Az a tény is, hogy Károly aacheni építkezése szigorúan kelet felé tájolódik, és ezzel 38 fokra [783] vagy majdnem 45 fokra [784] tér el az ottani római utcáktól, arra mutat, hogy éppen a városok szétrombolása után települt rá a római városi úthálózatra a teljesen másképp vezetett germán, így Anatolij Fomenko azonosság feltételezéseit is el kell vetnünk a Karoling-és virágzó középkori időkről és uralkodóikról. [785] Az ő kronológiai rövidítése, amelyhez statisztikai módszereket használ, (még) nem hoz bizonyítható eredményeket.

Természetesen a Karoling-és az ottói reneszánsz közötti kapcsolat, netán egymás tökéletes lefedése még bizonyításra szorul. Először a Károly tulajdonában lévő ékszereket vizsgáljuk meg, majd felsorakoztatunk néhány általános természetű bizonyítékot. Részleteiben elemezzük a Karoling-idők központi épületét, az aacheni várkapolnát, majd a könyvfestészetet, a Karoling-művészet eme remekét, és végül a Karolingok tán leghatalmasabb apátságát, a ma Párizshoz tartozó Saint-Denist.

Károly „elővételező” művészete

A Károly alatt virágzó művészetekről szóló fejezetünk ahhoz a területhez érkezett, amelyben látszólag minden rendben van. A művészettörténetesek építményeket, ékszereket, miniatúrafestményeket, elefántcsont faragványokat és egyéb dolgokat sorolnak Károly idejébe. Ugyan folyvást panaszkodnak, hogy mily kevés maradt meg az akkori műhelyek alkotásaiból, ám eddig senki sem jutott arra a gondolatra, hogy ezt a kort kitaláltként értékelje. Nézzük tehát ezt a területet kissé közelebbről.

Kincsek

Történt egyszer - a császárrá koronázás alkalmából -, hogy gazdag ajándékokkal halmozták el a négy római székesegyházat. Az ajándékozás a „Liber Pontificalis”-ban történt leírása szépen tanúskodik a koronázás gondos előkészítéséről és Károly gazdagságáról. Mégis, az *ezüstsztalokból, drágakövekkel ékesített aranykoronából, kelyhekből, pate'nákból, keresztekből, hordozható cibóriumokból és evangeliáriumokból* szinte semmi sem maradt fenn. [786]

„A számos értékes *kereszt* közül, melyeket Károly bizonyítottan odaadományozott a birodalom különböző részeiben álló egyházaknak” [787], sajnos szintúgy már egy sem található meg. Ugyanez érvényes „az udvari kápolna bizonyosan nagyszámú *arany könyvtáblájára*”, valamint a Károly által adományozott, aranyba borított oltárookra. [788] Akkor vajon mi tanúskodik egyáltalán Károly kincseiről és személyéről? „Eltekintve a liturgikus könyvektől, a könyvtárak néhány szövegétől, az elefántcsontoktól és bronzoktól, melyekről beszéltünk, *édeskeves tárgy van, mely Károly kincsei közül fennmaradt.*” [789]

Immáron a birodalmi korona sem tanúskodik mellette. Ennek datálása jó ideje átvándorolt Károlytól az Ottók korába. Jelenlegi ismereteink szerint a ma ismert fejék I. Ottó császárra koronázásához (962) készült. Közben a korona további fiatalításának lehetőségét is vizsgálják: Hermann Fillitz például a 980 körüli idő mel-

lett száll síkra. [790] Egy további párt már nemcsak a korona abroncsát, hanem az egész diadémot II. Konrád (1024 – 1039) idejére és fejére teszi, azaz a korona a száli II. Konrád személyes császári koronájával azonosítható. [791] Ekképp - elég különös módon - hiányzik Nagy Károly és Nagy Ottó császári koronája (koronái) is.

A Károly nevét őrző ékszerek

Nagy Károly Aachenben őrzött ereklyetartó hermáját sohasem kapcsolták az ő korához - s joggal. Állítólag a koponyáját rejtí, az viszont bizonyos, hogy 1349 utánról származó cseh munka. [792] Nagy Károly *karereklyéje* „elsőként dokumentálja I. Frigyes birodalmi igényeit Nagy Károlyra hivatkozva”. [793] A rajna-maaslandi munkát ma 1165-re datálják [794], és Párizsban őrzik. Ezzel szemben egy másik *Károly-ereklye* még mindig az aacheni dómkincstár része. Ez három fogát és egy karcsontját tartalmazza, mely csont egyébként valójában lábszárcsont; az ereklyetartó pedig a XIV század közepéről származik. [795]

Megmaradt egy „Nagy Károly A-ja” néven ismert egészen furcsa relikvia Conques en Saint-Foiban. [796] Teljesen mindegy, hogy „A”-nak vagy „aranyreliefes körzőnek” nevezik - mindenesetre a legkülönösebb ereklyetartó formák közé tartozik, és az ezredforduló tájáról származik.

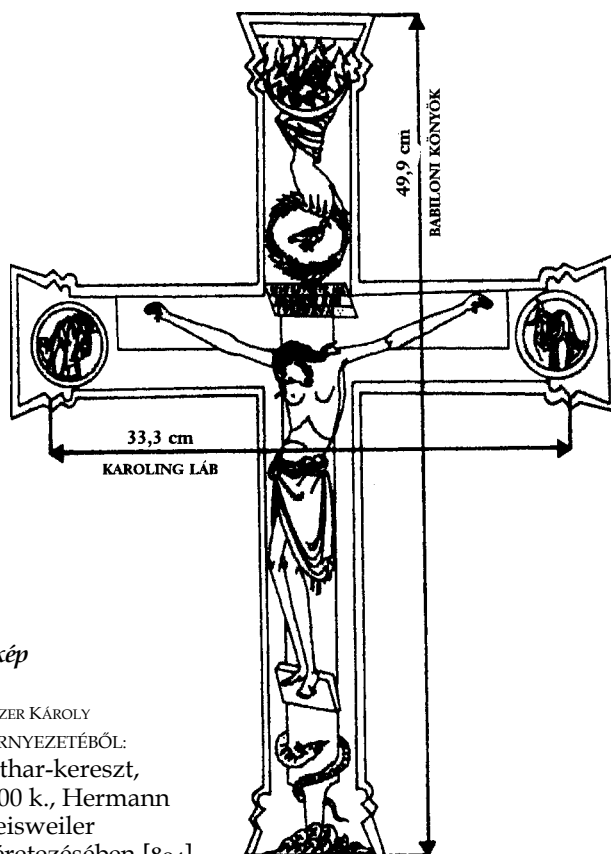
Az *Escrain de Charlemagne* rég elpusztult ereklyetartó, mely rendkívül sok drágakő-, gyöngy- és filigránmunkájával templomhomlokzatot imitál, ahogy az egy régi rajzról kivehető. Kopasz Károly valóban a saint-denisi apátságnak adományozta [797], amennyiben bízhatunk Suger apátban. Csak a XVI. században kapta a darab a „Nagy Károly escrain”-je megjelölést. [798] A művészettörténet a római gemmával és a Karoling-foglalattal egyetemben 875 és 900 között jelöli ki a helyét az egyedül megmaradt oromzatnak. [799]

Nagy Károly *talizmánját* - ereklyetartó herma, mely Isten anyjának haját őrizni hivatott -, a történet szerint 1165-ben vették ki a halott császár mellől, sírja megnyitásakor. Wolfgang Braunfels ezt elfogadható dátumnak tartja [800], míg a művészettörténetesek a IX. század második fele mellett állnak ki. [801]

Károly - így tartja a hildesheimi hagyomány - a szászok meg-
térésekor *egy méter bosszú keresztet* viselt, amely megmaradt, és
kvázi Károly-relikviának számít. A művészettörténészek körében
mindenesetre a száli időkhöz tartozik, és elkészültének idejét
1060-80 körüire teszik. [802.]

Nagy Károly mellkeresztjét állítólag III. Ottó vette le a halott
császár nyakából - valójában maaslandi munka a XI. vagy XII.
századból. [803]

A felső-bajorországi Andechs kolostora büszke *Nagy Károly győ-
zelmi keresztjére*. A legenda szerint egy angyaltól kapta, és átadta

8. kép

ÉKSZER KÁROLY
KÖRNYEZETÉBŐL:
Lothar-kereszt,
1000 k., Hermann
Weisweiler
méretezésében [804]

fiának, Pippinnek „védőpajzsul” a hitetlenek elleni küzdelemben. Ténylegesen sváb munka a XII. század közepéről [805], mely az 1388-ban „véletlenül megtalált relikviák” közé tartozik. [806]

Az aacheni kincstár Lothar-keresztje, Károly unokájáról (840-855) vagy II. Lotharingiai Lotharról (855-869) elnevezve [807], nem nyúlik vissza a Karoling-korra, vagy akár - mint egykoron feltételezték - magára Nagy Károlyra. Ma III. Ottó korabeli műalkotásnak számít, vagyis az ezredforduló körül készítették. Noha hasonló méretarányokat mutat, mint az aacheni palotakápolna, a Karoling-lábon alapszik [808] és a Karoling-hagyományokat tükrözi. [809]

Franciaország királyainak koronázási kardját *Nagy Károly kardjának* nevezik. Legrégibb alkotórésze valószínűleg a XI. század kezdetéről származik, a kard maga pedig a XII. század második feléből. [810] A finom kormeghatározás mindazonáltal még bizonyosabb: „A kard egyedülálló párosításban mutat elő-Karoling-reminiscenciákat, melyeket román stílusban formáltak meg. [...] A franciától idegen stílusirány nyilvánul meg benne mind lényegileg, mind azon elemekhez való kötődésében, melyek azonos időben, az Ottó-kori aranyművességben a Karoling-folytonosságot igazolják.” [811] Persze, csakis a fölös évszázadok törlése után érthető a Merovingből az Ottók korába vezető folytonosság, melyet e kard tanúsít.

A bécsi kincstár rejt *Nagy Károly kardját* (szablyáját), amely egy másik, úgyszintén legendás melléknevet is magán visel: *Atila kardja*, ami egyben a földrajzi eredetre is utal, hiszen egy IX. századi magyar szablyáról van szó. [812.] Miután a magyarok 896-ban még csak a Kárpátok közvetlen előterébe érkeztek, de nem érték el az Alföldet [813], ezért kételkedhetünk eme korai datálásban.

Az aacheni dómkincstár őrzi *Nagy Károly vadászőrtét*, melyet angolszász vagy skandináv (VIII-X. század) munkaként jelölnek, hüvelye pedig kétségtelenül angolszász eredetű (XI. század); itt található ezen kívül *Nagy Károly vadászkiürtje* is, mely alsó-itáliai elefántcsontmunka az 1000 körüli időkből. [814]

Nagy Károly palástja, la chape de Charlemagne, melyet a metzi katedrális őrizz, valószínűleg Szicíliából, az 1200 körüli időkből származik. [815] *Nagy Károly dalmatikáját* a Vatikáni Múzeum őr-

zi, eredete a XIV századra nyúlik [816]; püspökök és diakónusok által hordott hasonló stílusú miseruhák tartoztak egykoron a német-római császárok koronázási ruhái közé.

Az aacheni dómkincstárban található az úgynevezett *Nyulas-kelme*, az a sírkendő, mely Károly sírjáról származik. Senki sem vitatja, hogy az iszlám eredetű selyemlepel a Károly-sír lezárása elődről való, vagyis röviddel 1215 előtt szőtték. [817] Régebbi, de még mindig jóval fiatalabb Károly koránál az *Elefántos-kelme*. E szintén a Károly-ereklyében talált bizánci selyemszövet készítése az 1000 körüli időre tehető [818], vagy Theophanu jegy-ajándékának részeként, a X. század második részére. [819] A harmadik tiszteletreméltó textília, amit az aacheni Schatzkammerban őriznek, a *quadrigás (négylovas kocsi) kelme*. A késő antik arénajelenettel díszített selyem „a legrégebb és legjelentősebb figurális bizánci szövetnek” számít, és lehet, hogy Károlynak szóló ajándék volt. Az összes többi Károly-kincssel ellentétben ennek a szövetnek a legközelebbi párja egy VI. századi szíriai kelme, és ezért a VI. század és 800 (Károly megkoronázása) közé datálják. [820] Ez a selyem bizonyára a késő antik századokból maradt meg.

Halberstadt városa jelentőséget tulajdonított annak, hogy ne „csak” I. Ottó legyen az alapítója, Magdeburghoz és Merseburghoz hasonlóan, hanem ezenkívül személyesen Nagy Károly is. Jóllehet a dóm számára szőtt arcképes Károly-szőnyeg nem Károly korából származik, hanem a XIII. század első feléből. [821]

Nagy Károly ún. vizeskancsóját a Saint-Maurice d’Agaune-i (Wallis) apátságban őrzik. Elismerik róla, hogy a foglalat Karoling-eredetű, továbbá azt is, hogy - abszolút ritkaságként - avar hatásokat mutat, míg a zománcmunkát a XI. század első felére helyezik. [822]

Nagy Károly ajándékozta állítólag a szász Widukindnek annak megkeresztelésekor a Wittekind-ereklyét, melyet a berlini kastélymúzeumban őriznek. Az *engeri ifjú (Burse aus Enger)* többszörsően is VIII. századi kortárs műnek számított, ma azonban a IX. század első felére kalibrálják. „Így már kronológiai okokból tárgytalan az engeri szobor és a Nagy Károly vagy Widukind közötti összefüggés.” [823] Időbeli elhelyezkedését a vele összevethető

anglo-Karoling-omamentikát viselő darabok alapján vezetik le. [82.4] így azonban a Tasziló-kehely és gyertyatartók közvetlen időbeli közelségébe kerül, melyekről már kimutattuk, hogy VIII. századi keletkezésüket el lehet felejteni, ugyanis valódi helyük a korai XI. században van. Ugyanez áll a bécsi kincstár *Stephansburse* szobrára, melynek eddigi kormeghatározását Wolfgang Braunfels egy „talán”-nal enyhítette és „pontosította”. [825]

A *bécsi koronázási evangeliáriumot* állítólag az 1000. évben találták meg Nagy Károly térdein, amikor III. Ottó felnyitatta a sírt. [826] Míg nem miniatúrafestészetét megvizsgálva ezt is meg kellett fosztani Karoling-eredetétől.

A hivatalos álláspont tehát ekképp foglalható össze: a 22 drágaság közül - a három későbbi Károly-relikviát nem hozzászámítva, ellenben a birodalmi koronát igen - elvben összesen ötnek lehet valami halovány köze a IX. századhoz, Károlyhoz viszont a legjobb esetben is csak az általunk még nem vizsgált evangéliumos könyvnek. Egy Károly-kincs a X. századból való, kilenc az ezredfordulóról és a XI. századból, kettő a XII., három a XIII. és egy a XIV századból, míg a legrégibb a VI. századra, vagyis a kései ókorra marad.

Szobrok

Kijózanító körsétánk után még hátra van a metzi katedrális kincseinek egyik leghíresebbike, a kisméretű *lovasszobor*, melyet a Louvre-ban őriznek. Amennyire ismert e bronz mestermű, eredete legalább annyira vitatott. A lovast mondták már Nagy Károlynak, Kopasz Károlynak, olykor csak késő Karoling-harcosnak. [827] A ló részben Karoling-, részben reneszánsz korabeli [828]; találni olyan minősítést, hogy ló és lovas egyaránt reneszánsz műnek számít. [829] Egy újabb Károly-biográfia szerint a ló származhat akár a barokkból is [830], míg az Osztrák Nemzeti Könyvtárban 1993-ban rendezett „Nagy Károly és a tudomány” című kiállításán antik műként jelölték meg. Természetesen ezt az értékelést nem vették fel a katalógusba [831], így az a rezümé marad érvényben, amit Percy Ernst Schramm már 1928-ban megfogalma-

zott: „Be kell vallanunk, hogy hiábavaló minden élesemjűség, a kispasztika részleteiből nem sikerül biztos fogódzót nyerni. Minden felhozott érvel szemben találni kifogásokat.” [832]

Annyi szent, igencsak kilógna a IX. század művészetéből [833], mert az állítólagos császárportrét nem követi egyetlen további sem egészen I. Barbarossa Frigyes cappenbergi fej portréjáig. Ez számít a „a Karoling-idők óta a nyugati művészet első független portré-ábrázolásának” [834], vagyis *hosszú, 300 – 360 évnél szűkebb szünet után született volna csupán egy újabb mű* (jóllehet egy nagyalakú portréje nem vezethető le közvetlenül egy apró lovas-plasztikából).

Egyébként is kettős kezdete van a közép-európai pasztikus művészetnek. Az első Nagy Károlyhoz tartozik, aki, mint tudjuk, a szobrászat iránti érzéktől vezérelve Teodorik szobrát is elszállította Ravennából Aachenbe. Erről a kezdetről tanúskodik a lovasszobor, a lorschei kőfej [835], s talán a corveyi stukkófigurák, valamint a vitatott müstairi Károly-alak (a graubündi [Svájc] Münsterben lévő Sankt Johann templomában). Vitatott annyiban, hogy egyfelől úgy tartják számon mint Károly kortársi, bár kissé provinciális portréját [836], másfelől mint 900 körüli ideális ábrázolást [837] vagy a kései XII. századból származó munkát. [838] Határozottan a XII. század mellett szól, hogy előtte nem ábrázoltak egyetlen császári körszakállat sem - hacsak nem Müstairben. [839] Bárhogy is simítsák el a vitát, tény marad: „Valójában egyáltalán nem játszanak szerepet (ti. a körplasztikák) a Karoling- és ottoniánus korban.” [840]

A szobrászat 1000 körül kezdődik

Röviddel 1000 előtt vagy a környékén indul meg a szabadtéri pasztika második, valódi felvirágzása [841], mely az elsőt, az épületszobrászatot követi. [842.]

A *faszobrászat* fejlődése talán helyesen határozható meg egy 970 körüli indulási dátummal. Abban viszont már kételkedni lehet, hogy első példája, a hatalmas kölni Gero-kereszt ebből a korai időből származik. Kormeghatározását Gero érseknek (meghalt 976) köszönheti, aki a megbízónak számít. [843] Günther Binding jól saccolt, amikor az 1000 körüli időre helyezte [844],

mások viszont akár 200 évet is fiatalítanak rajta. [845] Legnagyobb valószínűséggel az esseni apátsági székesegyház arany Madonnája [846] és a ringelheimi feszület számít az első fából készült nagypasztikának, 1000 tájáról. Az említett kereszt bemutatóskor már tisztázódott, hogy nem létezett Karoling-szobrászat: „A ringelheimi feszület, amennyire tudjuk, a legrégebb nagypasztikák közé tartozik, melyeket - miután az antik szobrászat végét követően évszázadokon át tartózkodtak a pasztikától - a korai középkorban alkottak meg ismét.” [847]

A Gero-keresztel ellentétben egy püspöki pásztorbot „989 előttről” származó, elefántcsontból faragott feje számít a „kevés biztosan datálható X. századi faragott alkotás egyik fennmaradt darabjának”. [848] A nagy- és kisplasztika megjelenítésére kiváltképp Bemward remekművei szolgálnak, melyek valamennyien hildesheimi püspökségének (993-1022) korából származhatnak: *bronzból* a dóm ajtajai és a Bernward-oszlop, *ezüstből* a Bemward-kereszt és gyertyatartók, *kőből* a quedlinburgi alapítványi templom oszlopfői, *elefántcsontból* a Bemward-bot és Erkanbald apát görbített pásztorbotvégei, *fából* a ringelheimi feszület és a nagy arany Madonna. [849] Ezek alapján tapasztalható meg, miként szárnyalta túl a nyugati pasztika bizánci példaképeit.

A kőszobrászat kezdetét a kutatók többség 1000-re teszi. [850] A legkorábbi németországi példák közé tartoznak a kölni Szt. Pantaleon faragott figuráinak töredékei; ugyanúgy a X. század végéhez kapcsolják őket [851], mint az első Heribert-épület szobraiit Köln-Deutz-ban. [852.] Franciaországban látni a legrégebb domborműveket 1020-ból. [853] Ezt az értékelést a Saint-Genis-des-Fontaines-ben található domborművekkel díszített portálzáró kő alapján készítették, melynek felirata az 1019-1021-es évekre utal. [854] E példák világítják meg legjobban a bennünket foglalkoztató kérdéskört.

Először is, ez az ajtószemöldök abból a csoportból származik, amely hús, vele összehasonlítható darabból áll a kelet-pireneusi - a főhegyerinctől délre és északra egyaránt megtalálható - művészetben, tehát egyáltalán nem izolált alkotás. [855] Rovátkolt ornamentikájának „primitivizmusa” alapján joggal nevezik „elő-Karolingnak”, habár nem így datálják. [856] Velük összevethető

„primitív” fejek után kutatva Civaldaléban bukkanunk valami hasonlóra, vagyis a longobárdok első itáliai székhelyén. Az ottani Ratchis-oltárt szintén elő-Karolingként értékelik, a belevéssett hercegi név miatt azonban 737-744-re teszik keletkezési idejét. [857] Szerfölött hasonló műalkotásokkal van dolgunk, melyek közzé nemcsak 280 év ékelődik, hanem az egész, lényegesen érettebb Karoling-művészet is.

Észrevételeink figyelembevételével feloldhatók az eddigi elmentmondások: az úgynevezett VII. századi elő-Karoling-művészet a valóságban gyakorta inkább provinciális művészet a X. és a korai XI. századból; a választékos munkák, mint Civaldales stukkófigurái pedig a VIII. századból, előrébb kerülhetnek akár még a XII. századba is. [858] Részben azonban továbbra is elő-Karoling-művészetként jellemezhető, lévén a Karoling-művészet is megiffodik: ha elméletemet elfogadjuk, ez a stílusirányzat valójában az 1000 körüli idők udvari művészetét jelöli!

Kiegészítésül s egyben zárásképp vegyünk három elefántcsont táblát szemügyre: a frankfurtit (Sanctus-ének), a bécsit és a cambridge-it (mise Introitus). Jóllehet stílusbeli felfogásuk olyan markáns, hogy egy és ugyanazon metszőnek tulajdonítják, időbeli rögzítésük nagy kihívás: „Az újabb irodalomban is ingadozik a kormeghatározás: teszik 875 köré, de a X. század végére is.” [859]

Nem várhatunk mást akkor, ha egy művészeti fejlődésszálat két részszállra bontanak szét, melyeket aztán nem sodornak egygyé, hanem egymás után sorolják. Csak az időszámítás átállításával válik először érthetővé, hogy a kelet-pireneusi plasztika nem „ősrégi” mintákra nyúlt vissza, melyek az akkor már majdnem száz éve halott Karoling-művészet előtt keletkeztek - a „mintaképek” ugyanabba az időbe tartoznak, mint a kelet-pireneusi „utánzatok”.

Fölöttébb szoros stílusbeli hasonlóságokkal találkozunk a tiszta *épületszobrászat* területén is. Egyértelműen megjelenik a comaskoknál, azon longobárdoknál, akik már elég korán nekifogtak plasztikákat alkotni, s korántsem melleleg munkásokként vettek részt a speyeri dóm építésében. Felső-Itáliában gyakorlatilag nem különböztethetők meg a Karoling- és a román oszlopfelek. [860] Ezért nem kell a Karoling-longobárd időket reprezen-

tálnia a comask művészetnek: az egyértelműen a X. és XI. századi lombard irányzat képviselője.

Egészen hasonló a helyzet a francia területeken is: „Avoluták-ból, rozetták-ból és fonatokból álló finom ornamentikával ellátott oszlopfők [861] a Karoling-díszítőmotívumokra emlékeztetnek, és részben a *megtévesztésig hasonlónak* látszanak: a déli apszis egyik oszlopfője *teljesen megegyezik* a lombardiai Aliate egy oszlopfőjével, s ezt a templomot legkésőbb 880-ra datálják.” [862.]

A legrégebb szobrok

Ellentétben az általam felvetett „fiatalító” javaslattal, idáig csak olyan törekvéseket ismerünk, melyek a szobrászművészet második kezdetét az elsővel akarták összehozni, és a Karoling-korba visszahelyezni. E kísérleteknek határozott lökést adott Christian Beutler, akit kétség fogott el a XI. századi német szobrászat vizsgálata során, mondván, az idevágó alkotások néhány darabjáról „sokféle más - történeti, építészettörténeti, ikonográfiai és egyéb - okból bölcsen belátható, hogy a IX. században keletkezett, nem pedig az Ottók korában, vagy később”. [863]

Miután Jean Taraion igazolta Beutlert az új dátummeghatározásban, ő egy XIII. századnak hitt feszületet átvitt a VI. századba. [864] Bizonyítása azonban nem tudja megszabadítani a keresztet középkori vonatkozásaitól, csak azt tisztázza, hogy az állítólag oly messze fekvő kései antikvítás megtévesztésig hasonló formanyelvvel bírt. [865]

Még frissebb Beutler azon kísérlete, hogy az „Udenheimi feszületet” visszadatálja a XII. századból a nyolcadikba. Az erről folyó vita ideiglenes kompromisszumként a XI. század közepét eredményezte. [866]

Hasonlóképp a Karoling corveyi kolostortemplom nyugati bejáratí építményén is közvetett bizonyítást végeztek, miszerint a pillérek egykor négy nagyplasztika állt stukkódíszként. [867] Ez a IX. századba helyezné a nagyméretű plasztika kezdeteit is.

Jómagam osztom Beutler azon gondolatát, „hogy a középkori szobrászat kezdeteiről áthagyományozott történelemlképünk nincs rendben” [868], ám határozottan azt javaslom, hogy az ál-

lítólagos IX. századból származó minden szoborművet soroljunk a 970 utáni időbe! Corveyban csak 1150 felé került sor átépítésekre, úgyhogy több mint egy évszázad állt rendelkezésre az említett stukkómunkálatok elvégzésére. A nagyszabású stukkószobrászat virágkora amúgy is erre az időre tehető Németországban. [869]

A plasztikát illetően tézisem kettős értelemmel bír: egyfelől a szobrászat állítólagos felvirágzása még 1050-ig, sőt 1100-ig jelentős késedelmet mutat [870]; a „Karoling-impulzus” itt éppoly kevésbé érezhető, mint bármely más művészeti ágban. Másfelől viszont a kereken három évszázad eliminálásával sokkal szorosabbá válik az érintkezés a kora román és az antik művészet közt, hisz egy ezredfordulós műalkotás immáron nem 524 év távolságra helyezkedik el „Róma bukásától”, hanem csak kb. 224. évnnyire; fél évezred helyett már csak néhány művészgenerációnak kellett a kapcsolatot tartania a „rég” és a „modern” között. Művek, melyeket eddig a kérdéses három évszázadon belül szemléltünk, közelebb kerülnek az antikvitáshoz és a romanikához is. Hogy egy példát hozzunk: egy 820-ból származó oszlopfő az eddigi számítás szerint 344 évvel Róma bukása után keletkezett, és 200 évvel az épületplasztika kezdete előtt; az új, 1023-as dátumra történő áthelyezés után pontosan ezen épületszobrászat kezdetéhez tartozik, s csak 250 év választja el az antikvitástól. [871]

Végezetül még említsük meg az aacheni székesegyházban álló *császári trónt* is, amely előtt a legenda szerint maga Napóleon is eltűnődött a világ folyásán. Friedrich Heer hatalmas körpanorámát fest: „Aki az aacheni dómban Nagy Károly kötrónusa, e királyi szék elé lép, az annak a »Karoling« Európának reprezentív emlékműve előtt áll, mely Európát lényegi struktúráiban egy egész évezrednyire akkor alapítottak meg, egészen 1945-ig átívelően.” [872]

Theodor Haeckerre még nagyobb hatással volt a „németek legborzongatóbb, és tartalmilag leggazdagabb emlékműve” [873], nem sejtve, hogy ma már egyáltalán nem beszélnek Karoling-trónról, mert „mai formájában természetesen csak Nagy Ottó 936-os koronázására alkották meg”. [874]

Az állítás a Károly-trón pallóiból is levezethető: ezeket a den-

drokronológiai* vizsgálat szerint olyan fákból készítették, amelyeket 935 táján döntöttek ki. (Igaz, a mai látogatók már csak az 1000 évvel fiatalabb, 1936-os trónrekonstrukciót látják.) E szkeptikus belátások tudatában forduljunk immár Károly építményei, azokon belül pedig különösen az Aachenben emelt főműve felé.

Az építkezések

Az építtető Nagy Károly két okból is misztikus. Alkotásaiból túl kevés maradt fenn, amit persze nem róhatunk fel neki. Viszont rejtélyesebb, hogy ez az igen kevés olyan progresszív, hogy minden további nélkül lehetne két-három évszázaddal fiatalabb. Az csak tovább fokozza zavarunkat, hogy miközben Károly inkább a tudományokat támogatta, mint az építészetet, hogyan is lehetséges, hogy „az építészet fellendülése megelőzte a tudományokét”. [875]

Az extraklasszis építtető

Nagy Károly és mindkét utóda, I. Lajos és I. Lothar császár állítólag szakadatlanul építkezett. Uralkodási idejük alatt (768-855) a statisztika 544 nagyszabású épület elkészültét tartja nyilván: 27 katedrálisét, 100 királyi palotáét és 417 kolostorét. Csak a 44 éven át háborúskodó Károly uralkodása alatt 16 katedrális, 65 királyi palota és 232 kolostor nőtt ki a földből, azaz 313 igencsak jelentős épület. [876]

Sőt, Pierre Riché „néhány száz királyi palotát és *villáé-1*” ismer Károly korából [877], míg Iris Zilkens 250 rezidenciát említ. [878]

A Mann által elkészített összesített statisztika a 476 és 855 közötti „szűkös időkről” azt közli, „hogy egészében 1695 nagyszabású épületről» tudunk, 312 katedrálisról, 1254 kolostorról, 129 királyi palotáról. [...] Mindezen építmények közül régészetileg csak 215-öt vizsgáltak meg, s csak töredékükönél találni maradványokat. Azok az épületek, melyek egészben vagy akár lényeges re-

*Dendrológia (gör.): a fás növények tanulmányozásával és leírásával foglalkozó tudomány.

szeikben még állnak, *hovatovább a tíz ujjunkon összeszámolhatók*, és a würzburgi Schlofibergen álló kicsiny Mária-kápolna kivételével egy sincs közöttük, mely a kora Karoling-időbe tartozik. A VIII. századból az utolsó évtized kivételével szinte semmi sem maradt ránk.” [879]

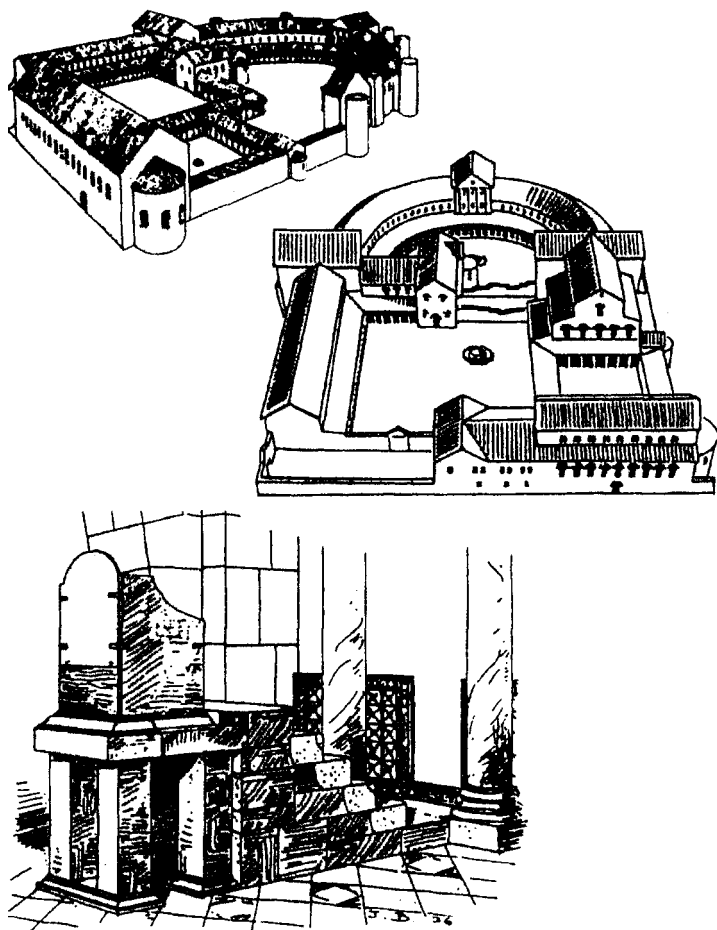
Ez a látélet még ijesztőbben hat, ha tudjuk, hogy a würzburgi kápolnának időközben „el kellett hagynia” a Karoling-kort, hiszen 250 évvel megifjodott. „A várbeli, csak a korai XI. században emelt körtemplom szemmel láthatóan folytatja a korai Mária-templom tradícióját, amit eddig régészetileg nem tudtak igazolni, és a hegy lábainál lévő völgybeli településben is állhatott volna.” [880]

De az újabb ásások sem bővítették a leletanyagot az elmúlt 27 évben. Carlrichard Brühl 1974-ben a késő római „praetoriák-ból” szerepéből és ama nézettől vezérelve, hogy a városi palotákat a „praetoriákhoz” hasonlóan bizonyosan elfedték a modern városközpontok, ekképp panaszkodik:

„/í korai középkorra vonatkozó régészeti leletek tekintetében ha lehet még rosszabbul állunk, amennyiben az összehasonlítás egyáltalán nem lehetséges. Ez egyébként egyformán érvényes a városi és a vidéki palotákra is. Ahol egykor Compiègne és Quierzy, Ver és Verberie, Attigny és Servais nagy frank palotái emelkedtek, ma szántók és mezők terülnek el. Cseppet sem jobb a helyzet Itáliában, hogy csak Corteolonát és Monzát, Marengót és Auriolát, Sennát és Sospirót említsem, néhányat a legismertebb paloták közül.” [881]

G. Fehring [884] a „kutatás nem kielégítő minőségére” panaszkodik, és *négy feltárt palotát* nevez meg: Aachent, Frankfurtot, Ingelheimet és Paderbomt. Günther Binding alapművében csak igazolni tudja ezt a négyet, mindamellett megnevez még három palotát, vélhetően Karoling-maradványokkal: a Konstanz melletti Bodmant, a mühlheimi Broich-ot, és a zürichit. [885] Ezenkívül régészeti utalások legfeljebb még Annappes-ben, Doué-la-Fontaine-ben, Quierzyben és Wormsban találhatóak. [886]

Senki sem tudja megmondani, mi történt az összes többivel, melyeknek létéről a források beszélnek. Nem találták meg a legjelentősebb délkelet-német kastély maradványait, melyeknek a

9. kép

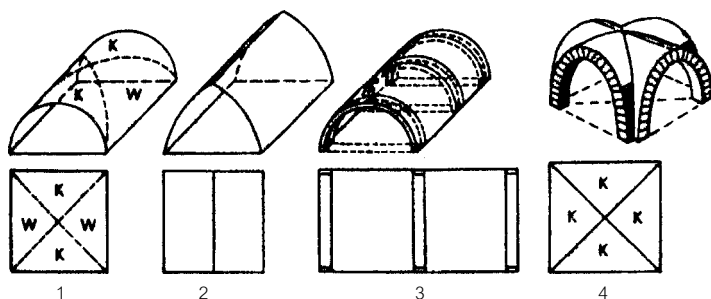
Ingelheim: Karoling-kastély templom nélkül. Mai rekonstrukció templom nélkül, a korábbi templommal [882]

Aacheni palotakápolna: trónszék 1936-ból, a 936-os állapot inspirációjára [883]

mai, jól feltárt *Regensburg* város területén belül kellene feküdnie: „Nagy Károly kastélyának, holott két évet rezideált *Regensburgban*, a fekvése alig ismert.” [887]

Ez az idegesítően ambivalens tényállás Richard Strobelt a következő kétségbeesett, s egyben nevetséges kijelentésre ragadtatta: „Karoling-és ottoniánus lakóépületekről alig van tudomásunk. Hogy léteztek, s nem csupán műlelkony faanyagból készültek, feltételezhető, legalábbis a nagy reprezentatív épületek, mint a kastélyok és udvarházak, kolostorok és a főpapság épületei. Azonban az életmód változása, a gyakori tűzvészek vagy akár csak az *intenzív »lakás«* következtében az ilyesfajta épületek csak ritka esetben maradtak ránk.” [888]

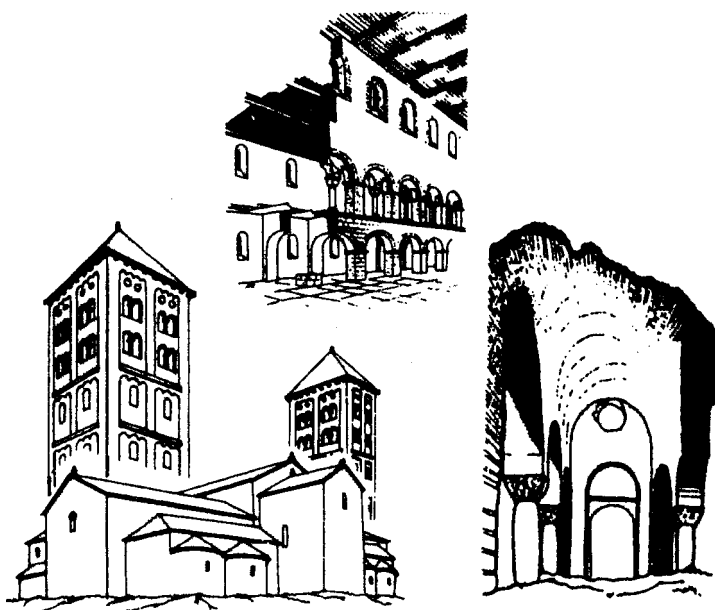
Valóban az kell-e hinnünk, hogy a kőből épült kastélyok azért mentek tönkre, mert túl gyakran súrolták fel a kőlapokat, a falhoz támasztották a lándzsákat és tologatták a ládákat? A velem folytatott nyilvános vitában Rudolf Schieffer újból felhozta ezt az érvet. Számára hihetőbbnek tűnik, hogy az épületek alapköveikkel együtt elpárologjanak, mintsem hogy az épületekről regélő oklevelek tévedjenek. [889] Vajon az oklevelek nem ingatagabbak-e, nem sokkal inkább hamisíthatóbbak-e - mint a kövek?

10. kép

Boltozatformák alaprajzzal: 1. dongaboltozat; 2. csúcsíves dongaboltozat (Cluny IH); 3. bolthevederes dongaboltozat; 4. (római) keresztboltozat

Kisvártatva jelezték, hogy a kastélykutatók Regensburgban rábukkantak valamire, őket azonban Walter Hotz megcáfolta. [891] Carlrichard Brühl időközben nagyobb világosságot gyűjtött: a kastély egyike a bizonyítékokkal legjobban alátámasztott helyeknek a keleti frank területről, melyekről nem csupán az évkönyvek szólnak, hanem 791 és 884 közötti okleveles források is. Jóllehet kifejezetten a római castrum északkeleti sarkába helyezik a róla szóló források, tovább kell kutatni utána, mert „régészetileg eddig nem igazolt”. [892]

11. kép

Boltozatevolúció két évszázaddal Aachen után I.: Hiányzó boltozat Montier-en-Derben, 1000 előtt / Kisboltozat San Michele de Cuxában; az eredeti épület 975-ből, a tornyok 1040-ből / Kezdetleges kis dongaboltozat Saint-Martin-du-Canigouban, 1009 [890]

Majd - ismét Regensburg kapcsán - arra az ítéletre jut, hogy „az állítólagos római katedrális helyzetének meghatározása régészeti eredményektől nem befolyásolt, tiszta akarati aktus(a egy kutatónak)”. [893] Mindenesetre érdekes vélekedés, különösen egy szakember szájából.

Vagy hogy áll a helyzet a római palotával, mely - az első és örök Rómában - ugyancsak nem lehetett jelentéktelen? Egy papiruszra írt privilégiumból tudunk róla, melyet a római „Schola Francorum”-nak adtak. A szöveg soraiból („actum est in palatio iuxta Vaticano ad basilica Sancti Petri apostoli”) kitűnik, hogy Nagy Károlynak tulajdonítható egy Rómán kívüli palotaépítmény. A „Konstantini adománylevél” szerint, mely állítólag éppen akkor bukkant fel, a császár nem szállhatott meg és lakhatott a városfalakon belül. A későbbi hatalmasságok követték őt, egy kivételével: III. Ottó a monda szerint az Aventinuson, valójában a Palatínuson építkezett. [894] A Péter-dóm közelében álló palota azonban „nyilvánvalóan nem élte túl az investitúra-harcot”. [895] Valószínű, hogy így áll a helyzet - a Károly-féle palotával kapcsolatban viszont van egy rossz hírünk: a „Scola Francorum” papirusz privilégiumlevélről C. Brühl [896] alapján tudjuk, hogy hamisítvány.

Szegényes gazdagság

A középkori régészet többnyire hiába kutat a Meroving- és Karoling-épületek nyomai után, s minden egyes felsülésével csak az üres évszázadok teóriáját támasztja alá. Nekem sokkal könnyebb a dolgom. Csupán annyit kell tennem, hogy a fölöttébb csekély számú maradványhoz új alkotókat rendeljek hozzá. Az ingelheimi mintaátadás során - közreműködésem nélkül - ez már részben meg is történt: a Karolingnak tartott palotakomplexum kellős közepén épült templom már nem számít Karolingnak, ami az ásatást és a rekonstrukciós munkát végző Chr. Rauch (1908-1914) számára még nem volt egészen magától értetődő, noha ennek az összkoncepcióból kiindulva is egyértelműnek kellett volna lennie. Ma már bizonyosan tudjuk [897], hogy a templomot csak 950 után emelhették. Kizárólag a Károly iránti, a

nibelunghúségre alapozó szeretet mentette meg magát Ingelheimet attól, hogy átdatálják a X. századra. Nijmegenhez hasonlóan egyébként itt is feltűnik, hogy Barbarossa Frigyes felújította a Karoling-palotát, sőt, egészen közel az Einhard-apátságához egy palotát emeltetett. [898] E császár egyébként igen gyakran tűnik fel afféle Károly-epigonként.

Éppily nehezen mutatható ki Károly korából a kolostorépítő tevékenység. A birodalom erdeiben minden egyes évben több mint öt kolostort emeltek [899], de csak egy aprócska töredékük-nél bizonyíthatók Karoling-nyomok. Semmit sem tudunk például arról a kereken 50 kolostorról, melyeket frank szerzetesek a Loire és a Földközi-tenger között elterülő vidéken alapítottak; semmit nem tudunk arról a másik 25-ről sem, melyek az Alpoktól délre, főként Lombardiában épültek. Ernst Adam ezért kizárólag a St. Gallen-i kolostor tervét veheti alapul a tájékozódáshoz, „mivel *nem őrződött meg egyetlen Karoling-kolostorlétesítmény sem* - hiszen még álló szerkezetegészeket csak a XII. századi ciszterci kolostorok közül ismerünk”. [900] Mindenesetre a kolostorépítéssel területén megnyilvánuló „nem tudásunkat” már csak a „*vidéki építészet területén megnyilvánuló nem tudásunk*” múlja felül. [901]

Maguknál a *templomoknál* sem jutunk túl könnyen az egy tuca-ton: Aachen, Lorsch és Corvey, a steinbachi Einhard-bazilika, Fulda, Reichenau és Seligenstadt, a (kétséges) kölni dóm, a Sankt Justinus Hoechstben és Maastrichtban, Saint-Riquier és Saint-Denis. Szerencsére „ezen mintaképek közül többet *szó szerint lemásoltak 950 után*” [902], különben az ottoniánus utánzatok hiányában még kevesebb fogalmunk lenne az eredetiekről. Ebből a szemszögből maradjon nyitva a kérdés, hogy az ottoniánus császárok miért elégedtek meg a másolatokkal, noha a bizánci császárokkal a művészi vezető szerepért is versengtek.

További statisztikai adatokat nyerhetünk a *szakrális francia romanika* kompendiumából. Marcel Aubert [903] 417 templomhoz és kolostorhoz többé-kevésbé részletes építéstörténetet mellékel, melyekből ha konkrét számok nem is, tendenciák azért mindenesetre kiolvashatók. A román stílusú építmények többsége XII. vagy XIII. századi; 143 eredete a XI. századra, 18-é a X.

századra nyúlik vissza. A dokumentumokból kiindulva 37 esetben antik, 65-ben Meroving- és 66-ban Karoling-gyökereket neveznek meg. Amikor azonban konkrét maradványokról esik szó, lényegesen csökken a létszám: antik nyomok gyakorlatilag hat építménynél, Meroving egyetlen egy esetben, Karoling-pedig hat-tíz építménynél mutathatók ki. Ehhez tudni kell, hogy például a „falak talán még Karoling-eredetűek” [904], megjegyzés csupán annyit jelent, hogy vöröses malter mutatkozik, ami az építészettörténészek számára a Karoling-falak „vezérfossziliáját” jelenti. A zárókövetkeztetés itt is csak így hangozhat: a Karoling-építmények gyakorlatilag nyomtalanul eltűntek.

Nyomtalanul tűnt el Károly híres mainzi *Rheinbrückéje* is, mely fából készült, és „amelynek építését egész Európa végezte közös, de jól felosztott munkában”. [905] Tudomásunk szerint még életében felgyújtották a révészek, akik munkahelyükért aggódtak. Ugyanakkor csak gyorsan bekövetkező halála [906] akadályozta meg, hogy immár kőhidat emeljenek. Ennek ellenére megépítettek - 1000 évvel később, az 1862-es évben. [907] Ekkor ível a római kor, Nagy Konstantin (315 körül) óta először újra tartós híd a Rajna fölött Bázeltől északra is. [908] Károly mint „Pontifex” (hídverő) tehát aligha előzheti meg korát. Viszont ezen az alapon Einhard, aki tudott kőhidakról, netán abba a XII. századba helyezendő, melyben először - Regensburg (1135-1146) - építettek ilyen hidakat?

Boltozatépítés

Az Aachenben fellelhető anakronizmusok jobb megértése végett képzeljük magunk elé, mit tanítottak eddig a *boltozatok fejlődéséről*. Néha egész egyszerűen elkerülik a figyelmet Aachen és germigny-des-prés-beli társainak „csodálatos” boltozatai, miközben közvetlenül ívet húznak az antikvitásból a román korba: „Európában az ezredforduló és az azt követő időszak elérékezéséig kellett várni, míg a romanika felvirágzásával először Franciaországban, valamivel később Németországban és Itáliában a boltozat-technika ismét gyakrabban gyürkőzött neki nagyobb feladatoknak.” [909]

Mivel az aacheni kupola felépítése éppenséggel nagy feladatnak számít, ezért e mesterművet több szempontból is bemutatjuk, hogy tisztában legyünk az építészet általános fejlődésével. Hasonlóképp jártak el már 60 évvel ezelőtt: „A keresztboltozat szinte egyáltalán nem fordul elő (a germánoknál); csak a Karoling-korban találni egész elszigetelten (Aachen); alig ritkább a kupolaboltozat*, hisz annyira kivételes, hogy rendszerint sem a keresztboltozatot, sem a kupolát nem kell a XI. század kezdete elé helyezni.” [910]

Éppen ez a germanofil szemlélet veti föl azt a súlyos problémát, hogy a faépítészetet művelő frankok, gótok és vandálok nem ismerték ugyan a kőboltozatot, és nem is tudtak ilyet építeni, de „ritkán” és „rendszeretlenül” azért mégiscsak felbukkan náluk. Vajon milyen az az építőművészet, mely csak egy-két építmény esetében valósítja meg a bonyolult, nehéz boltíves szerkezeteket, hogy aztán újra elfelejtse, majd sokkal később újra feltalálja? Milyen érthető meg az aacheni összművészeti alkotás a maga egészen különböző boltozatos formáinak sokaságával, ha tudjuk, hogy bolthajtást először csak a X. század vége felé használtak, s akkor is jóval kisebb méretekben?

Hogy milyen nehéz volt az (újra)kezdés, egy részlettel tudjuk érzékelteni. Az apszisoknak korábban csak úgy tudtak boltozatot készíteni, mint a hajónak, mivel negyed gömbből álló lapos kupolájuk kisebb tolóerőt fejtett ki, és a központi tér zárófalára támaszkodott. Az első tapogatózó kísérleteknél mégis felmerülhetnek problémák, amint azt a legjobban megmaradt ottoniánus szakrális építményen megfigyelhetjük. Gero örgróf 961-ben a keleti részekkel kezdte meg a *gemrodei alapítóványi templom* építését. Hogy az épületszerkezet szilárdságát ne veszélyeztessék, egyetlen egy ablakot sem mertek a falba vágni. [911]

Boltozatos hajókat először egy olyan területen fedezünk fel, mely magába foglalja Észak-Spanyolországot, a dél-francia területeket és Burgundiát. A legkorábbi kezdetek után, mint a 975-re

*Kupolaboltozat (vagy más néven félgömbboltozat): főleg kör alakú terek lefedésére használt boltozat, mely vállvonalánál folyamatos alátámasztást igényel, ezt általában kiemelkedő úgynevezett kupoladobbal oldják meg.

elkészült *Saint-Michel de Cuxá* - mely 1040-es formájában maradt fenn a francia Pireneusokban álló, 1009-ben felszentelt Saint-Martin-du-Canigou tartozik a legrégibb, többtámaszú boltozattal ellátott templomok közé. A rendkívül szerény, három és fél méteres fesztáv azonban önmagáért beszél. [912] Most csak annak a sejtésünknek szeretnénk hangot adni, hogy mind a boltíveit tetőzet, mind a szakrális torony gondolata a mór Spanyolországból érkezhetett. Córdobaiban az ottani mecset több boltszakaszát boltívvel - igaz egészen más technikával - látták el 950 után, és egy magas minaretet emeltek. [913] Mindkét építészeti forma előképeit Szíriában kell keresni [914], ám nem mutatható ki közvetlen út Bizáncon át Közép-Európába. A híres patkó alakú ív is ezen a kerülő úton vándorolt Szíriából Spanyolországon át Germigny-des-Prés-be.

A Loire területén találjuk az ugyancsak többtámaszú boltozattal ellátott, s a bevezetőben már említett *toumou*-i *Saint-Philibert* templomának előcsarnokát, mely ugyanabban az 1009-es évben készült el. Nartexe a legkorábbi, még álló, minden részén boltíveit nagyszabású létesítmény. [915] A szomszédos *Farges Saint-Barthélemy* templomának még megvan az egykori főhajó boltozata, mely jellemző módon csak 3,4 métert ível át. [916] A *dijoni Saint-Bénigne* boltozatos, ma nagymértékben elpusztult rotundáját 1001-től 1008-ig építették. [917]

Katalóniában a *montbui-beli Santa-Maria* [918] és a *cardonai San Vincente* [919] nevezhető meg. Cardona háromhajós, pilléres bazilikáját a középhajóban lévő, hosszított boltozattal* és a mellékhajók keresztbordás boltozatával 1040-ben fejezték be. Róla leolvasható: a „román stílusú építőművészet megtalálta érvényes formáját”. [920] Nem utolsósorban ezért húzzák meg ebben az időben az előromán és a román stílus közötti választóvonalat.

Nagyobb fesztávokat azonban továbbra (ismét?) sem küzdenek le. Hiszen 1050-ig a középhajókat főként lapos tetővel vagy nyitott fedélszékkal** látják el, a mellékhajókat keresztbordás

*Hosszirányú boltozat: a hajó tengelyirányában boltozott.

**Az épületeket a boltozatok felett időjárás és vízálló burkolattal, tetőhéjazattal kellett ellátni, ennek hordására, alátámasztására szolgáló, általában fa anyagú szerkezet a *fedélszék*.

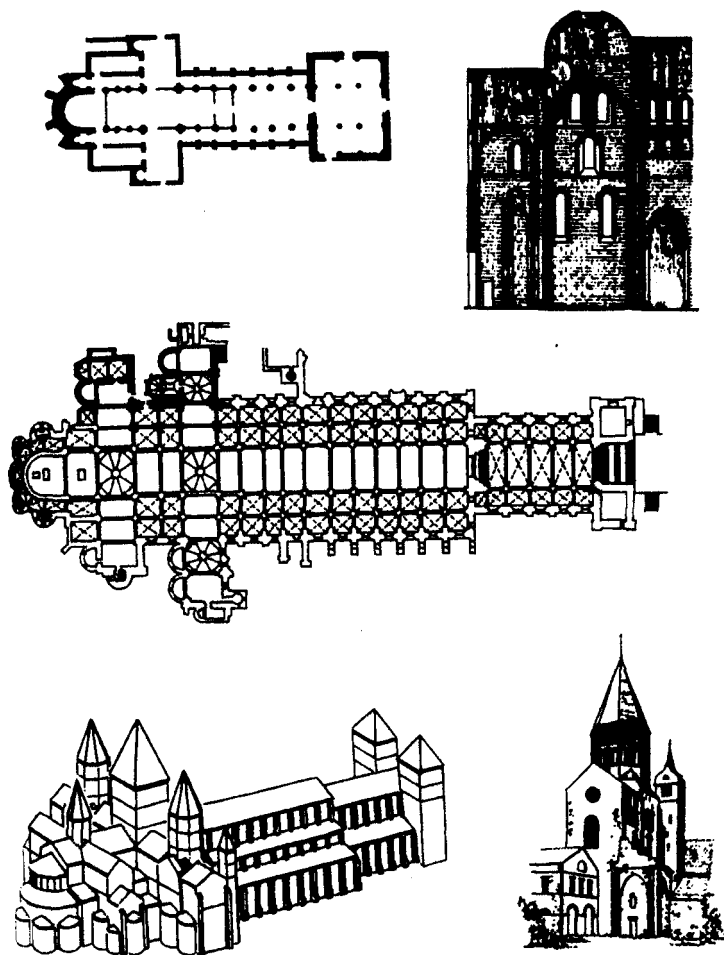
boltozattal zárják, az empóriumot* fedélszékkal fedik. [921] Ezek a szerkezeti formák az évszázad közepe után sem hálnak ki. Azon francia templomok közé, melyeket ebben az időben teljesen beboltoznak, és nagyobb építménynek tekintenek, a *Saint-Savin-sur-Gartempe* és a charentei *Lesterps* temploma sorolható. Lesterpsnél, amelyet 1030 és 1070 között húztak fel, „már eléggé tökéletesedett a technika ahhoz, hogy lehetővé váljon az épület egészének beboltozása bolthevederekkel megerősített szerkezettel. Az 1060-as évben kezdődött Saint-Savin-sur-Gartempe építése: figyelemre méltóan merész szerkezet, tekintettel a körpillérek magasságára és a kőboltozatra”. [922]

Cluny II-t nem említhetjük itt, mert a 955-től 981-ig végzett építkezést 1000 után átalakították, és középhajóját először csak 1050-ben boltozták be [924], ezt azonban újra és újra vitatták. [925] Ellenben szó lehet *Speyer I-ről*: itt 1050 és 1060 között boltozták be az oldalhajókat: a 7,75 méter széles oldalhajók 70 méter hosszúságban elérik a 14,7 méteres magasságot. Ugyanakkor a sokkal szélesebb középhajó - önmagáért beszélő tény - ebben az építési szakaszban még nem volt beboltozható. Megjegyzendő: ez az épület számít általában a császári építészet kezdetének.

A *boltozdos technika* első csúcspontját a *romanikában* éri el 1100 környékén. Az 1095-ös és 1096-os években Franciaországban három nagy épületet látnak el teljes boltozattal: Limogesban a Saint-Martialt, Toulouse-ban a Saint-Sernint és *Cluny III-t*. E híres templom egy végigfutó csúcsboltozatot kap mintegy 30 méter magasságban. [926] Jóllehet ez a boltíves tetőzet szerkezetileg könnyebben megépíthető, mint a keresztboltozat, 1125-ben mégis beszakadt. [927]

Speyer II, mint császári építmény kimondottan külön eset, főhajóboltozata a XII. század első éveiben „borult falaira”. Amikor IV Henrik császár 1080-tól átépíttette az épületet, az oldalboltozatok érintetlenek maradtak, megkapták azonban megnagyobbított párjukat a középhajóban. Ebből a célból megváltoztatták és

**Empórium*: megemelt ülőhely, karzat, amely a templomterekben az oldal- és kereszthajók felett emeletmagasságban húzódik végig. A hívők bizonyos csoportjainak (asszonyok, énekesek stb.) elkülönítésére szolgál.

12. kép

Boltozatevolúció két-három évszázaddal Aachen után, II.: Cluny: A II. épület alaprajza, beboltozva 981-ben / a ül. épület horizontális és vertikális rajza (1088-1118) / a legnagyobb román stílusú templomépület rekonstrukciója / a ma egyedül megmaradt maradványa a déli kereszthajónak [923]

megmagasították függőleges vetületét, hogy aztán elnyerje híres, Németország legkorábbi nagyszabású boltívét: támíveken nyugvó keresztboltozatának tetőpontja 33 méter magas. [928]

Ekkor birkózott meg a román stílus a maximális fesztávokkal is: *Vézelay* 10 méteres középhajóval, *Cluny III* 11 méteres boltozatával, a *milánói Sant'Ambrogio* 12 méteres fesztávval [92.9] és *Speyer* a maga majdnem 14 méter széles középhajójával, amit a kereszthajó 15,4 méteres belső méreteivel „helyben” túllicitál.

Németországon belül az 1138-ban elkezdett *knechtstedeni* templom számít az első teljesen beboltozott templomok egyikének. [930] Pontosan ebben az időben kezdődött el Normandiában és Ile-de-France-ban az a viharos fejlődés, melyet gótikaként ismerünk, és ami egészen új, felülmúlhatatlanul merész boltíves szerkezeteket eredményezett.

Az évezredfordulás fellendülés óta, mely a legkisebb templomokkal kezdődött, az európai építészettörténet önmagában homogén módon fejlődik. Leszámítva Aachent és a többi ún. Karoling-építményt, amelyek hihetetlen mértékben kilógnak a sorból.

Az aacheni palotakápolna

Hiányozzék bár szinte az összes Karoling-kori palotaépület, majdnem valamennyi templom és kolostor, a legfontosabb viszont, azaz Károly aacheni palotatemploma rendületlenül áll. Sem léteben, sem abban nem kételkedhetünk, hogy itt valóban „csodával” állunk szemben. De vajon „Karoling-csodáról” [931] van e szó? Hogy állunk keletkezési idejének meghatározásával? Már a bevezetőben is elbűvölve és nyugtalanul fékeztünk le kupolája alatt. Bolthajtása azonban csak az első, bár a legfeltűnőbb *anakronizmus* abban a sorban, mely több mint két tucat, idővel kapcsolatos problémát foglal magába.

A központi kupola

Senki sem kételkedhet abban, hogy az aacheni palotakápolna egy magasan fejlett építőművészet remekműve, mely mindamellett

hirtelen, előzmények nélkül és ezáltal teljesen érthetetlenül nőtt ki a földből. [932.] „Már keletkezésének idején csodás épületnek tekintették, hiszen teljesen beboltozott kőépítményként *előzmény nélküli* volt Északon.” [933]

Az értékelés annak fényében fura, hogy a „Reichsannalen”, vagyis a „Birodalmi Évkönyvek” egyáltalán nem tesznek említést építéséről, miközben Einhard arról ír, hogy „csodálatos úton és módon épült”, s „a királyságnak ékességére és javára szolgál”. [934]

Nem szabad eltitkolni, hogy megkísérelték az „előzmény nélküli” Aachent rácsomózni egy messzire nyúló fejlődési fonalra, a kísérletek azonban eredménytelenek, sőt értéktelenek maradtak: „(A központi építményre) egy csoport felső-italiai és délkelet-franciaországi baptisztérium jellemző, melyek hiánytalanul folytatódnak a IV-V századtól a XI. századig. *Az egyes építmények datálása máig évszázadokat ingadozik. A legtöbb boltíves, és a »sötét koron« át is folytatják a boltívépítés hagyományát.*” [935]

Nos, az oly nyugtalanítóan széles időszámban ingadozók nem tartoznak sem a késő antik épületekhez, vagyis a IV – VI. századhoz, sem a XI. századi korai romanikához. Mindkét csoport időbelileg jól rögzített. Csupán azon építmények kora ragadható meg nehezen, melyek állítólag a „sötét évszázadok” során keletkeztek - így viszont nem is szolgálhatnak a hagyomány hordozóiul. Ugyanez érvényes arra az összehasonlításra, melyet Ravenna és Bizánc kupolaépítményeivel végeznek folyton-folyvást, s amit rendre [936] előhúznak: „Egyetlen más ismert épület sem tanúskodik oly világosan Aachen mellett, mint a ravennai San Vitale.” [937]

Ezt a templomot 526 és 549 között építették, két és fél évszázaddal Aachen előtt - csak hogy a maga hagymakupoláival nem lehetett mintakép a sokkal nehezebb és sokkal bonyolultabb aacheni boltozat számára. Ez mindazonáltal arra vette rá Günther Badmannt és másokat, hogy tisztán spekulatív módon képzeljék el a „központi uralkodói templomok frank-gall tradícióját, mely nem kézzel fogható, mégis feltételezendő”. [938] E kérdések tisztázása után folytassuk körsétánkat az aacheni dómban.

A lépsejtszerű keresztboltozat

A kupola boltozta oktagonból átlépünk a *külső körfolyosóra*. Ha kihajtanánk, és egyenesre nyújtanánk ezt a tizenhatszöveget, akkor egy 70 méter hosszú oldalhajó keletkeznék az empóriummal együtt, melyet lent és fent bonyolult boltíves fonnák fednek.

Az aacheni kápolna földszintjén kényes probléma volt olyan boltozat megtervezése, mely közvetíteni tud a belső nyolcszög és a külső tizenhatszög között. Megoldásként egy lépformájú keresztbordás boltozatot találtak ki, „egy szögletes gyűrűboltozatot. Fiókboltozatokkal közelítették a keresztboltozathoz a nyolc főoldalon. De nincsenek bolthevederek (miként azt néhány alaprajz tévesen jelzi), hanem csak falívek**”. [939]

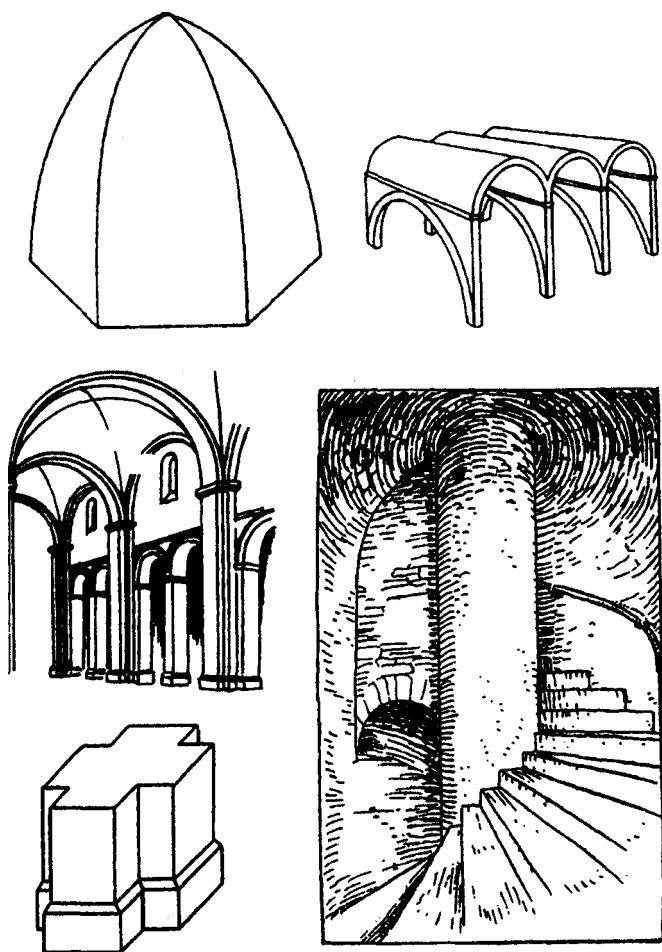
A boltozatszférának egymásba vitelének tökéletessége sok kései szemlélőt megdöbbentett. „Ez a *támívo*** nélküli keresztboltozatok körfolyosó-szerkezet a tökéleteshez közelít.” [940]

Egy hasonlóan bonyolult térbeli alakzat, a dijoni Saint-Bénigne *kórustető-rotundája* mindenesetre 210 évvel fiatalabb. Az egyedül megmaradt legelső szint kidolgozása összehasonlíthatatlanul gyengébb, mint az aachenié; ennek ellenére dicsérik boltozatát: „E körformájú kettős körfolyosó boltívei a gyűrűboltozatok és keresztboltozatok bámulatos átjárásával építőik magas tudásáról tanúskodnak.” [942]

Jean Hubert egyenesen a Karoling-építőművészet megkoronázásának tekinti ezt a sírboltot: „Mégis a legszebb megtiszteltetés, amiben a Karoling-építészet részesült, a francia forradalom előtt volt látható a dijoni Saint-Bénigne román stílusú templomában, ahol a Karoling-sírboltok keleti kör alakú épülete egy óriási, háromemeletes rotundává vált.” [943]

**Falívo*: A boltsüveg és a fal találkozásánál a boltozat terhet a támasztófalra továbbító szerkezet.

***Támívo*. A boltívet hordozó falak (gyámfalak) kidőlés elleni biztosítására a támívek oldalnyomása szolgál. A támívek eredetileg az épületek mellékhatái felett a szabadon álló támpillérekbe induló 1/4 körívnyi boltívek voltak. A boltozatot hordó falazatot oldalról 45 fokban megtámasztó szerkezet a ferde tám-boltozat.

13. kép

ÉPÍTÉSI ANAKRONIZMUSOK, II.: Kolostorboltozat / Kereszt-donga-boltozat (itt Toumus 1010-ből) / Falív a keresztboltozat támasztéaként / „román stílusú” keresztpillér / Csigaboltozat az aache-ni westwerken [941]

Hubert tehát közvetlen továbbfejlesztést lát, jóllehet a Karoling-sírboltok és Saint-Bénigne között 130 évnyi rés tátong. Ami azt is jelenti, hogy a kicsiszolt aacheni boltozatokat még későbbre kell datálnunk, mint Saint-Bénigne-t. Ez nem esik nehezünkre, ha szemügyre veszünk még egy párhuzamot. A hildesheimi Sankt Michael kriptájában ugyanolyan boltheveder nélküli keresztboltozatot létesítettek, mint Aachenben, s teljes joggal tekintik „ottoniánusnak”, hiszen - ez megbízható adat - 1010 után építették. [944] A *padembomi Bartholomeus-kápolnát* 1017-ben nem tipikus kupolaboltozattal látják el, melyet egyébként görög építőmestereknek köszönhet. [945] Csak 1030 után (és 1061 előtt) építették Speyerben az első boltozatos oldalhajókat, melyeket egyszerű keresztboltozattal fedtek. Ez a megoldás kétségtelenül egyszerűbb, mint az aacheni „szögleteit donga”, ráadásul a speyeri oldalhajók nem hordoznak boltozatos empóriumot. Ennyiben az aacheni körfolyosó, illetőleg „oldalhajó” - melynek, mint tudjuk, már a koronázási év (800) előtt kész kellett lennie -, ismét messze megelőzi a korát, zsenge 250 évvel menve elébe az építészeti fejlődésének.

A ferde támboltozat

Ha a nyugati bejárat kényelmesen elhelyezett lépcsőin felmegyünk az empóriumhoz, Aachen további boltozatformáival találkozunk. A ferde támboltozat kialakításánál a nem lebecsülendő formáló szándékhoz a szükségszerűség is társul, miszerint az oktagon falait a középső kupola tolóerejével szemben meg kellett erősíteni. Az itt alkalmazott megoldás jóval később, a virágzó romanika idején is a legjobbak közé tartozna. Az építészek ugyanis az összes külső sarokszögletből sugárirányú falakat vezettek az oktagon pillérei felé; e falak a nagy áteresztőnyílások miatt támvékként hatnak, így biztosítva a tökéletes tolóerő-elvezetést. Két párhuzamos támvég között mindig egy dongaboltozat helyezkedik el, kívülről befelé, 24 fokos szögben. [946] „A falbemélyedéssel ellátott falakon a dongák előreahajtott, gömb alakú falíveken nyugszanak, »melyek a maguk részéről a boltozat nyomását átviszik a sarkokra«. [...] Alapul az antik elképzelés

szolgál. A merészség azonban, mellyel továbbviszik, a jövőbe mutat, a későbbit sejteti: a gótika gyámíveit*.” [947] A gótika megsejtésével még többször találkozunk, ám egyelőre csupán annyit állapítsunk meg, hogy a korai romanika is rálelt erre a technikára. „Ezt a megoldást több mint kétszáz év múlva Toumus nyugati oldalánál ismétlik meg.” [948]

Az 1009-ben vagy 1019-ben befejezett tournusi Saint Philibert előtemploma teljes boltozatával és dongáival ugyanazon a fejlődési szinten áll, mint Aachen - csak hogy ő 200 évvel később épült: ez a harmadik anakronizmus! Ezen felül Aachen emelkedő dongái technikailag lényegesen előrehaladottabbak, mint a tournusi-éi. Hogy mennyivel „előz” Aachen, az a kupolafejlődés során már említett Saint-Philibert méltatása során válik igazán érthetővé: „valamennyi szerkezeti lehetőség egyesült: keresztboltozat, bolthevederes dongaboltozat, keresztirányú donga, féldongaboltozat**; a *Nyugat nem ismer más olyan román stílusú épületet, mely hasonlóan bővelkedne a szerkezeti formák kitalálásának gazdagságában*, ez egy sor szerkezeti rendszer létrehozását elővételezi.” [949]

Milyen magasra kellene dicsérni akkor Aachent, mely állítólag mégis két évszázaddal Toumus előtt született, és éppen olyan „premierekkel” szolgál: „A szerkezet és a kivitelezés az antik építőpraxis pontos ismeretéről tanúskodik. Az oktagon pillérei felveszik a függőleges nyomást, a *gyűrűkorzett* pedig a központi boltozatét. Az emporium felett emelkedő dongák tehermentesítik az árkádokat. Oldalra irányuló tolóerejük a támvízszerű *bolthevederekre* hat, a köztük lévő háromszögek gömbsüvegekkel***, a föld-

**Gyámív*: a falszerkezetek között más szerkezet (gerendafödém, boltozat, esetleg fedélszerkezet) alátámasztására feszített boltív megnevezése.

"*Féldongaboltozat* (vagy negyedköríves dongaboltozat): olyan negyedkör keresztmetszetű boltozat, amelynek záradéka az oldalfalakhoz támaszkodik. Mellékterek (mellékhajók, karzatok) lefedésére használták, a középső hajó boltozata oldalnyomásának ellensúlyozására.

****Gömbsüveg*- vagy más néven csehsüveg boltozat: négyszög alaprajz fölé szerkesztett olyan boltozat, amelyet az oldalfalak mentén emelt függőleges síkok egy, a négyszög átlójánál nagyobb átmérőjű félgömbkupolából kimetszenek. Homlokíkjai körszegmensek. A gyűrűs boltozat kör vagy félkör alakú épületrészekén végighúzódnak, belső oldalán egyetlen táma, támsorra vagy tömör falra támaszkodó, ívelt záradékvonalú dongaboltozat.

szinti körfolyosó egy szögletes gyűrűalakú dongaboltozattal fedett.” [950]

Kár, hogy a hasonlóságok, sőt azonosságok ellenére eddig senki sem jutott arra a gondolatra, hogy kritikusan megvizsgálja mindkét templom keletkezési időpontját, és ennek alapján Aachent megfiatalítsa.

A spirálban emelkedő dongaboltozat

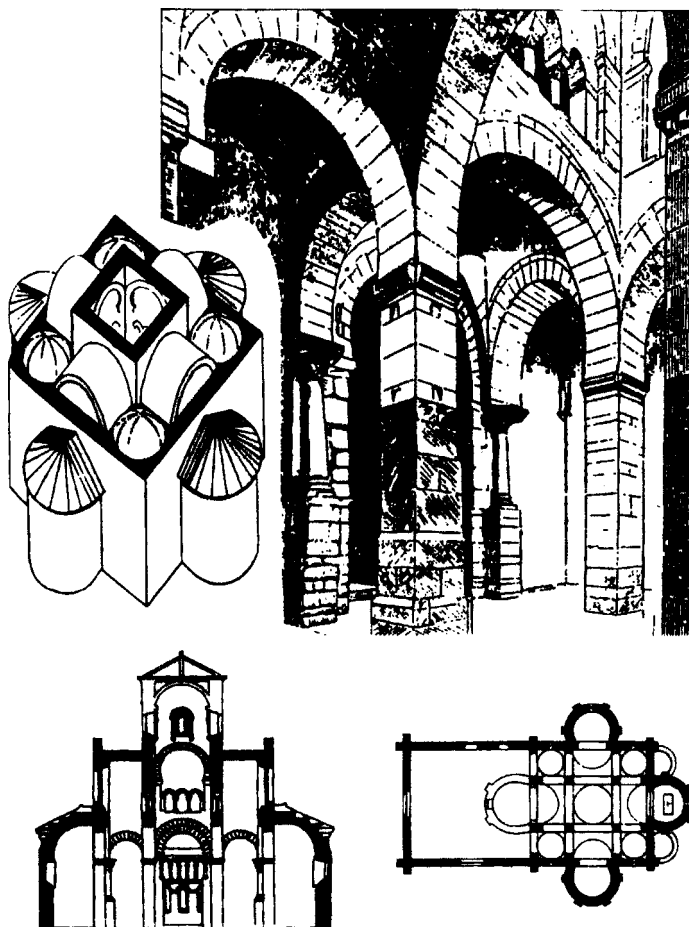
Az emporium felett emelkedő aacheni dongaboltozatok között marad még nyolc boltszakasz, amelyek mély aknaként hatnak, és az imént említett háromszögletű gömbcsegelyekkel* záródnak. [951] De akad egy további, szintén iskolaalkotó boltozattípus az aacheni dómban: mindkét lépcsőtoronyban spirálban emelkedő dongaboltozatok húzódnak felfelé, melyek egyszerre szolgálnak lefedésre és alátámasztásra. [952.] Ez a csigaboltozat, az emelkedő dongaboltozathoz hasonlóan ugyanúgy levezethető lenne az antik amfiteátrumokból; aacheni felélesztése mindenesetre rövid közjáték, hiszen széles körben csupán az 1000. évet követően terjed el.

Aachen feltűnő módon előnyben részesíti az alacsonyabb, tágas lépcső feljárátokat, miközben más épületeknél a későbbi korok emberei ezeknél sokkal szűkebb és meredekebb lépcsőkön áthalathatnak fel a tornyokba. [953] Vajon ki előzött meg ebben kit?

„Az egész átgondolt és technikailag mesterien kimunkált aacheni szerkezet nem kerül el az utókorra gyakorolt hatást, mindezt bizonyíthatóan először *csak az ezredforduló után látni viszont.*” [954]

Albert Verbeek megfigyelése még egyszer arra késztet minket, hogy gondoljuk át azt a boltozatevolúciót, amelyet több szempontból tárgyaltunk, és amely 1000 előtt nem mutatott effajta sokszínűséget.

*Csegely: a gömbboltozat függőleges síkokkal való csonkításának felső részét is le-metszve megmaradó része.

14. kép

ÉPÍTÉSI ANAKRONIZMUSOK, ül.: Boltozatok sokasága Germigny-des-Prés-ből: belső nézet / térszerkezet / alaprajz / pillantás a négyezetre [955]

Ez még egyértelműbbé válik, ha Aachent "*DxeoátoMgermigny-des-prés-beli* házi vagy palotakápolnája mellé állítjuk. Ezt a kis központi épületet az a Theodulf építtette 806-ban a Loire mellett, akit Nagy Károly nevezett ki Orléans püspökévé. A jól konzervált remekmű a négyszögletes formát kapcsolja össze a kereszt alakúval. Keresztezett tornya van, és övé az egyetlen teljes Karoling-mozaik Franciaországban [956]; csak Itáliában, kiváltképp Rómában találni „kortárs” mozaikokat, melyeket azonban külön kell kezelni. [957] Kicsiny mérete ellenére lenyűgöző az épület boltozatainak sokfélesége: a keresztelés felett egy fülkeboltozatokon* nyugvó kupola helyezkedik el; a magas keresztthajók donga-, az abszisos gömbsüveg (lapos kupola) boltozattal vannak ellátva; a négy sarkon további kis kupolák nyugszanak. Bár a mai térhatás csak feltételekkel felel meg az eredetinek, mivel később egy hosszanti hajót is hozzáillesztettek, és az építményt átdolgozták. Ez mégsem másít az ítéleten, hogy már Nagy Károly életében uralták mindazon boltozati formákat, melyeket aztán csak évszázadokkal később építettek tömegével Európában.

A palotakápolna kora

Két súlyos kifogást eddig még nem is említettünk az aacheni Karoling-palotakápolnával kapcsolatban. Egyfelől mégiscsak kellenek olyan okleveleket lelteni, melyek szerint az aacheni székesegyházat építették, rendbe hozták, megváltoztatták, másfelől alig tűnik hihetőnek, hogy Aachen építéstörténete egyszerűen átültethető egy másik századba.

Az eltűnt építtető - Köln és Firenze

Ami tény: a nagy középkori építményekről egyáltalán nem rendelkezünk elégséges információval. Erre két idevágó példát is

*Fülkeboltozat: a szögletes vagy íves alaprajzú térlétszögellések vagy falmélyedések boltozata.

hozhatunk. Alighanem egyenrangú, sőt, felület- és térnagyságát tekintve még nagyobb templom a kölni dóm VII-es építészeti rétege. Folyamatos vita tárgya, hogy 870 előtt emelték, tehát „késő Karoling” eredetű, vagy csak 960-ban építették Brúnó érseksége alatt. A krónikák és oklevelek hallgatnak a legnagyobb német püspökség legnagyobb kora román dómjának építettétéről, az építés kezdetéről és időtartamáról; hasonlóképp bizonytalan az egyedül a krónikákból ismert templompusztulások ideje is. [958] Emiatt kellett fentebb megjegyezni, hogy az építmény Karoling-jellege kérdéses. S e kétség csak súlyosbodik: „Legkésőbb az 1981-es Bonnban rendezett rajnai művészettörténész kongresszus óta a kölni katedrálissal való összefüggésben tisztázódott, hogy »aligha lehetséges« különbséget tenni a Karoling- és az ottoniánus művészet között.” [959] A problémát nem utolsósorban az okozza, hogy a kölni épületben egy olyan kórusmegoldást alkalmaztak, amely Sankt Gallen eszmei tervével igen szoros párhuzamot mutat. Mivel a tervet tévedheteti enül 820 körülre datálják, Köln egykori dómját is „magával viszi”, jóllehet sok más kölni részlet a 950 utáni datálás mellett szól. [960]

Tekintettel a kétségekre, örömteli, hogy legalább a dóm egy melléképületéről tisztázódott: nem Karoling-kori. „Eközben természetesen egy gondolatot sem pazaroltak a régi elbeszélésre, miszerint Nagy Károly a dóm melletti palotáját Hildebard érseknek ajándékozta.” [961] Erről az épületről ugyanis először csak 965-ből tesznek említést az oklevelek.

Firenzében áll egy másik nagy oktagon, még impozánsabb kupolával: a *Baptisztérium*. Bár az 1296-tól épülő dóm megnyitása előtt a város székesegyháza volt, építésének története csak kevés és ellentmondásos dátum alapján ragadható meg. Ismeretes egy szentelés (1053) és a laterna építése (1174), majd az apszis átépítése 1202-ből és a mozaikborítás kezdete 1225 – 26-ból. [962] Csak a XIII. században kerítenek sort a piramistető felhúzására, a legfelső emelet külső megformálásával együtt.

Ám az építtetőre és a voltaképpeni építési időre vonatkozóan semmiféle forrást nem ismerünk. Mikor készült annak a kupolának a boltozata, mely az emberiség történetének ragyogó ábrázolását

mutatja be a teremtéstől az utolsó ítéletig? A - közelebbről meg nem határozott - szentelési dátum miatt általában a XI. századról beszélnek, majd ismét kb. 1100-ról vagy egészen homályosan az érett romanikáról. [963] Ezen túlmenően a szakértők egy nyolcszögű, longobárd épületet is szóba hoznak a VII-VIII. századból. [964] Mások 400 körülről származó magként mutatnak be bizonyos falrészeket, a ma fedett kupolát, hasonlóan a Pantheonéhoz, mégis ezek alapján erősítették meg fokozatosan [965]; talán volt egy „nyitott kupolaszeme” is, vagyis két klasszikus római építészeti ismertetőjegy, mely sem a Karoling-korban, sem a romanikában nem talált követőre. A fesztáv és a magasság (kb. 28, illetve 33 méter), a bőséges térarányok, a földszint architráv konstrukciója és - bizonyos korlátozással - az álempóriumok boltozata inkább római épületre emlékeztetnek, mint egy 1053 előtti román stílusúra. Mert egyfelől Itália az északi és nyugati fejlődés után kullogott, hisz a pisai dóm és a velencei San Marco ürügyén csak 1063 után fogott neki a nagy egyházi épületek építésének, másfelől ismerjük jól a római térélményt a Pantheonból, a trieri Aulából, vagy olyan ókeresztény bazilikákból, mint a római Santa Maria Maggiore. Itt is csak újabb építészettárológiai vizsgálatok vezethetnek el az építési idő pontos tisztázásához.

Köln és Firenze példája is azt mutatja, ténylegesen elképzelhető, hogy egy, az aacheni palotakápolnához hasonló, nagyszabású építmény esetében egy másik építtető és más építéstörténet után kutassunk.

Folytonosság Károly óta?

Hogy áll a helyzet magával Aachennel? Miért nincs számtalan oklevél a városi archívumban a 799 óta álló székesegyházra vonatkozóan?

Aachen keserű csalódással, vagy a felismerés élményével szolgál az érdeklődőnek - attól függ, milyen szemszögből közelítünk. Bármennyire kemény harc folyik is az antikvitás és a középkor folytonosságát illető kérdésben, Aachen esetében senki sem állít folytonosságot: „A frank időkben közlekedésföldrajzilag jelentéktelen Lüttich tartományhoz és püspökségéhez tartozik; Aachent római

állami földből királyi birtokba vették át, *anélkül hogy bizonyítható lenne a település folytonossága*. Pippin király 765-766-os áttelelése óta főként mint palotahely ismert, Nagy Károly első itt-tartózkodása után építették ki.” [966]

Károly életének utolsó évtizedében tartózkodott túlnyomórészt Aachenben, úgyhogy a város a frank óriásbirodalom egyfajta fővárosává fejlődhetett, jöllehet a büszkén „nova Roma”-nak vagy „secunda Roma”-nak nevezett település még csak a rangját sem érte el az olyan „fővárosoknak”, mint Toledo vagy Pavia. [967] Mindenesetre igen kevés tény ismert a palotáról és környékéről, ezért csak annyit sejtünk, hogy nem lehetett túl fényes az élet, hiszen még a királyi javakat is úgy kellett részben beosztani, hogy a téli időben valamiképp biztosíthassák az udvar ellátását. [968]

Károly fia, Jámbor Lajos alatt számos ott kiállított oklevél tanúsága szerint Aachen látogatottabbá vált [969], és időlegesen székhelyjellege lett [970], vagy legalábbis megőrizni látszott fővárosi mivoltát. [971] II. Lothar halála után (869) lassanként Csipkerózsika-álomba merül, hogy aztán a normannok a tetszhalál állapotába dermesszék. Ezek a tengeri utazók a beszámolók szerint 881-ben érték el Aachent a Maason, a Ruron és a kicsiny Wúrmon keresztül, kifosztották és megsarcolták, a palotakápolnát pedig lóistállóvá degradálták. Noha gyanítható, hogy ez a támadás csak ldtaláció, s pusztán a krónikákban zajlott le, Aachenben a következő 200 évre vonatkozólag nem igazán találni semmit: „A Karolingok és a Staufok kora közötti évekből csak keveset tudunk a helyi viszonyokról. (. . . a Mária-templom) őrzi a hely folytonosságát, miután a kastély jelentősége megszűnt.” [972]

Nem titok, hogy az oklevelek természetesen egészen más mondanak, mint a régészet. így például Nagy Ottó egyik 966-os oklevelében „az aacheni palotát a legelőkelőbb királyi székhelynek nevezi az Alpok innenső oldalán” [973], melyet csak Róma múl felül. De mi volt ez a Róma? A város rendületlenül és feltartáhatatlanul pusztult a gótok 410-es rohama óta. A bizánciak 552-es támadása után - mely a negyedik sorscsapás a gótok óta - a régi Róma „egyre nagyobb gyorsasággal porladt romjaiba”. [974] I. Gergely alatt, tehát 600 körül, „a város maga [...] menthetetlenül haladt napról napra a romlás felé”. [975]

E pápa után, akit egyedül tisztelnek a „nagy egyháztanító” megnevezéssel „Róma mint kiégett salak hevert a földön. Semmit sem tudunk a város belső állapotairól; nincs dux, magister militum, egy prefektust sem neveznek meg, és hiába kutatunk a polgári élet, a város közösségi alkotmányának nyomai után.” [976]

Nagy Gergely és Nagy Ottó kora között csak egyszer hullik fény Róma városára: amikor Nagy Károly megjelenése villámként megvilágítja az éjszakát. [977]

Róma esetében a krónikák és oklevelek csődöt mondanak, amin Gregorovius több ízben is mélyen sajnálkozik. [978] Ottó „örök Rómára” vonatkozó dicséretének akkoriban semmiféle valós háttere nem volt. Éppen az oklevelek és a régészeti leletek, illetve a különböző oklevelek közötti összeegyeztethetetlen elmentések teszik mind fájdalmasabban világossá, hogy az írásos bizonyítékok világa alapvetően eltér a kor valódi világától.

De térjünk vissza Aachen helytörténetéhez. A X. században a soltési (Schultheißi) hivatal nevesítődik, „judex”-nek is hívják, melynek közvetlen következményeként fejlődött ki a Karoling-pénzügyi tisztviselő hivatala. [979] Aachenben ez csak a XI. században válik megragadhatóvá, mikor az aacheni főudvart néhány mellékudvarra tagolják, majd 1100-ban a városkörnyéki birodalmi javadalmat egy birodalmi tiszttartóságban (Reichsvogtei) egyesítik. Ekkortól bizonyított az intézők jelenléte, ekkortól válik Aachen országosan ismert szövetgyártó központtá.

Ennek ellenére csak Barbarossa az a „herceg”, aki Aachent felkelti Csipkerózsika-álmából. 1166. január 8-án Aachent „caput Galliae” és „caput et sedes regni”-nek nevezi, a birodalom fejének, valamint a települést a városi élet előmozdítása végett piactartási és pénzverési privilégiummal ruházza fel. Pikáns módon a császár Nagy Károlynak arra a privilégiumára hivatkozik, mely megalapítja a templomot és nevesíti a város jogait. A Barbarossa-privilégiumba szó szerint átvett Nagy Károly-féle oklevelet formája szerint inkább egy Karoling-kapituláre, mintsem egy oklevél inspirálta, amely - ki lepődik meg? - hamisítványként lepleződött le. Ne firtassuk, hogy már V Henrik uralkodásának idejében (1106-1125) [980] vagy „1147 előtt” vagy „1158 körül” készült. [981] A „Gallia feje” kifejezést mindenestre ebből a hami-

sítványból vették át a Barbarossa-privilegiumba. [982] Barbarossa a „caput”-ot hasonlóképp hangsúlyozva privilegizálta Arlest és Monzát.

Az első városfalakat 1171-től 1175-ig építették meg Aachen körül, miközben az udvari kápolna ugyanebben az évszázadban elpusztult. [983] II. Frigyes aztán ismételten - 1215, 1244 - megerősítette Aachen kiváltságait, mint ahogy azt IV Károly is megtette 1349-ben. A XTV században további falgyűrű került Aachen köré, ám a lakosság száma megrekedt 10 ezernél, minthogy a királyi pénzverési jog hatályát veszítette. [984]

Az aacheni alapítványi archívumban sajnos csak 1220 után keletkezett aktákat találni az „alapítványi egyház felsőbb klérusáról”, míg dokumentációt 1076 után a „székesegyháznak a német császárokhoz fűződő magasabb kapcsolatairól”. Kivételt jelent V Gergely 997. február 10-i bullája, ez azonban csak egy XVI. századi másolatban maradt ránk. [985] A birodalmi város regesztái pedig láthatóan csak 1251-től indulnak [986], míg a „Rajnai okleveles-könyv” 1100-ban „startol”. [987] Aachent csak az 1356-os „Aranybullában” nyilvánítják hivatalos koronázóhelynek.

De hogy áll a dolog Károly Aachenjével? Oklevelekből és más forrásokból tudni véljük, hogy a voltaképpen „palatium regis” és az „aula regia” röviddel 794 után, a palotakápolna 800 körül készült el, s 805-ben lett felszentelve. Olvasunk egy „Lateranis”-nak nevezett épületről, mely a pápa rezidenciájaként szolgálhatott. Meg tudja ezt erősíteni a régészet? Nos, 1967-ben rendkívül szerény eredményeket hoztak az ásatások valamennyi Karoling-palotánál, s valamivel szerényebbeket az aacheninél, „ahol bár a palota jelentős része megmaradt, a régészek a Karoling-palotának még csak a teljes alaprajzát sem tudták felvázolni”. [988]

És e tekintetben semmi sem változott a következő harminc évben. „A palota mellett terült el részben a vicus Aachen, a kereskedők és kézművesek települése, piaccal, valamint az udvarhoz érkező egyházi és világi hatalmasságok részére épített szálláshelyekkel. A palota és a vicus ugyan topográfiailag és jogilag elkölönültek, *pontos kiterjedésük azonban nem ismert.*” [989]

Brühl szkeptikus tartózkodásában még tovább megy, mint Ludwig Falkenstein, mert nyugtalanítja, hogy a hatalmasok el-

szállásolására szolgáló említett negyedről nincs beszámolónk. [990] Hogy mekkora a bizonytalanság, azt jól jellemzi egy láb-jegyzet: „Aligha szükséges arra utalni, hogy Aachen a Karoling-korban még nem rendelkezett *városhallal*, mint a régi római városok, Pavia és Regensburg; fal csupán a palotakörzet körül volt, melyet mindazonáltal nem szabad túl kicsinek képzelni.” [991]

Más szavakkal: nem ismerjük sem a Karoling-palotafalat, sem a palota, illetve településkörzet akkori kiterjedését; erre csak visszakövetkeztethetünk más fővárosok történetéből (Pavia, Regensburg). Legalábbis a Duna menti városnak már a IX. században „valódi fővárosnak” kellett lennie. [992] Mindenesetre az már kiderült, hogy ennek a „fővárosnak” még csak a palotáját sem tudták megtalálni. Megfontolandó, hogy Aachen a IX. században csupán „vicus” volt, nem pedig „civitas”, tehát város. [993] Természetesen nem lenne helyes a *vicus*t faluként fordítani, mivel léteztek a hatalmasok nemesi udvarai, valamint a kézműves- és a kereskedőnegyed. Az ezt felfedező Edith Ennen ehhez még egy figyelemreméltó megállapítást fűz: „Feltűnő, hogy Aachen mint pénzverő város háttérbe szorul, miközben a pénzreform a Karoling-gazdaságpolitika fontos és sikeres alkotórésze.” [994]

Azért ezen minimum illik elcsodálkoznunk. Éppen a Károly révén oly jelentőssé vált Aachenről nem tudunk semmit mondani topográfiáját és kiterjedését illetően, arról a városról, ahol elvben koronázás koronázást követett? Szörnyű, hogy a helyi leleteket megvizsgálva azt lehet és kell feltételeznünk, hogy Aachen csak a XI. és XII. században fejlődött városias közösségé. Ez esetben az is egyértelmű, hogy a lenyűgöző technikával épített palotakápolna sem ragyoghatott a „város” kellős közepén Károly idejében.

A keletkezés ideje

S hogy mikor is épült? Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolni tudjunk, összeállítjuk azokat a dátumokat, melyek a 24 anakronizmusból levezethetők. Ami a boltozatokra vonatkozik, Aachen építészeti sokfélesége reálisan nézve nem születhetett meg 1000, sőt, meglehet, 1025 előtt. A részletekben finomabb elhatárolások

tehetők, ami valamennyi ellentmondást összevetve a lehető legkorábbi dátumot adja:

Harangok 970 után
Harangtoronyok 980 után
Faltagolás 1000 után
Csigaboltozat 1000 után
Rézsútos ablakbélésfalak 1000 után
Simára vágott osztólécek* 1000 után
Nyitott portáltehermentesítő ívek 1000 után
Bronzkapuk (Mainz miatt) 1010 körül
Emporium dongaboltozat (Toumus miatt) 1010 után
Kötött struktúra (Hildesheim miatt) 1010-től
Keresztpillérek 1010 után
Pilaszterek mint rizalitok** 1020-1060-tól
Falfelbontás (Speyer miatt) 1030 után
Oktogon 990 után, valószínűbb 1030 után
Terméskő és faragott kő keveréke (Speyer miatt) 1040-től
Nyugati oldal (Essen miatt) 1040 után
Antikizáló formanyelv (Essen miatt) 1040 után
Kerengőboltozat (Speyer miatt) 1050 után
Falív 1050 után
Vertikalitás 1050 után
Oszloprács*** (Essen és Köln miatt) 1080 után
Vaskorzett 1060 után
Kupola (Speyer miatt) 1080 után
Támrendszer (Caen miatt) 1080 után
Kettős kápolna (Hereford miatt) 1070 és 1090 között

Az évtized-meghatározásoknál tekintetbe kell venni, hogy a gyér adatellátottság és a tervezés, valamint a kivitelezés közötti időbeli diszcrepanciák miatt azok pontossága korlátozott.

**Osztóléc*: áthidaló gerenda, boltváll, vállkő.

***Rizalit*: a falsíkból kiugró, gyakran hangsúlyos alátámasztás, esetleg önálló oromzattal is koronázott épületrész. Alkalmasint a falpillér (pilasztér) is lehet rizalit.

*** *Oszloprács*: az oszlopok közötti ívet díszítő rácsszerkezet.

A birodalmi építkezési láz okán kínálkozik Aachen és Speyer összehasonlítása. Ekkor a lenti kerengő boltozatát a speyeri oldalhajók beboltozása *után* kellett befejezni, mert bonyolultabb, mint az úttörő speyeri megoldás, s mert ezenfelül - Speyerrel ellentétben - sokalakú empóriumot hordoz. Ma [995] Speyer első építési szakaszát 1025 és 1061 közé teszik. Tekintettel a túlméretezett kriptára és az oldalhajók kényszerűen késői beboltozásra, Speyer beboltozása semmiképp sem történhetett 1050 előtt, valószínűleg csak 1060 körül készült el.

Mármost elképzelhető lenne, hogy Aachen építésének kezdetét II. Konrád (1024 – 1033) idejére helyezzük, aki alatt más központi építmények is létrejöttek (míg a körfolyosó beboltozását 1060 tájára kalibrálnánk). Ezzel az 1060-as évvel érնék el azt az időt, amikor az aacheni támrendszer már nem számítana kora előtt járó, meglepően színvonalas megoldásnak. Minthogy azonban a földszinten vashorgonyokat bocsátottak le, és az oktagon külső falaihoz tartozó kiszögellések nem utólagos hozzáillesztések, megállapítható: az épületet nagy valószínűséggel már eredetileg boltokkal, kupolával és támrendszerrel, tehát a maga komplexitásában tervezték. Ez nem zárja ki, de valószínűtlenné teszi, hogy az építés a XI. évszázad első felében kezdődött meg.

Speyer és Caen analógiájára az aacheni építkezés kezdetét nem sokkal 1060 utánra „sejthetjük”. Ekkor még az is lehetséges lenne, hogy néhány kézműves, netán az egész építészceh átvonult Speyerből Aachenbe, ami azért is elképzelhető, mert Speyerben 1061-től kb. 1082-ig szüneteltek a munkálatok. Aachen eddig gyakorlatilag az egyetlen monumentális szakrális épülete volt a Nyugatnak, melyet nem építőcéh emelt, ilyenre ugyanis senki sem tett utalást a kései VIII. században. Ha a fenti elméletet elfogadjuk, e tekintetben is normalizálnánk a palotakápolna építéstörténetét.

Miután az építéshez időre volt szükség - az eddigi, kereken nyolc évet megállapító becslés csak oklevelekből történt visszaszámoláson alapul -, a főszékesegyház, amely a „felsőbb emeleket” és a kupolát foglalta magába, az 1080 és 1100 közötti időben vagy röviddel azután emelhettek. Még a herefordi oktagon sem szólna ezen időpont ellen, miként azt fentebb kifejtet-

tűk. Viszont egy igen lényeges tény szól mellette: „IV Henrik halálával (1066) lecsillapodott az imperiális jellegű építési hullám, mely a késő antik formák felé fordultában összetalálkozott a Karoling-udvari kápolna »reneszánszával«. ” [996]

Ezen álfogó, közvetett bizonyítékokon alapuló bizonyítási eljárás után megállapíthatjuk, hogy az aacheni palotakápolna száli épületként áll előttünk, mely igen nagy valószínűséggel IV. Henrik (1056-1106) idején épült!

Nyitva marad, hogy miként értékelendő az 1054-es nagy nyugati egyházszakadás jelentette fordulópontra. Miután Aachen mintaképeként mindig a ravennai San Vitale és a konstantinápolyi Szent Szezgiosz és Bakhosz templomát nevezik meg, míg az árkádok valamint az oszloprács az Hagia Sophiára vezethető vissza, felvetődik, vajon valóban mintaképekként szolgálhattak azután, hogy Kelet és Nyugat egyházai különváltak? Így inkább ez az Ottók kora óta jelenlévő császári tradícióra lenne visszavezethető. [997]

Ezzel az új aacheni datálással harmonizál, hogy a XI. században a császári ház építményein még egyszer, Speyerben vagy a kölni Sankt Pantaleonban, egészen klasszicista stílus jelenik meg, különösen a *kockaoszlopfők** *hiánya tűnhet fel*, holott azok 1000 után meghatározói lettek az építészetnek, és elterjedten alkalmazták, így például Ottmarsheimben és a kapitoli Sankta Mariában. Ezen kockaoszlopfőknek, melyek a XI. és XII. századi építészet sajátjai [998], anakronisztikus példái vannak a korábbi időkből. W. Jacobsen például zavarba jön, hogy a lorsche Viernheim Karoling-épületén az ilyenfajta oszlopfők túl korán tűnnek fel: „A szokásos 800-as korai dátum [999] mindenesetre nem tartható. F. Oswald [1000] messze hitelesebb dátumot javasol, amikor a XI. századba helyezi.” [1001] Korábban ezeket a „zavaró eseteket” egyszerűen relativizálták, és így semlegesítették őket: „A Karoling-oszlopfőtípusok sokféleségében a *kockaoszlopfő mint véletlen forma* nem kizárható.” [1002]

Ebből nyugodtan arra következtethetünk, hogy a Karoling-és ottoniánus együtt képez egy építési korszakot, s hogy a Karoling-periódus fiktív.

**Kockaoszlopfő* (vagy más néven kockafejezet): négy oldalán függőleges síkokkal lemeztett, lefelé fordított félgömbből származtatott oszlopfő.

Ez az időpont-megjelölés összhangban van mindazokkal a *hozáépítésekkel*, melyeket később illesztettek az aacheni palotakápolnához. 1187 és 1193 között „claustrum”-ot és „dormitorium”-ot építettek a palotakápolnához; 1215-ig négy kápolna simult a tizenhatszöghöz [1003], melyeket aztán a még későbbi hozzáépítések kiszorítottak. Csak négyszáz év után látták volna szükségesnek, hogy kibővítsék ezt a hatalmas épületet?

A Karoling-palotakápolna tehát száli építménnyé változik. Amúgy már eddig is létezett olyan vélemény, mely szerint Karolingnak tartott épületeket vagy azok részeit az ottoniánus korban készítették: „Ma már tudjuk, hogy Saint-Philibert-de-Grand-Lieu confessiója a maga keresztboltozatával, a szarkofág, melyet körül fog, és főként a pilléres és boltozatos nagy középhajó, melyet a téglák és kőrétegek váltakozása hangsúlyoz, a *Karoling-kórus kimondott »hamisítványai«*. A Toumusból származó szerzetesek eszelték ki a XI. század kezdetén, abban a reményben, hogy ezzel újból felébresztik Szent Philibert tiszteletét. A *hamisított felirat Germiny-des-Prés-ből*, melyet a romanika kezdetén véstek a Theodulf-oratórium pilléreibe, a hódolat kifejezése, amivel Saint Benoît-sur-Loire szerzetesei adóztak a Nagy Károly-kor pompájának, amint arról a kolostor egy krónikája tanúskodik. Vele egy időben alakították át a kriptát és a fölötte fekvő kórust Flavignyban; miközben a legkisebb részletekig megőrizték a Karoling-tagolást.” [1004]

A művészettörténet tehát abból indul ki, hogy az architektúrát a „régire” építették, hogy ezzel növeljék tekintélyét. Tézisem ennél még egy lényeges lépessel tovább megy. Eszerint ugyanis nem létezett Karoling-tagolás, hanem a XT. században vázolták fel azt a „klasszicista” stílust, amit Speyerben „császárinak” neveznek, Aachenben és Lorshban pedig inkább „Karolingnak”, míg a XI. századi Firenzében nem csupán „a Karoling-ottoniánus művészet büszke, arisztokratikus szelleme” érzékelhető, hanem a két művészettörténeti korszak fölöttébb szoros összetartozása is. [1005]

Emlékszünk, hogy a würzburgi vár Mária-kápolnáját a művészettörténészek a VIII. századból a XI. századba vitték át. Most az aacheni Mária-kápolnán van a sor. Alapjában véve nem jelentene forradalmi lépést, mert az összes ehhez alapul szolgáló anakronizmus levezethető néhány tiszteletreméltó szakember ítéletéből.

Hol állt a koronázási templom?

Megállapíthatjuk, hogy Aachen maga csak a XI. században fejlődött nagyobb közösséggé - állítólag csak 1077-ben említik először városként [1006] -, s hogy az aacheni palotakápolna csak a XI. század vége felé, vagy valamivel még később nyerte el végső formáját. Ezzel azonban nem csupán a Karolingok veszítik el központjukat, hanem „hontalan” marad egy sor későbbi királykoronázás: 936, 961, 983, 1028, 1054, 1087 és talán 1099 is. [1007]

A történelemszámára ez nem létező kérdés, hiszen a historikusok inkább ragaszkodnak a pergamenből nyert információkhoz, mintsem a kövek tanúságához, ezáltal sok ellentmondástól szabadulván meg. Szóba hozva valamennyi aacheni anakronizmust, Rudolf Schieffer a nyilvános vita során egy szóval sem említette őket, hanem konstatálta: „Az, hogy az aacheni palotakápolna úgy, ahogy ma magunk előtt látjuk, csak a XI. században épült, már csak azért is abszurd állítás, mert a corveyi Widukind X. századból való művének egyik híres fejezetében igen szemléletesen írja le az épület építészeti részleteit, melyeket még ma is láthatunk. [...] Az állítás, hogy az épület a XI. századból való, egyszerűen megbukik az írásos bizonyítékokon.” [1008]

Bármennyire inadekvátnak is fest a horizont illetően leszűkítése, mégis meg kell kísérelni a kő és írásos bizonyságok összhangba hozását, amennyiben az utóbbinál nem követi egyik hamisítás a másikat. Corveyi Widukind arról beszél, hogy a trónt az első emeleten lehet elérni körlépcsőn keresztül. A kérdés mármost teljesen nyitott, hogy hány trónszék volt elhelyezve a palota-templomban, illetve előtte, az aulában és az összekötő szárnyban. [1009] Mind az aula, mind az összekötő szárny bejárati kapuja helyet biztosítana egy trónszéknek a felső emeleten. Widukind (973 után), aki Nagy Ottó koronázása alkalmából e trónszék legrégibb tanúja, annyit igazol csak, „hogy Nagy Károly bazilikája, de nem annak *soliuma* fontos a felkenési cselekményhez”. [1010]

A ma álló palotakápolna külső formájában semmiképp sem felel meg egy bazilikának. Ezt ne vette volna észre az éber Widukind?

Az aacheni palotakápolna helyén bizonyítottan létezett egy

korábbi templom, melyről azonban csak annyit tudunk relatíve biztosan, hogy hol helyezkedett el az oltár, [101] Hausmann időközben egy bazilika javaslatával állt elő [1012]: az inkább hipotetikus rekonstrukció még ingatag lábakon áll, ezért éppen úgy feltételezhetjük - így Widukind a jobb forrás -, hogy az aacheni auláról beszélt, ami szintén közelebb áll a bazilikaformához, mint a palotakápolna.

Akad azonban egy másik pergamenre írt tanúságunk is: chabannes-i Ademar a XI. század első felében hagyta az utókorra az aacheni palotakápolna ábrázolását, ez azonban egy egészen idegen templomot mutat: „Amennyiben az aacheni palotakápolnára gondolt, akkor ez csak az összefüggésből derül ki, mert a rajz maga *semmi hasonlóságot nem mutat az aacheni épülettel*. A lerajzolt architektúra jobbról egy négyárkádós, emeletekből álló tornyot mutat, balra egy kupolaboltozatos körépitményt, köztük hosszúra nyúló hajó kilenc köríves ablakkal a felsőbb részen. A templommal ellentétben perspektivikusan ábrázolt síremlék a templom felépítménye elé lett rajzolva.” [1013]

Eszerint Aachenben 1000 után egy egészen más templom állt volna, mely Nagy Károlyra emlékeztetett. Ez a bazilika volt a koronázási templom? Amivel még nem kapnánk magyarázatot arra, hogy a feltételezett koronázási hely miért húzódott meg oly szerényen évszázadokon át. Talán a koronázásokat valójában nem is Aachenben, hanem másutt rendezték?

Az első, megdöbbenő válasz Itáliából származik. Giovanni Camevale Aquisgranit, az „új Rómát” Val di Chientibe (Loreto mellé) helyezi, ahonnan csak Barbarossa császár költöztette át a német „Aquisgrani”-ba, vagyis Aachenbe. [1014] Eközben az én Aachennel kapcsolatos megfontolásaimra hivatkozik, de mégis megfordítja őket azáltal, hogy jól datálható, itáliai XI. századi román stílusú templomokat visszarendel a „Karoling”-korba. Mégis, hogyan követhették el megint ezt a kedvelt hibát?

Létezik ugyanis egy sokkal kézenfekvőbb lehetőség. A Rajna menti Kölnben a kései IV század óta áll *Sankt Gereon* egészen rendkívüli temploma: ovális alaprajzú központi épület nyolc beboltozott falmélyedéssel, nagy félkörös kórossal, kétapszisos előcsarnokkal és nagy területű átriummal. A legutóbbi vizsgálatok

szerint a főteret (23x18 méter) kupola fedhette; a falmélyedésekben téglá és könnyű amforaboltozatok maradtak meg (tehát nem Aachen mintaképe). A díszítés pazar volt: mozaikpadló, márvány falborítás és aranymozaikok, ami miatt Toursi Gergely a kései VI. században csak akként szólt róla, mint templom az „arany-szentekhez”. [10x5]

A város védőszentjének eme pompázatos temploma túlélte a sötét évszázadokat, s még a X. században is állt. Politikai értelemben valódi bazilika volt, hiszen sok szállal kapcsolódott az uralkodóházakhoz: nagy valószínűséggel a római császári ház építménye, a legenda szerint Heléna császármő sírtemploma; itt nyugszanak eltemetve a frank nemesek, és ide jártak hódolni a Meroving-királyoknak, Klodvignak és II. Theoderiknek (593-613). A Károly által Köln érsekévé emelt Hildebaldot is itt temethették el, „a legenda úgyszintén összeköti Sankt Gereon oszlopait az aacheni palotakápolnával”. [1016] Anno érsek alatt (1056-1075) zajlott le az első román stílusú bővítés, 1227-ig a nagyszabású második.

A templom megfelelt majd' minden kívánságnak, ami a pompás X. és XI. századi koronázásokat illeti: csak 70 kilométerre feküdt Aachentől, egy boltozatos épület mozaikdíszítéssel - ehhez hasonlóval még csak nem is büszkélkedhetett a X. és korai XI. század -, plusz a császári és királyi reputáció. A Widulnd által megírt „körben haladó oszlopsor”, a trónt közrefogó oszlopok és a körlépcső [1017] meglelnék a maguk megfelelőjét. Ráadásul szász krónikásunk csak egyetlenegy körlépcsőt említ: míg az aacheni palotakápolnában kettő vezetett az empóriumra, Sankt Gereon ősi alaprajza csak egyet mutat. Izgalmas feladat volna a további (építészeti) kutatás számára azt kideríteni, hogy a német koronázások a XII. századig itt zajlottak-e, s ha igen, mikor költözték az aacheni ceremóniák meséit.

A Karoling-miniátúrafestészet

Az aacheni palotakápolna csodaépülete mellett a Karoling-kor talán legnemesebb és legmegkapóbb gyümölcse a miniátúrafestészet. Bárki is kívánja ezt a korszakot kitalálnak, sohasem léte-

zettnek nyilvánítani, mestereket kell találnia, akik ilyen művészetet hoztak létre. Ugyanakkor rögvést előre kell bocsátani, hogy éppen a könyvművészet esetében a művészettörténetnek még komoly problémái vannak, mert ismeri ugyan a háló csomóit, de magát a hálót rosszul látja át. [1018]

A Karoling-könyvművészet

Nagyvonalúan vázolván a problémakört, a kódexfestészet első rugyai már 750-től észlelhetők. A virágkor messze túlnyúlik Nagy Károly halálának évén (814), csak 877-ben kezdődik a hervadás. A kutatás két nagy csoportot állított össze a nagy császár idejéből. [1019]

Az *Ada-csoport*, melyet Károly feltételezett, egyébként ismeretlen lánytestvéréről neveztek el, Wilhelm Köhler óta összefogja „Nagy Károly udvari iskolájának” kilenc díszes kódexét (hét evangeliárium, egy evangelisztárium, egy zsoltároskönyv, plusz a „Codex Cotton” töredékei; ráadásul még három rekonstruált evangeliárium). A műhely székhelye vitatott; Aachen mellett szóba jön Trier, Mainz, Lorsch, Metz vagy az „école du Rhin”. A 800-as királykoronázás ürügyén elkülönítenek öt királyi és négy császári kéziratot, melyek jó száz egész oldalas illusztrációt tartalmaznak, itt van még jó néhány evangelistakép, kánontáblák és kevés szövegfüggetlen kompozíció, mint például az élet forrása.

A *Bécsi koronázási evangeliárium csoportjához* tartozik magán a nevezett könyvön kívül három további evangeliárium (Aachen, Brescia, Brüssel), melyeket idegen festők alkottak az udvari vagy palotaiskolában. A koronázási evangeliáriumot állítólag III. Ottó lelte meg Nagy Károly térdein, amikor az 1000. évben felnyitatta eltűntnek hitt sírját. [1020] A fentebb vizsgált Károly-féle drágaságok közül ez maradt egyedül a voltaképpeni Károly-korból, mivel dátumozását visszaállítottuk.

Most azonban változik megítélése, mert stílusa, mint az aacheni evangeliáriumé „teljesen idegenül áll korában. [...] *Ismételten nincs semmi vele rokonítható a Karoling-művészetben.*” [1021]

Ehelyett vannak bizánci vonatkozások. Elérnek egészen a VI., valamint - anakronisztikus módon - a kései X. századig [1022.],

amiből arra következtettek, hogy valószínűleg bizánci munkák. [102.3] No de melyik császár ápolt jobb kapcsolatokat Bizánccal II. és III. Ottónál? Igencsak kézenfekvő, hogy III. Ottó a fiktív sírból egy valódi könyvet vesz ki, amit pontosan erre a célra készített.

Károly halálával örökre bezárja kapuit helyhez nem köthető udvari irodája is. Csak a fuldai szkriptóriumban folytatódott hasonlóan tetsző munka 850 tájáig. Máskülönben szétszakad az egységes formálás; különböző helyeken virágoznak még műhelyek, ám egyik sem tovább húsz évnél. Azt a helyet sem tudták máig meghatározni, ahol Kopasz Károly udvari iskolája tevékenykedett. [1024] Szkriptóriumok dolgoztak akkoriban Reimsben (853-ig) - itt keletkezett az „Ebo-evangeliárium” és az „Utrechti-pszaltérium” (mindkettő 816 és 835 között) -, Toursban (853-ig) és Saint-Denisben; további központok jöttek létre a regensburgi Sankt Emmeramban, Metzben és Corbieben. Tours szolgáltatja egyébként a legelső elismerten uralkodói képeket I. Lothar és Kopasz Károly portréjával. [1025] 870 után, az igen híres Sankt Emmeram-i (ma München) „Codex aureus” és a talán még fényűzőbb Biblia elkészítése után - mely „San Paolo fuori le mura”-ban van - kihuny a Karoling-miniaturafestészet fénye.

E műfaj munkái zavaróan kölcsönös kapcsolatban állnak a korábbi és későbbi művészettel, és ezáltal a nyugati kultúráteremtés gyújtópontjában helyezkednek el. Így a híres „Utrechti-pszaltérium” (835) önálló továbbfejlesztés, jóllehet „a képrend egymásra következése és részletei V. századi ciklust követnek”. [1026]

Nyilvánvalóan csak az ezredforduló után értékelték valóságosan, mert ekkor aztán rögtön háromszor is lemásolták Angliában: a korai XI. században, 1150 környékén és végül 1200-ban. [1027] Egyedül maga ez a ragyogó munka kerek 700-évnnyi kultúrkorszakot ír körül.

A toursi „Grandva-Biblia” híres Genezis-ciklusai (840 táján) „egyedülálló jelentőséget nyernek, mert ihletet adtak a hildesheimi bronzkapuk mesterének” [1028], vagyis röviddel az 1000 utáni időszakban. Egy másik toursi kézirat, a „Gesta Sancti Martini”

„bizonyítja a toursi Karoling-festőiskola gazdag ornamentikáját, melynek különböző levéldísz és fonatformáit *némely ottoniánus festőiskola vette át*”. [1029]

Egy X. századi csillagtérkép hűséges másolata Karoling-mintaképének; egy XII. századi világdiagramot a Karoling-művészet mintájára rajzoltak meg, mert ez a kép „biztonsággal” egy 300 évvel korábbi modellt másol. [1030] Ugyanez a művészettörténész az ily szoros összefonódások és átfedések láttán paradox megfogalmazásba menekül: *„A Karoling-korban lehetséges, hogy nem egyidejű dolgok egymás szomszédságában és egymás mellett legyenek”* [1031], majd a *„Karoling-művészet fejlődésének eltérő időbeliségéről és különbözőformaiságáról”* beszél. [1032] Ezzel a paradoxonnal kívánja rendbe rakni a következőhöz hasonló észrevételeket is: *„Kopasz Károly szakramentáriumának nagy Maiestas Dominija 870 körülről már román stílusú munka.”* [1033] Az ilyen kérdésekre azonban nem egy paradoxont, hanem értelmet adó magyarázatot illene találni.

Az Ottó-kori fejlődés

A Karoling-(877-ig) és az ottoniánus (950-től) miniatúrafestészet között sötét időszak tátong, *kereken 10-évi hiátus*. Csak német oldalon, Sankt Gallenben festettek tovább Karoling-módon, körülbelül 920-ig. A további fejlődést elsődlegesen a nyugati frank területen követjük. Az egykori udvari szkriptóriumok - mint Saint-Bertin, Saint-Vaast vagy Saint-Amand - Károly halála után olyan gyorsan tűntek el innen, mint ahogy uralma alatt létrejöttek. Egyúttal vége szakad a művészi szárnyalásnak. Az ekkor eluralkodó „primitivizmusnak” csupán elégtelen technikai és művészi eszközök állnak rendelkezésére. [1034] A X. század közepén, amikor a kódexfestészet újabb lendületet vesz, furcsa módon nem közvetlen előfutarához, a kései Karoling-virágzáshoz igazodik, hanem egy rég elfelejtett formakincshez. Már emiatt el kellene vetni minden olyan gondolatot, mely a kora középkori könyvművészet kontinuitásához ragaszkodik: *„Ha az előképek színes festmények voltak, gyakran egyszerű, tarka színvilágot helyeztek egymás mellé, síkszerűen és ornamentális díszítéssel,*

messze távol attól, amit a IX. századi miniatúrafestészet plasztikus és térbeli szempontból elért. [...] A természete szerint provinciális, helyi körülményekből és lehetőségekből kinőtt művek gyakran olyan ornamentikus formákat mutatnak fel - egészében vagy részben állati testekből összerakott iniciálétörzsek pálmalevélszerű motívumokkal -, melyek messze fekvő időből, az elő- és kora Karoling-VIII. századból származnak. A nagy iskolákból kiszorítva és eltűnve e motívumok alsóbb provinciális rétegekben éltek túl a IX. századot. [...] Ugyanígy a figurális stílus is - síkszerű, rajzolt vagy primitív színezésű képekkel - visszacsatlakozást jelent az elő-Karoling-formákhoz.” [1035]

A IX. századi „provinciális alsóbb réteg” nem bizonyított, pusztán kiegészítő feltételezés, kényszerű deziderátum, ha egyáltalán létezik ilyesmi. Német területen pontosan ugyanez az egyidejű visszaesés figyelhető meg. Immár „olyan képek keletkeznek, melyek lemondanak a Karoling-művészet festői minőségéről, és visszatérnek a síkszerű, lineáris stílushoz, ami időnként majdnem az elő-Karolingra emlékeztet”. [1036]

Miért ez a lemondás az egyszer már kivívott jártasságról, miközben a művészek folyamatosan dolgoznak? „Az elő-Karoling- és Meroving-eredetű formák újrafeléledése” [1037], az „elő-Karoling, késő antik hagyomány újrafelvétele” [1038] az eddigi kronológia kereteiben egészen érthetetlen jelenség, melyre most először kaphatunk logikus magyarázatot.

Összevetés

Időrövidítésre vonatkozó tételtem keretében a következők jelenthetők ki: amikor a miniatúrafestészet a X. században elkezdett éledezni, nem nyúlhatott vissza a pazar Karoling-munkákra, mert azok még nem léteztek. Körülbelül 950-től kezdett megerősödni a nyugati kódexfestészet elsősorban késő antik és kora bizánci minták alapján, mert csak erre az időre tudott visszanyúlni. A művészettörténet ezt az újakezdést megduplázva - a minőségi visszaesés a VI. századdal szemben nyilvánvaló - elébe kapcsol egy fiktív, 770-től induló első kezdetet, mely valójában a X. századi felvirágzás része.

Most hát vizsgáljuk meg, hogy mennyire visz előre ez a posztulátum, és mennyiben vihető át a további fejlődésre! Először is nem ütközik a felismeréssel: „A szász dinasztia utolsó uralkodói alatt, III. Ottó és II. Henrik idejében ér el a kódexfestészet egy olyan *csúcspontot*, amely e korszak műveit *azonos értékűnek* tünteti fel a Karoling-koréval, sőt, mozgalmasságukban és festői szépségükben *még felül is múlja* őket.” [1039]

Csakhogymár a következő kijelentést relativizálni kell: „Az ottoniánus kódexfestészet Karoling-főművek *másolatainak* előállításával kezdődött.” [1040]

Kezdetben nem a legutolsó, hanem a legrégebbi Karoling-kódexeket másolták. Alaptételeim értelmében arra lehet következtetni, hogy az ottoniánus újrakezdés keretében zajló „folytatás” egyidejű az állítólag 770-től beinduló Karoling-miniatúrafestészettel. Csak ez az egyidejűség engedi elhagyni a Karoling-fejlődés talányos, „késleltetett rekapitulálását” az ottoniánus festészetben belül.

Új kezdeményezések különböző környékeken 950 után jelennek meg: ilyenek Limoges, Limousin, Aquitania vagy a Spanyolországhoz közeli területek. A Loire-től északra újból felbukkan a Karoling-szkriptóriumok - elsőként Saint-Bertinben -, és emlékeztetnek saját korábbi teljesítményeikre. így kerül sor „*egy évszázadnyi időtáv fölötti visszakanyarodásra*” [1041]; pontosabban számolva ez *kereken 150 év*, és ez mintegy öt átugrott, hiányzó művészgeneráció.

A saint-bertini Odbert apát alatt *röviddel 1000 után* keletkezett egy evangeliárium (ma New Yorkban található) azzal az áthagyományozott iniciálédíszítéssel, „mely a IX. században mutatta meg legszebb kifejeződéseit a metzi Drogo érseknek (823-855) készített kéziratokban”. [1042.]

Odbert idejében (986-kb. 1007) kétszer lemásolják „a Karoling-reneszánsz kézirateinak egyik leghíresebbikét” [1043], az „Aratus-kódexet” (Leiden), mely a IX. század második negyedéből származik [1044]: *„Az eredetit (legalább 150 év után) olyan pontosan ismétlik, hogy a kópiák ma pótolhatnak néhány képet, mely a leideni kéziratban időközben elpusztult vagy elveszett.”* [1045]

Tételelem értelmében világos, hogy Odbert és az állítólagos Drogo idejét egyaránt az ezredforduló tájára kell helyezni.

Alimoges-i Saint-Martialban **1025** után a számos képmásolatban és kópiában „néhány - *alighanem* Karoling – illusztrációs ciklust” készítettek. [1046] Ezek a reminiscenciák igazából egyidejű munkák. Akkoriban kezdett az arrasi Saint-Vaast-szkriptórium ismételt felvirágozni, Karoling-tradíciójához csatlakozva jött létre egy illusztrált Biblia is, „sajátos eklektikus összekapcsolása az angolszász és frankoszász-karoling formakincsnek, melyet a saját szkriptóriumából kikerült kéziratokból vettek”. [1047]

Éppen a szakértők csodálkoznak, hogy miként tudott megmenekülni az ottani könyvtárállomány a normann pusztítás elől. Aki nem tud a IX. századi normann támadások fiktív voltáról, csodálkozik azon, hogy azt a Karoling-könyvek átvészelhették, és mintaképpül szolgálhattak az utókornak. Az ebből az iskolából származó evangeliárium és szakramentárium egész világosan igazolja „a Karoling-mintákhoz történő csatlakozást”: „így például átvették a Karoling-művészet [...] festői stílusát, míg Krisztus alakjának a szinte teljesen üres háttér elé állított sziluettje a Három szentek kommuniójának képén arra a hatásra enged következtetni, mely az ottoniánus művészetnek is sajátja. *A kompozíció itt is újból a IX. századi kéziratok példáját követi.*” [1048]

A Karoling-művészet különböző aspektusainak eme finom feltevése többé nem igazolhatja a másfél évszázados időbeli eltérést.

1050 táján ismét feléled a szomszédos Saint-Amand is. Az azonos nevű kolostoralapító „Vita”-jából tudjuk meg: „A fantasztikus felhőkkel tarkított színes háttér végső utóélete az atmoszférikus térképzésnek, mely a IX. századi kéziratokban található.” [1049]

Ugyanilyen visszanyúlásokat és másolatokat találunk akkoriban Saint-Germain-des-Prés-ben vagy Mont-Saint-Michelben: „Hatásos szintézisben egyesülnek itt még egyszer mindazok a jellemvonások, az a két meghatározó elem, melynek jegyében a XI. századi miniatúrafestészet fejlődése Franciaországban lezajlott: *a Karoling-művészetre történő visszanyúlás, főként a frankoszász iskolára, és kapcsolódás az egyidejű angol kéziratokhoz.*” [1050]

Valóban azt kellene hinnünk, hogy a saját fiókokból csak a leg-régibb munkák hatottak ösztönzően, miközben az angolszász művészetben nem a felülmúlhatatlan mesterművek - „Book of Lindisfarne” (700 k.), „Book of Kells” (800 k.) - hatottak termékenyítőleg, hanem a kortárs munkák? Ez az ellentmondás - egyszerre nyúlnak vissza a régi szép időkre és kapják föl az idegen „modernséget” - megoldódik az új kronológiában: a Karoling, tehát ottoniánus művészetre a Csatornán-túli kortárs alkotó művészek voltak hatással. Ez annál is inkább valós megállapítás, minthogy a valóban régi művészet iránti szeretet a reneszánszban kapott lánggra, legerőteljesebben pedig a humanista irányultságú XV században.

Éppen az ottoniánus festészet mutatja „azokat a mélységbe vivő térrétegeket”, melyek már a késői Karoling-művészetet is kitüntették, mégis esetükben a XII. századba, a romanikába vezető utat mutatják. [1051] Szaván fogva Grodeckit, a „kései Karoling”-festészet közvetlenül a XII. század román stílusú festészetébe torkollna. Eme korrekt ítélet továbbra is érvényben marad - csak a késő Karoling-művek datálása kerül a IX. századból a XI. századba.

A hagyományos művészettörténet remek zavarójátéka elpalástolja az egyszerű párhuzamosságot. Ha komolyan vesszük valamennyi említett hasonlóságot - és a példák tetszés szerint szaporíthatók [1052] -, akkor az ottoniánus és a Karoling-művészet időbelileg egymásba gabalyodik. Feltételezve, hogy éppen a Karoling-kéziratok keletkezési dátumai meglehetősen vitatottak, újfajta átfogó tagolást javaslok. így kényszer nélkül átvihető a Karoling-kódexfestészet három szakasza az ottoniánus kódexfestészet három szakaszába:

750-780 -----	► 930- 975
780-815 -----	► 975-1010
815-875 -----	► 1010-1050

Ezzel az azonosítással az „egész polimorf háló”, melyről „biztos információk még nem állnak rendelkezésre” [1053], egyszerű cso-

mózasú, hordképes hálóvá válik. Dátumátállításunk közvetlenül beigazolódik, ha a kódexfestészet és az építőplasztika összehasonlítására vállalkozunk. *Rodezben* megmaradt egy *oltárantependium-töredék*, melyet a XI. század közepére tesznek, és (ezért) a következő rejtéllyel szolgál: „M. Schapiro alapos elemzésében kapcsolatokat mutatott ki az aacheni Karoling-miniatúrafestészet, valamint XI. századi kéziratok (Moissac, Limoges és Clermont) irányában.” [1054]

Tisztázatlan, miért kapott ez a munka ötleteket egyszerre a kortárs és a több mint 200 éve öregebb könyvművészettől, továbbá miképpen áll kapcsolatban azzal a saint-genis-des-fontaines-i ajtószemöldökkel [1055], melyről már tárgyaltunk, és az 1020-as dátumot fogadtuk el vele kapcsolatban. Ebben az újonnan hurkolt kronológiai hálóban, amelyben az ellentmondásokból igazolások lesznek, világossá válik, ami eddig magyarázatra szorult: „Minden egyes ottoniánus műhely először is egy Karoling-műhely töredékeit folytatja, összekapcsolja más mintákkal, új elemekkel, a céloknak és lehetőségeknek megfelelően átváltoztatja, de a fantázia kiindulási pontja a mindig is példaképül szolgáló megelőző művészet.” [1056]

Így követik a Karoling-Ada-csoportot az ottoniánus szkriptóriumok Keleten - Fulda, Salzburg, Reichenau -, a második csoportot pedig túlnyomórészt nyugati műhelyek, főként Reims. [1057] A Karoling-könyvek ezáltal meghatározott ottoniánus szkriptóriumok termékévé változnak.

Kontinuitási viták

Posztulátumunk, mely már kezd összeállni és megszilárdulni, szinte mindenre magyarázatot kínál. Eddig bizony zavaró volt, hogy a 950 és 1050 között készült *illusztrált Bibliák egyetlen példányát sem ismerjük*, dacára annak, hogy ilyen a Karoling-művészek szívesen alkottak. III. Henrik császár (1039-1056) még bambergi egyházának is egy 200 évvel idősebb Karoling-bibliát adományozott Toursból. [1058] Talán ő volt az egyetlen akkori potentát, aki az antikvitásokban lelte örömét, miközben minden más király a saját műhelyeinek az alkotásaival kívánt reprezentál-

ni? Majd 1050 után ismét felvirágoznak a Biblia-kéziratok [1059], biztos jeleként annak, hogy immár túljutottak az egyidejű karoling-ottoniánus korszakon.

Berekeszthető immáron az a vita is, hogy vajon azon ottoniánus kódexek, melyek 965-től Karoling-kódexek másolásával („Gero-kódex” és „Codex Wittekindeus”) keletkeztek, a záródarabjai-e egy megszakítatlan hagyományfolyamnak. „Régóta bizonyított, hogy a Gero-kódexmásolat esetében nem a Karoling-formák továbbélésével, hanem újjáélesztésével van dolgunk, több mint másfél évszázados visszanyúlással.” [1060]

Ama észrevétel, hogy nem évszázados továbbélésről van szó, teljesen igaz. De nem is újjáélesztésről, hanem inkább egyidejűségről, illetve közvetlen egymásutániságról beszélhetünk.

Nem csoda hát, hogy a Bemward püspök (993-1022) alatt fellálló új hildesheimi szkriptóriumban ezen első mű (1011) közvetlenül kapcsolódik a „Lorschi evangeliáriumhoz”, mely állítólagosán 800 és 814 között keletkezett, s hogy Hildesheim 1022-ig zajló rövid virágzása alatt megőrizte a Karoling-írások formavilágát. [1061]

Szintügy valószínű, hogy a kora ottoniánus Trier Egbert érsek (977-993) idejében a maga híres „Codex Egberti”-jével (980), mely az ottoniánus művészet első nagy elbeszélő képciklusát tartalmazza, „az elő-Karoling, késő antik hagyomány újrafelvételét” reprezentálja [1062.], sőt ezt is kell tennie, mert létezésének hiányában még nem volt lehetőség a Karoling-mintákra történő visszanyúlásra.

Az olvasóban persze felmerülhet, miképpen lehetséges kétkedés nélkül összeegyeztetni két, minden hasonlóság ellenére teljesen különálló stílust. Vitathatatlan azonban, hogy a különböző Karoling-szkriptóriumok kortárs kéziratok jelentősen különböznek egymástól; és ugyanez érvényes az ottoniánus szkriptóriumokra: „A nyugati kódexfestészet az ottoniánus császárok korában minden egyes szkriptóriumban különféle stílust ölt magára.” [1063]

Az eddigi úgynevezett újrafelvételek és variációk 100, 170, 200 év után, ha (majdnem) egyidejűnek lettek besorolva, azon a skálán határértéken belül maradnak, amely a kortárs művekkel kapcsolatban elfogadott stíluskülönbséget jelzi. Hogy mennyire szo-

ros rokonságok állnak fönn, azt mutatja egy másik Egberthez fűződő mestermű: „Azt, hogy milyen problémás lehet az »ottoniánus« és a »Karoling« megkülönböztetése az ékszművészet terén, jól érzékelteti a nemrégiben (1990) felvetett javaslat, mely szerint az ottoniánus Trierből származó Egbert-ereklye köröm/szeg-ereklyetartóját datálják át a Karoling-korba.” [1064]

Az egyetlen módszerbeli különbség abban áll, hogy eddig az egész világ, beleértve a tudományokat, a középfokú „régibb” és a felsőfokú „legrégebb” után epekedik. Az új időbecslés lemond az ilyesfajta gyerekeségekről.

Hiányzó szkriptóriumok

Mennyire ismerjük tulajdonképp a nagyhírű szkriptóriumokat, melyek oly elválaszthatatlanul összekapcsolták székhelyüket a klostorokkal és városokkal? Korábban már volt arról szó, hogy *Nagy Károly palotaiskolájának* elhelyezése egyáltalán nem tisztázható, hiszen a kérdéses hely csak négy-öt alternatívával írható körül. Ugyanezt tapasztaljuk *Kopasz Károly udvari iskolája* esetében is. A kéziratokhoz nagyon szorosan kötődő elefántcsontmunkákra is hasonló módon áll: „Nem tudjuk, hol dolgoztak Észak-Franciaországban az udvari műhelyek.” [1065]

Ráadásul a kérdéses elefántcsont fedőlapokat hol a kései IX. századba, hol a X. század végére datálják [1066], ami nem teszi könnyebbé a kormeghatározással foglalkozó tudósok dolgát. Tézisünk fényében ugyanakkor várható és megoldható a megosztott datálás problémája is.

Köln esetében létezik egy utalás egy festőiskolával kapcsolatban, egy bizonyos tegemsee-i Froumund szerzetestől. Mégis, a 954 és 999 közötti időszakról nem lelhető fel [1067] itt készült alkotás. A meglévő leletanyag alapján csak nehezen tisztázható, hogy Kölnben a X. században miért nem működött egyetlen szkriptórium sem, s miért nem keletkezett itt egyetlen említésre méltó iparművészeti termék sem. [1068] Kézenfekvő, hogy a Kölnből eredeztetett néhány ún. Karoling-irat, valamint elefántcsont faragvány a kései X. századból származik.

És mi a helyzet a legendás *reichenau*i szkriptóriummal, mely in-

tézmény a Karoling- és ottoniánus idők „majdnem mitikus fogalma” [1069], mely „kb. 970-től kb. 1030-ig egyedülálló a Nyugat történetében”? [1070] Régóta tudott, hogy az itt alkotott Karoling-munkáknak nyoma veszett. [1071] De az Ottók-korabeli Reichenau is elsüllyedéssel fenyeget, mely kifejezés egy szigetkölster esetén ráadásul még helyénvaló is. Elsőre úgy tűnik, hogy az akkori Reichenau „egészen rendben van”: „Ott ugyanis természeti csodához hasonló módon virágzott ki a X. század második felében az Ottó-kori könyvművészet [...] Nagy Károly kora (768-814) új alakot ölt a X. század közepe után Reichenauban, ahol nem St. Gallen a mérvadó, hanem Károly császár udvari iskolája és a fuldai iskola, melyben Hrabanus Maurus (780 k.-856) működött.” [1072]

„Károly aranykorának” felélesztése [1073] elég megdöbbentő. Különösen, hogy 1957 óta ismert Romuald Bauerreifi gyanúja, 1965 óta pedig C. R. Dodwells észrevétele: „Nincs megbízható érv a reichenau-i festőiskola léte mellett, ellenben van számos utalás a trieri műhelyre. A kulcsmű, a *Codex Egberti* valószínűleg Trierben keletkezett.” [1074]

Ha ma még lehetségesek ilyen eltolódások a központi műhelyek körében - a „*Codex Egberti*”-ről időközben elfogadták, hogy trieri munka [1075], és ezzel szűk 300 esztendővel odébb helyezték -, akkor posztulátumomat nyugodtan átnyilváníthatom tézissé. A Karoling- és ottoniánus művészet végérvényes azonosításával többé nem szükséges megoldást keresni a következő négy reichenau-i találókérdésre sem.

- „Ha a Karoling Folchart-pszalteriumot [1076] és a reichenau-i homiliáriumot egymás mellé helyezve felütjük, a két könyv *megdöbbentően szoros rokonságát* vesszük észre: az Ottó-kori reichenau-i munka közvetlenül nő ki a Karoling St. Galleriből.” [1077]
- A reichenau-i „Gero-kódex”, bár röviddel 969 előtt keletkezett, „tanúja a *Karoling-művek példaképszerűségének* az Ottó-kor számára, mert a Majestas Domini-képet és az evangélisták képeit is Nagy Károly palotaiskolájának egy evangéliáriumból másolták, valamint a lorschei »Codex aureus«-ból”. [1078]
- A „Gero-kódex”, miként a fuldai „Codex Wittekindeus”, „*rene-*

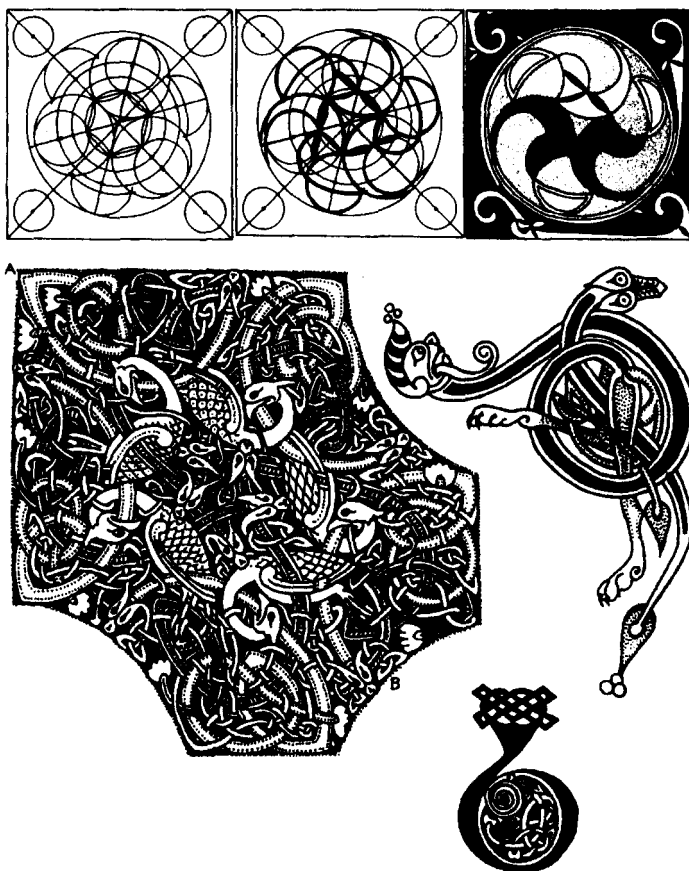
szánsz a reneszánszban ", „az Ottók visszaemlékezése a Karolingokra az antikvitásba nyúló visszaeszmélésen belül" [1079]

- A „reichenai misszáletöredék" ugyancsak a 960 és 980 közötti időből származik. Két kép, a fogadalmi és a halotti mise bevezetései szoros keresztvonalkozást engednek meg: „E képek lineáris bordás stílusa *rokonságot* mutat a felső-itáliai Karoling-kéziratok figuráival, miként a 800 körül Nonatolában keletkezett Gergely-homiliákkal is." [1080]

A X. századi Leonardo

Az egykori reichenai szkriptóriumban, de Egbert érsek trieri dómszkriptóriumában is beleütközünk abba a férfiba, aki kezessékedik arról, hogy a festészet egyazon műhelyben és időben egészen eltérő módon jelenjék meg. A legjelentősebb ottoniánus festő, az úgynevezett „Registrum Gregorii" mestere, röviden *Gregorius mester* (igazolhatóan 980-996) hosszan tartóan befolyásolta Köln, Echtemach, Mainz, Lorsch és Reichenau festőiskoláit [1081], nem hiába nevezték el a „X. század Leonardo da Vincijé"-nek. [1082] Az, hogy más művészettörténészek kéziratait gondosan kivitelezettnek ítélik, „anélkül, hogy különösebb személységről tanúskodnék" [1083], nos, ez nem e mester ellen tanúskodik, hanem a kritikusok ellen. Tőle származik két evangeliárium, miképp Theophanu házassági oklevelének összehasonlíthatatlanul pompás díszítése is. [1084] Esetleg elefántcsonttal is dolgozhatott [1085], bizonyosan erőteljesen befolyásolta a Niello-munkákat. [1086] A mester lenyűgözően jól bánik ama rendkívüli képességével, hogy *különböző stílusokban dolgozik és „antikuárius megértést tanúsít a múlt művészeti formái iránt"*. [1087]

A korábbi írásformák ismerete odáig megy, hogy egyik bíborkódexét váltakozva a VII., IX., és a X. századra sorolták be! [1089] Ismeri a bizánci művészetet, de talán még korábban is élhetett „az V vagy VI. században [...], mert e korok művészetét kifogástalanul elsajátította". [1090] Sőt: „Régi, befejezetlen kéziratok illusztrátora is, mert levéldíszei nemcsak az ottoniánus Codex Egbertit ékesítik, hanem IX. századi, sőt elő-Karoling-kéziratokat is." [1091]

15. kép

A Szigetek kódexfestészete. „Lindisfame Gospels” (700 k.):
Minta megvalósítása / „Book of Kells” (Dublin, 800 k.): A nagy fo-
nat 10 hüllőből és 5 madárból áll. Az eredetiben A-tól B-ig 3,8 cm;
két iniciálé [1088]

Márk evangélistáról készített önálló lapjával 980 és 990 között hozta létre egyikét azon műveinek, „melyeket humanista szellemiséggel alkotott, *elismerve és méltatva a korábbi korszakok teljesítményeit*. Ide [...] nem csupán a Karoling-kor, hanem [...] a Brit-szigetek művészetétől befolyásolt *elő-Karoling* is számít, melyben az echtemachi szkriptórium volt jelentős alkotóműhely.” [1092]

Ebből adódik a közvetlen kapcsolat a Szent Willibord korából származó evangéliumos könyvekhez (658-739). Tézisünk fényében ezen korai munkákat is új dátumokkal kell ellátni - s így most már minden további komplikáció nélkül besorolhatók a X. századba.

Összedolgoztak-e a - Karoling- és ottoniánus -festők?

Vizsgáljuk meg az *utánalkotás* [1093] fogalmát, mely végzetesen emlékeztet két másik „fügefalevéltre”. Az antikvitás esetében az úgynevezett *utántemetkezésnek* kell elfednie a dátumproblémákat, vagyis amikor egészen különböző időpontokból származó sírmellékletek bukkannak fel ugyanabban a sírban [1094]; az 1000 előtti építmények esetében az *utóhasznosításnak* kell megmagyaráznia, hogy miként kerülhettek „ősrégi” fagerendák lényegesen fiatalabb épületegyüttesekbe. [1095]

Itt van például a „Szt. Maximin-beli evangeliárium”. Ebbe a Karoling, képek nélküli evangeliáriumba (IX. század) öt képet illesztettek be Gregorius mester iskolájából, tehát a kései X. századból. Csakhogy e képek ikonográfiája az 1000 körüli évekből „végső soron visszavezet a Karoling-Toursba [...] Ez a toursi befolyás még mindig alaphangként látszik uralkodni az évezredfordulós trieri kódexfestészetben.” [1096]

Ugyanezt mondhatjuk el a „Santa Maria ad Martyres”-ből való evangeliáriumról. [1097] Senkinek sem kell azon csodálkoznia, hogy Gregorius mesternek tulajdonítják a plasztikus és térbeli, vagyis a lényegi elemeket, éppen azokat tehát, melyek csodálatossá teszik a Karoling-kor kódexfestészetét. [1098]

Végezetül a Liuthar-csoport - mely az ottoniánus művészet karakterisztikus műveit foglalja össze - megengedi, hogy egy pillantást vessünk a Csatornán túlra: „A Liuthar-csoport végül is ál-

név egy összetett csoport számára, megértési eszköz, konvenció, nyelvjáték. Egy olyan művészi fejlődést fed, melynek nem volt követője a középkorban.” [1099]

A heterogén csoport az aacheni „Ottó-evangeliárium” (1000 k.) mesterétől kapta nevét, akit - minden előrelépés ellenére - a visszakanyarodások szintén befolyásoltak: „Részleteiben azonban a szokatlan mű Karoling, közelebbről turoni modellek továbbképzése - melyekhez Kopasz Károly képe is hozzátartozik a Grandval-bibliában.” [1100] A „Lindisfame-evangélium”, amit ma „700 körüire” tesznek [1101], mintaképként szolgált.

A „Book of Kells”

Az állítólag 300 évnyi visszanyúlás a „Book of Lindisfame”-re elvezet a *Brit-szigetek könyvművészetéhez*, mely már a VII. században megkezdődött, és akkoriban nem volt kontinentális ellenpárja. Virágzott, míg elérte egyedülálló csúcspontját, a „Book of Kells”-t (röviddel 800 után); 930-ig tartó hatásszünet után pedig megélte utolsó virágkorát, mely Canterburyben és Winchesterben túlnyúlt az 1000. éven. [1102]

A kölni *Sankt Severin evangeliáriuma* a kései X. századi *Canterburyből* származik, és az ezredforduló legszebb, legértékesebb munkái közé tartozik. Tanúsítja - térben és időben arrébb helyezve - a „késő Karoling”-művészet jelenlétét, „a szárazföldi Karoling-művészet ama nagy korszakának a befogadását, melyet a Reimsben 816 és 835 között alkotott Utrechti zsoltároskönyv képvisel, ami aztán Angliába került, és háromszor lemásolták”. [1103]

„Ebből a Karoling-rajzművészetből (származik) Angliában egy új stílus, melynek erőteljes érzékenysége az Ottók korában nem csupán a Csatorna-területre volt hatással Észak-Franciaorszáig, hanem Alsó-Szászországot és a Weser környékét is elérte.” [1104]

Azaz ne higgyük, hogy az „Utrechti pszaltérium” a Canterburyn át vezető hosszú kerülő úton és az ott készített „rendkívül hű” XI. századi másolatokon keresztül [1105] befolyásolta még az északnémet szkriptóriumokat is, itt ismét feltételezhetjük a megközelítő egyidejűséget. Ezen értékelést az a tény is alátámasztja, hogy a Karoling-minuszkulírást először csak 960-tól, tehát 200

éves késéssel alkalmazták Angliában. [1106] Annál könnyebben átvihető a „Book of Lindisfame” és a „Book of Kells” a X. század közepére, illetve annak kései éveibe. Szenteljük is magunkat ezen abszolút kivételes jelenségnek.

A „Book of Kells”, ez az elbűvölő remekmű, nem is olyan rég még egy 734-ben [1107] vagy akár a VIII. század elején készült alkotásként említetett, majdnem kortársa a „Book of Lindisfame”-nek, bár ez utóbbit ismételten a VII. vagy VI. századba helyezték. [1108] Csupán mióta A. M. Friend közvetlen rokonságot állapított meg a kelisi kánontáblák és két, 800 körülről származó Karoling-evangeliárium között [1109], azóta helyezik a „Book of Kells” keletkezési időpontját a VIII. század utolsó negyedére [mo], 800-ra, sőt a korai IX. századra, [mi] Egyúttal korábbi jellege változott, „egy fejlődés végének főműve” lett, s „kortársa az első Karoling-kezdeményeknek”. [1112]

Erre a szoros rokonságra persze muszáj felfigyelni. Az időpont-átállítás amúgy is kényszerítő, mert csak ezáltal válik érthetővé a könyv előállításának egykori folyamata. Ez rendkívül fontos: a távolsági kereskedelmet nélkülöző Karoling-kor ugyanis egyetlen oldalt sem tudott volna kifesteni, hisz a kárminvörös *Dél-Franciaországból*, a bíbor és az auripigmentsárga *Spanyolországból*, a „bőségesen használt”, gumiarábikum-tartalmú ultramarin pedig egyenesen a Hindukusból származik. [1113] Ki látta volna el ezekben az időkben az ír szerzeteseket pl. Afganisztánból származó festékekkel?

A könyv keletkezési idejének megállapításánál döntővé válik a távolsági kereskedelem lehetetlensége, no és egy további körülmény is. Az 1006. vagy 1007. évben a könyvet - pontosabban a vele azonosnak tételezett columkille-i evangeliáriumot - Kells kolostorából ellopták, hogy aztán „húsz éjszaka és két hónap után” ismét megtalálják egy gyéptéglával és mohával fedett, földbe ástott lyukban. [1114] A tolvaj szakszerűtlen tárolása ugyanakkor alig hagyott hátra sérüléseket, nyomokat.

Véleményem szerint a frissiben elkészült könyvet a koráról és szerencsés megtalálásáról szóló mesével együtt ott és akkor mutatták be először. Ez nem csupán az itt ajánlott kronológiai rekonstrukcióba illik, hanem Edward Sullivan (1920) régi datálásá-

hoz is passzol, aki bizonyos írásbeli sajátosságok miatt arra következtet, hogy a „Book of Kells” a VIII. század után keletkezett, de sajnos ahhoz nem volt bátorsága, hogy a kései X. századot javasolja, amire pedig egy írásjegy rajzolata - a kvadrát vagy derékszögű pontozás - ismeretei szerint egész egyértelműen utal. [1115]

A datálás mellett szóló egyik legfőbb közvetett jel a Lapislazuliból származó ultramarin. Miközben 800 táján - a távolsági kereskedelem és a Földközi-tenger arab blokádja miatt - lehetetlen volt ezt a féldrágakövet Afganisztánból importálni, később már változott a helyzet, amint azt Doris Oltrogge és Robert Fuchs színeképelemzései bizonyították: „A kutatók így igazolni tudták, hogy az ottoniánus korban nyilvánvalóan virágzó import folyt a távol-keleti Lapislazuliból. A keresztes hadjáratokkal majdnem teljesen megszakadt a költséges drágakő felhasználása kékfestés céljára, és ismét az *indigó* lépett a helyére, miként a korai középkorban.” [1116]

Más megfigyelésekből tudjuk, hogy kb. 960-tól távol-keleti fűszerek tűntek fel a belföldi piacokon. [1117] Ez is a szükséges távolsági kereskedelmi utak léteire utal az ezredfordulón.

Végezetül tárgytalanná válik a könyv megmentése a rablógyilkos vikingek elől 806-ban, hiszen bizonyos, hogy IX. századi rablóhadjárataik sosem voltak. Ezzel bukik az eddigi 800-as datálás utolsó támasztéka is, és a „Book of Kells” megszületése határozottan a XI. század kezdetére tehető.

Az ír minuszkula

Az ír kéziratok megfiatalítása egyúttal sokkal szorosabban közelíti a korai ír írásbeli hagyományt kései elágazásaihoz, amivel mellékesen egy további rejtély is megoldódik: „Az írott ír nyelven - a *Book of Armagh* kivételével - egy könyv sem maradt fenn, mely 1100 előttről datálódik.” [1118]

A „Book of Armagh” azonban a hivatalos kormeghatározás szerint a 807. évből származik, vagyis elvben a Karolingok korából. Ez a majdnem 300 évnyi űr elfogadható távolsággá szelídül, ha a művet kivesszük a fiktív évszázadokból, és ennek megfelelően fiatalítjuk.

így az „ellenkező irányban” is nő a megértésünk. Tudjuk, hogy 770-től kezdve alakult ki a minuszkulírás a kontinensen, és vált általánosan használttá. A görög minuszkula 830-tól követte. [1119] A 680-690 táján, ír minuszkulával íródott „Bangori antifonáriumot” szokás szerint egy még korábbi, 480-ból való minuszkulához kapcsolják. [1120] Ez a római Szent Péter katedrálisban őrzött Szt. Hilarius „De Trinitate” című művének kézirata - „korai minuszkulában íródott, és ír befolyást mutat” -, amely az V század mellett szól. [112.1]

Hagyjuk ezen írást a maga V századában, ámde kapcsoljuk össze a korai ír kalligráfiát 300 év kihagyásával közvetlenül a X. századdal. Így alakul ki egy összeillő írás és művészetfejlődés képe, mely megvilágít egy további rejtélyt is. Eddig csak bámulatot és csodálatot keltett, hogy a jellemzően kelta ornamentika egészen a XI. századig megmaradt. Egy ősi hagyomány legkéseibb nyúlványa, mely még a kereszténység előtti századokban gyökerезik, tézisémmel három századdal közelebb kerül a korai virágkorhoz - így a folytonosság egybehangzóbb lesz, hiszen a támpéldányok száma minden évszázaddal jellemzően magasabb.

Befejezésül engedtessek még felhívni a figyelmet arra, hogy a Karoling-korban éltek az ottoniánus Gregorius mesterhez hasonló nagy zsenik, ismerünk pl. legalább egy ilyen mestert, aki hozzá hasonlóan jól tudott rómaiul és germánul - vagyis kontinentálisán és a Szigetek stílusának megfelelően - festeni. [1122] Ha őt és kortársait a szkriptóriumban Gregorius mester mellé állítjuk, akkor jól látható, hogy a X. és XI. század művészeti potenciálja bizony százszorosán elegendő az ottoniánus és Karoling-kódexfestészet megalkotására.

„Tántorgó” falfestmények

Egy szót még a Karoling-freskófestészet darabjairól. Az építményekhez hasonlóan ezek is csak töredékesen maradtak ránk. Így például néhány maradvány található a lorsche kapucsarnok felső emeletén, jelentős festmények azonban voltaképp csak az

auxerre-i kriptában, a graubündi Müstairben, ahol már Károly stukkószobrát is át kellett telepíteni a XII. századba, valamint a dél-tiroli Maisban. A róluk alkotott vélemények jól mutatják, hogy nem alkotnak homogén csoportot, és többségük nem feltétlenül a Karoling-időből származik:

- „A müstairi és maisi vagy *auxerre-i* színpadias vagy reprezentatív képsorozatok oly erősen különböznek, hogy a kódexfestészetet támpontul véve aligha lehet azokat történetileg egymáshoz rendelni.” [1123]
- „Mr. Beckwith nemrég kifejtette, hogy a müstairi és maisi freskók stílusa (sajnos nem szól a stukkózatról) »annyiban nem Karoling, hogy mutatnák az udvari és a hozzájuk kötődő műhelyek hatását«. Az említett műhelyekből egyetlen freskó sem maradt fenn.” [1124]

A müstairi Sankt Johann-templomot Nagy Károly alapításaként tartják számon. A háromapszisos csamoktemplom bizonyára ebből az időből származik, falait eleve arra szánták, hogy képekkel borítsák: „A pontosabb datáláshoz hiányoznak az összehasonlítható minták. Történeti és technikai megfontolások a 800 körüli keletkezést sugallják. [...] Közelsége a X. és XI. századi művekhez P Toesca, A. Grabar és mások számára a kései IX. századot vetik fel.” [1125]

Par excellence vita tárgyát képezik a Milánó melletti *Castelseprio* freskói. 1944-es felfedezésük óta váltakozva hol VII., VIII., IX., sőt még VI. vagy X. századnak is tulajdonítják őket. [1126] Ugyanezen - az egyébként évtizedes pontossággal dolgozó művészettörténet szempontjából egyenesen aggasztó - bizonytalanság figyelhető meg a római Santa Maria Antiqua esetében [1127]is, tompítva pedig a Montecassino melletti San Vincenzo al Voltumónál és a vintschgau-i Naturns-nál, amelyet 800 körülre, de van, hogy csak az ottoniánus időkre datálnak. [1128] E sorhoz 1961-ben átmenetileg a Frauenchiemsee bejárati csarnokának freskói is csatlakoztak [1129], ezeket azonban hamarosan - a tiszteletreméltó Irmingard apátnő ellenére, aki Nagy Károly unokája volt - a IX. századból a XI. századba kellett helyezni. [1130]

A nemrég előkerült *corveyi freskómaradványok* - színopék, vagyis előrajzolatok színes festmények és stukkóplasztikák számára - a szobrokhoz, és a kódexfestészethez hasonlóan a X. és XI. századnak tulajdoníthatók. A corveyi kódexfestészetben szintén - bár minket ez már nem lep meg - igen szoros kapcsolatban állnak a Karoling- és ottoniánus elemek: „A kora Ottó-kori corveyi festőiskolára jellemző a frankoszász és a Karoling St. Gallen-i iskola díszítőmotívumainak recepciója.” [1131]

Ez a megítélés a quedlinburgi evangeliáriumot figyelembe véve született meg, amely a X. század közepéről származik, de ugyanez érvényes a reimsi katedrális corveyi evangeliáriumára is. [1132]

A hamisítványok császára

Károly hagyatéka, bármennyire magasztalják, valójában igencsak szerény. Ráadásul ha eddigi eredményeinket áttekintjük, szinte csak fals jelzésekkel találkozunk. Vegyük tehát ismét szemügyre a nagy uralkodó örökségét.

Életrajza erősen problematikus: lényeges állomásokról tévesen vagy ellentmondásosan számol be. A legfontosabb elemek hiányoznak, alapjában túlbujánczott, miközben túl sok, egymással konkuráló igénynek felel meg. Károly, a jogász, éppenséggel hagyhatott volna nyomokat, hol marad azonban a néprajztudós, a mitológus, a filológus, a germanista, a komputista, a pápa felett álló világhódító és teológus, Salamon, Krisztus és Herkules hasonmása, az államférfi, oly sok templom, kolostor és egyetem alapítója, oly sok nemzetség őse, oly kevés hűbéres ura, a polgárság és jobbság ősapja? Hol marad a vad harcos, a lovasság létrehozója, aki azonban nem lépte túl az ősi Meroving-határmezsgyét, aki olyan ország ura volt, amelyben nem voltak említésre méltó városok, piacok, utcák, pénzverés, megszámálható népesség, nem volt mezőgazdasági terméshozam, sem vasszerszám, esetleg csak csatornaépítés, regionális vagy külkereskedelem nélkül. Hol is van ő, a számtalan, ám nyomtalanul eltűnt épület építőmestere? Hol van az a reformátor, akinek reformjait - az iskolai oktatásról, a latin nyelvről, a német nyelv megtisztításáról, a pénzről, hadseregről, hitelesítésről, mezőgazdaságról és könyvelésről - még egyszer el kellett készíteni, mielőtt valójában alkalmazhatták volna? Hol van a Karoling-reneszánsz megalapítója, mely irányzat először az Ottók kora alatt terjedt el? Hol vannak valódi birtokai, hiszen gyakorlatilag valamennyi hagyatéka-nak az „úgynevezett” jelzőt kell viselnie?

Következmény nélkül maradt Károly legfontosabb intézménye is, az *aacheni ereklyekultusz*. A pfalzi kápolnában különféle ereklyék nyugodtak, mindenekelőtt Szent Márton köpenye, melynek latin elnevezései - „cappa” és „capella” - egyaránt levezethetők a kápolna és Capeting fogalomból is. Holott Károly vonatkozásában ezek igazán elsőrendű hivatkozási pontok, ma-

gasztalásuk „csaknem az istentisztelettel határos”. [1133] Csak ezen ereklye szinte automatikusan jelentős vásárközponttá tehetet volna a várost. Aachen mindazonáltal nem volt az, és Károly halála után annyira kihuny az érdeklődés az összeharácsolt aacheni ereklyekincs iránt, mintha Szent Márton ellen egyenesen valamiféle elmarasztaló bírói ítélet született volna. „Valójában az 1238. évig egyetlen forrás sem számol be az ereklyék közszemlére tételéről.” [1134]

Még tovább - 1359-ig - tart, amíg az ereklyék megtekintésének hétévenkénti szokása, s az ehhez kapcsolódó zarándokút dívatba jön. [1135]

Károly tényleges utóhatása

Nem igazán követhető okokból Aachen arról is lemondott, hogy lelki, szellemi és kereskedelmi központ legyen. Aminél már csak az érthetetlenebb, hogy a császárság ezzel egyben legitimációjáról is lemondott, elvégre - legalábbis a Merovingok idején - a sírok és ereklyék a győztes csatákkal együtt az adott király uralkodásra való alkalmasságát voltak hivatottak bizonyítani. [1136] Ebből logikusan következik, hogy az állítólagos aacheni ereklyék jóval később kerültek a városba, talán csak Barbarossa Frigyes révén.

Károly életrajzírója, Andreas Kalckhoff már igen közel állt a hamisítás leleplezéséhez, amint az érettségiző társaival történt levélváltásából is kiolvasható, ám a Rubicont végül mégsem tudta vagy merte átlépni.

„Eközben *évszázadokra* volt szükség, amíg a Karoling-valóságot Nyugat-Európában mindenütt megtapasztalták és elismerték. [...] Ahogyan Károly a szolgálatot elképzelte, azt csak az előkelő lovagok etikájában valósították meg - *háromszáz évvel később. Ugyanilyen sokáig* tartott, amíg a keresztény életvitel értékei az uralkodóknál visszhangra találtak. [...] Károly (lerakta) a középkori egyház, a pápaság és a katolicizmus alapjait. [...] *A szász királyi ház,* amely 900 után Keleten átvette a hatalmat, és az ezredfordulókig uralkodott, *sok tekintetben a Karolingok előtti kor érték-*

rendjét képviselte. Csak a Staufok alatt érték el a nyugati birodalom színvonalát. Nem véletlen, hogy Barbarossa Frigyes is szentté nyilvánította Nagy Károlyt.” [1137]

Láthatjuk, hogy Kalckhoff már szinte mindent látott: a Karoling-impulzus rejtélyes késlekedését, Károlynak az Ottók által történt megteremtését, és a Staufok által történt felmagasztalását - csupán a lényegét nem ragadta meg vagy mondta ki. Hasonló A. J. Gurjewitsch tézise, amely szerint „a statika a középkori öntudat egyik alapvonása”. [1138] Ez a statika persze egy csaknem öt évszázadra kiterjedő X-XI. századot jelent.

Számomra - és bizonyára jó néhány olvasó számára - ezzel szemben már bizonyossá vált, hogy Nagy Károlyunkat a valóságban Fiktív Károlynak lehet és kell neveznünk. Túlságosan gyakran derül ugyanis ki, hogy tettei csupán a későbbi évszázadok történelmének visszatükröződései, birtokai későbbi időkhez tartoznak, építményei későbbi építőmesterek terveiből erednek, és reformjai sohasem vagy csak sokkal később valósultak meg.

Amint a hamisítás gyanúja nyilvánvalóvá válik, már nem tekinthető sorsszerű véletlennek, hogy IV Henriket 263 évvel később Canossában a kiközösítésből épp Károly koronázásának a napján oldják fel. [1139] Véletlen lehet-e, hogy a császárság legfontosabb történései ugyanarra a napra esnek? Egy számmisztikában gondolkodó hamisító ilyesmit könnyedén megálmodhat, olyannyira, hogy Együgyű Károly koronázását is erre a napra teheti.

Bizalmatlanságot érzett Károly jelentős ismerője, Wolfgang Braunfels is, aki ismételten arra kényszerül, hogy Károlylyal szemben kifogásokat emeljen. Zavarja őt, hogy Károly valamennyi tanácsadójának igen messze fekvő birtokot - Aquileia és Tours között - utal ki: „Az embernek az a benyomása támad, hogy Károly nem látta át az akadályokat, azt, hogy e szegényes időkben a nagy távolságok lehetetlenné teszik a tudományos és minden egyéb együttműködést.” [1140] Ugyanakkor Braunfels hangsúlyozza, hogy a hadsereg évenkénti felállítását a jobb információs eszközöknek köszönhetően igen pontosan ellenőrizni lehetett [1141] - persze legalábbis fura, hogy ekkor a távolság már nem gátló tényező.

Ezen túlmenően Károly lelki vezetőjénél „utópisztikus hatáskat” érez, [1142] ugyanúgy a császárságánál [1143], főként annak utolsó éveiben: „Egy öregedő uralkodó rögtönzése, aki a trónján minden realitásérzékét elveszteni látszik.” [1144]

Ő, a történész, minden rokonszenve ellenére megéreztte, hogy Károly életrajza nem egy valódi ember életéből, hanem csupa el-lentmondásból születik, a hős kvalitásai jelentősen túlnőnek bármely valós halandó tulajdonságain. Braunfels kutatásai alapján olyan Nagy Károly bontakozik ki az utópiák, s egyben a későbbi fantáziák világából, aki mellett a Karoling-időszak fiktív sakktáblaként jelenik meg, amelyen az ugyancsak fiktív sakfigurákat a későbbi gondolkodók kedvük és belátásuk szerint tologatják.

Mikor és miért találták ki?

Kutatásunk során újra és újra előkerülnek bizonyos időpontok, amelyeknél Károly-hamisításokra lehet számítani. Károly megalakításának tulajdonképpen nincs egy pontosan meghatározható ideje, hiszen ő, kitalált Károlyunk a különböző időszakokban más és más, egyre újabb vonásokkal egészül ki. Fokról fokra válik mindent magába foglaló délibábbbá, amelyből minden anyagi alap hiányzik, és végül teljesen talajvesztettnek tűnik. Hamisításának fő állomásai kétségtelenül az első három császári dinasztiához köthetők, nevezetesen a szászok, a száli-frankok és a Staufok regnálásához.

Nagy Károly első felfedezése *III. Ottó (983-1002)* alatt esedékes. A végkorszak császáráként lép fel, aki hatalmát Ottóra ruházza. Egy ilyen típusú uralkodó, hadvezér és államférfi megteremtésére magától Ottótól, esetleg édesapjától, II. Ottótól, vagy bizánci édesanyjától, Theophanutól származhatott egyfajta igény. Kellott egy nagy előd, akire hivatkozni bárhol, bármikor lehet. Érdekes látni, hogy Ottó 998. április 28-án első ízben nem viaszpecséttel hitelesít oklevelet, hanem, mint római császár, ólombullával. A bulla jelmondata „a Római Birodalom restaurálása”, és Károly egyik viaszpecsétjéhez hasonlóan szakállas férfifejet ábrázol. [1145] III. Ottó bizalmas barátjával, Gerberttel - akít

II. Szilveszterként pápává emel valamint Willigis von Mainz birodalmi kancellárral, Heribert von Köln főkancellárral és egyetlen nevelőjével, Bemward von Hildesheimmel együtt alkotja meg a Károly-fikciót, és képzeletbeli császárságát nagyapjára, I. Ottóra vezeti vissza. [1146] Mily aranyos véletlen, hogy csak III. Ottónál és Nagy Károlynál tapasztalni rendkívül szoros kapcsolatot a császár és a pápa között. [1147]

Az aacheni palotakápolna mint a Karoling-időszak főépítménye *valószínűleg* IV. Henrik alatt keletkezett. Ez a száli-frank uralkodó különösen heves küzdelemben állt a pápasággal, kiváltképpen VII. Gergellyel, aki őt fogva tartotta, és mint első német királyt detronizálta, hogy aztán 1077-ben Canossa-járáásra kötelezze (erről még manapság is születnek új értelmezések). Második erőpróbájuk során Henriket ismét detronizálja, mire ő megfosztja trónjától a pápát, és 1084-ben III. Kelemen ellenpápával császárrá koronáztatja magát. A parttalan investitúraharc miatt különösen fontos volt számára a túlerőt mutató, a pápát félresöpítő eljárás.

Teljesen más tevékenységet fejt ki a szinte fantasztikus császár-rajongó, I. *Barbarossa Frigyes* (1152-1190). Ő exhumáltatta, avatta szentté és tisztelte nyilvánosan Károlyt, tőle származik a „Szent Római Birodalom”, a „Sacra Romanum Imperium” fogalma is. A hamis Károly-oklevelek nagy része, de az aacheni várospecsét keletkezése is a XII. századra tehető.

„Károly kultikus tiszteletének legrégebb emlékénel, az ereklyetartó (Nagy Károly fegyverereklye-tartója 1166-tól 1170-ig) képprogramjában találjuk az első dokumentumot I. Károly császári igényéről, Nagy Károlyra való hivatkozással. Ez az igény aztán politikai programként még egyszer demonstratív kifejezést nyer az aacheni Károly ereklyetartón” [1148], amely elkészítésére 1165-ben adott megbízást, azonban az csak 1215-ben, II. Frigyes alatt került befejezésre.

Barbarossa unokája a fiktív Károly világát még tovább színezte, olyan alapvető előd-érdemeket kreálva, mint a keresztes hadjárat gondolata, Jeruzsálemnek a világ középpontjává emelése; máskor pedig olyan bohókás tréfákat elsütve, mint Károly aacheni állatkertje, menazsériája, amelyben a Marmara-oroszlán a numidiai

medve mellett, [1149], a farkas a bárány mellett, a párdur pedig a kos mellett feküdt [1150] békésen. Mindezt nemcsak a Paradicsomkertet mutatja Károlyral, a zoológia atyjával, nem csupán a Pflaziak vadgondozásának előfutárát láthatjuk benne [1151], de II. Frigyes állatkertjének előképét is. [1152] Csak ez a két császár ült elefántháton. Az álpárhuzamok folytathatók: ha Nagy Károly szabályos gyógynövénykerttel foglalkozott, akkor II. Frigyes gyógyszerrendeletét a Nyugat számára. [1153] Éppen a két Frigyes Károly-politikája ösztönözte a pápákat arra, hogy a Stauf császárt - korábban érthetetlen okokból - ki akarják üldözni a világból: „IV Ince (1243-1254) ezért vezetett irtóhadjáratot, amely (a Staufok) nevét és testét, magát és ivadékait kiirtja.” [1154]

II. Frigyes az ő interkulturális udvarában - amely semmilyen tekintetben nem maradt el Károly udvara mögött - elegendő szellemi kapacitást gyűjtött egybe ahhoz, hogy nagy hatásfokkal, művészi szintre emelje Károlynak és korának mesterséges megalkotását. Európa többi részén a XII-XIII. században az értelmiség a pápa kiszolgálójává vált [1155] - ők is azokhoz az emberekhez tartoztak, akik egy korábbi kor adottságát a történelem teljesen áthatolhatatlan szövevényévé szélesítették. Ezenkívül a pápai oldal is azon fáradozott, hogy Károly képét csiszolgassa: ezt fényesen bizonyítják azok az Egyházi Államnak szánt állítólagos adományok, amelyeket Károlynak és apjának tulajdonítanak.

Persze nem maradhat említés nélkül V. Károly király, aki 1364 – 1380-ig uralkodott Franciaországban, és szabályos Charlemagne-kultuszt teremtett. [1156]

\fégül említessék meg a *humanizmus*, amely túlságosan gyakran találta meg a megfelelő kéziratokat [1157], és külön betűtípust alakított ki, amely a Karoling-kisbetűhöz igen közel áll [1158], közben szinte az utolsó simítást végezvén el a Károly-portré megfestésén. így a bajor uralkodóház megbízásából Ulrich Fueterer humanista kitalálta, hogy Károly szülőhelye a gautingi rizsmalom, majd ezt közzétette „Bajor Krónikájában”. [1159]

Itt kell megemlítenünk Wilhelm Kammeiert (1889-1959), aki szűk hetven évvel ezelőtt felállított egy olyan jelentős hamisítási tézist, amelyhez hasonlóval ölelte csak a jezsuita Jean Hardouin

próbálkozott a XVIII. század elején, ő az 1300 előtti teljes középkort meghamisítottak, a középkorról alkotott képünket ezért torzképnek tartotta, amelyet szerinte a XV század alatt egyházhú humanisták készítettek. [1160] Ezt „a kétségtelenül esztelen tézist” [1161] mint „rögeszmét” bélyegezték meg [1162], illetve „egy nyilvánvalóan nem szakember tévedésének” nevezték [1163] - jóllehet helyes megfigyeléseken és az ebből fakadó bizalmatlanságon nyugodott. Csakhogy túlságosan határozott és egyoldalú volt, a bizonyítási eljárást teljesen a krónikákra és oklevelekre korlátozta, miközben elhanyagolta az épületek elemzését, az archeológiai tényeket, valamint Nyugat-Európa, Bizánc és az arab kalifátusok közötti kapcsolatokat is.

Mindazonáltal Kammeier megállapította, hogy „a frank királyok költött személyiségek” [1164], ugyanakkor nem vonta kétségbe Nagy Károly létét, csupán Einhard Károly-életrajzának valódiságát [1165], amit a mai tudomány ugyanígy megtesz. [1166] Egyértelmű és koncentrált, a római kúria vezérelte középkori hamisítási tevékenységre gyanakodott - mely a teljes XV század során folyt -, s szerinte a fáradhatatlanul hamisító reneszánsz „nemcsak az ókor újraszületését, hanem a középkor újjászületését is” magával hozta. [1167]

Úgy vélte, humanisták ezrei serénykedhettek az ügyön, holott azok általában igen erős ellentétben álltak az egyházzal, és például „a Konstantin-féle adománylevelet” mint hamisítást ők leplezték le. Kammeier tézise, bár túllőtt a célon, és germanofil kisebbségi érzést alakított ki, a középkor számtalan képtelenségére érzett rá, és azokat - az elismert szakirodalom alapján - tisztán be is mutatta. Többek között azt, hogy a középkori dokumentumok sok esetben hamis vagy megváltoztatott dátumot tüntetnek fel, mintha ez csupán valamely jegyző hiányzó tudásával lenne indokolható. Oklevélkritikai elemzése azonban nem jelenthetett áttörést, hiszen az oklevéltan speciális területén a nem szakember nem lehet sikeres, elvégre soha nem kaphat a kezébe eredeti oklevelet, hogy a többi okról ne is beszéljünk. Ugyanakkor téziseink védelmezői, elemzői - elsősorban Angelika Müller és Hans-Ulrich Niemitz - számára tanulságos volt a Kammeierrel való kritikus vitatkozás. [1168]

Téziseink kifejtésénél elsősorban építészeti és művészettörténeti szempontok figyelembevételével érvelünk, mivel a művészeti alkotások lényegesen jobban hozzáférhetőek, fejlődésük íve az évszázadokon keresztül voltaképpen pontosan követhető. Az oklevelek helyzetével kapcsolatban azt állapíthatjuk meg, hogy a szakemberek egyre több oklevelet tartanak hamisítványnak, és mind gyakrabban lepleznek le ilyeneket. Ami egyébként teljesen logikus, mondhatni törvényszerű folyamat. Mégpedig azért, mert a városarcheológia először 1945-öt követően virágzott fel, amikor is számtalan belváros romokban hevert. így kerülhettek napvilágra olyan leletek, amelyek alapjaiban rendítik meg megannyi inkriminált okirat hitelességét. [1169] Felvetődik persze a kérdés, vajon nem egyszerűen a jó hamisítványokat választják-e el a rosszaktól, amikor úgy gondolják, hogy az eredetiket próbálják elkülöníteni a hamisítványoktól - ennek megítélése attól függ, elfogadjuk-e tézisémet, avagy sem.

További kérdés, hogy *egyáltalán mikortól volt értelme a hamisításnak*. Vizsgáljuk meg például a „Karoling-szociális ellátást”, ami igazán nagy hírnévnek örvend. [1170] Merthogy akad, aki úgy gondolja: jóval az első lenencház - 1198-ban, III. Ince pápa által történt - alapítása *előtt* volt már precedens arra (787-ben), hogy egy uralkodó belefolyjék a legszegényebbek életébe [1171]: szerinte Károly nemcsak lenencházakat alapított, hanem kórházakat is berendezett, amelyeket az egyház az ő halála után magának követelt. [1172] Mindkét esetben kézenfekvő a gyanú, hogy a XII. században a német császárok el akarták vitatni a pápától az elsőbbséget a szociális gondoskodás területén. E kérdésben a bizánci császárokhoz kívánták magukat hasonlítani, hiszen Bizánc már a VI. században haladó szellemben nyúlt e problémakörhöz. [1173] Más kérdés, hogy a XII. század előtt az efféle szociális intézmények átvétele szóba sem jöhetett, mivel az ember csak arra büszke, amit maga is becsül.

Cui bono?

Lassan feltehetjük a döntő kérdést: cui bono? Kinek használ, kinek áll érdekében? A hamisítók mindig arra törekedtek, hogy az

aktuális igényeket kerülő úton, fiktív sejtetés útján elégtételt ki, az aktuális és jövőbeli előnyök visszavetítésével. „A nem szándékos hamisítás jelenségét még ki kell találni” [1174] parírozott Gerhard Schmitz az 1986. évi müncheni hamisítási kongresszuson az elnöklő Horst Fuhrmannak, aki éppen, az „anticipációs jellegű”, hamisítás önmagában ellentmondást rejtő elvét ismertette. [1175]

A tartós középkori konfliktus az egyház és a császár, a Welf és a Waibling, a centralista-római klerikális uralom és a centrifugális, Róma-ellenes erők között rendre új konfliktushelyzeteket teremtett, melyek megoldását legkönnyebben hamisításokkal lehetett megoldani.

Emlékezzünk arra, hogy Károlyt „pápa felettinek” tekintették, bátorítandó a császárok investitúraharcát. Csakhogy erre a pápai oldal válaszolt egy ugyancsak méretes hamisítással, megalkotván a „Pippin általi” és „Károly általi” adományról szóló regét, amivel két legyet ütöttek egy csapásra, elvégre így az Egyházi Állam léte immáron nem a „Konstantin-féle hamisított adománylevélre” alapult. Ezek után persze a császári tábor nem tehette meg, hogy ezen áldokumentumokat lesöpörje az asztalról, mert akkor el kellett volna ismernie, hogy Károly és Pippin személyében maga is fantomokat vonultatott fel az investitúraharc eszmei frontján.

És ettől fogva a hamisításnak már nem lehetett gátat szabni, elvégre a témakör újabb és újabb haszonélvezőket csábított. Így találtak az apátságok és egyházmegyék százai gyakorlatias indokot arra, hogy a közösségük számára az alapító vagy pártfogó Károly meséjével evilági előnyöket szerezzenek. „A XII. században a különböző egyházi intézményekben, főként a birodalmi apátságokban *oklevélhamisítóanyagokat* készítettek, hogy a családi (és a miniszteriális) jogokat biztosítsák. A hamisítást előszeretettel követték el régebbi idők császárai és királyai, akár Nagy Károly és Francia Lajos nevében. Királyi rendelkezéssel olyan homályos régmúltat akartak alkotni, amelyet a törvénykezés éppen akkor igényelt.” [1176]

Az Istenben és a hamisításokban egyaránt hívő középkornak erős materiális alapja volt. Csupán Károly szentté avatására kell utalnunk: „Visszafogottan elmondhatjuk, hogy ekkor két, hatal-

mi és politikai okból felszentelt püspök egy szakadár pápa utasítására szentet avatott, [...] így igazolta Barbarossa Frigyes birodalmi politikáját az égből.” [1177]

A szentté avatás „Barbarossa azon erőfeszítéseit támasztotta alá, amelyekkel igazolni kívánta: a császárság közvetlen isteni intézmény, a világi uralom önálló, a császári méltóság ugyan a pápaságtól független, mégis legitim vallási alapokkal rendelkezik. Ha ezen császárság megalapítója egy szent, úgy a császárság tekintélye a kívánt irányban értékelődik fel.” [1178]

Ezt a tekintélyt azonban a császárellenes erők is fel tudták használni. így terjedt el a XIII. században az a híresztelés, hogy egy valódi pápa, nevezetesen IX. Gergely (1227-1241) végezte Károly szentté avatását, melynek következményeként speciális Károly-kultusz alakult ki, s ez „csaknem egész Svájcot mint a Károly-tisztelet kultuszának zárt területét” felölelte [1179], és amely a - természetesen Károly által alapított - Zürichet a Károly-kultusz második Aachenjévé tette. [1180]

„Földi síkon”, vagyis a reálpolitika területén 1291-ben az ősi kantonok, Schwyz, Uri és Unterwalden „örök szövetséget” kötöttek, ami a Habsburg uralom ellen irányult (ezt 1315-ben megújították). Zürich 1351-ben csatlakozott a szövetséghez, és az „alapító császára, Károly” kitételt a Habsburgok császári nemzetségének revolverezésre használta, amely aztán a kantonok államszövetségét 1389-ben végül hajlandó volt elismerni. Melynek ürügyén azt is megjegyezhetjük, hogy Habsburg Rudolf ekkortájt biztosított autonómiát az Egyházi Államnak, nem utolsósorban a károlyi adományok tiszteletben tartása miatt.

Most térjünk vissza a XII. századhoz, III. Konrád és Barbarossa idejére. Csupán ebben, a császárság számára igen kritikus időszakban virágzik fel teljesen a német Károly-költészet, amely tézisünk fényében dupla jelentőséggel bíró művészeti ág. A számunkra hamarosan igen fontos ál-Turpin magában foglal egy „História Karoli Magni et Rotolandi” művet, 1147-ben a „Kaiserchronik” (Császárok krónikája) 19 német császárt mutat be közel 3000 verssorban, amelynek egyharmada Nagy Károlyról szól. [1181] Egy aacheni szerzetes 1166-ban összegyűjti I. Frigyes

számára a „História Caroli Magni”-t, („Nagy Károly élete”); Konrád pap pedig, ahogy önmagát az epilógusban nevezi, 1168-tól 1172-ig egy német „Roland-éneket” költ, ami „azonban voltaképpen egy Károly-ének”. [1182.]

Francia elődek - akik 1050-től tűnnek fel, ám a XII. században le is lépnek a színről - a csúcson a „Chanson de Roland”-ban érik el (Roland-ének) 1100-ban. [1183] Az ófrancia késő középkori énekesek szintén Károly uralkodásából merítik anyagukat [1184] - habár ezt az ortodox kutatók nagy része is pusztán koholmánynak ítéli meg. [1185] Itt egyébként egy különös folyamatot figyelhetünk meg: „Csak egy ízben fordult elő, hogy egy nemzet a dal és a költészet révén egy másik náció személyiségét magasztalja.” [1186]

Számunkra ez egészen mást mutat. Két nemzet közös őst talál, akit így aztán valóban szárnyára vehet a történelem. A Karolingok mellett döntöttek, akik Nyugat-Frankhonban 987-ig uralkodtak, amíg a velük rokonságban lévő Capetingek fel nem váltották őket. Miután sorozatuk 911-ben épp egy Károlynál (az Egyszerű) tartott (ami a Karoling-háznál sokat nyom a latban, hisz kvázi névadó), egy korábbi, sokkal nagyobb Károlyra irányult figyelmük. A németek számára ez igen megfelelő volt, mivel a szászok - a Károlyt felfedező Ottók - csak 919-ben csatlakoztak a birodalomhoz. [1187] Senki sem vett volna komolyan egy még nagyobb, még öregebb Ottót valahol Quedlinburgban, vagyis a város nélküli Keleten.

A XII. század „Einhard”-ja

Mit jelent mindez „Einhard” számára? Azt, hogy több mint 80 meglévő kéziratát [1188] a Karoling-idők utáni hamisítványoknak kell tekintenünk. Már réges-régen erre a sorsra jutottak volna, ha Nagy Károly nem lett volna kétségbevonhatatlan, szent és sértethetetlen kulturobjektum. Theodulf úgy véli, Einhardot „általános műveltségben senki sem múlhatja felül”. [1189] Csakhogy az ő, bohókásan a királynak, nem pedig a császárnak ajánlott *Karlsvitája* egy igen vaskos hibával kezdődik, elvégre az utolsó Meroving-királyt nem István pápa, hanem Zakariás pápa detro-

nizálta. A mű további mondatai is kétségeket ébresztenek. Einhard összesen 30 oldalas szövegét megvizsgálva Purlitz 12 ízben „pontatlan”, „túlzó” és „hamis” adatról tesz említést. [190] Már Leopold von Ranke is éles kritikát gyakorolt: „A kis könyv tele van történelmi tévedésekkel. [...] Nemritkán tévesek az uralkodás évei [...], a birodalomnak a két fivér közötti felosztásánál éppen az ellenkezőjét közli annak, ami valójában történt [...]: a pápák neveit felcseréli, Károly feleségeit, ugyanúgy, mint gyermekeit, nem helyesen sorolja fel; *oly sok hibát észlelünk, hogy gyakran kétségbe vonjuk a könyv valóságát, habár bizonyosnak vehető, hogy a könyv eredeti.*” [191] Ejnye no, hogy lehet ennyi kétségen felülemelkedni?

Kiadója, L. Halphen kimutatta, hogy „Eginhard (= Einhard) Sueton Augustus életrajzát plagizálja, és ügyetlenül adaptálja, ahelyett, hogy egyszerűen elmondaná azt, amit látott.” [192]

Már ha látta volna...

Einhard felfedezője - aki a XII. században nyilvánvalóan az újból szopta Károly életrajzát (már elnézést) - szívesen visszanyúl Suetonhoz. Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy „a nevezett Rahewin [...] még az olyan »mozgódíszletek« kombinációjával is (képes volt) Barbarossa Frigyes jellemzését alátámasztani, mint Einhard Nagy Károly- és Szt. Márton-portréja az Apollinaris Sidonius életrajzában - s mindez Grundmann véleménye szerint a valóságot tükrözte.” [193]

Vajon Rahewin Barbarossa-jellemzése nem szolgáltat-e mozgódíszleteket az általunk bemutatott fiktív Károly portréjához? Valójában Nagy Károly, és apja, Kis Pippin biográfiáját nem ugyanarra a kaptafára húzták-e fel ugyanazon fiktív krónikák? Mindkettő harcol a longobárdok és szászok ellen, mindkettőnek van Karlmann-fivére, aki tehetetlen, mindkettőt felkenik és (talán) megkoronázzák, mindkettő államot ajándékozik a pápának, az úgynevezett képháborúban mindkettő az ikonok mellett voksol, mindkettő épít Saint-Denisben...

Körítésként alkalmasint felhasználták Nagy Ottó életét is. Szintén óriás termetű, csaknem analfabéta, s harcol a Keletről betolakodó ellenség ellen (ez alkalommal a magyarok, s nem az avarok ellen). Szászország is ismételten Frankföldre támad, Ottó

is áthalad az Alpokon a longobárdok ellen, Capuáig tör előre, ő is longobárd hercegnőt vesz feleségül, és Rómában ő is császárra koronáztatja magát. [1194]

Nem szabad megfeledkeznünk a „Birodalmi Évkönyvekről”. Elég sokáig folyt a vita arról, hogy Einhard ezeket saját maga írta-e, vagy „csupán” egyik kortársa: a „Monumenta Germaniae Historica” forrásköteteiben ezeket az „Einhard-annalesek” cím-szó alatt jegyezte fel. [1195]

Manapság ezen írásokat már nemigen tulajdonítják Einhardnak, inkább a korszakának - ettől függetlenül ezeket Einharddal együtt a XII. századra kell tennünk, pontosabban a bennük szereplő csillagászati adatok alapján 1150 utánra.

És mi a helyzet *Notker dem Stammlerrel* (a dadogó Notkerrel), akinek a „Gesta Karoli Magni”-t, e félig mondaszerű anekdota-könyvet [1196] köszönhetjük? Ez nem „egy már mítosztól körül-lengett uralkodóról” ír [1197], hanem a Károly legendát először és helyesen mondaszerűen ismerteti.

Zúrzavar Saint-Denisben

Most forduljunk a Párizs északi részén fekvő, igen híres Saint-Denis-apátság felé, amely értékes információkat nyújt számunkra a jellegzetes középkori eseményekről és azok értékeléséről. A jelenlegi vélemény szerint az apátságot 623-tól 625-ig, vagy 625-től 636-ig I. Dagobert (Meroving) király építtette szent Dionysius tiszteletére, aki a 250-ben történt lefejezése után a Mártírok hegyéről (Monmartre) még elvánszorgott eddig, hogy végül is itt lelje meg sírját. Az apátság ettől kezdve a Meroving- és a francia királyok sírhelyéül szolgált, de innen származnak Franciaország koronázási jelvényei, sőt még a királyi zászló is - az „Oriflamme” a bouvines-i csatából -, amelyet a Károly-monda szerint már Nagy Károly is előszeretettel lobogtatott. Egy olyan változat is kering, mely szerint I. Dagobert a pogányok elleni csatában vonultatta fel a zászlót, hogy azután átadja Saint-Denisnek. [1198] Csak 1418 után ment ki használata a divatból, olyannyira, hogy meg is feledkeztek róla. [1199]

A gótika kialakulása szintúgy egybeforr az apátsági templommal. Suger alatt keletkezett 1137-től 1144-ig e stílus zseniális alapító épülete, melyhez 1231-től építette Pierre de Montreuil az első üvegezett hármass ívet, kis híján egy teljesen üvegezett, fényben úszó épület vízióját valósítván meg.

A feledékeny apát

Az 1122-től apátként működő Suger (1081-1151) a nyugati részt és a kórust az új stílusban készítette el. A „*Libellus de consecratione ecclesiae St. Dionysii*”-vel még egy épületeleírást is ránk hagyott, amelyben beszámol az építkezés indítékairól az alaprajzzal, a korábbi épülettel, valamint az újjáépítéssel kapcsolatban:

„A frankok dicsőséges és sokat magasztalt királya, *Dagobert* [...] elrendelte [...] csodálatra méltó határozatával, hogy a szent tiszteletére építsenek bazilikát a király költségére. [...] A templomnak csupán egy hiányossága volt, *nem volt elég nagy*: nem azért, mert a király odaadása és jóakarata nem volt elegendő, azonban azokban az időkben, amikor a templom épült, egyáltalán nem létezett nagyobb, vagy akár ugyanolyan nagy épület sem. [...] Mivel a homlokzat *nyugati* oldalán elhelyezett keskeny előcsarnokot mindkét oldalról tornyok szűkítették be, amelyek sem magasak, sem különlegesen impozánsak nem voltak, már közel álltak az omladozáshoz, ezért Isten segítségével ezen a helyen kezdtük el a szorgalmas munkát.” [12.00]

Suger apát halála után heves szemrehányásokat kapott e beszámoló miatt. A kritikus olvasók nem áallották megjegyezni, hogy ő nem a saját szemlét írta le, hanem pusztán a „*Gesta Dagoberti*”-t másolta, amely az ő idejében már 300 éves volt. Más kérdés, hogy a „*Gesták*”-ról szintén tudható: „szerzője Dagobert építményét saját maga nem is ismerhette”. [1201]

Amiből az következne, hogy az apát, aki naponta misézett a helyszínen, olyan keveset értett meg a saját templomából, hogy saját szavai helyett inkább egy korábbi szöveget használt fel a bazilika leírására. Ráadásul az apát ritka tudatlansága tovább fokozódik: „*Suger akkor is tévedett*, amikor azt hitte, hogy az ő idejében meglévő templom a VII. századból származik. A *Saint-Denisben*

meglévő oklevelekből - pl. Nagy Károlyéból 775. II. 24. [12.02] - megtudhatta volna, hogy a Karoling-uralkodók egy új építmény építésébe kezdtek, amelyet Károly király idejében, 775-ben szenteltek fel." [1203]

Bár e dokumentumokat Suger házilag is megtekinthette volna, nem tette, így teljesen megfeledkezett két, időben hozzá sokkal közelebb álló, és ráadásul nagyobb jelentőségű építettről is. Elvégre ifjabb Pippin 754-ben kezdte el a Karolingok „új uralkodóháza első kőből épült nagyszabású építkezését” [1204], amelyet Nagy Károly 775-ben szenteltetett fel.

Az apát tudatlanságán még jobban elcsodálkozhatunk, ha megvizsgáljuk, hogy ki volt valójában Suger. Ez az apát nemcsak *pap* volt és *építőmester*, hanem időlegesen az ország *kancellárja* is: ebben a minőségében vette át a második keresztes hadjárat alatt a régensséget Franciaországban. Ehhez megkapta a „haza atyja” megtisztelő címet is. [1205] A „francia történetírás atyja” címhez úgy jutott, hogy kiadta VI. Lajos és VII. Lajos életrajzát, és megkezdte Saint-Denis egészen a XTV századig ívelő történetírását; az ő műve a „Grandes Chroniques de France” (Franciaország nagy krónikái), amely az első francia nyomtatott könyvként 1476-ban [1206] vagy 1493-ban [1207] jelent meg.

Vajon ez a történelmet és a művészeteket igen magas fokon ismerő világias pap és politikus, aki „a Monarchia mítoszát kigondolhatta és megalkothatta volna” [1208], nem tudta, hogy ő Kis Pippin és Nagy Károly templomát újíttatta fel? Suger semmit sem tudott Charlemagne-ról, saját királya legeslegnagyobb elődjéről? Nem ismerte Nagy Károly unokáját sem, azt a Lajost, aki Saint-Denisben az elődje volt? Ilyen nagyfokú emlékezetkihasználásban szenvedett, pont amikor saját szakterületéről nyilatkozik? Vagy csupán arról van szó, hogy tulajdonképpen csak I. Dagobert királyt követte, akinek „első, legalább közvetve fenntartott művészi ábrázolása [...] Suger idejéből” ered? [1209]

E kérdésekre két kutatási síkon, az építészetarcheológiai, valamint oklevéltani síkon kereshetjük a választ. Nézzük meg először a helyi ásatásokat. [1210] Jan van der Meulen másodszor demonstrálta Chartres után, hogy az aprólékos kutatómunka milyen eredményeket hozhat napvilágra - más kérdés, hogy még az ilyen kri-

tikus szellemek is megtévedhetnek, amikor az általuk támasztott magas igényeket szem elől vesztik.

Saint-Denis építéstörténete

Saint-Denisben végzett tevékenysége előtt Jan van der Meulen Jürgen Hohmeyerrel együtt megírta a chartres-i „katedrális biográfiaját”, egyszersmind tanújelét adva, hogy össze kívánja kapcsolni az építészetarcheológiai leleteket az irodalmi forrásokkal, ezekből pedig ajánlásokat és datálásokat kíván nyerni. Amúgy egyáltalán nem magától értetődő, hogy Jan van der Meulen a régész, valamint szerzőtársa Andreas Speer, az építész éppen Saint-Denist veszi górcső alá. így „csodálkozunk azon a tényen, hogy ezen évszázad katedráliskutatásainál a fő építményeket építészetrégészeti szempontból nem értékelték alaposan. Mindkét, a szakmát uraló művészettörténeti elemző iskoláról elmondható, hogy náluk a középkori művészet stílustörténeti meghatározása, továbbá a forrásmagyarázat állítólagos »histoire exacte«-ja (hiteles történelme) a túlzott jóhiszeműségen alapul a fennmaradt katedrálisokkal mint egységes és teljes műemlékekkel kapcsolatban.” [mi]

Ebből ered, hogy 1194, azaz a Chartres-ben ellenőrzött építési adatok előtti időszakból „nincs egyetlen úgynevezett koragót frank építmény sem, amely egészében forrástudományilag datálva volna - nemhogy részformáiban”. [1212]

Hogy ezt a kellemetlen és lehetetlen helyzetet kiküszöböljék, a szerzők szigorú munkaelőírásokat követtek. Szerintük „a meglévő épületrész régészeti tényeiből, valamint megbízható és általánosan ellenőrizhető kritériumokból kell kiindulni. Ezért az építményről új adatokat kívánunk feltárni a kutatók számára. Még egyes kedvelt kritériumok elvetésével is a lehető legszigorúbban tiszteltben kell tartanunk a közvetlenül hozzáférhető épületrégészet határait, leleteit. Ha azonban az egyes ásatási leletekről nem vitatkoznak behatóan, akkor előjönnek és kiütkeznek a szakág ismert módszertani gyengeségei, amelyekre klasszikus példa a »középkori épületrégészet« máig alapvető munkájának tekintett Arcisse de Caumont *Evokationsfähigkeit von anerkannten Autoritäten* (Elismert tekintélyek evokációképessége) című mű. Eszerint bizonyos

falazat Karoling, mert például a vakolat vöröses, míg egy másik rész a XI. századhoz tartozik, mivel a kváder sokkal precízebben kidolgozott. *Az abszolút kronológia ezen előírását azonban soha nem kapcsolták a régészeti szakterület belső kritériumaihoz.* Sőt ott, ahol érme- vagy sírleletek kerültek napvilágra, ezeket sokszor nem is vették figyelembe, vagy csak egyszerűen mellébeszéltek.” [12.13]

Ez a kritika a szakterület elevenébe vág, elvégre rámutat arra a szemléletre, amely előszeretettel foglalkozik úgy a vizsgálendő tárgyakkal, hogy előre tudja, milyen eredményekre kíván és fog jutni. Az efféle magatartás igen gyorsan letéríti a tudományos kutatást a helyes útról. Nem véletlen, hogy a szerzők keményen bírálják egyik Saint-Denisben vizsgálódó elődjüket: „A Crosby által ismertetett ásatási jelentés [12.14] azt a benyomást kelti, mint ha egy már korábban biztosra vett elméletet az ezt követő ásatásoknak csupán igazolniuk kellett volna. Ismét tetten érhető e módszertani tétel elégtelensége, sőt hamissága, *amely a forrás és épületrégészet tekintetében csupán azt keresi, amit megtalálni szándékozik.* E tétel bizonyára megmagyarázza az ásatások dokumentációjának pontatlanságát, amelyek ennek megfelelően az előre megfogalmazott elméleteket semmiképpen sem befolyásolhatják.” [12.15]

Hogy az ilyen hebehurgya „módszerekkel szemben felvértezük magunkat” [1216], „*a módszertani rendet - azaz hogy ki következik ki után - az épületrégészetnek és a forrásanyag kutatójának szigorúan meg kell őriznie*”. [1217]

Ezzel az éles szerszámmal felszerelve a szerzők nekifogtak a Saint-Denis-i templom épületleírásának, amely korábban így szólt:

636: I. Dagobert felszentelteti az első templomot

754: Kis Pippin megkezdi a Fulrad építtetését

775: a Fulrad felszentelése I. Károly alatt

1137: Suger apát megkezdi a nyugati oldal építését (1140-ig)

1140: Suger leteszi az új kórus alapkövét (befejezik 1143-ban)

1231: Odo apát megkezdi a magas gótikus kórus építtetését (1281-ig)

A páros - sajnos lényegében csupán a keleti oldalon - nekiállt vizsgálgatni, s az első feltárás máris meghökkentő újdonsággal szolgált. A középhajó alatt, a nagy épület harántfalán át fut egy folyamatos sztrátum, amely a keleti részen 565 körülként, a középhajóban általában Merovingként, míg nyugaton Karolingként van datálva. [12.18] Az 565-ös datálás egy egyedülként azonosítható szarkofágra bázíroz, amely Amegunde királynőé. Ami egyértelművé teszi, hogy az ezen harántfalhoz tartozó templom-építés nem a VII., hanem a VI., vagy egy még korábbi évszázadban folyt. „Hogy I. Dagobert gestái a korábbi kutatást alkalmilag tévútra vezették, és Dagobertnek tulajdonították az építést, teljesen érthető, a Gesta mondának ez volt a célja. Az Amegunde-szarkofág felfedezése után azonban nem volt szükség további vitára, hogy a legutóbb Formigé [12.19] által közzétett álláspontot megerősítsék.” [122.0]

Ez igazolta a konkurens véleményt, hogy a Szent Genovéa-templom az V század közepén épült, és Pippinig állt fenn, azaz Dagobert nem jöhetett szóba építtetőként. [1221] A szerzőpáros folytatja: „Azt, hogy Dagobert nem kezdte el a bazilika építését, már Crosby [1222] is elfogadta - de csak abból a célból, hogy a feltételezett utóépítés, a »Karoling-bazilika« előtt teret nyisson.” [1223]

A szerzők azzal fejezik be, hogy I. Dagobert csupán az ősi apszist „tette döntően kereszténnyé”, így fenntartották a 636-os felszentelés tényét [1224], majd a Károly-féle épület felé fordultak. Itt jutottak a meglepő tényállásra: *egy teljes Karoling-templomot nem volt és most sem szabad Dagobert építményeként kezelni!*

Amit Karoling-maradványnak neveznek, az valójában az 565. évi Meroving-építkezésből származik. Eddig azonban - hogy megfeleljenek az írásbeli forrásoknak - a korábbi templom alapjait Dagobert-, vagy méginkább Károly-korabeli épületnek kellett tartani, ami ahhoz a ritka végkövetkeztetéshez vezetett, hogy a Károly és a Dagobert által emelt épületeknek azonos alapmértékei voltak. [1225] Ennélfogva - a szerzők által az abszurdumig elvitt - „Karoling-szakraális építészet alapozása” [1226] semmivel sem lett nagyobb, mint egy másfél évszázaddal régebbi Dagobert-féle épületé, jöllehet azt Suger túl kicsinek tartotta.

A valódi leletek ilyen önkényes magyarázatával kapcsolatban van der Meulen és Sp Sumner Crosby, aki 1942 és 1981 között Saint-Denisről pub-

likált és a „Karoling-párt” prominenseként „makacsul ragaszkodott a méretek centiméter pontossággal történő megadásához, amelyeket feltételezett lábmértékekből, arányokból és rekonstruált (nem kiásott) épületrészekből vett, sőt ezeket (hogy a »the massing of Fulrad’s church« - Fulrad templomának méreteit - megmagyarázza) egy modell formájában is bemutatta. *így kapta meg egy olyan templom képének ámszerű körvonalait, amely soha nem létezett, miközben az általa elképzelt értékek bemutatása negyvenöt évre meghatározta az épülettel kapcsolatos gondolkodást.*” [1227]

Világítsuk meg tehát mindezt összefoglalva: mivel a forrásokban egy Fulrad-építésről volt szó, amit 775-ben Nagy Károly jelenlétében szenteltek volna fel, fantomszerűen egy kora Karoling-épületet rekonstruáltak annak minden jellegzetességével együtt, holott - ha a régészeti evidenciát követjük - ez mint egészen más jellegű Meroving-épület csakis a VI. vagy V századra datálható, de semmiképpen sem a nyolcadikra. Tan itt jelentkezik a legvilágosabban az a probléma, hogy az eddigi kutatás mennyire vakon, mennyire betű szerint követte a krónikákat és okleveleket. Ami egyben magyarázatot ad arra is, hogy a fiktív középkor miképpen maradhatott meg olyan sokáig a történelemlkönyvekben.

Ugyanakkor a nyers kritika és a legjobb szándék ellenére sem

nyújt teljes védelmet van der Meulen és Speer vértézete. Mert amíg az írásbeli forrásokat igaznak fogadják el, és a súlyos hamisításoknak nem járnak utána, addig fennáll a veszélye annak, hogy bizonyos épületrészekhez fiktív eseményeket kapcsolnak. Ezt van der Meulen alapszabálya - először épületrégészeti értelmezés, azután a forrásokhoz való hozzárendelés - sem tudja mindig kiküszöbölni. Amiért is a kritikus szerzők szerint két épületrész Karolingnak számít: a 805-ből származó, Hilduin apát állította külső kriptá [12.28], valamint az apszisátépítés. Ehhez pedig rögvést hozzácsapnak egy újat is: Charlemagne templombővítése a nyugati épület alakjában [1229], amelyet eddig Suger XII. századába soroltak. Tehát, mint látjuk, építészeti körsétánk idején egy pillanatig sem lankadhat figyelmünk.

Van der Meulen és Speer nagy értéket tulajdonít Guibert von Nogent (1053-1124) állításának, hogy a XI. században egy úgynevezett „turris” jött létre, ez azonban már 1087 előtt [12.30] vagy 1094 előtt összeomlott. [12.31]

Ugyanakkor ez a magyarázat megfosztja Suger apátot attól a dicsőségtől, hogy ő alkotta meg a gótika alapítóépületét. Ami néhány korábbi ítéletet figyelembe véve nem újdonság, Emst Gall például állította, Suger túlságosan román stílusban gondolkodott, és a főhajó építését, amely a gótika határozott jegyeit viseli magán, még el sem kezdte. [12.32.] Mi több, Suger a kórus megtervezését is „elveszti”: ugyanis mint a megnagyobbított krypta normann kápolnakoszorújára talált rá, azaz nem ő rajzolja meg, hanem ezt elfogadja kiindulási pontként. Ezenkívül - az utolsó meglepő lelet - a magas kórust nem készíti el a tetőzáróköig. [12.33] Tehát a XIII. században a magas gótikus kórus építésekor nem kellett lebontani a Suger-féle kórus boltíveit - amiről amúgy nem lelni beszámolót azt csak most látták el középvívekkel. [1234] Suger természetesen soha nem állította, hogy ő a gótika ősatya, templomát jellemezve csupán dicsérte a pompás díszítést, a kórus kiképzését, és legfőképpen a fényhatást. Abból viszont, amit magának tulajdonít, nem kell semmit sem kétségbe vonni.

Van der Meulen és Speer szerint az építési sorrend a következő volt (noha ez az 1988-as könyvükből csak nagy fáradsággal bozo-
gozható ki):

- VI. század: 565 előtt Meroving-templomépület készül [12.35], talán már az V században [12.36], amikor Genovefa 460-ban a bazilikáját megépítette [12.37]
- 636: I. Dagobert kereszténnyé teszi az ősapaszt, de csak azt [12.38]
- 775: nyugati rész, mint kora Karoling-sírhozzáépítés, Pippinnek szentelve [12.39]
- 835: Hilduin külső kriptája három radiális kápolnával [12.40]
- kb. 1060: Kibővített altemplom, és kórus/toronyépítés (Wilhelm „turris”-a)

- kb. 1090: Hilduin áloszlopsorai új oszlopfőket/törzseket kap-
tak [12.41]
kb. 1137: Suger 1140-ig átépíti a nyugati szárnyat [1242.]
1231: Odo apát megkezdi a teljesen beüvegezett magas
kórus építését [1243]

Mindazonáltal van der Meulen és Speer *mosolyra ingerlő középkorából még három épületrész marad fenn.*

Ami *Dagobert apszisát* illeti, nem adnak épületrégészeti bizonyítékot arra, hogy az a VII. században végeztetett apszisátépítés eredménye lenne, hanem elfogadják a hagyományos, 636. február 24-i dátumot, mintha a Dagobert-féle állítólagos felszentelés bizonyító erejű volna. Ez az utalás nemcsak épületrégészeti szempontból értéktelen, de egyébként is kétkedésre ad okot, mivel a 636-os dátumot először egy, a XVII. századból származó forrás említi! [1244] Ebben az összefüggésben emlékeztetünk arra, hogy e templomban sohasem találták meg I. Dagobert sírját, mint ahogy Martell Károlyét és feleségét, Chrotrudisét, továbbá Kis Pippinét sem. [1245] Ezt az is kiegészíti, hogy némely forrás Dagobertet tévesen és hamisan császárnak nevezi. [1246] Az, hogy őt a római Mainz újjáépítőjének titulálják, „a XI. század egyik tudományos legendája”. [1247] Suger azonban fontosnak tartotta, hogy az „állítólagos” Dagobert-féle összecsukható széket restauráltassa [1248], hogy ezzel „az ő templomalapítójának” kultikus tárgyát bemutathassa a híveknek.

Hilduin *külső kriptájánál* maguk a szerzők is elismerik, hogy itt a templom már meglévő épületét csatolták hozzá. [1249] Azt, hogy ez a körülvett „keresztelőkápolna” melyik korból származik, a szerzők nem árulják el, csupán két 833-as pergament forrásra hivatkoznak. [1250] Ennek alapján viszont igen nehezen tudják megmagyarázni, hogy ebben a IX. századi kriptában hogyan állhatnak X. vagy XI. században épült áloszlopsorok. [1251] Avagy igen gyorsan megbosszulja magát, hogy ellenőrizetlen írásos források alapján próbáljuk egyes épületrészek korát meghatározni.

Így aztán Saint-Denis híres *nyugati* szárnya - amely önálló épülettömbként áll a templomhajó előtt (és egy francia kezdeményezés eredményeként valószínűleg hamarosan megkapja északi

tornyát) - egyelőre csak kétségeinket növeli. Itt a két szerző közül egyik sem érez bizonyítási kötelezettséget, mert mint mondják: „A nyugati építkezés pontos épületrégészeti tényállása nem vonatkozik a mi tulajdonképpeni témafelvetésünkre.” [1252.] Ez csupán a maguk választotta témakorlátozás miatt fogadható el, amely egyszersmind azt is alátámasztja, hogy a menet közben megállapított kiegészítő eredmény hamis.

Hanem a Kelet-turris iránti érdeklődés egy esetleges nyugati meglétére is ráirányítja a figyelmet. A töprengés alapját azok a dokumentumok képezik, amelyek szerint Nagy Károly a nyugati oldalon apja, Pippin részére épített egy csatolt sírt, Suger pedig ezt megváltoztatta. És ki ne bízna Sugerben, amikor ő maga a „De Administratione” című írásában említi, hogy a nyugati épület Nagy Károly által építtetett toldalék? [1253] Az okos apát így 1150-ben [1254], röviddel halála előtt Dagobert mellé még Nagy Károlyt is „megszerzi” építtetőként, ami sosem válik egy efféle intézmény kárára. Ugyanakkor sajnálatos módon mindkét művészettörténész úgy érzi, hogy a valóság igazolja őket, mivel a három jelenleg meglévő portál nem tartozik az eredeti homlokzathoz, hanem azokat utólag illesztették be, ezenkívül számos további részlet jelentős átalakításról tanúskodik [1255]; végül de nem utolsósorban Suger felhasznált régi Karoling-bronzkapukat is. [1256]

E felismerések azonban csak viszonylagos időrendet eredményeznek: a nyugati épületről alkotott alapkonceptiót - három axiális bejárat, első emeleti kápolnák - megváltoztatták. Abból a célból, hogy az abszolút időrend irányába haladjunk, az épület Karoling-részeit kell felderítenünk.

A két szerző közül egyik sem kísérli meg, hogy az itt fekvő, jellegzetesen Karoling-részeket felkutassa, bár tisztában vannak azal, hogy minden más kutató itt Suger eredeti művét ismeri fel, azaz - igen bölcs változat - a XII. század két mestere csak egy fél évtized eltéréssel válthatta egymást. [1257] Von Meulen és Speer kritikája, hogy a Karoling-építmények állagát igen nehéz megkülönböztetni a (késő) romanikától, az elődeiknél is fellelhető.

Sajnálkozva állapítjuk meg, hogy a forrásokhoz történő szívos ragaszkodás e szakértőket is zsákutcába viszi. Mert Meulen-Speernek természetesen félig igaza van: ez a nyugati

rész nincs a kórus tengelyében, ami a Suger idején végzett közös tervezést igen valószínűtlenné teszi. [12.58] Ráadásul létezik egy másik, igen jelentékeny probléma. A jelenlegi nyugati rész az V vagy VI. század Meroving-bazilikájától kissé nyugatabbra helyezkedik el. Maga Suger kénytelen a nyitott tetőszékkal együtt a nyugati részt mint „késő romanikai provizóriumot” meghosszabbítani, hogy áthidalja a gótikus új építményig terjedő időt, mely idő nem is volt oly rövid. [12.59] Ez a provizórium a régi templomot jó kétötöddel [12.60] meghosszabbítja, ami több mint figyelemre méltó.

Mindezen pótlólagos zűrzavarokra van egy egyszerűnek tűnő megoldás. A „turris” elsősorban egészen egyszerűen „tornyot” jelent, amiért is a hildesheimi Cecilia-templom esetében az „altissimae turres”-t „két igen magas torony”-nak fordítják. [1261] Miért is ne emelhette volna Vilmos a Turris-épületét nyugati épületrészként? Ha ez történt, akkor mi most egy XI. századi (kb. 1060, mint Caen) normann épületrész előtt állunk, amit Suger átépített. Vilmos király román stílusban építő kortársaiban még nem munkált akkora becsvágy a kényszerű templomhosszabbítás építése során, hogy nyitott tetőszék helyett gótikus bordás keresztboltozatot építsenek, vagyis a „turris” szót nem kellett ennyire gyötrelmes módon a kórusrészre vonatkoztatni, ami még a bizonyítást lefolytatokat sem győzi meg: „Egy valódi nyelvészeti-régészeti bizonyítás során a (turris) szónak ilyen további felhasználási változata szóba sem jöhet.” [1262]

Ezzel a keletkezését tekintve 1137-re kalibrált nyugati rész első építési szakaszát a XI. század második felére kellene visszadátálnunk, ami a román időszakon belül problémamentesen lehetséges, különös tekintettel arra, hogy Meulen-Speer meg sem állt egészen a IX. századig. Így minden további nélkül összeegyeztethető a régebbi bronzajtok Suger általi újrafelhasználása is, amelyeket váltakozva a VIII., a IX. vagy a XI. századra dátálnak. [1263]

Miután ez a „turris” (részben) beomlott, legalábbis a felső részén újból fel kellett építeni, ez magyarázatot adhat arra, hogy a homlokzatok a jelenlegi formájukban inkább a párizsi homlokzatokra (Notre Dame, XII. évszázad) hasonlítanak, mint a caeni normann templom homlokzataira, amelyek a XI. századból va-

lók. [1264] Mindeközben az is világos, hogy mindkét szerző figyelmen kívül hagyta saját, fontosnak tartott szabályait, amikor a nyugati részt épületrégészeti igazolás nélkül egyszerűen a Karoling-időkre teszi. Nézetem szerint az építéstörténet világosan mutatja, hogy Saint-Denisben a614és911 közötti kőfaragást és habarcskeverést fiktív tevékenységként kell kezelni.

Az alapzatépítés gótikája egyébiránt azért is érdekes, mivel van der Meulen és Speer állítása szerint egyetlen 1194 előtti frank templomnál sincsenek az építési adatok kielégítően bizonyítva. [12.65]

Mennyi maradt ránk egyáltalán? A *„hatalmas épületek Nagy Károly idejében”*¹¹¹ (768-ig) témakörében már Albrecht Mann is kiszűrte a forrásokból néhány meglepő „darabot” [1266], amelyek arról tanúskodnak, hogy *egyres épületeket nem azért nem lehet megtalálni, mert az enyészet martalékává váltak, hanem mert meg sem építették őket: „Ezen okmányokban szereplő hatalmas épületek léte társadalmi-gazdasági indokokkal sem támaszthatók alá, hacsak nem tételezzük fel az antik építmények átvételét. Az alternatív javaslat, hogy mindezeket mulékony anyagból építették, nem felel meg sem a hagyománynak, sem a régészeti tapasztalatnak.”* [1267]

Minthogy ezen épületek - még kevésbé, mint ókori magvaik - létezése nem igazolható, bizony az egész korszakra vonatkozó, fennmaradt krónikák hamisítványoknak tűnnek.

Saint-Denis pedig megadja nekünk azt a ritkának mondható esélyt, hogy a korai és késői középkoron belül eljuthassunk egy olyan építési időrendhez, amely kizárja a délibábos építkezési periódusokat.

VI. század: Meroving-templomépítés 565 előtt, talán már az V században (az apszist 614 előtt felújítják)

614 – 911: a fiktív időben nincs építkezés

1070 táján: normann építkezések befejezése - nyugati rész és kápolna kriptá

1090: esetleg kriptabővítés új oszlopfőkkel és oszlopokkal

1137: Suger apát megkezdi a nyugati rész átépítését (1140-ig)

1140: a keleti kórus alapkövetétele, amely bolthajtás nélkül marad

1231: Odo apát alatt a magas kórus építésének megkezdése

A kolostor, vagyis a „castellum” többi területéről a jelen pillanatban szinte semmit sem tudunk. Talán csak annyit, hogy 1000 táján Saint-Denis egy vizesárkokkal és feltehetően sáncokkal megerősített 500x400 méteres kis település volt. [1268] A monumentálisán kiépített központban - amelyhez a kolostoron kívül még négy további templom és kápolna tartozott - szárfából készült faépületek álltak, bevakolt, vesszőfonatos vert fallal. A „tulajdonképeni kolostor együttes, amelynek az építészeti szerkezetéről jóformán semmit sem tudunk, 150 szerzetesre volt méretezve”. [1269]

Saint-Denis és a krónikák

A kutatás régen ráébredt arra, hogy az oklevél-hamisítás a XII. században élte virágkorát. Saint-Denis, e tevékeny kolostor, természetesen nem lehetett kivétel, sőt! Véleményezzük csak az ot-tani kéziratárban fellelhetőket.

Úgy tűnik, hogy a „Fredegar” folytatását, a „Libri historiae Francorum”-ot *121-ben* egy Saint-Denis-i szerzetes írta. [1270] Vagyis itt tulajdonképpen egyetlen, a VII. századra vonatkozó történelmi leírás keletkezett. S hogy milyen színvonalon? Már Fredegar krónikája „siralmas nyelven és ugyanilyen stílusban” íródott, s folytatójánál „mindez még tovább romlott. Szinte nem is beszélhetünk irodalomról. Másrészt keveset írt, ráadásul az oklevelek nyelve zűrzavaros.” [1271]

Egy *XI. századi* hamisítvány szerint az apátság végre megkapta a királyi „palatium”-ot, azaz a királyi palotát. Ez az úgynevezett „Testamentum Dagoberti”-re hivatkozik, aminek a VII. században kellett megszületnie, azonban ekkorról csupán a „Gesta Dagoberti”-vel rendelkezünk, amelyet korábban „bizonyosan 835 előttként” határoztak meg [1272], manapság általánosan a IX. századból származtatják [1273], persze, ha az ismertetett építészeti leleteket figyelembe vesszük, akkor mindegy, hiszen hamisítványnak tekinthető.

A Suger-féle apátság Károly adta kiváltságának hamisítása 1149-ben [1274] a négy hamisítás egyike, amelyekkel eddig tizen-

egy „szavatoltan” valódi, Saint-Denisre vonatkozó Károly-oklevél áll szemben. [12.75] Tehát Suger apát halála előtt nem sokkal vált igen fontossá, hogy az apátságban legyen legalább egy Nagy Károly-féle épületrész, s hogy ráadásul az „ő” Saint-Denisét a hatalmas ősatya különféle kiváltságokkal ruházza fel. Így kisvártatva kiderül, hogy Károly a kolostort birodalma valamennyi temploma fejévé és valamennyi utóda számára koronázási helyé nyilvánítja: püspöki kinevezést csak a Saint-Denis-i apát hozzájárulásával lehetett jóváhagyni, továbbá Károly a birodalmát Isten után közvetlenül a hűbérúri tisztet betöltő Szent Dionysiusnak köszönte meg. Manfred Groten mindenesetre azt gyanítja, hogy ezt a bizonyos Károly kiváltságot 1127 és 1129 között Suger saját kezűleg hamisította. [12.76]

Mi lett volna annál kézenfekvőbb, mint hogy a Nagy Károly által végzett templomépítést és templomszentelést is „egy fiist alatt” álmodják meg? Suger, ugyan csak akaratlanul, egy keltezési támpontot hagy hátra a körvonalépítésről, amikor a tornyok közötti túl szűk bejáratról beszél. Ez a *nyugati* épületrész jellegénél fogva soha nem származhatott Meroving-időkből, mivel akkor még nem ismerték ezt a szárnyat. Ez - a teljesen elfogadott szemlélet szerint is - legalábbis a Karolingok idejében, 785 után épülhetett meg. Így emögött semmi esetre sem állhatott Dagobert vagy Pippin, és nem is szentelhatték fel 775-ben Nagy Károly alatt - ami Suger hamisításáról lerántja a leplet, egyszerűs mind megerősíti, hogy eme épületrész a XI. században keletkezett.

Suger mint építető egymásután *két fiktív uralkodót* nevez meg elődként, elsősorban a Meroving I. *Dagobertet*, majd később Nagy Károlyt. A Meroving-ldrályról írták a kolostorában a „Gesta Dagoberti”-t, állítólag 832-ben. Mialtal Dagobert és életrajzírója egyaránt a fiktív időszakba kerül, az állítólagos Dagobert-féle templomépítéssel egyetemben. Mivel Suger szemé előtt csupán az ő román temploma állott, a pompás Meroving-bazilikát nem ismerhette, annak leírását átvette a „Gesta Dagoberti”-ből, ahonnan már csak egy lépés vezet el addig a megállapításig, hogy a „Gestát” Suger életében és az ő megbízásából írták. Így keveredett a túlságosan is a múltba rin-

gatózó Suger olyan rossz hírbe, hogy a saját kolostortemplomának történetét sem ismerte rendesen. Hogy egy további elődöt is „tervbe vett”, ezt most ne firtassuk. Mindamellett feltűnő, hogy „Karolus tertius”-nak nem (III.) Együgyű Károlyt (893-922), s nem (III.) Vastag Károlyt (885-888), hanem II. Kopasz Károlyt (840-877) nevezték. [1277] Ebből arra is lehet következtetni, hogy ezen apátok netán „készenlétben tarthattak” még egy Károlyt, vagy Martell Károlyt a királyok és császárok közé sorolták?

Úgy látszik, mintha Suger az ő Saint-Denisét nemcsak két uralkodóval kívánta volna felértékelni, de a templomvédnök sajátos életrajzával is. Hilduin apát a IX. századból a *Dionys-legenda* kitalálójának számít, azonban neki mint „fiktív kortársnak” alkalmasint önmagát kellett kitalálnia. Hilduin legendája merészen egyesíti a III. század szent Dionysiusát az I. század Dionysius Aeropagitájával, valamint az 500. évi újplatonista ál-Dionysiusal. Azt már a többször Saint-Denisben tartózkodó Petrus Abaelardus (1079-1142), „a Nyugat első professzora” [1278], is bebizonyította, „hogy Hilduin híres szövege az apátság alapítójáról (Dagobert) *pusztán üres fecsegés*, és hogy Párizs első püspökének (Dionys) semmi köze sincs a Szent Pál által megtérített Areopagitához (ál-Dionys)”. [1279]

Az ál-Dionysius misztikus írásait *Johannes Scotus Erigena* (810-877) fordította le Saint-Denisben. Ez az okos ember viszont annyira megelőzte korát, hogy műve csupán a XII. században „vált ismertté, értették meg és használták fel”. [1280] Az egyház az ő perét csak 1210-ben, tehát 333 évvel a halála után folytatta le. Mivel ez „az első skolasztikus” [1281] életében nem gyakorolt hatást, régóta esedékes, hogy őt abba a X3-XII. századba vigyük, ahol panteista gondolatai oly jelentősek voltak. [1282] Ugyanakkor a korai skolasztikát, amelynek gyakorlatilag csak ómiatta kell a IX. századtól a XII. századig tartania, szolidan át-helyezhetjük a XI-XII. századba.

Umberto Eco. szép és jó

A korszakok összezavarodottságát, ha akaratlanul is, Umberto Eco szintén tanúsítja. Esztétikai vizsgálatainál ő azt kívánta bizo-

nyítani, hogy a középkor sokáig habozott, hogy a szépségre sajátos kategóriákat dolgozzon ki. így hívja fel a figyelmet Hilduin apátra, aki 872-ben az ál-Dionysius görög szövegét először fordította le latinra, és ebben „a szépet” („kalon”) mint „bonitas”-t, és mint „jóságot” adja meg, nem pedig mint „a jót”. A IX. század apátja számára a szépség és a jóság egyformán jó volt. 1160 körül azután Johannes Saracenus ismét lefordítja ezt a szöveget, és most már a „kalon”-ra a valóban megfelelő „pulchritudo”, azaz szépség kifejezést választja. [12.83] Eco így folytatja: „Hilduin és Johannes Saracenus szövege között De Bruzse szerint is egy egész világ van. Ez nemcsak a tanítás, a Dionysius-szöveg mélyebb megértésének a világa. Hilduin és Saracenus között találni a barbár évszázadok végét, a Karoling-újjaszületést, Alkuin és Hrabanus Maurus humanizmusát, az ezer év rémületének legyőzését, az élet pozitív voltának új értelmezését, a feudalizmusból a városi kultúráig való fejlődést, az első keresztes hadjáratokat, a közlekedés új felszabadítását, a romanikát, a nagy zarándoklatozat Santiago de Compostelába, és a gótika első virágzását.” [12.84]

A vizsgálatnál tekintsünk el attól, hogy Umberto Eco mindenkor adatközlőjét, Hilduint 872 helyett tévesen 772-re, sőt, olykor 722-re teszi, különben nem tudnánk őt a Karoling-újjaszületésnél és Alkuinnál követni. Összefüggésünkben ennél a botlásnál fontosabb az, hogy szerinte Hilduint és Saracenust, vagyis a IX. és a XII. századot óriási távolság, szinte egy világ választja el egymástól.

A XIII. század eleji skolasztika intenzíven foglalkozik a „bonum” fogalmával. Nagy képviselője, Aquinói Tamás számára az az egyenlővé tétel természetes, amelyet Robert Grosseteste 1242 előtt a Dionysius magyarázatában hangsúlyoz: „Ha pedig minden dolog egyformán a jóra és a szépre »irányul«, akkor a jó és a szép ugyanaz.” [1285]

Eco szerint a „kalon” értelmezése a következőképpen alakult: IX. század: jó, XII. század: szép, XIII. század: jó és szép, ahol szép = jó.

Ha pedig már a IX. században a „szép” fordítása „jó” volt, akkor már akkoriban elérték a XIII. század eleji skolasztikus felismerés szintjét. Mivel többször tapasztaltuk, hogy a Karoling-kul-

túra skolasztikus folyamatokat előlegez meg, e szellemi fejlődés időszakának rövidítése hovatovább magától adódik. A XII. századig a „szép” egyszerűen „szép” volt. Azután ítélte úgy a skolasztika erkölcsi megfontolásból, hogy a „szép” nem lehet egyszerűen „szép”, hanem „jó”-nak is kell lennie, hogy megcsodálhassuk.

Ebben az összefüggésben csak arra utalunk, hogy még olyan kortársak is, akiknek Eco szerint ellenfeleknek kellett lenniük, „párhuzamosokká” válnak, ha az ember veszi magának a bátorságot, hogy előítélet nélkül vizsgálja őket. így dicséri Eco a „Libri Carolini”-t, amelyet egyszer Alkuinnak, másszor Theodulf von Orléans-nak tulajdonítanak, ahogy az például egy Mária-képen a művészi önállóságot látja, és nem csupán annak misztikus funkcióját. [12.86] „Ez rendkívül világos megfogalmazása a képzőművészeti nyelv önértékének (ami nyilvánvalóan ellentétben áll a katedrális poétikájával és a Suger-iskola allegorizmusával).” [1287]

Valójában meglepő, hogy az állítólag olyan allegorikusán, szimbolikusan és misztikusan gondolkozó középkor Karoling-ki-fejeződéseiben mégis annyira „evilági” tudott lenni, és ezáltal elkerülte a bizánci képháborút.

Ugyanezt a folyamatot megtalálhatjuk Sugemél is. Amikor ő leírja a Saint-Denis-i kincstár műtárgyait, nem hallgat arról, hogy egy drágakő Jézus szívét vagy valami hasonlót szimbolizál, s egészen „evilági” nyelvre törekszik. „így beszél ő talán lelkesen egy nagy, értékes drágakövekkel, nevezetesen hiacintokkal és topázokkal díszített, 140 uncia aranyból készült kehelyről, és egy, a művész által csodálatra méltóan elkészített, sas formájú porfírvázáról, amely sok éven keresztül hevert egy páncélszekrényben.” [1288]

Suger itt leltározó írnoknak mutatja magát, akinél az erekllyetartó arany súlya fontosabb, mint bármely gyönyörű allegória a transzcendensről. Ettől a saját templomépítését megörökítő leírása sem különbözik sokban: mintha a gerendák keresése, és az építkezés finanszírozása az egész vállalkozás legérdekesebb szempontjai lennének, miközben egy szót sem veszteget a forradalmi csúcsíves boltívekre. [1289]

Amikor majd a fölösleges évszázadok eltűnnek a történelemkönyvekből, a középkor törekvéseit egészen másképp fogjuk lát-

ni. Érdemes lesz Egon Friedel ellenképét nemcsak élvezni, hanem újból meg is vizsgálni: „A középkor komornak, korlátoltnak, hiszékenynek tűnik számunkra. És valóban: akkor tényleg mindenben hittek. Hittek minden vízióban, minden legendában, minden híresztelésben, minden költeményben, elhitték az igazat és a hamist, a bölcset és az örültséget, szenteket és boszorkányokat, Istent és Sátánt. Azonban *önmagukban* is hittek. Mindenütt valóságot láttak, még ott is, ahol nem volt: minden valóságos volt. [...] Ezért minden túlvilágiság, nyomorúság és szűkösség ellenére nagyszerű annak az időszaknak az optimizmusa: aki hisz a dolgokban, az mindig tele van bizakodással és örömmel. A középkor nem volt sötét, a középkor világos volt!” [1290]

A középkori valóság ilyen önkényes személete azon embereket is magával sodorja, akik betű szerint elhiszik, amit éppen ők hamisítottak meg saját kezűleg. Ezzel szemben áll az az értékelés, amely a középkori embert úgy látja mint a földi siralomvölgyben a túlvilág felé botorkáló vándort, aki teljesen ki van szolgáltatva a szerzeteseknek, akik erővel és lendülettel vetik rá magukat a feladatra, hogy kolostoruk számára tiszteletre méltó alapítólevelet hamisítsanak, amely kiegészítő területeket és emelkedő jövedelmet garantál számukra.

Ez pedig tucat- és százszám fordul elő anélkül, hogy beleillessen a közismert középkorképünkbe.

Saint-Denis és Franciaország

Manapság már egyetlen illetékes tudós sem lehet azon a véleményen, hogy Németország és Franciaország a IX. században, még pontosabban a 842. évben keletkezett, amikor a német Lajos és Kopasz Károly letette a strassburgi esküt. Csak az ófelnémet és az ófrancia szétválasztása miatt kell ezt a dátumot megtartani, jöllehet ennek, mint azt fentebb bemutattuk, nincs bizonyítéka. Kari Lamprecht óta sem a IX., sem a X. században nem várhatunk német vagy francia nemzeti öntudatot. [1291] Természetesen Johannes Haller még 1943-ban azt a nézetet képviselte, hogy „a német állam létrejöttét” a 911. évre kell tenni [1292], azonban ezt ő korának köszönhetette. A szó szoros értelmében a német törté-

nelem Carl-Richard Brühl Nyilatkozata (Statement) szerint valamikor az 1025 és 1106 közötti időszakban kezdődött. [12.93]

A francia nemzet létrejöttére már hosszabb idő óta egy meglepően késői időpont tekinthető érvényesnek, ami reálisnak tűnik, mivel nem abból a kívánságból származik, hogy minél régebbi legyen: ez az 1124. év. [1294] V Henrik 1122-ben kötött békét a pápával (wormsi konkordátum), és rögtön elindult, hogy a francia királyt megdöntse. Suger, akit eddig csak mint apátot és építetűt ismertűnk, erre fel megszervezi a szellemi és világi ellenállást. Mindenki az ő kolostorához özőnlűt, hovatovább itt csírázott ki a nemzet: „Egész Franciaország odasietett, hogy a királyság ügyét megvédje, ami - tekintettel a támadó személyére és múltjára, nevezetesen a császár személyére - szükségképpen szintén az egyház dolga volt.” [12.95]

Saint-Denisben a rendek kinyilvánították hűségűket a király iránt, miközben VI. Lajos az Oriflamme-t, Károly mítoszi hadijelvényét elvette az oltárról. Az összekovácsolt nemzet e nyílt ellenállását látva V Henrik megszakította hadjáratát. [1296] „A hadsereg összegűlésében találtam meg először a francia nemzetet.” [1297]

E nemzeti születésnapon, 1124-ben Saint-Denis az ő Suger apátja idején vált Franciaország vallási központjává, ami addig L. Olshcki szerint nem létezett. A király a zászlóatadással szent Dionysius vazallusává vált, Saint-Denis pedig „birodalmunk fejévé”. [1298]

Suger szerint a király ezen események után apja, I. Fűlűp koronáját az apátságnak adta, és az apát részt vehetett a királýszentelésen. Suger csupán arról „feledezett meg”, hogy a koronát már négy évvel korábban az apátságnak adományozták, még azelőtt, hogy ő 1122-ben apáttá lépett elő. [1299] Még egy másik, valóban az 1124. évre eső eseményt is csupán mellékesen ábrázolt: Saint-Denis ismét elnyerte a híres nagyvásár, a „fűire du Lendit” rendezési jogát. [1300] Suger ezt nem publikálta, mivel kolostorának egy lehetőleg régi vásárjogot kívánt. Bár a valódi, de megszakadt Lendit 1048-ból származott, ő azt állítja, hogy a Dionysius-ereklyékkel kapcsolatos vásár Kopasz Károlyig, azaz a IX. századig nyűlik vissza. [1301] Sőt, a mai kutatás, bizonyára Suger inspirációi alapján, abból indul ki, hogy a Saint-Denis-i

vásár azon kevesek közé tartozott, amelyek a késő ókor óta léteztek. [1302]

Suger, akit a francia krónika megalapítójaként ismerünk, arra tett erőfeszítéseket, hogy a sötét történelmi időkben további gyökereket fedezzen fel. A Nagy Károllyal való kapcsolatot nemcsak a legendás Oriflamme-mel sikerült megteremtenie.

„A Capeting-dinasztia fellépése úgyszólván Nagy Károly történelmi és legendás személyisége árnyékában történt. Mind VI. Lajos, mind VII. Lajos (1101-1180) uralkodásukat a Karoling-állameszme valódi *renovatiojának* (felújítás) tekintették. Maga Suger e gondolat hirdetője, ha nem feltalálója volt; VI. Lajos *élete* című művében a királyt a nagy császár legitim örökösének mutatja be. Suger szerint VI. Lajos az 1124-es gyűlésen tartott beszédében igényt támasztott a Németország feletti uralkodásra is, mégpedig a frank királyi jogra való hivatkozással. Ezt a Karoling-örökségre való igényt akkoriban Németországban sem hallgatták agyon. Lényegében rávette Barbarossa Frigvest, hogy Nagy Károlyt 1165-ben szentté avassa, és kultuszát Aachenben ünnepélyesen bevezesse. Ez az intézkedés Franciaországban visszhang nélkül maradt. Itt kapcsolódik a Karoling-hagyomány Saint Denis-hez.” [1303]

Márpedig itt elérkeztünk ahhoz, hogy megértsük azt a fura tény: mivére is magasztalja két nép egyszerre nemzeti hősként Nagy Károlyt. Azáltal ugyanis, hogy rá hivatkoztak, a szomszédos országot is mindenki saját államának tekinthette. Hogy tulajdonképpen fiktív személyről van szó, csak megkönnyítette kettős nemzeti hősként való támogatását.

Már ejtettünk szót arról, miképpen „lendült fel” Nagy Károly kultusza Barbarossa Frigyes és kancellárja, Rainald von Dassel alatt. Most azt találjuk, hogy a Rajna túlsó oldalán Suger apát e cél érdekében már korábban nekiállt tevékenykedni. Azon fáradozott, hogy mint Nagy Károly és Kopasz Károly kései krónikása, Karoling-reneszánszt valósítson meg. Ehhez különböző szinteken szabályos propaganda-hadjáratot indított el. Egészen „fent” találhatóak a hivatalos „krónikák”. Az alacsonyabb régióknak olyan elbeszéléseket emelt ki ezekből, amelyek később a népdalokban terjedhettek szét. Tuoldus „chansons de geste”-je,

meg tán a „Roland-ének”-e képezte a megénekelt hazafias történetírás alapjait - mely művek nagy valószínűséggel ugyanabból a forrásból merítettek, mint a „krónikák”, nevezetesen a Saint-Denis-i hamisítóközpontból. [1304] Ami számít: e daloknak köszönhetően minden francia megpillanthatja Nagy Károlyban az ő Charlemagne-át [1305], és így a szerzetesek nagyon hatásosan szállíthatták az alapanyagot az utcát és a csapszékeket hősi énekekkel „beborító” lantosok számára. [1306]

Különösen szembetűnő Suger három irodalmi műre kifejtett hatása, amelyek megírását nem csupán az egyesített nemzet képének megfestése motiválta, de az is, hogy Saint-Denist a birodalom vallási központjaként ábrázolja. így lehetett zarándokhellyé tenni, „ahol a keresztes hadjárat gondolata a Nagy Károlyra való emlékezéssel fonódott össze”. [1307] Nagy Károly állítólagos szentföldi turnéjának mind a latin „Descriptio”-ja (leírása), mind a népies francia változata „Le pélerinage de Charlemagne” (Charlemagne zarándoklata) „céltudatosan átalakította a legendát abból a célból, hogy Saint-Denis passióereklyéinek hírnevét terjessze, amelynek tiszteletére a Lendit-et alapították”. [1308]

Károly állítólag Jeruzsálem felszabadítása után, hazautazásakor egy sor ereklyét kapott, amelyet aztán magával vitt. Legálábbis ez szerepel a szövegben, amely állítólag a jeruzsálemi pátriárka és a bizánci császár megbízásából készült. A valóságban azonban az egész egy Saint-Denis-i szerzetes agytomájának az eredménye. [1309]

Keresztes hadjárat Santiago de Compostelába

E témához kapcsolódik az ominózus „ál-Turpin”, egy ismeretlen szerző szövege, amely akár Franciaországban, akár Németországban is keletkezhetett. Mivel a szerző a Suger által hamisított Károly kiváltságát ismerte, valószínűleg 1140 és 1150 között jegyezhette azt le [1310], még valószínűbben 1149 és 1165 között. Használatértelmű: a német kancellár, Rainald von Dassel megbízásából döntő bizonyítékot szolgáltat Károly 1165-ös szentté avatásához. A Károly idejében élt Turpin elvben a reimsi érsek nevében (784-794) írta meg a „História Karoli Magni et

Rotholandi"-t, beszélt a „legszentebb hitvalló” Károlyról, végül megfogalmazta a keresztes hadjárat gondolatát. Ezenfelül Barbarossa ellenpápája, III. Paschalis (1164-1168), valamint a jogszerű pápa, II. Calixtus (1119-1124) nevében úgyszólván önmaga vallja be, hogy az ő XII. századi szövege a VIII. századi Turpin műve. [1311] Végül kitalálja, hogy a „Turpin” álnév takarja történelmi személy az „érseki költő” megtisztelő címet is viselte, mivel ismert verseket is szerzett. [1312]

Manapság messzemenően figyelmen kívül hagyják az ál-Turpin azon törekvését, hogy a hívők figyelmét Rómától el-, egészen más helyekre terelje. Jeruzsálemről már volt szó, de még erősebben támogatta Santiago de Compostelát. A XII. század eleji spanyol krónikások az ellen küzdöttek, hogy éppen Károly kezdte volna el a Reconquistát [1313], miközben az ál-Turpin éppen ezt a legendát propagálta. Egy álomlátomás után Nagy Károly Santiagóig nyomult volna előre, ahol az apostol sírját ismét hozzáférhetővé tette, majd püspököt és kanonokot nevezett ki. A legyőzhetetlen azután elfoglalta egész Spanyolországot Córdobáig, és az általa összehívott zsinat biztosította Santiago primátusát. [1314]

A Barbarossa által megrendelt Károly ereklyetartó a fedélhajtás nyolc mezejében ábrázolja Károly tetteit: valamennyi az ál-Turpinra utal, hiszen ő foglalkozik a spanyolországi hadjáratával, amint harcra toboroznak a hitetlen szaracénok ellen. [1315] Nem véletlenül áll a „valódi” reimsi érsek, azaz Turpin szobrocskája közvetlenül az „igazi” Nagy Károlyé mellett. Amúgy érdekes, hogy az aacheni ereklyetartó próféták és szentek helyett világi uralkodók képmását mutatja, de jellemző módon kizárólag a német oldal uralkodóit. [1316]

Ezen hamisítások és fikciók vadonában az igazságot csak a főlétszámok évszázadok kiselejtezésével le lehetjük meg. Már Károly Turpinja, mint egyébként mindenki a VIII. században, „hamisított”, és önmagát jellemzően ál-Turpinnak nevezte. Másképpen fogalmazva: Turpin és ál-Turpin a XII. század egy és ugyanazon fikciója, amelyet a császári hamisítói igény egyik névtelen megvalósítója eszelt ki, kitalálva nemcsak (fiktív) Nagy Károlyt, hanem szent Nagy Károlyt.

Az ál-Turpin Károly-művét egy Saint-Denis-i iratcsomó rejti, „História Caroli Magni” címmel, amelyet valószínűleg közvetlenül 1184 után állítottak össze. [1317] Mivel ez tartalmazza Einhard Károly-életrajzát is, azonban legnagyobb része a XII. századból származik, erősíti azt a gyanút, hogy Einhard szintén XII. századi. Egyben azt is jelzi, hogy Saint-Denis is hasznot húzhatott az amúgy is fiktív Károly színleges hadjáratából. [1318]

„Nagy Károly spanyol »keresztes hadjáratának« újjáélesztése az *ál-Turpin által* [...] kétségtelenül sokban hozzájárult a Saint-Denis-kolostor igényeinek támogatásához.” [1319] Ebben a történetben Saint-Denis apátja de facto „Franciaország primása” lesz. [132.0] Mindezen felül ugyanebben a (XII.) században hamisítottak egy Nagy Károly-dekrétumot, ez minden olyan kiváltságot felsorol, melyeket a császár az ál-Turpin szerint a kolostornak biztosított, úgyhogy az apát ezenfelül de jure is Franciaország primásává vált. [1321]

Ezért nem véletlen, hogy Saint-Denis legendás, Karoling-időbeli apátja a „chansons de geste” szerint megdöbbenően hasonlít Saint-Denis 1130-ban élt apátjára, a jó öreg Sugerre [132.2], s azon sem csodálkozhatunk, hogy a IX. századi Hilduin apát Jámbor Lajosnál szóról szóra ugyanazt a szerepet játszotta el, amit Suger apát VI. Lajosnál. [1323]

Éppen e gondolatok jegyében R. L. Wilpole kiváló érveket talált arra, „hogy annak számára, aki felelős volt a XII. század második negyedében született terjedelmes történelmi és »epikus« munkákért, a történelmi tények és jámbor legendák közötti különbség igen világos volt. E felelős személyiség pedig senki más nem lehetett, mint Suger.” [1324]

Tehát Suger apátban egy par excellence hűvösen számító történelemhamisító áll előttünk, akinek párja Németországban hasonló minőségben dolgozott Barbarossa Frigyes alatt.

Gondolkozhatunk persze azon, hogy Suger milyen megbízásokat adott más elbeszélésekre. A „Gesta Dagoberti”, amely ez ideig a IX. század hamisításaihoz számított [1325], és 833-ra datálták [1326], azt a kísérletet szolgálta, hogy Saint-Denis önállóságát Párizssal szemben érvényre juttassa, amiért is Szent Dionysius vértanúságát az I. századba helyezték át [1327], miáltal az mege-

lőzte Szent Genovéa (Párizs védőszentje) vértanúságát. Ezzel a „Gesta” választ adott a „Vita Genovefae”-ra, „amelyben a Saint-Denis-kolostor az ellen védekezett, hogy csak célzásképpen a (párizsi) Szent Genovéa-temploma jellegét viselje” [132.8], és így biztosítsa függetlenségét a párizsi püspökséggel szemben. [132.9] A konkuráló „*Genovefa-Vita*”-nak a VI., a VII. vagy a VIII. században kellett keletkeznie, benne Bruno Krusch már 1893-ban egy „tudatos fikciót” ismert fel, és le kívánta leplezni a „legenda-világot”, „a St. Genovéa-i szerzetes őrült fantáziáit”. [1330] (Nyitva hagyjuk, hogy a „Gesta Dagoberti” a X., a XI. vagy a XII. századból származik, azonban alább utalást teszünk a legkorábbi lehetséges dátumra.)

Végül arra is utalnunk kell, hogy magának a híres-hírhedt *Konstantin-féle hamisításnak* a szerzőjét egyes kutatók szintén Saint-Denisben találták meg. [1331] Fentebb kifejtettem, hogy ez a hamisítás nem készülhetett a VIII. században, legfeljebb a X. vagy a XI. század végén. így ez nem terhelhető Suger számlájára, legfeljebb egy pápához hű elődjének róható fel. Vizion a „Franciaországban tevékenykedő »hamisítóműhelyt«, amely a *pszeudoizidorikus hamisításokról* gondoskodott” [1331], szintén a Saint-Denis-i termekben kell keresnünk?

Bizony, meglehet: megtaláltuk „az egyházi jogforrások legmerészebb és legpompásabb hamisításának” [1333], „a világtörténelem legnagyobb csalásának” a bölcsőjét, legalábbis Johannes Haller ezt a tízezer kivonatból és száz meghamisított pápai levélből álló iratcsomót eképp nevezte. [1334] Egyben világossá válik, hogy nem képzelődő szerzetesek anticipáltak jámbor irkafirkáikkal évszázadokat, hanem hidegen számító politikusok utasítására hamisították meg mindazt, amire azoknak céljaik és szándékaik eléréséhez szükségük volt.

Ezzel a hamisítások anticipált jellegének az a problémaköre is lezárható, amelyet Hans-Ulrich Niemitz vetett fel, és tulajdonképpen e könyv megírását ihlette. A válasz persze összetettebbnek bizonyult, mint azt kezdetben gondoltuk. Végére is először azt kellett igazolni, hogy történelmünk olyan kitalált évszázadokat tartalmaz, amelyekkel nem kell számolnunk. Közben kiderült, hogy néhány nagy hamisítás később keletkezett, mint ahogy

azt korábban feltételeztük, azokat mégis a fiktív időszakokra helyezték vissza.

Suger ugyanolyan vehemenciával vezette propaganda-hadjáratát a nemzet, az apátság és a keresztes hadjárat témakörében - utóbbival kiváltva Szent Bernát szemrehányásait is -, mint amilyen lendülettel és koncentrálttsággal fogott neki az apátsági templom építésének. Végül is a bizánci Hagia Sophia-val és a jeruzsálemi Salamon-templommal vetekedhetett. [1335] Tőle származtak az - expliciten megfogalmazott - elképzelések egy pompásan díszített templomról úgy, ahogyan a párizsi Sainte-Chapelle a szemünk előtt áll: festett és inkrusztált falak, mozaikpadlók, értékes üveglablakok, pompás berendezés, értékes liturgikus tárgyakkal, minden az „ő gótikus”, színes, gazdag fényében fürdik, az egész „át-tetsző” jellegűvé válik, ami a gótikában sokkal többet számít, mint az építészeti eszközök, akár a keresztborda vagy a csúcsív.

Suger saját templomának leírása feltűnően hasonlít a Dagobert-féle temploméhoz, amelyet ő maga nem a szemrevételezés alapján írt le, hanem a „Gesta Dagoberti” szavaival: „A bazilikát felújították, arannyal, ezüsttel és drágakövekkel díszítették, részben szabályosan kikövezték, Dagobert ezenkívül felállított egy Heraclius császár által küldött szent keresztrészecskét, amely a 631-ben Jeruzsálemben ünnepélyesen újra felállított szent keresztből származik; ehhez pedig egy két méter magas, ismét gazdagon díszített »fénykeresztet« készítettek.” [1336] Suger ismét leleplezi önmagát, hiszen Dagobert király díszítési igénye, a megvilágítás érzete egyszerűen nem származhat a VII. századból, amikor is ez semmiféle szokáshoz vagy stílusirányzathoz nem illeszkedett, annál inkább Suger XII. századához.

Ha a teljes katedrális-terv nem is vezethető vissza Sugerre, érthető, amit Viollet-le-Duc, Saint-Denis helyreállítója célul tűz ki a XIX. században: „Be akarjuk bizonyítani, hogy a francia katedrálisok [...] ugyanakkor keletkeztek, mint a Monarchia.” [1337] A franciaországi monarchia intézménye természetesen idősebb, mint Suger, azonban csak Suger és a gótikus épületek megjelenését követően beszélhetünk francia monarchiáról.

Itt sem szabad az ellenvéleményt elhallgatni, amely szerint

csupán 1196-ban merült fel, hogy a francia koronát Nagy Károly nemzedékére származtassák vissza. Abban a többség megegyezik, hogy Károly már a XII. század közepén „a legjobb úton (volt), hogy bizonyos mértékig Szt. Dionysius örve alatt a francia királyság ideológiai-politikai központjába nyomuljon”. [1338]

Mielőtt tovább mennénk, vessünk egy utolsó pillantást Suger apátra, aki olyan céltudatosan szolgálta az ő Saint-Denis-apátságát és Franciaországot.

Aki minden adat, bizonyíték és értékelés ellenére nem akarja belátni, hogy a kora középkort visszamenőleg hozták létre, azért hogy jelenkorának legitimációját szolgálja, annak igen fura következtetésekre kell jutnia. Példaképpen idézzük Otto von Simsont: „A Karoling-történelem ilyen megjelenítéseinek hatása (Suger legendakreációi) alapján véve arra alapul, *hogy a középkor nem volt képes arra, hogy megkülönböztesse a múltat és a jelenkort*, mivel általában arra hajlottak, hogy a történelmi múltat a politikai jelen igazolásának tekintsék.” [1339]

Amennyire értelmes az értékelés második fele, annyira értelmetlen az első. *Ha a középkort komolyan akarjuk venni, akkor el kell fogadnunk, hogy legitimációs, és ezzel hatalmi okokból a benne élők maguk osztották fel jó és gonosz részre.*

Roland és lovagszobrai

A duplán leleplezett Turpin saját történetét Károlyról és Rolandról nevezte el, ami nagyban hozzájárult a hősmondák népszerűségéhez. A breton határtartomány e Hruotlant grófja, alá 778-ban a csatatéren halt meg, akit a monda Nagy Károly unokaöccsévé, sőt fiává tett, egészen sajátos életformát alakított ki: ez visszaköszön a *hősi énekek* és számos *Roland-lovagszoborban*.

A „chanson de Roland” legrégebbi ránk maradt szövegváltozatát, az Oxford-kéziratot, manapság röviddel 1100 előttire teszik. [1340] Ez gyorsan elterjed, megjelenik Németországban is. Konrád pap „Roland éneke” azonban csupán egyetlen példányban és kevés töredékben áll rendelkezésünkre [1341], úgyhogy ez nem

igazán vált széles körben ismertté. Viszont Németország északi és keleti részén, elsősorban a piactereken elég sok olyan kőből vagy fából készült *szobrot találunk*, amelyek fedetlen fejű, fegyverzetben vagy kabátban álló daliát jelenítenek meg. Ezek a szobrok többszörösen is rejtélyesek. Máig tisztázatlan, hogy ez a legkevesebb 47 szobor [1342.] a Rolandra való emlékezés ürügyén állított, netán a vásárjog és kereskedelmi kiváltságok miatt, jogi vagy hatalmi szimbólumokat mutat-e be egy még nem teljesen integrált népességnek.

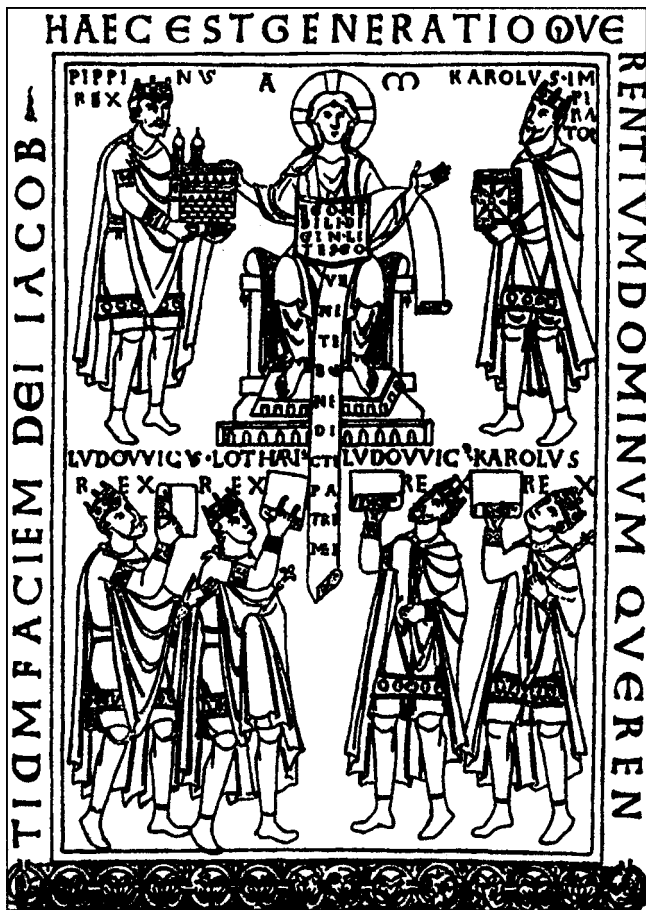
Ugyanilyen homály fedí felállításuk időpontját is. Noha a brémai Roland esetében egy 1111-es vélt dátumot [1343] találtak, ez azonban csak a hamisítási műhelyek sűrűjébe visz: „így nevezi meg első ízben V Henrik császár (Henricianum) az 1111. évi állítólagos oklevelében. Ezt azonban Goerlitz szerint, ugyanúgy, mint az 1252. szeptember 28-i Wilhelm von Holland által adott igazoló okiratot, a kutatás egybehangzóan hamisítványnak ítélte.” [1344]

És mi a helyzet az összes többi példánnyal Amszterdamtól Rigáig, a holsteini Bramstedttől Raguzáig (Dubrovnik)? „Nincs egyetlenegy oklevél sem, amely a csaknem 40 Roland-szobor alapítását, azok első felállítását, négy évszázaddal Roland halála után, esetleg egy tanácsi határozat alapján egyértelműen bizonyítaná.” [1345]

A kortársak és az oklevelek hallgatásából két dolog vezethető le. Legkorábbi munkájában Hans Rempel [1346] arra a meggyőződésre jut, hogy mindezen szobrok elődei Nagy Károly idejére vezethetők vissza. Mivel azonban Károly és a most fennálló Rolandok között „három-négy néma évszázad” áll [1347], ő a macacs hallgatást az „e silentio” bizonyítékának tekinti: „Nem indulhatunk ki abból, hogy a XII. század közepe óta számos helyen a »ldjelölés«, azaz a Roland-szobrok - mint a gazdasági kiváltságok megtestesítői, képviselői - első felállítása megtörténhetett a legcsekélyebb okirati háttér nélkül. Sokkal inkább azt fogadhatjuk el, hogy »már a frank időkben«, amikor Nagy Károly kijelölte a pogány szomszédokkal folytatott átmenő kereskedelem helyeit, azt is meghatározta, hogy a Roland-szobrokat a királyi banus, valamint az akkor igen aktuális keresztény missziós kíváncs-

mák jeleként állítsák fel; ezek a Karoling-idők után is megőrizték politikai és vallási részfunkcióikat.” [1348]

És: „Az előbb említett okirati vákuumon nem csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy a szász püspökségek alapításáról Verden, Bremen és Osnabrück esetében az utókor *csak hamisított, későbbi oklevelek* útján értesülhetett.” [1349]

16. kép:

A KAROLING-URALKODÓK. Priimi könyvtábla, 1105 [1350]

A Roland-szobrok esetében pedig azért nem voltak alapítási oklevelek, mert ezeknél szó sem volt késő középkori újrafelállításról, csak a Károly korabeli szobrok pótlásáról!

E bátor befejezés után Rempel szabadon lebegteti egyik feltevését a másik után. így Nagy Károly 785-ben, a szász Obermarsbergben egy valószínűleg kőből készült Roland-szobrot emeltetett [1351], majd továbbiak következtek még ugyanabban az évtizedben. [1352] Egy egyházi felügyelő a XVII. század végén hirtelen arról kezeskedik, hogy a brandenburgi Rolandot Károly személyes jelenlétében állították fel. [1353] Sőt, ő két Károly korabeli Rolandot talál, azáltal, hogy egyszerűen átdátumoz szobrokat: így a brémai dóm előtt álló Gerold lovag szobra a XTV század eleji műből [1354] egy még Károly idejéből való „sokkal régebbi, hagyományos példánnyá” [1355] lényegül át, akárcsak a veronai katedrális portálján álló Roland, amelyet minden szakember a XII. századra tesz, és amelyet „kegyeleti okokból át lehetne tenni a régi (Karoling) időkből az új katedrálisépítészetbe”. [1356]

Természetesen az első szoborállítás Károly egy közvetlen kezdeményezésére vezethető vissza. [1357] A Károly-mámorban fürdő szerző átsiklik azon, hogy Rolandnak van egy Olivier nevű párja, aki szintén Károly lovagja volt, és akiről a szobrot ugyanaz a Nikolaus mester alkotta. [1358] E Nikolausnak Rempel szerint a XII. évszázadból a IX. századba kellene visszaköltöznie, dacára annak, hogy ő Oliviert olyan testtartással ábrázolja - keresztbe tett láb amilyet csak az 1100 utáni kereszties vitézi szobroknál látni.

Rempel Károly hatalmi területét egészen Raguzáig terjeszti ki [1359], hogy ezzel is motiválja az 1412-es év elszigetelt, igen távol lévő szobrának felállítását. Szerinte, Einharddal ellentétben [1360], Károlynak 812-ben le kellett mondania Velence és a dalmát partvidék feletti hatalmáról. „Ugyanakkor Dalmácia belső része és az erős tengerparti város, Ragusa megmaradt a frank hatalmi körben.” [1361]

Tekintettel e birodalomnövelésre, amelyet a történelmi atlaszok még nem követtek, csodálkozhatunk azon, hogy Károly nem nyomult előre Rigáig, hogy ott a legkeletebbi Rolandot személyesen állítsa fel, és így szerfelett korán készítse elő az 1201-es városalapítást. Végül Rempel nem zárja ki azt a lehetőséget,

„hogy Nagy Károly halála után is, 814-ben, Roland szobrokat állítottak fel, vagy megsemmisülésük után újra alkották azokat”. [1362] „Meglepő módon azonban még a legkeletibb Roland-szobrokról is hiányoznak az alapítási határozatok, *úgyhogy magassabb korra kell következtetnünk.*” [1363]

Kétségtelenül mély benyomást gyakorolhat ránk ez a színjáték, amelyben egy már csaknem 1200 éve halott császár még mindig olyan virulens, hogy kedvéért érvelést, leleteteket és ismereteket állítanak a fejük tetejére. Reálisabb lett volna, ha Rempel a másik lehetőséget követi nyomon, amit ő maga fedez fel: „Igen, az hogy Rolandot a ködös őskorból örököltük, és életkora ismeretlen, megkönnyítette a reá jogosan vagy jogtalanul alapozott megállapítások és követelések megfogalmazását.” [1364]

Ily egyszerű a magyarázat a rejtélyes tényállásokra, ha egy nagy császárt nem kell mindenáron még nagyobbá, és minden régít még régebbivé tenni. Ezt az eljárást testesítették meg amúgy a Roland-szobrok, hiszen ezeket azért emelték, mert előnyökkel járt, ha Károlyra és lovagjára hivatkoztak. A XII. vagy még későbbi évszázadok alapítási oklevelei ennek a nimbusznak csak árthattak volna, ezért aztán egyetlen városban sem készítették el ezeket.

klójában mikor is állították fel ezeket a szobrokat? A XII. évszázad közepe kínálkozik válaszként. Akkoriban a Roland- és Károly-eposzok már forgalomban voltak, Löweni Henrik, Záhringen és Adalbero von Bremen érsek vezetésével megindult egyfajta pót kereszties hadjárat, szászföldön olyan vehemenciával harcoltak a pogányok ellen, mint a szaracénok ellen a Szentföldön.

Előpomerániával olyan területek kerültek a fókuszba, amelyek tulajdonképpen már régen felvették a kereszténységet. Ekkor harcoltak Dithmarschenért, ellenkező irányban pedig Oldenburgért, végül a szláv Obodriten ellen. [1365] Talán Adalbero érsek 1148. augusztus 25-i halála lehetett olyan dátum, amely előtt az ottani Roland-szobrot felállították? Ez az időpont még Hans Rempels részeredményeivel is egybeesik. [1366]

Vissza- és kitekintés

Az itt kifejtett tétel szinte semmit sem hagy érintetlenül a nyugati történelemírás területén. Világossá teszi, hogy radikálisan át kell gondolnunk a középkor teljes értékelését, valamennyi összefüggését, egészen napjainkig.

Franciaország, Olaszország és Németország uralkodóházai egészen új eredetet kapnak, a középkor mozgatóerői teljesen másként jelentkeznek. Németország és Franciaország közvetlenül a Meroving-birodalmakból, Ausztriából és Neustriából alakulnak ki, míg Burgundia három burgundiai területre forgácsolódik szét, amelyek újból egymásra találnak, hogy 1032-ben a császári birodalom területére essenek. [1367] A VIII. és IX. század „vakmerő” vikingjei elbúcsúznak a történelemtől, miközben egész kereskedő-harcos kultúrájuk új megvilágításban tűnik elő: a rejtélyesen hosszú, de viszonylag gyéren alátámasztott ír kultúra kronológiája feszesebbé és érthetőbbé válik, mint ahogy Angliát sem lehet átmenetileg lakatlannak tekinteni, és a germánok urbanizációja immár sokkal lendületesebben fejlődik.

Az európai kontinens keresztény hitre térítését alapjaiban át kell értékelní, mivel az ír hittérítést (Columban, 615) immáron nem követi angolszász hittérítés, amely eddig némely helyen meg nem értett kettős megtérésekhez vezetett. Az ortodoxia és az arinaizmus közötti viszony is újratárgyalandó, akárcsak a longobárd templomépítéset rejtélyesen hosszú továbbélése és az olasz templomépítéset „kései indulása” a korai romanikában. Umberto Eco szerint „úton vagyunk egy új középkor felé”, azonban teljesen más úton, mint amilyenről ő az általa így elnevezett könyv fejezetében értekezett. [1368]

A további munka abból áll, hogy ezt a vizsgálatot kiterjesztjük a „korai középkor” valamennyi fiktív időszakára, és megvizsgáljuk a régi világ országainak történiáját, amelyet a keresztény időszámítással állították egymással szinkronba.

Előtte azonban fel kell tenni a kérdést, hogy mi a történetírás értelme? Talán kizárólag a mindenkori hatalmasok érdekeit szolgálja, esetleg pusztán nemzetbutítás, ahogy Berislava Jan vélekedik? Theodor Lessing szerint az újkor folyamán a műfaj jellege

megváltozott, és már nem csupán „az értelmetlenség értelmezése”. Talán ezen durva hamisítások mögötti hajtóerőt merőben a hatalmi politika táplálta?

Ami pedig Károlyt illeti: „A Nagy Károllyal kapcsolatos kutatások nem igazán érték el csúcspontjukat, nem eredményeztek haladást; miért próbálja akkor újból minden generáció, hogy tapasztalatait Károlyhoz mérje? [...] Miért éppen Nagy Károly nem talált még mesterére?” [1369]

Amihez még egy kérdést fűzhetünk hozzá: „Eserint Károly nagy teljesítménye az volt, hogy saját magának legendát teremtett?” [1370]

A válaszok egyszerűek. Természetesen Károly nem teremtette meg saját legendáját: hiszen ő maga a legenda. Erre már akaratán és tudtán kívül egy korábbi Károly-kutató is rájött. Mivel egyedül Károlyra több monda jut, mint a következő 45 német királyra és 700 esztendőre, Sigurt Gráf von Pfeil megállapította: „*Nagy Károly egyértelműen egy monda-szereplő.*” [1371]

Mit lehet ehhez hozzátenni? Legfeljebb annyit: na ugye...

A korszak kiírítása

Károllyal együtt korszaka nagyjainak is búcsúzniuk kell: így apjának, Pippinnek, nagyapjainak, Heribert von Laonnak és Martell Károlynak, akinek a tours-i és poitiers-i győzelmét (732) az arabok történetírásukban megbocsáthatatlanul elhanyagolták [1372], jöllehet a keresztények a Karoling-verzió szerint 375 ezer ellenséget számláltak meg a harcmezőn. [1373] Ami akkora létszám, hogy nyolc évszázaddal később, Machiavellinél (1525) még mindig „több mint 200 ezer szaracén” marad belőle, habár a szavahihetőség tekintetében ez a mű sem múlja felül elődeit. [1374]

Le kell lépniük a színről Károly ellenfeleinek is: III. Taszilónak, Widukindnak és Harun al-Rasidnak, valamint vazallusainak és szövetségeseinek, és közvetlen utódaiknak. Velük együtt egy sor ország több dinasztájának, csaknem 25 bizánci császárnak, és több mint 50 pápának nincs tovább helye a valódi történelemben.

Ha például a Nyugat első császárain végigtekintünk, akkor legkorábban a tizedik utódról mondhatjuk el: ténylegesen ült a

trónszéken. Ennél a „császárvadászatnál” nemcsak magasrangú személyek „kerülnek terítékre”, hanem olyan alakok is, akiket senki sem hiányol, mint Wido vagy Lambert, akikre még a székelyükön, Spoletóban sem találunk semmiféle utalást.

Természetesen a fiktív időszakra datált szellemi teljesítmények megmaradnak, csupán szerzőik változnak, s tolódnak el későbbi évszázadokba.

íme, a korai középkor császárainak átírandó listája
(az uralkodás ideje zárójelben):

800- 814	Nagy Károly (768-814)
814- 840	I. Jámbor Lajos (781-840)
840- 855	I. Lotár (840-855)
850- 875	II. Lajos (850-875)
875- 877	II. Kopasz Károly (840-877)
881- 887	III. Vastag Károly (876-887)
891- 894	Spoletoi Wido (Guido) (889-894)
892- 898	Spoletoi Lambert (891-898, előzve 893-897)
896- 899	Karintiai Amulf (887-899)
901- 928	Provence-i III. Lajos, a Vak (900-928)
915- 924	Friauli I. Berengár (888-924)
962- 973	I. Ottó (936-973)
967- 983	II. Ottó (961-983)
996-1002	III. Ottó (983-1002)

Ezzel végleg eltűnik a középkor? Mielőtt e kérdésre válaszolnánk, lássuk csak a legfrissebb tendenciákat. Régóta tartja magát az a klasszikus felosztás, amely szerint a középkor Róma bukásától (476) Kolumbuszig (1492) terjedt, azaz egy teljes évezredig tartott. A középkor talán fölöslegessé válik? Régime Pernaud provokatíve tette fel ezt a kérdést [1375], hogy később fölényesen tagadhassa. Rudolph Wahl hajlamos arra, hogy akár napjainkig [1376], vagy legalábbis az elmúlt századig meghosszabbítsa, amint azt Jacques Le Goff többször is ajánlotta. [1377] „Egyébként minden sokkal egyszerűbb lenne, ha a középkor és a reneszánsz kö-

zötti hagyományos metszésvonalról lemondanánk, és a XIX. századig terjedő időszakot hosszú középkornak tekintenénk.” [1378]

Miközben tehát a középkor nagy svunggal tör a jelenkor felé, hátulról szépen elkezdtek bontani: az V és X. század közötti időt már nem korai középkornak, hanem egyre gyakrabban késői ókornak nevezik. [1379] „Az 1000. év sírba vitte az antik társadalmat, és a feudálist keresztvíz alá tartotta.” [1380]

Guy Bois javasolta „a X. század fordulópontként történő elismerését”. [1381] Őt kontrázta Michel Banniard, akinek a középkor efféle kettéosztása „nem tűnik féletlenül ésszerűnek” [1382], ő szívesebben venne egy háromfelé osztott középkort: korai középkor: VI-IX. század; klasszikus középkor: X-XIII. század; késői középkor: XIV-XV század. Egyidejűleg a VI. századot késői ókornak számítja. [1383]

Elméletem szerint, amely a614és911 közti időt és az ehhez tartozó történelmet megsemmisíti, a késői ókor 614-ben ér véget, miközben a középkor 911-től képezi a korai szakaszában az úgynevezett elő román kort, hogy 1000-től a maga teljében fejlődjen ki. Ezzel egyébként részben Banniard is számolt a VI. századi szétválasztásnál, akárcsak Bois a X. századi esetében. A tudományos kutatók további generációját azonban még foglalkoztatni fogja, hogy a késői ókor Nyugaton mikor fejeződik be (Bizáncban másképpen áll a helyzet), mikor indul a középkor, szüksége van-e egy meghosszabbított átmeneti szakaszra 450-től 1000-ig, és így tovább.

A történelmi skatulyák ezen átalakításánál még fontosabb a kérdéses kor „létrehozásának” kérdéskomplexuma. Ez véletlenül vagy szándékosan került be a történelemkönyvekbe mint meghosszabbított időszak? Vajon a pápa vagy a császár volt ennek a tervnek a mestere, netán a kettő együtt, esetleg egymással szemben? Vagy a valódi tettes VII. Konstantin Porphyrogenetos (Bíborbanszületett) bizánci császár [1384] volna? Ki volt az, aki az ezt követő századokban a fiktív időszakokat egyre jobban kiszínezte, mondhatni Idstaffrozta?

Ami viszont Nagy Károlyt illeti, a továbbiakban nem muszáj oly aprónak érezni magunkat, midőn „Európa atyjára” tekintünk. „Nagy Károly megfogalmazta azon történelmi alapvetéseket,

amelyek a modern Európa számára már-már elérhetetlenek: az európai közösség és nemzeti különállóság harmóniája, állami rendszer és társadalmi tagoltság, keresztény erkölcsösség és antik műveltség, kötelező tradíció és csábító szabadság. Ami Károly idejében egyszer együtt volt, manapság már nem egyesíthető, mert az egyes részek továbbnőttek.” [1385]

Nos, Károly kiiktatásával megszűnhet az a szégyenérzet, hogy Európát nem tudjuk oly módon egyesíteni, ahogy egy nagy uralkodónak egyszer már sikerült. Egyszersmind a korát több mint 1000 évvel megelőző [1386] császárt nem kell rokonítani egy, a célt tűzzel-vassal, tömeggyilkossággal és deportálással elérő vezérrel - legyünk boldogok, hogy az utolsó ilyen kísérlet fél évszázaddal ezelőtt kudarcot vallott. Ugyanakkor ma már megkísérelhetjük egy olyan terület egyesítését, amely eddig teljesen heterogénnek hatott, és e feladat elvégzése közben minden eszközt latba kell vetnünk, hogy megfeleljünk a humanista szellemnek.

Ki állította át az órát?

Károly a kísértet - és a fantomidő

„Vedd ki a számot a dolgokból, és minden összeomlik.”

(Sevillai Izidor) [1387]

Nagy Károlynak folyamatosan jelenése van. Vele kapcsolatban évről évre jubileumokat ünnepelnek, szimpóziumokat rendeznek, kiállításokat nyitnak meg. Az ünnepségek végtelen sorában az abszolút fénypont császárrá koronázásának 1200. évfordulója: ez a nyugati történelemnek arra a ragyogó nyitányára emlékeztet, amellyel egy császárság alapjait rakták le, és amely - később mint a „Német-Római Császárság” - egy egész évezreden át meghatározta kontinensünk történiáját.

Ez a koronázási évforduló szimbolikusan a 2000. esztendővel esik egybe. Mily szerencsés egybeesés: ünnepelhetjük az eltelt millenniumot, megemlékezhetünk a Krisztus születése óta eltelt kétezer évről, és még Európa atyját, a legkeresztényibb Károly császárt is éltethetjük, amennyiben őt 1200 év után mint az európai egység úttörőjét magasztaljuk.

Ebben a könyvben bebizonyítjuk, hogy ez semmiképpen sem a sors szerencsés rendelése, cseppet sem a véletlen műve, hogy ezek a jubileumok - a média nagy öröme - éppen egybeesnek. Mindez nem a sors különleges kegye, merthogy egy kitalált eseményről van szó, amelyet pontosan a kiszemelt napra tettek.

Kimondani is borzongató, mindazonáltal tény: a koronázott uralkodó sohasem élt, miképp a koronázó pápa és egybegyűlt kortársaik sem.

Ahhoz, hogy ezt a fikciót létrehozzák, a nyugat időszámítását alaposan meg kellett másítani.

Hogy a Károly-jelenséget megfejtjük, el kell merülnünk a naptárszámításban, annak kis és nagy rejtelseiben. Megállapítjuk, hogy melyik napon ér véget valójában a millennium, és utánajárunk annak a kérdésnek, hogy miért számolunk oly tántoríthatatlanul Krisztus születése szerint, annak ellenére, hogy ez az esemény egyszer így, egyszer egészen máshogy datálódik - magyarán: kitalált idővel foglalkozunk. Végül is időtenge-

lyünkbe betoldásra került egy szakasz, csak így tudták Károly 800-ban történt megkoronázását, majd múmiájának 1000-re datált megtalálását nemcsak összekapcsolni, hanem egy millennium befejezésévé, és egy új millennium kezdetévé tenni.

Aki számára a bevezető gondolatok a „Krisztus születése szerinti” számításról túlságosan hétköznapiaknak, profánnak, netán szemellenzős matematikai bűvészmutatványnak tűnnének, azt talán meggyőzi a második fejezetben bemutatott súlyos naptár-probléma, amely időszámításunkat jelentősen befolyásolja. Hosszú idő óta először vetjük fel ezt a kérdést - egyszersmind elvezetjük az olvasót a megoldáshoz.

Akit a második rész terjedelmes naptári levezetése nem érdekkel, áttérhet közvetlenül a harmadik részre, amelyben e középkori probléma történelmi oldalát mutatjuk be, nem feledkezve el a világ egyetlen szegletéről sem.

A negyedik részben elmélyülünk abban, hogy a naptár és az időszámítás úgymond köszönőviszonyban sincs a valósággal - nálunk éppúgy, mint a zsidóknál vagy a mohamedánoknál. Az összes, ma ismert naptárban közös, hogy rejtélyes módon mind a história sötét korszakaiban született. Ugyanakkor csak így vált lehetségessé Károly császárrá koronázását egy csaknem időn túli eseménnyé stilizálni, amely dátum a korai középkorból szinte egyetlenként maradt meg a széles tömegek emlékezetében.

Ezek alapján két fejezetben ábrázoljuk, hogyan találták ki a millenniumot Bizáncban, és a későbbi Németországban. Ezen állítások igen élesen konfrontálódnak mindazzal, ami a középkorkutatók legfontosabb támaszát jelenti: vagyis az okiratokkal. Ezen dokumentumértékűnek tekintett források kezelői határozott ellenzői az itt előadott tézisnek. Természetesen kifogásaikat, ellenérveiket nem kívánjuk elhallgatni. A fantomidő általunk kifejtet tézisént immáron három éve vizsgálják és támadják középkorkutatók, építészettörténészek, csillagászok, dendrokr nológusok és fizikusok. Miután e tézis, *A kitalált középkor* (jelen kiadásban könyvünk előző része - a szerk.) - szerzőjével egyetemben - mostanáig minden támadásnak ellenállt, így könyvünkben bizonyítottként kezeljük. Azt mindenesetre teljes joggal állíthatjuk, hogy a korai középkor az emberiség történelmének hihetetlenül

problematiszus korszaka, egyben a jelenkor emberének is óriási kihívás.

A millennium egy sor reményt és félelmet szabadított ránk. A pápa meghirdette a szent kapuk megnyitását és a teljes bűnbocsánatot. A numerológusok pedig a pánikról gondoskodtak. „A vadállat száma” az Apokalipszisből, azaz a 666 hárommal megszorozva az 1998-as évszámot adja. Ennek megfelelően az erre fogékony körökben elterjedt a félelem. A szám optikai megfordítása, tehát a 999 démonizálta az 1999-es évet. Az ebből következő, „utolsó időhöz kötött” félelmek határozott előkalkulációkban nyertek támaszt. A csillagászok meghirdették az „évszázad sötét-ségét” 1999. augusztus 11-re, az asztrológusok pedig fenyegető kvadrátúra állást jeleztek, fontos égitestek „égi keresztjét”, az 1999. augusztus 6. és 13. közötti időre. És a katasztrófahirdetők - egy Nostradamus jóslattól vezérelve - jó előre szónokolni kezdtek a földgolyó ugrásáról, egy rettenetes aszteroidabecsapódásról és szörnyű háborúkról. Még maguk a számítógép-spezialisták is gyöngyöző homlokkal gondoltak a váltásra, amikor gépeik dátumkijelzője 1999-ről 2000-re váltott. Mivel a megannyi számítógép és mikrocsip eme egyszerű évszámváltásnál csődöt mondhatott, újabb és újabb kríziseket imitáltak, hogy ha úgy adódik, úrrá legyenek az áramkimaradásokon, az ivóvíz elapadásán, fontos helyiségeket védő zárszerkezetek önállósodásán.

Mivel a mindezekből való félelmek szinte egybefonódtak a millenniummal, már ez is indokolhatná, hogy a kérdést mélyrehatóan, egészen a gyökeréig megvizsgáljuk.

Két millennium - 2000 év nélkül?

Kezdjük mindjárt egy banális témakörrel. Muszáj ezt tennünk, mert a realitás már túlnőtt a banalitáson.

Tehát: az iskola első osztályától kezdve tudunk tízig számolni. Ezt, meglehet némi fáradtság árán, de megtanították nekünk, ha máshogy nem, hát az ujjaink segítségével. Amennyiben mindegyik ujjunkat kinyitottuk, az épp tízet jelentett - innen lépünk tovább, hiszen tíz év tesz ki egy évtizedet. Mivel a számlálásunk a legkisebb természetes számnál, a nullánál kezdődik, csak a tízzel van befejezve a tízes csoport. Érthetőbben: nem köszönnénk meg, ha egy tíz alkalomra szóló bérletnél az utolsó, tizedik alkalommal már nem engednének be az uszodába.

Ezt a matematikai logikát követve egy évszázad a századik év utolsó napjával végződik, egy évezred pedig az ezredik év utolsó napjával. Ez egyszerű összeadás, Nostradamus nem is kell hozzá. Mindez magyarázza azt is, hogy a lelkes matematikus először csak a kétezredik év végén koccinthatott a következő évezredre. A matematikusok azonban többnyire magukban ünnepeltek, mert mindenki más egy évvel előbb hűtötte be a pezsgőt, ugyanis a nem matematikus világ számára egy dolog vitathatatlannak tetszett: az új évezred kezdete az 1999. december 31-ről 2000. január 1-jére virradó éjszaka volt. Jellemző, hogy a világ alighanem legjelentősebb, az egész földkerekséget lázba hozó nagy viadalán, az olimpiai játékokon is eluralkodott ez a hangulat, hiszen Sydneyben, a 2000 szeptemberében rendezett sporteseményen folyvást azt olvashattuk a pályaszéli táblákon: „Games of the new millennium.” Vagyis: az új évezred olimpiája...

Optika kontra logika

Az időszámítás esetében más prioritásokat alkalmazunk, mint az iskolából ismert számolási szabályokat. Számunkra egy új évtized, új évszázad azzal az első nappal kezdődik, amelyen a szám optikailag a lehető legtöbbet változik. Amikor 199-ből 200 lesz, vagy 1999-esből kerek 2000. A „roaring twenties”, a vad húszas

évek, vagy a vad hatvanas évek a helyi értékek alapján kaptak nevet. Az olaszok még tovább mennek, amennyiben ők még az évszázadokat is így határolják el. A „trecento”, „háromszáz” szóval az 1300-tól 1399-ig tartó időintervallumot nevezik. Magyarul ezt az időszakot XIV évszázadnak hívják, így rögvest egy kis kétség támadhat, hogy vajon az 1400. év még a XIV évszázadhoz számolható-e. Az olasz és a magyar intervallum egészen bizonyosan ugyanolyan hosszú, de vajon fedik is egymást?

A „trecento” vagy a „cinquecento” mellett szól ezek szerint az éppen vezető szám, és a dupla nulla optikája. Ez a számolás mindenestre nem alkalmas minden évtized vagy évszázad megnevezésére. Senki nem tudja, hogy ilyen módon hogyan tudnánk a számolást tovább folytatni. Hamarosan a „nullákról” fogunk beszélni, hogyha a 2000-től a 2009-ig tartó évtizedet akarjuk megjelölni? Az olaszok vajon egészen fesztelenül fognak „zerocento”-ról, vagyis „nullaszázról” beszélni? Eddig, azaz az éppen elmúlt évszázad kezdetéig sem tudott senki megbarátkozni a „tízessekkel”. Vajon a 2010-től 2019-ig tartó időszakot ennek ellenére úgy fogjuk megjelölni, hogy „teenies”?

Ezt a jövődöbéli megnevezési nehézséget figyelmen kívül hagyva kijelenthetjük: minden millenniumi buli 1999. december 31-re lett időzítve. A szám optikája felülkerekedett a matematikán. A lehetőleg minél több szám megváltozása nagyobb örömet okoz a logikánál. Ezért még azzal is szívesen megalkuszunk, hogy a három nullát magában nézve inkább negatívan szokták értékelni. Hiszen már az önmagában egyedül álló nulla is kis közkedveltségnek örvend, a dupla nulla pedig még ennél is kisebb tekintéllyel bír. Lenézően kezelik, az illemhely egyik becenevéként használják, amivel mindent elmondtunk róla.

A programozók még kevésbé szeretik a nullát. Figyelmetlen kezelésnél balra terjedhet, és oszlopokat képezhet. Ez ellen egy egész eljárást fejlesztettek ki, „A vezető nullák elnyomása” néven. Persze a programozóknak sokkal nagyobb problémáik is vannak a nullával.

Ismeretes, hogy a régi programoknál az évszámadatokat csak az utolsó két számjeggyel tárolják. Mivel a nullával való osztás a számítógépeket térdre kényszeríti, a programozók már régóta

küzdenek az ebből eredő problémák kiküszöböléséért, ők ilyen esetben az év utolsó napját csak akkor ünnepük, ha a programok egzisztenciát veszélyeztető törés nélkül működnek.

Mindenki más azonban örvendezik. Ha a dupla, sőt akár a háromszoros nulla felragyog a dátumban, akkor a nullát, mint egy új időnek a hírnökét ünnepük; a kis Hamupipókéból hercegnő lesz, és akkor teljesen mindegy, hogy az évszázad letelt-e vagy sem. Egy ilyen hatalmas szimbólumot hiába rohamoznának a matematikusok. A pszichológusok pedig azt kérdezik, hogy ilyenkor miért akar az egész világ idő előtt öregedni? Erre talán a numerológia és egy misztikumoktól mentes kabalisztika, vagy egy sokrétű számmágia adhatná meg a választ.

A „Krisztus születése” rejtély

Fogadjuk el tehát a fáradságosan megszerzett logikánk feláldozásával, hogy a következő évezredet már akkor beharangozzuk, amikor a régiből még csak 999 év futott le. Tudvalevő, hogy 1 ezrelék jóval nagyvonalúbbá tesz, még akkor is, hogyha csak differenciaként lép fel.

De vajon időszámításunk szilárd alapokon nyugszik-e egyáltalán? Ki, vagy mi garantálja nekünk, hogy a mögöttünk hagyott évszázadok alatt tisztán számoltak, semmit sem sikkasztottak el az esztendőik folyásából, avagy semmit sem adtak hozzá?

Naptárszámításunk sarkköve eléggé ismert és rendszeresen ismételt: ha egy évszámot említünk, Jézus születése utáni 1492-ről vagy 1999-ről beszélünk. Naptárunk tehát egy, a kereszténység számára rendkívüli fontosságú eseményen alapszik, amelyet a Római Császárság fennállásának idején rögzítettek.

Mely rögzítés finoman fogalmazva sem tűnik megbízhatónak, ugyanis Urunk születése nem krónikákban maradt ránk, hanem vallásos írásokban, amelyek teljesen más törvényeket követnek, mint a tiszta kronológia szabályai. De közeledjünk a problémához lépésről lépésre.

Amennyire egyáltalán tudjuk, egy római tudós, Furius Dionysius Philocalus szerkesztette az első naptárat, amelyben az

évszámadatok Krisztus születésére vonatkoznak, ő volt I. Damasus pápa [1388] későbbi kalligráfusa, azaz „szépírója”. Számításaink szerint 354-ben hozta létre a kései ókor legjelentősebb keresztény naptárát. O az akkori szokás szerint számolta az éveket Róma alapításától („ab úrbe condita”), amely a mi naptárrendszerünkben a Kr. e. 754-es évre esik. De aztán „753” után Philocalus, aki mint Filocalus is megjelenik, hagyta a régi Rómát, és a számításait keresztény évekre állította át - így tulajdonképpen ő lenne a mi évszámításunk ősapja. Csakhogy róla nem igazán bírunk széles tudásanyaggal, azt a keveset, amit tudunk, a középkorkutató Amo Borst bányásztta elő az archívumokból. [1389]

Mindemellett minden lexikonban áll még egy utalás a jóval későbbi VI. századra (kettes számú hipotézis), mely szerint: elsőként egy másik Dionys, név szerint Dionysius Exiguus dátumozott az Úr születése szerint. Eerre utalva jegyezte meg 1991-ben az akkori német kultuszminiszter, Hans Maier tömören és velősen: „És még mindig abban a korszakban élünk, amelyet Dionysius Exiguus 525-ben alapított.” [1390]

Mielőtt e szerzetesre összpontosítanánk figyelmünket, még emlékeztetnünk kell aquitaniai Victoriusra is. O 457-ben, a későbbi Hilarius pápa megbízásából egy húsvéti ciklust készített, amelynek egyik oszlopában egy másik évszámítást, mégpedig a Jézus keresztre feszítése szerintit is feltünteti. [1391] A Jézus szenvedései szerinti számítás többször is használatban volt, ám végül mégsem maradt fent. Mivel azonban sem Jézus születése, sem keresztre feszítése nem kapcsolható pontosan Augustus császár valamely meghatározott uralkodási évéhez, így ez a számítási mód sem ad precízebb időmeghatározást.

De kanyarodjunk vissza Dionysius Exiguushoz, és a VI. századhoz. Az ő mellékneve különböző interpretációkra ad lehetőséget: lehet szerzetesi alázat, amely az „együgyű”, netán „jelentéktelen” melléknévhez vagy jelzőhöz vezetett, lehet az is, hogy egyszerűen az ő kinézetére utal, ami „kicsi” vagy „gyenge” szóval lett leírva; hiszen akkoriban durva gúnyneveket adtak még magának a császárnak is. Sokan úgy gondolják, hogy a „rövidlábú” Exiguus név mögött egy szkíta férfi rejtőzik, míg mások azt állítják, hogy valójában egy Rómában élő görög volt. így vagy úgy,

Kr. u. 525-ben készített egy húsvéti táblát, amelyben 532-től 626-ig előre kiszámította a húsvéti időpontokat, egyszersmind felháborítónak találta, hogy a diocletiani korszak segítségével kell számolnia. Az akkoriban használatos dátumozás ugyanis Diocletianus császár kormányzásának kezdetét használta kiindulópontnak, mellyel kapcsolatban Dionysius a mellékelt kis *libellusban*, azaz könyvecskében a következő megjegyzést teszi:

„Mivel Szent Cirill első ciklusa Diocletianus után 153-ban kezdődik, és 247-ben végződik [...], mi a mi ciklusunkat nem akartuk ennek az istentelen Krisztus-üldözőnek az emlékével összekötni, hanem előnyben részesítettük azt, hogy a mi urunk Jézus Krisztus születése óta számítsuk az időt, hogy reménységünk kezdete bizalmasabb közelségbe kerüljön hozzánk, és az emberiség újjászületésének oka, azaz Megváltónk szenvedése jobban előtérbe kerüljön.” [1392]

Nos, ebben a szövegben bízvást találunk „Krisztus utáni” datálásokat, és ezért azonnal ki is egészítjük: Diocletianus császár uralkodásának kezdete a 284. év 8. hó 29. nap dátumot kapta. Az ehhez hasonló alapvetésekhez Dionysiusnak rögzítenie kellett Jézus születésének időpontját. A nappal és a hónappal könnyen boldogult: 274-ben a „sol invictus”-t, mint legyőzhetetlen Napistent Aurelianus császár birodalmi istenné emelte, és a december 25-öt mint a neki szentelt ünnepnapot határozta meg [1393] - másképpen fogalmazva: akkor vált a Mithras-kultusz egy jó évszázadra római államvallássá. Amíg Kr. u. 200-ig a karácsonyt november 18-ra tették [1394] - a pápa akkoriban inkább Róma városában („urbi”), mint az egész földkerekségen („orbi”) számított illetékesnek -, addig Philocalus Kr. u. 354-ben december 25-re tette Jézus születését. Jó oka volt rá: az egyház itt is, mint sok más esetben, átvette a pogányság dátumait és szokásait, hogy az ingadozókat a saját oldalára állítsa, és a visszaeséstől megóvja őket. Mire Dionysius Exiguus elkezdte a számolgatást (525), a karácsonyt, ezt az új ünnepet a konstantinápolyi, az alexandriai és a jeruzsálemi pátriárka, vagyis a római püspök egyenrangú konkurrensi is bevezették. Azt azonban, hogy a Mithras-kultusz, s az annak bűvkörébe kerülő császár miért a december 25-ét emelte ki, mostanáig homály fedí.

Sokkal nehezebb volt Jézus születésének pontos évét rögzíteni. A VI. században már több dátum keringett, nem utolsósorban azon okból, hogy az Újtestamentum adatai Jézus életéről és haláláról bizony messze nem egyértelműek.

Hogy mást ne mondjunk, a *születéssel kapcsolatban* egyáltalán nem említ évszámot. Máté szerint (2,1) Jézus Heródes király uralkodása alatt született Betlehemben, Júdeában. Lukács beszámol egy népszámlálásról, amelyet Augustus császár rendelt el, amikor Quirinus volt Szíria helytartója. Márk, mint a legidősebb az evangélisták közül, egyáltalán nem ad meg részleteket, miközben ezek János számára egyáltalán nem jelentéktelenek. Ezért egyelőre a születés időpontjának meghatározását nem feszegetjük.

Lukácstól (3,1) megtudjuk, hogy Jézus Tiberius regnálásának 15. évében kezdte meg nyilvános tanítói működését, ám ezzel csupán a 28. augusztus 19-től a 29. augusztus 18-ig tartó időszakot határozza meg. Akkoriban - szintén Lukács szerint (3,23) - „körülbelül harmincéves volt”. János szerint Jézus kereszttelése után nem élt meg három zsidó húsvétot, pészahot, hanem közvetlenül a harmadik előtt keresztre feszítették. [1395]

Mindez mégsem ad igazán biztos datálási bázist, mert Lukács szövegéből nem derül ki Jézus pontos kora a halálakor, amit egyébként más források 33 életévben határoznak meg. Matematikailag tehát nincs kellő számú adat a birtokunkban, így cseppet sem meglepő, hogy a „mikor született Jézus?” kérdésre meglehetősen különböző válaszokra lelünk.

Így például a zsidó Flavius Josephus, aki a Kr. u. I. században írt, a Quirinus alatti népszámlálást a *Kr. u. 6. vagy 7. évre* teszi. Eszerint Jézus ennyivel született volna Krisztus *után*, ami legalábbis furán hangzik. A keresztény tudós Clemens Alexandrinus, az alexandriai iskola vezetője, aki körülbelül 150 és 215 között élt, egy korábbi dátumot ad meg. Szerinte Jézus Augustus egyeduralmának 28. évében, tehát Kr. e. 2-ben született - ezt az évet fogadták el helyesként a korai keresztény írók. Ez a hagyományvonal a III. századtól fut, a Julius Africanus-féle keresztény világkrónika elkészülésétől fogva, amely Eusebiusról és Szt. Hieronymusról szól a XII. századig. Ezt az évet hagyományozták a XVI. század arab és reneszánsz tudósai is, mint Joseph Justus

Scaliger, a „jezsuita” naptárreform evangélikus ellensége. [1396] Először a XVII. században, Kepler hatására keletkezett az azóta leggyakrabban képviselt nézet, hogy Jézus Kr. e. 7-ben született, ugyanakkor Abbo von Fleury (meghalt 1003-ban) kiszámolta, hogy Krisztus feltámadását, és ezzel a születését is 21 évvel későbbre kell tenni. [1397]

Dionysius nem hagyta magát megtéveszteni az ő idejében uralkodó tanoktól. Húsvéti időpontjainak első évét tette egy 532 évből álló teljes húsvéti ciklus alapjául. (Ez a következő két tényező kombinációján alapszik: a 19 éves holdciklus és a hét napjainak visszatérése a négyéves szökőciklusban.) Krisztus születését pontosan egy húsvéti ciklussal teszi a Kr. u. 532. év elé.

Dionysius Exiguus számára ez az esemény bizonyos értelemben fikció a földi időn belül, mert az ő számítása a születést nem helyezi be egyetlen konkrét évbe sem, hanem a „keresztény” éveket sorakoztatja utána. Amikor később a korábbi időket is elkezdték Jézus születésével összekapcsolni, létrejött azoknak az éveknek a vég nélküli láncolata, amelyeket a „Krisztus előtt” meghatározással illettek. Csakhogy maga az az év, amely Krisztus születésekor kezdődött, voltaképpen elfelejtődött, vagy éppenséggel tudatosan töröltetett az emlékezetből. Elvégre a Kr. u. 1. év előtt közvetlenül a Kr. e. 1. év áll. Ezzel az az esemény, amelyre az évszámításunk alapszik, nem következtethető vissza az éppen érvényes időpontból. Vagyis egy fiktív időszakra esik, mégpedig a Kr. e. 1. év december 31. napja és a Kr. u. 1. év január 1. napja közé. Hogyha akkoriban a nullát mint számjegyet és számot már ismerték volna, akkor a születési évet a nullával kellett volna megjelölni. Bármennyire egyszerűnek tűnik is ez a levezetés, néhány ember számára mégis rejtélyesnek hat. Így például egy őstörténeti és ókortörténeti kronológiáról szóló aktuális könyvben a következő bejegyzés található: „o: nem egy pontosan meghatározható év. Ez az oka annak a megszámlálhatatlan tévedésnek, amely a kereszténység előtti események besorolásánál adódik.” [1398]

Csak a második mondat helyes. A „0.” év hiánya miatt az időszámítás-váltásnál, tehát a Krisztus előtről Krisztus utánra váltáson átnyúló időszakok nem számíthatóak ki egyszerű összeadással. Például az időbeli távolság Kr. e. 4. év elejétől a Kr. u. 7. évig

nem tizenegy, hanem csak tíz év. Ez azonban azt is jelenti, hogy az ebből következő „megszámlálhatatlan tévedések” csupán csak egyévnyi tévedést jelentenek. Azt viszont, hogy a „0.” év miért egy „nem pontosan meghatározható év”, egyedül a szerző, Locquin tudja. Mindazonáltal mi úgy véljük, megengedhetetlen, hogy így elbánjanak a 0-val, annál is inkább, mert egészen jó okok szólnak a „0.” év létezése mellett. Sajnos, a szám értékét drámaian felértékelő érvek nem kerülhettek szóba, hiszen az idő mesterséges rögzítésekor a nulla sem mint számjegy, sem mint fogalom nem volt még kitalálva.

Ugyanakkor ezen a helyen becsúszhatott egy másik hiba is, lévén egy másik naptárszakértő állítólag egy súlyos következményekkel járó beavatkozást tett. Az időszámítás terén szerzett nagy tudása miatt igen tiszteletreméltó Beda Venerabilist akkoriban a komputista szóval jelölték, mert a húsvéti számítást „computus (paschalis)” névvel illette. O Jézus születését a fiktív köztes időből aKr.u. 1. évre tette át. Ezzel a Beda szerinti Kr. u. 1. év megfelel a Dionysius szerinti Kr. u. 2. évnek. Beda egészen titokban azt egyesítette, ami eddig egymástól külön volt: a ma 1999-cel jelölt év Beda szerint a 2000-es év lenne, ahogyan erre a biofizikus, tudománytörténész és régi keletkutató Werner Papke rájött. [1399] Ez esetben az igazi szilveszterestén az emberiség nagy többsége ünnepelne, és a matematikusok kezdenék túl későn a pezsgőzést. De ki esküdne meg rá, hogy akkoriban minden dátumozás egy évvel meg lett változtatva, ahogyan Papke feltételezi? Egyébként látni fogjuk, hogy Bedát is igencsak különleges és titokzatos sötétség veszi körül, amelyből csak úgy szabadítható ki, hogy életét és munkásságát egy későbbi évszázadra helyezve vizsgáljuk.

Ezzel a könyv tulajdonképpen véget is érhetne. Mindazonáltal időszámításunkat illetően további, és még sokkal drámaibb kétségek is vannak. A fentiekből ugyanis egyértelműen adódik az a kellemetlen dolog is, hogy hiányzik ünnepeink eredeti alapja.

A betlehemi csillag

A Bibliából csillagászati történeteket is megtudhatunk. A betlehemi csillag jelezte a szent gyermek születését, és csak a Napke-

létről érkező három bölcs tudta ezt a jelet helyesen értelmezni (Máté, 2, 1-12). A betlehemi csillagot azóta is próbálják meghatározni, a legtovább Konradin Ferrari d’Occhieppo jutott. [1400] Ennek ellenére a megoldás megdöbbentően nehezen születik meg. Ma három lehetőség jön szóba: feltűnő bolygókonstelláció, szupernóva vagy pedig üstökös. Ehhez kapcsolódik Werner Papke tanulmányos elemzése, amelynek gondolataira a következőkben támaszkodunk. [1401]

Nagy konjunkció?

A XVII. század nagy csillagásza, Johannes Kepler (1571-1630) azt javasolta, hogy a „csillagot” értelmezzük a Jupiter és a Szaturnusz bolygó ún. „nagy konjunkciójának”. Konjunkciónak a csillagászok a bolygók nagyon közeli együttállását, ideális esetben az optikai eggyé válását nevezik. Magától értetődik, hogy itt csak a mi érzékelésünkről van szó, hiszen a bolygók egymástól jelentős távolságra vannak.

Keplernek 1604-ben csillagászként olyan szerencséje volt, hogy nemcsak egy ilyen jellegű találkozást figyelhetett meg, hanem röviddel ezután még egy „egészen közeli” szupernóvát is felfedezhetett. A bolygókonstelláció úgy hatott, mint egy rendkívül ritka csillagszületés előhírnöke. Kepler számára, aki az égi harmóniát és az asztrológiát is szívén viselte, ez a nagy konjunkció nemcsak egy, az égen végbement születésre, hanem egy égi, a földön végbement születésre is utalt. Visszaszámláláskor rájött, hogy ez a két bolygó - az ókoriak számára a leghosszabb keringési idejű bolygók - Kr. e. 7-ben háromszor találkozott. Ez a rendkívül ritka esemény csak minden 854. évben látható. A találkozás helyéül a Halak csillagképe adódott, s mivel a hal régóta Jézus Krisztus szimbólumának számít, úgy tűnt, egészen egyértelmű üdvtörténeti vonatkozásra bukkant. [1402]

Ezt a magyarázatot fogadják el mind a mai napig, annak ellenére, hogy ez a bibliai beszámolóval nem harmonizál, mert a csillag először is nem bolygó. A mi földi szemszögünkből nézve a külső bolygók nem egyszerű köröket rónak, hanem időszakosan visszafelé is mennek. Az „anómália” abból adódik, hogy a mi

megfigyelési helyünk szintúgy a Nap körül kering. A Nap és Föld között mozgó Vénusz fátylat húz, mert az ő pályája a Földdel el-lentétben ferde. [1403] Éppen ezen tulajdonság miatt a bolygókat már a legrégebbi asztrológusok-asztronómusok is elszeparálták a „normális” csillagoktól. Sőt, az ókorban úgy tekintettek rájuk, mint a démonok lakhelyeire, mert ezek az összes többi csillag hasonló formájú köreitől eltértek.

Száz szónak is egy a vége: az egymáshoz való közeledést, az együttállást, majd a két bolygó egymástól történő ismételt eltávolodását az ókorban bizonyosan nem a „csillag” fogalmával je-lölték volna, tehát nem egy egyes számú főnévvel. Máté négyszer beszél egészen tisztán egyetlen csillagról. Megemlítendő, hogy Kepler eredeti variációja nem lett követőkre, mert a csillagszüle-téseknek semmi közük a rendszeres bolygóváltozásokhoz, hiszen sem nem prognosztizálhatóak, sem vissza nem számolhatóak.

A hármas találkozással együtt kizárhatunk más számításokat is, amelyek a bolygókonstellációkat részesítik előnyben. így például Papke beszámol a Jupiter hármas konjunkciójáról a Regulus fix csillaggal az Oroszlánban. [1404] Ez a három közeli találkozás számunkra Jézus születését a Kr. e. 2., illetve 3. évre jelezni, és hordozna némi melléízt, lévén a Regulus az Oroszlánban már ősidők óta királyi csillagként tartatik számon. A banális a dolog-ban az, hogy a Jupiter túlságosan gyakran találkozik az Oroszlán-nal ahhoz, hogy ebből példaértékűt olvashatnánk ki. Így pl. a Kr. e. I. században három ehhez hasonló, hármas találkozás történt anélkül, hogy az annyira áhított Megváltó megjelent volna. [1405] Ugyanez érvényes a Jupiter és Vénusz közötti találkozá-sokra. Egy ilyen történt a Kr. e. 3. és a 2. évben is, ahol a máso-dik találkozás a Kr. e. 2. június 17-én optikailag egybeolvadásnak tűnt. Csakhogy ettől nem elevenedett meg sem a régebbi, sem az újabb csillagkeresők fantáziája.

Üstökös az istálló felett?

Az előzőek miatt Kepler ellenére „valódi” csillagok után is kutat-tak. Ez pedig sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint hogy az üstökösöket figyelték meg. Az üstökösökre az ókorban aggo-

dalommal tekintettek, és általában mint a szerencsétlenség hírnökeit interpretálták. Ezért inkább „baljós csillag” vagy „katasztrófa” névvel illeték a maguk után hosszú csóvát húzó képződményeket. Éppen emiatt a Messiás annyira óhajtott eljövetelét semmiképpen sem jelezhetné üstökös. Habár az is megemlíthető, hogy igen ritkán ezen üstökösök, azaz „csóvás csillagok” kaphattak pozitív értékelést is. Amikor Julius Caesar meggyilkolása után fél évvel, Kr. e. 44-ben megjelent egy üstökös, ez Ovidius szerint jel volt arra, hogy Vénusz istennő Caesar lelkét felvette az égbe. De Papke - akit a továbbiakban is követünk - nem tudta összefüggésbe hozni Jézus feltételezett születését semmilyen, abból az időből jelentett üstökössel. Mindig akadtak újabb és újabb próbálkozások, hogy a Halley-üstököst - a „műfaj” koronázatlan királyát - a betlehemi istálló fölött ragyogtassák. Ám az első megjelenését a nyugati világ csak 1660-ban dokumentálta: mint a normannok szerencsecsillaga, továbbá katasztrófacsillag az angolok számára. Nem véletlenül található meg a bayeux-i szőnyeg nevű, nagy becsben tartott, hetven méter hosszú textílián, hiszen a győzelem emlékére hímezték rá.

Talán egy szupernóva?

Papke - mint egykor Kepler - az együttállás helyett inkább egy szupernóvát tart elképzelhetőnek, tehát egy csillag hirtelen felragyogását, amely előtte nem volt látható, és később, néhány nap vagy hét múlva teljesen kialudt. A kínaiak, akiktől a legrégibb ilyen jellegű megfigyelések származnak, az efféle égitesteket tömören „vendégcsillagnak” nevezik. Papke e gondolat jegyében szupernóvára voksol, amely a „szűzből”, vagyis a Szűz csillagképéből érkezett, pontosabban a „Coma Berenice”-ből. [1406] Ezáltal az Úr szűztől való születésének égi megfelelőjét állítja elő.

Elmélete ellen is szól egy csillagászati érv. Bár egy kiégett szupernóva eltűnik az emberi szem elől, azonban nem feltétlenül tűnik el a csillagászati eszközök számára. Ha tehát a kérdéses égi helyen nem ismerhető fel egy szupernóva kiégett maradéka, akkor ez az interpretáció csak a Biblián alapul, és nem a mai természettudományos megfigyeléseken. így az archeoasztrológia eb-

ben a speciális esetben nem segít tovább - azonban *egy* másik variációnál ezt megteszi.

Merthogy Jézus születési időpontjának meghatározásához megvizsgálhatunk még két, ránk hagyományozott égi eseményt. Az egyik: a Heródes halála utáni napon bekövetkező holdfogyatkozás, amelyről Josephus számol be; a másik: a Jézus halálának órájában beállt napfogyatkozás, amelyet totális napfogyatkozásként írnak le. Ma már vissza tudjuk pörgetni az idő kerekét ennek pontos megállapításához, s kiderül: egy ilyen totális napfogyatkozás a földközi-tengeri tartomány keleti részén csak 19. június 21-én és 29. november 24-én történt. [1407] Ebben az esetben a Naprendszer „óraművének” másodpercnyi pontosságú működést tulajdonítunk, amely nem magától értetődő, mert nem zárhatjuk ki az extraterresztikus befolyások okozta nagyobb zavarokat sem. [1408] Mindennek tetejébe nem ismerjük Heródes halálának időpontját, így hát itt is össze kell először hasonlítani a szóba jövő holdfogyatkozásokat az egyéb eseményekkel. A holdfogyatkozások összehasonlíthatatlanul gyakoribbak, mint a napfogyatkozások. Ezenkívül jóval gyakoribb a teljes, tehát az egész holdkaréjt átfogó árnyék. Ezzel kapcsolatban nagyon hiányzik egy adat: Jézus életének hosszúsága, amelyet a Bibliából nem tudhatunk meg, legfeljebb az általánosan elfogadott adatra támaszkodhatunk, amely harminchárom esztendő.

A kepleri javaslat - mely szerint Krisztus születése Kr. e. 7 -ben történt - képviselői a Heródes halála utáni holdfogyatkozást Kr. e. 5. szeptember 16-ra vagy Kr. e. 4. március 13-ra teszik. Papke ehelyett egy, a Kr. e. 1. évben bekövetkezett holdfogyatkozásra vonatkoztat, és így az általa előnyben részesített Coma Berenice csillagképen keresztül megállapítja Krisztus egészen pontos születési dátumát: Kr. e. 2. augusztus 30., 18 óra 30 perc körül. [1409]

Dieter B. Herrmann szerint ez az eddigi legjobb számítás nem érvényes, mert ő csillagászként semmilyen nyomát nem találta a feltételezett szupernóvának, amelyre ugyebár a betlehemi csillag szerepét osztották többen is. [1410] Idevágó könyvében 1998-ban arra a tényállásra jut, hogy a bibliai jelenség sem egy bolygókonsztellációval, sem egy üstökössel, sem egy szupernóvával nem magyarázható. Mégis megkockáztat egy egészen óvatos kijelentést:

„A (Máté evangéliumhoz tartozó) kiegészítés szerint a betlehemi csillag az, amelynek megjelenése nélkül a zsidók új királyának, megváltójának és messiásának születése semmiképpen sem lenne hihető. Feltételezve, hogy ez valóban így van, az évszázados kísérletek arra vonatkozólag, hogy megtalálják a csillag reális csillagászati megfelelőjét, hasonlóak egy fantom utáni vadászathoz.” [1411]

Maradjunk tehát annyiban, hogy Jézus Krisztus születési éve és napja pontosan nem határozható meg. Ezen nem csodálkoznak azok a szkeptikusok, akik Jézus személyét egyáltalán nem tekintik történelmi jelenségnek. Annyi képtelenséget találnak életének ábrázolásában, mindenekelőtt pedig túl kevés bizonyítékot az evangéliumokon kívül a földi életére vonatkozólag, hogy őt magát is fikciónak tartják. A „Jézus élete kutatás” eredményeit¹ szerencsére ezen a helyen nem kell értékelnünk, mégis egy igen kemény megállapításra jutunk: meglehet, egy olyan eseménnyel van dolgunk, amely sohasem történt meg, vagy ha meg is történt, meghatározhatatlan, mikor, valahol egy kitalált időtengelyen, egy fiktív időszakban, hiszen ennek az eseménynek a betlehemi csillag alakjában egy „fantom” mutatta meg a helyét s idejét.

A kutatás a kitalált dolgok illetén halmozásával nem elégszik meg, azaz megengedi, hogy a születés esetleg fiktív esemény, mindazonáltal ezt is el kívánja helyezni a *reális* időtengelyen. Ez eddig még nem sikerült egyértelműen, így jelenleg is több lehetséges születési év jön szóba. Hogy mindezen sok fáradságos megfigyelésnek egyáltalán van-e értelme, ezt majd később vesszük szemügyre.

Hogyan kovácsolják az időtengelyt?

Az utolsó szakasz látszólagos ellentmondása a következő: hogy lehet Jézus születését egy időtengelyen ide-oda tologatni, ha az időtengely a születéshez van kötve, és ezen alapszik? Nem kezd-e el inogni az időtengely, ha a betlehemi istállóban történeteket átdátumozzuk?

Először is le kell szögeznünk egy fontos tény: az időtengely, amely a mai napunkat olyan korai eseményekkel köti össze, mint

Amerika felfedezése 1492-ben, vagy Anglia normannok általi meghódítása 1066-ban, nem isteni ajándék, nem is természeti állandó: az emberi szellem alkotása, márpedig az ember alkotta dolgok tudvalevőleg lehetnek hibásak. E könyv éppen arra kívánja felhívni a figyelmet, mily ingatag is a mi örökérvényűnek tartott időszámításunk.

Ellenőrizzük hát ezt az alkotást, melyet a kora keresztény idők óta használnak. Éppen most hallottuk, hogy az evangéliumok részben megpróbálják a szent történeteket a politikai történetekkel összekapcsolni, *Jézus keresztelésére* például egy sor megfeleltetést találunk bennük:

Lukács (3, 1-2): „Tiberius császár uralkodásának 15. évében, amikor Poncius Pilátus volt Júdea helytartója, Heródes Galilea uralkodója, testvére Philippus Iturea és Trachonitis tartományának uralkodója, és Lysanias Abilene uralkodója, amikor Hannás és Kajafás voltak a főpapok.”

E személyekről pontos adataink vannak [1412]:

- Tiberius Kr. u. 14-37-ig uralkodott,
- Pilátus római prokurátor volt Júdeában Kr. u. 26 – 36-ig,
- Heródes Antipas - tehát nem az apja, Nagy Heródes - Kr. e. 4-től Kr. u. 39-ig uralkodott,
- testvére Philippus Kr. e. 4-től Kr. u. 34-ig uralkodott,
- Lysanias, Abilene régense Kr. u. 28 és 37 között halt meg,
- bár Hannást már Kr. u. 18-ban leváltották, vejét, János Kajafást sikerült utódául kineveztetnie, aki Kr. u. 18-38-ig viselte a tisztséget.

Így elmondható, hogy a fő kijelentést - Tiberius uralkodásának 15. évét - a többi öt vonatkozás egyértelműen bizonyítja. Mivel Tiberius 14. szeptember 17-én lett császár, a 28-as és 29-es év adódik, mint a kereszteszítés ideje.

A hatalom története

Ezzel felépítettük az első hidat a római császárok sorához. \felük egy jóval szilárdabb történelmi talajon mozgunk, már csak azért

is, mert rendszerint az éppen uralkodó császár uralkodási évéből indultak ki a napi üzletmenetben. Az udvari krónikás feladata volt, hogy ezekből a dátumokból egy folyamatos sorozatot képezzen, s ez így ment évszázadokon át. Bár Romulus Augustulust, mint utolsó nyugatrómai császárt 476-ban megfosztották trónjától, és tíz évvel később erre a sorsra jutott Syagrius, legutolsó, a birodalom megmaradt részén uralkodó utódja, ez azonban a keletrómai vonalra nem gyakorolt hatást. Itt császár császárt követett, egészen 1204-ig. Ebben az időben a keresztény Bizáncot megtámadták a legkeresztényibb szerzetek, kirabolták, és 33 évig a nyugat latin kereszténység császárai uralkodtak rajta. De a keletrómai császárság mindezt átvészelte a niceai száműzetésben, a Boszporusz ázsiai oldalán, így a folyamatosság biztosítva volt 1453-ig, amikor is a törökök elfoglalták Konstantinápolyt, és Isztambult csináltak belőle. Vagyis manapság uralkodók hosszú láncolatát ismerjük, amely látszólag precízen elvezet minket Tiberius császártól a XV századig.

A keletrómai császárság alkonya olyan időszakra esett, amikor Európa többi részén számtalan nemesi család volt hatalmon. Nem nagy művészet precíz kapcsolatokat találni a kortárs Habsburg császári családdal, a francia Valois királyi családdal, és más uralkodókkal. A Habsburgok tudvalevőleg egészen a most lefutott évszázadig kormányoztak, így tehát híd van az I.-től a XX. századig.

Ezen az alapon kovácsolódott össze tehát időtengelyünk. A történészek dúskálhatnak, a kritikusok pedig ugyanilyen jogon beszélhetnek toldozgatásokról is. Mert természetesen vannak időszakok ebben a 2000 évben, amelyekről a ránk maradt adatok homályosak és ellentmondásosak. Csak egy példa: a bizánci császárok adtak arra, hogy tetteiket az utókorral tudassák, nem véletlen, hogy név szerint ismerjük udvari történetíróikat és krónikásaikat. Hanem felettébb különleges módon a saját tettek megörökítésének igénye rövidebb 600 után megszűnik. Lehet, hogy azért, mert a hatalmasságok keresztényi alázatot gyakoroltak, lehet, hogy azért, mert a szomorú eseményeket nem lehetett annyira megszépíteni, mint ahogyan szerették volna. Mindenesetre a bizánci történetírás két teljes évszázadra megszűnik, csak

később jegyezték le ezen éveket. Ki tenné tűzbe a kezét azért, hogy semmi mást nem írtak le, csak az igazságot? Vagy az aktuális feljegyzések híján mégis annyi anyag állott rendelkezésre, hogy a történelmet precízen rekonstruálni lehessen? Mindannyian tudjuk, milyen fáradságos dolog akár csupán három hónap távlatából is a saját életünk egy-egy pontos dátumát meghatározni. Komoly nehézségekbe bonyolódnánk, ha a családi feljegyzések alapján kellene újra meghatározni évszázadokkal korábbi dátumokat.

Szeretnénk hinni, hogy mégis minden buktatót áthidaltak. Végül is van egy folyamatos lista a pápákról Pétertől II. János Pálig, akadtak rövid életű dinasztiák, amelyek a kronológiailag nehezebb időkben pótlólagos keresztvonalkozásokat adnak, és vannak csillagászati utalások, mint pl. a feljegyzett napfogyatkozások, amelyek lehetővé teszik a visszaszámlálást. Látjuk a krónikaírók végtelen sorát, akik megpróbálták az emberiséget a teremtés óta évszámokkal ellátni, látjuk a tudósok hadát, akik évszázadok óta a történelemmel kínlódnak. Úgy tűnik, nagy és örökérvényűnek tekinthető munkát végeztek. A kronológia kérdései a mai történetészeket már csak kivételes esetekben foglalkoztatják.

Augustus

Mindenekelőtt induljunk ki abból, hogy az időtengelyt a római császárok idejéig, tehát Augustusig „emberi számítás szerint” helyesen alkották meg. Ez esetben Gaius Julius Caesar Octavianus - ismertebb nevén Augustus, aki Julius Caesar unokaöccse és fogadott fia volt - életének dátumai a következők:

- Kr. e. 63. szeptember 23.: születése,
- Kr. e. 30. augusztus 30.: egyeduralkodó, Alexandria meghódítása (innen az „alexandriai korszak” kezdete),
- Kr. e. 27. január 16.: „Augustus”,
- Kr. u. 14. augusztus 19.: halála.

Uralkodásának ideje a császári uralkodókon keresztül közvetlenül összekapcsolódik a mi időnkkel. A trónra lépése és a jelenkor

közti idő fixnek számít. Ha az „alexandriai időszak” szerint dátumoznánk, nem lenne semmi kétség ezen időszámítást illetően.

Jézus születése

Ehhez a „császári időhöz” kell Jézus életének adatait csatlakoztatnunk. Láttuk, hogy ez a keresztelésével kapcsolatban bizonyos mértékig problémamentes. A Kr. u. 28. vagy 29. évben történt, bár a pontos napot nem tudjuk meghatározni. Születésének idejével azonban nehezebb a helyzet. Emlékeztetőül:

Máté (2, 1): „(...) Heródes király idejében született”. Nagy Heródes, akit a rómaiak neveztek ki, Kr. e. 40-4-ig uralkodott. Halálának éve azonban nem hagyományozott, hanem kikalkulált. Mások ezt Kr. e. 2-re teszik.

Lukács (2, 1): „Azokban a napokban Augustus császár egy rendeletet adott ki.” Augustus Kr. e. 30-tól Kr. u. 14-ig volt egyeduralkodó.

Lukács (2, 2): „A szíriai helytartó, Quirinus idejében történt.” Publius Sulpicius Quirinus Kr. e. 12 és Kr. u. 16 között különböző magas pozíciókat töltött be a birodalom keleti részében.

Ez a három adat a születés dátumát Kr. e. 12. és 2. közé szorítja, de egy pontosabb dátum, pláne egy napra pontos ezekből nem hámozható ki. Bizonytalanságot szülne, ha a római császárokhoz próbálnánk kötni, feltéve, ha nem vesszük a bátorságot egy tudatos fixáláshoz. Philocalus, mint utána Dionysius Exiguus is tette, úgy döntött, egészen tűrhető az összhang a császárok és az Új-testamentum adatai között: tehát a Jézus születése utáni első napnak Augustus uralkodásának 30. évére kell esnie. Ezzel a keresztény korszak egy világi gyökerezést kapott, magyarán keresztény időszámításunk Augustus 30. uralkodási évének január 1-jén alapszik.

A képlet egyszerű: Augustus uralkodásának 30. éve = Kr. u. 1. év, amelynél az érthetőség kedvéért figyelmen kívül hagytak egy momentumot. Mégpedig azt, hogy Jézus születésének ők kerestek történelmi dátumot. így jutottunk el az időtengely azon

pontjához, amelyen az egész, Krisztus utáni időszámításunk nyugszik. Erről a „biztos” oldalról most már megpróbálkozhatunk Jézus tulajdonképpeni születésnapjának megsarcolásával. Ennek ellenére teljesen mindegy, ha ezt a korrigált születésnapot akár más napra, vagy egy másik évre tesszük - a keresztény időszámítás kezdete Augustus uralkodásának 30. évéhez köttetik. Jézus születésének valódi dátuma ezzel szemben elválasztható a keresztény korszak kezdetétől - ezért Jézus „Kr. e.”, illetve „Kr. u.” is születhetett.

Idő-összehasonlítás

Két példával szemléltetjük, hogyan történtek egykoron az időbeli összehangolások. Az első egy anonim minorita szerzetestől származik, aki 1292 körül *Flores Temporum* (*Az idők virága*) címmel írt krónikát. Ezt írja: „Hatodik korszak. Jézus Krisztus megszületik Betlehemben Szűz Máriától. A világ kezdete óta akkor eltelt 5199 év, ahogyan Orosius és Augustinus írják. Jézus előtt eltelt 5199 (=200-1+5000) év. Ábrahám óta 2015 év. Dávid óta 480 év. Róma városának alapítása óta 752 év.” [1413]

Két évszázaddal később, 1493-ban Hartmann Schedel híres világhatárképében még egyszer megmutatta, hogyan hangolták össze időben a korszakokat. A 95. lapon ezt írja számunkra egészen érthetetlen németiséggel, amelyet itt csak részben tudunk visszaadni:

„Még következnek az idők Róma alapítása óta, a zsidó fogság óta, Dávid király óta, Ábrahám születése óta, az özönvíz óta, és Keresztelő Szent János fogantatása óta.”

Schedel minden, a nyugati világ számára fontos időszámítást összehangolt, Róma politikai történetét és ezzel Palesztináét is, az olimpiák szerinti számolást, valamint a Róma alapítása szerinti számolást, és a bibliai generációk sorát. Számunkra a legérdekesebb az Augustusra való vonatkoztatás. Schedel császárságának 42. évéről beszél, míg mi éppen egyeduralkodásának 30. évéről szólunk. Vélhetőleg nem egy eltérő definícióról van szó, amely Jézus születését Kr. u. 12-re akarja áttenni, hanem egy másik vonatkoztatásról. Itt bizonyára a Kr. e. 42. évre céloz, amelyben a

21 éves Octavianus és Antonius Philippinél legyőzi a császárgyilkos Brutust és Crassust, ami a Római Köztársaság végét jelentette. Ezen schedeli interpretációval oda lyukadnánk ki, hogy Jézus Kr. e. 1-ben látta meg a napvilágot. Puff neki, egy újabb dátum. Persze, a nürnbergi humanista még semmit sem hallott Kepler számításairól a betlehemi csillagra vonatkozólag.

Lehet, hogy az első millennium túl rövid?

Minden kétségtől megszabadulván akár el is kezdhethnénk a második évezred elemzését. Igen ám, de ez messze nem olyan egyszerű, mint amilyennek akár csak 10 évvel ezelőtt is tűnt. A szerző ugyanis épp ott bukkant rá egy problémára, ahol korábban senki, ő maga sem gondolta volna.

Egyelőre maradunk a mi „remekül” megszerkesztett időtengelyünkénél, de használjunk fel egy több, mint 400 évvel ezelőtt beépített ellenőrzési lehetőséget. XIII. Gergely pápa 1582-ben úgy döntött, ideje kijavítani az éppen érvényes naptárt. Azóta beszélünk a Gergely-naptárról, s nem a Julius-féléről. Abban az időben a Etikán három hivatalos írást adott ki: egy pápai bullát, egy naptárat a római mérőkönyvhöz, és az évi ünnepek napok átvizsgált jegyzékét. [1414]

Ekkor két, a mi kérdéseink szempontjából lényeges döntést hoztak: a korrekció értelmében 1582. október 4-e után nem 5-e, hanem 15-e következett. Ezen kihagyás miatt az időtengelyen találunk tíz napot, amely nem felel meg a reális időnek. És itt már másodjára ütközünk fiktív időbe, hiszen láttuk: Jézus születése is egy időüres térben zajlott le. Mindazonáltal minket most nem ez érdekel, hanem hogy miért kellett Gergelynek belenyúlania a naptárba. Nos, ezen kérdést feszegetve Julius Caesarhoz jutunk, naptárunk tulajdonképpeni kitalálójához és megalapítójához.

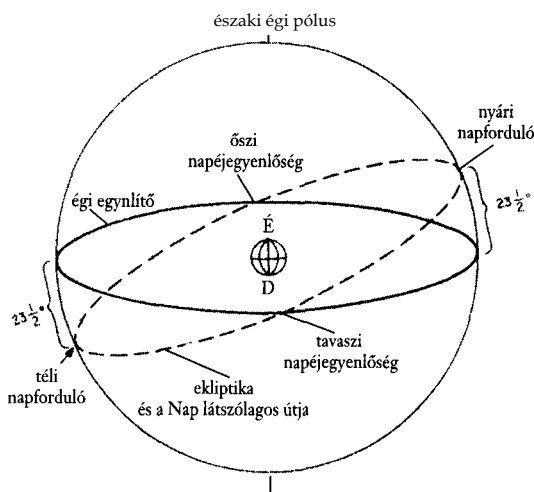
Caesar reformja

Gergely voltaképpen nem tett mást, mint bevezetett egy új szököszabályt. Ahhoz, hogy ezt megértsük, menjünk vissza Julius Caesarig, aki Kr. e. 45. elején véget vetett a régi római naptár tohuwabohujának. Addig az éveket holdciklusok szerint számították, és az évszak szerinti állást kevésbé vették figyelembe. Azonban a bérleti szerződéseket, az adóbehajtók szerződéseit és még néhány más, az állam és polgárai között létrejött ügyletet évenként kötötték meg. Ezen az alapon semmibe sem, de legalábbis

minimális nemesfémmennyiségbe került az illetékes pap meggyőzése, hogy jó lenne, ha az év néhány nappal, sőt még jobb, ha egy egész holdhónappal tovább tartana. Ígyen éppen a legjózanabb, leggyakorlatiasabb nemzetnél vált a naptár váza zűrzavarossá.

Caesar megszerezte az akkori legjobb csillagászati iskola, az alexandriai segítségét, és Sosigenesszel egy Nap-naptárt készíttetett. Joachim Ekrutt [1415] szerint Caesar, az új naptárnak megágyazandó, egyetlen döntéssel megalkotta „az egész nyugati világ történetének leghosszabb évét”: a Kr. e. 46. év ugyanis uralkodói rendelettel 445 napos lett, annak érdekében, hogy ezáltal a tavaszi napéjegyenlőség végre ismét tavaszra essen. Az esztendő az „annus confusionis” nevet kapta, cserébe megkaptuk az esztendők ma is ismert hosszát: Caesar 365 egész és $1/4$ napban állapította meg egy év időtartamát.

Milyen kellemes és praktikus volna, ha az év hossza teljes na-

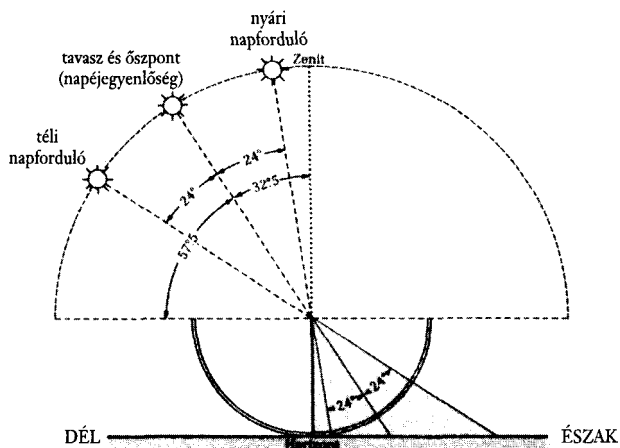

17. kép

ÉGI EGYENLÍTŐ ÉS AZ ÉVES SAROKPONTOK

pokban kifejezhető lenne, vagy ami ideálisabb, ha többféleképpen osztható számú napból állna, pl. 360 vagy 400 napból. Csak-hogy a Föld pályáját nem pedánsok tervezték, bolygónk egy ellipszis alakú pályán kering a Nap körül, és eközben a saját tengelye körül forog. Sajnos, pontosan 365 nap elteltével a Föld nem a kezdeti pozíciójában van a Naphoz képest: ha egy évvel korábban déli 12-kor startolt, akkor 365 nap múlva délben még csak közelít a célhoz; glóbuszunknak tehát még egy kicsit tovább kell haladnia, és eközben forognia, hogy a start és cél pontot precízen elérje (ez az út körülbelül hat órán át tart).

Ennek az a következménye, hogy az év nem fejezhető ki teljes napokban. A nap kezdetének azonban mindig ugyanarra az órára kell esnie attól függetlenül, hogy éjjelre, esti szürkületre vagy délre tesszük. Egy olyan napkezdet pedig, amely az év folyamán eltolódik, egyetlen kultúrában sem tűrhető el.

18. kép

AZ ÉVES SAROKPONTOK MEGHATÁROZÁSA AZ ÁRNYÉKVETŐVEL

(gnómon): az ábrázolás a Baylont metsző szélességi körre érvényes. Berajzolja a téli és a nyári napforduló árnyéka, valamint a tavasz- és őszi pont (napéjegyenlőség).

Mire jó a szökőnap?

A rendszerező emberi értelem megpróbált ezen a problémán úrrá lenni. Így például a Nap pozíciója helyett a Holdét emeli ki, vagy az év hosszát teljes napokban adja meg azáltal, hogy négy vagy nyolc évet egy egységgé foglal össze.

A számunkra megfelelő kiegyenlítő módot a szökőnap bevezetésével találták meg. Sokáig tartott, mire az ember megértette, hogy ez lehetséges, és hogy miként kell vele bánni. Az egyiptomiaké a legrégebb naptárak egyike, de szökőnapokat sosem használtak, mint ahogy a hellének és a rómaiak sem. A hiányzó szökőnapok kényszerű következményeként az egyiptomi évkezdés például végigvándorolt az évszakokon, hogy csak 1460 év után essen ismét ugyanarra a dátumra. 365 nap évente ugyanis nem elég. [1416]

Caesar minden negyedik évet egy nappal meghosszabbított, így a pótlólagos egy nap négy évre oszlott el, vagyis másképpen minden negyedik évben az ég és a naptár is összhangban voltak. A naptári év három éven át valamivel rövidebb volt, mint a Nap-év, de ez a negyedik évben, egy valamivel hosszabb ével ismét ki lett egyenlítve. Így lett egy év 365,25 nap hosszú.

Nézzük csak a naptári év Nap-évhez való közelítését:

<i>Naptár:</i>	<i>Évhossz:</i>	<i>Eltérés:</i>
Egyiptomi:	365 nap	- 20 926 másodperc
Augustus-féle:	365 nap + 6 óra	+ 674 másodperc
Gergely-féle:	365 nap + 5 óra + 49 perc + 12 másodperc + 26 másodperc	
Csillagászati:	365 nap + 5 óra + 48 perc + 46 másodperc	

A táblázatból világosan látható a haladás: a hatórás évi eltérés Caesarnak köszönhetően 11 perces hibára csökkent le. Ezzel az évszakok tévelygése a naptárban befejeződött. A naptár végre az ég, jobban mondva a mindenkori csillagászati helyzet hű másának tűnt. Az ókori rómaiak számára ez a probléma megoldódott.

Azonban ez a nem egészen 12 perc, ami még csak nem is egy negyedórácska, folyamatosan, de feltartóztathatatlanul halmozódott. Könnyen kiszámítható, mennyi idő alatt adódik össze ebből egy teljes nap. Egy nap 24 órából, vagy 86 400 másodpercből áll. Ez a szám 674 másodperccel osztva minimális kerekítéssel 128,2 évet ad. Eszerint jó 128 év lefutása után tesz ki a „juliusi” naptár aprócska pontatlansága egy teljes napot. Miközben az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy a Föld mozgását tökéletes óraműként fogjuk fel, amely évszázadokon át másodpercnyi pontossággal fut (ehhez még fűzünk némi kommentárt). Számoljunk tovább: mikor érjük el a tizedik hibanapot? Majdnem pontosan 1282 év után. Emlékszünk még? XIII. Gergely pápa pontosan 10 napot ugrott át.

Gergely pápa reformja

A Bolognából származó pápa 1582-ben a szökőévszabályt is megakarta változtatni. De hogyan lehet egy másodpercek szerint számolható csúszást egész szökőnapokkal kiegyenlíteni? Nem lehet másodpercben, csak teljes napokban korrigálni. A „juliusi” naptárban négyévenként volt egy szökőnap, tehát négyszáz év alatt száz szökőnap. Ha 400 évet 128,2 évvel elosztunk, az eredmény körülbelül három. Ez azt jelenti, hogy egy 400 éves intervallumban a juliusi naptárban kb. három szökőnappal több van. A konzekvencia: a naptári év a Nap-év után sántikált, és egy évenkénti égi esemény mindig korábbi hónapdátumra került. (Például a karácsony nem esik már december 25-re, hanem 800 év után december 19-re.)

Ezért a szökőévszabályt úgy kellett módosítani, hogy 400 év alatt 100 helyett csak 97 szökőnap legyen beiktatva. Ez a következő pótlólagos szabállyal sikerült: a teljes évszázadok nem szökőévek, kivéve akkor, ha négyszázzal oszthatók. Ez az újkorra vonatkozóan azt jelenti, hogy 1700, 1800 és 1900 nem volt szökőév, bár néggyel osztható mindhárom, míg 2000 szökőév lett, hiszen nemcsak néggyel, de négyszázzal is osztható.

Ezzel a szabállyal az évhosszat rendkívül pontosan sikerült a csillagászati évhez passzítani: a gergelyi év 365,2425 napot számolt, és ezzel csak 26 másodperccel többet veszít, mint a tényleges Nap-év az ő 365,2422 napjával. Míg ez a hiba egy teljes nappá halmozódik, amit majd egy pótlólagos szökőnappal kell korrigálni, addig 2900 évet kell várunk. Mondhatni, nem áll fenn - politikai kifejezéssel élve - akut cselekvési szükségesség.

A reform, amely nem volt elég

Valami más azonban már régen nem passzolt, anélkül, hogy erre bármilyen javítást megkíséreltek volna. Az előbb két érdekességet állapítottunk meg, amelyek nincsenek összehangolva:

a) Gergely pápa a Julius-féle naptárt 1582-ben 10 nappal korrigálta, b) a korrigált naptárban egy tíznapos hiba 1282 év lefolyása alatt jön létre. Csakhogy Caesar és Gergely reformja között nem 1282 év telt el, hanem $45+1582$, tehát 1627 év (a „nulladik” év hiánya miatt állhatna eredményként tulajdonképpen csak 1626 év, de mivel Caesar Kr. e. 45. január 1-gyel, míg XIII. Gergely reformjének októberében változtatott, mégiscsak 1627 év adódik).

Ez, lássuk be, igencsak kétes eredmény: noha 1627 év telt el a két reform között, a naptár képe csupán annyi különbséget, pontosabban hibát mutat, amely 1282 évnek felel meg. És ezen tömör megfogalmazásnál figyelmen kívül hagytuk, hogy Caesar és Gergely javításai csak teljes napokban történhettek meg. Vagyis ha csak 9,51 vagy 10,49 hibanap is jött volna létre, a pápa akkor is csupán teljes tíz nappal korrigálhatott volna. Voltaképpen mindegy: a hibaintervallum nagyvonalú mérésekor Caesar és Gergely között egyfelől 1627 év, másfelől egy elég nagy hézag tátong.

Mivel magyarázható ez a rejtélyes differencia? Nos, először tán azt feszegetjük, hogy mit is jelent. A válasz egyszerű: Gergely a naptárt és az eget - jelen esetben nem a pápa, hanem a csillagász szemével nézve - ismét összehangolta. Ki akarta korrigálni a hibát, amely Caesar reformjába kódoltatott bele, csak-hogy - túl keveset korrigált. Mégis a helyes eredményt hozta ki.

Úgy javította ki a naptár hibáját, hogy az ezáltal összhangba került a csillagászok égboltjával - jóllehet a matematika törvényei alapján más számadatnak kellett volna kijönnie. Talán a hivatalából adódó csoda történt?

Mielőtt az összes adatot megvizsgálánk, emlékezzünk Robert Musilra, aki már 1913-ban a *Matematikai ember* című művében társadalmunk hasonló jelenségét írta le: „És hirtelen, miután minden sínen volt, a matematikusok - azok, akik mindig egész belül, magukban töprengenek - rájöttek, hogy valami az egész dolog alapjaiban nem hozható rendbe; tényleg, egészen legalul is utánanézték, és látták, hogy az egész épület a levegőben áll. De a gépek működtek! Manapság nincs is más olyan fantasztikus érzésre lehetőség, mint amilyen a matematikusoké. Ezt az intellektuális botrányt a matematikus példamutatóan viseli, vitatkozva, és értelme ördögi veszélyességére büszkén.” [1417]

Hibás javítás - helyes eredmény?

Valami gubanc van. Vajon hol a hiba? Talán összezavarodtunk saját logikánkban? Valamelyik feltételünk bizonyára rossz. Na ne, ezt nem hagyhatjuk ennyiben, vegyük végig a kínálkozó lehetőségeket.

- a) a csillagászati évhosszúság rövidebb, mint gondoltuk,
- b) a Föld pályája időközben változott,
- c) Augustus hibásan avatkozott be,
- d) az év sarokpontjai Caesar alatt máshogyan lettek meghatározva, mint XIII. Gergely alatt,
- e) Caesar és Gergely között rövidebb időszak telt el.

Haladjunk talán pontról pontra.

A csillagászati év

Hogy a legegyszerűbbel kezdjük: a Föld pályája - ezzel keringési ideje is - oly nagy pontossággal határozható meg, hogy ehhez vi-

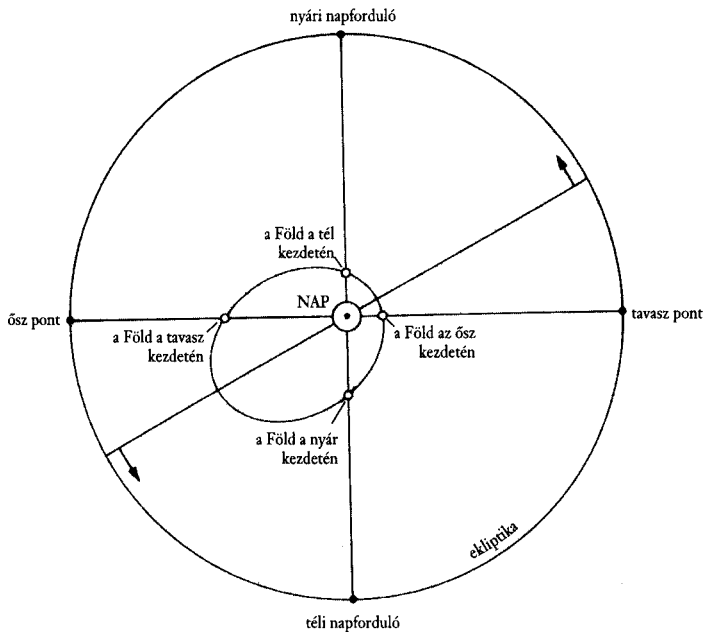
szonyítva a Földet úgy figyelhetjük, hogy a kiszámolt évhosszhoz képest „siet” vagy „késik”. Ez előfordul - olykor rendszerint tömegeloszlásának függvényében -, és ilyenkor ezt alkalomszerűen, egy-egy szűrőnaphoz fűzött korrektúra-másodperccel egyenlítik ki. Nos, egy másodperc egy évre vetítve még messze van attól, hogy a teljes időszaknak akár csak egy tized ezrelékét is kitegye, hiszen itt csupán egyetlen egyről van szó jó 31 000 000 egység közül. Ezen a mikroszkopikus eltérésen láthatjuk a Föld óraművének pontosságát.

Azonkívül annyi megfigyelt adatunk van - a nagy megfigyelő Tycho Brahe (meghalt 1601-ben) és Johannes Kepler (meghalt 1630-ban) óta -, hogy a Föld sebességének mikroszkopikusan kicsi csökkenését a visszaszámlálásnál figyelembe tudjuk venni. Ebből nem a körforgás idejének csökkenésére következtethetünk, amely annak a 671 másodperccnek felelne meg, amellyel a juliusi naptár téved. Azonban óvakodnunk kell a körben forgó bizonyítástól. Mai visszaszámlálásaink antik megfigyelések segítségével vannak hitelesítve. [1418] E könyv elolvasásával láthatóvá fog válni, hogy itt részben régebbi visszaszámlások és kétes adatok is bekerültek a köztudatba, tehát lehetséges, hogy hamis hitelesítő mértéket használtak.

A föld pályájának zavarai

Ezekből a megfigyelésekből és visszaszámlálásokból nem következtethetünk arra, hogy a Föld a *kérdéses időszakban* egy olyan nagy lökést kapott volna, amitől máshogyan kezdett volna el „kegyelni”. Amikor nagy lökésről beszélünk, akkor kívülről érkező, nagy tömegű valamik által okozott brutális pályacsorbulásra gondolunk. Újabban a csillagászok és a kozmológusok akceptálják a pusztító becsapódásokat a földtörténet során, például mindenütt téma, és a többség által elfogadott, hogy a dinoszauruszokkal egy aszteroidabecsapódás és annak hatásai végeztek. Arra viszont nincs bizonyíték, hogy a fejlett emberiség történelmi korszakában valami hasonló előfordult volna, annak ellenére, hogy 1950 óta ezek a vélt események Immanuel Velikovszkij jóvoltából a köztudatba kerültek. [1419]

Amennyire valószínűvé tehetők az efféle becsapódások az időszámítás előtti periódus során, annyira kevésbé az azt követő korszakra. Elvégre a „fiatalabb” kataklizmákról mégiscsak lenne értesülésünk, hiszen ez esetben nem „szokásos” katasztrófákról van szó - vulkánkitörések, özönvíz -, hanem globális történésekről, amelyek alapjaiban veszélyeztették volna az életet bolygónkon. Tehát a Föld pályájának drasztikus módosulását is kizárhatjuk.

19. kép

Az ÉVSZAKOK HOSSZA: a Föld az elliptikus pályáján hol gyorsabban, hol lassabban halad, s ebből adódik az évszakok eltérő tartania.

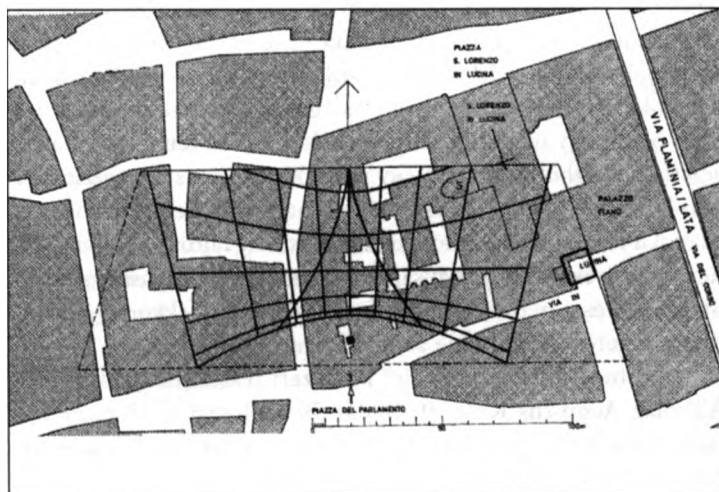
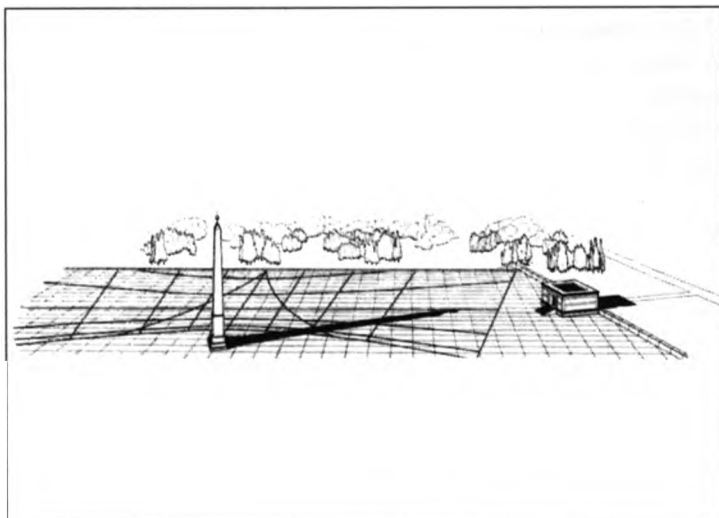
Rosszul avatkozott be Augustus?

Közismert, hogy a juliáni reform szökőévszabályát nem helyesen alkották meg. A római papiskola tagjai nem tudták, vagy nem akarták megérteni, hogy három év *után* kellene jönnie egy szökőévnek: ők minden harmadik évet szökőévesítettek. így a 37 év-be nem csak 10, hanem 13 szökőnapot iktattak be. Ezt az utódok vagy Caesar dekrétumának figyelmesebb olvasása során vették észre, vagy az augustusi napóra beállításánál, mindenesetre tény, hogy Augustus rögtön cselekedett: „Parancsára kihagyták a túlzólag bevezetett napokat a szökőévekben a Kr. e. 8. évtől kezdve a Kr. u. 8. évig.” [142.0] így aztán kiestek a szökőnapok Kr. e. 5-ben és 1-ben, úgy, mint Kr. u. 4-ben, mire Kr. u. 8-ban először sikerült Caesar szabályát helyesen alkalmazni. [1421]

Néha azzal érvelnek, hogy a Julius Caesar-i naptár három hi-banapja - Caesar és Nicea között - már ezzel kijavított. Csak-hogy az egyiknek semmi köze a másikhoz. Ez néhány kritikusat arra a feltételezésre csábítja, hogy a rendeletet Augustus soha nem is vezette be, és ezért a három - soha nem korrigált - nap Caesar és Nicea között itt egészen titkosan mégis ki lett igazítva. Ehhez mindenesetre előbb be kellene bizonyítani, hogy az augustusi rendelet soha nem lépett életbe. Még ha ez sikerülne is, a lövés visszafele sülné el: mivel három szökőnap fölöslegesen lett beiktatva, a napszámlálás három nappal visszamaradt, miáltal a napéjegyenlőség nem március 21-re, hanem 18-ra esne. Összességében ugyanazt a hatást kapnánk, mint a Julius-féle naptárnál, amelynél szintén túl gyakran szökőévesítenek, emiatt a tavaszi napéjegyenlőség 1582-ig március 10-re „húzódott” vissza. [142.2.] Ha Augustus egy hivatali hatáskör és végrehajtó cselekedetek nélküli császár lett volna, akkor 1582-ben nem március 10-ről, hanem március 7-ről kellett volna március 21-re visszakorrigálni a napéjegyenlőség napját.

Évsarokpontok

Itt leginkább az a magyarázat látszik lehetségesnek, hogy 1582-ben, a korai barokkban egész más technikai segítőeszközzel

20.-21. kép

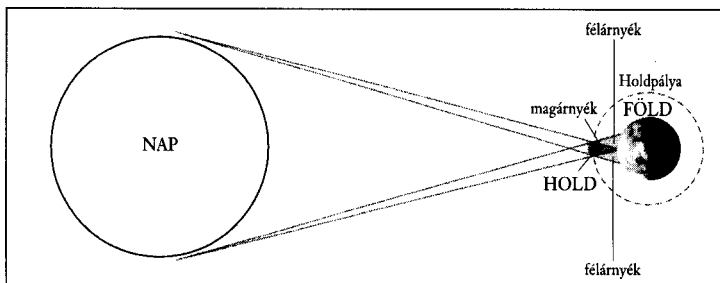
AUGUSTUS napórája: a „számlap” és a békeoltár madártávlatból, és Róma mai várostérképére vetítve. Mindazonáltal vitatott, hogy elkészítették-e az egész „fecskefark-képet”.

dolgozhattak, mint az ókori rómaiak idején! Furcsa módon: csak részben. Az európai ráció addig mechanikus órákat talált fel, melyekkel például a napéjegyenlőséget a napfelkelte és napnyugta időpontjának bemérésével meg lehetett határozni. De még mindig nem találták fel a teleszkópot, és Galilei 1609-es messzelátóját közismerten éppen Rómában nem becsülték. Addig a választott eszköz még mindig az árnyékvető, vagyis a napóra volt.

Árnyékvető és fényjelző

1600 után építettek olyan mérőeszközöket is, amelyek bizonyos mértékig fordított elv alapján működtek: egy fénysugár esik egy nagy terem homályában egy fémes mérőszalagra. Minél magasabban fekszik az apró fényírás, annál pontosabb lesz a napjelentés. Még ma is láthatjuk Rómában a Santa Maria degli Angeliben, a bolognai vagy a palermói dómban ezen városok földélkörét. Itt közvetlenül leolvasható volt az adott napi dátum. Ugyanakkor tény, hogy az ilyenfajta eszközök a precesszió miatt meglepően hamar felmondják a szolgálatot. Ez a fogalom jellemzi a Bold tengelyének támo­lygó mozgását, melynek során 25 920 éven belül, egy nagy Platón-éven belül, a Föld tengelyének képzeletbeli meghosszabbítása egy teljes kört ír le az égi északi sark körül. Ennek következményeként a napsugár beesési szöge, és ezáltal a fényes árnyékvetők jelentése is megváltozik. Ha sikerülne egy árnyék ókori hosszúságát és a vetőjének magasságát meghatározni, és a mai értékekkel összehasonlítani, akkor egy ellenőrzési lehetőségünk lenne az itt felvetett problémákra.

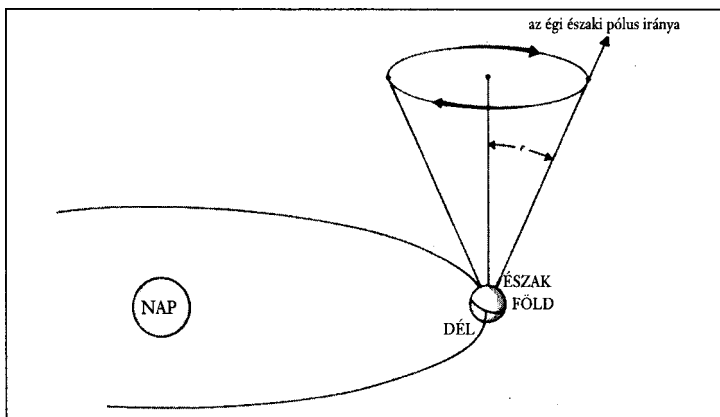
Augustus alatt az „open air” módszert részesítették előnyben. Állítólag Augustus Kr. e. 9. január 30-án [1413] a Mars-mezőn nemcsak a békeoltárt, hanem egy hatalmas napórát is megszenteltetett, melynél egy gömbbel koronázott obeliszk az árnyékát a földön fekvő, hozzá tartozó mérővonalakra vetette. Itt is kihatott a precesszió: az obeliszk körülbelül 30 méteres magasságánál már nagyjából 60 év után észrevehető hiba jelentkezik. [1424] így nem meglepetés, hogy az ásatás egy új számlapot tárt fel, melyet valószínűleg már Domitian uralkodási ideje alatt (81-96) iktattak be. [1425]

22. kép

HOGYAN JÖN LÉTRE A NAPFOGYATKOZÁS?

Ha Hold a Nap és a Föld közé kerül, a megfigyelő teljes fogyatkozást lát a magárvénykéterületen, a félárnyékterületen pedig részlegest. Elvileg minden negyedik héten napfogyatkozás lehetne. Mivel azonban a Hold és a Föld pályája nem ugyanazon a síkon helyezkedik el, és a Hold a Napot csak földközeli pozícióban fedi le teljesen (egyébként gyűrűformájú a sötétség), egyazon helyen két teljes fogyatkozás között hónapok, de akár évtizedek telhetnek el.

23.kép.

PRECESSION:

mivel a Föld tengelye dőlt, az ég felé meghosszabbítva 25 920 évenként kört ír le az ekliptika pólusa körül (állatöv). A tavaszpont így 12 éven belül 1° -kal vándorol visszafelé az állócsillagokkal szemben, s egyúttal megváltozik a napsugarak beesési szögének magassága.

Caesar naptárspecialistáinak ez a hatalmas segítőeszköz még nem állt rendelkezésükre, jóllehet kiindulhatunk abból, hogy az obeliszk, vagy egy más árnyékvető segítségével történő időmérés éppúgy Egyiptomból származik, mint maga Sosigenes. Az év-sarokpontokat már akkoriban is árnyékvetővel, vagy a felkelő nap horizontjának megfigyelésével határozták meg.

A megalitikusok és a fáraók építményei

Azt, hogy ezen egyszerű segédeszközökkel igen pontos mérések lehetségesek, régi épületek is világosan mutatják. Sok megalitépítményről bebizonyítható, hogy bizonyos égi pontokra tájolták őket. Stonehenge-t szabályos „kőkomputernek” nevezték. Az egyik leghíresebb emlékműnél, a Dublintól északra található Newgrange sírhalomnál a téli napforduló idején a Nap egy speciális hasadékon keresztül a kamra leghátsó szegletébe esik. [1426] Az egyik leghíresebb fáraótemplomnál - II. Ramszesz abuszimbeli barlangszentélyénél - kétszer egy évben fény esik azokra a képekre, melyeket a külső bejárat kaputól ötven méterrel hátrébb, a leghátsó csarnokban helyeztek el, szemben a betűző nap sugaraival. Midőn ezt a templomot úgy ahogy volt, odébb rakták a Nílus gátjának építése miatt, gondosan vigyáztak arra, hogy ezt a helyzetet centiméter pontosan visszaállítsák (más kérdés, hogy a Nap az odébb tett templomban nem tökéletesen úgy világítja meg a képeket, mint több ezer évvel korábban).

Attól függetlenül, hogy a megalitépítmények a Kr. e. V, IV vagy III. évezredhez tartoznak-e, vagy - ahogy a szerző állítja [142.7] - csak az I. évezredhez; és attól függetlenül, hogy a Ramszesz-templom a Kr. e. XIII. századhoz vagy G. Heinsohn és a szerző véleménye szerint a Kr. e. VI. vagy V századhoz tartozik-e [1428]: tény, hogy a római kor előtt is egyértelműen lehetséges volt pontos beállításokat és égi méréseket végezni.

Tehát nyugodtan kiindulhatunk abból, hogy a Kr. u. XVI. századi rómaiak, éppúgy, mint a Kr. e. I. századi rómaiak a napfordulást és a napéjgyenlőséget precízen tudták mérni, és a naptárban megjelölni. Mégis fennáll egy fontos ellenvetés: a tavaszpont, amelyhez a naptári év meghatározását odaszegezték, nem

automatikusan a tavaszi napéjegylenlőség napja, hanem valami sajátosan meghatározott időpont.

Tavaszi napéjegylenlőség

Hogy határozzák meg tulajdonképpen az évsarokpontokat? Aki az árnyékvető módszerrel dolgozik, a legrövidebb és leghosszabb árnyék napját határozza meg. Ezzel azonosítja a két napfordulót. A napéjegylenlőségek meghatározása bonyolultabb ennél.

„Tulajdonképpen” azoknál az égitesteknél, melyek egy tiszta körpályán mozognak, el szabadna, és el kellene várni, hogy az évsarokpontok minden $365:4$, tehát kb. 91 naponként következzenek. Hellenisztikus megfigyelések mégis bizonyítják, hogy a felosztás aszimmetrikusan jön ki: 90 (vagy 91), 92, 94 és 89 napra. Csak Kepler pályaegyenletei óta ismerjük a tudományos magyarázatot: a Föld egy elliptikus pályán kering két gyújtóponttal, és a pályahelyétől függően mozog gyorsabban vagy lassabban.

Tavaszpont és tavaszkezdet

Sehol sem áll az égen írva, hogy a manapság csillagászati tavasznak nevezett évszaknak pontosan a napéjegylenlőségkor kell kezdődnie, mely a gergelyi definíció szerint március 21-re esik. Hiszen a csillagokkal összefüggő lehetőség is fennáll. Különösen jelentős a 12 csillagkép az állati övön, vagyis a híres és általánosan ismert sorrend az égi Egyenlítőn. Ezek a mi látószögünkéből nézve 24 órán belül körbekeríngenek a Föld körül. Mivel az éjszaka nem eléggé hosszú, néhányat közülük csak télen, másokat csak nyáron látunk. Minden hónapban egy másikójuk áll a horizonton a szürkület kezdetekor.

Nos, ezek a fantázia által összekapcsolt csillagképek se nem egyforma nagyok, se nem világítanak a legfényesebb csillagaik éppen a „külső oldalaikon”. Ennyiben csupán tiszta önkényesség, ha a Kos csillagjegyet pontosan a napéjegylenlőségkor indítják. Éppen ilyen önkényesen adódtak az idők során más definíciók is: nemcsak ez a 0° -adat, hanem a 3° , 5° , 8° (a „babilóniai norma”), vagy maga a 15° -os. Megjegyzendő, hogy az el-

méleti csillagképszélesség a babilóniai körsémában $360^{\circ}:12=30^{\circ}$ -ot tesz ki.

Még bonyolultabbá vált ez, amikor Hipparch Kr. e. 128 körül felfedezte, hogy a csillagképek - megint csak a precesszió miatt - egészen lassan eltolódnak. 2160 évig tart, amíg egy csillagkép egy másik helyére lép. Akkoriban az asztrológia fokozatosan elvált az asztronómiától. A tudományos égvizsgálók is nyugodtan regisztrálták ezeket a mozgásokat, és elfogadták, hogy az égen csak nagyon kevés fix pont van. Az asztrológusok azonban egy biztos fogódzót alkottak: egyszerűen leszögezték a Kr. e. 1. század sémáját. Az „ingadozó” csillagképek helyére a saját csillagjegyüket helyezték, melyek azóta szilárdan tartják a helyüket. így pl. késő nyáron a Szűz egyetlen helyére közben az Oroszlán is feljött, de az asztrológia az Oroszlántól megvilágítottakat továbbra is a Szűz jegyében születetteknek nevezi.

Egyesek itt is láttak egy lehetőséget a tézisémmegbuktatására. Ha Krisztus ideje a Halak időszaka volt, és nemrégiben - egy népszerű asztrológus 1998. január 28-át nevezte meg - kezdődött a Vízöntő időszaka, akkor az időközt nem lehet egyszerűen a kiszámolt 2160 évről kb. 1860 évre rövidíteni. Ez az ellenvetés jogos. Mivel azonban a csillagképek különböző népek által, különböző időkben, különböző csillagokból lettek komponálva, és a tavaszpontot a kérdéses csillagképen belül különbözően tudták meghatározni, a bizonytalanságok, eltérések nagyok. Ha a Krisztus születése és a ma közti időszakot 300 év eltéréssel határoztuk volna meg, az egy kb. $4,5^{\circ}$ -os eltérést eredményezne. De ez az érték még a tavaszpont különböző meghatározásain belül van, melyek mintegy 15° -ig terjedő eltéréseket hordoznak.

Mindenesetre a csillagos ég a szemlélőnek több rejtélyt állít, mint hogy pontos adatokat közölne a napfordulások és a napéjegylenlések mindenkori egyértelmű meghatározásához. Azt azonban tudjuk, hogy a Krisztus előtti időtől kezdve március 21-ét tartjuk tavaszkezdetnek és tavaszpontnak.

A megkészt húsvét

Mindazonáltal leszögezhető, hogy az évsarokpontok, és különö-

sen a tavaszpont, 1582-ben ismertek voltak, hiszen a tíznapos korrekció célja éppen az, hogy a tavasz kezdetét újra március 21-re tegye. A napéjegyenlőség addig visszaszorult március 10-re, más kérdés, hogy ettől függetlenül a tavasz kezdetét továbbra is március 21-én ünnepelték, amiből az következett, hogy „csendben” egy újabb telihold is ki tudott gömbölyödni, így aztán a húsvét kihirdetése sem sikerült tökéletesen.

Aki esetleg nem tudná: az egyházi év tartalmaz dátumhoz kötött ünnepeket, ilyen karácsony első napja december 25-én, vagy a vízkereszt január 6-án; valamint olyan ünnepeket is, melynek napjai, mint a húsvéti nagypéntek vagy Krisztus feltámadása, mindig a nagyhét meghatározott napjára esnek - tehát vándorolnak az esztendőn belül. Épp azért, mert a nagyhétet egy régi szabály szerint számolják ki: húsvét a tavaszkezdet utáni első teliholdat követő vasárnapra esik. Egy március 21-én teliholddal kezdődő tavasz esetén a húsvét már március 22-re is eshet, ha ez a nap vasárnap. Legkésőbbi lehetőségként húsvétvasárnapot április 25-én ünnepelhetjük. (A 35-ös intervallum abból adódik, hogy holdhónap 29 napos, de ha a telihold hétfőn kerekedik ki, akkor még várni kell hat napot, hiszen a feltámadásnak vasárnapra, mégpedig a következőre kell esnie.) A naptárszámlálás lemaradása esetén a húsvét eshetne akár az első szénakaszálás idejére is, az ünnep ekkor is a természet újraéledését fejezi ki. Így vette észre éppen a vidéki népesség kb. 1200-tól, hogy az évszakok és egyházi ünnepek egyre kevésbé vannak „köszönő viszonyban” egymással. A megfigyelő csillagászok ezt már tudták jó két évszázada, hiszen a tavaszi napéjegyenlőség már rég lemaradt március 21-ről: a legrégebbi adekvát megfigyelések a X. századra mennek vissza. [142.9]

Őszi napéjegyenlőség

Lehetne mindez egyszerű is. Ha felütjük Augustus legújabb életrajzát, találunk egy világos mondatot az első császár békeoltáráról és napórájáról: „Az oltárra való hivatkozás abban jelentkezik, hogy az óra napéjegyenlőség-vonala pontosan annak közepén megy keresztül, és ezáltal Augustusra utal, aki az őszi napéjegyenlőség napján, szeptember 23-án született.” [1430]

Szeptember 23-a és az őszi napéjegylenlőség azonosságát még egyszer megerősíti Jochen Bleicken Augustus életrajzában a következő oldalon. Ha ez helyes, akkor a tényállás egyértelmű, hiszen szeptember 23-a ősszel ugyanaz, mint tavasszal március 21-e: így Kr. e. 63. szeptember 23-án éppúgy őszi napéjegylenlőségnek kellett lennie, mint kellett volna 1582-ben. Egyszersmind nyugodtan következtethetnénk, hogy Kr. e. 9. szeptember 23-án Augustus napórájának felavatásakor ugyanazok az évsarokpont-dátumok voltak érvényesek, mint Kr. e. 45. január 1-jén, Caesar reformjának bevezetésekor. Amiből az is következik, hogy Gergely pápa azt az állapotot állította vissza, amely a juliusi naptár bevezetésekor állott fent. Amiből a napnál is világosabban következik, hogy a jelenleg elfogadottnál kevesebb, azaz nem 1627 év telt el Caesar és Gergely között; vagyis a ma használt időszámítás fiktív évszázadokat tartalmaz. Hiszen emlékszünk: egy javított nap a hibahalmaz során kb. 128,2 évnek felel meg. Ha anno, 1582-ben Gergely pápának 13 helyett csak 10 helyesbítő nap volt szükséges a napéjegylenlőség újbóli, március 21-hez, illetve szeptember 23-hoz kötéséhez, akkor csak $10 \times 128,2 = 1282$ év telhetett el a két naptárreform között - ha 1627 év lett volna a két alkotó között, akkor Gergelynek 13 napot kellett volna törölnie.

Ám a mi amúgy is nehéz problémánk még összetettebb. Így utal Buchner, az augustusi napóra feltárója helyesen arra, hogy szeptember 23-át mint császári születésnapot több forrásból ismerjük - Diderótól, Paterculustól és Suetontól -, és tudjuk azt is, hogy a horoszkópja is kiemelte. [1431] De hogy az őszi napéjegylenlőség az ókorban valóban szeptember 23-ra esett-e, ezt nem tudjuk biztosan. [1432]

Bleicken ugyanazon tartalmú következtetésre jutott, amelyre már E. Buchner is: csupán a két napéjegylenlőség napján fut az árnyék nyílegyenes úton pontosan a békeoltárra, talán még a kapun keresztül is. Vitathatatlan módon az oltár épp azért lett úgy odaállítva, hogy e különlegesség a napéjegylenlőség idején fordulhasson elő; éppúgy vitathatatlan, hogy mindezt a szeptember 23-án született Augustus tiszteletére találták ki. Így a biztos hátárán álló valószínűséggel állítható, hogy röviddel az időszámítás

kezdeté előtt a napéjegyenlőség kezdete szeptember 23-ra esett. Mondhatni, csupán egy hajszál választ el minket a teljes bizonyosságtól.

Mivel azonban ez a teljes bizonyosság halálos csapást jelentene a kronológiánkra, időtengelyünk, és a Kr. u. 2000. évünk számára, ezt a bizonyosságtól elválasztó hajszálat megvastagították.

A két naptár közelít egymáshoz?

Erőt két érvláncolatból nyerhetünk. Először is ókori adatokkal megmutatjuk, hogy a tavasz kezdetének dátuma az évszázadok során fokozatosan továbbvándorolt. Ha az ókori adatokhoz állítjuk Arno Borst tanulmányát a Plinius-recepcióról a középkor végéig [1433], egy remek kis táblázatot állíthatunk össze.

Történelmi adatok az évsarokpontokhoz

(Napéjegyenlőségek - március és szeptember az év leghosszabb, illetve legrövidebb napja - júniusban, illetve decemberben.)

<i>év</i>	<i>forrás</i>	<i>márc.</i>	<i>jún.</i>	<i>szept.</i>	<i>dec.</i>
-VI. szd.	„Romulus”		26.*		
-V szd.	Euktemon	26.	27.	26.	26.
-V-IV szd.	Demokritosz	27.	27.	26.	26.
-IV szd.	Eudoxos	28.	26.	26.	26.
-II. szd.	Hipparch	23.*	26.	26.*	24.
-45	Egyiptomiak	21.			
-45	Caesar	5			
60	Columella	25.			
79	Plinius	25.	24.	24.	25.
457	Aquitaniai Victorius	25.			
525	Dionysius Exiguus	21.			
551	Joannes Lydos	24.	25.	21.	23.
675	Dionys-folytatás	25.	24.	24.	25.
703	Beda Venerabilis, régi	25.	24.		
730	Beda Venerabilis, új	22.			

<i>év</i>	<i>forrás</i>	<i>márc.</i>	<i>jún.</i>	<i>szept.</i>	<i>dec.</i>
737	Frank tankönyv	22.	21.	21.	22.
789	Lorschi naptár	21.	20.	20.	21.
789	Lorschi naptár		24.	24.	
793	Időtudomány tankönyve		24.		
809	Birodalmi szinódus	22.			
825	Dicuil	21.	20.	20.	21.
848	Wandalbert von Priim		20.		
873	Laoni glossza	21.	20.	20.	21
903	Auxerre-i Helperich	21.	20.	20.	21.
961	Arib ben Sad al-Katib, Córdoba			16.	
990	Heriger von Lüttich	25. vagy 21.			
990	Schüler von Gerbert	16.			
1000	Abbo von Fleury	18.			
1054	Béna Hermann, Reichenau			18.	
1074	Konstanzi Bemold	16.			16.
1092	Sigebert von Gembloux	18.	17.	17.	18.
1115	Honorius Augustodunensis			20.	
1220	Robert Grosseteste				
	naptárjavítást szorgalmaz				
1266	Roger Bacon naptárjavítást szorgalmaz				13.
1321	Johannes	21. kívánt			
1582	XIII. Gergely	21.	21.	23.	21.

Állandó és variálható évsarokpontok

Milyen fejlődést várhatunk a táblázaton belül? Tegyük fel, hogy Caesar idejében alapvetően március 21-e volt érvényben, és szorgalmasan szemlélték az égboltot. Minden évben ellenőrizték volna az árnyékállást, és ilyen módon észrevették volna, hogy a naptári tavaszkezdet fokozatosan mindig korábbi napokon figyelhető meg, így kapnánk egy hónapszámláncot, melyek egymás után március 21-től március 10-ig vezetnének, és lenne egy világos bizonyítékunk a Julius-féle naptár sodródására.

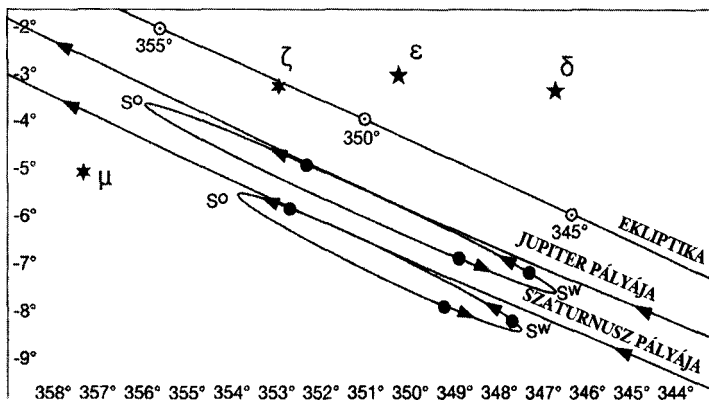
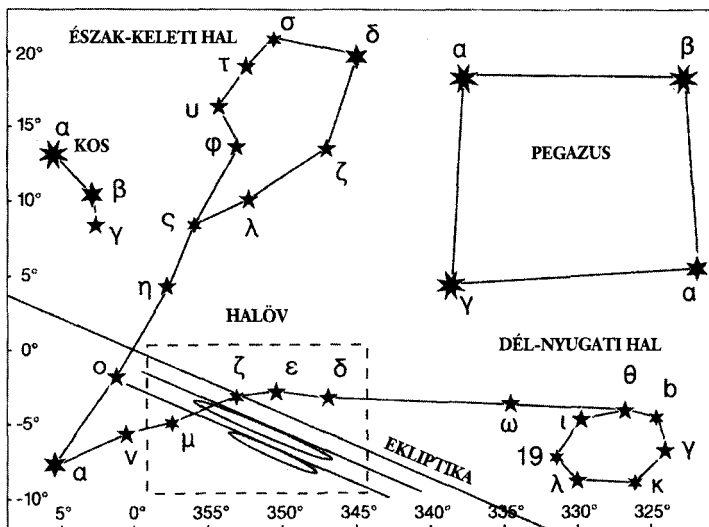
Az itt bemutatott kép mégis másképpen fest. Az elején ókori

időkből származó értékek állnak, melyek növekvő időközökkel „tervszerűen” mindig jobban eltávolodnak március 21-től. Aztán találjuk az egyiptomi március 21 -ét, melyet minden valószínűség szerint az alexandriai Sosigenes alkalmazott, és Caesar minden naptárdolog mértékeként használt. Am Caesartól ugyanúgy, mint Augustustól, hiányzik számunkra a végérvényes adat. Csaknem egy évezreden keresztül marad a március 21-nél, ami még 22-ként is feltűnhet, és ez által a rossz irányba sodródna el.

Ezzel szemben áll mint konkurenciadátum március 25., melyet egyszer még március 24-ként is feljegyeztek. Ez a március 25. *nem* a naptár elsodródásának eredménye, hanem az év-sarok-pontok alapvetően más, római meghatározásából származik. Mindkét rendszert egyidejűleg vezették be, és mindkét vetekedő rendszer létezésének és egyidejű érvényességének bizonyítéka Beda Venerabilis, a lorschei birodalmi naptár a „Karolingok idejéből”, és a sherboumi naptár 1060-ból, melyben, mint korábban is, mindkét tavaszkezdet be van jelölve. [1434] Az első arab forrás is különböző tavaszkezdetekeket jelöl meg, és ezzel kapcsolatban indiai megállapításokra hivatkozik.

Azzal az Arib ben Sad al-Katibbal, akit Borst de Arib ibn Sa'id al-Katibként is ír [1435], megtaláltuk a középkor első emberét, aki a dátumot nemcsak egyszerűen átvette az ókori Computus-könyvekből, hanem maga is vizsgálta az eget. Másképp nem magyarázható, hogy a naptári dátumok lassú visszamaradását miért nem vették korábban észre. Erre egy írásos emléket is ismerünk: Alexandriai Anatolius 275 körül nyomatékosan leszögezte, hogy a tavasz kezdetében nem a csillagászati megfigyelések a döntőek, hanem a március 21-i dátum. [1436]

Arib - aki a cordobai III. Hakam kalifa titkáráként dolgozott - rövidebb 961 után megszerkesztett egy arab-latin naptárt, ő tehát az iszlám és a katolikus gondolkodás egy rendkívül korai egymásra találását jelképezi. Március 16-ról feljegyzí: „A Nap, folyamatban lévő tapasztalat alapján, belép a Kosba, a nappal és az éjszaka egyenlő hosszú, ez a napéjegyenlőség tavasszal.” Március 17-re érvényes: „Tavaszkezdet, időszámítók, csillagászok, Hippokrates és Galen, és a bölcs orvosok szerint.” De még van egy harmadik bejegyzés is március 20-ról: „A Nap belépése a

24. kép

A JUPITER ÉS A SZATURNUSZ HÁROMSZORI KONJUNKCIÓJA

a Hal csillagképben 2005 évi visszszámolás szerint. Mivel a Jupiter és a Szaturnusz egyidejűleg futják be „főüket”, hat hónapon belül körülbelül 1°-nyira közelítik meg egymást; semmi esetre sem egyesült a fényforrás „egyetlen csillaggá”.

Kosba az indiai *Siddharta* szerint, és ezáltal napéjegyenlőség tavasszal.” [1437] Itt egy tudós tehát nemcsak az elődjének forrásait vizsgálta, hanem maga is megfigyelte az égboltot. Ez hosszú évtizedek tiszta spekulációja után hovatovább egy forradalommal egyenlő. Mint köztes eredmény, itt már megállapítható: a Karolingok - ha lettek volna, s annak ellenére, hogy csillagászatukat az egekig magasztalják - nem voltak megfigyelők, egyébként hogy emelhetnék volna ki tavaszpontként a naptár által legcsekélyebb mértékig sem támogatott március 21-ét?!

Arib után nem sokkal az első katolikus szerzetesek is hagyták magukat „elcsábítani”, ők is nekiálltak vizsgálni az eget. Így tevődik át a X. század vége felé a tavaszi napéjegyenlőség dátuma március 18-ára, sőt március 16-ára. Az, hogy nem kúszott tovább a hónap eleje felé, mégis azt mutatja: félig hittel, félig kritikusan tekintettek fel az égre, különben a dátumnak akkoriban 15-re, sőt talán 14-re kellett volna visszamozdulnia. Mindenesetre a XI. században meghonosodott március 16-át „Equinoctium modernumnak” nevezni. [1438]

Aztán kb. 1200-tól egyre többet kellett foglalkozni a tavaszpont újbóli meghatározásával. A nyugtalanító megfigyelések pedig halmozódtak, elvégre az ég nyilvánvalóan „felmondta a szolgálatot”: csak úgy sorjáznak a normál dátumok helyetti számsorok.

Feltehetően 1220 körül, Robert Grosseteste a *Compotos-ának* keletkezési idejét azzal határozta meg, hogy „karácsony létezik, mint ahogy évszázadok teltek el Krisztus születése óta”. [1439] Mivel ő semmit sem tud az időrövidülésről, megfigyelése alapján december 13-ból mint téli napfordulóból indul ki, amely ezáltal 8 nappal előzi meg a „tulajdonképpen” érvényes december 21-ét.

A teológus és természetfilozófus Roger Bacon 1266-ban terjesztette elő a Lateránban székelő pápai udvarnak értekezését a szükségessé vált naptárjavításokról. Ezt nemsokára néhány tudós is támogatta. Ám a gyakorlatba való átültetés rettenetesen fáradságosnak bizonyult: a teológusok azon veszekedtek, hogy egy naptár javításnál az ítélet napja, és ezzel Isten akarata meg lenne-e hamisítva; a kereskedők pedig problémát láttak a hitelek érvényességének idejével, és az ebből adódó jogbizonytalansággal kap-

csolatban. így még az 1414-ben, a konstanti zsinaton meghatározott reformot sem vitték véghez. 1474-ben indulhatott volna el valami, csak hogy a pápa által felhatalmazott Regiomontanus, alias Johann Müller két éven belül meghalt, így a reform egy további évszázadra elmaradt. Ezt követte XIII. Gergely megbízása az orvos és csillagász Giglio Liliónak, aki 1576-ban hirtelen elhunyt. Mígnem hat évvel később, a matematikus Christoph Clavius S. J.-nek és egy speciális bizottság tagjainak köszönhetően a reformot végérvényesen előkészítették, majd a pápa egy bulával 1582. február 24-én kihirdette. [1440]

Kvintesszenciaként elmondható, hogy az 1582-es Gergely-reform jó okból visszanyúlt a már Caesar előtt is ismert március 21-hez mint tavaszi napéjegyenlőséghez. Mindenesetre ennél a szemléletnél is teljesen tisztázatlan marad, hogy Gergely pápa miért csak egy részét javította ki a Caesar óta felvetődött hibáknak, ugyanakkor március 21-ét mégis vissza tudta állítani a régi jogaiba. Ennél a rejtélynél még a francia forradalom öntudatos naptárreformerei is csődöt mondtak, akik ezt helytelenítették, de megoldani nem tudták. Ez Amo Borst szavaiban így olvasható: „A diktátor Julius Caesar egyiptomi csillagászok segítségével osztotta el a római holdkomputisztika abszurd kinövéseit, nem sokkal kompetensebben, mint a királyi vérmedve és tökfilkó, a francia IX. Károly, aki 1564-ben ésszerű ok nélkül az év kezdetét áttette húsvétről január 1-jére, és kevésbé konzekvensen, mint a gőgös XIII. Gergely pápa, aki csak a hírnevéről gondoskodott, és 1582-t több mint 12 nap helyett csak 10-zel rövidítette.” [1441]

Magunk között mégis megjegyezhetjük, hogy Gergely pápa mégis csak szert tett egyfajta különös hírnévre: rosszul javított, és mégis a helyes adatsort találta el! A matematikus Gilbert Romme által tervezett forradalmi naptár brutálisan szakított a nap-, hét- és hónaphosszal, de mint mindegyik másnak, ennek is egy évсарokpontra kellett vonatkoznia. A megfelelő dekrétumot 1793. november 24-én hozta meg a francia nemzeti gyűlés. Ennek első fejezete így hangzik: „A franciák korszakát a köztársaság alapításától számítjuk, mely az általános (ere vulgaire) időszámítás szerint 1792. szeptember 22-én történt, azon a napon, amikor a Nap a Mérleg jegyében való belépésével a valós őszi napéjegen-

lőséget elérte, 9 óra 18 perc 30 másodperckor a párizsi csillagvizsgáló állása szerint.” [1442]

Hogy nem szeptember 23-a, hanem 22-e van megnevezve, a szökőév-szabályozással magyarázható. Így a legkorábbi és a legkésőbbi őszkezdet a XX. és XXI. században szeptember 21-e 23 óra és 24-e 6 óra közé esik. [1443]

A „Nicea”-hipotézis

A csillagászati adatoknak megfelelő helyzet létrehozása, visszaállítás már XIII. Gergely pápa csillagásza, Lilio számára is lényegesnek tűnt. A naptár újraigazításához meghatározta a tavaszi napéjegyenlőség aktuális dátumát. Azt találta, hogy ez március 10-e. A március 21-hez való visszatéréshez 10 nap átugrását, vagyis kihagyását kellett javasolnia. Magától értetődik, hogy visszaszámolásában ő is rájött, hogy ezzel nem szüntette meg teljesen a Caesar óta fennálló hibát. Mit lehetett tenni? Az 1582-es reformról szóló irodalomban megtalálható állítólag az utalás, hogy megint a niceai zsinat tavaszkezdetét akarták létrehozni. Tudjuk, hogy a kereszténység első zsinata 325-ben Konstantinápoly ellenpontjaként jött létre. Ennek felhasználásával pedig a visszaszámolás kiadja az igen kívánt eredményt: $1582 - 325 = 1257$ év. Így gyakorlatilag a fönt kiszámolt, a Gergely-reform előtti 1219 és 1344 év közötti időszakba kerültünk!

Mit jelent ez? Amennyiben nagy Konstantin császár, ezen zsinat vezetőjének idejében március 21-e csillagászatilag megfelelő helyen volt, akkor nyilvánvaló, hogy Gergely pápa a katolikus hit magasabb méltóságához, a császárhoz és a zsinathoz igazította vissza a tavaszpontot. Így persze minden világos lenne!

De még így sem küzdenénk le minden akadályt. Hiszen mi történt akkor a Caesar és Nicea közti idővel? Ebben a 369 évben ugyanis három hibanapnak kellett becsúsznia! Hová tűntek ezek? Két megoldást találunk, mindkettőt megemlítjük, bár mindkettő rozoga.

1. megoldás: Caesar idejében nem március 21-e, hanem 24-e számított tavaszkezdetnek. Így tisztázódna, hogy a IV században miért 21-e volt érvényben, és 369 évvel ezelőtt a dátum három

nappal későbbre, 24-ére esett. Ehhez néhány évtizeddel ezelőtt az ókori irodalomban is találtak kiindulási pontokat, hiszen a római „modellben” olykor 25-e, néha 24-e volt lejegyezve tavaszkezdétként. Azonban semmiképpen sem jelentik azt, hogy minden 128 évben a tavaszpont egy nappal ki lett volna igazítva.

2. megoldás: mivel már az első 350 évben felfedezték, hogy a tavaszpont az eredeti dátumától elsodródott, a niceai zsinat egy naptárreformot hozott, melynek következtében március 21-e *újra* tavaszkezdétként lett volna definiálva. Ez lenne a legelegánsabb megoldás, mondván, a három vizsgált időszakban egyaránt a március 21-e volt érvényben: Caesar alatt, Niceánál és Gergely pontifikátusában; Gergelynek ezért kellett csupán 10 napot kellett helyesbítienie, mert az első három hibnapot már 325-ben kijavították. A tudósok mindenesetre legott adatokat találtak, hogy a zsinaton egy ilyen naptárreformot hajtottak végre. [1444]

Ezen variáns támogatói azonban a bizonyítékokat csak szerkeszteni tudták, alátámasztani nem. Még léteznek a zsinatról aktamások, de belőlük nem vehetők ki utalások egy naptárreformra, Pedersen sem tud naptárreformról. [1445] Ez már csak a logikából adódóan is - melynek itt nem feltétlenül van döntő szava - valószínűtlen lenne. Hiszen egy reform feltételezi, hogy felismerték a háromnapos eltolódást, az okokat megértették, és beiktatták azokat a metódusokat, amelyekkel a további tolódás megelőzhető.

Ezt szenzációként kellene értékelni, különösen ha arra a több mint 300 éves fáradozásra gondolunk, amely az 1582-es reformot megelőzte - elvégre a Niceában kifundált módszerek ellenére kellett volna három évszázadon át hadakozni a naptárral és a mennybolttal. Arról az újabb háromszáz esztendőről nem is szólva, amely azzal telt, hogy a Gergely-naptár végtelen lassúsággal ugyan, de mégis utat tört magának a kereszténység minden zugába. Habár a végekre igen későn jutott el: sőt, akad, ahová még ma sem. Gondoljunk csak arra a halovány ellentmondásra, hogy miért ünnepük a nagy októberi szocialista forradalmat november 7-én. Nos, a Szovjetunió csak 1918-ban vette át a Gergely-naptárt. A görög egyház 1928-ban szánta rá magát ugyanerre, igaz, ezzel meg is osztotta híveit. A „régii naptárak” a mai napig ra-

gaszkodnak ahhoz, hogy az igaz hívőknek a régi caesari naptárt kell követniük, ennek következtében az egyházi ünnepeket 13 nappal később ünnepük (ennek a 13 napnak semmi köze sincs az itt helytelenített 13 naphoz 1582-ből, hanem egyszerűen abból adódnak, hogy a caesari naptár 1582 óta további 3 nappal lemaradt).

Egy szó mint száz, nincs arra bizonyíték, hogy a késő ókorban az eget figyelmesen vizsgálták volna. Az ókor legnagyobb csillagásza, Claudius Ptolemaiosz a Kr. e. II. században élt, és az arabok által *Almagest*nek nevezett csillagkatalógusában tudósítja, hogy ő személyesen csillagállások százait vizslatta. A valóságban viszont nagyon úgy tűnik, hogy a mester a papírmunkában járt elől. Ptolemaiosz a precesszió biztos tudatában régebbi csillagkatalógusok adatait egyszerűen átszámolta, mert azokról a csillagállásokról, melyekről ő tudósít, a jelen megbízható visszaszámolási módszereivel megállapítható, hogy úgy, ahogy a csillagász leírja őket, egyszerűen nem állhattak. Ezt amerikai és orosz számítás is kiadták, igaz, különböző eredménnyel. [1446]

Talán - de ez csak spekuláció - éppen innen ered a késői antik kor csillagászatról való lemondása. Vizsgálták az eget, és mégsem tudták azt Ptolemaiosz adataival, a legfontosabb referenciáművével összhangba hozni. És amikor válaszút elé kerültek, hogy most vagy egy új megfigyelőkatalógust kell létrehozni, vagy egyszerűen - az égre való visszaigazolás nélkül - Ptolemaiosznak illik hinni, az „akadémiai” megoldást választották: nem csináltak új katalógust, nem hittek Ptolemaiosznak, csupán kémlelték a csillagokat, visszafogottan, önmaguk okulására.

Száz évvel Ptolemaiosz után alexandriai Anatóliust például nem érdekelték a csillagászati katalógusok, ő pusztán az asztrológiai szempontból nézett mindent. No és ókori szemüvegen keresztül. Az akkoriaknak muszáj volt találniuk legalább egy biztos vonatkoztatási pontot a mennybolton, Anatólius pedig meghatározta az állatövi jegyeket - röviddel időszámításunk előtt, örök időkre.

Tehát a niceai zsinatot közvetlenül megelőzően nem volt égboltvizsgálat, mely a gondolatokat egy naptárreformhoz vagy naptárkiigazításhoz tudta volna közelíteni. Mint ahogy nincs utalás arra sem, hogy a zsinat egyáltalán foglalkozott volna a témá-

val. Mióta a Gergely-reform 400. évfordulója alkalmából, tehát 1982-ben a Vatikánban egy kongresszus ülésezett, pontosabban tudunk erről. [1447]

Ott előadták, hogy már 314-ben, az arlesi zsinaton eldöntötték: a húsvétot az egész világon ugyanazon a napon, ugyanabban az időben ünnepük. Miután ez a zsinatot keleten nem ismerték el, a döntés egy következmény nélküli szándékkinyilvánítás maradt a nap és a számítási módszerekre tett javaslat nélkül. Tizenegy évvel később, az első közös niceai zsinatról származó kánon nem tartalmaz semmit egy húsvétidőpont-vitával kapcsolatban, csupán egy levelet ismerünk Konstantin császártól, amit ő a zsinat után az alexandriai templomnak küldött, és amiben rámutatott arra, hogy üdvös volna, ha minden keresztény a húsvétot egy közös vasárnapon ünnepelné.

„A vita a mi szent húsvétunkról be van fejezve (...) úgy, hogy mostantól kezdve minden keleti testvér a húsvétot úgy fogja ünnepelni mint ti; azok, akik eddig sem a rómaiakkal, sem veletek és azokkal sem értettek egyet, akik a húsvéti szokást fenntartották.” [1448]

Ám ez a levél nem egy reform, hanem éppen az ellenkezőjének bizonyítéka. Ez csupán megerősíti, hogy addig három vagy négy módszer létezett a húsvét időpontjának meghatározására. Sem március 21-ét, sem 25-ét nem nevezi meg, nem is beszélve egy Konstantin által az egész birodalomra egybefogóan kijelölt dátumról. Az egyház történetének további menetét tekintve az is ki van zárva, hogy egy új dátumot iktatott volna be. A március 21-e és 25-e továbbra is egymás mellett létezett, hogy nemsokára még a világi számítástól is kapjanak egy konkurenciát, ami ahhoz vezetett, hogy bizonyos években a keresztények három különböző vasárnap tartották a húsvétot. Így 387-ben a „gallok” március 21-én, a rómaiak április 18-án, az alexandriaiak pedig április 25-én ünnepeltek. [1449]

Hans Maier egész visszafogottan megállapítja, hogy Niceában csak két döntést hoztak: a húsvétot a vasárnaphoz kötötték (igaz, akadt egy csoportosulás, amelyik a húsvétot mindig a 14. nisanon, és ezáltal mindig egy bizonyos dátumon ünnepelte); továbbá meghatározotott, hogy a húsvéti ünnepet az első tavaszi

telihold után kell megülni. [1450] Azonban hogy a tavasz mikor kezdődik, azt *nem* határozták meg.

Az antik és középkori naptárak legnagyobb élő ismerője erről a legújabb művében nyilatkozott. Arno Borst jelzi az ókori történelem feletti kétségét, amikor a Gergely-reformmal kapcsolatban megjegyzi: „Az új keresztény időszámításnak csillagászatilag is egyeznie kéne a régivel, amelyet 325-ben a niceai zsinaton fogadtak el és érvényesítettek.” Megismétli a kételyt: az asztronómiai tavaszpont „a IV század kezdetekor valóban kb. ott volt, ahová *állítólag* a niceai zsinat 325-ben kijelölte, néhány órával március 21. kezdete előtt”. Aztán a VI. században Dionysius Exiguus a tavaszkezdetet „a niceai zsinat *állítólagos* parancsára a napéjegyenlőséggel (*vemale aequinoctium*) összekapcsolta március 21-ével, tehát tisztán asztronómiailag értelmezte, még célzásokkal sem biológiaiilag”. [1451] Nyolc évvel azelőtt Borsinak még semmi oka sem volt ezt a háromszoros „állítólagot” beiktatni. [1452] Így az angolszász specialisták felismerését német középkoros kutatók is osztották.

Nyugodtan kizárhatjuk tehát, hogy Nicea a caesari naptár első reformjának számít. Ennek ellenére ebben a században március 21-e volt a tavaszkezdet (csak a nyugatrómai területen volt emellett 25-e érvényben). Ez számított Caesartól fogva mindig tavaszkezdetnek, ehhez nem volt szükség sem reformra, sem forradalomra, épp ellenkezőleg: pusztán tehetetlenségi erőre. Az a variáns sem helyes, hogy Gergely a Caesar óta felmerülő hibákat csak Niceától fogva javította ki, hiszen így a Caesar és Nicea között keletkezett három hibanapot nem korrigálta volna, ennek ellenére tért volna vissza a caesari állapothoz.

Ezen felül kizárhatjuk, hogy Nicea idején március 21-e lett volna érvényben azok után, hogy Caesarék 24-én ünnepeltek. Nem lehet összekötni az alexandriai-görög-egyiptomi számítást a rómaival, mint ezt Augustus napórája bizonyította.

Caesar ante portás

Vagyis a komputisztikán és csillagászati számításokon hosszasan végigbarangolva egy következtetésre juthatunk: a Caesar és Ger-

gely közti időszak semmi esetre sem tehet ki 1627 évet, ennek a számnak $10 \times 128,2 = 1282$ - plusz-mínusz 64 év - körül kell lennie. Így az 1582-es évszámot mint kiindulási pontot tekintve Caesar utolsó életévét bizonytalansági mércével „Kr. u.” 236 és 364 közé tehetjük (ez hivatalosan Kr. e. 44. - A szerk.). Na már most, éppen a „Kr. u.” jelzés hozzáadásával kerülünk az ördög konyhájába. Természetesen 1582 éppúgy, mint 1999 a „Kr. u.” hozzáadásával jellemezhető. Ezeket a számokat nem is változtatjuk meg egyszerűen 1282-re vagy 1699-re, mert különben teljes volna a zavar.

Maradjunk tehát annyiban, hogy az időszámítást úgy hagyjuk, ahogy most van, azaz Kr. u. 2002-vel (ha a magyar kiadást későbbi években veszi kezébe az olvasó, akkor gondoljon az aktuális évszámra), és a korábbi eseményeket toljuk el későbbre. Caesar születését is, meg Krisztusét is, még ha kissé bizzar hangzása is van annak, hogy Jézus néhány száz évvel Krisztus után született. ...

Hanem fenyeget egy újabb veszély. A keresztény időszámítást szépen végig követhetjük a keleti és nyugati császárok uralkodói listáján, Krisztus születését - elvben -, mint történelmi eseményt ez alapján nem gond néhány évvel, netán egy évtizeddel eltolni. A gond abból adódik, hogy ezzel az uralkodói sorral valami nagyon nem stimmel. Hiszen a két, a caesari és a gergelyi naptár-reform összevetésével rájöttünk, a ma ismert időtengelyen valahol kell lennie egy fiktív, kitalált időszaknak. Ennek behatárolásában a csillagászat sem segít: Caesar ügyében is bizonytalanságban tart, hozzávetőlegesen ugyan megadja ez időnek a hosszúságát (236 vagy 364, esetleg közöttte), azt azonban nem árulja el, melyik az a három évszázad, amely csupán virtuálisan létezik, s valójában egyik szereplője sem élt ezen a földön.

Nyomozásunkat mostantól más megfontolások alapján kell tehát folytatnunk - miközben az olvasó megnyugodhat: túlélte a matematikai fejezetet, a legérdekesebb részek pedig csak most következnek!

A nagyon sötét évszázadokról

Caesart és Gergelyt túl sok évszázad választotta el egymástól - de miért nem vettük ezt eddig észre? Nos, helyzetünket nem könnyítette meg az ellenőrzési lehetőségek sokasága. Először is emlékezzünk a régenslistáinkra: a császárokét Caesartól a Kelet-római Birodalom 1453-as bukásáig vezették, mint ahogy a pápák során is végigtekinthetünk Pétertől II. János Pálig. Ezek alapján bárhol másutt ki lehet építeni az uralkodók láncolatát, vagyis fő-tengelyünknek ezen legfőbb támogatása annyira jól elrendezettnek hat, hogy itt - csak ebből kiindulva - nem támadhatnak kétségeink: ugyan mi végre kellene a császárok és pápák sorának fel-duzzasztására gyanakodnunk, mi végre kellene átrendezni vagy megszakítani e listákat?

Meg aztán találni elegendő írásos forrást is, akár márványba vésve, akár pergamenre, papírra vagy papiruszra írva. Amíg egy krónikát viszonylag gyorsan megírnak vagy kitalálnak - az illetékes tudósok elegendő példát ismernek erre -, az egyéb írások a korai korszakokban nem készültek viharos sebességgel. Viszont az is tudjuk: ezen írások kizárólag akkor tanúskodnak egy adott korszakról, ha abból az időből származnak. Egy későbbi másolat először is azt erősíti meg, hogy *new* a kérdéses időben írták; azt pedig minden egyes esetben meg kell vizsgálni, hogy a másolatnak mondott iromány valóban másolat-e, vagy csak egy annak mondott, kitalált valami.

Általában az írás sokkal béketűrőbb, mint a papír vagy az egyéb anyagok, amelyekre felfektették. Az állatbőrök vagy a papirusz könnyen tönkremennek. A feliratos táblácskákat beolvashatják bronzba, a kőtáblácskák széttörnek, ha az épület, amelyhez tartoznak, összedől. Hanem az írásokkal eljutunk egy időszak többi „valóságéleméhez”.

Ahol emberek tevékenykedtek, ott lenniük kell olyan, őket túlélő bizonyítékoknak, amelyek nekik állítanak emléket, róluk tanúskodnak: akár egyszerű agyagcserepek, akár romok a földön vagy a föld alatt. A régészet az utóbbi évtizedekben egyre pontosabb módszereket dolgozott ki, miáltal immáron olyan tárgyak

megléte is bizonyítható, amelyeket lehetetlenség megtalálni. Erre egy példa: a finoman kipreparált oszloplyukak akkor is fakonstrukciót bizonyítanak, ha az eredeti faház régen szétesett, az anyag pedig az enyészeté lett.

Noha a fát emberek dolgozzák fel, nem ők hozzák létre, így a természet maga is tanúskodhat az elmúlt időről. Aki megszámlolja és megméri a fák évgyűrűit, meghatározhatja abszolút korukat. Ehhez hasonlóan sok szerves anyag kora meghatározható a radiokarbon-módszerrel. A természettudományoknak köszönhetően segédeszközök sora áll a régészet rendelkezésére, jöllehet egyik-másik eszköz értéke meglehetősen kétséges, ahogy ezt nemsokára meg fogjuk állapítani. A természet és az ember hasonlóan gondoskodik a múlt bizonyítékairól: az emberi települések újabb rétegei is felfelé nőnek.

Minél serényebben hatolnak a megfelelő szakemberek a mélybe a kor emlékeit feltárni, annál kevésbé merülhet fel a kérdés: vajon a kérdéses kor lehet-e kitalált történelmi időszak.

Űr a történelemben

Ezen vizsgálati lehetőségek tudatában szemléljük végig konkrétan a kérdéses évszázadokat. Caesar után római császárok hosszú sora következik. Majdnem valamennyiüknek megvolt az a kifejezett igénye, hogy minden lehetséges formában megörökítse magát. Ha ez nem hírnévvágyból, akkor gyakorlatias megfontolásból történt. Egy jól felépített vízvezeték, amely egy Rajna menti város, vagy a spanyol Extremadura, netán Tunézia vízellátásáról gondoskodott, nemcsak a települést virágoztatta fel, de azt is megakadályozta, hogy a lakók elhagyják a területet, és városuk elporladjon. Így ismerünk maradványokat a Római Birodalomból Észak-Afrikában, Elő-Ázsiában és fél Európában, egészen Hadrianus faláig, Anglia és Skócia határán. Habár a nyugati birodalomban a főváros Konstantinápolyba történt áthelyezésével 330-ban abbamaradnak a nagyszabású középítkezések, de templomok továbbra is létesülnek, még a nyugati gótok (410), a vandálok (455) és a keleti gótok (537) előrenyomulását követően is.

A 330 óta erősen támogatott keleti birodalomban nem minden évről vannak építészeti bizonyítékaink, mindazonáltal lényegesen több maradt fent, mint nyugaton. így emlékeztetnünk kell a hatalmas, kettős országfalra Konstantinápolyban, amelyet Theodosius alatt építettek 412[^]-2 4-ig. A tengeri fallal együtt ez akkora területet fog át, amely megfelel a Kheopsz-piramisének. Egy további csodálatra méltó virágzás következik be a birodalomban Justinianus alatt (527-565). Ő visszaszerzi a nyugati birodalom nagy részét Spanyolországig, és megvalósít egy hatalmas építkezési programot is. Mindannyian ismerjük az Hagia Sophiát, Konstantinápoly főszékesegyházát. Kevésbé ismert, hogy Justinianus nemcsak ezt a templomot építtette európai vagy kis-ázsiai területen, hanem majdnem annyi épületet, amennyi neki tetszett, legyen az templom vagy erődítmény. Prokop építménykatalógusában a legtöbb építkezéshez még egy kortárs írott forrás is rendelkezésre áll. Ezt a katalógust építészettörténetek és régészek pontosan megvizsgálták, és biztosan állítható, hogy az írásos nyom valóban I. Justinianus idején keletkezett. Ennek hála követni tudjuk Bizánc építkezését 565-ig, sőt, egyes építményekkel a korai VII. századig. Igaz, azt követően hirtelen besötétedik.

Ugorjunk mindazonáltal, s vizsgáljuk meg, miképpen néz ki mindez a kérdéses időszak másik végén? XIII. Gergely egy olyan Rómában élt, amelyben a Péter-székesegyház kupoláját Michelangelo és Giacomo della Porta alakította ki. A város pompáját a pápák visszatérése óta az utolsó száz évben számos csodálatos épület felhúzásával növelték. Európában főképp az egyházi építkezés, de azért a világi építkezés is visszavezet minket a korai barokkból a reneszánszon, a gótikán és a román stíluson keresztül a késő X. századba. Azt követően, hogy 955 és 1000 között a magyar támadások állandó veszélye megszűnt, egyre kevesebb templom épült - ám ettől még bizonyosan állítható: a 980 óta tartó építészeti korszakok sorrendjét nem igazán lehet megbolygatni - hacsak nem igen különleges érvek alapján.

Az igazán megrázó megállapítás a 955 előtti időszakra vonatkozik. Ez az évszám akár egy ajtó is lehetne: átlépve küszöbén, s elindulva visszafelé, mindinkább egy nagy, sötét ürességben érez-

hetjük magunkat. Nem véletlenül: ezek az ún. sötét évszázadok, a kedvelt angol kifejezéssel „dark ages”-nek nevezett korai középkor. Amely nem azért sötét, mert egy morális hullámvölgy következett volna az emberiség történetében: ezen homályos időszakról szinte alig vannak bizonyítékaink. Szinte egyáltalán nem született írás, s nem lelni másféle anyagokat sem.

Azt ugyanakkor világosan fel lehet ismerni, hogy a négy évszázad - durván - 600 és 1000 között nem képez „en bloc” sötét időszakot. Ha hihetünk Altmeister Ferdinand Gregoroviusnak, aki a *Róma városának története a középkorban* című könyvében éppen ezeket a nehéz időköt mutatta be, akkor három részre osztott sötétséget látunk. A fosztogató és felégetéssel fenyegetőző nyugati gótok és vandálok ellenére is úgy találja, hogy 500 körül még minden építmény megvolt. [1453] A VI. században először antik épületekből épülnek templomok, [1454] majd 530 után kezd csak hanyatlani a mozaikszerű művészet, tehát az a képesség, hogy a kupolákat és a falakat mozaikokkal díszítsék. [1455] Az 546-os keletgót hódítás után, Bizánc 552-es visszafoglalását követően hunynak ki Európában a fények. Gregorovius ezt állapítja meg az 560 utáni időszakról: „A régi Róma egyre gyorsabban hanyatlik. [...] A város története mély sötétségbe borult rögtön a gótok háborújának befejezése után, mialatt Narse volt a helytartó.” [1456]

A valószínűleg 547-ben meghalt Szent Benediktusz hatása - melyet jámbor fikciónak tartanak [1457] - mutatkozik meg abban a mondatban, mely szerint a nevezett szerzetes „felfedezi a sötét évszázadokat, amelyekről most beszélnünk kell”. [1458] Majd 600 után „Róma a földön hevert, mint a történelem kiégett salakja. Semmit sem tudunk a város belső állapotáról, egyetlen vezető, egyetlen katonai parancsnok, egyetlen prefektus sincs megnevezve, és hiába kutatjuk a polgári élet és a városi közösség nyomait”. [1459] A Pápák Könyve, amely szűkszavúbb már nem is lehetne, „most az egyetlen szűkös forrása történelmünknek”. [1460]

Károly, a villámfény

A sötét fátyol csak azzal a frank királlyal lebbent fel, akit 800-ban

- állítólag akarata ellenére - Rómában Európa leghatalmasabb császáráként koronáztak meg. Valószínűleg 742-814-ig élt. „Nagy Károly megjelenését egy villámfényhez lehet hasonlítani, amely az éjszakából jött, a Földet egy ideig megvilágította, aztán megint éjszakát hagyott maga után.” [1461]

Mivel ő 774-ben újra legyőzi a longobárdokat Itáliában, és visszaállítja a pápai jogokat, Róma első sötét időszakát 560 és 774 közé tehetjük, tehát e periódus jó két évszázadig tartott. Ezt követi egy második sötét korszak, amit Gregorovius úgymond egy levegővel el is sorol, azaz hogy a Karoling-időszak, legalábbis Itáliában, negyven fényes esztendő követően hirtelen újra megszakadt. Ez egyaránt áll az építkezésekre és a feljegyzésekre. 823 után „Róma [...] olyan mély sötétségbe merült, hogy a város történetét csak részletekben tudjuk követni olyan eseményekből, amelyek összefüggnek a birodalommal”. [1462.]

Így burkolózik rút feketeségbe az egész IX. század, az annalesekben szinte alig találni ezen évszázadra vonatkozó adatokat. „Rómában is csak a X. században folytatták a felbecsülhetetlen értékű Pápák Könyvét, amely V István 817-es halálát követően szakadt meg. Éspedig rövid táblácskák formájában folytatták, amelyeket katalógusoknak nevezünk. Még csak épületekről és áldozati adományokról sem beszélhetünk, röviden megjelölik a pápák nevét, származását, uralkodási idejét, és az egyes eseményekről néhány szegényes híradást fűznek ezen adatokhoz. Semmi sem mutatja olyan világosan Róma barbár voltát a X. században, mint ennek a híres *Liber Pontificalis*-nak a folytatása, amely visszasüllyedt a kezdetek színvonalára”. [1463]

Ahogy már megállapítottuk, a X. században, miután a magyarok, vikingek és szaracénok elpusztítják Itáliát, Németországot, sőt Franciaországot is, újra előretör az építkezés, és sokasodik a fennmaradt adatállomány is. Így egy háromfázisú séma kristályosodik ki: 560-774-ig a két első sötét évszázad, 774–820-ig a „Karoling-reneszánsz”, majd 820-955-ig a második sötét korszak. A kérdéses periódus kezdetét és végét az európai nyugaton nehezen lehet behatárolni, mert a korszakhatárok mindkét esetben homályba vésznek. A VII. század elején néhány Meroving-uralkodó jelenik meg, akiknek egyetlen törekvésük, hogy egymást kölcsö-

nősen kiirtsák, míg a X. században úgy tűnik, hogy a földben „megrekedt” bizonyítékok napvilágra kerülését a magyarok akadályozzák a legmesszebbmenőkig.

Építkezési stop Bizáncban

A Bizánci Birodalom több anyagot és tartalmat kínál. I. Justinianus halála után 43 évvel megszületik az utolsó késő antik nyilvános építészeti műemlék. Phokas, a királygyilkos, aki maga is ült a császári trónon 602-610-ig, szövetségeseket keresett, de csak Gergely római püspököt találta meg. A glória fényéből még hullott utóbbira annyi, hogy mint a latin egyházi tanítók egyikét kiemelik, így megkapta a „Nagy” melléknevet (iratainak egy részét közben már nem neki tulajdonítják). [1464] Továbbá, mint említettük, épített is: 608-ban a Fórum Romanumon felhúzták a Phokas-oszlopot, amely egyszerű maradványként, tehát aranyozott császári szobor nélkül ma is megtekinthető.

Bizáncban 580 és 611 között még a következő építményeket találjuk: Kis-Azsiában, Niceában a Kimesis-templomot, Anatóliában a mai Cumani camii-t, az ankarai Kelemen-templomot, valamint a myrai Szt. Miklós-templomot; Szíriában, Babiskában a Sergius-bazilikát, Jordániában pedig a gerasai Genesios-templomot. [1465] Ezután az építőművészet is mély álomba szenderedik, ugyanúgy, mint a városi élet a birodalom 1500 városában, több mint 200 évre. Ezt olvashatjuk Cyril Mangónál: „Nem lehet semmiféle biztos adatot találni a bizánci építészet fejlődéséről 610 és 850 között. Természetesen folytak célirányos építkezések, erődtítményeket és vízellátó berendezéseket építettek. [...] Más oldalról csak nagyon óvatosan helyezhetünk ebbe a periódusba templomokat, és tekinthetjük ezeket úgy, hogy a VI. és a X. század között az építkezés fejlődési fokozatait mutatták. Mindenekelőtt ez a szemléletmód, ha az alapok összehasonlítására támaszkodik, különösen tévútra vezetőnek bizonyulhat. Két példával lehet ezt megvilágítani: a Chora-kolostor (Kariye Camii) főtemplomát Bizáncban sokáig a korai VII. századra datálták, miközben valójában nem épülhetett meg a XI. század előtt. Ugyanúgy kiderült, hogy az a templom, amely török néven Kalenderhane

Camii néven vált ismertté, és amelyet gondolkodás nélkül a IX. századra datáltak, valójában a X3I. századból származik. Azoknak a templomoknak a száma, amelyek valószínűleg a másfél »sötét évszázad« alatt épültek, rendkívül kicsi.” [1466]

Cyril Mango ennyiben támasztja alá mindazt, amit a „dark ages”-zel kapcsolatban gondolunk. Mindazonáltal ez a Bizánc-kutató 830 körülre teszi a birodalom végét. Mivel ő jobb híján megelégszik az írott forrásokkal, szerinte az építmények nélküli időszak Theophilos (829-842) és I. Basileios (867-886) előtt véget ért. Ezekről a császároktól fennmaradtak építészeti katalógusok. „Úgy tűnik, hogy Theophilos kizárólag paloták építésével foglalkozott, ha az ember eltekint a tenger felőli városfalak javításától.” [1467]

Jellemző módon csak egyetlen szubkonstrukciót ismerünk, amely talán neki tulajdonítható. Néhány építmény keletkezését azon összeírások őrzik, amelyeket VII. Bíborbanszületett Konstantin kezdeményezett. Nyitva kell hagyni azt a kérdést, hogy a VI. század valóságos építményeiről beszél-e, vagy elképzelt palotákról, ahol „olyan atmoszféra jön létre, mint az »Ezeregyéjszákában«, nem véletlen, hogy Theophilos Harun al-Rasid kortársa”, ezt Mango is megállapítja. [1468] Ami azt jelenti, hogy csupán régészetileg nem megerősített utalásokra hagyatkozhatunk a palotákat illetően.

I. Basileios építményfelsorolása 31 konstantinápolyi templomnak és környékének restaurációját nevezi meg, valamint 8 újonnan felépített templomot. Az új templomok létrejöttét a régészet nem erősíti meg, és ez a javítási munkálatokra is érvényes. Basileios legjelentősebb temploma, a Nea Ekklesia a XV század végén „eltűnt”, a fennmaradt leírások „azokra emlékeztetnek, amelyek Prokoptól és Paulus Silentiariustól származnak Justinianus Sophia-templomáról”. [1469] „A Nea lokalizálása mindmáig bizonytalan.” [1470] Valódi építménymaradványokat az egész Bizánci Birodalomban újra csak a X. századból lehet találni: „Kezdjük a két datált építménnyel: Konstantin Lipszokolostorának északi templomával (Fenari Isa Camii) 907-ből, és a Myreleion-kolostor északi templomával (Bodrum Camii), kb. 920-ból.” [1471]

A korábbi építkezés időpontjának megjelölése - a lehetséges magyarázat szintén 908-ból származik [1472.] - VI. Leó császárral (meghalt 912-ben), a későbbi I. Lakapenos Romanos császárral (920-944) függ össze. Ezután az új kezdeményezés az Athos-hegyét érinti, amely szent hegygé lesz, és azzá az istenállammá, amely azóta is az ortodox kereszténység szívét képezi: 961-ben megalapítják a Nagy Lavrát, ugyanebben a században még a Vitopedi Karyes- és a Protaton-kolostorokat. [1473] Görögországgal kapcsolatban összességében a következő adatokat találjuk:

„Ma még több mint 250 bizánci templom van Görögországban: ez olyan szám, amely elegendő egy hozzávetőleges statisztikához. Az összesből 53 a kora bizánci periódushoz tartozik (többnyire kiásott romok); egy, a Hagia Sophia Thessalonildben - a török időkben mecsetnek használták - a sötét időkből való; négy a IX° századból, kb. tizenöt a X., harminchárom a XI. és negyvenkilenc a XII. századból”. [1474]

Ha legfeljebb öt épületet nézünk meg a kérdéses korból, akkor a következőképpen áll Bizánc építkezési mérlege: 611 után közvetlenül megszakad az építkezés, ez világos és vitathatatlan; az üresség több mint két évszázadig tart. 829 és 886 között az építmények csak papíron léteznek. A rendkívül ingatag újrakezés a „sötét évszázadok” után a kora X. századra esik. A kevés templommaradvány keletkezését nyilván felül kell vizsgálni, miután Mango maga is rámutatott arra, hogy milyen sok építményről derült ki: valójában nem is „dark ages” során húzták fel őket.

Tehát a keresztény nyugat építményállományából kiindulva létrejön egy időszak a „sötét évszázadokon” belül, amely durván számolva 610–910-ig tart. Ha a bizánci fejlődés további aspektusait megnéznénk, pl. Niemitznél egy nagyon hatékony kormányzási reformmal találkozoznánk, mely reform végighúzódik az egész sötét időszakon, tömeges áttelepüléseket eredményez, amelyek akkoriban senkit sem zavartak; továbbá egy bálvány körüli vitával, amelyet a kortársak valószínűleg nem vettek figyelembe. [1475]

Károly, a fantom császár

Természetesen mindez csak a keleti oldalra érvényes, nyugaton - emlékszünk Gregorovius villámfényhasonlatára - a két sötét időszak között egy abszolút ragyogó periódus szikrázott: a Karolingok kora. Hogy ragyogott-e, majd elvállik, mindenesetre a jelenlegi feltételezés szerint ezen időszak a mai német területen 751-911-ig, a mai francia territóriumon pedig 987-ig tartott. Tulajdonképpen virágzása Nagy Károly uralkodásával kezdődik, a 768 és 814 közötti 46 évvel, miközben már fia, Lajos idejében (814–840) - akit később „Jámbornak” neveztek - sok reformkezdeményezést vissza kellett vonni.

No de hogy is állunk Károly császárral? Eleddig e hősnek a koronáján egyetlen fog sem csorbult, senki sem tesztelte, igazi aranyból van-e, vagy egyáltalán: viselte-e az arany fejéket. 1999-2000-ben öt kiállítás ünnepelte Barcelonában, Bresciában, Paderbomban, Splitben és Yorkban. „Charlemagne - The Making of Europe” - hirdeti a jelmondat, vagyis éppenséggel tőle eredeztetik kontinensünket. Ezúttal nem ismételjük meg azon fantasztikus tettek felsorolását, amelyeket neki tulajdonítanak - hiszen könyvünk első részében már találkoztunk vele. Párhuzam gyanánt csak Jack London egy életrajzára utalnék, amelynek a *Tengerész nyeregben* címet adták. [1476] Hasonló paradoxonok szép sorát lehet felállítani Nagy Károllyal kapcsolatban is: teológus nyeregben, tudós hadiösvényen, néprajzos a bíróságnál, vagy építető naptárreformmal, esetleg nyelvtani gyakorlatokat végző hadvezér.

Kedvünk szerint folytathatnánk így, aki pedig túlzottan viccesnek tekinti az imént felsorolt jellemzést, tartsa magát egy ide vonatkozó tudományos kijelentéshez: „Nagy Károly találkozása Leó pápával 799-ben Paderbomban a nyugati történelem olyan eseményének számít, amelynek óriási és hosszú ideig tartó politikai, szociális, gazdasági és kulturális hatásai voltak. A paderbomi találkozás nélkül egy évvel később nem lett volna császári koronázás és Német Birodalom, nem lett volna hatalmas pápa Rómában, középkori társadalmi rend a világi és egyházi hatalom állandó kettőségével, nem lett volna mai értelemben vett Euró-

pa". [1477] Éppen hogy csak a maghasadásról nem beszélhettek expliciten...

Amilyen szép, hogy van egy mindenütt jelen lévő és mindenható ősapánk - testileg tőle eredeztetik az összes közép-európai két százalékát [1478] -, annyira kutatásra érdemes ez a személyiség. Magától értetődő, hogy az „óriástermet” önmagában nem kritériuma a lehetséges fikcionalitásnak, de mindenesetre gyanús.

Mint minden magas kultúra, a középkor is elsősorban írásban van jelen. Írások százezrei, rengeteg krónika, évkönyv, tudósítás, testvérkönyv és más bizonyíték az akkori történelemből, a mindennapi életből, örömről és bánatról, banálisról és fennkölről. A tudósok elsősorban a korabeli élet ezen koronatanúira hivatkoznak. Különös, de néhányan közülük teljesen figyelmen kívül hagyják, hogy ennek a kornak minden más bizonyítéka, minden építmény, rom vagy alapmaradvány, minden cserép, érme, és a hétköznapi élet összes lenyomata, ékköve és pompás könyve, amelyet a régészek napvilágra hoztak, okmánytudományunkkal nemcsak egyenértékű, de egyszersmind valóságosabb, tehát megdönthetetlen bizonyíték is.

Ezzel a kész, látszólag egyszerű gondolattal - „régészettörténet a források ellen” és „régészet az okmányok ellen” - egy rendkívül precíz vizsgálatot „kezdemenyeztem” múltunkkal szemben. És csodálkozva kellett megállapítanom, hogy ez a gondolatmenet a középkorkutatóknál, s különösen a kora középkor kutatóinál nem létezik. Eddig 44 szakember több mint 50 hozzászólásban (rádió- és tévéinterjú, tudományos konferenciák, nyilvános viták, hírlaptudósítások) foglalt állást elméletemmel kapcsolatban. Arra derül fény, hogy a szakma klasszikus képviselői meg vannak győződve az írás mindenekfeletti igazságáról, természetesen a kétséges esetekben is. Habár a régészeti felfedezések örövendetesen gazdagítják a kiállításokat, mégis ritkán hivatkoznak rájuk, az pedig kizárt dolog, hogy az egykori időkre vonatkozó alapvető nézeteket esetleg miattuk korrigálják.

Csak így magyarázható, hogy a vita alapjában véve terméketlen maradt, és elég gyakran személyeskedésbe csúszott át. Vitapartnerem először megállapítja, hogy mivel fogalmam sincs az okmányok kritikus vizsgálati módszeréről, ezért nem tekintem

érvényesnek az okmányokat. Erre hangsúlyozom, hogy nagyon is érdekel az okmányok tartalma, mindenekelőtt akkor, ha kijelentéseiket most is meg lehet vizsgálni. Ha például Nagy Károly 775-ben a francia Saint-Denisben egy templomot avatott volna fel, akkor az építésszel foglalkozó régésznek nem jelenthetne gondot e templom felkutatása. Végül is a Merovingok és a Karolingok nekropoliszáról van szó, a helyet pontosan ismerjük, mert közben épült ott egy gótikus székesegyház. A feladat könnyű: alapmaradványokat, sírköveket lehetne találni, ha a ma ott álló építmény alatt ásnának. Legalábbis ezt várná az ember. Aztán néha csalódik...

Egyébként e felvetéssel kapcsolatban még csak annyit sem mondott a másik fél, hogy „Nem vagyok művészettörténész, és nem nyilatkozom építészettörténeti témában.” Ugyanennél a vitánál a második beszélgetőpartner leszögezte: „Nem szeretnék részletekbe bocsátkozni ezzel az architektonikus építészettörténeti kérdéssel kapcsolatban, de hogy nagy a kronológiai eltolódás, azt könnyen meg lehet állapítani. Ám ez nem az én hobbim”. [1479]

Itt minden további vita meddőségre ítéltetett. Ha a szakemberek annyira specializálódtak, hogy nem látnak tovább a pergamennél, akkor az így nyert összkép talán csak egy darabka a nagy egészben, bármilyen gazdagok is a részletek. Így több mint három év óta hadakozunk anélkül, hogy fő tételemet, vagy fontos részleteket megcáfoltak volna.

Az olvasó kíváncsiságát már elég régen felcsigáztuk annyira, hogy felállítsuk a fő tézist. A lehető legrövidebben így hangzik: a kora középkor nagyrészt kitalálás, ugyanis a 614–911-ig tartó periódus teljesen fiktív, csak egy fantomkorszak!

Boncolgassuk ezt a gondolatot, amely az első pillanatban feltétebb meghökkentőnek tűnik. A naptárszámításhoz vezető úton felfedeztük, hogy a naptárunkba belekódolt ellentmondást csak úgy lehet megoldani, ha az ember egy több évszázados időszakot soha meg nem történtnek tekint, mintha később mesterséges módon toldották volna be - ez nagyjából a Caesar és XIII. Gergely közötti időszakon belül keresendő. Ezzel a felfedezéssel a fantomidőt - a találó kifejezés H.-U. Niemitztól származik - a kora középkoron belül megfoghatóvá tettem. Bebizonyítottam,

hogy a szűkebb értelemben vett Karoling-időszak, Nagy Károly 46 éve az állítólagos óriási evolúció ellenére az architektikus, állami, vallási és művészettörténeti területen semmit sem hagyott hátra, ami bizonyíthatná létezését. Így képez most a két régen ismert sötét időszak a VII., kora VIII. és késő IX. században a közte lévő Károly-idővel együtt egy összefüggő fantomperiódust. A naptári időszámítás 236 és 364 év közötti eltérést eredményez. Ennek, azaz az üres időszak nagyságának pontosítására javaslom, hogy dolgozzuk ki a munkahipotézist egy 297 éves tartamra. [1480] Ezt nem lehet naptárkritikákból összeszedni, csupán empirikus megközelítéssel, amely az európai „valósággal” kapcsolatos megfontolásokból táplálkozik. Mindenekelőtt az építészeti állomány és maradványai adták az indíttatást, hogy a varratokat 610 és 910 környékén keressük. További előzményeket a politikai történelem szolgáltat.

Így például tény, hogy az északi emberek nem mindig éltek a később róluk elnevezett Normandiában. Letelepedésük és szerződéseik a „francia” uralkodóval tényként kezelhető. Ez az esemény talán eltolható az időben, de nem hagyható figyelmen kívül. Csak az a kérdés: helyes-e a jelenleg érvényesnek tekintett dátum: 911 ősze? Mivel eddig nincs nyomós ok arra, hogy ezt a dátumot máshová tegyünk, ezt inkább a sötétségből felbukkant utalásként kezelhetjük.

Egy új tézisnek azt a kérdést is meg kell válaszolnia, hogyhogy keleten a szászok, és nem a frankok uralkodtak. Itt először azt kell megkérdezni, akkoriban léteztek-e egyáltalán frankok, hogy örökségül nyerték-e a Római Birodalmat, és hogy sikeresen terjeszkedtek-e Dél-Franciaországban, Bajorországban és Itáliában? Erre igennel feleltek, mert már a korai bizánci krónikák tudnak arról, hogy itt és ott előfordultak, hiszen ezen a területen mindekelőtt figyelemre méltó sírcsoportok vannak, amelyek joggal szolgáltattak rá a „Meroving” jelzőre.

Ha tehát a frankok Franciaországban, Németországban, és még Itáliában is uralkodtak - ezen mindig a mai országok területei értendő -, akkor idővel át kellett volna adniuk a hatalmat annak a szász népnek, amelyik az északkal határos területeket uralta, de csak ritkán került konfliktusba a rómaiakkal. Csakhogy

rendkívül furcsa, sőt „rendellenes” lett volna a frankoktól ez a cselekedet; hogy királyuk éppen a szász herceget részesítse ilyen nagy kedvezményben, aki végtére is a királyság legnagyobb ellensége volt. Ez a hatalomátvétel a frank I. Konrád és a szász Madarász Henrik között túl könnyedén jelent meg a történelemben. Mivel 918-ban kellett bekövetkeznie, az én forgatókönyvemben csak mint szükséges történet szerepel.

Természetesen mindez lejátszódhatott másként is, főképp a lechfeldi győzelem előtt - amelyet 955-ben arattak a magyarok ellen -, s ez némiképp világosabbá tenné a történelmi képet. Ám nem arról van szó, hogy szeszélyünknek hódolva egyszerűen a fejére tetejére állítjuk a történelmet, mintsem inkább arról, hogy óvatosan elválasztjuk a búzát az ocsútól, a pompás kitalálásokat a nagyon is prózai, valóságos tényektől.

A kezdetet jelentő 614-es év mellett pedig két, időben jól elkülöníthető esemény is szól. Fogadjuk el, hogy Nyugaton több Meroving-ldrály volt, akik Ausztriában, Neusztriában és Burgundiában uralkodtak. Ok részben hadakoztak, részben harcostársnak fogadták el egymást, ehhez jöttek még valamikor a majordomusok, Pippin-leszármazottak alakjában, akik a „lusta királyok” válláról levették az uralkodás terhét, miközben a hosszú hajú uralkodók ökrös szekereken hajtottak birodalmukon keresztül. Persze, ha ezeket a történeteket nem fogadjuk el, akkor a X. században nem létezhettek különböző Meroving-uralkodóvonalak az új királyok mellett. Mindenesetre vegyük szemügyre a 613. esztendőt. Akkoriban éppen II. Chlothar uralkodott, szó szerint egyedüli királyi leszármazottként - Brunhildével az élen - és túlélte a gyilkos hajsztát. Igaz, cserébe az egyeduralkodó 614-ben Párizsban kénytelen volt beleegyezni, hogy a nemesség jogokat csikarjon ki tőle. Szintén ismert, hogy a frank I. Konrád (911-918) valószínűleg „az utolsó Merovingnak” számított. A nyugati birodalomban egy majordomust neveztek először Károlynak, „az együgyűnek”, neki kellett volna alapítania szűk 80 évre egy róla elnevezett dinasztíát. A birodalom középső része, Lotaringia soha nem volt önálló, csak egy hercegség, amely egyszer kelethez, másszor nyugathoz tartozott.

Keleten 614-ben egészen más valami történt: Bizánc elvesz-

tette a birodalom leghszentebb relikviáját. Egykor Helena császárszánya Isten segítségével megtalálta a három golgotái keresztet; amelyeket majdnem háromszáz évig Jeruzsálemben őriztek. Most viszont perzsa seregek érkeztek a Bizánci Birodalom keleti szárnyához, miután néhány év alatt meghódították Kelet-Anatóliát, Mezopotámiát, Szíriát, Palesztinát, Egyiptomot és Afrika észak partjait, amely területek addig kivétel nélkül Bizánchoz tartoztak. Jeruzsálemben zsákmányukká tették a kereszténység leghszentebb relikviáját, Krisztus keresztjét. Ennek visszaszerzése a legkeményebb védelmi háború közben, messze a Perzsa Birodalom szívéből nemcsak Herakleiosz császár angyali látomása miatt hat kimondottan meseszerűen. Itt jól érezhető egy bizonyos szakadás, miután a birodalom ugyan visszaszerzi a keresztet, de amúgy az egész sztori meglehetősen virtuális benyomást tesz. Ezekben az eseményekben az a feltűnő, hogy a X. században minden további nélkül folytathatóak, azaz egy fantomkorszakból okos magyarázatokkal szinte észrevétlenül csúszhat át a história újból a valóság idősíkjára.

Tehát itt egy kísérletszerű, heurisztikus kezdeményezésre bukkantunk, amely összeköthető egy ravaszul számító elgondolással. Léteznie kell egy időhatárnak, amelynek mentén az eredetileg közvetlen átmenet az ún. korai VII. századból az ugyancsak ún. X. századba felpuhítható, világosabb megfogalmazással élve: minden további nélkül szétteríthető több száz esztendőre. így Franciaországban egy csodálatosan gyors felvirágzás, majd ugyancsak gyors, alapos és végérvényes hervadás ábrázolható - visszamenőleg. Elvégre a feladat igen egyszerű: aki egy politikai és kulturális csúcspontot akart beilleszteni a középkorba, akkor azt fel kell futtatnia, majd „gondoskodnia” kell arról, hogy minden visszasüllyedjen a beillesztés kezdetén érvényes színvonalra. Ezt a magasrepülést és alábukást kellett követniük, pontosabban előidézniük a magyaroknak, a vikingeknek, a szlávoknak, vagy a szaracénoknak, akik Európát újra „visszabombázták” a 600 körüli szintre.

Összességében így fogalmazható meg a munkatézis: a 614-911-ig terjedő időszak egy, a középkorban kitalált idő. Ha „Krisztus születését” vesszük kiindulási pontnak, akkor pl. a mi

1999-ünk nem 1999 évvel haladja azt meg, hanem csak 1702 esztendővel. Mivel 614 februárja után nem következhetett volna 911 júliusa, az időszak kitalálását 614. augusztus végétől 911. szeptember elejéig pontosítottam. [1481] Persze, ez a pontosítás akár csalhat is, hiszen nem tudjuk, hol érnek össze pontosan az időszelek, és nem kenik-e el őket a közvetlen beavatkozások, amelyek okán alapvetően meghatározhatatlan, hogy egészen pontosan hányadika is van ma. Gondoljunk csak arra, hogy a késő VI. században élt személyek - az „átalakítást” követően - nem halhattak meg a X. század valóságos idejében, őket tehát a fiktív időben, a kitalált VII. század elején kellett eltemetni. És fordítva: a X. századot megért igazi uralkodóknak a virtuális IX. század során kellett megszületniük, azaz az érintettekkel kapcsolatban olyan módosításokra volt szükség, amely a teljes pontosítást óriási mértékben megnehezíti az utókor számára.

Kitalált frankok

Tegyük egy rövid áttekintést, mi vált nyilvánvalóvá a frankok „lehetetlenségeiből”. Kezdjük a tényekkel. Károly birodalmában - az okmányok tanúsága szerint - 313 nagy építmény létesült. Ezek közül a várak, kolostorok és templomok közül ijesztően kevés maradt fenn maradványként: hét vár - ez az aktuális állomány Günter Bindingnél [148a] -, és ha egy tucat templom. Ráadásul e kevésnél egyébként is megkérdőjelezhető, hogy valójában a Karoling-korból származnak-e. Igaz, az aacheni várkapolnánál sohasem vitatkoztak. Ez a nem sokkal 800 előtt befejezett templom eredeti pompájában áll, és még mindig Nagy Károly sírhelyéül szolgál, jóllehet a kriptá vagy a sír háromszor is feledésbe merült, és az építészetrégészek azóta sem találták meg.

Az időknek ez az állítólagos tanúja éppen az oktogoni kupolájával, a sokféle, tizenhatszögű boltozatával, és az empóriumokkal egyedi mesterműnek számít, hiszen mindenféle előzmény nélkül, a semmiből épült. Egy zseniális vonás, amelyhez nem szolgált mintául egyetlen megfelelő építmény sem, hiszen akkoriban a kőépítkezés még csak nem is számított hagyományosnak. Hogy egy ilyen ékszerdobozt miért nem másoltak, hiszen bármelyik vá-

rosnak díszére vált volna - ugyan nem érthetetlen, mindazonáltal nehéz megérteni. Valóban feltűnő, hogy vagy két tucat speciális aacheni építkezési módszer annyira feledésbe merült, hogy a román kor idején egytől egyig újra fel kellett őket találni. Kétszáz évvel azután, hogy először alkalmazták őket, 1000 és 1080 között újra belépnek a fejlődéstörténetbe, legtöbb esetben gyengébb színvonalon, mint az állítólag sokkal régebbi Aachenben. Ez minimum furcsa, nemdebár?

Az aacheni középső boltozathoz hasonló csak 1100 után tűnik fel Speyerben, az aacheni átlós dongaboltozat, a szférikus sarok és a spirálisan felkúszó dongaboltozat sokszínűségével maga mögött hagyja a román kori boltozattechnika sokféleségét, ehhez mérhető 1050-ben látni megint. Ez azt eredményezi, hogy Aachen vagy egy csodálatos mérföldkő marad az építészettörténeten belül, vagy egy román kori építményként kell reá tekinteni.

Így a Nagy Károly székhelyéül szolgáló aacheni császári vár elveszíti spirituális központi jellegét, többé nem koronázási templom, kissé egyértelműbb megfogalmazással élve a Karoling-birodalomnak ezáltal hovatovább kitéptük a szívét. Mely fájdalmat csak fokozza az a felfedezés, hogy Aachen csupán a XI. században kezd működni mint település. Természetesen akadhat olyan, aki a szívet inkább Saint-Denisben hallaná szívesebben dobogni, mert a Merovingok és a Karolingok ottani sírköve a helybéli klostorban nosztalgiát ébreszt - csak hogy annak meg be kell látnia, hogy a gótikus székesegyházak közül egyikről sem bizonyítható be, hogy Karoling-vagy Meroving volna. Az írásokban megemlített építetők - I. Dagobert, ifjabb Pippin és Nagy Károly - ugyanis kézzelfogható, régészetileg feltárható nyomot nem igazán hagytak hátra.

Kevés jobb helyszín kínálkozik Aachennél ahhoz, hogy elkezdjük megfogalmazni a középkorkutatók és az építészettörténészek kritikáját a már említett épület ürügyén. Szépen fennmaradt az egész építmény, és jól dokumentált is: évszázadokkal való eltolása könnyen vitatható lenne. Csak hogy senki sem vitatkozott, amikor eltoltuk: az építészettörténészek vagy a vállukat vonogatták, vagy, mint Jan van der Meulen, egy késő antik vagy Ottó-kori kupoláról beszéltek. [1483] Nem igazán akarták megvédeni,

hogy a Karoling-korban létesült. Max Kemer legalább vette a fáradságot, és egy darab fát rakott elé az elkorhadt aacheni gyűrűs kötőgerendából, amelyet megvizsgáltunk. Rudolf Schieffer, mint a *Mnumenta Germaniae Historica* elnöke, az aacheni várkapolna, és az ahhoz hasonló épületek vizsgálatát pedig hasztalanak találta. „A Károly és kora történelmével foglalkozó könyv fő témája szempontjából tulajdonképpen nincs jelentősége, és ezt a művészettörténészek is felülvizsgálhatják.” [1484] Miután Károly, mint állítólagos építtető, elválaszthatatlan építményeitől, az épület hibái természetesen életrajzát is érintik.

Apró rejtélyek

De lépünk túl Károlyon, elvégre ő mégis csak egy ember - volt azonban egy hatalmas birodalma, amelynek nyomot kellett volna hagynia, sokat, és kézzelfoghatót. Nos - ezzel is baj van.

Mind ez idáig érthetetlen, miért nem mutatnak folytonosságot még a meglévő római városok sem? Hogyan tudott létezni ez a birodalom városok, utcák, vásárok, távolsági és régiókon túli kereskedelem nélkül?

Nehéz megérteni a népesség rejtélyes alakulását is, amelynek egyre fogynia kellett, mialatt a birodalom felvirágzott, miközben volt ereje a folytonos háborúskodáshoz is. Az írásos tudósítások szerint a gazdaság és a pénzügyek valósággal szárnyaltak - mialatt a régészek és kritikus okmányvizsgálók csak egy olyan országot találnak, amelyben nincs kereskedelem és változás, amelyben elfelejtették a pénzt, mert a cserekereskedelem minden igényt kielégített. Ha ez így van, a Karoling-időszak az egyetlen művészeti reneszánsz, amely egy menetképtelen parasztállamból nő ki.

Megemlékezhetünk arról a rejtélyről is, hogy a vikingek a IX. században nemcsak Angliában, hanem az egész kontinensen módszeresen gyűjtögettek egészen addig, ameddig folyami hajókkal el tudtak hatolni - csakhogy ezt régészetileg lehetetlen bizonyítani, ugyanis viking síroknak, táboroknak, a fosztogatások apró jeleinek a földben nincsenek nyomai. A művészet területén szintén találunk misztériumokat: a bronzművészet még nem vi-

ragozhat 800 körül, mivel az összehasonlítható munkák mind csak későbből, 1000 körüliről valók. A freskófestészetben megszűnik az összefüggő datálások utáni kétségbeesett keresés a VI-X. századig; ehelyett egy varrás nélküli átmenet mutatkozik a VI. századból közvetlenül a X. századba. A könyvfestészetben - amelynek a bronzművészethez hasonlóan a Karolingok után teljesen ki kellett volna halnia - nincs második fellendülő korszak, minthogy az állítólagos Karoling- és az Ottó-kori könyvfestészet voltaképpen egy és ugyanaz. Észrevehető az ír könyvfestészetig való kisugárzás, amely stílusában hasonlít a Karolinghoz, csak-hogy éppen az abszolút csúcsművéről, a *Book of Kells*ről tudható: a benne használt lazúrkéket nem importálhatta volna a Hindu-kusból, ha a Karolingok korában keletkezett volna. A második fellendülés kimarad az építkezési plasztikából, amelyet immár csak a késő X. században figyelhetünk meg. Egyébként a Károly-ra visszavezetett rengeteg drágakő sem 800 körüli, hanem későbbi időkből való.

Még a beszéd, és a kulturálisan felvirágzó frankhonról egyedül tanúskodó írás területén is meg lehet fejteni az egyes rejtélyeket. Ha a háromszáz éves tézist elfogadjuk, nem marad érthetetlen, miért hiányoznak az ófelnémetből több mint száz évig az írott források; itt ugyanis egy részt az eredeti forrásokból Károly „legalizálása” végett túl korán regisztráltak. Az ószászból ugyanebből az okból kifolyólag 300 év maradt ki, az ófranciában át kell ugrani 200 évet, hiszen itt túl kevés a forrás.

Hegycsúcs a felhőkben

Emiatt nem tudjuk figyelembe venni a Karoling-idők egyéb csúcsteljesítményeit sem. Arno Borst például két hatalmas kötetben érvel amellett, hogy a tudományos irodalom létrejötté, a Plinius-recepció újrafelvétele, és egy naptárreform is a Karoling-időkben kezdődik. [1485] Harmincéves habozás után határozott úgy, hogy a tudományos világ írásbeliségét ne 1130 körül keresse, hanem kevéssel 800 előtt, [1486]

Eddig az ember azon az - Ivan Iljics által képviselt - nézeten volt, hogy csak a XII. században alakították úgy a szövegeket,

amelyek aztán nemcsak afféle imamalomszerű olvasást engedtek, de tudományos munkát is. A skolasztika megtalálta a kifejezés-formáját azzal, hogy jobban tagolt, alcímekkel ellátott, ABC-sorrendben írt műveket hozott létre. Borst pontosan ezt a formát látja már a lorschei birodalmi naptárban 793-ból. Az irodalom ezen modernizálásának több mint 300 évre kell visszanyúlnia a múltba. Hogy ezt a láthatóan első kezdeményezést 814 után egy sem követi, hogy Európának miért kell még sokáig élnie az efféle újítások nélkül, ezt persze Borst sem tudja megmagyarázni.

Ugyanezt a kettőződést a közte lévő üres idővel kreálja Plinius esetében. Ezen római természetkutatónak a Kr. u. I. századból már ismertnek kellett lennie a Karoling-Aachenben, és néha idézhetők is. Nagy Károly után por lepte be ezt a művet, jelenlétéről ettől fogva nem vettek tudomást. Csak a X. század végén ismerik fel, és a nyugat - újból? - előveszi ezt az értékes forrást. [1487]

Végül Borst a lorschei birodalmi naptárban egy egészen új ábrázolási módot vél látni komputisztikus intervallumzónával, liturgikus ünnepi zónával és egy asztronómikus időpontzónával. [1488] Ezekből vezet le egy olyan reformot, amelyet egykor Beda Venerabilis kezdeményezett a kora VIII. századtól kezdve, és amely évszázadokon keresztül nyúlik át a Gergely-naptárreformig. De ebben az esetben is a kezdeményezés elhal, mint a „Karoling-reneszánsz” minden más vívmánya, és majd vagy az Ottók, vagy még későbbi császárok alatt egy új, valószínűleg első lendületet vegyen.

Ezek miatt a „tűzgyújtók” miatt - bocsánat a tiszteletlen összehasonlításért - igen feltűnő lenne egy reneszánsz, amely gyűjtögetett vetés helyett, és ezért Jacques Le Goffnak fel kellett tennie a kérdést: „Lehetséges egyáltalán egyetlen reneszánsz?” [1489]

A technika történetét sem kímélik meg a hasonló ismétlődések, vagyis az a folyamat, hogy egy korszakos forradalom elindul a Karolingok idején, majd hirtelen elakad, hogy a sötétség elültével újra startoljon. A kengyel - kezdetben egyszerű karika a hevederen - sokkal jobban biztosította a nyeregben ülést, és ezzel a lándzsa használatát is lehetővé tette. Mivel a kengyelt könnyen lehet utánozni, elkészítése nem kívánt különösebb szaktudást, nagyon gyorsan elterjedt. Így vették át hamar a bizánciak 600 kö-

nil az avaroktól - más kérdés, hogy az út nyugatra nagyon fáradtságosnak bizonyult. Habár a nehézlóvasságot, amely semmiképpen nem mondhatott le a kengyelről, háromszor is fel kellett találni a fiktív időben, a régészeti leletek mellett szólnak, hogy a frankoknál csak a X. századtól terjedt el a kengyel. Miért volt szükségük a frank lovasoknak ily rengeteg időre? És miért tudósítanak mégis a krónikák nehézlóvasságról már Martell Károly idejében? Miért tűnik fel a nyereg a IX. század könyvfestészetében, s miért nem találunk egyetlen nyomot sem a létezéséről a kora X. században? Mindez persze megmagyarázhatatlan.

A nyeret nálunk vasból készítik. A többszörösen bevetett vas jellegzetessége volt a Karoling-időszaknak: Károly tetőtől talpig vasba öltözött hadserege a híres kardokkal, jobb mezőgazdaság az aszimmetrikus ekevassal - ilyenekről olvashatunk a híradásokban. A régészet mind ez idáig ezt sem tudta megerősíteni - az egyetlen ellenvetés Ludwig Wamsertől származik, aki állítólag újabban Karlsburgban tonnaszámra talált vasat a Karoling-időkből. [1490] Igaz, korszakolása egy olyan szövegre támaszkodik, amelyet Karolingnak *tartanak*.

Így a frank Karoling-birodalom az összes erőlködés ellenére rendkívül leletszegény országnak tűnik. Csak egyetlen indokot ismerhetünk el: a kitalált idő bizony a betűkön kívül nem hagy nyomot maga után. Ezzel a forradalmi felismeréssel lehetséges további, állítólagosán ebből a korból származó leletekről megbizonyítani, hogy azok egy másik korhoz tartoznak, azaz egy lényegesebben „alkalmasabb” környezetbe illeszthetők. A nem túlságosan nagy „maradéknak” szintén más évszázadokban kell helyet találnunk.

Az „üres” régi világról

Aki arról hall, hogy a Frank Birodalom lényegében papíron vezetett létét, joggal elgondolkodhat egy másik lehetőségén is. Nem fordulhat-e elő, hogy az akkori évszázadokban egy igazi áttörés történt, amelyből Közép-Európát semmi sem érintette? S máris belép egy második ellenvetés, amelynek láthatólag semmi köze

az elsőhöz. Mi a helyzet a világgal, magával? A frank vákuumon el lehet filozofálgatni, az viszont teljes mértékben elképzelhetetlen, hogy az egész világot bevonják az óra előreállításába. Egy ilyen akció ugyanis minden képzeletet felülmúlna.

Feltételezhető-e egy nagy közös átdatálási akció? Globálisan nyilvánvalóan nem. Ilyesmi ugyan előfordulhatna az amerikai kontinensen, hogy az összes ottani esemény csak 1492 után legyen szinkronban a mi történelmünkkel, ám Kolumbusz előtt eddig még nem tudunk kölcsönös kapcsolatokról, amelyek lehetővé tennék, hogy a dátumokat az Atlanti-óceán két felén összekössük, és így egyeztessük egymással. Habár ismerjük például a maja naptárt, egyetlen évszázadnak vagy évezrednek sincs köze - mindegy, hogy a maják kis vagy nagy számításával - az óvilág 1492 előtti történelméhez. A maják időtengelye tehát 1492-től a szürke múltba nyúlik vissza. Ha az európai történelem, ahogy javasoltuk, nagyjából 300 évvel megrövidült, akkor az európai történelem a Kr. u. 911. év előtt *fiatalabb*, mint a maják időtengelye. A kapcsolatok hiányának azonban nincsenek közvetlen következményei. Mindenesetre arra is rá kell mutatnunk, hogy az egyiptomi időkben ilyen kapcsolatok bizonyíthatók, ha az ember az óvilág egész kronológiáját kritikusan vizsgálja, ahogy ezt G. Heinsohn és én is megtettem. [149]

Amerikával ellentétben a még sokkal később felfedezett Ausztrália és Afrika nagy része az ún. óvilággal - Európával, Észak-Afrikával és Ázsia nagy részével - nagyon jól szinkronizál, tehát időben egybevág. Ez azonban nem azt jelenti, hogy mindenütt egyidejűleg elállították az órákat, ellenkezőleg! Vegyük például Iránt. Ez az ország mindig kontaktusban állt a keresztény nyugattal, és saját időszámítása volt, amelyet többször is megváltoztattak. I. Justinianus és I. Chosrau háborút viselt egymás ellen kb. 540-ben Anatólia birtoklásáért. 1071-től a bizánci Belső-Anatóliát megrohamozták a török szeldzsukok. Ha tehát Bizáncban a VI. században I. Justinianus és az öt nemsokára követő VII. Konstantin között beiktattak volna három évszázadot, akkor az utóbbi az összes ellenségével együtt a X. században élt volna. Az irániak rendíthetetlen időszámítása két lehetőséget ad ezek alapján.

A legegyszerűbb esetben egyáltalán nem vették észre, hogy a

VI. és az egykori VII. század közötti időt kivágták, és így keletkezett üresség a két uralkodó között. Ezzel a jelenséggel Jáván is találkozunk. Ha észrevették az űrt, akkor - itt is félhetnénk a vákuumtól - kitöltötték történelemírással. Többnyire olyan sokáig forgatták a krónikákat, kihúztak belőlük, megkétszereztek és átadták, hogy egy ilyen lyukat jobbra befedtek. Emellett magától értetődően átnéztek a szomszédra is, emiatt következett be a naptárrendszerhez való alkalmazkodás. És csak ezután helyezték be a kitalált időbe az egyik vagy másik épület létrejöttét.

Az ilyesfajta kiegyenlítések fáradságosak voltak: mindkét oldalon át tudták állítani a naptárrendszert, vagy a hivatkozási pontokat változtatták meg, itt is, ott is újra és újra átadták az évezredek, vagy különböző hosszúságú években számoltak. Például az iszlámban rövid holdév van, amely a napéval ellentétben gyorsabban múlik; Indiában pedig számos, önmagának ellentmondó kronológia létezik.

Tudjuk, hogy a keresztény és a zsidó időszámítás mértékül szolgál és szolgált a legrégebbi időkben is. Nagy események vagy nagy személyiségek színre lépése alakította ki ezt a történelemszemléletet; ezért újra és újra megpróbálták összekötő pontokként feltüntetni, pl. a vízözönt, vagy Ábrahám élethosszát. Ehhez lehetett szó szerint mérni más időrendszereket, kiváltképp, hogy az európai expanzió a XV század óta alkalmazkodott az idegen időrendszerhez, és nem fordítva.

Ily módon olyan nézetek születtek, amelyeket nem kell tovább kutatni. Csak a XIX. és XX. században kezdték meg az archeológusok ennek a három rejtélyes évszázadnak a nyomait vizslatni: feltűnhetett, hogy ez az időszak félelmetesen kevés leletet hagyott ránk. Ami a történészek számára érthetetlen volt, az a mi szempontunkból rögtön érthető: olyan időszakok, amelyeket mesterségesen produkáltak, nem hagyhatnak maguk után leleteket a földön vagy a föld alatt. Ezért talán konzultáljunk a régészekkel, hogy meddig tudnak a Közép-Európán kívüli térségekben a kérdéses időkhöz leleteket társítani.

Izland - a nyugati emberek szigete

Kezdjük Európa északnyugati „végén”. Bár Izlandot már az ókorban ismerték mint Thulét, de tartós honfoglalásról csak a viking időkből tudunk, és ez 874-től 930-ig történt. A X. században túlnyomórészt norvég telepesek vonultak ide. Az Althingot - törvényhozó és bíraskodó testület - 930-ban hozták létre, és 1000 körül vették fel a kereszténységet. E kevés dátumot írásos bizonyítékokból ismerjük, amelyek szinte kivétel nélkül 300-400 évvel később keletkeztek.

A régészek számára már régen nem nagy ügy, hogy a letelepülés kezdeteit meghatározzák. A '80-as években kerestek célirányosan Izlandon minél régebbi településeket. Margarét Hermann Auardóttir ásatásai a nyugati emberek szigeteire (Vestmannaeyjar) koncentráltak a déli part előtt. [1492] Előbukkant egy udvar több házzal; a leletekből nyugatskandináv telepésekre következtethetünk, akik erőteljesen foglalkoztak állattenyésztéssel. Csodálatos módon itt már keresztény sírokat is találtak. A „hivatalos”, a krónikákban tudósított „katolikus” keresztényiesítést gyaníthatóan ír misszionáriusok végezték.

Még drámaiabb volt az a lelet, amely egy Meroving-időbeli norvég háztípus volt. Azonkívül találtak a településen tárgyakat a VII. századból is. Eszerint az ottani település a VII. század közepén alakult. A tanya elhagyásának idejét egy megfelelő mellő segítségével az 1000-tól 1050-ig terjedő időszakra lehet tenni, és így már az itt feltárt élet benyúlik a XI. századba. A kérdés az, hogy az élénk tárult ősi térben nem pereghetett-e le négy évszázad: a leletek jelentéktelen tipológiai változásai, no és mindennekefelett a rétegtan ezt ugyanis igazolhatja. Sem több réteget nem tudtak megkülönböztetni, sem pedig a csekély összvastagság nem bizonyíthatta, hogy e helyen több évszázadon át zajlott az élet.

Így tehát magyarázatként csak egy segédkonstrukció maradt: a tanyát a VII. században alapították, de aztán megint elhagyták, s csak a X. században laktak ott későbbi generációk. Ezzel mindenestre nem sokat nyertünk, mert miért adták fel ilyen gyorsan ezt a különben oly kedvező fekvésű települést, miért költöztek el

a lakosok, és miért vonzott az elvben lepusztult település később megint családokat? Erre nincs értelmes magyarázat.

Ha az ember abból indul ki, hogy a 614 és 911 közötti kor kitalált idő, akkor kényszer nélkül meg lehet indokolni, miért jártak itt, miért lehetett itt találni Meroving-hatásokat. Miért fekszik mélyebben a 100 évvel fiatalabb anyag, mint a 400 évvel öregebb, és miért hagyták ott a kedvező fekvésű tanyát? így mindenestre a kis idődifferencia zavaró, amely azáltal lép fel, hogy a település kezdetét a régészek a VII. század közepére, és nem pedig a VI. századból a VII. századba való átmenetre teszik. Ezt a leletanyagot egyáltalán nem lehet évtizedekre pontosan meghatározni, tehát ilyen pontossággal nem is lehet besorolni.

Mielőtt továbblépnénk, egyvalamit muszáj az emlékezetünkbe vésni. Általában a „dark ages”-ben a leletanyag olyan rossz, hogy a kutatás teljes erejéből arra törekszik, hogy az előtte és utána való leleteket ebbe az üres időzónába tuszkolja be, eltakarandó e sötét időket. Ezáltal egyrészt a VI., másrészt a X. századi leletek száma fogy, azonkívül a különböző tárgyak tipológiai fejlődése - ami a datálás igen fontos kritériuma - áttegyenül, általánosodik, és ezzel hitelét is veszti. Ha azonban a szűkös leletmennyiség, amelyet eddig 500 és 1000 közé soroltak be, csak két évszázadot takar le, akkor máris hihető kép bontakozik ki a szemünk előtt. Ez esetben például Európában mégsem fordult elő egy ok nélküli, rejtélyes népességcsökkenés. Ez is tipikus segédkonstrukció, amellyel megindokolják a népességhiányt ezen hozzászámolt évszázadokban. [1493] Eme különös népességcsökkenés a VII. században épp abban a Norvégiában feltűnő, amely az V-VI. században pedig igen erős népesedésnövekedést élt meg.

Nagy-Britannia - a lyukak országa

A brit szigetnek elvben rendkívül sok bizonyítékkal kellene rendelkeznie a rómaiakkal kapcsolatban, s tovább, egészen a normann hódításig. Csakhogy a hangsúly az „elvben” szón van. Valójában a régészek nagyon szenvednek attól, hogy a két dátum között rengeteg anyag hiányzik. Míg Caesar a szigetet csak ostromolta, addig Claudius császár alatt (41-54) a római légiós sa-

sok végérvényesen megszállták az országot, és először Dél-Britannia provinciát alapították meg. A római hódítók az V századig maradtak ott. Ezután - habár nagyon sok bevándorlóról és harcról beszélünk a szigeti kelták, angolok, szászok, jütök, vikingek, piktek és skótok viszonylatában - ám „írásos” bizonyítékaink a történelemből csak 1066-tól vannak, amikor is a normannok meghódítják Angliát, és így a frissen koronázott Vilmos király megkapja a „Hódító” melléknevet.

Nagy-Britannia régészei - bármennyire is morbidul hangzik - ugyanúgy, mint keleti kollégáik, a II. világháború brutális rombolásaiból profitálnak. Mialatt Európa városai porrá és hamuvá lettek, a régészek előtt bizonyos mértékben új dimenzió nyílt. A romok eltávolításánál, az új épületek alapozásnál, a víz- és gázvezetékek fektetésénél, és természetesen az alagutak és metróutak kiásásánál rendkívül sok anyag került felszínre, amelyet eleinte ugyan hiányosnak bélyegeztek, de az idők során kiderült, óriási tanulssággal szolgálnak a települések korai fejlettségi fokát illetően.

Amikor az angol régészek összehasonlították városaik leleteit, továbbra sem tudtak mit kezdeni velük. „A római Britannia városainak sorsa mindenütt titokzatos.” [1494] Általában az 1066 előtti időről igen kevés a bizonyítékunk. Ez nem volt drámai azokban a városokban, amelyek egyébként is csak a „dark ages”-ben jöttek létre, és gyakran nem lehetett tudni, hogy melyik évszám-tól kezdve várhatunk onnan leleteket. Ám mindazokban a városokban, amelyeknek a gyökerei rómaiak voltak, a leletanyag „hátra- és előremutatott”, de semmiképpen sem a közbeeső időre. Bizonyos mértékig meghatva kellett elfogadniuk a kutatóknak, hogy habár ezek a városok (majdnem) mind tovább éltek a sokkal későbbi időkben, de semmiképpen sem lehet bizonyítani a települések folyamatosságát.

Itt Hans-Ulrich Niemitz, az első beszélgetőtársam és vitatársam osztályozta az anyagot. [1495] Példaadó London, amely természetesen felmutat római leleteket - a city közepén egy Mithras-templom maradványait -, és újra mint királyi város működik. Niemitz két üres időt talál 457-től 674-ig, és kb. 850-től 950-ig, „összesen tehát kb. 320 évet”, és utal a rómaiak utáni korral foglalkozó régészek tehetetlenségére. „Ott Londonban, a falakon

25. kép

EURÓPA AZ ÉVEZREDFORDULÓN.

belül erre a periódusra vonatkozóan totális hiány mutatkozik régészeti leletekben, holott éppen azok bizonyíthatnák az angolszász megszállást.” [1496] Ezt két régész, Richard Hodges és Brian Hopley állítja, akik, őszintén szólva, tévednek mindenben, ami a hivatásukkal kapcsolatba hozható. A csekély számú lelet, amely sok évszázad alatt keletkezett, túl kevés fejlődést mutat, olyannyira, hogy a fazekasmunkákat ugyanolyan kevéssé lehet szelektíven datálni, mint a fémárukat.

Thacker ugyanezt a kudarcot éli meg Chesterben: „Végül is be kell vallani, hogy ennek a periódusnak a régészeti lelete minimális. Kevés leletünk tanúskodik arról, ami az V századtól a IX. századig Chesterben történt”. [1497]

Halinak be kell ismernie Yorkban: „Ott is hiányoznak a régészeti leletek arra vonatkozólag, hogy mi történt 400-tól a VIII. századig”, miközben római tárgyakat mindenütt találunk. „York archeológiája szokás szerint az egymást keresztező jegyek palimpszesztusa; a maradványok és beillesztett leletek problémákat okoznak, amelyek csökkentik a kép érthetőségét, és azonkívül megnehezítik a datálást”. [1498]

Ezek a vélemények 1986-ban egy ülésen hangzottak el, amelynek a témája „Egy nyugati város újjászületése Kr. u. 700 és 1050 között”. [1499] Akkoriban néhány régész szembe kívánt helyezkedni az írott forrásokra specializálódott történelemtudománnyal, átvették a „new archaeology”-t az Egyesült Államokból, és tudományáguknak a „történelmi vezető helyet” kívánták biztosítani.

Niemitz ehhez annyit fűzött hozzá, hogy ez az „új régészet” még nem számolhat követőkkel Németországban. Habár a régészek nyilván jobban elviselik a kritikát, mint egy „segédtudomány” képviselői - erről mindenesetre lesz még szó az írott forrásokkal foglalkozó fejezetben.

De vissza a leletszegénységhez. Hogy a régészeti leletek nyilvánvaló hiányán segítsenek, még katasztrófatheóriákat is felállítottak. Victor Clubé mindent elkövetett, hogy az 500 és 700 közötti időszakra kitaláljon valamit, amivel a település létezését évszázadokra el lehetne törölni. [1500] Mike Baillie paleontológus

megfűszerezte ezt a modellt egy fagyűrű lelettel Kr. u. 536-540-ből, amelyet ő nemcsak ír tölgykronológiákkal, hanem még katasztrófatudósításokkal is alábetonozott Írországtól Kínáig. [1501] Kár persze, hogy éppen I. Justinianus töretlen építkezési tevékenysége beszél a teljes kontinenst érintő katasztrófa ellen.

A helyzet ezzel szemben az, hogy mindig ugyanoda lyukadunk ki: a kitalált idő csak könyvekben létezik, a földben bizony nem hagyott nyomot. Az összes leletmennyiség a római idők vége és az egyértelműen felismerhető normann maradványok között már nem hat, hanem csak három évszázadra oszlik szét, az így keletkező duplázódással pedig már elfogadható mennyiséget ad.

A politikai hatalmasságok tankönyvekben megénekelt vad vadalkozásának amplitúdója is csökken. Olyan jelentős alakok szerepköre is új megvilágításba kerül, mint Nagy Alfrédé, aki elvben Nagy Károly sógora volt. Alfréd király 871 és 899 között „a süjtött országnak [...] a grófságok új felosztásával, templomok és kolostorok újrafelállításával és városépítéssel új életerőt adott. Nagy jelentőségű volt az angolszászok valláskultúrájára Alfréd törekvése arra vonatkozólag, hogy lefordíttasson jelentős történelmi és filozofikus műveket latinból angolszászra”. [1502] (Önmagában az angolszász mint nyelv ebben az időben meglehetősen délibábos fogalomnak tűnik. - A szerk.)

Ha a szakrális építkezés és a városépítés rendkívül nehezen bizonyítható, akkor még inkább csodálkoznunk kell azon, hogy a király, akinek majdnem minden évben védekeznie kellett a dákok ellen, arra talált időt, hogy fontos iratokat fordíttasson angolszászra (?), és ezzel a nép számára érthetővé tegye ezeket. Mindenesetre létrehozott egy óangol nyelvet, amelyből kortársai, legalábbis érdekes módon, nem kértek, hiszen a X. századi óangol Canterbury érsekétől, Dunstan-tól származik, aki 960-988-ig volt hivatalban, és nyelvészeti reformra törekedett. „Ettől kapta az újra megbénult lelki élet az új hajtóerőt.” [1503] Alfréd nyelvi befolyása rejtélyes módon csak a XI. században lesz kézzelfogható. Igaz, legalább kezdünk közelebb jutni azon kérdés megfűtéséhez, hogy miért akarta a „második” reneszánsz az elsőt lángra lobbantani.

Álom vikingek

A híradások szerint Európában léteznie kellett egy hatalomnak, amely évszázadokon keresztül mindent megostromolt, ami egyáltalán megtámadható volt. A vikingek 789-től rajzottak ki újabb és újabb rabló hadjáratokra, először a Brit-szigeteket, aztán az Északi-tenger partjait fenyegették, sárkányhajóikon az összes olyan folyót beutazták, amelyben a lapos gerincű hajók számára elegendő víz hömpölygött. Nagy Károly mindenestre a halála előtt gondoskodott egy első frank flottáról. Később a vad vikingek kifosztották az Atlanti-óceán partjait, mielőtt a Földközi-tengerre behatoltak, és még Kelet-Spanyolországot is feldúlták. Sárkányhajóik orrát 860-tól északnyugatra kormányozták, hogy Izlandon keresztül Grönlandig és Észak-Amerika partjaiig nyomuljanak előre. Svéd rokonaik éppen ilyentájt rajzanak ki a Keleti-tengerre, s orosz területen megalapítják a Varjag Birodalmat, a Volgán és a Dnyeperen keresztül kisiklanak a Fekete-tengerre, s 860-ban először ostromolják meg a bizánci fővárost. Összeütköznek a Kazár Birodalommal, majd elérik - miután hajóikat tevenyereggre cserélik - magát Bagdadot is.

Szép túrák, nemdebár? Igaz, a régészet megint közbeszól. Mint békés telepések 911 előtt telepedtek le Normandiában, ahol gyakorlatilag semmiféle nyomot nem hagytak maguk után. Meg később sem. Mintha ez a rendkívül harcias nép egy legújabbkori elitkommandó taktikájával harcolt volna. Minden egyes támadás után összegyűjtötték valamennyi kilőtt nyíl hegyét, az elesett harcosokat, mindent, amit lehetett bepakoltak csónakjaikba, s tisztára separten hagyták ott a csatateret. Hihető vajon mindez?

A tudósok néhány éve kezdtek nyugtalankodni. Látták, hogy valami nem stimmel. Mi történt Aachen (881), Trier (882) és Párizs (885) felégetésével, és mi a helyzet Köln háromszori ostromával a IX. században?

Trierben semmi sem áll össze. A várost pedig állítólag 882 nagycsütörtökjén szétrombolták. Ehhez képest a Porta Nigra és a falak nagy többsége gyakorlatilag ép maradt, éppen úgy, mint az antik Palastaula - ezt később a királyi grófok és az érsek használta -, vagy mint a római amfiteátrumok széles köre.

Ha egy templomot a pogányok kifosztanak és felgyújtanak, akkor nem csupán a károkat kellene felszámolni, hanem az építést is újra kell kezdeni. A rombolás és az állítólagos tűz ellenére a St. Maximin - a két nagy katakombabazilika egyike - fennmaradt, ez nem vitás. A második ugyanilyen bazilikánál, a St. Paulinnál sem kellett gyaníthatóan új épületet felhúzni, hiszen olyan értékes relikviák maradtak épen, mint egy szög Krisztus keresztjéből, vagy Péter botja. [1504]

Marad még egy következtetés: senki nem égetett itt fel semmit. Ez még biztosabbá válik azáltal, hogy a trieri városfalakon kívül eső templomokon szintén nem látni semmiféle, kifosztásra utaló nyomot. És hogy írják ezt Köln esetében? „A 881-es normann támadás Köln sem kímélte meg.” Meglehet, inkább a történelmet nem kímélte az, aki az iménti mondattal kívánta alakítani, hiszen „a régészeti leletek között nincs olyan, amely a leghaloványabb alapot adná ezen rombolások bizonyítására”. [1505]

Milyen rettenetesek voltak tehát a vikingek? Vad germán harcosok, selyemkesztyűben? Egy idő óta az angol szakirodalomban mindinkább hangsúlyozzák, hogy a keresztény krónikások - nehezen megmagyarázható okból - éppen a IX. században erős túlzásokba estek. Miközben a skandináv szkaldok ezekről az egész kontinenseket érintő rablóhadjáratokról még csak nem is hallottak, mintha semmi sem történt volna, amiről énekelniük kellene. Holott a fényes győzelmeknél semmi sem kínál jobb alapanyagot a kor költőinek.

Kár, hogy a keresztény krónikások sem ezt nem vették figyelembe, sem arra nem gondoltak, hogy évszázadokkal később egy új tudományág, a régészet nyomoz állításaikkal kapcsolatban.

A Kazár Birodalom - álom a hatalomról

Így jött létre a monda a Kelet egyik titokzatos hatalmasságáról, a Kazár Birodalomról is. Állítólag a VIII. és a IX. században virágzott: a Don, a Kaukázus és a Kaszpi-tenger között, a tranzitkereskedelemből élt, amely mindenféle irányban folyt; vezető rétege a VIII. században állítólag először felvette az iszlám, és rögtön azután a zsidó hitet. Egy arab forrás még arról is beszél, hogy

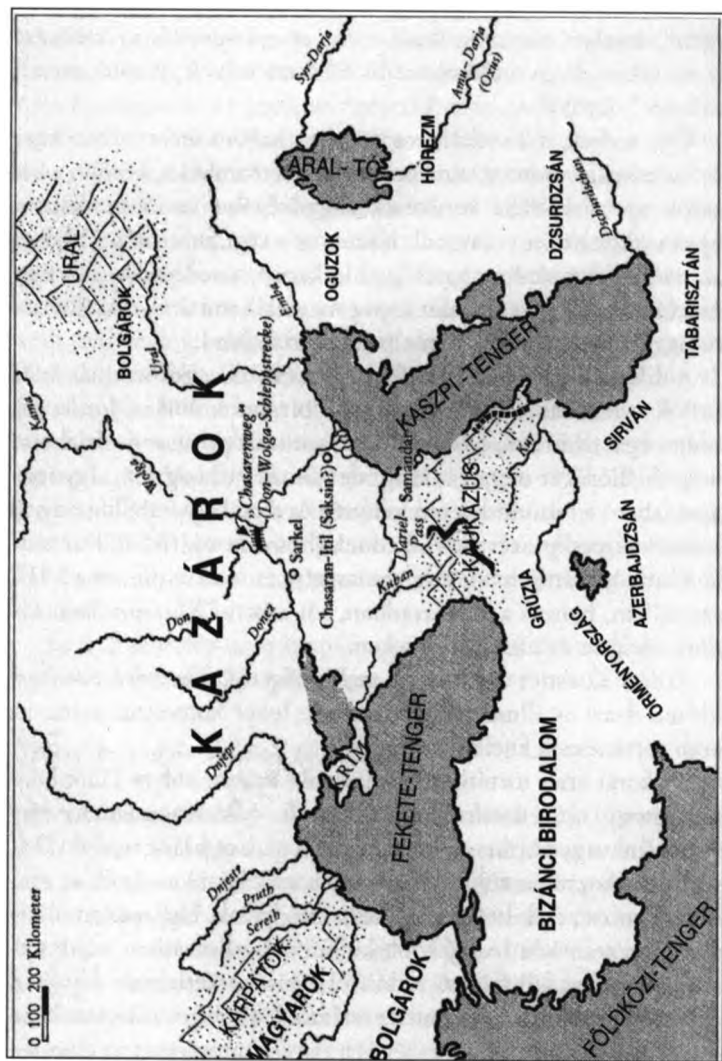
áttértek a kereszténységre. [1506] Ezen ismétlődő vallási váltásokról szóló tudósítások sajnos rendkívül ellentmondóak, hiszen egy olyan országot festenek meg, amelyben a tolerancia a modern kor liberalizmusát idézi, amely e kortól abszolút mértékben idegen berendezkedéssel képes volt fennmaradni az antik világ és a középkor időhatárán, egy keresztény nagybirodalom és az iszlám terjeszkedés közé ékelődve, az északi nomád népek fenyegetésének árnyékában.

Ráadásul a lét alapját képező, nyereséget termelő, a kelet és nyugat, észak és dél közötti közvetítő szerep bizonyítékai igen csak szerények. A „kazár” megjelölés egyszer ugyan feltűnik a VI. századi bizánci írásokban, utána azonban sűrű ködbe vész.

Amikor Arthur Koestler - akinek felütjük a „tizenharmadik törzsről” írott könyvét - a kazárok 740 körüli kultúrszínvonalát akarta leírni, vissza kellett nyúlnia az arab Ibn Fadlan úti elbeszéléseihez, aki 921-ben ezt az országot beutazta. [1507] Más források is, mint al-Masudié és al-Bakrié csak a X. századból tudósítanak nekünk. Ugyanez érvényes arra a levelezésre, amelyet Cordoba zsidó kalifája és József, a kazárok királya folytatott. „Papíron” 954-ben kellett írogatniuk egymásnak, a legkorábbi iratot azonban csak 1100-ból ismerjük. [1508]

Az alapjában véve nomádként élő nép fővárosairól, tehát a titkokkal körülvett Samandarról a Kaukázusban, Itilről a Volga torkolatánál és a megerősített Sarkéiról a Donnál csak kevés olyan „hír” van a földben, ami a régészeket kielégíthetné. Egyedül az állítólag 833 körül alapított Sarkéiról van egy ásatási leletünk, mielőtt a város egy duzzasztással nyert tározómedencében elsüllyedt volna. [1509] Ott építettek házakat égetett téglából, és bizánci márványoszlopokat használtak fel. A várost megostromolták, valószínűleg a varégek is, de ez is bizonyíthatatlan.

A kazárok maguk nem hagytak ránk tudósításokat saját országukról. A Kazár Birodalom utolsó száz évéről is csak utalásaink vannak arab krónikákból és földrajzi művekből. [1510] „De ezek, mint látni fogjuk, olyan kétértelműek, hogy majdnem minden név, minden dátum, és minden földrajzi utalás különféle interpretációkat enged meg. A történészek számára, akik tényekre éheznek, semmi sem marad, legfeljebb néhány megfehéredett

26. kép

A Kazár Birodalom viszonylag bizonytalan kiterjedésében három „fővárosával”, Samadarral, **Itillel** és Sarkellel.

csont, amelyet marcangolnak, mint éhező véredek az elveszett reményben, hogy valahol mégis találnak rajta egy apró, rejtett cafatkát”. [1511]

Úgy tudjuk, a birodalomra 965-ben halálos ütést mért a kije-
vi Szvjatoszlav herceg, amikor Sarkéit szétrombolta, később a ka-
zárok az északiráni korezmek függőségébe kerültek. Valami
ugyanakkor itt sem stimmel, hiszen ez a régi kultúrájuk 712-ben
az iszlám arabok fennhatósága alá került, ám kivételes, és épp
ezért érthetetlen kegyelmet kapva megtarthatta uralkodó dinasz-
tiáját, amely aztán 995-ben elbánt a kazárokkal.

A dilemma azonban feloldható. A kazárok valójában már az V
és VI. században feltűntek, ahogy a bizánci krónikás, Jordanesz
tudja. Igaz, tünékeny birodalmuk semmiképpen sem őrizhette
meg önállóságát négyszáz évig, de tán még százig sem. Így ma-
gyarázható a feltűnő leletszegénység és a csekély iratállomány. A
korezmek pedig azért kezdesznek, hogy az iszlám hódító hul-
lám, amely Iránig húzódott, semmiképpen sem a VII. és a VIII.
században, hanem a X. században, sőt a korai XI. században sö-
pört végig az érintett területeken.

Arthur Koestler egy hosszú, az *Encyclopaedia Britannica*-ból vett
idézzel azt is illusztrálta, mennyire lehet komolyan venni az
arab történészek kijelentéseit.

„A korai arab történészek mindenki mástól abban különböz-
nek, hogy műveiknek formája egyedi. Minden esemény egy
szemtanú vagy kortárs szavaival íródik, akik egy lánc utolsó elbe-
szélői, és köztük is több tudósító van, akik közül az egyik az ere-
deti jelentést, tudósítást továbbadja utódjának. Ugyanazon tudó-
sítást gyakran kettő vagy több különböző változatban adják vis-
sza, amelyeket különböző tudósítóláncok közvetítenek. Gyakran
egy eseményt vagy egy fontos részletet különböző változatokban
mesélnek el, különböző elbeszélések alapján, amelyeket az elbeszél-
őknek különféle közvetítőláncok adtak át. [...] Az elv mindig az,
hogy amit az írónak az ő tudósítója elmesél, azt nem szabad kri-
tikával illetni, azon egy szót sem szabad változtatni. Az író annyi-
ra szorosan tartja magát forrásainak betűihez, amennyire csak
tudja, az utolsó író gyakran pontosan azokat a szavakat adja vis-
sza, amelyeket az első elbeszélő használt. [...] így érthetők azok a

rendkívüli nehézségek, amelyekkel a történésznek meg kell birkóznia a gyűjtők és hamisítók dzsungelében, hiszen rendkívül nehéz megtalálni az igazi, az eredeti forrást, amely nem egyszer rendkívüli módon lepusztult. Gyakran lehetetlen, hogy az epizód, vagy a különböző viszonyok leírását egy meghatározott országban időben normálisan belőhessük. A datálás bizonytalansága egy egész évszázadra is vonatkozhat, olyan helyeken, ahol a szerző jelen időben tudósít, anélkül, hogy pontos utalás lenne arra, melyik forrásból idéz a messze múltból. [...] A legfontosabb arab tudósítók a kazárokról, akiket ebben a könyvben a leggyakrabban idéztünk: Ibn Fadlan, al-Istakhri, Ibn Haukal és al-Masudi. Közülük viszont csak keveset lehet »első forrásnak« nevezni, tehát nehéz azt hinni, hogy Ibn Fadlan a saját tapasztalát írja le. Például Ibn Haukal tudósítása, amely 977 körül íródott le, majdnem teljes egészében Istakhri beszámolóján nyugszik, amely 932-ből származik, igaz, az ő elbeszélése pedig a földrajzos el-Balkhi időközben megsemmisült munkáján alapul, amely 921 körül íródott”. [1512]

És ez a jelenség nem csupán a kazárokkal kapcsolatban, de az egész arab kultúrkörben érvényes.

Spanyolország – arabok és iszlám

Már utaltam arra, hogy az arab-izslám kultúra nagy bizonyítékai a kérdéses időszakban egyszerűen hiányoznak. Sem a milliós város, Bagdad, sem a félmilliós város, Córdoba nem hagyott ránk releváns nyomokat. Az ásatások ráadásul a Közel-Keleten sokkal nehezebbek, mint Andalúziában, vagy máshol az Ibériai-félszigeten.

Spanyolországban a régészet arra törekszik, hogy a régi kultúra bizonyítékait napfényre hozza és konzerválja. Ezért javasolható egy frissebbnek tűnő segédeszköz, az *Oxford Archaeological Guide* kézbe vétele. [1513] Ebben a Mór Birodalom az első pompás periódusával „képviselteti” magát, éspedig sok bizonyítékkal.

Fellapozzuk a 911 előtti komplett állományt, és ott a következő, állításainkat egyébként nem megdöntő tételt találjuk.

- Balaguer (az Ebrostól északra Lérida mellett): erődítmény, amelynek északi fala a négyszögű toronnyal együtt a késői IX. században „épülhetett”; [1514]
- Córdoba (Andalúzia): a délnyugati városfal „gyaníthatóan” a IX. századból; [1515]
- Córdoba: kis épületkomplexus a IX-X. századból; [1516]
- Córdoba: az Omayyaden mecset egy része; [15x7]
- Fontanarejo (Toledótól délre): korai berber település, kerámia a IX. századból; [1518]
- Guardamar (keleti part): 944-ben elkészült mecset, amelyből származhatnak részek a IX. századból; [1519]
- Huesca (a Pireneusok széle): arab erődítmények 875 körül datálva; [1520]
- Madrid (központ): erődítményalapok 870 körül; [1521]
- Mérida (Extremadura): erődítmény, építtetője valószínűleg II. Abd er-Rahman (822-852) [1522]
- Monté Marínét (keleti part): berber település, a kerámia a VII. századtól a korai IX. századra mutat; [1523]
- Olmos (Madrid és Toledo között): I. Mohamed alapítási legendája (852-86), ezt a kerámia alátámasztja. [1524]

A helyek kis száma meglepő. Az ember joggal várhatna több leletet abból a két évszázadból, amely 711 (a tenger átlépése Gibraltárnál) és 929 (a cordobai kalifátus alapítása) között telt el. Ebben az időben állítólag az arabok ellenállás híján majdnem egész Spanyolországot elfoglalták. Ebből az időből számos új, az arab-perzsa kultúrkörhöz igazodó maradványt remélnénk. Ám ismét csalódnunk kell.

Úgy tudjuk, a X. században háború tombol a keresztények és a muzulmánok között az egész országban. Egy olyan erődítményt, mint Toledo, többször meghódítanak, és többször elveszítenek a csatázó felek. III. Abd er-Rahman az első mértékadó ember, az ő kormányzási ideje alatt (912-961) szilárdul meg az Omayyaden uralkodói család regnálása. Ahogy a kalifa titulus kifejezi, egyesíti a világi és az egyházi hatalmat. Birodalmának határait kijebbi tolja, mint Andalúzia. Ha ő 939-ben a simancasi csatában súlyos csapást szenved, akkor az épp azt bizonyítja,

hogy mekkora territóriumon parancsolt. Simancas ugyanis Salamanca és Valladolid között fekszik a Dourónál, ami azt mutatja, hogy az arab csapatok a messzi északon is megvetették a lábukat. Az pedig az Omayyaden állam erejét igazolja, hogy a X. század közepén van hatalma csúcspontján [1525], hiszen León keresztény királya 959-ben a trónját csak az Omayyadok segítségével erősítheti meg. Al-Mansur személyében 980-ban még egy utolsó, nagystílű hódító lép fel: felégeti León, Barcelonát és Santiago de Compostelát, túljut még a Pireneusokon is. Előrenyomulásának csak 1002-ben bekövetkezett halála vet véget, azaz nem kell megerőszkolnia a történelmet ahhoz, hogy belássuk: miért állhattak még a X. század végén is mór erődítmények északon.

Már ha álltak.

Az uralkodó vélemény szerint Spanyolország keresztények általi visszahódítása - a hírneves rekonkvizta - már 722-ben, a covadongai győzelemmel révbe ért volna. [152.6] Ez a harcmező az északi part közelében fekszik Gijón és Santander között, és a spanyol keresztény ellenakcióknak csupán csúcspontjául szolgált, hiszen ők már azelőtt sikeresnek bizonyultak, hogy Martell Károly 732-ben megállította volna a szaracénokat Toursnál és Poitiersnél. Mégis, ugyanezen lexikon szerint még 400 évig tartott, míg legalább északot felszabadították: 1085-ben Toledót, 1118-ban Zaragozát.

Ellentmondás ellentmondás hátán!

Emlékeztetünk korábbi kétségeinkre. Ha csak kevés lelet van, akkor a kutató folyamatosan azon töri magát, hogy ezekkel „elfedje” az egész időszakot. Ilyenkor a tipológiai határok eltorzulhatnak: például a kerámiánál döntő évtizedeket torzítanak az idő síkjában. így relatíve könnyen magyarázható, miért lehet mégis felmutatni leleteket a fiktív időkből. A kérdés azonban továbbra is fennmarad: miért ily csodálatra méltóan kevés a lelet a határos évszázadok, tehát a VI. és a X. század között? Helyes besorolásnál a fiktív idők egyetlen tárgyat sem hagyhatnak maguk után, miközben az időhatároknál többnek kell felbukkannia. Am ennél a jobb elosztásnál is viszonylagosan szegényes marad a VI. és a X. század, ami egy nehéz, átmeneti időszaknál voltaképpen nem csodálható. Ne feledjük: Európában ekkoriban nem egy fékezhe-

tetlenül virágzó kultúra az úr, hanem megannyi hatalmasság próbálja uralmát konszolidálni.

Így hát meg kell állapítanunk: az Ibériai-félszigeten kétszáz éves arab kultúrát feltételezünk, ugyanakkor ez a kultúra nyugtalanítóan kevés leletet hagyott maga után. Eltekintve a nehezen azonosítható cordobai mecset részeitől, e kultúrának egyáltalán nincs releváns nyoma, amely például igazolhatna egy szemléletet. A leletek semmiképpen sem koncentrálnak Andalúziára, mint magországra, hanem eloszlanak egész Spanyolországban, ami nem csoda, hiszen az a X. században még mór volt. Ám a korai mórok látványos kultúrájából sem maradt ránk semmi. Még egyszer arra kell emlékeztetnünk, hogy Córdoba, mint fél- vagy egymillió város egyetlen IX. századi cserepet sem hagyott hátra, s nem sokkal áll jobban Bagdad sem, a millió város, amelyben állítólag Harun al-Rasid éjszakánként az utcákon osont végig. Córdoba leletanyag szempontjából olyan, mintha egy primitív náción lakta volna. Ugyanakkor a leírásokból egy civilizált metropolisz tárul elénk: kikövezett és megvilágított utcák, számtalan fürdőház, gazdag könyvtárak. Persze, a nagy szellemi teljesítményeket ismerjük a korai iszlámból - ám pusztán idézetek formájában, későbbi mesegyűjtők és enciklopédisták tollából, akik a XII. és XIII. században éltek. Márpedig mindezek alapján élnünk kell a gyanúperrel: egészen a X. század kezdetéig az arab világ is fiktív.

A nyugati gót építészet

Nem csak arab bizonyítékok vannak a sötét időkre, találunk érdekességeket a nyugati gót és az asztúriai építészet kapcsán is. Jól kimutatható ugyanis, hogy a sötét korszakra datált maradványainknak is más időkből kell származniuk. [152.7]

Míg a római építészet a legjobb kváderfalazatot szokta volt építeni - csodálatra méltó ebben a segoviai vízvezeték -, addig az utána nyomuló népek, mint például a nyugati gótok, csak faművességgel foglalkoztak. Minőségileg szegény terméskő falakat építettek, meglehetősen olykor kiegészítették római kváderekkel. [152.8] Az 578-ban alapított királyi város, Reccopolis mindeneset-

re csak terméskő maradványokat hagyott hátra. [152.9] Az európai román stílusból tudjuk, hogy a sarkokon kváderekkel kiegészített terméskő metódusát csak a XI. század végén váltotta fel a tiszta kváderépítkezés. [1530]

Ugyanakkor az elfogadott teória szerint a germánoknak kb. 640-től kezdve egy csomó templomot kellett volna építeniük tiszta kvádertechnikával, és az összeset dongaboltozattal.

Ezekhez tartozik:

- San Juan de Baños, Palencia tartomány, 652-ben vagy 661-ben avatták fel;
- Sta. Comba de Bande, Nyugat-Spanyolország, késői VII. század;
- San Pedro de la Nave, El Campillo Zamoránál, 711-ig;
- Sta. María de Quintanilla de las Viöas, Burgos tartomány, 711, nem készült el.

Ezen épületek majdnem teljesen egyedül képviselik az európai építőművészet egy egész századát: „Ebből az elő-karolingi időből néhány kis kőtemplom maradt ránk a nyugati gót birodalom ibériai részében. Ehhez jön még néhány templom Írországból és Angliában, amelyek datálása csak azért fogadható el általában, mert hiányzik egy ezt cáfoló, használható alternatíva. Egyébként nehezen volna belátható, hogy az időpont-megjelölés reális.” [1531]

E virágzó épületeket egyébként senki sem származtatná a VII. századból, hogyha a San Juan de Baños templomon nem lenne egy felirat, miszerint 652-ben vagy 661-ben Recceswinth nyugati gót király avatta fel. [1532] Bizony-bizony, e dilemma megfejtése legalábbis feladja a leckét.

Asztúria építőművészete

Létezik még egy spanyol építménycsoport az asztúr királyság területén, amely 718-910-ig épült. Itt látni egy terméskő falat a sarkokon megerősített kváderekkel. [1533] Ezt megkérdőjelezhető módon szívesen jelölik „nyugati gótnak”.

Idetartozik még:

- Sta. Cristina de Leöa,
- San Miguel de Liöo (Lillonak is nevezik) Oviedónál (palota-templom),
- Sta. Maria de Naranco Oviedónál, palotarész templombeépítéssel.

Ez a harmadik templom egyidejűleg „az egyetlen még megmaradt germán királyi csarnok”, és így az egyetlen „nyugati gót” [1534] emlék - ráadásul bizarr módon 135 évvel a nyugati gót királyi birodalom hanyatlása után építették. A felső szinten tufakő boltozattal, a gyámpillérek, párkányok és boltívek - mind remek technikai megoldások 842 táján.

Csakhogy az asztúriai birodalom letűntével, legalábbis úgy tűnik, a templomépítkezésnek is befellegzik. Mert a 910-es évtől az évezredfordulóig az Ibériai-félsziget - eltekintve egy mozarábikus* építménytől - architektónikusan meglehetősen szegényes. Ami bizony ismét csak fura következtetésekre ad okot. Elvégre a mindenütt felvirágzó román stílusú építészet terméskőből húzza fel a falat, a legegyszerűbb boltozatokkal, igen kicsi fesztávolsággal. Ez egyben azt is jelenti, hogy a XI. század elején a jóval korábban építőző nyugati gótok tudását meg sem közelítették - imígyen ránk hagytak egy elég rejtélyes összevisszaságot, amit táblázat formájában ekképp szemléltethetünk.

<i>Idő</i>	<i>Falépítmény</i>	<i>Kváder</i>	<i>Boltozat</i>
1-360:	római, kváder	igen	igen
360-600:	terméskő	nem	nem
600-711:	nyugati gót, kváder	igen	mindegyik ívet
711-780:	alig bizonyíthatóan	nem	nem
780-900:	asztúriai terméskő és sarokkváder	részben	842-től

*Mozarábikus: a mór uralom alatti keresztény spanyol.

<i>Idő</i>	<i>Falépítmény</i>	<i>Kváder</i>	<i>Boltozat</i>
900-980:	mozarábikus terméskő és sarokkváder	részben	részben
980-1080:	terméskő, sarokkváder	részben	növekvő számban
1080 után:	tulajdonképpen kváderépítkezés	igen	igen

A VII. századra tett nyugati gót templomok tehát afféle kötetest öltött anakronizmusok: germánosan letisztogatott falak, boltozatok - még a germánbarát szerzők [1535] is megállapítják: ez bizony „kőépítkezés művészeti hagyomány nélkül, előzmény nélkül”, amelyben a germán elem „a falak rétegződésében, és a helyiségek boltozatában” jelenik csak meg. [1536] Ahhoz, hogy ezt a paradoxont megmagyarázzuk, a kőépítkezés antik tradícióját, és a késő antik művészet továbbélését kell megidézniük [1537], habár nem rekonstruálható egyetlen kapcsolat sem a IV és a VII. század között.

Csak ha a kitalált évszázadokat kiszedjük, akkor kapunk egy elfogadható építészeti fejlődést az Ibériai-félszigeten:

<i>Idő</i>	<i>Falépítmény</i>	<i>Kváder</i>	<i>Boltozat</i>
1- 360:	római, kváder	igen	igen
360- 614:	terméskő	nem	nem
911-1080:	terméskő, sarokkváder	részben	részben
1080 után:	tulajdonképpen kváderépítkezés	igen	igen

E szemléletet ki kell egészítenünk azzal, hogy a nyugati gótok a legnagyobb vándorlókhoz tartoznak. A Fekete-tengertől elindulva 460-ban alapítják meg birodalmukat, amely Toledótól feléleli az Ibériai-félszigetet északnyugati része kivételével, de egy időben még egy déli, bizánci részt is. Ott maradnak az időugrásig (614–911), és aztán még néhány évig őrizgetik hatalmukat.

Ezzel az időkezddéssel megoldódik egy rejtély is, amely persze nem igazán volt rejtélynek tekinthető. Ez a boltívkonstrukció a Sta. Maria de Naranco-templomban, amelyben egyébként egy nagyon megkésett „nyugati gót” királyi csarnok van: „Milyen

zseniálisak a díszítőpárkányok és a boltívek rajta, de ezek szellemes játékok maradnak, mert a boltívek alul medalionokban végződnek, nem pedig az oszlopfőkre fekszenek fel. Úgy tűnik, mintha lebegnének. - Milyen messze vannak ettől a súlyos román sztélék*?" [1538]

Ezt először is jól megfigyelték, ám a hamis időszámítás miatt olyan alaposan értették félre, amennyire csak lehetséges. Magától értetődik, hogy a masszív boltívek először a súlyos sztélékre épülnek. Csupán a statikai áttörést követően válhatnak a súlyos sztélék sztenderddé, s csak eztán kezdhetnek játszani az építőanyaggal, s tehetik látszólagosan lebegővé a súlyos boltíveket. A „nyugati gót” templom a „lebegésével” már mutatja - és a nem antik meredekségével is [1539] - a magas román stílus tendenciáit.

Byblos - közbülső állomás

Megmagyarázhatatlan lyukakat nemcsak az izlandiaknál, a bizánciaknál, a frankoknál vagy a szaracénoknál fedezünk fel. Kelet felé is ürességek tátognak. Az első kikötőhely, amelyet a keleti kontaktus végett létesítettek, Byblos volt. Amilyen fontos volt történelmi szempontból e hely, olyan kevés nyomot hagytak itt is maguk után a sötét évszázadok. Gunnar Heinsohn az antikokkal kapcsolatos munkája során arra bukkant, hogy ennek a híres, Bejrúttól északra fekvő levantei városnak a romjaiban ugyan huszonegy ásatási réteget fedeztek fel, ám éppen a 637-1098 közötti időben nem mutat arra semmi jel, hogy Byblos dombján település állott volna. [1540] Ezek szerint a keresztes lovagok elhagyott szellemvárosokat támadtak meg? Korántsem. Heinsohn szerint a muzulmánok a bizánci Byblost nem szétrombolták, hanem oda csak egy - jelöljük így - „perzsa” garnizont helyeztek. Néhány generációval később ezt söpörték el a keresztesek, akik aztán latin püspököket küldtek oda.

*Sztéle/sztélék (gör.): oszlop, pillér.

Az örmény rejtély

Örményország is korán került a kétoldali, hatalmas arab támadási hullám frontvonalába. Nyugaton a francia Loire-ig (csaták Toursnál és Poitiersnél), keleten az Indus folyóig érték el az arab csapatok. A VII. században Örményország felőrlődött a bizánciak, a perzsák és az arabok között, s végül a kalifák kerültek ki győztesen az itteni háborúskodásból. Ezen arab fennhatóság alatt alapították 885-ben a bagratidák nemzeti királyságát, amely 1080-ig állt fenn.

Örményország aranykorszakában híresült el Movses Chorenatzi, a legjelentősebb honi történétíró. Kutatókollégámat, Gunnar Heinsohn megérintette az őt övező titok, amikor az Örmény Tudományos Akadémián előadást tartott. [1541] Merthogy még mindig vitatkoznak Chorenatzi tevékenységének idejéről. Maga Movses az V századba datálta magát, ami a műve alapján megfelelőnek tetszik - hiszen az antikok és a késő antikok legjobb ismerője. Azonkívül csak 440-ig írja le az eseményeket, amelyeket pedig nem élt át személyesen, azokhoz az V században, vagy azelőtt keletkezett forrásokból merít.

Országának későbbi történétírói viszont egy ideig mintha nem is tudnának róla. Habár Movses rangját sohasem vitatták, először csak 440 évvel a halála után idézi őt Johann Catholicos (850-931). Minden más történétíró csak ezután kezd Chorenatzra hivatkozni. Mivel elképzelhetetlennek tűnik, hogy műveit évszázadokig figyelmen kívül hagyták, a jelenben élő történészek csak úgy tudják feloldani e súlyos ellentmondást, hogy életidejét a VIII. századra teszik. Például lelnek utalásokat arra, hogy az ő örmény történelme 700-ból származik. [1542] Így a közvetlen kapcsolat az őt idéző utóvilággal tűrhetően bizonyítható - volna. Hanem felmerül a kérdés: vajon Chorenatzi maga miért datálta tudatosan hamisan a saját életét, s mivégre fejezte be 300 évvel saját kora előtt a história megírását, s találta lényegtelennek az inkriminált három évszázadot?

Ma még mind a két oldálnak vannak képviselői. Heinsohn meg tudta magyarázni az esetet - az 1991 óta képviselt tézisem tudatában. A mai armeniológusok a „Krisztus utáni” kronológi-

ánkkal számolnak, és erre az időtengelyre helyezik Chorenatzi kollégáit. Chorenatzi maga egy Sándor utáni időmeghatározást használt, azt tudta, hogy kb. 750 évvel a görög hadvezér után élt. Amikor ezt a korszakot összekötötték a keresztény időszámítással, akkor már magában foglalta a kitalált évszázadokat is. Így Chorenatzit kényszerűen választották el saját korától több évszázaddal, így ugyanis első követője a „dark ages”-ben születhetett. Ám ha levonjuk a fiktív időt, akkor Johann Catholicos születési dátuma már nem 850-re, hanem a valóságban Kr. u. 553-ra esik.

Mindebből látható, hogy a három kitalált évszázaddal kapcsolatos felvetések mindenütt problémákat hoznak felszínre, amelyeket terhesként és kellemetlenként egyszerűen félresöpörtek. Mivel az örmények problémáját és kapcsolódó érvrendszerét a teória felállításánál még egyáltalán nem ismertem, megpróbáltam egy átfogó magyarázatot találni esetükre is.

Arra jöttem rá, hogy Örményország történelme még nagyobb időcsalást hordoz. Ez az ország, amely már a Római Birodalom előtt megtalálta a keresztény államegyházat, az V század végére kupolákat épített, például a tekori bazilika fölé is. Akkor képezték ki a keresztkupolájú templom típusát, amelynek egyik szép emléke az Etschmiadsin katedrális, „az egyik legrégebbi a keresztény világban”. Kezdetben ezt még csak fakupolával fedték le. [1543] Nagyjából Kr. u. 550-től indul egy nagyszabású, százötven évig tartó egyházi építkezési roham, amelynek keretében egyre-másra nőnek ki a földből a keresztkupolás templomok.

Ezt a templomtípust vette át Konstantinápoly - igaz, az eddigi felfogás szerint csak sokkal később: „Bizáncban a keresztkupola típus később fejlődött ki (a IX-X. századdal kezdődően), és minden okunk megvan feltételezni, hogy ez a keresztkupola-típus Bizáncban egyenesen Örményországból származik.” [1544] Ez megint csak súlyos kérdéseket vet fel: a bizánciak az örmények szomszédjaként miért csak a X. században lesnek el egy olyan templomépítési mechanizmust, amelyet a határ másik oldalán négyszáz évvel korábban feltaláltak, de már kétszáz éve abba is hagyták alkalmazását?

Figyelembe kell venni, hogy az itt tátongó űr nagysága nem teljesen azonos az egyébként teljesen jól kivethető intervallummal

614 és 911 között. Ez azt jelentheti, hogy a Sándor-kor, a Szeleukida-kor*, az arab hedzsra számítás**, a bizánci világ-időszámítás és a keresztény időszámítás között egy speciális eltolódás fedezhető fel, ami hozzávetőlegesen hetven évre rúg. Jóllehet itt azt illik megjegyezni, hogy az örmény templomok építési dátumait elég gyakran vitatják, amit a *Brockhaus Enciklopédia* a maga szűk áttekintésében ki is emel. [1545]

Zűrzsavar Indiában

Az indiai történelemírásban nem igazán lehet találni egy „precíz”, megdönthető 297 éves űrt. A probléma ennél ugyanis sokkal nagyobb: döbbenetes, micsoda ellentmondás feszül az egyes kronológiák között. [1546] Már azzal átláthatatlan dzsungelbe tévedünk, ha megkérdézzük az indológusokat arról: mikor is adta fel a testét Buddha. Egyedül Tibetben 17 dátumot vágnak rá erre, még a Kr. e. III. évezredbe is belesodor némelyik. Néhány házzal odébb, a japán buddhológusok viszont kötik az ebet a kárhoz: a nevezetes esemény a Kr. e. 544. esztendőben történt, amelyet a déli buddhizmus ceyloni számításaiból vezettek le, s mi tagadás, a buddhista világ nagy részén hosszú ideig ezzel nem is vitatkoztak.

Vagyis igen ingatag alapon nyugszik az indiai történelem. Asoka Maurja császár alapította az első indiai nagybirodalmat, amely az indiai déli csücsök kivételével majdnem egybeesik a mai Pakisztán, India és Banglades területével, ő átvette a buddhista hitet és misszionáriusokkal terjesztette, előkészítve ezzel a buddhizmus világvallássá válását. Asoka koronázásának dátuma, bár nem annyira ingadozik, mint a Buddhával kapcsolatos dátumok, de csak „egy kis bizonyossággal” helyezik Kr. e. 268-ra.

**Seleukos*: több szíriai király neve. I. Seleukos Niketos (Kr. e. 357) uralkodására utalva Kr. e. 312-ben kezdődik a Szeleukidák korszaka. Utódai Kr. e. 64-ig uralkodtak.

** *Hedzsra vagy hidzsra* (arab): am. kivándorlás, különösen Mohamed próféta kivándorlása Mekkából Medinába. Omar kalifa kapcsolta az eseményhez a muzulmán időszámítást a hedzsra utáni 17. évben.

Régi tudósítások szerint Buddha nirvánája és Asoka koronázása között 218 év van. Sajnos itt két bizonytalan dátum van összekötve egy nyújtható kötéllel, míg más indiai tudósítások csak 100 évet hagynak a két esemény között. Így nem lehet csodálkozni, hogy maguk a legalábbis komolyan vett datálások Buddha nirvánájával kapcsolatban 250 évet ölelnek fel: Kr. e. 544, 486, 480, 453, 368, 348, 328 vagy 290 [1547]; a japán kutatók eközben a Kr. e. 386 és 365 közötti éveket vallatják.

Magyarán, Indiában is elég szép kalamajkát találunk, ami arrafelé is azért jön létre, mert különböző időszámításokat próbálnak reménytelenül összhangba hozni. Azonkívül az is világos, hogy az ország kultúrája aligha tekinthető klasszikusan ősinek, elvégre már Kr. e. 500-ig is teljes káosz uralkodik.

Az indonéz megerősítés

Egy kicsit keletebbre kell csak haladjunk, hogy legalább valami megvilágosodjék a dzsungelben. Claus Dieter Rade Jáván csodálatos módon ugyanarra a problémára bukkant, amely minket 12 000 km-rel nyugatra foglalkoztatott. [1548] A bájos sziget a történetek számára kettéosztott ország. Kelet-Jáván a követhető történelem csak Kr. u. 927-ben kezdődik, Nyugat- és Közép-Jáván ugyanakkor egészen másképp alakult minden: itt már 640-től lehet nyomon követni a történelmet, de minő döbbenet: csak Kr. u. 927-ig. Ekkor az összes helyi krónika elhallgat 295 évre, hogy csak 1222-től, folyamatosan, és Kelet-Jávával lépést tartva, egészen a jelenig szője a szálat.

Miképpen magyarázható ez a különös jelenség, ez az összevisszaság? Rade szerint a dátumokat tartalmazó kőfeliratokat származásuk szerint két különböző időbe sorolhatjuk be: keleten az indiai Shaka-érába, amely valószínűleg Kr. u. 78-ban kezdődik, Nyugat- és Közép-Jáván ezzel szemben II. Chandra Guptas kormányzásának megkezdődésével, amely Kr. u. 375-ben kezdődik - ez egyébként 297 év különbség. A szinkronizáció szerint bizonyos idők ezeken a területeken szétváltak vagy összeértek.

Rade értelemszerűen szinkronizálni tudja Kelet-, Közép- és Nyugat-Jáva históriáját: ahol is csak Kr. u. 927 után válik ki a tör-

ténelem a történelemtelen sötétségből. Ezzel ő a hasztalan keresgélő régészetnek is segít, sőt, afféle „mellékeffektusként” megvilágítja Indonézia leghíresebb építményének, a Borobodumak a rejtélyét is. Ezt a világhírű buddhista templomot csak a XIX. században ásták ki a földből, és akkor azt gondolták, hogy a Kr. u. IX. században épült. Sokáig nem tudták megérteni, miért nem rombolták szét ezt az építményt a polgárháborúkban, a kínai vagy az iszlám invázióknál. Csak akkor lesz világos a rejtély, ha abból indulunk ki, hogy építése után, a XIII. században kellett először megvédeni a benyomuló muzulmánoktól, és csak ezt követően kellett létezését titkossá tenni.

Kína - és egy összefoglalás

Kíváncsiak lehetünk arra, hogy eme kronológiatisztítás ürügyén miféle leletek és miféle felfedezések várhatóak még. Pluszban megoldatlan a Kínát érintő kérdéskomplexum. Ez a „középország” a mi régi világunk keleti leágazását képezi, amely „tulajdonképpen” egyesít is. Kínában éppen a kitalált időszakban (614–911) és majdnem ugyanebben az időszakban - 618-tól 907-ig - a Tang-dinasztia uralkodik, mely időszak az ország történelmének egyik legfényesebb korszaka. Létezése megkérdőjelezhetetlen, írásos és régészeti emlékekkel egyaránt alátámasztható - de vajon ellentmond-e az általunk hangoztatottnak? [1549]

A középső birodalom - szinte a neve is mutatja - hosszú időn keresztül alig tartott kapcsolatot a külfölddel, és amikor, relatíve későn, kinyitotta kapuit a Távol-Kelet felé, akkor is csak egy szűk rést hagyott. Erről az oldalról szinte semmi nem jutott el oda, kivéve néhány bizánci érmét a késő antik korból, amelyek valahogyan megtalálták az utat kelet felé; valamint egy krónikabejegyzést, hogy 751-ben egy döntő ütközet volt kelet és nyugat között. E katonai találkozás eléggé a ködbe vész: az ütközet Talasnál zajlott, Alma-Ata közelében, belekeverték a kínai segédnépeket, egy koreai tábornokot és az arab segédnépeket is. A színhely az egyik hatalmi központtól 2000, a másiktól 4000 kilométerre fekszik, amiből nehéz bármit is kikövetkeztetni, különösen úgy, hogy csak az egyik oldal tudósítását ismerjük, a kínai évkönyvekben leírta-

kat egyelőre nem ellenőrizhetjük, azaz jobb híján csak marad a hit: talán így volt.

Csak a késői középkorban lesznek a hidak nyugat és kelet között erősebbek, de még a franciskánus misszió is olyan vállalkozásnak bizonyult, amelynek nyomai mindkét oldalon eltűntek, vagy eltörölték őket. Giovanni de Monte-Corvino 1291-ben hajózott Kínába, és 1307-ben Peking püspökének nevezték ki. 1328-as halála után Kínában eltűnt az összes, a római kereszténységet bizonyító nyom, mint ahogy Rómában sem tudtak semmit erről az V Kelemen pápa idején tevékeny püspökről, olyannyira, hogy a XVI. században Kínában megjelenő jezsuita misszionáriusok úgy gondolták, ők az elsők, akik a szent hit terjesztésére ide érkeztek. [1550]

A kínaiak ráadásul még véletlenül sem voltak olyan nagy kronológusok, ahogy azt oly nagy előszeretettel állítják róluk: a naptárunkkal éppenséggel nem foglalkoztak kínos pontossággal. Kétszer kellett külföldi szakembereknek - a mongol uralom alatt 1280-ban és a jezsuita misszió idején 1600 körül - belenyúlniuk, hogy az összevissza kalendáriumot pontosítsák. így erősen feltételezhető, hogy az a naptár, amely ma előttünk hever, alapos felülvizsgálásra szorul. Már csak azért is, mert egy olyan alapos könyvben, mint amilyen Jacques Gomet-é, néhány újítás kétszer szerepel a nagy időszakaszokban:

31 és 554	vízierő bevetése fűjtatónak a kohókban,
349, 751 és 1221	tanulmányok a gnómónról, azaz az árnyékvetőről,
723 és 1088	hidraulikus óra gátlószerkezettel,
783 és 1168	lapátkerék-meghajtású hadihajók,
970 és 1313	a longitudinális és a rotációs mozgás felcserélése, először megépítik, aztán leírják. [1551]

Talán a korrektorok még egyszer nekifeszülnek a munkának... Addig azonban kiderülhet, hogy bizonyos dinasztiák egyidejűleg álltak fenn, bár egymás után kormányoztak. Valószínűtlen, hogy a Tang-idő ugyanúgy eltűnhet, mint a Karoling-idő, a gazdag archeológiai leletekkel kapcsolatban mindazonáltal születtek javal-

latok, amelyeket nem lehet egyszerűen elhallgatni, mint ahogyan ezt Topper tette. [1552] A híres Tang-figurák egy széles archeológiai komplexushoz kapcsolódnak, ezt sírfeliratok erősítik meg [1553] - amelyek szintén nem hagyhatók figyelmen kívül.

Izlandtól Kínáig, az északi Atlantikumtól a trópusi Csendes-óceánig, Jáváig tett sétánk összefoglalásaként megállapíthatjuk: a kora középkorban mindenütt felbukkannak megoldatlan rejtélyek, régészeti ellentmondások, kronológiai zűrzavarok. Ezekre a különös jelenségekre a 300 kitalált évről alkotott tézis kínál frapáns megoldást, ami duplán értékes, mert ezen problémák közül néhány csak e tézissel világosodik meg.

Türelmes vizsgálat után levonható a konzekvencia: a kérdéses időszakban egy üres zóna vonult a régi világon keresztül, amelyet sokáig nem vettek észre, s még kevésbé magyarázták meg.

Egy biztos: még égetőbbek azok a kérdések, hogy kicsoda, hol, mit, mikor, miként és miért követte el.

A korszakkitalálás előjelei

Az hovatovább körvonalazódni látszik, hogy Európa „adta a ritmust”. Errefelé ugyanis a keleti és a nyugati keresztények a zsidókhoz hasonlóan - noha eltérő módokkal - megkísérelték a teremtéstől induló, folyamatos világtörténelem felvázolását; itt volt a legnagyobb szükség Isten és a világ lehető legszorosabb összekapcsolására. Az arab világ ugyan a hedzsrára hivatkozott, de évszázadokon át nem gondolt arra, hogy a Mohamed előtti teljes korszakot egy szoros, időhöz kötött rendszerbe helyezze. Még ma sem létezik a „hedzsra előtti” időpont-megjelölés. Más népek egyébként is jóval kevésbé figyeltek dátumrendszerükre, amelynek gyengeségei csak akkor váltak nyilvánvalóvá, amikor az európaiak erre ráhúzták a keresztény időszámítást.

Bárki akar is változtatni a korszakolás megszokott módján - akár jó, akár rossz szándékkal természetesen mindezt „zárt ajtók” mögött, a nagyközönség kizárásával teszi, ellenkező esetben kitudódna a manipuláció, s az egész egy fabatkát sem érne, vagy ha úgy tetszik: minden maradna a régiben. Ha valaki például egyszeriben azt állítaná, hogy ma már nem Kr. u. 2002-ben élünk, hanem Kr. u. 1705-ben, legalábbis le kellene izzadnia magáról a gatyát, hogy a környező világot meggyőzze az új számításról (ha egyáltalán meg tudja...). Hacsak nem változtatja meg egyidejűleg a vonatkoztatási alapot is. Aki például szuverén módon kijelenti, hogy ő már nem a Diocletianus-korszak 419. évében él, hanem Kr. u. 999-ben, az jóval kevesebb ellenállásba ütközik, mintha 297 évvel forgatta volna előre az idő kerekét az egyik korszakból a másikba való átmenet során.

Ezért azt az egyszerű kérdést tesszük fel, hogy mikor is vezettek be valójában Európa lényeges naptárait. A legtermészetesebb módon tudni kellene arról, hogy mikor állapítottak meg és vezettek be olyan egzakt dolgokat, mint egy új naptári rendszer, azt miképpen egyeztették más naptárakkal, és mikortól használták. A három mérvadó európai időszámítás esetében azonban nem adható világos válasz az itt megfogalmazott kérdésekre. [1554]

A toronyóra mára egyenesen a szimbóluma annak a majdnem

irracionális európai szükségletnek, amely a lehető legtöbb racionalításra vágyik. Ami csak mérhető, azt meg is kell mérni; ehhez egyre finomabb mércéket kalibrálnak, egyre precízebb eszközöket terveznek. Rögeszméről van szó, amikor például a sífutás 50 kilométeres versenyét századmásodpercre mérik, jóllehet a verseny körülményei az órák során jelentősen megváltoznak: más havon fut a viadal elején, netán közepén induló résztvevő, s más az, aki az utolsók között rajtol; különösen, ha közben elkezd esni a hó, vagy feltámad a szél. Ha nem lenne ez a mániánk, nevetnénk azon is, hogy az átlagember olyan karórát hord, amely egy központi rádióadóból irányítva másodperc-pontossággal (ha nem még precízebb alapon) működik.

Időszámítás „Krisztus születése után”

Már beszéltünk arról, hogy újabban az időszámítás ma is alkalmazott verziójának szülőatyjaként Furius Philocalust tartják számon, aki 354-ben vezette be azt először. Ezt követően 525-ben Dionysius Exiguus vonatkoztatta húsvéti tábláit Krisztus születésére. Egyik komputista sem teremtett azonban ezzel iskolát. Az angol bencés és komputista Beda Venerabilisre (672 k. – 735. V 26.) maradt, hogy ezt a keltezési módot az *"Angol nép egyháztörténete"* című művében mintegy tucatszor használja - nagyjából így terjedt el azóta a keresztény időszámítás. Elvégre Bedához igazodtak a Karoling-krónikások és -jegyzők úgy, hogy a VIII. és IX. századi oklevelekben gyakorta bukkanunk „Kr. u.”-i dátumokra. AX. század elején átmenetileg alábbhagyott ez a lendület, hogy majd az ezredfordulóra és főként utána egész Európában elterjedjék az új naptár. Ennyit ér az uralkodó tudás.

Beda mindenesetre nagy jót cselekedett, tán túlzottan nagyot is, mert máris pont úgy beszél, mint ahogy mi is tesszük: Krisztus születése *előtti* eseményekről szól, így Caesar britanniai part-raszállását az „Úr emberré válása előtti 60. évre” teszi. [1555] Az isteni születés időpontját tehát nem úgy tekintette, mint az üdv-történeti kor elementáris kiindulópontját, hanem csak mint a le-pergő időn belüli „sarokkövet”, amelyhez viszonyítva előre- és

visszafelé lehet számolni. Ez a „visszaszámlálás” csak 1070 körül bukkan fel először Marianus Scottus krónikájában, [1556] amiért is Bedát mint korát megelőző személyt dicsérik.

Ebből arra következtethetnénk, hogy Beda Venerabilisben egy korát megelőző alakot lássunk. Ezt az elsőre elhamarkodottnak tűnő következtetést néhány további észrevétel is alátámaszthatja.

A tisztítótűzről

Tisztítótűz és pokol - a képzelet által gazdagon kiszínezett két világ, melyekről szívesen lemondanánk. [1557] Léteztek keresztény korok, amelyek egészen jól megvoltak a senyvedés említett helyszínei nélkül. Teológusok és középkorkutatók ismerik e fogalmak fejlődését, mily értelemmel és értelmetlenségekkel terheltek, és miként dolgozták be őket a katolikus kánonba. Hans-Ulrich Niemitz korán felhívta a figyelmet Le Goffra, valamint arra a körülményre, hogy a tisztítótűzhöz kapcsolt elmélet gyanúsán hosszú ideig letargiában szenvedett: „Nagy Gergely [604] és a XII. század közt eltelt öt évszázadban a purgatóriummal kapcsolatos szempontok alig fejlődtek tovább. [...] Az említett öt évszázad hosszú periódus, mely alatt a túlvilágról való gondolkodás szemmel láthatóan stagnál.” [1558]

A tisztítótűz, melynek létezését a II. lyoni zsinat fogalmazta meg 1274-ben és a tridenti zsinat dogmatizálta 1563-ban, négy sokkal régebbi atyával büszkélkedhet: Alexandriai Kelemen (215) és Origenész (254), az „igazi atya”, Ágoston (430) és Nagy Gergely (f604). [1559] Ezek az atyák azonban *ignispurgatorius-ról*, megtisztító tűzről beszéltek, nem pedig egy reális, lokalizálható helyről, amely - akár a menny vagy a pokol - a túlvilágon vár az emberre. A hely nélkül lobogó tűz csak akkor alakult át a tisztítótűzzé mint valós intézménnyé - *purgatóriumma* „midőn 1150 és 1250 között a nyugati kereszténység hitében megszilárdult a tisztítótűz valósága”. [1560] A németben (és a magyarban) mindkét fogalmat azonosan fordítjuk, különbségeik elmosódnak.

Le Goff nézőpontja kialakításánál két körülményt hagyott figyelmen kívül. Egyfelől már Nagy Gergely szeme előtt is egy

konkrét hely lebegett, nevezetesen a római thermák, amelyek a maguk hideg-meleg vizes váltakozásával bizonyára megfelelőknek tűntek. [1561] Ebből és sok más, még helytállóbb okból kellett ezt az írást - a *dialogi*-t - Gergelytől elvitatni, és egy Pseudo-Gregoriusnak tulajdonítani, aki F. Clark véleménye szerint 680-ban, [1562] saját véleményem szerint csak a XII. században írt.

Le Goff ráadásul figyelmen kívül hagyta Beda vonatkozó elgondolásait, melyeket Carozzi viszont egyáltalán nem szándékozott nélkülözni: „Meglehet egyesek szerint ez a fogalom (a »purgatórium« (szó szerint »megtisztulás«) mint a lelkek helye az élet és az örökkévalóság között) csak a XII. században tűnt fel, csakhogy Beda Venerabilis (†735) már a VIII. század első harmadában felállította a reá vonatkozó elméletet.” [1563] Kérdés: Beda valóban ekkoriban alkotott?

Beda, az anakronisztikus

Egészen más területről származik Beda észrevétele a habarcs keverési arányaira vonatkozóan. Mivel „az angolok csak az utóbbi időben építették nagy templomaikat kőből, azt is tudni akarta, hogy miként készítették valójában a régiek a habarcsot”. [1564] Végül aztán az ifjabb Pliniusnál bukkant rá, minket azonban az a körülmény érdekel, hogy az angolok csak az „utóbbi időben” építenek „nagy” kőtemplomokat. Építészettörténeti szempontból ez az időpont semmiképpen sem eshet 1050 előttre.

Beda 703-ban egyéni visszaszámítást alkalmazott Krisztus születésére és a teremtésre vonatkozóan, ami teljes mértékben ellentétben állt a kortárs - Ter(emtés). u. 5200. - számítással, ő ugyanis a Tér. u. 3952. március 18-a mellett döntött. [1565] Az öt követő komputisták ekképp ugyan átvették volna tőle a keresztény időszámítást, azonban Krisztus beledatálása nélkül. Mivel „szentnek és (1899 óta) egyháztanítónak” sorolják be Bedát - ez a *Brockhaus* szerint igazán kései hivatás -, „Krónikája” referenciájával kívánunk szolgálni, bármikor is íródott az. Már csak azért is, mert még Szent Jeromosnál is pontosabb szünkronopszissal szolgál:

„A 3952. »világév«. Augustus császár uralkodásának 42. évében, Kleopátra és Antonius halála utáni 27. évben, amikor Egyiptomot is provinciává tették, a 193. olimpia 3. évében, *ab Urbe condita* a 752. évben, vagyis abban az évben, amelyben Jézus Krisztus, az Isten Fia, mivel a császár Isten utasítása szerint a földkerekségen élő valamennyi nép zavargásait egészen szilárd és őszinte békében megszilárdította, a 6. világkorszakot (*sextam mundi aetatem*) eljövételével megszentelte.” [1566]

Egyháztörténetében feltűnő, hogy nem mindig alkalmazza a klasszikus római naptári megjelöléseket, melyet nálunk még a második millennium idején is használtak. Aki egyszer megtanulta ezt a komplikált módszert, hogy a hónapon belül visszafelé számol, és eközben kalendákhoz, nonákhoz és idusokhoz igazodik - amelyeket persze nem azonosan jelölnek meg az egyes hónapokban az már többé nem fogja a rómaiakat a józan ráció képviselőinek tekinteni. Beda ezért is használja a sokkal egyszerűbb számolást, ahogy ma ismerjük, amikor például a hónap harmadik napjáról beszél. [1567]

A „*nullam*” szót szintén ugyanúgy alkalmazza, mint ahogy mi a nullánkat használjuk: nem csak mint a helyi érték jelzőjét, hanem valódi számként, sajátosan rá jellemző számolási szabályokkal. Robert R. Newton már 1972-ben észrevette ezt, amire a középkort kutató tudósok Amo Borst személyében csak 1998-ban reagáltak [1568], kiemelve, hogy ez egyáltalán nem az indiai, majd pedig az arab nullát jelenti, amely - mint tudjuk - 1100 körül vagy a XII. század elején jutott el Európába, hanem késő antik használatot tükröz.

Ám éppen Borst keveredik ellentmondásba Beda egy jóval későbbi feltételezésével. A nagy középkortudós csodálkozik: anno 1040-ben a Hold *átlagos* körpályáját ugyan néhány másodperc pontossággal meg tudták határozni, Sánta Hermann azonban nem vette észre, hogy ez csak közelítő, nem pedig konstans érték. „Mert a latin Nyugat még mindig nem rendelkezett olyan eszközzel, hogy a Hold körpályán megtett mozgását pontosan megmérjék és ingadozásait meghatározzák.” [1569] így igen érdekes, hogy Beda viszont már 300 évvel korábban tudott arról, hogy a Hold pályáját szabálytalanul futja végig, és ezért a

29 nap, 12 óra és 44 perc csak átlagban számít egy körbefutás idejének.

Olaf Pedersen - minthogy Beda az állítólag a korai VIII. századból származó műveiben kivétel nélkül progresszív - ezzel kapcsolatban arra a véleményre jut, hogy „egyetlen összehasonlítható értékű tudományos mű sem jelent meg a latinul alkotó világban a XIII. század kezdete előtt”. [1570] Ráadásul még Borst is megállapítja, hogy a „Karoling-lendület lanyhulni” kezdett. [1571] Mert Viennei Adó után, aki 850 és 860 között Bedát veszi támpontul, veszélyesen széttöredezik a Bedáról való tudás. Így 865 körül „programjának hagiográfiai* része is inkább megszakad, mint lezárul. Hasonló fáradtság hódított teret a komputisztikában és a krónikáírásban is.” [1572]

Igen csekélyé vált annak esélye, hogy Beda a korai középkorban maradhasson. Jelentős írásai inkább a XII. századba tartozhatnak, úgyhogy ideje lenne bevezetni a Pseudo-Beda fogalmat. Már is hiábavaló azonban ez a megjelölés, hisz ismerünk olyan írásokat, melyek a neve alatt keringtek, és pl. Borst az 1100 előtti időre helyezi őket. [1573] Mindent összevetve Beda nem lehetett a keresztény időszámítás népszerűsítője.

Még aki tűzbe tenné a kezét Bedáért és az általa adott időpont-megjelölésekért, annak is el kell ismernie, hogy ezzel nem nyertünk volna sokat, mert a „Kr. u.”-szerű dátumok használata erősen visszaesik a Karoling-kor után, mint ahogy maga az egész Karoling-reneszánsz is. Teljességgel nyitott kérdés, hogy miért csak 1000 után kerekedett felül végleg ennek a módszernek a használata.

Teremtéskorszakok

Más, korabeli időszámítási rendszereknél is hasonló kísérőjelenségekbe ütközünk. Ugyanígy változtatta meg korszakszámítását Európa második, még hatalmasabb császári háza, éppen a „sötét évszázadokban”. Miután fővárosukat áthelyezték a Tiberistől a

**Hagiográfia (gör.): a szentek életének leírása*

Boszporuszhoz, várható volt, hogy előbb vagy utóbb valakinek a fejében megszületik a gondolat: ne Róma Kr. e. 753-as alapításához képest számolják az éveket. Ez az amúgy sem ősrégi eljárás Varro találmanya volt, aki Augustus könyvtárosaként csak Caesar naptárreformja után vezette ezt be. Róma alapításán és az arra való hivatkozáson Bizánc úgy tudott a leginkább túllépni, hogy a lehető legmesszebb visszament az időben - mindjárt egészen a világ teremtéséig.

Bizánci alternatívák

Eljárásuk során számunkra ismerős jelenségek tűntek fel. Az alexandriai világkorszak-számítást Panodórosz majd Anianosz már Kr. u. 412 előtt kitalálta. A Bibliából vezették le ama meggyőződésüket, hogy a világ teremtése kereken 5900 évre nyúlik vissza, s új indulási dátumként - saját mércénkre átszámítva - a Kr. e. 5493. március 25-ét választották. Panodórosz kortársait ez nem foglalkoztatta tovább, az alexandriai világkorszakolást csak a VII. századtól használják intenzívebben a bizánci történétírók. Ennek az Altmeister Ginzeltől származó információnak megvannak a maga gyengeségei, [1574] hisz nem ismerünk egy bizánci történétíró sem a VII. és VIII. századból. Úgy tűnik, 610 körül szerényné váltak a császárok: lemondanak udvari történétírójukról és ezzel hírnevükről, jóllehet Justinianus császár (527-565) Prokopiosszal meggyőző példát szolgáltatott. Átfogó történétírásokra sem volt már szükség, úgyhogy az ilyen irányú tradíció egy vagy két gyenge kivételtől eltekintve csak a X. században éled fel ismét. A bizánci trónon megjelenő eme különös alázat a fantomkorszak feltételezésével válik igazán érthetővé: az üres korszakokat csak visszamenőleg töltötték meg eseményekkel.

A büszke Bizánc nem elégedett meg egyetlen időszámítási módszerrel, hanem szert tett egy speciális bizánci korszakra is. Igaz, ennek két verziója ismert. A *protobizánci világkorszak* a Kr. e. 5508. március 21-et használta kiindulási pontként. [1575] Ezt gyorsan leváltotta a bizánci világkorszak, melynek start-pontja Kr. e. 5509. szeptember 1-je, ami 16 évvel nyúl messzebbre, mint az alexandriai világkorszak. Ginzelt szerint

először Kr. u. 691-ben használták, szemmel láthatólag mégis kevés lelkesedést váltott ki: „A bizánci korszakolás egyébként nem tört át azonnal a gyakorlatba, mivel szülőföldjén egészen a X. századig még az alexandriai is előfordul. A VII. század után és a VIII. század folyamán terjedt el Keleten, a császárok és a magánszemélyek eszerint dátumozzák az általuk kibocsátott iratokat, okirataikat.” [1576]

Így tehát VII., VIII. és IX. századi használata szintén alig kimutatható. Csak a X. század folyamán szerez elsőbbséget a valamivel rövidebb alternatív számítással szemben, és marad aztán használatban Bizánc hanyatlásáig. Mindamellett annak a véleménynek is van képviselője, hogy Bizáncban „a IX. századtól fogva már csak a világ teremtésétől számított korszakot használták”. [1577]

Bizáncban tehát ugyanaz a jelenség mutatkozik, mint Nyugaton: a korszakmeghatározás új vonatkozási pontját definiálják, de először alig vagy egyáltalán nem használják; tényleges érvényre jutásának időpontja nehezen meghatározható. Súlyosbító tényező: noha a római-bizánci császárok sora folyamatos Augustustól XII. Konstantinig, és Kr. u. 30-tól (vagy 27-től) 1453-ig ér, az időszámítás már nem folyamatos, hanem rögtön háromszor is átállítják, és ezek az átállítások éppen a sötét korszakokba esnek. Nyugathoz hasonlóan netán itt is kendőzni akartak valamit?

A zsidó időszámítás

Még egy időszámítás marad, ami talán lendíthet problémánk megoldásán. A zsidó tudományosság a Genézis könyvének megfogalmazása óta rendületlenül folytatta a történetírást, mindig megmaradva az írásbeliségnél. Így véltük legalábbis tudni - valójában azonban ellentétes jelenséggel találkozunk a korai középkorban. Miután a babiloni Talmud a VI. században elnyerte végső redakcióját, semmiféle a műre vonatkozó termékeny párbeszéd nem indult meg, nem jelent meg további kommentárok és vitairatok áradata. Ehelyett a zsidóság több évszázadra letett az írásról. Pontosan az írástudók - a gaonim - nagy kora múlt volna el művek nélkül? Az „önálló alkotás hanyatlása” következett be akkoriban - így látta Simon Dubnow zsidó történész, és így

vitte be ezt a szellemi kövületet a középkor-diszkusszióba Gunnar Heinsohn is 1991-ben. [1578]

A „sötét évszázadok” fogalma a zsidóknál úgyszintén a szövegforrásokra és leletekre vonatkozik. A VII., VIII. és IX. század Európájában nem érhető tetten, nem mutatható ki semmi a zsidó kultúra jelenlétével kapcsolatban. Ugyan a IV században már éltek zsidók a Rajnánál, s bár a X. században zsidó közösségeket találunk ugyanott, eközben sehol sem mutatható ki a zsidó élet folytonossága. Mivel nincs tudomásunk elűzésekről és programokról, így feltételezzük a kontinuitást. C. Roth és I. Levine vonatkozó művüknek „*The Dark Ages*” címet adták, és rögtön a bevezetésben leszögezik, hogy az időbeli viszonyokat eme három évszázadban csak interpoláció útján tudják megvilágítani. [1579] A közties időre azáltal tudtak következtetni, hogy összevetették a 600 előtti időt a 900 utánival. A leletállományban és az írásokban meglévő rejtélyes lyukat ez idáig mindenesetre egy hosszán tartó, írás iránti restséggel vélték indokolva látni - amely tekintettel a zsidó tudományosságra, talán a legrosszabb érvek egyike. Tézisünk magyarázza először kielégítő módon e jelenséget.

De hát a zsidók nem számoltak már mindig is a világ teremtésétől kezdve? A biblikus kortól fogva nincs egy időbeli vázunk, melyet azóta állandóan építettek, s mely ezért nem enged meg semmiféle diszkontinuitást? Nos, a mindennapi élet valóságában a zsidók majd egy évszázadon át nem Bibliájuk, hanem a Szeleuldda-kor szerint számoltak. Ezt a dátumozást használták az üzletkötésekhez, amely egy Nagy Sándor utódai közt vívott csatára vonatkozik. A korszak kezdőpontja Kr. e. 312. október 1.

A legelterjedtebb változat szerint II. Rabbi Hillél Kr. u. 358-59-ben a Szeleukida-korszak 670. évét az annus mundi (= a világév) 4119. éveként jelölte meg. így vajon ő találta volna ki először a világ teremtésétől kiinduló évszámolást? A világkorszak-számítás korábbi kitalálójáról is szólnak: „»A világ teremtései Ezzel a tradicionális módszerrel a *Széfer-ha-olan-ban* (A világ könyve) számolnak, mely könyvet Jose ben Halainak (II. század) tulajdonítják.” [1580] A keresztényekhez hasonlóan a korszakfeltalálók itt is egyre messzebb nyúlnak vissza a múltba, miközben a zsidóknál láthatóan még több játéktér marad.

Bárhogy is hívták az elsőt, aki kitalálta ezt a számítást - a világekorszak a maga Kr. e. 3761. október 7-i dátumával azért még messze nem került bevezetésre. A jeruzsálemi *Encyclopaedia Judaica* meglehetősen homályosnak tekinti Hillél ebben való részesedését, és csak Kr. u. 500 körülre teszi a korszak bevezetését. A berlini *Encyclopaedia Judaica* szerint a világteremtés-korszakot csak a VIII. században hozták be, és csak 921-ben nyerte el végső formáját. Mások úgy vélik, hogy a X. században már el is terjedt, míg egy olyan hozzáértő, mint Amo Borst csak a XII. századra teszi befogadását. [1581] A végső ítélet mindenekelőtt sokban függ attól, hogy néhány meglepően korai keltezéssel ellátott dél-itáliai sírkövet valódinak vagy hamisnak fogadunk-e el. [1582]

Csakhowy ez sem elég, mert Bizánchoz hasonlóan itt is létezenek egymástól eltérő számolási módok. Számítástól függően a „Teremtés korszaka” a Kr. e. 3762 és 3758 közötti valamely év őszére esik. A 3761-es év rögzítésére csak a XII. században került sor, a vele konkuráló és egy évvel eltérő dátumozást „Ádám-korszaknak” nevezték. [1583]

Más szavakkal: harmadszorra, negyedszerre vagy akár még ötödszörre is van egy korszakkitaláló, akinek elgondolása fölötébb hosszú időn keresztül figyelmen kívül maradt. Jose vagy Hillél koncepciója legjobb esetben is 600, talán csak 800 év után juthatott érvényre, addig egyiket sem fogadták el. Ez furcsa módon emlékeztet Philocalusra és Dionysiusra, Panodóroszra és Anianoszra. Azaz ahány naptárszámítás, annyi várakozással eltöltött év, évtized, évszázad - hiszen a kortársak egyikre sem bólintott rá azonnal. Mint láttuk, a mégoly eredetinek és precíznek hitt zsidó világekorszak módosításának bevezetése is leeresztett függöny mögött zajlott...

Amiből az a tény szűrhető le, hogy Európában nincs olyan naptári számítási rendszer, mely folytatódagosan ívelné át a kérdéses korokat. Az összes korszak, a keresztény, a három bizánci és a zsidó minden változatának pontos kezdete meghatározhatatlan. A rendelkezésre álló források ellentmondó állításokat tartalmaznak.

Összefoglalva tehát leszögezhetjük: éppen ott, ahol a lehető legnagyobb pontosságot várhatnánk - az új naptári számítások bevezetésekor -, éppen ott uralkodik abszolút sötétség. Bölcs

gondolkodók új rendszereket készítenek, ám ezek állítólag csak sok évszázaddal később kerülnek bevezetésre - és egyetlenegy naptár sincs közöttük, amelyről ne lehetne végtelenségig nyúló vitát nyitni. A szkeptikusoknak az is feltűnik, hogy az (állítólagos) kitalálók mindig olyan korban élnek, amely nem ébreszt kételyt, ugyanakkor az általuk kitalált naptár bevezetése az általam fantomkorként értékelt évszázadokra esik. Ebből egy fájdalmas következtetés vonható le: ha a kitalált századokat nem létezőként kihagyjuk a játékból, akkor bevezetésük a szomszédos - tehát a X. - évszázadra tehető.

Világnapok, avagy Nagy Károly, mint az idő beteljesítője

Térjünk vissza még egyszer a világnapokról szóló tanításra! A kereszténység történelme folyamán nagy rutint szerzett az utolsó napok és órák kezelésében. Az őskeresztények abból indultak ki, hogy még életükben látják visszatérni a felmagasztalt Jézus Krisztust - ez az úgynevezett közeli végvárás vagy parúszia. Az Első, Thesszaloníkiekhez írt levél 4. fejezetében először kerül meghatározatlan távolságba ez a várakozás, hogy ezáltal eltűnjenek az akadályok az elsőként meghalt keresztények üdvössége útjából. Azóta kifejlődött egy lehetőleg nagyon távoli világvége - távoli világvége várásának - elképzelése.

A korai keresztények, akik összekapcsolták egymással a vallást, a teremtéstörténetet és az üdvösségvárást, a teremtés hét napjának analógiájára fejlesztették ki világlátásukat. A napokat hozzákapcsolták az Ószövetség generációinak rendjéhez, és elnevezték őket Ádám, Noé és az özönvíz, Ábrahám, Mózes és Dávid után. A hatodik világnapot Krisztusnak szentelték. Meghatározható lett volna még pontosabban jövetele és visszatérte?

Kezdetben a keresztényeket nem érdekelték a pontos dátumok. Irenéusz, a II. század legjelentősebb teológusa csak a kereket adja meg, nem kapcsolódik semmiféle időrendhez: „Ez a történetek elbeszélése és prófécia a jövőről. Ha ugyanis az Úr

napjai annyit tesznek mint ezer év, a teremtés pedig hat nap alatt ment végbe, akkor nyilvánvalóan teljeseése is a 6000. év.” [1584]

*Ter.*u. 5500.*

Alighanem Hippolytus beszél először a Jézus Krisztusra vonatkoztatott datálásról. Mivel Ádám a teremtés 6. napján lett megalkotva, Krisztus emberré válását analóg módon a 6. világnap közepére, Ter. u. 5 500-ra teszi. A születés „Augustus uralmának 42. évében, 5500 évvel Ádám után történt. [...] Krisztus születésére még 500 évet kell számolni, hogy 6000-ig jussunk, és akkor lesz a világnak vége.” [1585] Mivel Hippolytus a „203-204. évben” írt, [1586] akkoriban még maradt 297 év a világvégéig - pontosan az az időtáv, mely ismételtelen oly lényeges szerepet játszik. A kérdést, hogy vajon a hatodik évezred végével máris a világvége fenyeget, vagy még várhatunk egy különleges isteni évezredre, hosszan vitatták. Gyorsabban tisztázódott, hogy a szűkén mért időbeli távlat, a megváltásba vetett minden remény ellenére egyáltalán nem felelt meg a zavartalanul előrehaladó időnek.

Megjegyzendő, hogy esetünkben a teremtéssel kalkuláltak, anélkül, hogy a naptárat eszerint igazították volna. Különös módon a „Teremtés utáni” világkorszakok csak akkor kezdődtek, amikor jelentőségét veszti a teremtéshez igazodó világnapok számítása.

Ter. u. 5200

Ekkor jött el a két nagy kora keresztény történetíró ideje, akik mindamellett jelentősen különböztek számolási módszerükben. Míg Sextus Julius Africanus 221 körül Krisztus Ter. u. 5500-as születéséből indul ki, Kaiszareiai Euszebiosz 303-ban új számítást állít össze: a maradék világtartamot meghosszabbította 300 évvel, hogy „az idők vége a 800. évre essék”. [1587] Ezt könnyű volt megtenni, Krisztus születését kellett csak eltolni a 6. világnapon belül.

*Ter.=teremtés

Szent Jeromos (347 k. – 419 k.) hasonló, szintén biblikus irányultságú számítást készített: „Ádámától az özönvízig 2242 év, az özönvíztől Ábrahámig 942 év, Ábrahámától Krisztus születéséig 2015 év.” [1588]

Ebből az következik - anélkül, hogy Jeromos explicit módon kijelentette volna -, hogy a teremtés és Krisztus születése közti időtartam 5198 év. Az eredményt 416-ban Orosius hozta nyilvánosságra sokra tartott történeti művében. Aquitaniai Victorius, az I. Leó pápához közel álló számtankönyvszerző 457 körül a világteremtés Kr. e. 5201. március 25-i dátuma mellett érvel egy holdpályaszámítás segítségével; igaz ugyan, hogy a Hold csak három nap múlva került megteremtésre. [1589]

Az „egy teremtnap egyenlő ezer év” váza így változatlan marad; csak Krisztus születését tolták el a 6. világnapon belül 300 évvel a Tér. u. 5201-re. A „Krisztus születése utáni” maximális idő most már 800 évvel számítható, ami 300 évből álló tiszta nyereséget jelent. Csak a 801. év kezdetével köszöntene be a hetedik világnap, s talán a végítélet is.

Világ(korszak)forduló (Kr. u. 800-ban)

Itt és most szögezzük le - ez rendkívül fontos! -, hogy ez a dátum ama egészen kevés kora középkori dátumok egyike, mely Közép-Európában általánosan ismert. Hiszen - a jelenleg érvényes história szerint - 800 karácsonyán magát Nagy Károlyt koronázták császárrá Rómában. Saját korának számítása szerint ez az európai léptékű esemény már a 801. év első napjára esett, hisz az évkezdetet éppen ekkor helyezték előre, december 25-ére. Ezért a „Birodalmi Évkönyvekben” a császárrá koronázás a 801. év kezdetén található bejegyzésnél áll - s ez egyben talán a legfantasztikusabb beteljesedése bármely valaha létezett próféciának.

E korszakos eseménnyel Euszebiosz 497 évet átívelő előirányzata napra pontosan „érkezett célba”. Nem tudom, van-e valaki, aki ismer akár egyetlen ehhez hasonlítható egybeesést a világtörténelemben - én biztos nem. Még a spanyolok Mexikóba érkezése, amit az aztékok ősi jóslatok alapján vártak - amelyhez képest

mégis túlzottan védtelenül túrték el a benyomulást sem pontosan akkor következett be, amikor a bennszülöttek kalibrálták. Bár heves vita dűl arról, hogy az indiánok mivégre várták kelet felől a fehér istenek érkezését - az ügyben viszont senki sem kíván mélyszántást végezni, hogy mily titkok övezik Nagy Károly koronázási napját, amely rendíthetetlen szimbóluma Európa egységesülésének, a római-antik hagyomány továbbvitelének és a Karoling-reneszánsz fellobbbanásának.

Még Borst is, a Karoling-naptár kivételes ismerője, több alkalommal szóba hozza a tényállást anélkül [1590], hogy jelezné, jócskán vannak bizonytalansági elemek is benne. Ráadásul elég régóta létezett a jóslat, hogy Róma bukásával a történelem is végéhez ér; ezért mindenki abban reménykedett, hogy a nyugatrómai császári tradíció, ha a frankok segítségével is, de folytatódik.

Márpedig folytatódott - napra pontosan akkortól, amikortól várták. A világ megmenekült, már csak azt kell megválaszolni: törődött-e ezzel egyáltalán valaki akkortájt?

Mivel a világtörténelem nem követ semmilyen törvényszerűséget - Egon Friedell szerint ez a történelem egyetlen törvénye -, egy koronázás valódi csoda lenne 497 évvel az előrejelzését követően. Az illetékes fakultás azonban egy efféle csodát is szemrebbenés nélkül elfogad. Csak egyetérthetnek Arno Borsttal, amikor más összefüggésben felsóhajt: „Az ember legszívesebben feladná a középkortudományba vetett reményét, amikor az iránymutató felfedezések és módszerek [...] visszhangja után kutat.” [1591]

Maradjunk azonban még a 800 előtti időnél. A naptári számítás egészen a határnapig teljesen érintetlen maradt. Ekképp például egy anonim Meroving „Computus paschalis” abból indult ki 727-ben, hogy a hat világnapból álló világnak a maga hatezer évével már csak 72 éve maradt. Kiadója, Krusch mindezt ekképp kommentálta: „Ekkor jön majd el ugyanis az utolsó ítélet, és az ember addig örvendezhet mindannak, amije van.” [1592]

A 789-ből származó lorschei birodalmi naptár ugyancsak Jeromosig nyúl vissza, és következetesen már csupán 12 maradék évet hagy a hatodik világnapnak. Mindamellett arra nincsenek utalások a szövegben, hogy a közelgő végítélet okán bármiféle félelem lett volna úrrá a honpolgárokon. A szakember számára

ezért igen valószínűtlennek tűnik, hogy akkoriban valóban számoltak volna a világvégével. [1593]

Így e két túlságosan is homályos korszakból származó írást később íródottnak tartom; alighanem a XII. században keletkeztek. Akkoriban már nem kelthetett félelmet egy visszamenőleg fenyegető világvége - így feloldódik az érthetetlen helyzet.

Tér. u. 5 000

Míg az egyébként figyelemre méltó korszakalapító Beda teljesen körön ldvül marad a maga rövid távú korszakszámításával, addig a nagy hasra ütők egy újabb változtatást csempésznek be a köztudatba. A „Jézus születése szerinti” időszámítás 5201-ről 5001-re tolta el az Üdvözítő születését, vagyis a 6. világnap kezdetére. Minthogy akkor ugyanolyan határozatlanok voltak az emberek a tekintetben, hogy matematikailag mikor kezdődik egy évezred, mint ma, egyaránt megtaláljuk a Tér. u. 5000 és 5001-es évezdetet. Mindenesetre - a kezdet vagy a vég miatt-e - a Kr. u. 1000. év döntő ponttá vált a világtörténelemben: hat világnap elmúlt, azaz vagy a végítélet következik, vagy a hetedik világnap, s vele a hetedik évezred, azaz Krisztus korszaka, akit földi helyettese, a császár képvisel.

Ezen 1000. esztendőben lépked le III. Ottó abba az aacheni sírboltba, mely csakis a császárok előtt nyílik meg: tiszteleg a bebalzsamozott Nagy Károly előtt (akinek csontvázát később Barbarossa Frigyes ünnepélyesen újra temetteti). Azóta más nem járhatott bent, még maga II. Vilmos császár sem nyert bebocsátást. Ottó viszont ott volt, egészen tudatosan kapcsolva össze a millenáris gondolatát a hetedik világnap kezdetével.

Károly, a biztos találat

Tömören összefoglalva a dolgokat: a korai keresztények Krisztus Ter. u. 5500-as születésével számoltak, és a 7. világnap kezdetében 500 évvel később, a teremtés után 6001-ben reménykedtek (meg persze tartottak is tőle valamelyest).

Ekkor következett az átállás: Jézus születésének belövése

Ter. u. 5201-re: ennek köszönhetően a hívők hirtelen azt látták, hogy a 7. világnap kezdete a Tér. u. 6001 évben egybeesik a Kr. u.-i 801. évvel.

A kettes számú számítás szerint viszont Jézus születése a Ter. u. 5001-re esett, emiatt a 7. világnap kezdete immár Kr. u. 1001-gyel esett egybe, s lett a Ter. u. 6001. év a Kr. u. 1001. évvel azonos. (Természetesen ezen kívül léteztek a „kerek” számítások a 800, 1000, 5000, 5200 és 6000-es adatokkal.)

Aszerint, hogy miként határozzuk meg az évkezdetet, a 7. világnapot, azt Károly 800 végi vagy 801-es megkoronázása, illetve Ottónak a császári sírban tett 1000-es, netán 1001-es látogatása vezeti be.

A 6. világnap kezdete: Jézus születése = Ter. u. 5201

Kr. u. 800 = a 7. világnap kezdete Nagy Károly alatt

A 6. világnap kezdete: Jézus születése = Ter. u. 5001

Kr. u. 1000 = a 7. világnap kezdete III. Ottó alatt

Mindkét változatban azonosak a sarokdátumok: a teremítés hatodik napja és a 6. világnap vége 6000 vagy 6001 évre van egymástól.

Ez az egyenletrendszer egyszerűen túl jól klappol ahhoz, hogy véleden legyen. Míg a történészek nagyvonalúan negligálják e fantasztikus egybeeséseket, én azon a véleményen vagyok, hogy itt állítottak az órán, először alaposan, majd másodszorra finoman.

Hedzsra és iszlám

Létezik mindemellett egy naptár, amelyik valamivel messzebb nyúlik a múltba, mint a zsidók és a keresztények mai időszámításai. Ez sem ver azonban hidat a valós időből a fiktíven keresztül az ismételten reális időbe, a rejtélyes korszakot ezzel szintén nem tudjuk megfogni. Mint ismeretes, Mohamed Kr. u. 622-ben hagyta el Mekkát, s menekült el Medinába. Az áttelepülést (hedzsra) I. Omár kalifa (634–644) meglepően korán nyilvánította az iszlám időszámítás kezdőpontjává, igaz, ennek bevezetése szintén egy sor kételyt támaszt az utóbb vizsgálódóban.

Látszatra a naptár 640-től végig alátámasztott, mégis kérdőjelek sokasodnak körülötte. Már korábban feltűnt, hogy a korai arab időszak hasonlóan sötétnek hat, mint ugyanazon kor a keresztény Európában. Láthattuk: a mór Spanyolországból alig maradt ránk bármi kézzelfogható a 930 előtti időkből.

A perzsa talány

A Perzsiában történtek nehezen világíthatók meg, úgyhogy csak rövid pillantást vetünk két elég érthetetlen dologra. A korai 641-es arab hódítás és a zoroasztrizmus* azonnal megkezdődő kiszorítása ellenére Perzsia, kivált annak keleti része a X. században még egyáltalán nem iszlamizálódott. Magyarázatként a muzulmánok ugyanazon időben meginduló vallási toleranciapolitikája szolgál. Ami igencsak jól jöhetett Perzsia leghíresebb költőjének, miként arra Uwe Topper is rámutat. [1594] Firdauszi 939-től 1020-ig élt, és hatvanezer kétsorosban írta meg az iráni birodalom történetét az arab hódításig (*Sáhnámé* vagy *Királyok könyve*). Hogyan engedhette meg magának, hogy az eposzt szultánjának szentelje, jóllehet sem a 651-es arab hódítást, sem az iszlámot, sem Allahot nem említi? Máig nincs válasz. A perzsa történelem is csak akkor tisztázódik, ha Irán iszlamizálása - a fantomkorszak kiséprésével - a X. évszázadra tevődik.

Az ebből levonható következtetéseket azonban nehéz kiszámolni. Tudjuk például, hogy a XI. és XIII. század közt alkotó iszlám történészek a hedzsra és Krisztus születése szerint jelölték az időpontokat. Ha a hedzsrát legkorábban a X. században szinkronizálták a keresztény időszámítással, akkor a muzulmánok is megvásárolták a három üres évszázadot, s ekkor világos lenne, hogy az iszlám kultúrkörben 622 és 911 között nem találunk egyebet, mint az *Ezer egy éjszaka meséinek* klasszikus elbeszéléseit, melyek jellemző módon sokat foglalkoznak Harun al-Rasiddal, Nagy Károly nagy ellenfelével. Az első frank császár - ebben utódai is követték - követséget küldött Bagdadba; apró szépséghiba,

*Zoroasztrizmus: Zoroaszter tanai, vallása. Zoroaszter (zend nyelven Zarathustra): a párszi hit prófétája, a név jelentése: öregnek feje.

hogy erről semmilyen arab bizonyítékunk sincs. [1595] Egyetlen arab hírharsona sem számol be a 800-as császárrá koronázásról, Harun ezen alkalomból küldött ajándékairól, az elefántról és az orgonáról. Az arab történészek figyelmét úgyszintén elkerüli a Martell Károlyról elszenvedett korszakos vereség, amely megmentette Európát - bezzeg a nyugati krónikások másról sem írtak, mint a nagy győzelemről, továbbá a Loire-től délre leöltén heverő 200 ezer szaracénról.

Arab képtelenségek

Günter Lüling, az iszlám alapos ismerője azt konstatálja, hogy bár semmire sem tartja a kitalált évszázadok tézisést, az Omajjád-dinasztia eredeti arab lendületét már 750-től felváltják az abbaszidák, s perzsa szellemiségükkel „az iszlám teljesen új korszaka kezdődik.

Az iszlám gyakorlatilag csak abbaszida történetírással rendelkezik, mely tudatosan és rendkívül eredményesen szorította ki az omajjida történetírást.

A (622-től számított) hedzsra után 400-ig tartó időben (Kr. u. 1000) dogmatikus történelmi alapelvekből kiindulva teljesen *át-szabták* az óarab historiográfia egészét.” [1596]

Az araboknak ekkor már egyáltalán nem kell villámszerűen elfoglalniuk a fél világot. Az eddigi doktrína szerint 99 éven belül (633-732) Nyugaton a Loire-ig törtek előre, Keleten pedig 118 év leforgása alatt (633-751) az Indusig és Szamarkandig - egy 7500 kilométerre elnyúló, túlméretezett frontvonalon küzdve. E feltartóztathatatlan előrenyomulás közben az első négy kalifát és a negyedik fiát meggyilkolták (634, 644, 656, 661, 680). Normális körülmények között egy efféle legfelsőbb szinten folyó öldöklés és az ebből fakadó véres viszályok a világ bármelyik nációját káoszba taszították volna - helyett arabjaink a hátszág botrányaival mit sem törődve a legnagyobb pontossággal és tökéletes logisztikával vezették támadásaikat a mégoly messzi vidékekre is. Nehéz elhinni - ez a kérdéskör mégsem foglalkoztatta eddig a historizálókat.

Úgy vélem, a kora arab történelmet muszáj teljes egészében

felülvizsgálni - amelyhez még alternatívákat is kínálok. A „sötét századokra” vonatkozó kiindulópontomat elfogadva, s így a X. századtól visszaszámolva az adódna, hogy a hedzsra éve Kr. u. 325. Ez az évszám Európában mint a niceai_zsinat időpontja már ismerős; ezen a zsinaton elsődlegesen Ariusz és tanítása ellen küzdöttek, miszerint Jézust Isten teremtette volna. Talán jelentőséggel bírhatott ez a zsidó és keresztény gyökerekkel egyaránt bíró iszlám szempontjából is? [1597]

A keleti és a nyugati egyház egyaránt a Szent Pál-i egyházból nőtt ki, mellyel kapcsolatban megemlítendő a pogánykeresztény „frakciók” is. A kialakuló kereszténység zsidókeresztény „frakciójából” az ebioniták, nazarénusok vagy szümmakhiánusok formálódtak - különféle elnevezésekkel nagyon hasonló hittartalmak képviselőire. Igaz zsidókeresztényekként hittek az egyszemélyű Istenben, így szemükben Jézus nem számított Istennek. Egyszerre képviselték a körülmetélést és a keresztséget, az áldozatok elítélését, a vízkeresztséget, a rituális mosdásokat, a mózesi törvény és a próféták kritikáját, a vegetarizmust, értékelték a szegénységet és elvetették Pált. [1598] Zsidóságuk megnyilvánult a szombat megszentelésében, a körülmetélésben és a Jeruzsálem felé forduló imában. [1599]

Günter Lüling hangsúlyozza, hogy Mohamed átvette az ebioniták hitének lényegi vonásait, ami által újfent bebizonyosodik, hogy az iszlám kezdetei az európai egyháztörténelemhez is tartoznak. Lüling feltárja a muzulmán hit kora keresztény gyökeireit, és kimutatja, hogy a ma kezünkben lévő Korán legkorábban a X. századból eredeztethető formáció. Az Othmán kalifa (644 – 656) óta egyedül érvényes „standard verzió” még 1007-ben is egy ősbib, nem engedélyezett Koránnal állt szemben, s csak a X. századtól születik meg a három legtekintélyesebb Korán-kommentár, csak ekkor kerülnek a szöveg értelmét egységesítő kiegészítőjelek a Koránba. [1600]

Mivel pedig Mohamed tudomásunk szerint csak a VII. században talált rá vallására és a Koránra - mely kezdetben még nem számított isteninek -, űr tátong közte és az ebioniták közt, akik 400 után vettek búcsút a történelemtől, amikor Palesztinából alighanem az arab sivatagba menekültek. A kitalált évszázadok

fényében az a megoldás kínálkozik, hogy 400 és 614 között került sor a kora keresztény strófikus dalok átalakítására, a születő Koránba való beépítésükre és a mekkai Kába átépítésére egy kora keresztény templomépületből az iszlám központi szentélyévé. [1601] Ezáltal bezárul az ebioniták és Mohamed közt tátongó űr, akinek „a szektás zsidókereszténységtől való... indirekt függése minden kétség felett áll.” [1602.] Amikor a perzsák 614-ben Palesztinából előrenyomultak Egyiptomba, Észak-Arábiában a korai iszlámmal és az arab Koránnal találkozhattak.

Az iszlám kezdetei így a 614 előtti időkre húzódnak, míg a perzsák általi elterjedése a 911 utáni időre esik. A hozzátartozó történelmi folyamatot alább vázoljuk, amint megválaszoltuk a történelmi kitaláció körülményeire vonatkozó kérdést.

Természettudományos alátámasztás

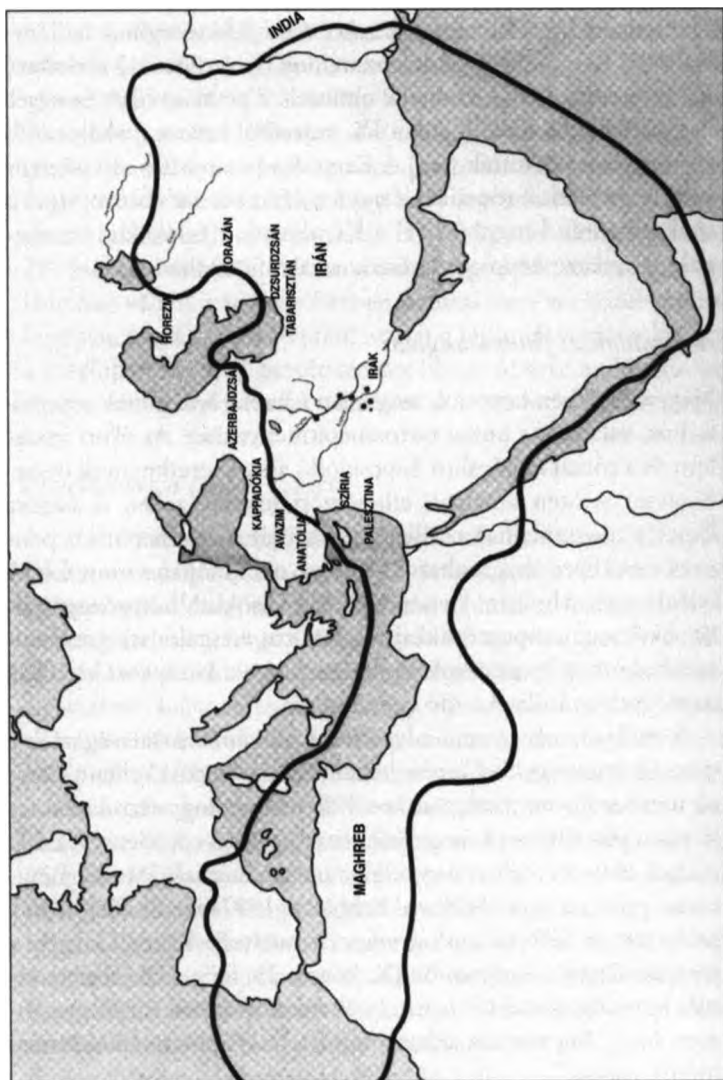
Mielőtt az időátállítás gyakorlati véghezvitelével, valamint az ehhez kapcsolódó koholt történelemmel foglalkoznánk, tisztázandó, mennyiben merítettük ki az ellenőrzés lehetőségeit. A bizonyítás eddigi menetében különböző segédeszközök kerültek elő.

Elsősorban előttünk van az írásbeli hagyomány, krónikák, annalesek és egyéb szövegek formájában. Másképp jóval kevesebbet tudnánk a gyermek Jézus születéséről, s majdnem semmit azokról az eszmékről, melyek egész korszakokat mozgattak, vagy nem mozgattak.

Ezzel egyenjogú bizonyítékként kezelem - sok középkortudós bosszúságára - az archeológiai és az építészeti-architektonikus leleteket. A kövek és a cserepek ugyanis sokkal kevésbé hamisíthatóak, és gazdagon vallanak az egyes korokról. Ezeket nem lehet (szabad) egyszerűen hozzáigazítani az írásból merített tudáshoz és az abból levezetett kronológiához, hiszen e „tárgyi bizonyítékok” ellenőrzést, pontosítást és korrekciót tesznek lehetővé.

Csak így vehető észre, hogy egész birodalmak csak papíron és holt betűk képében léteznek, róluk az írásos tudósításokon kívül semmi sem tanúskodik.

Így állapítja meg például a kölni szénapiac ásatásait vezető

27. kép.

A FELTÉTELEZETT ABBASZIDA BIRODALOM A FIKTÍV HARUN
AL-RASID IDEJÉBEN.

Hansgerd Hellenkempemek: „Abban a lehetőségben reménykedtünk, hogy felderíthetjük az utánuk (ti. a rómaiak) következő fél évezredet. [...] A rómaiak eltűntek. Építményeiket és egyéb hagyatékaikat a Karolingok a IX. századtól kezdve szabályszerűen újra hasznosították. [...] A Karoling-hasznosítás oly intenzív volt, hogy általa a rómaiakkal együtt a frankok tanúbizonyságai is tönkrementek.” [1603] Mivel a Karolingok a frankokhoz tartoznak, következésképp egy egész korszak eliminálta magát.

Asztronómiai finomhangolás

Nagymértékben tartottuk magunkat a naptárhoz, annak számításaihoz, valamint a hozzá tartozó építményekhez. Az ókori irodalom és a római napórához kapcsolódó ásatási eredmények összefüggései szintén kínálnak ellenőrzési lehetőségeket. A napóra kapcsán megszólalhat a csillagászat, amely másodpercnél is pontosabban képes elszámoltatni a múltat, nem csupán a most fölénk boruló mennyboltot. A visszatérő üstökösökkel, bolygóegyüttállásokkal vagy szupernóvákkal kapcsolatos vizsgálódásait már felsoroltuk; még megnézzük, visszaigazolja-e a középkori krónikák napfogyatkozásokról szóló beszámolóit.

A csillagászok ugyanis olyan kontrollszámításokat végeztek a ritka égi jelenségekkel kapcsolatban, amelyeknek ki kellene zárniuk mindenféle fantomkorszakot. Főként a napfogyatkozásokat tekintik olyan világosan megkülönböztethető egyedi jelenségeknek, melyek tézisem mellett vagy ellen tanúskodhatnak. Wemer Bergmann professzor és Wolfhard Schlosser 1997-ben elsőként hozták szóba azt az 590-es napfogyatkozást, melyről Toursi Gergely a következőképpen számol be (X. könyv, 23. fej.): „Október havának közepén elsötétült a nap, s fénye olyannyira megfogyatkozott, hogy alig maradt akkora, mint a holdsarló az újhold utáni ötödik napon.”

Amennyire tömör a megfigyelés leírása, annyira át van dolgozva. A latin szöveg kifejezetten a 8. hónapról beszél, amely akkoriban augusztus volt, nem az antik Róma októbere; egyáltalán nem beszél újholdról, hanem egyszerűen az „ötödik holdról”; a „hónap közepéről” szóló kijelentése szintén egyértelmű.

Ha visszapörgetjük az idő kerekét, azt találjuk, hogy az 590. október 4-ére jelzett fogyatkozás csak nagy elnézéssel illeszthető a fent leírtakra. Nem a 8. hónap közepére esik, hanem a 10. kezdetére, és gyűrűformájú volt, ami teljesen más, mint a sarlójelle-gű. Midőn Schlosser és Bergmann pontosan 300 évet továbbszá-molt, nem találtak egyetlen megfelelő fogyatkozást, azaz tétele-met megcáfoltnak nyilvánították. Csakhogy az általam ajánlott 297 fantomévvvel 887. október 20-án megfelelő „jelenséggel” ta-lálkoztak volna: ismét októberben, ezúttal azonban közel a hónap közepén, újból az 5. hold után, immár a teliholdtól számolva, ami a kései ókorban még bevett szokás; [1604] Mucke és Meeus sze-rint ez nem gyűrűformájú volt, hanem teljes fogyatkozás. [1605]

Ptolemaiosz a tanúk padján

A következő „fordulóban” Wolfhard Schlosser Claudius Ptolemaiosz különböző megfigyeléseit mozgósítja. Többek között egy hármas holdfogyatkozást szűrt ki magának. „Majdnem felesle-ges megállapítani, hogy ez a három holdfogyatkozás a Kr. u. 133, 134 és 136. évben napra pontosan megtalálható a *„Fogyatkozások kánonában”*, helyesen megadva a fogyatkozás fokát (teljes, 5/6, £2), és minimális hibával az időbelileg csak nehezen megbecsülhető középidőt (2307, 2301 és 343 alexandriai idő szerint).” [1606]

Ellentmond neki Robert Newton [1607], s úgyszólván pert akaszt az ókor legnagyobb csillagászának nyakába. A vád így hangzik: Ptolemaiosz annak ellenére, hogy ez volt a foglalkozá-sa, egyáltalán nem maga végezte megfigyeléseinek nagy részét, hanem kiszámította őket. Ismeretlen okból visszanyúlt a hip-parkhoszi csillaghelyekre, és átszámította őket a 300 év alatt vég-bemenő precesszió fix értékével korrigálva. [1608] Mivel ez a kor-rektúratényező túl kicsi, a Ptolemaiosz által leírt csillagos ég nem fölötté szikrázott, hisz ő a II. században élt.

Newton nem csupán az állócsillagok pozícióit vitatta, hanem azt a négy tripla holdfogyatkozást is, melyet Ptolemaiosz hagyó-mányozott ránk, mert belőlük vezethető le legjobban a Hold mozgása. Ebből három hármas évszázadokkal korábbi görög megfigyelésekből származik. A negyedik hármas, tehát 133, 134

és 136 esetében, Newton ugyanazokat az értékeket kapja, mint Schlosser [1609], mindamellett kimutatja, hogy Ptolemaiosz ugyanúgy csak „gyártotta” ezeket az értékeket, mint a korábbi hármasként. [1610] „Gyártás” alatt azt érti, hogy Ptolemaiosz mindig meghatározta azt az égi elrendeződést, melyet epiciklikus rendszere megkívánt, és ennek alapján számolta ki az égitestek különböző pozícióit.

Bizonyos mértékig ellenbizonyításul szolgál a három napéjegylenlőség meghatározása a 132., 139. és 140. évekből, valamint egy napfogyatkozás, amit 140. június 25-re állított elő. Newton itt megállapítja: „Az időpontokat illetően rendkívüliek Ptolemaiosz tévedései. A három napéjegylenlőség mind kereken 28 évvel később történt, míg a napfogyatkozás egyenesen 36 évvel.” [1611] Ptolemaiosz eszerint nem szolgál sem konzisztens, sem pedig hibátlan dátumokkal, ennyiben tehát egyáltalán nem „teljesen felesleges” Ptolemaiosz számadatainak pontosságát megvizsgálni.

Ptolemaiosz Schlosser által említett „saját égitest-megfigyeléseivel” Newton szintén foglalkozott. A XI. cap., 6-8-on kimutatja, hogy Ptolemaiosz ezeket a dátumokat is „gyártotta” [1612.], és határozott végső ítéletet hoz: „Valamennyi saját megfigyelése, amit a Syntaxisban (= *Almagest*) használ, csaláson alapul (fraudulent) - már amennyire meg tudjuk vizsgálni. A megfigyelések nagy része, amit más csillagászoknak tulajdonít, ugyanúgy szélhámosság, mint amelyeket maga végzett el. Műve tele van teoretikus tévedésekkel és a megértést zavaró fogyatékoságokkal, amint arról már beszéltünk. A Hold és a Merkúr mozgására adott modellje éles ellentmondásban áll a legelemibb megfigyelési adatokkal, így kudarcként értékelendő.” [1613]

Newton említést tesz arról, hogy Ptolemaiosz saját tanúsága szerint egy asztrolábiummal végezte a Jupiter és a Szaturnusz megfigyelését - tehát azokat, amelyekre Schlosser támaszkodott. [1614]

Borstnak erről határozott véleménye van: „Az állítólag Ptolemaiosz által felfedezett, valójában csak 400 körül, Alexandriában kifejlesztett asztrolábium mintegy 530 körül vált ismertté a bizánciak előtt.” [1615]

Borst ekképp további, igazán lényeges valótlan-ságot bizonyít

rá az ókor állítólag legnagyobb csillagászára. Mit tartsunk most már az *Almagest* részben nagyon pontos, részben felismerhetően hamis adatairól, s mit magáról az *Almagestre*? Már nem is okoz meglepetést, hogy a mű születését is jelentősen későbbi időpontra teszik. 1993-ban három orosz matematikus - Fomenko, Noszovszkij és Kalasnyikov - az *Almagest* keletkezésének idejéről elmélkedve a közölt csillagkonfiguráció alapján arra a meglepő eredményre jut, hogy a csillagok állása nem felel meg a ptolemaioszi II. századnak [1616], hanem a VI. és a XIII. század közötti időre tehető. Pontosabb válasz nem adható, mert a távcsöves megfigyelések pontatlansága meggátolja a matematikust a precízebb eredmény megállapításában.

Napfogyatkozások

Dieter Hermann csillagvizsgáló- és planetáriumigazgató még tovább ment, hogy feltevésemet „ad absurdum” megkontrázza. [1617] Újból foglalkozik a történetileg biztos napfogyatkozásokkal, és kijelenti: „Újra kiszámoltuk ezeket a fogyatkozásokat, és minden esetben teljes egyezést találtunk a megfigyelés és a számítás között. Ez a tény önmagában máris rendkívül valószínűtlenne teszi egy »fantomkorszak« létét. Hogy ILLIG tézisént mégis alaposan megvizsgáljuk, megkerestük a három teljes napfogyatkozásra (Milétosz, Kr. e. 585; Nikaia, Kr. u. 29; Athén, Kr. u. 484) következő teljes napfogyatkozásokat. Az eredményeket a 2-es (helyesen 4-es) táblázatban közöljük. Miként látható, nincs semmi megegyezés a fogyatkozások ritmusában. ILLIG tézise ezzel csillagászati szempontból cáfolatot nyert.” [1618]

A klasszikus körkörös érvelés képviselőjével van dolgunk. Mert ahol „utánaszámolt” és „teljes megegyezést” talált, ott csupán igazolta elődei visszaszámításait, de egyáltalán nem a forrásokban közölt napfogyatkozásokat. A mérhetetlen különbség könnyen belátható.

Hermann listája azzal a két napfogyatkozással zárul, melyekről Toursi Gergely tudósít, és Hermann 563. október 2-ára, valamint 590. október 3-ára helyezi őket. Gergely azonban - most ne is vegyük azt, hogy nem tudott a keresztény időszámításról -

egyáltalán nem beszél explicit módon ezekről a dátumokról. Már szóltunk róla, hogy 590-ben a „8. hónapot” októbernek kellett értelmezni, hogy egyáltalán megfelelő napfogyatkozást találjanak a visszaszámítási katalógusban. Az október 3-a azonban ennek ellenére egészen határozottan ellentmond a „hónap közepének”.

Az 563. október 2-i dátum esetében még nagyobb az aránytalanság, méghozzá egészen kínos okokból. Gergely ugyanis a 4. könyv 31. fejezetében a következőket írja: „Egyszerre azonban, mégpedig október 1-jén, a nap úgy elsötétedett, hogy még csak negyed résznyire sem őrizte meg fényét: feketének és színtelennek látszott, mint egy zsák.”

Gergely nem nevez meg évszámot; ha visszalapozunk a szövegben, a 27. fejezet szélén az 566-os évszám áll. Hogy jutott hát a mi ókort vizslató csillagásznak a pontos dátumhoz? Például úgy, hogy a visszaszámított napfogyatkozások katalógusában kikeresi, mely években zajlott le Tours és Clermont-Ferrand közelében megfigyelhető napfogyatkozás. Kiválasztva aztán a legalkalmasabbat, az 563. október 2-i mellett dönt. Planetáriumában utána számol ennek a napfogyatkozásnak, és így igazolja korábbi elődjének, Ginzelnak 1888-ból és 1899-ből származó visszaszámításait.

Hermann tehát egyetlen gondolatot sem fecséreel arra, hogy a krónikában szereplő fogyatkozás miért van egy nappal arrébb, és főként, hogy mi módon jutott ehhez az évszámhoz! A másodperc-pontossággal számító csillagászat így önnön karikatúrájává válik. Ha a napot hasonlóképp váltogathatjuk, mint az évet, akkor ugyanolyan jól vagy rosszul megnevezhető a 863. augusztus 18-i, szintén gyűrűformájú napfogyatkozás: ez esetben a nyolcadik hónap valóban a naptár 8. hava; helyes viszonyítási év hiányában pontosan 297 évvel később feküdhet, és a nap sem itt, sem ott nem egyezik.

Hermann hangsúlyosan tárgyalja a híres Kr. e. 585. május 28-i napfogyatkozást, melyet a milétoszi Thalész előre kiszámolt volna, s amely napon a lüdek és a iónok kivívták a médek feletti győzelmet: „Egy biztonsággal helyénvaló napfogyatkozás-előrejelzés származik a milétoszi Thalésztól.” [1619] Amennyiben Hermann foglalkozott volna a vonatkozó irodalommal, ahogy azt

Benny Peiser már régen megtette [1620], úgy semmi esetre sem utalt volna rá ily magabiztosan. Mert Thalész feltételezett életrajzi adatai nem Thalész írásaiból származnak, melyekből egyetlen sort sem ismerünk, hanem egy csillagászatilag visszaszámolt vonatkozásból, amit egy mérvadó lexikon így közöl: „Életének ideje a Kr. e. VI. század első fele; a kronológiailag biztos pont az 585. május 28-i napfogyatkozás (a halüsi csata napja), melyet Th(alész) előre kiszámolt. Ehhez viszonyítva helyezték Th(alész) akméját (életének delelőjét) 585-584-re, és a *szofész* (bölcsh) megtisztelő cím adományozását 582-581-re.” [1621] Hogy Thalész előre kiszámolta a halüsi napfogyatkozást, Hérodotosztól tudjuk (I. 74), aki kereken 140 évvel később írta művét, semmit sem tudva időszámításunkról.

A megfelelő napfogyatkozás tudományos kiválasztása során el kellett tekinteni attól, hogy a teljes elsötétülés csak 18 óra 50 perckor, vagyis röviddel a naplemente előtt állt be, és hogy dramatikus hatása ezáltal már az alkonyaira esett, vagyis nem lehetett döntő hatással a csata kimenetelére. Hogy az akkori tudásszint mellett miként volt lehetséges egy - ráadásul órányi pontosságú - előrejelzés, ugyanúgy figyelmen kívül maradt, mint az a pszichológiai kérdés, hogy miként lehet egy hadsereget egész napon át reménykedni hagyni egy olyan napfogyatkozásban, amely egyszerűen nem akar bekövetkezni. Ezek miatt és még egy sor további okból hosszú időn át előnyben részesítették a 610. szeptember 30-án déli 12 órakor beállott napfogyatkozást, mely azonban még rosszabbul passzol a krónikákhoz. Peiser ebből joggal következtet egy bármiféle datálásra alkalmatlan „Thalész-mítoszra”. Ebben R. R. Newtonra és főként A. Demandtra támaszkodhatok, miszerint a nap- és holdfogyatkozásokról szóló 250 antik híradás közül eddig több mint 200-ról bizonyított, hogy pontatlan vagy teljesen hamis. [1622]

Ameddig a fogyatkozások napokkal, évekkel, sőt akár több évtizeddel is ide-oda tologathatóak, amíg láthatóan egy történelemképet igazolnak, addig Hermann-nak a „fogyatkozások ritmusára” vonatkozó vizsgálatai teljes mértékben értéktelenek. A csillagászprofesszor így semmiképp sem cáfolta meg tézisémet, hanem csak köszönetét érdemlő módon feltárta az archeocsillagászat fő gyengeségeit.

Az uralkodó történelemképet illető kritikám különös tisztázatlanságokat fed föl még abban a tudományágban is, melyet a legpontosabbnaként értékelnek. Ennyiben kíváncsiak volnánk, hogy mit eredményez a matematikusok, csillagászok és történészek között zajló vita. Emlékezzünk csak a *Csillagászati kánonra*, egy lehetőségre, hogy visszaszámoljuk a csillagászati dátumokat (Id. lentebb). Nyugaton ez a XI. század első felében kezdődött Sánta Hermann-nal. Amióta is lehetséges, hogy sok égi eseménynek többé-kevésbé jól utánaszámoljunk, és szabadon megkomponált krónikákban illesszük őket kitalált korszakokhoz. Úgy tűnik, D. Hermann ilyesfajta lehetőséget sohasem vett fontolóra.

Ékírásos betlehem-i csillag

Bizonyos szempontból egy másik rejtély is ösztönzésül szolgálhat az archeocsillagászoknak és ókortudósoknak. Már ismerjük a „betlehem-i csillag” problémáját. Mellőzve a Kepler-féle hármas Jupiter-Szaturnusz-konjunkció és a bibliai égi jelenség szinopszist, a konjunkciót a Kr. e. 7. évre számolják vissza. Erről még antik feljegyzések is tanúskodnak: babiloni ékírásos táblák regélnek az égitestek helyzetéről a Kr. e. 7. április 1–2-től Kr. e. 6. április 19-ig terjedő időszakra vonatkozólag. [1623]

Az elfogulatlan szemlélő talán meghökken, hogy akkoriban még használtak ékírást, hiszen Nagy Sándor és a kibontakozó hellenizmus óta a görög számít a világnyelvnek. Az ékírással szemben csak előnyei vannak: sokkal egyszerűbb papírra vetni, a számbábrázolás egyfajta decimális rendszerrel kézenfekvőbb [1624], a megörökítés a papiruszokon vagy pergameneken jóval könnyebb, mint a kezelhetetlen agyagtáblákon. Az ékírás egyetlen előnye akkor aligha ért bármit: a tonnányi agyagtábla-archívumok nem égneek el, mi több, a tűz csak még inkább megkeményíti őket, hovatovább nekik ajándékozva az öröklétet.

Még Kr. u. 75-ből is ismerünk ékírásos táblákat, ezek a legkorábbiak. [1625] Amennyiben Heinsohnnak feltűnt, hogy ezek anakronisztikus módon még mindig tartalmaznak állítólagos III. évezredbeli sumér hatásokat, úgy az is feltűnik, hogy az

égitestek pozíciója alapján datálódnak. A legfiatalabb írások amúgy is asztronómiai almanachok, de a táblát csillagászatilag szintén a hármas csillagkonjunkció alapján datálják.

Így keletkezhet az a benyomásunk, hogy a föltöttebb kései ékírásos táblákat csak csillagászati dátumaik alapján helyezik ilyen későre. A hozzájuk tartozó visszaszámítás, vagyis a csillagászati helyzet és a tőlünk való időbeli távolság megállapítása bizonyosan helyes. Ha azonban a vonatkozó történelmi eseményeket nem a helyes időponthoz rendelték hozzá, akkor téves következtetéseket lehet levonni belőlük.

Amennyiben igaz az a feltevés, hogy 297 évnnyit rövidíteni kell az időszámításban, akkor a konjunkció a Kr. e. 304. évre kerül. Mert a háromszoros Jupiter-Szaturnusz-konjunkció a halak csillagképében rendkívül ritka esemény, amely csupán minden 854. évben történik meg. [162.6] Nagy Sándor halála után 19 évvel természetesen még elvárható egy ékírásos szöveg felbukkanása. Ha helyesnek bizonyul, hogy az ékírást csak csillagászati számítások miatt kell a Krisztus utáni időbe, és ezzel használatát anakronisztikusan hosszan elnyújtani, jóllehet „voltaképp” már régen elavult, kiváló bizonyíték adódna a fantomkorszaktézis mellett. Miközben ismét megmutatkozik, hogy a kritikus kérdés-felvetés egy sor területen kavarja fel az állóvizet.

A csődöt mondott C14-es módszer

A természettudományos korszakolási lehetőségek eddig nem igazán játszottak jelentős szerepet a történelmi múltat tanulmányozó tudományokban. Ezért kézenfekvő lenne pl. minden oklevél, melyek keltezése igen gyakran kérdéses, radiokarbon-módszerrel megvizsgálni. Elvégre a papirusz, pergamen és a papír mind széntartalmú anyag, melyekre ez a metódus alkalmazható. Esetükben mérhető a radiokarbon C14-izotóp bomlása, amiből a felezési értékek és sok egyéb feltevés segítségével megállapítják a korra vonatkozó adatot. A bomlási óra attól a pillanattól ketyeg, hogy a szervezet már nem épít be több C14-et, vagyis attól a pillanattól fogva, amikor kiköltözik belőle az élet.

Amennyire ismert számomra, mindeddig nem végeztek ilyen

méréseket régi pergamenekkel. A „C14” ugyanis nem szolgáltat pontos évszámadatokat, csak egy valószínűsíthető intervallumot. Ez 1200 évre visszamenőleg kb. ± 70 évet jelent - s ezért érzik magukat a diplomatikusok, vagyis a régi oklevelek specialistái kompetensebbnek.

Ezt a pozíciót a történelem valamennyi szakaszára kiterjesztik, amelyről írásban - ideális esetben uralkodói lista segítségével - maradtak fent emlékek. Emiatt a „C14-es módszer” azokban a korszakokban „tarol”, amelyekben nem maradtak ránk írásos tanúságok. Elég csak a közép-európai őskori kultúrák és az egész megalitkorszak abszurd „megőregbítésére” emlékeztetnünk, amely a második radiokarbon-forradalom következtében zajlott le. [162.7]

Időközben sokkal alaposabban felülvizsgálták a módszer előfeltevéseit, mint ahogy azt én 1988-ban megtehettem. „C14-Crash” címmel egy fizikus és egy technikátörténész szisztematikusan kimutatta, bizony, több sebből vérzik az 1949-ben Willard Libby által kitalált metódus. [162.8] Már rég tudomásul kellett volna venni, hogy ez a módszer nem kínál olyan szilárd alapot a kutatóknak, amit azok tőle remélnek.

Korhadozó fatámaszok

Ennél több várható az évgyűrű-analízissel végzett favizsgálatoktól. Végtere is a korai középkorban sokkal ritkábban építkeztek kőből mint fából; akkoriban az a helymegjelölés, hogy „Steinkirchen” (kőtemplom) még szokatlan építményre utalt. A Meroving- és a Karoling-frankok egyaránt eleve a favázás szerkezetű építményekhez voltak szokva, nem pedig a kőmegmunkáláshoz. Itt tehát alkalmazható az évgyűrűs datálás. Ez a módszer arra épít, hogy a fáknak minden évben egy gyűrűt kell növeszteniük. Egy ősőreg, de ma kidöntött fával máris évszázadokra hatolunk be a múltba. Ha pedig sikerül egy ilyen fa gyűrűit átfedés-sel összekapcsolni egy még idősebb fa gyűrűivel, akkor a múltba vezető híd még hosszabb lehet.

Amikor a legújabb tudomány Ernst Hollstein jóvoltából neki látott, hogy évgyűrűk standardizált sorrendjét (szekvenciáját) ál-

lítsa fel a jelentől a lehető legtávolabbi múltba nyúlóan, a X. századig viszonylag gyorsan haladtak. Volt elégséges anyag, amely sokszoros átfedéssel „aládúcolta” a sorozatot. Az azt megelőző időszakban azonban nehézkessé vált minden. A római kor bőséges leleteit szekvenciába rendezték - csakhogy a kora középkornál olyan sötétségbe ütköztek, mintha egy sűrű erdőbe tévedtek volna. (Hans-Ulrich Niemitz persze azonnal vázolta a problémát és saját egykori megoldását.) [1629]

Merthogy - szinte természetesen - alig van némi famaradvány a korai középkorból: a 720 körüli éveket csupán négy tölgyfapróbbával támasztották alá... Elképzelhető, hogy valamennyi akkori faszerkezetes ház leégett, minden fa építőanyagot eltűzeltek vagy újra felhasználtak?

Hogy a korai középkort „megmentsék”, és a fentiek ellenére mégis meglegyen a maga standard szekvenciája, két döntés született: a bükkal további fafajtát vettek be a vizsgálandó anyagok közé, és a módszert alapjaiban megváltoztatták. Az optikai irányultságú eljárásból matematikai-statisztikai lett, amely bonyolult számítások sokaságával abból a szempontból vizsgálja az egyik próbából származó évgyűrűket, hogy megfelelnek-e és ha igen, mennyire egy másik próba gyűrűinek, még ha utóbbi egészen más növekedési körülményekkel bírt is.

E huszárvágással 1970-ben a római korig ívelő „fahidat” veretek - négy kényszerű törésponttal. Niemitz szavaival: „Hollstein négy nehézségbe ütközött, mely - amennyiben tudtak volna a kronológiai tévedésről - várható volt: először a fahiány, másodszor a datálás ingadozásai a kutatás területén éppen ezen időszakra vonatkozóan [...], harmadszor szorosan egymás mellett talált fák, háromszáz éves időbeli távolsággal (Mainz, Altrip, stenbachi Einhard-bazilika), továbbá negyedszer rendkívüli problémák két helyen (a »sumákhelyek«) - ahol is minimális és ijesztően csekély a leletsűrűség (380 és 720, tehát 340 évnyi táv).” [1630]

Azóta sok igyekezetei fordítottak arra, hogy a gyenge láncszemeket kivegyék a sorból, sőt, meg is próbálták elrejteni azokat. Ez olyan jól sikerült, hogy 1991-ben a francia dendrokronológia két szakértője, Lambert és Lavier ekként értékelte német kollégáit: „Olyan csodadátumokat („*magic dates*”) állítanak elő, ame-

lyek kizárólag saját meggyőződésükön alapszanak - titkos eljárások és standard szekvenciák alapján („*secret procedures and masters*”) (vagyis nincs pontosan rögzítve, egyikről sem vitatkoztak, egyiket sem publikálták). Következésképp: hogy is tudnánk az említett laboratóriumok által előállított dátumok hitelességét elfogadni?” [1631]

Manapság egyedül a szakterületben járatosak képesek megvizsgálni az évgyűrűsorozatok helyességét, a többieknek nem marad más, mint bizalmat szavazni az évszám-megállapításoknak. Emiatt csupán kifejezésre juttathatjuk abbéli gyanúnkát, hogy megkétszereztek részsorozatokat a fantomévek famintákkal és megfelelő évgyűrűkkel történő lefedése végett.

Ezzel kapcsolatban hadd említsek egy példát. Max Kemer aacheni középkortudós egy rádióvita során (1997. január 1., Deutschlandradio, Köln) az aacheni dómból származó famaradvánnyal érvelt ellenem. [1632] A kupola körül lévő fából készült koszorú szüette maradványáról van szó, mely nyugodtan elkorhadhatott, minthogy a kezdeti megkeményedés után a beépített „vasfűző” vette át a szerepét. A darab 56 évgyűrűt számlál, kivágásának idejét Hollstein (1980) 776 ± 10 -re teszi.

Dendrokronológusunk csak a standard sorozat előállítás után jelölte ki korát. így hát abból kell kiindulni, hogy ez a viszonylag kevés gyűrűt tartalmazó darab más, későbbi korhoz tartozó standard sorozathoz is illeszkedhetett volna.

Végül arra hívnám fel még a figyelmet, hogy a természettudományi módszerek és eredmények kölcsönösen hitelesítik és kalibrálják egymást. A „C14” nem ad ki automatikusan abszolút dátumokat, csupán mérési adatokat, melyeket először át kell számolni évekre. Mivel a mindent eldöntő C12/C14 reláció minden egyes évben és minden egyes területen más lehet, Libby az ókori rómaiak, ptolemaidák és egyiptomiak történetileg elődatált famaradványaihoz képest kalibrálta mérési értékeit. így az uralkodó kronológia összes lehetséges hibája átköltözik a természettudományos időmeghatározásba. Ez sem elég azonban, mert természetesen a famintákat is mindaddig elődatálják a C14 segítségével, amíg még „úsznak”, értsd: ameddig egyáltalán nem tudják, hogy egy régi tölgyfa törzset a Kr. u.-i 1. vagy a Kr. u. 2. évezredben kell-e elhelyezni.

Ezek után azon sem kell csodálkoznunk, hogy az évgyűrűs és a C14-es módszer eredményei ugyanazon korszakokban köszönőviszonyban sincsenek egymással. Az érdekeltek rémülten állapították meg a hetvenes években, hogy a standard évgyűrű-szekvenciák leselejteztek a nekik alapul szolgáló C14-értékeket. Kr. e. 500-tól a C14- és a dendroértékek állandóan szétváltak: például egy C14-gyel Kr. e. 2500-ra besorolt próba dendróval meghatározva Kr. e. 3000-re tolódott. így őrződött meg minden eredeti hiba és terjedt tovább, a kölcsönös „kalibrálással” így keletkeztek tévedések mind nagyobb nagyságrendben. Blöss és Niemitz szintén tárgyalta a dendrokronológia gyengeségeit és összejátszását a C14-gei. [1633]

Magyarán: még az egzakt természettudományok sem precízebbek, mint a leggyengébb humán bölcselkedés. Ameddig nem léteznek abszolút, viszonthitelesítés nélküli dátumok, addig a fizikai-matematikai mérési értékek sem mondhatják ki az utolsó szót.

Korszakköltés Keleten

Fentebb megállapítottuk, nem csupán bőséges archeológiai és kronológiai adatok vannak a kezünkben a kitalált évszázadok bizonyítására, de azt is feltételezhetjük, hogy az időbetoldás legcélrányosabban úgy oldható meg, ha a vonatkoztatási pontot megváltoztatják. Ebben az esetben ugyanis a „normális” kortárs egyáltalán nem veszi észre, hogy más korszakszámításra való átállással még az órát is előreforgatták. Most már tudjuk, hogy a X., legfeljebb a korai XI. században egész Európában új időmegjelölést vezettek be: négy világkorszak-számítást a „Teremtés után” kiindulópontra építve, valamint a számunkra ismerős „Krisztus születése utáni” évek számolását. Ajánlatos tehát eme időszakban kutatni a korszakátállítás és a koholt történelem szerzője vagy szerzői után.

Ki, hol, mit, mikor, miért, hogyan és mennyit?

Most tehát közvetett bizonyításba kezdünk, melynek más a súlya,

mint az eddig felhozott matematikai számításoké vagy archeológiai tárgyi bizonyítékoké.

Nagy meglepetést okozna, ha fennmaradt volna egy olyan írásos oklevél, melyben például ez áll: „En, I. Frigyes császár, akit Barbarossának neveznek, ezennel megbízom kancelláromat, Rainald von Dasselt, hogy számomra egy még nagyobb Károlyt hamisítson elődömül.”

Persze, ilyet hiába keresnénk. Az bizonyítható, hogy Frigyes tőle telhetően kihasználta emlékezetes elődjét, Károlyt: Róma és a pápa ellen folytatott harcában kinevezett egy ellenpápát, aki Károlyt szentté avatta; az aacheni palotakápolnát nagy Károly-emlékhellyé tette, s az elrejtett sírboltból ide helyezte át csontvázát az azóta meglévő Károly-ereklyébe; ennek díszabláját pont Nagy Károly Santiago de Compostelába vonulása illusztrálja (ami már akkor is mondainak hatott), hogy a zarándokok folyamát Rómától el-, Jákob útjára vezesse. A propaganda kimutatható, nem úgy a nagy óraátállítás és a még nagyobb, 300 kitalált évet átívelő történelemköltés. Legalábbis ezen az úton nem juthatunk el a kitűzött célhoz.

Helyette valószínűségekkel tudunk szolgálni, motívumokkal és megfigyelésekkel. Egyelőre maradjon nyitva, rátalálunk-e az igazságra, vannak-e még jobb motívumok, netán még megfelelőbb főszereplők.

Bizonyára nem hamis gyanúsítgatás, ha a kezdeményezőket a legmagasabb körökben sejtjük. Egyetlen magánember, egyetlen tudós sem tudta a középkorban az időszablont megváltoztatni. Ez csak ott volt lehetséges, ahol a hatalom trónolt.

A X. század legnagyobb hatalmi centruma Konstantinápoly. A bizánci császár - az iszlám és különféle támadások ellenére - továbbra is nem csupán impozáns birodalommal bír, de a legjobban szervezett közigazgatással, valamint egy hozzá igen közel álló egyházzal. A jeruzsálemi, alexandriai és antióchiai pátriárkák bukásával automatikusan a konstantinápolyi pátriárka birtokolta a legfőbb pozíciót. Vele összevetve Nyugaton a római püspök periférikus jelenségnek számított. Nagy Gergelyt később meg kellett kettőzni, hogy megfelelhessen szerepének mint egyháztanító és szent; [1634] miután ő sírba szállt - itt átsiklunk a sötét év-

századok felett - Róma püspökének hivatala végérvényesen a római famíliák kezébe került, s vált mindenféle hatalmi intrikák játékszerévé. Ezen áldatlan vircsaftnak csupán akkor lett vége, midőn III. Ottó császár Karintiai Brúnóval az első németet (996), majd aurillac-i Gerberttel (999) az első franciát ültette Szent Péter székébe. III. Ottó egyébiránt maga is közvetlenül bizánci le származott volt, tekintetünket tehát joggal irányítjuk a keleti impérium felé.

Bíborbanszületett Konstantin

Nevezett császár helyes besorolásához két olyan cselekményszálat kell újból egyesítenünk, melyeket éppen ő maga zavart össze.

Tézisemben a reális eseményeket követve a Kr. u. 614. év után közvetlenül a 911-es kezdődik.

A császári birodalmat 600 körül katonailag meggyengíti az avarok előrenyomulása a Balkán-félszigeten. Phokas személyében 602 óta egyszerre ül ijesztő és tehetségtelen figura a trónon, mely csak császárgyilkosság útján került e torzszülött hatalmába. A perzsák királya, II. Huszrau kihasználja a kedvező pillanatot, és megtámadja Bizáncot, állítólag azért, hogy bosszút álljon a meggyilkolt császáron. Phokas terrorkormányzatát utóda, Herakleiosz 610-ben megdönti, ez azonban egyáltalán nem akadályozza a perzsa seregek további előrenyomulását. Feltartóztathatatlanul törve előre meghódítják Kelet-Anatóliát, Mezopotámiát, Szíriát, Palesztinát, Egyiptomot, és az észak-afrikai partok mentén elvonulnak egészen Tripoliszig.

A Szentkereszt

Döntő elem, hogy 614. május 22-én Jeruzsálem háromhetes ostromzár után kénytelen megnyitni kapuit a perzsák előtt. A következmény lesújtó: a város napokig lángokban áll. „Bizáncban mindennek lesújtó hatása volt, kivált hogy minden ereklyék legdrágábbika, a Szentkereszt is a hódítók kezébe esett, s azt Ktészfónba hurcolták.” [1635]

Ugyanabban az évben esik el egy fontos helység a szlávokkal vívott csata során: Szalona, melyet ma jobban ismerünk a szomszédos Splitről és Diocletianus palotájáról, amit szintén akkor veszítettek el a bizánciak.

Történelemszemléletemben az eztán következő események sora kérdőjeleződik meg, mégpedig igen súlyosan. Miközben Bizáncnak rendkívüli területi veszteségeket kellett elviselnie keleten, nyugaton és északon, csapatainak óriási része pusztult el a csatatereken, ráadásaképp Egyiptommal éléskamráját is elveszítette - hirtelenjében „mesébe illő eredmények” váltják fel a végzetes vereségeket. [1636]

Herakleiosz császár egy mennyei sugallatban bízva átvezényli utolsó ép seregét Örményországba, és azon keresztül megtámadja Perzsiát. Miközben Konstantinápolyi 626-ban a perzsák, bolgárok, szlávok és gepidák támadják tengerről és szárazföldről, Herakleiosz messze Keleten állomásozik, majd 627-ben éppen Ninivénél győzi le a perzsa sereget, s viszi vissza diadalmenetben Jeruzsálembe a Szentkeresztet. A hazáját sújtó többfrontos háború kellős közepén teljes hat évet tölt külföldön, melynek megkoronázásaként 630-ban - az előttünk már jól ismert március 21-én - a Szentkeresztet ismét felállítja Jeruzsálemben. Az a feljegyzés csak hab a tortán, amely szerint röviddel halála előtt nem akart visszatérni a fővárosba, mert rettegett a tengeri átkeléstől. A hű alattvalók végül a szó legszorosabb értelmében áthidalták a problémát: homokkal és avarral álcázott hajóhidat építettek neki a Boszporuszon át, hogy véget vethessen a Konstantinápolyban kibontakozó felkelésnek. [1637]

Xerxes kora óta ismert, hogy a hevesen hullámozó Boszporuszon képtelenség hidat verni. Akkor viszont heteken át várakoztak a császárra a kész tákolmánnyal, igaz, közben zajlott egy összeesküvés, melyet mindazonáltal felfedtek... Herakleiosz életrajza szinte oly csodaszerű, hogy már-már szentségtörő kajánkodásra készíti az embert: miért nem az ő születésétől számítjuk az időt?...

De térjünk vissza a kereszthez. A leghszentebb relikviát részekre osztják - Róma is alkalmat kap rá, hogy megépítse a *Santa Croce in Gerusalemme-székesegyházat*. Ehhez képest Jeruzsálem és a

kereszt egy gerendájának 637-es, újbóli elvesztése már jóval kevésbé izgatja fel a kedélyeket; visszaszerzésükről nincs már szó.

A Szentkeresztet - bár figyelembe vesszük a hol ide, hol oda pártoló hadiszerencsét - minden valószínűség szerint csak egyszer ragadták el. A perzsa hódítás továbbvezetett Egyiptomig és Líbiáig, ez - ha 614 és 911 egymás után jó - közvetlenül 911 után történhetett. Egyiptomban a perzsák megismerték a Koránt, s vele az iszlámot, a X. század folyamán átfomálták a könyv vallásává, melynek szövegét máig arabul olvassák. Ha folytatják előrenyomulásukat Nyugat felé, akkor 911 és 920 között érhetik el Spanyolországot. A számunkra már ismerős III. Abd er-Rahman (eddig 912-961) a félszigeten először kikiáltja az emirátust - mely állítólag 755 vagy 756 óta áll fenn -, és hamarosan rá a kalifátust (929). Az áthagyományozott dátum (912) nem helyes, mert az első jelentős andalúziai nyomok csak a kalifa Medina Azaharban lévő rezidenciájából származnak. [1638] Ennek a palotának az alapjait pedig 936 körül rakták le Córdoba kivül.

Itt pedig álljunk meg egy szóra a valósággal csíkokra osztott Észak-Afrikánál. A Maghrebban 910 körül tűnik fel a Fatimidák fejedelmi nemzetsége, mely Mohamed lányára, Fatimára vezeti vissza magát. Az eddigi sémában azonban homály fedi, hogy miért csak most „fedezték fel” a próféta közvetlen utódait - hiszen eladdig csak férjének, Alinak, tehát Mohamed vejének az ivadéakai uralkodtak. A *Brockhaus* ezért tömören csak az „állítólagos ősanáról” beszél.

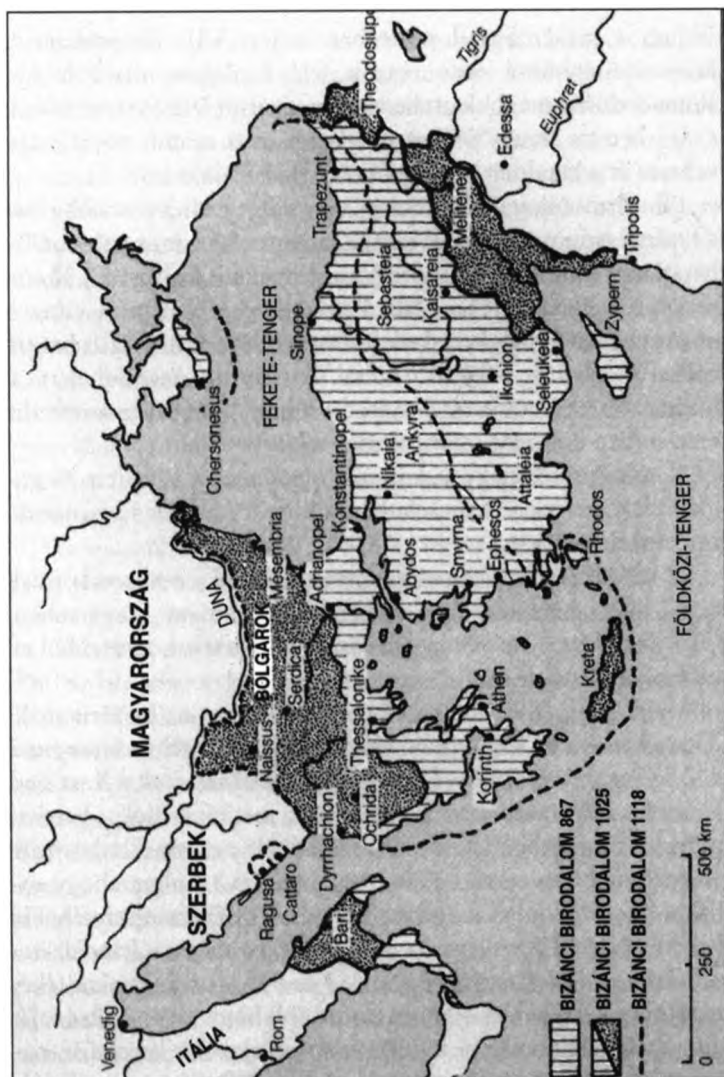
A kitalált évszázadok tézise sok mindent megvilágít. Már nem szükséges azon csodálkoznunk, hogy miként sikerülhetett a néhány oázisból származó, szükségszerűen kisszámú arabnak ilyen eredményesen megtámadnia Spanyolországtól az Indusig koruk valamennyi nagy birodalmát; ez a perzsa seregekről inkább feltételezhető. Világossá válik a művészettudomány azon rejtélye, hogy Spanyolországban miért található az arabnál jóval több perzsa-szír elem. Megérthetnénk azt is, hogy Iránban az ősi zoroasztrizmussal szemben miért csak a X. században jutott érvényre az iszlám, s nem okozna fejtörést, hogy Firdauszi egyáltalán nem tudósít Perzsia arab meghódításáról. Többé nem kellene azon töprengenünk, miképp vezérelhette négy meggyilkolt

kalifa is az események ellenére különféle döccenő nélkül a nagy arab hódítást: elvégre a kalifákkal egyetemben a háborúk is fiktívvé válnak. Arra is találnánk magyarázatot, hogy a korai X. században hogyan keletkezhettek állat- és emberábrázolással ellátott érmék, s miért találunk ezekből többet, mint azokból, amelyek megfelelnek az „ún.” tiszta tannak - holott utóbbit állítólag már a VII. században maradéktalanul betartották. [1639]

No de egy ideje már elejtettük a kereszt történetének fonalát - holott annak elvesztése a késő antik embert a kora középkorhoz viszonyítva minden másnál jobban foglalkoztatta. Nemsokára kivesézzük ezt a témakört.

Bizánc a X. században

Most átsiklunk a VII., VIII. és IX. századon, elvégre ezek bántóan üresek. A kora X. századi Bizánc épp oly rosszul néz ki, mint a kora VII. századi. A Kelet-Balkánon ott leselkednek az ellenségek: bolgárok, magyarok, besenyők és szlávok; az iszlám által meghódított keleti és déli területeket nem tudják visszaszerezni. A 911. évet megelőzően - eddigi ismereteink szerint - nyugatlanság uralta a császári szobákat. Leó négy éven belül háromszor megözvegyült, mire Zoé egy házasságon kívüli fiút szült neki. Leó, miután ezt a fiút egy évvel korábban társuralkodóvá koronáztatta Konstantin néven, 912-ben meghalt. Az utód, Alexandrosz csak egy évvel később halt meg, miután majdnem kasztráltatta a dinasztikus okokból veszélyes fiúgyereket. A gyermek, vagyis a későbbi VII. Bíborbanszületett (Porfirogennétosz) Konstantin helyett - aki a makedón dinasztia egyetlen sarja volt - egy eunuch vette át a kormányzati ügyek intézését, jöllehet ebben gátolta Zoé, a császár özvegye, valamint Romanosz Lakapenos tábornok, aki örmény parasztfiúként került az udvarba, és jutott aztán a régenességig. A császári özvegy kifúrása után még az ifjú császárnak is apósa lett, és ezzel a birodalom legitim ura, mert a voltaképpeni császárt 24 évre kizárta az államügyek intézéséből.

28. kép

A Bizánci Birodalom a feltételezett EX. És XI. században. Bizánc a jusztninianoszi nagybirodalom összeomlása után is még nagy részeket foglalt magába a mai Görögországból és Törökországból, továbbá Ciprust és területeket a Krimben, valamint Dél-Itáliában.

Ebben a majd negyed században kellett VII. Konstantinnak kényszerűségéből a tudományok felé fordulnia, majd midőn Romanosz fiai megbuktatták apjukat, sikerült letartóztatnia őket, s 945-ben az amúgy 24 éve megkoronázott császár végre maga vehette át a hatalmat, s még 14 évig gyakorolhatta azt.

Bíborbanszületett Konstantin az egyik legpallérozottabb elme a bizánci trónon, melynek birtokosai egyébként is összehasonlíthatatlanul jobb képzést kaptak, mint nyugati „kollégáik”. Konstantin regnálása alatt fejeződik be a többfrontos háború, először az oroszokkal kötött kereskedelmi szerződés (911), majd a bolgárokkal megkötött béke (927) által. Ezután megkezdődhetett „a bizánci történelem nagy évszázada, amely politikai és kulturális értelemben egyaránt csúcspontnak tekinthető”. [1640]

A csúcspontot nagyon különös eseményeknek kellett megelőzniük - melyekkel kapcsolatban többször idézzük a bizantinista Peter Schreinert.

„A 600 és 800 közötti, »sötét évszázadoknak« nevezett korszak érzékelhető hiányossága a történeti hagyomány meglazulása. Önálló történeti művek egyáltalán nem maradtak fent ebből az időszakból.” [1641]

Majd csak 800 után tűnnek fel újra a historikusok: Theophanes a 813-ig terjedő időt tárgyalja, a rejtélyes Georgiosz 842-ig vezeti krónikáját. Theophanes krónikáját csak a X. század közepén folytatják, Porfürogenernéosz megbízásából. „Eredeti műveket nem őriztek meg a IX. századból: a császári redaktorok alapos munkát végeztek, és úgy mutatták be a múltat, ahogy annak a X. századból visszatekintve a császári ház szempontjából ki kellett néznie. Erre sürgető szükség volt, kevésbé az ikonoklaszta »reakció« miatt - vagyis hogy a 813 és 843 közti időszakot feketé színben fessék meg mintsem inkább hogy megszépítse saját dinasztijának homályos indulását. Az objektivitás koronáját maga a tudós császár helyezte el a művön, amikor egymaga fogalmazta meg a nagyapjáról (és ezzel a dinasztia kezdetéről) szóló fejezetet.” [1642.]

Eddig jól érthető a dolog; bántó fényt vet az egykori történetírás valódi feladatára - már ezért is teljes gyanakvással kell vizsgálnunk. De vajon mit kell itt megszépíteni?

Baszileiosz, a parasztyerekből lett lovászfíú hitszegésekkel jutott feljebb a rangsorban, olyannyira, hogy közvetlenül a csúcs közelébe került. Ennek meghódítása érdekében elébb Bardasz társcsászárt ölte meg és lépett helyére, 867-ben aztán meggyilkoltatta III. Mihály császárt, és a meggyilkolt egykori szeretőjével karöltve lépett a trónra, megalapítva a makedón dinasztiát. Tévedés ne essék: ez a megszépített változat. Az ember pedig eltűnődik: magasságos ég, mi lehetett akkor a történeti valóság?

Az unoka, Porfürogennétosz később még betoldja a szokásos legitimációs eszközöket, tehát a „nemzetségfát, próféta jósolatokat, stb.”. [1643]

És mi a helyzet ő magával, ezzel a házasságon kívül nemzett gyerekkel, aki éppen ezen okból a megszépítő „Bíborban-született” melléknevet viselte, mely csak a legcsászáribb családot illette meg?

Ha visszapillantunk a 911-614-es időszak fölé, és valami még szörnyűbbet próbálunk magunk elé képzelni, akkor feltámad a gyanú, hogy a 905-ben, illetve, a fantomkorszakot elhagyva 608-ban született Porfürogennétosz akár a császárgyilkos Phokas házasságon kívül született sarja is lehetne, aki helyett kezdetben Herakleiosz uralkodott. Ez azonban semmi esetre sem tarthatott 610-től 641-ig, és nem hódíthatta vissza a Szentkeresztet egy szézületes hadászati manőverrel, hanem néhány év után meghalt: emellett szól, hogy az arcképével ellátott érmék száma csökkenni kezd 612 után. Herakleioszra következett volna aztán Romanosz Lakapenos régenssége, közbeiktatva Alexandriosz egyéves uralkodását.

Herakleiosz oldaláról amúgy is van egy társuralkodónk, akit 613-ban kétévesen már megkoronáztak: fia, III. Konstantin. Árnyékban élt, 941-ben (641?) három hónapra császár lesz, hogy aztán végezzen vele a sorvadás. [1644]

Ennyiben kézenfekvő lenne III. Konstantin és VII. Konstantin azonosítása. [1645] Ebben az esetben Porfürogennétosz Herakleiosz egyik fia volna, nem pedig Phokasé - amitől még nem értenénk, hogy miért volna számára jobb ősapa a császárgyilkos I. Basileios -, azon kívül, hogy az elsődleges cél a 614-ről 911-re történő ugrás palástolása.

Ehelyütt nem szeretnénk elmélyíteni a dinasztikus problémát, mert az ilyen fajta összefüggések még generációkon át fogják foglalkoztatni a fakultásokat, mihelyst teret nyer a kitalált évszázadokról szóló tézis.

Az átírási akció

Visszatérünk Peter Schreiner „Szellemi élet Bizáncban” című művéhez, ami ezt követően az újonnan bevezetett írással foglalkozik. A megszokott majuszkulairás* mellett 835-től bekapcsolódik a minuszkula, „mely a kurzívírás bizonyos formáiból származott. A folyamat sok részletét még homály fedi [...] A jelen összefüggésben azonban ez a kérdés kevésbé fontos, mint az a tény, hogy mintegy fél évszázad lefolyása alatt majd az összes majuszkulában megfogalmazott írást átírták minuszkuhába. [...] Már 900 körül alig keletkezik - eltekintve a liturgikus szövegektől - néhány régi írásformában írt kódex. A munka végrehajtásáról alig rendelkezünk némi információval, egyedül az eredmény látható. Hipotézisszerűen abból indulunk ki, hogy mindig csak egyetlen egy mintapéldányt írtak le, amit utána rendszerint megsemmisítettek. Ez mindenesetre megköveteli a nehezen elképzelhető tervezést, irányítást és központosítást. Bizonyosan nagyszámú másoló tevékenykedett, aki (amint azt a sok pontosan írt kódex mutatja) jól ismerte a klasszikus nyelvet is, vagy képzett szakértők tanították, irányították őket. A tevékenység, mint mindig, csendben haladt, ám kétségtelenül széles területen nyitotta meg az utat, hogy újra foglalkozzanak a régi, egyházi és profán szövegekkel. Kultúrtörténetileg az átírás egész folyamata nem csekélyebb jelentőségű, mint az a jobban ismert esemény, amikor a kései XTV században a humanisták „megtisztították” a nemzeti latin („gótikus”) írásformákat. A könyv ismét olvashatóvá vált, immár nagyobb körben.” [1646]

A nagyszabású akció leírása egy bizantinista kutató szavaival megfogalmazva - igazán finom csemege. Ebből ugyanis kiderül,

*Majuszkula (lat.): a kezdő vagy nagybetű régi elnevezése.

miként kell magunk elé képzelni egy teljes korszak kitalálását és benépesítését: a munka az egész birodalom területén, központi-lag vezetett irodákban folyik; megsemmisítik a régi írásokat, amelyek tartalmát soha nem ismerhetjük meg, nem tudjuk, mit hagytak ki belőlük, avagy mit írtak hozzájuk - ennek ellenőrzése lehetetlen; mindezt pedig záros határidő alatt hajtották végre.

Két kérdés izgat minket különösen. Az első: vajon a bizánci tudósok valóban csak azért vállalták volna magukra az egész munkát, hogy ismét olvashatóvá tegyék a könyveket, mintha valami-féle konkurenciától tartottak volna? Aki ezt tette, már korábban is sokat olvasott, hogy az átíróakció idején sokkal többet olvasson. P Schreiner egy lábjegyzete még rejtélyesebbé teszi az egészet: „Ignatiosz pátriárka élete [...] a IX. század hetvenes éveiből mutat példát, amikor állítólag már senki sem tudott elolvasni egy olyan könyvet, melyet az úgynevezett alexandriai majuszkulával (VI-VII. sz.) írtak. A túlzás mögött valós lényeg húzódik meg, mely megvilágítja a helyzetet.” [1647]

Ez felvet egy köztes problémát: olyan gyorsan távolodott volna el az írás eredeti kiindulási formáitól, hogy már csak kevesek tudták elolvasni a régi szövegeket? Nehezen hihető - hiszen az egész birodalmat átfogó átírási akciót eleve lehetetlenné tette volna, ha nem találnak elegendő számú írnokot, aki még el tudja olvasni a régi írást. Ennyiben megkérdőjelezhető a Schreiner által említett olvashatósági motívum.

Másodszorra az a kérdés merül fel, hogy mikor hajtották végre az átírási akciót, elvégre azt épp a kitalált évszázadokban vitték végbe. Nézőpontunkból nyilvánvaló, hogy a X. századot, ezt a „nagy évszázadot” jelöljük meg. Ekkor ugyanis összhangban van más olyan munkákkal, melyeket biztosan Porfürogennétosz alatt vittek végbe: a politikai, a morális-irodalmi és a természettudományi enciklopédiák összeállításával.

Az enciklopédiák

A politika területén mozgó három alkotás önálló műveket jelent, s ezeken „nyugszik a bizánci állameszme történeti fejlődéséről alkotott majdnem teljes elképzelésünk”. [1648]

Az irodalmat főként az eredetileg 50 kötetes „Excerpta” képviseli, antik és bizánci művekből készített kivonataival. Ehhez csapnak hozzá egy lexikont is, mely Porfürogennétosz saját munkáiból merít, és egy epigrammagyűjteményt, amit a császár előtt állítottak össze. A természettudományi enciklopédia, ezekkel összevetve, kevésbé jelentős.

Az új történeti sémában felismerhető, hogy az újraírás és az enciklopédikus összefoglalás voltaképpen egy kaptafára készül. S annál érthetőbbé válik, hogy az egész kora bizánci és antik korszakot - amennyiben csak Bizáncon, s nem az arabokon meg a nyugati keresztényeken keresztül hagyományozódott ránk - miért kizárólag Porfürogennétosz szemüvegén át látjuk. Mikor befolyásolta bárki eredményesebben a kortársak és az utódok pillantását egyaránt?

Érdekes módon, ezen szenvedélynek akadtak előfutárai is. Hogy ismét P Schreinert idézzük: „Az első, aki egyfajta privát enciklopédiát hozott létre, Photios pátriárka volt a híres »Bibliothéká«-jával.” Schreinemek azonban rögvest relativizálni kell korábbi kijelentéseit, melyek szerint éppen akkortájt halt ki a könyv olvasási képesség. Mert ez az előkelő családból származó személyiség talán „a legjobb példája annak, hogy a klasszikus műveltség soha nem hanyatlott le.” „Pontosan abban az időben kapta képzését, amikor a tudományok csupán tengődtek.” [1649]

Tehát mégis voltak tudósok, sőt ebben az esetben egy pátriárka, aki ellenállást tanúsított az írás megváltoztatásával és a képrombolók műveltségellenességével szemben? De mikor élt? „Különösnek látszhat, hogy sem születésének, sem halálának évét nem tudjuk, életének ideje mégis 810 és 880 között sejthető [...] A »Bibliothékának« csekély hatása volt a bizánci utókorra.” [1650]

Igazán megemlíthette volna, hogy a nála található 150 vagy 280 könyvkivonat [1651] kizárólag olyan könyvekről szól, melyek 614 előtt jelentek meg. Eura egy szerzet volt mindenestre ez a pátriárka, elvégre nem vett tudomást saját korának egész irodalmáról, teljesen a múltban élt, amely jóval több mint 200 évre nyúlt vissza.

Ez a megfigyelés kevéssel 614 elé vagy 911 utánra helyezi Photioszt. Ő, aki egészen a „réginek” szentelte magát, egyszers-

mind az enciklopédia „modem” gondolatát is megszülhette, amely immár kézzel fogható gyümölcsöket terem.

Ki, mikor és hol (I.)?

Az óra előreforgatásához és a kitalált időtartam megtöltéséhez megtaláltuk ideális jelöltünket: Bíborbanszületett Konstantint. Egy császár, aki nem vagy még nem uralkodhat, ambícióit ezért a tudományban éli ki. Végül megkapja az egyedüli rendelkezési jogosultságot minden döntés felett; alátartozik az akkori idők legjobb közigazgatása. Azt már tisztáztuk, hogy mind a közigazgatás, mind a másolók irodái képesek voltak nagy teljesítményekre. Elegendő értelmiségi dolgozott soraikban, akik nem csupán betűhíven írták le a szövegeket, hanem közben betartották a minőségi követelményeket is. Szintén megtudtuk, hogy ebben az évszázadban vezették be a „Teremtés utáni” új időszámítást. Mi lett volna, ha a Szeleukida-korról a világkorszakra történő átmenet során a „Szeleukida-éra szerint” számolt 958. évet a „Teremtés után” számolt 645 3-mai helyettesítik? Egy akkori, nem igazán pallérozott kortárs gyorsabban észrevette volna - egy mai olvasóhoz képest -, hogy itt csöndben és titokban betoldottak 297 évet? A mi időszámításunkban Kr. u. 945 állna, Porfürognénosz trónra lépésének éve.

Ekképp rejtélyünk megoldása szempontjából a ki, a mikor és a hol kérdését megválasztuk. De hogy állunk a miérttel? Miért ez a hatalmas felfordulás?

Keresztény relikviák és ereklyék

Nincs új a nap alatt, jegyezte meg egyszer Rabbi ben Akiba. Így nézve a dolgot, a mozgatórugók után kutatva azokból a motívumokból indulhatunk ki, melyek ugyanúgy felizgatják az embert ma, mint egykoron: hatalom és befolyás, gyűlölet és szeretet, kíváncsiság és fundamentalista célok. Míg a régebbi időben a politikai intrikáknak sokkal kevésbé szabott határt a morál - a gyilkosság bőven a szokásjog részét képezte -, egy tényezőtől nem

tekinthetünk el. Erre sokszor kevésbé figyelünk, csupán a néven nevezett, fundamentalistáknak bélyegzetteknél vesszük számításba (akkor viszont meglehetősen megütközéssel): ez pedig a vallás.

Habár ma nagy csodálattal és tisztelettel állunk meg az ősi keresztény dómokban, nehezen tudjuk magunk elé képzelni, amint egykoron szó szerint mindent latba vetettek, hogy megkíséreljék a szent helyekre beszerezni egy úgyszintén szent ember holttestét. Ez történhetett ajándékozással vagy csodás megtalálással, mint Santiago de Compostelában, ahová Jakab apostol teste a tengeren sodródott; történhetett lopással, amint azt a velencei legenda meséli Szent Márkról, a város védőszentjéről, akit disznóhús alá rejtve oroztak el a moszlimoktól; netán misztikus átszállítással, ami Szent Benedek esetében oda vezetett, hogy a szent teste momentán egyszerre található meg Monté Cassinóban és Saint-Benoit-sur-Loire-ban; [1652] ugyanakkor elérhették erőszakkal is, mint a Három Királyok esetében, akiknek földi maradványait Milánó meghódítása után (1162) Barbarossa adta át kancellárjának, a kölni érseknek, Rainald von Dasselnek.

Mivel a hívők számára ezek a relikviák a mai emberi ésszel elképzelhetetlen eszmei értékkel bírtak, teljesen természetes módon hovatovább portékává lettek, piaci árakkal. A X. században szokásban volt, hogy egyfelől a szentek csontjait apró darabkákra osszák, másfelől érintés által teremtsenek újabb relikviákat (amelyek attól váltak azzá, hogy érintkeztek az adott szent holttestével). Az efféle termékekkel aztán jövedelmező kereskedelmet folytattak. [1653]

Merkantilizmus és fétisizmus találkozott itt egymással, s noha egyiket sem könnyű levezetni az evangéliumból, a keresztény hitnek és reménynek mindenestre elsődrendű alkotórészévé vált.

Bizánci birodalmi relikviák

A keleti kereszténységnek kevésbé volt fontos ez a hullarablás, mint a nyugatinak. Bizáncnak megvoltak a maga birodalmi relikviái, melyek még egészen a palládium antik hagyományának eszméjét testesítették meg: kultikus kép, mely óvja a várost. A trójai időkben Pallasz Athéné lándzsás-pajzsos kis szobrocskája képvi-

selt hasonló erőt: miután Odüsszeusz és Diomédész elrabolta, lehetővé vált Trója meghódítása. Az elrabolt védőkép aztán Athénra szállt át - mindazonáltal arrafelé nem bíztak eléggé csodatévő erejében, hiszen a város további palládiumokat is gyűjtött, amiért neve némely nyelvben Athéné többes számát fejezi ki, miközben Argosz, Róma és más városok csak a trójai palládium birtoklására vágytak. Konstantinápoly kései alapítása, új fővárossá emelése a római palládium titkos, mégis köztudott átszállításával egyetemben történt.

Persze, biztonsági okokból még egy második szűznek is védenie kellett Konstantinápoly városát: ő volt a „Blakherniotissza”. Szűz Mária durva gyapjúból készült köpenyéről van szó: állítólag Jeruzsálemből rabolták el egy zsidó nő ládájából; később kereszties lovagok rabolták el, egy darabkája a limburgi sztaurothékában őrződött meg. [1654] A történet szerint Mária a 626-os és 860-as flottatámadásokat - melyeket én a görögtűz túl korai bevetésével együtt fiktívnek tartok - a viharok erejével verte vissza.

A kivonuló csapatokat egy speciális birodalmi palládium óvta. Először I. Konstantin labarumát vitték a császári csapatok előtt, vagyis a Krisztus-monogramos zászlót. Mivel Juliánusz aposztata, a pogányságba visszazuhant császár profanizálta ezt a jelet, 574-től a kamúliai leplet használták. Ebből a célból a kis kappadókiai helységről külön a fővárosba vitették ezt a Krisztus-képet. [1655] Igaz, 587-ben máris csődöt mondott a saját hadsereg ellen, azaz elvben a levitézlett kabalák közé sorolhatták volna, mindazonáltal mégis hozzásegített Herakleiosz - valóságot nélkülöző - perzsa hadjáratának dicsőséges befejezéséhez, és a Szentkereszt csodálatos visszaszerzéséhez, hogy aztán röviddel 705 előtt eltűnjön Konstantinápolyból. [1656] Nem tisztázott, miként keveredhetett el ily szimplán ez a birodalmi palládium. S jóllehet Bizáncnak sürgősen szüksége volt egy hatékony ereklyére, pótlására - még mindig a hagyományos dátumkeretek között - kerekén 240 évet hagytak maguknak az erre „szakosodottak”.

A császári birodalom csak a X. században szállított át egy újabb birodalmi relikviát Konstantinápolyba. Ennek céljából 943-ban szabályos hadjáratot indítottak, melyről Ian Wilson tájékoztat minket. [1657] Más kérdés, hogy a híres edesszai (délke-

let-anatóliai Urfa) vászonkép győzelmi mutatója sem százszázalékos, elvégre a festmény az általa óvott várossal együtt a muszlimok kezébe esett, noha ugyanezt a várost 544-ben megvédte a perzsáktól. A képgyűlölő hitetlenek mindazonáltal tiszteletben tartották az Üdvözítő képmását, melyet nem emberkéz készített portréként, hanem „akheiropoiétoszként”^{*} becsülték. Romanos Lakapenos császár alatt, de Porfürogennétosz és Theophulaktos pátriárka ösztönzésére [1658], Joannész Kurkuasz tábornok hadsereget vezetett a város falai alá, és egy rendkívül szokatlan ajánlatot tett az edesszai emímek: 200 fogva tartott szabadon bocsátása, 12 ezer ezüstpénz megfizetése, plusz egy ígéret, hogy sohasem támadják meg Edesszát. Némi huzavona után nyélbe ütötték az üzlet.

Miután megvizsgálták, hogy a kiszolgáltatót arckép a valódi-e, Edessza lakosainak akarata ellenére ünnepi menetben Konstantinápolyba vitték. 944. augusztus 15-én áthajózták a vászonképet a Boszporuszon és az Aranyszarv-öblön, Porfürogennétosz pedig átvette a Blakhemon-templomban. A rákövetkező nap új palládiumként körbehordozták a városfalak körül, és a császári trónon szimbolikusan megkoronázták. Igaz, túl nagyok voltak a „bekerülési” költségek ahhoz, hogy hadjáratok során veszélynek tegyék ki, a csatákba ezért másolatot vittek magukkal. A titokzatos arckép eredetijét 1204-ben rabolták el a keresztes lovagok, azóta nem tudunk róla biztosat. Az utóbbi években vita folyik lan Wilson tézisééről, miszerint a turini lepel azonos az edesszai vászonképpel.

E keresztény palládium X. századi története jól mutatja, milyen nagyra becsülték az ilyenfajta ereklyéket. Épp ezért itt az idő, hogy immáron mélyebben foglalkozzunk a kereszténység fő ereklyéjének, a Golgotán álló Szentkeresztnek a történetével.

Híven a keresztény hagyományhoz, Heléna, Nagy Konstantin anyja elindult a Szentkereszt és a latrok keresztjeinek megkeresésére. Jeruzsálemben hosszas kutatás után megglelte: a három kereszt egyike egy halott feltámasztásával bizonyította hatóerejét.

^{*}*Akheiropoiotos* (gör.): vagy mandylion, am. kis kendő, zsebkendő, Jézus kendőjének neve. Fő jellemzője, hogy nem emberi kéz készítette.

Felismervén ezáltal az Üdvözítő keresztjét, Konstantin megépítette a jeruzsálemi Temetési-templomot, s ott lehetett megtekinteni a keresztet. Ez így maradt egészen 614-ig, amikor a perzsák elrabolták a keresztet, a Temetési-templomot pedig felperzselték. Az elbeszélések szerint ekkor kimenekítettek egy Krisztusképet Jeruzsálemből, amely Alexandrián át Spanyolországba került, és ma az oviedói katedrális Cámara Sanctájában őrzik, mint a „Sudariumot”*. Igaz, azt, hogy ez az izzadságtörölő kendő itt lenne, először csak 1075-ből említi egy feljegyzés. [1659]

A Szentkereszt elvesztése

Mi volt várható 614-ben? A történelemkönyvekben az áll, hogy Herakliosz császárnak ugyan égett a lába alatt a talaj, hisz országát mindenfelől szorongatták, ennek ellenére nem volt fontosabb dolga, mint előrenyomulni a Perzsa Birodalom szívébe, hogy Ktészifónban felkutassa a Szentkeresztet, és diadallal visszaszerezze. Már utaltam rá, hogy ez az angyal vezette visszaszerzési akció bizalmatlanságot kelt bennem, és az egyik legfontosabb szegmens, amely arra indított, hogy a történelmet valós és képzeletben született részekre osszam.

Mit tehet egy bizánci, akinek katonai ereje megrendült, és magának a birodalomnak a létét kellett volna kockára tennie ahhoz, hogy a birodalmi relikviát visszaszerezze? Mit tehet akkor, ha ne adj Isten a moszlimok elrejtették, horribile dictu megsemmisítették magát a keresztet?

A válasz ugyan nem kézenfekvő, ám némi gondolkodás árán praktikus megoldás található: virtuálisan kell visszaszerezni a keresztet. Ehhez már csak egy fiktív időszakot kell megalkotni - egymás között: ez azért mégiscsak könnyebb, mint a csatamezőn helytállni.

A történetet azonban muszáj volt kikerekíteni, elvégre ezek az átkozott moszlimok fennen hirdették, hogy a kereszt náluk van - ki kellett hát találni azt az eseményt, amelynek keretében újból

*Sudarium (lat.) = Akheiropoietos.

elvitték. Igaz, előtte még arról is tudósítani kellett, hogy a keresztet felosztották, jutott belőle Konstantinápolynak és Rómának is, Jeruzsálemből ezért már csak az eredeti egy gerendáját orozhatták el a második „einstandolásnál”. (Az már csak afféle mosolygásra ingerlő kiegészítés, mely szerint a kereszt továbbosztása oly sikeres volt, hogy Ottó von Corvin már a XIX. században élcelődésre ragadtatta magát: a golgotái keresztnek bizonyára sok tonnát kellett nyomnia, majdnem ugyanannyit, mint a számtalan, mindenhol megőrzött szögeinek.)

A kereszt újbóli jeruzsálemi elvesztését így 637-re helyezték, igaz, ezt követően alig találni olyan tudósítást, amely az efölött érzett felháborodást vagy rémületet örökíti meg. Midőn a kereszt egy további darabja 1187-ben Szaladin szultánnál kötött ki Akkon és Jeruzsálem meghódítása előtt, a keresztényeket már meg sem rázta az eset. Megkezdték ugyan a 3. keresztes hadjáratot, de annak tudatában, hogy az igazi keresztfa szálkait változatlanul templomaikban óvják.

Találtunk tehát motívumot is, hogy miért hosszabbították meg visszamenőleg az időtengelyt. Ez nem csupán az eddig indokolatlan naptárátállítással lenne összhangban, de a főként VII. Bíborbanszületett Konstantin császár által erőltetett kulturális áthagyományozással is. Az újból megerősítendő Bizánc pedig a megfelelő hely lett volna, ahonnan a megváltoztatott időszámítást továbbadhatták a nyugat kereszténységének és a muzulmánoknak.

A beillesztendő időintervallum nagyságának kérdése persze még nyitott. Az erre adott válasz - hogy a lehetőleg hosszú, kitálat korszak jól illeszkedjék a kereszténység legnagyobb katasztrófája és az érintett bizánciak saját jelenkora közé - nem kielégítő: bár az idővázlat központilag találták ki, az intervallumba „töltendő” történelem megalkotását nem lehet csak bizánci toliakra bízni. A részletes kivitelezést ezután már decentralizáltan kellett folytatni.

Miért éppen 297 év?

Mindabból, amit a betoldás okaként megjelöltünk, az olvasható

ki, hogy a kereszt visszaszerzésének és újbóli elvesztésének érdekében elegendő lett volna huszonhárom esztendő titalálni, s megalkotni a 614 és 637 közötti fiktív időszakot. Miért illesztetek volna be hát akkor egy több mint tízszeres intervallumot?

Az egységes Bibliáért

Elsőként szólunk egy olyan tényezőről, mely nem csak a hosszúságot határozza meg, hanem akár maga is oka lehetett az időkorrektúrának. Ezt éppenséggel a Könyvek Könyvében, a Bibliában találjuk meg.

Létezik természetesen az Ószövetség ősi héber szövege, míg az Újszövetséget görögül fogalmazták meg. Mivel héberül már egyáltalán nem beszéltek, a hellenista korban megjelent az igény a görögre fordítás iránt. A történet szerint ekkor keletkezett a *Septuaginta*, az a fordítás, melyet egy levél szerint 70 tudós alkotott úgy, hogy mindegyik egymaga dolgozott, hogy aztán a fordítások összehasonlításakor csodálattal megállapítsák, mindegyikük fogalmazványa szóról szóra megegyezik. E tökéletesen naivnak tetsző levélben talán csak arra utaltak rejtetten, hogy több fordítási kísérlet után most olyasmi jött létre, amit görög „egységfordításnak” nevezhetnénk.

Szent Jeromos 390-től kezdve alkotta meg a héberből latinra fordított Szentírást, az úgynevezett *Vulgatát*. Egyfelől tehát különbségek vannak a héber-latin, másfelől a héber-görög változat között. A héber-latin verzióban a világtörténelem 270 évvel tovább tart mint a görög fordításban - ez régóta ismert különbség. „Már 798-ban sóhajtozott egy kölni komputista, hogy a világ kezdete óta Nagy Károly uralkodásának jelenlegi 31. évéig a héber Biblia és Jeromos szerint 5998 év telt el, a görög Biblia szerint pedig 6268, kilenc emberöltővel több. »Akinék ez nem tetszik, az izzadjon, olvassa el és számoljon jobban.«” [1660]

Bármikor is sóhajtozott ez a Karoling-komputista, arra mindenetre felhívja a figyelmet, hogy az idézetben 30 évet jelöl meg egy emberöltőként. Ez az adat - ismét keresztény motívum - Jézus életének feltételezett hosszából adódik, ahogy arról Amorbos beszámol. [1661] Azt ugyanakkor már korábban el kellett fo-

gadnunk, hogy legfeljebb közvetett módon következtethetünk arra, hány évesen halt meg Jézus, az evangéliumokban ugyanis ez így kifejezve nem szerepel. Újabb és újabb kísérletek kezdődtek ennek tisztázására. Az egyik szerint pontosan 12 145 napot időzött a földön [1662], mások pontosan 3 3 évről beszéltek. Ami csak annyiban érdekes, hogy ha 3 3 évvel számítják a kilenc emberöltőt, úgy már nem 270, hanem a „mi” 297 évnyi különbségünk adódik a két alapvető Biblia-változat között...

Amiből tisztán adódik, hogy a Biblia szövege alapján állították át az órát 270 vagy inkább 297 évvel. Ezt aligha zárhatjuk ki, hiszen ebben a korban semmi sem volt szentebb, mint az isteni akarat egyértelmű megfogalmazása és annak követése. Mindebből az is világossá válik, hogy nem csalással, nem bűnözőkkel van dolgunk, a kortárs sem érzett lelkiismeretfájdalmat, midőn az Istennek tetsző cselekedetet véghez vitte, amelyet legfeljebb „pia fraud”-nak, kegyes csalásnak tarthatunk. Merthogy ezzel a fogalommal jelölik a középkorkutatók az írott szövegeken végzett manipulációkat, melyek nem (közvetlenül) vezethetők le birtoklási vágyból és hatalmi igényekből.

Sándortól Sándorig

Gunnar Heinsohn a velem folytatott dialógusban azt a feltételezését ismertette, hogy a kitalált középkor eddig felvetett kereken három évszázada azáltal került az időszámításba, hogy a „Nagy Sándorhoz” (Alexandrosz) viszonyított időpontokat egyszerűen Krisztusra értelmezve olvasták. Eszerint valamikor átállították a Szeleukida-éra kezdőpontját (Kr. e. 312. október 1.) Jézus születésének kezdőpontjára (1. január 1.) - vagyis a dátumozást egyszerűen másként értelmezték volna. Ez annál könnyebben elképzelhető, minthogy a használt korszakot nem jelölték külön. Ilyen értelemben más, hibás átírások semmiképp sem zárhatók ki. [1663]

Emögött az a logika áll, hogy kegyességi okokból többé nem fogadták el a pogány Nagy Sándorra történő hivatkozást, amiért is a régi dátumokat egyszerűen „keresztény dátumoknak” olvasták. Ez tehát azt jelenti, hogy senki nem hamisított, csupán tévesen számolt, így került három pótlólagos évszázad a világtörténe-

lembe, ami aztán a bizánci hercegnők beházasodása révén kiszárvá-
tatva a nyugati időszámításban is megjelenik.

A vitában rámutattam arra a körülményre, hogy a Kelet ugyan
sokáig a Szeleukida-kor szerint számolt, majd később a világkor-
szakhoz viszonyított, de sohasem Jézus születéséhez (a keleti egy-
házaknál egészen a XIV századig vitatott volt Jézus születésének
dátuma). [1664] Heinsohn erre annyiban módosította érvelését,
hogy Nyugatra helyezte Sándor Jézus Krisztussal történő helyet-
tesítését, Theophanu császármő idejére, amikor ez kapóra jött
volna a krisztológiai törekvésekhez. [1665] Ebben az estben a job-
bik, nevezetesen a bizánci bürokrácia korrekt Sándor-dátumot
ruházott volna a Nyugatra, melyet ott aztán Krisztus-dátumra
váltottak volna. Hogy legyen alapja a 297 évnyi keleti űrnek is,
a bizánci közigazgatásnak hallgatólagosan át kellett volna vennie
a nyugati keresztények hibáját. Ám az ő professzionalitásuk épp
ezen érv ellen tanúskodik. [1666]

Ettől még persze megvizsgálhatjuk, hogy lehetséges lett vol-
na-e egy ilyesfajta összecserélés? Vegyünk egy példát, amely
megvilágítja a különféle korszakok ókori összekapcsolási módját.

Censorinus szünkronopszist készített a Kr. u. 238. évre, ami-
kor *De die natali* (A születés napja) című könyve megjelent.
„Amennyiben nem tévedek, Varró számítása szerint ez az év,
mely jelölését és nevét V C. Pius és Pontianus *konzulátusa* után
viseli, az 1014. év az első *olümpiász* után, természetesen a nyári
napokból kiindulva, melyeken az olümpiászt ünnepelték; de a
991. *Róma alapítása* után, a Parilia ünnepétől (április 21.) indul-
va, melyek szerint a rómaiak az éveket számolták; a *julianuszi*
évekből a 283., január kalendájától indulva, mellyel Caesar az ál-
tala létesített évet kezdi; a 256. az *Augustus után* számolt évek
szerint, szintén január 1-jétől indulva; [...] mivel néhány szer-
zőnk írásaiban az egyiptomiak szerint számolja az éveket,
Nabonassar éveinek nevezvén őket, minthogy uralkodásának első
évében kezdődnek, úgy eszerint ez az év a 986; hasonló érvényes
Filipposz éveire, melyeket Nagy Sándor halálától kezdődően szá-
molnak, és ezen évig 562-re tesznek.” [1667]

Ebben a 238. évben többek közt két, számunkra érdekes éra
szerint számoltak. A Filipposz-éra Kr. e. 324. november 12-i kez-

dőpontjával Filipposz Arrhidaioszról kapta nevét. Korszakként azonban elődjének, Nagy Sándornak a halála napja számít, mely számunkra - az alexandriai tudósok átszámítása nélkül [1668] - Kr. e. 323. június 10-re esik. Ezt az időszámítást az akkor szokásos nyelvhasználatban az *Alexandrosz halála utáni korszaknak* is hívták.

Kr. e. 30-ban hódította meg Octavianus az egyiptomi Alexandria városát, s rakta le majd félévszázados uralmának alapjait. Az *Augustus-éra* kezdőpontjául egy Alexandria bevétele után nem sokkal következő napot választottak, Kr. e. 30. augusztus 30-át. Augustus ezzel a győzelemmel nemcsak ténylegesen vált egyeduralkodóvá, hanem eszmeileg is Nagy Sándor utódjává lett, akinek sírját Alexandriában tisztelték (noha később sehol sem találták). Ezt az időszámítást szívesen nevezik *Alexandriai-korszaknak*-, „az ókorban a legszélesebb körben elterjedt biztos korszak, Keleten sokáig volt használatban”. [1669]

Augustus”-szá Kr. e. 27. január 1-jén lett Octavianus, 296 vagy 297 évvel Sándor halála után - ami a későbbi császárok számára is sokatmondó távolság az időben!

Így hát van két korszak, melyek elnevezésükben nagyon-nagyon közel állnak egymáshoz. Joggal beszélhetnénk akár a két Alexandrosz-éráról. Az *Alexandrosz halála utáni korszak* és az *Alexandriai-korszak* közti különbség 294 év. Ha egy találékony kronológus szét akarta volna feszíteni a világtörténelmet, hogy időt nyerjen pótlólagos események számára, akkor egyenesen kínálta volna magát, hogy „összecserélje” a két Alexandrosz-érát. Ezzel szűk 300 évnyi határidőt kapott volna, mellyel előreforgathatja az időt. Ráadásul számolni kellett még az éggel, ebben az esetben a Nap és a Hold csillagászati konstellációjával. Összes részletével együtt - hét napból álló hét, minden 4 évben szökőnap és 19 éves holdciklus - csak minden $7 \times 4 \times 19 = 532$ évben ismétlődik az úgynevezett húsvéti ciklusban. Ha figyelembe vették a Hold fázisait, ami biztosan megtörtént, akkor ez azt jelentette, hogy 614. augusztus 31-ét az azonos Hold-fázisban lévő 911. szeptember 1. követte a megfelelő holdállással. Mivel kisebb manipulációk lehetségesek - valós nap dátumszámítás nélkül, néhány átugrott nap -, igaznak bizonyulhat az általam már régóta megnevezett 297 év, de még meg is változhat (285-re, netán 304-re). Érvelé-

sem voltaképpen nem a pontos számon nyugszik elsődlegesen, hanem azon a forradalmi felismerésen, hogy ilyen volumenű fik-tív idő került a ma is használatos számításba. Csillagászatban já-ratos középkorkutatók ezzel szemben azt tartják, hogy vagy 532 évet iktathattak be vagy egyet sem. [1670] Ez az érv akkor ülne, ha az összes ma ismert visszaszámításunk pontosan igazolódna antik, késő antik és kora középkori megfigyelések révén. De messze nem így áll helyzet, mint azt már korábban kifejtettük.

A képet mindazonáltal még zavarosabbá is tehetjük, amennyi-ben szót ejtünk a *csillagászati kánonról* is. E. J. Bickerman kutató-sai alapján tudjuk, hogy ennek megalkotását alexandriai tudósok kezdték el, és egészen a Kr. u. 911. évig folytatták. [1671] Ez a ká-non szolgált alapul a kronológiai számításokhoz. „Az alexandriai tudósok az eléjük kerülő dátumokat úgy igazították hozzá az egyiptomi váltóévhez, hogy az uralkodók uralkodási éveit mindig eltolhatták néhány hónappal.” [1672.] Ténylegesen azonban még nagyobbak voltak az eltérések: Nagy Sándornak és két utódának uralkodási évszáma a kánon szerint több mint egy évvel tér el a jelenleg elfogadott meghatározástól.

<i>Csillagászati kánon</i>	<i>Történeti időmeghatározás</i>
Nagy Sándor	
332. nov. 14. - 324. nov. 11.	333. okt. 1.- 323. jún. 10.
III. Fülöp	
324. nov. 12.-317. nov. 9	323-317
IV. Alexandrosz	
317. nov. 10.-305. nov. 6.	317-310-30

A Szeleukida-korszak kezdetének itt nem az egyébként általáno-san elfogadott 312. október 1. számít, hanem 311. április 2. a kezdőpont. [1673] Mivel a kánon pontosan 911-ig fut, úgy tűnik, egyik feladata volt, hogy kiegyenlítse azokat az asztronómiai el-téréseket, melyek az idő előrepörgetéséből keletkeztek.

Minthogy az arab világ a kései X., a keresztény világ a korai XI. század óta próbálkozott visszaszámításokkal, bizonyosan visszaszámolták a nap- és holdfogyatkozások ciklusát is. E tárgy-ban további vizsgálódásokat kell még végeznünk.

A két Alexandrosz-korszak összecserélése még palástolható lett volna, hiszen mindkettő nevében hordozta az Alexandrosz nevet.

Hogy mást ne mondjunk, a mértékadó, Alexandriából származó komputisták *Alexandriai-naptár*ról beszélnek, amikor a Julianus-naptárra gondolnak. A különbség az egyiptomi hónapnevekben és az augusztusi évkezdetben volt. [1674]

Az arabok *Alexandrosz-korszak*ról beszéltek, amin a Szeleukidáérát értették. [1675] Harmadjára pedig hallottunk már arról, hogy a bizánci Teremtés-korszak *Alexandriai-világkorszakként* volt használatos. Minthogy bárki, aki korszakolást végzett anno, igen sürgetően valamiféle név után nézett, jogosnak tűnhet az elvárás, hogyha egyszer valami újat talált ki, akkor egy, az addigiaktól elütő nevet találjon. De nem, akkoriban hihetetlen kitartással hoztak forgalomba újra és újra azonosan csengő elnevezéseket, amiből legalábbis arra kell következtetnünk, hogy egyáltalán nem kívánták a világos szétválasztást.

Apokaliptikus datálás

Aztán bemutatunk egy egészen más gondolatmenetet is. A régi Oroszországban Nikolaus Morozov jobban mondva Nyikolaj Alekszandrovics Morozov megjárta a mennyet és a poklot is (1854-1946). A cári rendszer elleni terrorizmus miatt halálra ítélték, majd három évtizedig börtönben ült, végül egészen a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tiszteletbeli tagságáig vitte. [1676]

Alighogy szabadlábra került, máris megjelentetett néhány tanulmányt, melyek a fogolyévek alatt születtek. Egyetlenegy győzte le a nyelvi korlátokat, és jelent meg 1912-ben németül: *János kinyilatkoztatása* (Die Offenbarung Johannis). A könyvet olyannyira elfelejtették, hogy csak kerülő úton, a mai Oroszországban végzett kronológiai kutatások [1677] és egy figyelmes közvetítő [1678] révén fedezték fel újfent Németországban.

Morozov utalásokat talál a János-apokalipszis (ti. *A Jelenések könyve*) szövegében egy speciális égi konstellációra, melynek visszaszámítással meghatározta az idejét. A leírást hatalmas éghí-

ború leírásaként értelmezte, mely elhomályosította a csillagos eget, idelent pedig négy földlökés kísért. Ez a természeti színjáték szerrinte 395. szeptember 30-án játszódott le Patmosz szigete felett, ahol is János saját elmondása szerint ezek után megírta könyvét. (A pódólag mérlegelt napfogyatkozás esetében, mely amúgy sem lett volna látható Patmosz szigetén, Morozov egy évvel melléfogott [1679], hisz az 396. szeptember 30-án zajlott le. [1680])

A teológiai értelmezés, amely már nem azonosítja az Apokalipszis szerzőjét János apostollal, ennek ellenére a Kr. u. I. század vége mellett szól: „A könyv által vázolt szituáció legmeggyőzőbben Domitianus császár uralkodásának (81-96) vége felé helyezhető el az időben, mely kor már a II. századi egyházi hagyományban úgy szerepel, mint a könyv megfogalmazásának ideje.” [1681] Ekképpen kb. 96 áll szemben 3 95-tel - vagyis 299 évnyi eltérés.

Az átdátumozással Morozov egyáltalán nem akarta újrahatározni a kereszténység kezdetét, ő a Jelenések könyvét sorolta új helyre, vagyis jelentősen későbbre a keresztény hagyomány belül. Tanulmányának második része azt bizonyítja, hogy a könyv egy konstantinápolyi pátriárkától, Aranyszájú (Khriiszosztomosz) Szt. Jánostól (kb. 3 54 – 407) származik.

Ezt olyannyira érdekesnek találta a filozófus Arthur Drews (1865-1935), hogy kétkötetes *Krisztus-mítosz* című könyvével egyenesen azt kívánta bizonyítani, hogy Jézus sohasem élt. Neki kezdett Morozov könyvének lefordításához, és írt hozzá egy előszót. Ebben elismeri, minden olyan jól illik a helyére, „amennyire csak kívánhatnánk magunknak”. [1682.] Ennek azonban ellentmond, hogy a Jelenések könyve az Újszövetség legkorábbi és legjobban alátámasztott könyvei közé tartozik, s a róla való tanúságoknak igen nagy bizonyító erejük van. E végzetes probléma megoldására Drews csak két utat lát: „Vagy a 395 előtti tanúk szövegeit hamisították meg, vagy pedig egy másik mű volt előttük János neve alatt, melyet Khriiszosztomosz csak átdolgozott, és Jeromos ezután csatolta az Újszövetséghez, míg az eredeti szöveg elveszett.” [1683]

Egyik lehetőséget sem tudta azonban úgy továbbvinni, hogy akár csak esélye lett volna érvényt szerezni nekik. A teológiai hi-

vatkozások közötti kölcsönös kapcsolódások hálója túlságosan szoros - többek között ezen okból felejtették el teljesen Morozov érvelését is.

Nézetem szerint azonban van még egy harmadik lehetőség. Morozov helyesen számította ki a közte és a kérdéses természeti katasztrófa közötti távolságot. Az Apokalipszis ennyiben szűk 300 évvel fiatalabb - de nem egyedül ő: a kora keresztény történelem és az egész 614 előtti történelem közelebb kerül hozzánk ezzel a három évszázaddal, minthogy a később betoldott három évszázad pótlás nélkül kihúzható. Ez valóban lehetséges, mert az Evangéliumban szereplő csillagászati információk nem elégségesek Krisztus születésének, életének és halálának ellentmondásmentes igazolására. Morozov datálása így helyes marad, anélkül, hogy a kora keresztény írások kölcsönös egymásba fonódását újból fel kellene göngyöltetni. Foként pedig reális közelségben marad a keresztény kinyilatkoztatás bölcsőjét jelentő zsidóság apokaliptikus irataihoz.

Amúgy pedig igazán örömteli egybeesés, hogy a különbség nagyon közel van az általam megnevezett 297 évhez, jóllehet az eredeti számításoknál még csak nem is ismertem Morozov nevét.

A keleti forgatókönyv

Most már készen áll a forgatókönyv. Tudjuk az okot, a motívumot, ismerjük a szerzőt, a kitalálás időpontját és meghatároztuk az időintervallum hosszúságát.

<i>Ki:</i>	VII. Bíborbanszületett Konstantin császár
<i>Hol:</i>	Bizáncban
<i>Mikor:</i>	a X. század során
<i>Mit:</i>	az órát
<i>Miért:</i>	a birodalmi relikviák fiktív visszaszerzése érdekében
<i>Hogyan:</i>	megtöltötte az így nyert időt
<i>Mennyivel:</i>	az órát 297 évvel állította előre

Mindez természetesen nem olyan erejű bizonyíték, mint az oklevelek az archeológiai és építészeti maradványok szembeállítása.

Itt most közvetett bizonyítást végeztünk, amely a tárgyi bizonyítékokkal egységes képet ad.

A legsúlyosabb bizonyítási teher lehullott a vállamról, mivel a bizantinisták egy ilyen akciót „saját” birodalmukban vázoltak fel. Erre még egyszer visszatérek, ám most már csapjunk a lovak közé, és nézzük meg, hogyan végezték el a bizánciak által megkezdett munkát Közép- és Nyugat-Európában - olvasóinkat elsősorban nyilván ez izgatja.

Egy korszak születése a „vad” nyugaton

Bizáncban mindig is magától értetődő volt, hogy az uralkodói öntudat a réges-régóta folyamatos régenslistából táplálkozik, mely lista visszanyúl Augustusig és Caesarig, sőt, gyökerei a Római Köztársaságon, az etruszk királyokon át Aeneasig, Priamoszig érnek, mi több, a mítoszoktól övezett Trójában is talál ősöket. Ennyi hagyomány, ennyi mindent megszépítő visszatekintés egyeden más birodalom uralkodói családjának múltját sem fényesítette.

Közép-Európában épp az ellenkezőjét tapasztalni. Ha a hagyományokat vesszük figyelembe, minimum csodálkoznunk illik, hogy Károly 800-ban történt császárrá koronázása ellenére a császári birodalom írásos emlékezete mily rövidke. A nagyszabású esemény időpontjában Bizánc trónján Irén császárnő személyében egy asszony ül, és a keleti impérium ekkor oly gyenge időszakát éli, hogy nem ellenezhette egy másik uralkodó esetében a császári titulus felvételét. Sőt, 812-ben végül is elismeri Károlyt. Csakhogy a X. században határozottan az az érzése támad az embernek, mintha a Bizánc által egyszer már elismert Károly törvényes utódjának - I. Ottónak - minden erejét latba kell vetnie, hogy Konstantinápoly áment mondjon uralmára. Nagy elődje és közötté császárok sorát kenték fel, jöllehet mindannyian feledésbe merültek, bár anyai ágon többnyire mind a Karolingoktól származtak. Ilyen volt Wido von Spoleto (891-894), Lambert (892-898), Karintiai Amulf (896-899), Vak Lajos (901-928) és I. Berengár (915-924).

A 912-ben született I. Ottó ugyan 24 évesen koronáztatott királlyá a hadsereg áldásával, ám addig hosszú út vezetett, amíg megszerezte Bizánc beleegyezését. Először is otthon elég meleg helyzet teremtdött az egymással is vetekedő rokonság, hercegek és püspökök között. Kívülről is folyvást támadták a birodalmat: lombardiaiak, csehek, kelet-elbai szlávok és dánok egyaránt, no és persze mindenekelőtt a kalandozó magyarok jelentettek igazi

veszélyt. Csak 955-ben, a lechfeldi (augsburgi) győzelem után honolt ismét béke az országban, és kezdődhetett a kulturális fejlődés. A 961-ben alapított gemrodei templommal megindultak az egyházi építkezések, nevezett szent helyen már az egyszerű oltárboltozat - egy kicsi negyed golyó - olyan „reszketegnek” látszik, hogy az oltárfülke falait egyetlen ablak sem gyengíti. Mindezt állítólag 160 évvel az aacheni várkapolna hatalmas kupolája után tervezték és építették fel. [1684]

Eközben az egyház mint intézmény és mint szellemi hatalom kedvezményben részesül: a birodalmi egyházzal létrejön az az elképzelés, „hogy az uralkodó »Krisztus eszköze a világ üdvözülésében[^]. [1685] Nagy Ottó nemcsak ebben emlékeztet Nagy Károlyra. Mindkettejük javára írják a birodalmi egyház megalapítását, előrehaladott korukban mindketten a „második felvilágosító úton” haladnak, és hasonlítanak politikai, katonai cselekedeteikben is. [1686] Unokája, III. Ottó, majd még erősebben hangsúlyozza, hogy ő „Krisztus eszköze”.

De hogy a bizánci elismeréshez visszakanyarodjunk: a királyi koronát huszonnégy esztendősen elnyerő I. Ottó bizony már elmúlt ötven, amikorra leküzdi a császári cím megszerzésével szemben táplált bizánci ellenállást. A ceremónia 962-ben kápráztatja el a kortársakat, ám a klasszikus elismerésre (megtűrésre?) egy újabb évtizedet kell várni: ekkor, 972-ben a már társcsászárrá tett fiú, II. Ottó összeházasodhat a bizánci Theophanu hercegnővel. Sajnos, ez nem a remélt bíborbanszületett lány volt, valószínűleg emiatt tartották homályban származását; csak a XX. században bizonyosodott be, hogy nem II. Romanos császár gyermekét tisztelhatték benne. (Albert H. Rausch, alias Henry Benrath személyében nem egy Bizánc-tudós, hanem egy regényíró lebbentette fel származásának fátylát, és a szakmabeliek ezt az elméletet még mindig nem döntötték meg.) [1687] Theophanuval a görög kultúra elsőként lépi át a német határt. Szül egy később császárrá lett fiút, aki egyedülálló módon köti össze Bizáncot, a létrejövő *Németországot* és a pápaságot. Mivel a fiú apja már 28 évesen meghal, így először 983-ban nyolc évre anyja vette át a gyámságot, mígnem a mama is elhalálozik. További három évig a nagyanyja, Adelheid gyakorolja a gyámságot, míg a fiatallembert - valószínűleg 994-ben - nagykorúsították.

III. Ottó

így nem sokkal az ezredforduló előtt egy 15 éves ifjú vette kezébe a kormánypalcát (1002-ig élt). Az ember azt hihetné, vele megint egy báb ül a trónra, aki soha egyetlen önálló mozdulatot sem mer tenni szürke eminenciásnak álcázott tanácsadói fejbólintása nélkül. Valójában egy rendkívüli akarattal bíró uralkodóról van szó, aki minden figyelmet megérdemel.

Általában abból indulunk ki, hogy a gyámság végét jelentő lovaggá ütés 994 őszén, Sohlingenben történt (valójában ez az időpont sem határozható meg pontosan). [1688] Mindenesetre Ottót 996. május 21-én „római királlyá” koronázzák, és 1002. január 23-i haláláig olyan hírnévre tesz szert, amelyhez hasonlóval legközelebb II. Frigyes büszkélkedhetett csupán.

Ottó szó szerint a világ metszéspontjában állt. Anyja bizánci és nem „ófrank” szellemben nevelte. Lovaggá ütése után egy német császár számára szokatlanul jó képzettségre tesz szert azzal, hogy - Nagy Károly analógiájára - több országból választott magának nevelőket és tanácsosokat. A görög Philagothoszt, az olasz Verccelli Leót, a francia aurillac-i Gerbertet, a német hildesheimi Bemwardot, a kölni Heribertet és a mainzi Willigist.

Ottó nevében rendkívüli kísérlet történik: új kapcsolat kialakítása a világi és egyházi hatalmak között, azaz a császár és a pápa között, új kapcsolat a „német” és a bizánci császár között, és Európa „végérvényes” keresztény hitre térítése.

Hatalma tudatában Ottó megtöri a római nemesi családok szokásjogát abban, hogy a pápát maguk közül „alkudják ki”, sőt, XIV. Jánost felszólítja, hogy jöjjön Rómába a császár koronázására. Amikor a pápa még Ottó megérkezése előtt meghal, Ottó karinthiai Brunt, egy nála alig idősebb rokonát keni fel pápává, aki - mint *V. Gergely* - őt 996. május 21-én császárrá koronázta. Vele az első német pápa ül Péter székébe, akivel szemben a rómaiak azonnal ellenpápát állítottak. Csakhogy az ellenpápát III. Ottó, miután összefogott Johannes Crescentiusszal, Róma koronázatlan urával, azonnal félresöpörte.

És itt most álljunk meg egy pillanatra. Mert itt az idő, amikor

vázolhatom, miként is került tézisem a középkor nagy kérdéseiről folyó vitába.

Johannes Fried [1689] 1994-ben megírta nagy munkáját Németország eredetéről egészen 1024-ig. Egy évre rá megtámadta őt Gerd Althoff [1690], mondván, Fried túl sok fantáziát szőtt művébe. Fried ugyanebben az évben a *Historische Zeitschriften* válogott vissza. [1691] A müncheni Historischer Kolleg 1995 novemberében méltatta Fried könyvét, Fried pedig azzal kívánta lezárni a vitát, hogy a tudósnek jogában áll *nem* lemondani a fantáziáról. Erről úgy vélekedett, hogy csak az építő, a pozitív fantáziát illik szabadon engedni, az illúziókat keltő destruktív fajtát nem. Ez utóbbira hozta fel nagyon kedvesen modellként jelen könyvemet. Fried írását kétszer jelentette meg [1692] anélkül, hogy csak egyetlen kritériumot is megnevezett volna, amely alapján meg lehetne különböztetni a két, homlokegyenest ellenkező képzelőerőt. Más kérdés, hogy véleményem szerint nincs ilyen kritérium, azaz tézisem ezen alapon történő cáfolása nem fogadható el.

Gerd Althoff ugyanebben az évben szintén a fantázia védelmének ezen hibás módozatát választotta egy száraz mű megírásával: közreadta III. Ottó életrajzát. [1693] Ebben feltűnő módon szétválasztotta a tényeket a képzetektől, Friedre pedig még rá is lícitált az olyan drámai leírásokkal, mint amilyen ez is: „III. Ottó vadul bosszút esküdött, hogy kitart, amíg megalázva nem látja a lázadókat. Közben nem Róma esett el, hanem ő maga. Láz kapta el, ami betetőzte a római császár római katasztrófáját.” [1694] Althoff világossá tette, hogy csak efféle eljárással lehet a meglehetősen szellős középkori életrajzokkal egy könyvet megtölteni, pláne egy csupán nyolc éven át uralkodó császár esetében. Althoff 250 oldala 50 oldalra zsugorodna, ha kizárólag a fellelhető tényekre alapozna.

Althoff amúgy szintén kritizált engem [1695], miközben egyetlen indokom, egyetlen érvem sem érdekelte. Azzal, hogy tarthatatlannak nyilvánította téziseim néhány végkövetkeztetését, azt gondolta, hogy téziseim megalapozottságát is elsöpörheti, így például az aacheni várkapolnáról írott szavaimra, amely szerint „egy fejlett kultúrát nem lehet kitalálni”, ki sem tért. Utóbbiakat a válaszomban még egyszer megerősítettem [1696]: vagyis az

aacheni várkápolna hűen mutatja, miként lehet a fiktív időben egy valóságos, ámde datálatlan építménnyel egy fejlett, ám szintén fiktív kultúra létét bizonyítani.

Eljárásom Frieddel és Althoff-fal ellentétben megerősített forráskritikára támaszkodik, úgy, hogy az írott források végig szembesítetnek az archeológiai és architektonikai leletekkel, azaz csak akkor fogadom el őket, ha a források odavágó utalásokat adnak akár egy templom felavatására, vagy egy már meglévő várra.

E metodikának tulajdonképpen magától értetődőnek kellene lennie. Johannes Fried, mint a német történészek megválasztott szószólója ezt egyelőre nem így látja. Szakterülete perspektíváinak ismertetésekor nem támaszkodik a földhözragadt „segédtudományokra”, csak az általa tévedhetetlennek vélt forrásokra. [1697] Igaz, tudja, mi vár rá: „Talán szörnyű vízió az egész. És valljuk be, hogy a Regesta Imperii óta lezártnak vélt munkát a forrásokkal kapcsolatban újra kell kezdeni, hiszen csak az egyik ablakból láttuk. [1698] Éspedig a történelmi képből levezetett következtetésekkel, amelyek pedig kissé homályosnak tűnnek.”

II. Szilveszter

De hagyjuk is a III. évezredbe nyúló vitákat, kanyarodjunk vissza arra a korszakra, amikor az első millenniumból léptek át a másodikba. [1699] Gergely és Ottó ötven évig uralkodhattak volna egymás mellett, amit óriási perspektívát jelentett volna Európa számára. Csakhogy V Gergely már 27 évesen elhunyt. Itt kell megjegyezni, hogy a külföldi ranghordozók Rómában nem annyira a „mai area”, a rossz levegő miatt haltak meg ily nagy gyorsasággal, mintsem inkább az ólomacetát miatt. II. Kelemen, az egyetlen Németországban eltemetett pápa 1047-ben halt meg, ponti-fikálása csupán tíz hónapon át tartott. Az ő holtteste, amelyet a bambergi dómban exhumáltak, rendkívüli mennyiségű ólmot tartalmazott, amely egyértelműen mérgezésre utal - aligha kétséges, hogy mit hozna a többi pápát érintő hasonló vizsgálat.

Ottó 999. április 9-én tanácsosát, aurillac-i Gerbertet választotta meg pápának, ő lett az első francia az egyház élén. Személyében Krisztus földi helytartója filozófus, politikus, pedagógus

és zeneismerő, s mindenekelőtt korának egyik nagy tudósa lett. A geometria és asztronómia iránti szeretetének köszönhetjük a számainkat, amelyek alapján véve nem arab, hanem indiai eredetűek - Gerbertnél még nulla nélkül. Mint a reimsi egyházi iskola vezetője - amelyet 972 óta irányított -, nemcsak az antik, hanem az iszlám tudományokat is tanulmányozta, elmerült például az asztrolábiumban is. „Átfogó tanultsága - amelyet jórészt annak köszönhetett, hogy Spanyolországban találkozott az arab tudománnyal - a kortársak csodálatát is kivívta. Az utókor számára olyan emberfelettinak tűnt, hogy tévesen azt hitték, ezt csak varázslattal lehet magyarázni.” [1700]

A Faust-monda alapját személye adja. Egy római legenda szerint pedig valahányszor meghal egy pápa, a Laterán templomban eltemetett Gerbert csontjai zörögnek.

Gerbert - pápai nevén II. Szilveszter - öntudatos programot hirdetett, úgyis mint a Nagy Konstantint megkeresztelő I. Szilveszter pápa kései utóda. A gyógyítás és az ahhoz kapcsolódó keresztelés képei láthatók a Lateránban a Santi Quattro Coronati kolostorban. Megőrződtek, mint a virágzó középkor freskóciklusa. Csakhogy amikor a pápaság már nem akarta I. Konstantinról eredeztetni önmagát és az egyházi államot, kitalálta, hogy Konstantint később keresztelte meg egy arianus püspök, ráadásul a császár halotti ágyán végezve el a szertartást, így szabadulván meg a később leplezett konstantini hamisítvány nyűgétől. Szerintem ehhez hasonlóan hamisította meg Pippin második, az egyházi államnak 754-ben tett adományát is, Pippin eszerint nem a saját, hanem bizánci területet engedett át, amelyet a longobárdoktól vett el. A dátumnak szimbolikus jelentősége van: végül is „Róma alapítása Kr. e. 753. április 21-én” megfelelt „az egyházállam alapításának Kr. u. 754-ben” - egy majdnem tükörképszerű szimbolikával [1701], amely mindenestre feltételezi a keresztény időszámítást. Ám a „pippini ajándék” eredeti okmányát senki sem ismeri, „és tartalma csak egyéb és megbízhatóságukban megtámadható forrásbizonyítékok alapján következtethető ki.” [1702] Ezt az okmányt nem a késői X. század előtt hamisították meg. [1703] S csak így lehet magyarázni, hogy a pápák ebben a században nemcsak lel-

készi kompetenciájukat veszítették el, hanem még saját államterületükről is elfelejtkeztek. [1704]

Mindenesetre Gerbert pápai nevének (Szilveszter) megválasztásával is jelzi, az ifjú császárból szintén új Konstantin válhat, nem véletlen tehát, hogy már a fiatal III. Ottóra is használják a „magnus” melléknevet. [1705] Kiindulásként elfogadhatjuk, hogy Ottó és Szilveszter szövetsége nem egy évezred megújulását jelzi, hanem „egy hasonló keresztény vagy római birodalom megújulását, a császár Rómából kíván irányítani, és ott egy bizánci mintájú udvartartást berendezni. A *dominium mundi* ezzel újra megtalálta szimbolikus középpontját épp akkor, amikor egy új kor kezdődött el.” [1706] Ám nemsokára az is kiderül, hogy mindez korántsem véletlenül esik egybe az ezredfordulóval.

Régi-új tradíciók

Konstantin szellemében bevezették a „*Renovatio Imperii Romanorum*”, mely egyben az adott világrend hatalmi berendezkedésének újrafogalmazása. „A római múlt, amelyből eddig csak alkalmanként merítettek, most az *igazolási tanok alapjává vált, amelyekre építve a nyugati birodalom síkra szállt igényeinek érvényesítéséért.*” [1707] Ottóék már II. Ottó idejében leplezetlenül versengtek a bizánci császárral. Ha a császár Konstantinápolyban a hagyományok tudatában az Imperator Romanorum címet vette fel, idővel (982-ben) felvette azt II. Ottó is. [1708] Hogy ezt megtehesse, s hozzá érveket találjon, mind messzebbre, s mind pontosabban kellett a dicső múltba visszatekinteni.

III. Ottó császári kancelláriája 998. április 28-a után már nem nyomtatott pecsétekkel, hanem felfüggesztett fémpecsétekkel hitelesít - ez korábban a pápák és a keletrómai császárok privilégiuma volt. [1709] Amivel egyfajta kettős igény fejeződik ki: a „*Renovatio Imperii Romanorum*” felirat egy hasonló változatban már az antik pénzérméken feltűnik, Nagy Károly érméin, betűről betűre. [1710] És a férfifej az új pecséten nem III. Ottót mutatja, hanem nagy elődjét - más kérdés, hogy csak az Ottó idejében vert példányoknak köszönhetően lehet felismerni a Karoling-ös, azaz Károly képét! [1711] Róma asszonyképe tette teljes-

sé e dupla numizmatikai visszatekintést az első frank és az ókori római császárokig.

E visszatekintés mellett megjelenik a keresztény megújulás iránti igény is. Amikor Ottó 1000-ben bevonul Lengyelországba, az eddigi címeihez - a „Földkerekség császára” és a „Rómaiak császára” - bizánci rangok mintájára hozzáteszi: „Servus Jesu Christi”. Jézus Krisztus szolgájaként először 1000. január 17-én tűnik fel a színen. [1712]

Az ezredik évben egyébként mindkét igény - az ősi múlttal való még szorosabb összefonódás, továbbá a keresztény megújulás - egyre világosabban mutatkozik meg.

Thietmar von Merseburg beszámolója szerint Ottó titokban kinyitatta az első császár kriptáját az aacheni várkápolnában. Magához veszi Nagy Károly nyakkeresztjét és ruhamaradványait, és ezeket a relikviákat soha nem veszi le többé. [1713] Novarese krónikája további, inkább nekrofil* részleteket nevez meg. Eszerint Ottó Nagy Károly ruhátlan holttestét egy trónon ülve találja. Levágja a kézkörmeit, kihúzza egy fogát, arannyal egészíti ki a megrongált orrhegyet, és fehér ruhákba öltözteti. [17x4] Ez a kép Suetonius: „Caesarok életére” támaszkodik, miszerint Augustus tisztelettel állt Sándor holtteste és szarkofágja előtt. Hogy az aacheni és az alexandriai kriptákat ma már nem lehet megtalálni? Mindenre persze a kortársak sem gondolhattak.

Ottó relikviákhoz jutása a császárt hovatovább szentté teszi alattvalói körében - hasonló magasságokba később már csak Barbarossa Frigyes jut, aki egy víziónak köszönhetően utolsóként találta meg Károly kriptáját. Ma mindenesetre azt állítják, hogy már III. Ottó Istenként tisztelte nagy rangelődjét - csakhogy messze nem reális történeésekből indulunk ki [1715], császári hatalomról és hagyományozásáról van szó, kevésbé történelmiségről.

Az új évezred elején, 1001 januárjában a császári pecsétet újból átalakítják. Már nem az ókori római császári érmét utánozza, ezért kisebb, mint minden hasonló bizánci, német vagy pápai pecsét. A rendkívül kicsi formában szerepel az antik fogalom: „Aurea Roma”, Róma képe és a régebbi körfelirat.

*Nekrofilia (nekrophilia - gör.): am. hullaszerelem.

Ekkor már, 1001 januárjában Ottó nemcsak Krisztus szolgájának nevezi magát, hanem, mint valamikor I. Gergely pápa, az apostol szolgájának: „Servus Apostolorumnak”, és „az egyház terjesztőjének” is. „III. Ottó egy udvari törvényszéki jegyzőkönyvet áprilistól »Otto servus apostolorumként« írt alá, tehát személyesen lemondott a császári címről. Ekképp foglalja magába az új titulus egyszerre minden egyéb alkotórészét az egykor oly részletes megszólításnak 1001-ben.” [1716]

Aurillac-i Gerbert is kínál hivatkozásokat Károllyal és az ő Aachenjével kapcsolatban. Pontifikálásának megkezdése előtt érdekes módon emlékezik Károly tudós Alkuinjára. Antik neveket vette körül az aacheni köröket, Gerbert - önmagát Horatius Flaccusnak nevezve - légiókról beszél sereg helyett, svábokról, helvéciaiakról és szldtákról, ami alatt hol a szlávokat, hol a magyarokat érti. Percy E. Schramm szerint újjáélednek benne a Karoling-kultúra legjobb tradíciói. [1717] És Gerbert ugyanúgy ünnepli Ottót, mint az udvari tudósok ünnepelték Károlyukat. [1718] így az embernek arra kell gyanakodnia, hogy a tudós erős túlzásokba esett az uralkodó és udvara felmagasztalásakor - Alkuint, mint „újtestamentumost”, az udvart pedig őtestamentumi vonásokkal festette meg. [1719]

„Tegyetek tanítványokká minden népeket!”

Jézus Krisztus megbízása - „Elmenvén tegyetek tanítványokká minden népeket!” - 999-ben hovatovább teljesítettnek tűnt. Mivel uraik felvették a kereszténységet, Európa népei „elvben” keresztények voltak - középen, nyugaton, délen (Spanyolországban a lakosság már az iszlám előtt hallott a kereszténységről, azonkívül a rekonkviszta is folyt) és délkeleten. Ugyanígy csatlakozott egész észak, Dánia, Svédország, Norvégia, sőt az ezredforduló előtt még Izland királyai is megkereszteltették magukat. „Ezzel az ezredfordulót - miután az utolsó európai országok is meghódítottak előtte - a kereszténység fémjelzi.” [172.0]

Legfeljebb a szláv kelet maradt érintetlen. Ennek miszionálásával ment volna teljesen végbe „a világ” kereszténnyé tétele, és hőseink 1000-ben teljes gőzerővel erre is törtek. Amint

Nagy Konstantin és Szilveszter államvallássá emelte a kereszténységet, a szíami ikrek, Ottó és Szilveszter nemcsak megtéríteni akarta a keletet, de egyenesen betagozni az államegyházba. Egy átfogó akció során 1000-ben a császár Lengyelországba vonul, és Gnesenben érsekséget alapít, amely alá rendeli a többi lengyel püspökséget.

Magyarország, mint egyházi provincia Gran érsekségben kapja meg a hierarchikus csúcsát.

Szilveszter ugyanebben az évben elküldi I. Istvánnak, Magyarország uralkodójának a később Istvánról elnevezett koronát, miközben Csehország lépéseket tesz az egyházi autonómia felé. [1721] Az éppen csak görögkeletivé vált Oroszország szintén fogadja a pápa küldöttségét. A római kúria kisvártatva megjelent Dalmáciában, mely partvidéket még ugyanebben az esztendőben Velencének sikerült meghódítania. [1722]

Kelet megtérítése nem elsősorban a császári birodalom növelését célozza. A hatalmasok a régi birodalomban nyugtalankodnak, mivel sem a keleti térség laza területi csatolása nem tetszik nekik, sem az, hogy a császár túlzottan Rómára koncentrál. Emiatt Itália s vele Róma első nemzetté avanszál a birodalmon belül, maga mögött hagyva Galliát (Nyugat-Németország), Germániát (Kelet-Németország) és Slaviniát, azaz a szláv területeket. [1723]

Fordulópont és összeomlás

Az 1000. év, amelynek során III. Ottó Gnesenből indulva Aachenen át Rómába vonul, egy rendkívül aktív, húszesztendő császárt lát, aki a pápával együtt antik alapokon egyfajta isteni birodalmat akar felépíteni. Az ő rendkívüli alakját még Bizáncban is elfogadják, olyannyira, hogy II. Balázs - akit császári büszkeségében elvben a legerősebben kellett sértenie Ottó hatalmi igényeinek - még egy házasságra is áldását adja: III. Ottó mellé egy bíborbanszületett lány érkezhet. (Apja, II. Ottó szintén szeretett volna egy császári unokahúgot, amiért még a római császári titulusról is hajlandó volt lemondani. [1724]) Megszületőben volt tehát már az I. Ottó által célként kitűzött dinasztikus kapcsolat Európa két legerősebb uralkodóháza kö-

zött - csakhogy az ifjú 1002. január 24-én, menyasszonya megérkezése előtt meghal.

A fiatal császárról utóbb alkotott kép meglehetősen összetett. Hihetetlenül aktívan, a jövőt a legmesszebbmenőkig szem előtt tartva tevékenykedett, mégsem vívott ki magának igazán méltó helyet a történelemben, többek között azért, mert a római lakosság 1001 őszén felkelt ellene, de legfőképpen azért, mert meghalt, mielőtt körbe tudta volna bátyázní pozícióit. Az utókor számára „romantikus és szertelen fiatalember, egzaltált vallásossággal” [172.5] képében maradt meg. P. E. Schramm próbálta meg ekképp bemutatni őt, kijelentvén, hogy Ottó rendkívül forróvérű volt, „helyreállítva azt az egyoldalúan elnagyolt felfogást, amely Ottót bűntudattól gyöttrő, önmagát túltöprengő szerzetes császárnak láttatja”. [1726]

Intenzív vallásosság, amely egyszersmind realitásérzékkel és távoli utópiák iránti hajlammal párosul. Althoff [1727] legutóbb kijelentette, nem festhető meg Ottó portréja az eddig ismert képzet alapján, ugyanis „a X. század szerzői láthatóan egy számkra idegen, de mindenképpen valós racionalitás szerint cselekedtek”. [1728] Ebben a könyvben arra keressük a választ, hogy mi volt ez a számkra idegennek tűnő racionalitás.

1000 - *miile - chilioi*

Az 1000. évben Ottónak és Szilveszternek az Isten országa iránti lelkesedése szinte csodálatra méltó aktivitást gerjesztett a földön. De lehet-e véletlen, hogy épp e kerek esztendőben történt mindaz, ami történt? Még egy olyan nagy tudós is, mint P. E. Schramm sem kommentálja e feltűnő dátumot. Holott ehhez a kerek számkhoz kapcsolódott egy nehezen kibogozható mozgalom: a *chiliazmus* vagy *millenarizmus*.

Mindkét fogalom az „1000”-re vonatkozik a görög, illetve a latin nyelvben. Az ezen a néven futó mozgalmak a János által megírt jelenésekre vezethetők vissza. Babilon (vagyis Róma) eleste után [1729] ugyanis egy angyal 1000 évre láncra veri a Sántát, hogy ne vezesse többé félre a népeket. Ezzel egy ezeréves békeidő kezdődik, amelyet első feltámadásnak nevez. Csak ezu-

tán csábítja el a Sátán rövid időre a népeket, és le is győzi őket (Góg és Magóg), aztán azonban végérvényesen leverik, következnek az utolsó ítélet, s vele a második feltámadás. [1730]

Fenti apokaliptikus elképzeléssel párhuzamosak a zsidó világvégevárások is. Úgyszintén ezzel hozható kapcsolatba a Bibliában szereplő kombináció, mely szerint: a világtörténet hat napra tagolható [1731], csakúgy, mint a teremtéstörténet. Mindegyik nap ezer évet ölel fel, mert ezer év Isten előtt olyan, mint egy nap. [1732.] A Teremtő pihenőnapjának, azaz a hetedik napnak is megfelel ezer esztendő, amelynek során egy békés birodalomban élnek az emberek, Krisztus kormányzata alatt, míg nem az utolsó sátáni intermezzo után, nyolcadik napként elkezdődik egy új, örök világ. [1733] Épp ezért vált a fekvő nyolcas, a lemniskáté, a végtelen szimbólumává.

A korai egyházatyák közül többen hevesen vitatták ezeket az elképzeléseket. A mártír Justinus már a II. században arról beszélt, hogy az újjáépült Jeruzsálemben gyakorolt ezeréves krisztusi uralom voltaképpen nem más, mint a tökéletes igazhit szimbóluma, hiszen az igazi Krisztus nincs helyhez és időhöz kötve. [1734] Augustinus, aki először maga is a chiliazmus híve volt, nem határozta meg a világnapok számát, és csak jelképesnek tartotta az ezeréves birodalmat, amely Krisztus feltámadása és a világ vége között „működik”.

„Az ezeréves időtartam egy segédkonstrukció, e számot nem konkrétan meghatározható időként értik. Ennek ellenére a régi egyházban sokféle elmélet jelent meg a világtörténet lefolyásáról (pl. a »chiliazmus«), amelyek Augustinus óta az egyházi tanok hirdetésének területéről a szektás szélsőségek világába kényszerültek.” [1735] A hivatalos egyházban ezt szerették volna elérni, valójában azonban ezek az egyszerű gondolatok igen sokáig felfőttek. Meghatározó hatással bírtak a keresztény történetírásra, és összekapcsolódtak az utolsó idők császára és az Antikrisztus elméletével.

„Mindenekelőtt azonban úgy tűnik, hogy képzelőerejüket a nagy császárról szóló prófétálás foglalkoztatta, aki az utolsó idők után Jeruzsálembé fog vonulni. Szemmel láthatóan minden erejükkel abba a hitbe kapaszkodtak, hogy jelenleg ennek a titokza-

tos uralkodónak a vezetése alatt állnak. Az eredeti, a keleten közszájon forgó görög prófétálásokban ez az utolsó császár egy római császár volt, aki Konstantinápolyban uralkodott. De ahogy a VIII. században az *ál-Methodiust* Párizsban latinra fordították, új fordítások is keletkeztek. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a nyugati elgondolásokban a császár alakját a távoli, homállyal teli Bizáncból nyugatra helyezték, ahol a Római Birodalom Nagy Károly megkoronázása következtében mondhatni újra létrejött. Az utolsó nyugatrómai császár leváltása után szünet következett, 300 évig nem uralkodott senki. Ennek az interregnumnak vetett véget Károly megkoronázása 800 karácsonyán, a római Péter-székesegyházban. Károly a frankok és a longobárdok királya volt, császárrá koronázása arra indíthatta a kortársakat, hogy az utolsó idők császárának végre egy olyan uralkodót képzelhessenek el, aki nyugaton uralkodik. Az embereknek tehát megadatott a lehetőség, hogy - eltekintve attól, hogy Nagy Károly nem hagyott hátra birodalmat - tovább álmodhassanak egy nagy császárról, aki közülük nő ki, és akiben megvalósulnak a sibylli* prófétálások. Ez egyaránt érvényesült a birodalomnak azon a részén, amelyből a későbbi Franciaország jött létre, és ott is, ahonnan a későbbi szent Német-Római Birodalom nőtt ki." [1736]

Apokaliptikus vég - vagy földi megváltás

Az elképzelések mai szemmel nézve mindazonáltal ellentmondásosnak tűnnek. Egyfelől félelem és borzadály dominál úgy a jelenségekben, mint az Antikrisztusba és az utolsó ítéletbe vetett hitben. Ez köszön vissza abban, ahogy ezt Dante 1300-ban megírta, és ahogy azt Signorelli 1500 előtt, majd Michelangelo 1500 után lefestette. Másfelől viszont a földi halandók zavartalanul várták a megváltást, elképzelték, milyen lesz Krisztus uralma alatt a béke ezeréves birodalma, és hittek az utolsó idők császárában. Vajon tényleg megfért egymás mellett két ennyire gyökeresen ellentétes vélekedés?

Időközben felfedezték, hogy bár 1200 körül a félelmetes as-

*Sibyllák\ istenektől vagy hősöktől származó jósasszonyok, akik Apollótól megihletve elragadtatásukban jósoltak.

pektus dominált, ez az ezredfordulón még alig volt jelen. A nagy Jósé Ortega y Gasset már 1904-ben megállapította (noha ezt a megállapítást még senki sem vette figyelembe): „A legenda, a (félelem), az ezredik évtől abszolúte nem igaz. Az elképzelésnek semmiféle tényleges megalapozottsága nincs.” [1737]

„Az újabb történelemkutatás előtt világos, hogy az ezredik év félelmei - legalábbis nagyrészt - csak a későbbi idők történészeinek kitalálása” - ezt írja Jan Dhondt 1990-ben. [1738] „És a történelem azt mutatja, hogy 1000-ben semmiféle chaliasztikus irányultságú félelmek nem léteztek.” - állítja Carozzi 1996-ban. [1739] Azaz nem uralkodott félelemmel átítatott millennarizmus - jóllehet a „régikrónikák” ezt terjesztik. Ezek valójában Jules Michelet (1798-1874) elképzelései az ezredfordulóról, ő emlékezett meg arról, hogy 999 szilveszterén reszkető embertömeg gyűlt II. Szilveszter pápa köré, és közösen várták a világvégét. Ezt a nézetet képviselték a Vatikánban 1982-ben, s 1998-ban Erdős is megemlíti. [1740]

Kétségtelen, 970 körül párizsi lelkészek meghirdették, hogy a világ Kr. u. 1000-ben elpusztul. [1741] Így magától értetődően azt állították, hogy az első évezred csak 999 évből áll. Persze, nem ez az igazán megmosolyogtató, mintsem inkább az, hogy a világvége napra pontos prognózisának felállítása banálisan praktikus okokból lehetetlen lett volna akkoriban, ahogy Franco Cardini könnyed iróniával bizonyítja. [1742] Ha csak Itáliáról beszélünk, a világvégének a ma elfogadott időszámítás szerint az alábbi időpontokban kellett volna bekövetkeznie a különböző országrészekben:

- Pisában 999. március 25-én,
- a Velencei Köztársaságban 1000. március 1-jén,
- Firenzében és Sienában 1000. március 25-én,
- Dél-Itáliában 1000. szeptember 1-jén,
- Milánóban, Genovában és Luccában 1000. december 15-én,
- Rómában 1000. március 25-én és december 25-én [1743],
- továbbá mindenütt egy évvel korábban vagy később, tetszés szerint.

A jóslatok afféle csoportdinamikai effektusként próbálták a lakosságot az egyik dátumtól a másikig rettegésben tartani. (Ez mit sem változott a jelenkorban: 2000 felé közeledve a különféle nézetek képviselői jóvoltából szinte kéthetente várhattuk a világvéget ilyen vagy olyan megfontolásból.)

Csak egy biztos: 999. december 31-én senki sem reszketett Rómában a régi Péter-székesegyházban a közelgő világvége miatt. Ennek az időpontnak egyszerűen nincs értelme.

Ennek ellenére az ezredforduló körül először ábrázolták művészek az utolsó ítéletet. Horst Jantzen előtt akkor jelentek meg az első ilyenfajta megörökítendő látomások, amikor bibliai részeket ábrázoló festményeket készített II. Heinrich (1002-1024) könyvébe: a „Bambergi Apokalipszisbe”. Később a motívum falfestményeken is feltűnik: a X. század végén Burgfeldenben és a reichenau-oberzell-i Szent György-templomban az oltár nyugati oldalán. [1744]

Magukat a Jelenéseket - mint az Újszövetség részét - mindig figyelembe vették, és sokat illusztráltak. Önálló témává azonban csak a *De ortu et tempore Antichristi* megtárgyalása után vált. Adso von Montier-en-Der írta ezt 950 körül, és Gerbergának, I. Ottó lánytestvérének ajánlotta. A szöveg az Ottó-nemzetség birtokában maradt, a fiatal III. Ottó valószínűleg ismerte, s talán ezen olvasmányon alapult az a kívánsága, hogy koronázási palástjára aranyból ráhímezzék a Jelenések könyvének arcait. Albert Hauck szerint „bizarr ötletnek tűnik, és mégis jellemzi a császárt”. [1745] Mivel a koronázás 996-ban volt, Ottót gyaníthatóan korábban is foglalkoztatta a Jelenések könyve.

A millenáris elindulás

III. Ottó bizonyára nem véletlenül beszél több aacheni trónról, mert ismerte a ígét a Jelenések könyvéből [1746]: „És láttam trónusokat; és bírák ültek rajtuk, akik az ítéletet kimondták.” - ugyanígy ismerte az utolsó császárról szőtt elképzelést is. [1747] Adso Libellusa arról számol be, hogy a világvége bekövetkeztét ki lehet tolni, amennyiben az utolsó világbirodalmat, a római frank királyok viszik tovább. [1748] Benne és tanácsosaiban ezek után

született meg a gondolat: III. Ottó az az utolsó császár, akivel elkezdődik az ezeréves birodalom! Erre félreérthetetlenül utalnak az általa 1000, illetve 1001 során felvett rangok is.

Uralkodásának „utolsó idő”-re utaló aspektusa vitathatatlan. Az uralkodók, és ezzel elvben a népek is kereszténnyé váltak, óriási számban, kontinensszerte százával nőttek ki a földből a román Stílusú templomok. *Radulfus (Raoul) Glaber* a kortárs *Chronique-jában* így ír: „Az ezredik év után a harmadik körül a bazilikákat majdnem mindenütt alapjukban újjáépítették, mindenekelőtt azonban Itáliában és Franciaországban. Általános verseny indult, hogy ki építi a legszebb és a legpompásabb templomokat. Azt lehetett volna mondani, hogy az egész világ általános egyhangúsággal lerázta múltját, és a templomok fehér kabátjával takaródzott be.” [1749]

A hatalmas számú építményből szerencsére rengeteg emlék maradt, amelyeket ezer évvel később is vizsgálhatunk. „Körülbelül 1030 óta áll a speyeri dóm [...] A konstrukció merészségében, új építményformák kitalálásában maga mögött hagyta az eddigi építőművészet minden alkotását. Az akkori Európa leghatalmasabb építővállalkozása, a római régi Szent Péter mellett a nyugati országok legnagyobb egyházi létesítménye, egészen a clunyi harmadik apátsági templom újjáépítéséig, terjedelmesebb és hatalmasabb még a gótika legtöbb katedrálisánál is.” [1750]

A sokak által átkozott Oswald Spengler, aki a kultúrákat az antikoktól napjainkig mindössze három „lelkiállapotra” osztja fel: az apollói (görög) és a mágikus (arab korai keresztény) kultúra után éppen erre az időre teszi a „fausti lélek” felvirágzását az európai nyugaton: „Ellentétképpen megkezdődik a nagystílusú fausti építőművészet, az új jámborság első megmozdulásaival. Ez a clunyi reform 1000 körül - és egy új gondolkodásmód, az úrvacsoravita a toursi Berengar és Lanfranc között (1050). Óriási akaratot kifejező tervek születnek, habár a dómokat sokszor még egy egész gyülekezet sem tölti ki, mint pl. a speyerit, vagy sohasem fejezik be őket. Ezen építészet szenvedélyes beszéde visszatükröződik a költészetben is.” [1751]

Az új Jeruzsálem

Voltaképpen az óriási építési láz nem más, mint az újjáépített Jeruzsálemre utaló vízió. III. Ottó egyik bizalmasa, Bernward 1010-ben letette a hildesheimeri királytemplom alapkövét, amelynek egyben társtervezője is volt. Magasba törő lépcsőtornyai a kelet-nyugati hajókeresztezéssel, a kereszthajó és a két kórus egyesítésével elsőnek mintázzák meg az „Égi Jeruzsálem” képét. Erre utalt Hans Sedlmayr, mint a gótikus katedrálisok apokaliptikus alapötletére. [1752.] Csakhogy ez a templom a román stílushoz tartozik, és az apokalipszist nem az utolsó, mindent romba döntő pusztulás oldaláról kívánja megközelíteni, hanem onnan, hogy Istentől fog alászállni egy város, amelyben ezer éven át uralkodik a béke.

Az égi Jeruzsálem képéhez tartoznak a városkapuk [1753], és nem véledenül öntenek három dómajtót 1000 (a Willigis alatti Mainzban) és 1055 között (Augsburgban). A leghatásosabb a három közül az 1015-ben, Bemward von Hildesheim alatt keletkezett darab, amelyet - akárcsak mint az aachenit és mainzit - egyetlen darabból készítettek. [1754] Az így meginduló fejlődés egészen Palermóig és Novgorodig ér. Feltűnő mindazonáltal, hogy a fejlődés jó ideig megrekedt egy helyen, hiszen a megtevesztésig hasonló aacheni és mainzi ajtók megalkotása között jelenlegi tudásunk szerint 200 év pergett le. [1755]

Ennek alapján is az az érzése támad az embernek, hogy III. Ottó és Károly szerepe voltaképpen nagyon is hasonló. Persze, felmutathatók különbségek is. Legelőbb is az, hogy az Ottó-korabeli építészet megmaradt, és az emlékeket szemlélve látható, hogyan halad a korai román stílustól egészen a virágzóig. Az alsó-ausztriai Wieselburgban például áll még egy 996-ból származó oktagon, amely az ezeréves Ausztria egyik „köökmanya”. Megvizsgálva súlyos falait, méreteit, arányait, gyér ablaknyílásait, még olyan munka közben látjuk az építőmestert, amelynek során az nem bízik a kupolák tolóerőiben, és így nem meri a falakat gyengíteni. Ezzel pedig Aachen után 200 évvel még mindig az aacheni kupola előtt száz évvel alkalmazott technikánál tartunk...

Ismerjük a kölni St. Pantaleon építkezési fázisait is, Theophanu

császárné sírba tételét, amely szépen illeszkedik ebbe az időszakba; vagy a Bertalan-kápolnát Paderbomban, mint a görög építőmesterek utolsó kéznyomát Németországban. Mindenesetre az Ottók ideje 950-től mindenkit meggyőz vitalitásáról, létezéséről, amit azonban a Karoling-korról igen nehéz lenne állítani.

Indítók és megvalósíthatóság

A világot megmozgató évezredforduló kezdetének békeidős mozgatórugóit szakemberek ez idáig nemigen vizsgálták. Nézzük csak az Ottó és Szilveszter regnálását követő Európa fejlődéstörténetét.

Bizáncban előreállították az órát anélkül, hogy eszükbe jutott volna az 1000. esztendő. De hát végül is Bizánc sohasem igazította az időszámítást Krisztus születéséhez még Kr. u. 614-911-ben sem, azaz náluk nem „fenyegetett” egy markáns dátum megjelenése.

Ki, mikor és hol (II.)?

Az időszámítás ezen módosítása VII. Konstantin alatt, tehát 959 előtt történt. Az akciót valószínűleg a teremtésidőszak számításának bevezetésével indokolták. így rögtön abba az időszakba érkezünk meg, amikor is I. Ottó szoros, házassági kontaktust keres Bizánccal. Theophanuval olyan hercegnő érkezik a Rajnához teljes görög udvartartásával, akit II. Ottó 972-ben elvesz, és császárnéi rangra emel. A hercegnő csomagjában „benne volt” az új időszámítás is. Ebből első közelítésben az derül ki, hogy így egyszerűen átugrották a teremtés utáni 6000., illetve a Kr. u. 800. év végét.

Tehát az időátállítás kérdéseivel kapcsolatban Nyugaton a következő a helyzet.

Ki tette: III. Ottó császár és II. Szilveszter pápa.

Hol: Rómában és Kölnben.

Mikor: a X. században.

Miért: hogy elkezdődjön az utolsó császár ideje, a betoldott időben pedig kreálhassanak egy mindenekfeletti, szuper császárt.

Mennyivel: az események csúcsával az 1000. esztendőt célozták meg.

Kérdés, a császár és pápa mekkora határozottsággal, biztonsággal nyúlt bele az évezred határának kijelöléséhez? Ezt addig nehéz megválaszolni, amíg nem tisztázódik, mikortól számítjuk okmány szerint a Kr. u. X. évszázadot. Ráadásul az sem zárható ki, hogy egy gyors beavatkozással még egy korrigálást is véghez kellett vinniük. Gerbert mai időszámításunk szerint 999. április 2-án foglalta el II. Szilveszter pápaként Péter székét. Tehát háromnegyed éve lett volna arra, hogy pontosítsa az időt, amely pontifikátusát közvetlenül az 1000. évhez csatolja.

Időpontosítás alatt itt az értendő, hogy a nyugat a bizánci időszámítást néhány évvel módosította. Bizonyíték erre, hogy a három világteremtési időszak között - teljesen indokolatlanul - a keletrómaiaknál 16, illetve 17 év különbség van. Ugyancsak nem tisztázott, hogy az alexandriai vagy a bizánci járt-e egy évvel az átültetett proto-bizánci előtt. AIII. Ottó alatti utójavítást keleten krisztológiai okokból vissza kellett volna adni. Ez lenne az egyetlen értelmes magyarázat a háromszoros, majdnem egyidejű definícióra Bizáncban. Így Heinsohnnak igaza lenne abban, hogy a nyugat is adott keletnek egy impulzust, de véletlenről vagy hanyagságról aligha beszélhetünk.

A végrehajtás részletei

Így az időátállítási akció megvalósításához minden körülmény adva volt. Az anno domini szerinti datálás köztudottan csak az 1000. év után jelent meg, ettől kezdve egyre több okmány kapott dátumsoraiban új megjegyzést. Tehát csak át kellett dolgozni az utolsó évtizedek azon császári okmányait, amelyek az anno domini datálást hordozták. Ez persze azokra az 1000 utáni első évtizedekben készült okmányokra is érvényes, amelyeket eredeti-

leg még nem ezzel a dátummal láttak el. Természetes, hogy Ottó és Szilveszter meglepően gyors halála után csak félve kezdték a Krisztus utáni datálást használni - mindazonáltal 1000-et követően módszeresen elkezdtek újradátumozni az okiratokat. Hogy ez annak idején a dátumsorokkal nem egyezett, azt már a nagy diplomatikus, Harry Bresslau is regisztrálta, majd Wilhelm Kammeier is szóvá tette. [1756]

A két nagy központban, Rómában és Konstantinápolyban nem véletlenül alakultak így a dolgok, hiszen nem ugyanazon naptár alapján dátumozgatták az okmányokat. A Bizánci Birodalomban a bukásig nem a Kr. u.-i formula szerint dolgoztak, sőt, nem is használtak általános érvényű naptárt: az okmányokon egész egyszerűen az egyes császárok uralkodási évei szerepelnek (azaz „kelt X. császár uralkodásának. Y. évében”). [1757] Ezeknél az okmányoknál természetesen nem ütköztek átdatálási problémákba - ugyanakkor a császári rendelkezéseket a teremtés utáni dátumozással kellett ellátni, amire viszont oda kellett figyelni. [1758]

A Lateránban a XV századig nem volt okmányszerű datálás, csak hivatkoztak az éppen hivatalban lévő pápára, és az ő pontifikátusának időszakára. Heinz Quirin alapművében két variánst különböztet meg: az ún. „nagy datálás” a kiállítóhelyet, az elkészített okmány megnevezését, a dátumot és a pontifikátus évét tartalmazza, valamint a korai XII. századig az írásformát az írнок megnevezésével. Az ún. „kis datálás csak a kiállítási helyet, napot és a pontifikátus évét adja meg”. [1759] Így a pápai okmányok nem adtak közvetlen felvilágosítást arról, hogy a teremtés melyik évébe, vagy melyik krisztusi évbe lehet besorolni az írásművet. Ezért kellett pótlólagosan belepillantani a *Pápák könyvébe*, vagy egy világi régenslistába, melynél viszont gondoskodni illett az egyidejűségről.

Mivel nincs szabály kivétel nélkül, a Lateránból ismerünk egy nagyon korai kísérletet arra nézvést, hogy az okmányoknál is elkezdjék használni az anno domini datálást. XIII. János pontifikálása (965-972) alatt született néhány, az új számítással ellátott irat, a legkorábbi 967-ből maradt ránk. Figyelemre méltó módon ez az első pergamenből készült okmány, és az első, amely diplomatikus kisbetűvel írott. [1760]

Merthogy van itt még valami, ami szemet szúr. Nevezetesen az alapanyag. Mert bár elkezdtek használni a pergament, az iratok túlnyomó többségét egészen Kr. u. 998-ig papiruszra írták. [1761] Ami egyben azt is jelenti, hogy a pápának óriási tartálékokkal kellett rendelkezniük, elvégre ezen Egyiptomból származó alapanyagból utoljára 614-ben érkezett szállítmány - ezt követően a perzsa támadás lehetetlenné tette a papirusz Lateránba szállítását. A Meroving-nótáriusok például kisvártatva áttértek a pergamenhasználatra, csak a pápai udvar tartott ki a papirusz mellett. A történész pedig felteszi a kérdést: vajon hol voltak azok a raktárak, amelyekben négyszáz évre elegendő papiruszt tároltak, s vajon milyen technikai találmánnyal óvták a természetes rothadástól és a középkorban igencsak gyakori vendégnek számító rágcsálóktól?

Persze, ha 614 és 911 között hozzá sem kellett nyúlniuk a papiruszhoz, minden világosabb lesz - egyébként is, az első kereszt-hadjárat ismét megnyitja az utat az iratok alapanyaga előtt.

Krisztológia - eszkatológia* - hereziológia**

Meghatároztuk tehát a keresztény gondolkodás három sarkalatos pontját, amely nagy valószínűséggel az óra előreállítását motiválta. Sejtjük, hogy nyugaton és keleten egyaránt megvolt az igény arra, hogy a különböző Biblia-értelmezéseket időben egységesítsék. A keletrómai oldalon pánik uralkodik a legszentebb relikvia, Krisztus keresztjének elvesztése miatt, ráadásul a birodalmat szüntelenül szorongatják. A nyugatrómai oldalon eközben egyre határozottabban szárba szökken az a remény, hogy így immáron megkezdődött a keresztényi utolsó korszak, a napok tehát a béke

**Eszkatológia* (gör.): jelentése végső, utolsó dolgokról szóló tan. A teológiában utolsó dolgoknak nevezik: a halált, a részleges ítéletet, a test feltámadását, az utolsó ítéletet, a poklot és a mennyországot.

***Herézia* (gör.): herezis, szándék, választás. Szekta vagy ezek tanítási rendszere. A keresztény egyházban am. eretnekség, tévhit. Hereziológia: a heréziával foglalkozó tudomány.

ezeréves birodalmában peregnek. Világvégéről és utolsó ítéletről, ezek percnyi pontos meghatározásáról nincs szó, annál több arról, hogy Jézus Krisztus helytartója ül a trónon az „utolsó”, s ettől igazán öntudatos császár személyében, ezen új évezred kezdetén.

A politikai jövő a két udvarban rendkívül különbözőnek látszik. Bizáncnak ki kell szabadulnia az északnyugattól délkeletig támadó ellenség halálos szorításából, miközben a nyugatrómai császári ház éretlen elképzeléseket igyekszik perspektívává dagasztani, s Róma (Itália), Germánia, Gallia és Sclavinia népeit egy közelebb-ről még nem meghatározott szövetségbe forrasztani - ezzel valamiféle egységesült keresztény világ képét kialakítani.

A keresztény motívumok kiemelése egyenesen feltűnő, ha szavkéleményezzük az 1000 utáni építkezéseket. Mindenütt templomok és klostromok nőnek lá a földből, miközben a császár nem létesít magának egy központi székhelyet, bár III. Ottó akart magának Rómában egy várat építeni, amely Károly aacheni székhelyével mutatott volna párhuzamot (miképp az is, hogy mindkét császár mellett egy seregnyi külföldi bizalmas lebzsejt).

Nem akadt olyan település, amelynek lakói ne kérték volna Istent házának megépítését, és ahogy az lenni szokott nyugaton, már a XI. században mind tovább és feljebb törtek. A templomok egyre nagyobbra, tornyaik egyre magasabbra nőttek. Melyik szerzetes közösség tölthette volna meg Cluny harmadik hatalmas építményét? Márpedig nem létezett grandiózusabb terv a román stíluson belül, mint ez az építmény, amelyen 1088-tól 1135-ig dolgoztak. Dupla tomyú nyugati homlokzat, háromhajós előtemplom, öthajós főtemplom, két kereszthajó, büszke keresztelés, összesen hét torony és tizenöt hozzáépített kápolna. A világon nem akadt még egy ilyen létesítmény, pedig a kolostornak sohasem volt 400-nál több szerzetese, Cluny mindig is falu maradt, a zarándokok pedig sohasem kerültek erre felé. Mindez csupán azt mutatja, hogy a kereszténység dominanciája mily elképesztően hatalmas méreteket öltött.

Annál meglepőbb a felismerés: a világvégét illetően az állítólagos Karolingok idején semmiféle félelem nem jelentkezett a 801. év, illetve a teremtés 6001. éve előtt. Tulajdonképpen az

„egész világnak” reszketnie kellett volna a várható vég miatt, majd ujjongania, amikor az apokalipszis helyett egy új korszakba fordulhatott az idő kereke, melynek kezdetét Károly császárrá koronázása fémjelezte. Egy új világ kezdődött, egyszersmind folytatódott a római császárok listája - ami pótbiztosítékot is adott a világ vége ellen. A dolog egyetlen bibije, hogy a „kortárs” beszámolókbán semmi erre utalót nem lehet találni. E körülményből Carozzi arra következtet, hogy „az eszkatológikus izgalom lanyhult”, azonban mégis megjegyzi: „Nagy Károly sehol sem jelenik meg olyan expliciten, mint az utolsó idők császáráként.” [1762]

Ám ezzel még semmit sem magyaráztunk meg. Miképpen múlhatott el egy évszázadok óta várt dátum anélkül, hogy közvetlenül előtte ne szülessenek megemlékezések, amelyek arról szólnak, mily nagy dolog előtt áll a világ és a benne élők? Lehetséges ez? Erre eddig nem született válasz. Az általam megfogalmazott tézis természetesen kézenfekvő magyarázatot ad: nem volt miről írni egy nem létező korban. Senki sem tudja jobban, mint ennek a fordulatnak a megfestői, hogy a világ ugyanúgy fennáll, mint azelőtt.

Persze arról sem feledkezhetünk meg, hogy III. Ottó és II. Szilveszter közös tervéből semmi sem lett, hiszen Ottó már 1002. január 24-én, míg Szilveszter 1003. május 12-én hunyt el, és gyaníthatóan egyikükre sem a Latium rossz levegője volt ily szörnyű hatással. Ezután a szász császárok békében követték egymást, Péter széke pedig újra a római nemesek kezébe került.

Eretnekek. átvágott gyökerekkel

Jóllehet az 1000. év lassan a múlt ködébe veszett, a félelmek csak később kaptak lábra igazán, és az eretnység köntösébe bújtak. „A II. évezred kezdete óta nyugaton eretnekek lépnek fel.” [1763] A. Borst figyel és pontosít: „Az ezredforduló óta Nyugat- és Dél-Európában itt és ott eretnőségek lángolnak fel, amelyeket nehéz kibogozni belső összefüggésükben, mégis egységesek rajongó jámborságukban és aszkétikus világátkozódásukban.” [1764] Nem sokkal az 1000. év után Leuthard, a champagne-i paraszt csodá-

latos isteni kinyilatkoztatásról beszél, és rajongókat gyűjt maga köré. A püspök meghurcolja, és bolondnak nevezi, Leuthard pedig 1004-ben öngyilkos lesz; „ez egyike a kevés középkori öngyilkosságoknak”. [1765]

Most burjánzanak a heréziák, mintha új táplálékot találtak volna maguknak. Hogy ezeket az eretnekeket apokaliptikus és chiliasztikus víziók készítették-e tanaik megfogalmazására, részben tagadják [1766], részben állítják. [1767] Mindenesetre 1022-ben Franciaországban megejtik az első eretnekegetést. [1768] Nagyjából 1140-től tömegével kezdik üldözni az eretnekeket, ekkortól mutatkoznak az első okkult, a világ pusztulása iránt táplált félelmek, elkezdeneak rettegni az Antikrisztustól és az ördög uralmától, s megszületik Joachim da Fiore tanítása a három időszakról (kb. 1130-1202). Ennek az abbénak a számításai szerint az újszövetségi egyháznak 1260-ban befellegzik, ezután kellene elkezdenie a „harmadik birodalomnak”, egy szerzetesi-lelkészi irányítás alatt álló időszaknak.

Ez a jóslat az Antikrisztus fellépésével függ össze: valaki az ő ördögi elhitező manővereivel kerülhet a legmagasabb hatalmi pozícióba. Mindenekelőtt II. Frigyeset tekintették Antikrisztusnak. Ismert az a történet, hogy megjósolták neki: „sub flore”, azaz „virágok alatt” fog meghalni. Ezért sohasem lépett olyan városba, amely virágnevet viselt (például Firenzébe). Mégsem kerülte el a sorsát: a Fiorentino kastélyban halt meg.

Hogy a Stauferek IV Konráddal kihalnak (1254), az nem feltétlenül járult hozzá a kedélyek megnyugtatóhoz.

Egyébiránt az eretnekség története döntő bizonyítékot kínál a három kitalált évszázadra. Amikor Arno Borst a katarok, waldensek és albigensek gyökereit kutatja, elég sok, jóval korábban létezett eretnekcsoporthoz utaló hasonlóságra bukkan. Am a közvetlen kapcsolat csupán a X. századi Bulgáriában felbukkanó bogumilokkal mutatható ki, előttük mintha elvágták volna a fonalat. Ezért Borst gúnyolódik: „Mint a katarok közvetlen elődei, a manicheusok olyan íróknak számítanak, akiket a katarok előtt tanítottak.” [1769] A késő antik manicheusok egészen alapítójukhoz, a főnemes, 277-ben elhunyt Perser Manihoz térnek vissza lélekben - csak hogy az ő, „jómódúak és képzetek számára létre-

hozott vallása” már a VI. század közepén eltűnik mind Nyugat-, mind Kelet-Rómából. [1770] Vajh ki tarthatta életben több évszázadon keresztül ezt a vallást?

Borst tudja, hogy éppen a VI. században több elhajló kifogy a lendületből, s eltűnik a színről, vagy éppenséggel az egyház szírpantja fel őket. Például a spanyol prissziliánusok 563 után újra megtérnek az egyházhoz.

Itt megemlítendőek még az örmény paulikánusok is, akik az elfogadott elmélet szerint kizárólag azokban az évszázadokban léptek fel, amelyeket mi fantomkorszaknak tartunk. Borst azonban közli, hogy régebbi korok tudósai ennek a szektának a létrejöttét a IV századra teszik. [1771] így viszont nincs szükség nagy képzeletőrré ahhoz a kijelentéshez, hogy ez a szekta már 614 előtt létrejött, és 614 és 911 között települt át a Balkánra. A közte „eltelt” 297 év végre lehetővé teszi, hogy az eretnekekre való emlékezések, amelyek a VI. században még mind megvoltak, még a X. században is virulensek lehettek. így végül a késő antik heréziók logikusan kapcsolódnak a középkorhoz.

Millenarizmus 1300-tól

Csodálatos módon az 1300-as év sokkal jelentősebb millenáris félelmet gerjeszt, mint a „tulajdonképpen” sokkal jelentősebb 1000. esztendő. Nem bizonyítható, hogy itt az eredeti, kb. 300 évvel rövidebb naptár lett volna érvényben, amely ekkor érte el a klasszikus ezredfordulót. Az 1300-as évet mindenesetre VIII. Bonifác pápa az első szent évnek kiáltja ki. Ehhez teljes bűnbocsánatot kapcsol azok számára, akik elzarándokolnak Rómába, így aztán valóságos emberáradat önti el az örök várost. Amióta ezt a szokást bevezették - amely igazságos volt a rövid távú bűnökkel szemben, és így János Pál pápa is szent évnek kiáltotta ki a 2000. évet megnyitják az anyaszentegyház szívébe vezető, eddig befalazott szent kapukat, a zarándokok pedig minden addiginál tökéletesebb bűnbocsánatot nyerhetnek vétkeikre. Dante megteszi lélegzetelállító útját a poklon és a purgatóriumon keresztül a paradicsomig - mégpedig a szent 1300-as év márciusában.

Bonifácot bízvást a század pápájának nevezhetjük. A világvége sem 800-ban, sem 1000-ben vagy 1300-ban nem akart bekövetkezni, s immáron egyáltalán nem számolták a világnapokat, hanem úgy módosították a tézist, hogy a világvége valamikor majd a „jövőben” biztosan bekövetkezik. Most már lehorgonyoztak a döntő 5001-es évnél, mint a hatodik világnap kezdeténél, Krisztus születésénél, de az előttük álló korszak hosszát már nem korlátozták ezer évre.

Az 1500-as évtől való félelmek azonban még mindig nyomasztóak voltak. Firenze a keresztényi utolsó időket a purista Savonarola őrült országlása alatt élte meg, Orvietóban Signorelli megformálta a világítéletet az Antikrisztussal, pokolba taszítással és új testet öltéssel, Michelangelo ugyanakkor csak 1541-ben fejezte be az Utolsó ítélet megfestését a sixtusi kápolnában. Igaz, mire elkészült, már rég nem az utolsó ítélet kavarta fel a lelkeket, hanem néhány gonosztevő meztelensége. A nagy kezdeményezés kihunytt, a nagy és általános félelmeket leszerelték, s a következő századfordulóktól immáron nem a kereszténység remegett úgy-mond intézményesen, hanem csak egyes csoportosulások.

A pergamenre fektetett idő

Láttuk, hogy az idő előreállítása aránylag egyszerű volt, miután mindkét nagy világi uralkodó és a pápa is az akció mögött állt. E folyamattal az összes olvasni és írni tudó európai ember érintetté vált, akár a közigazgatásban, akár a kolostorok puritán szobáiban dolgozott. Ebből belátható, hogy e történelmi interpretáció kizárja az összeesküvés elméletét. Akadtak, akik - mint Flachenecker - ezzel próbáltak érvelni ellenem, emocionális alapra terelve a vitát. [1772.]

Összeesküvésről akkor beszélünk, ha a benne részt vevők sötét utakon járva alattomos eszközöket vetnek be, hogy hatalomra kerüljenek, vagy a hatalom birtokosát megdöntsék. Emlékszünk a Caesar elleni összeesküvésre egy új királyság létrejöttének céljából, vagy a Pazzi-összeesküvésre Firenzében, amellyel ki kívánták ütni a nyeregből az uralkodó Medicieket. Ám aligha minősíthetjük így azt, ha a hatalmon lévők maguk határoznak úgy, egy kicsit megtoldják az esztendőik számát. Ki ellen szövetkeztek? A népük ellen? Vagy talán Isten ellen? Valószínűleg inkább azt hiték, hogy valamely Istennek tetsző dolgot vezetnek be.

Uralkodói rendelet, kormánydöntés nem nevezhető összeesküvésnek, inkább butaságnak, netán bűnténynek. Ha azt rendelik el, hogy az évek számát a jövőben egy új kiindulási ponthoz igazítsák, és egy másik időszámítást vezetnek be, ez esetben egy magát illetékesnek vélő hatóság intézkedéséről van csupán szó. Tehát ha a fantomidő-elméletet egy „szokványos” összeesküvés szintjére próbálják züllesztetni, úgy azt félreértik és hiteltelenítik.

Nos, a középkorkutatók újra és újra figyelmeztetnek arra, hogy három évszázad történelmét lehetetlenség csak úgy kitalálni. [1773] Ez a kifogás sokkal súlyosabb annál, hogy ne adjunk rá átfogó választ.

Az eddig összeállt forgatókönyvben három különböző kiváltó okot találunk, amelyek közül bármelyik szerepet játszhatott az óraátállításban.

Ha a Biblia a különböző dátumokkal a teremtés óta pontosan adta volna meg az időpontokat, az órát át kellett volna állítani.

Ha a bizánciak a keresztes hadjáratok elvesztéséből következő szörnyű megaláztatást egy fiktív visszavágással kívánták volna eltussolni, palástolni, akkor a kitalált hőstetthez szükségük lett volna a koholt időtartamra.

Ha III. Ottó és a pápa a millenniumot előre akarta volna hozni, akkor először egy új dátumot kellett volna meghatározni az előretolt idő szerint, s csak azután jelentkezett volna az igény, hogy ezt az időt is kitöltsék, mivel tudjuk, hogy Ottó először 998-ban hivatkozik Károlyra. Ez azonban akár az unokaöcs igénye is lehet, hogy támaszkodhasson egy nagy egyéniségre.

Ottó látta a problémát, amely meghatározta a keletrómai császárok sorsát, ugyanakkor tudta, hogyha a szász uralkodók nem a Bizánci Császárság árnyékában akarnak élni, akkor kapcsolódniuk kell a Nyugatrómai Császársághoz, amely azonban nem a Merovingokban folytatódott.

E logika pontosan meghatározta a tennivalókat.

Az iratok cseréje

Újra elérkezünk Nagy Károly igencsak hatékony kormányzati rendszeréhez, amely annyira hatékonyan működött, hogy a hatalmas birodalomban egyeden fegyverképes ember sem vonhatta ki magát a katonai szolgálat alól. [1774] Az Ottók uralkodói gyakorlatát az évezredfordulón ugyanakkor ekképp lehet jellemezni: „Alig működött a kormányzás, az alátartozó intézmények, az írásbeliség szinte agonizált a hivatali élet összes területén.” [1775]

Ennek megfelelően beleütközünk az okmányokat érintő kínos kérdésekbe. Az írásbeliség igen alacsony szintre süllyedt, azaz feltűnően kevés okmány keletkezett. Ez a helyzet csupán a késő XI. században változik meg, sőt, inkább csak a XIII. században.

Bizánccal és nagyhirű, megerősített fővárosával ellentétben a nyugat csak egy vándorló királyságot ismert. A kis udvarállam nomád módra vonul várból kolostorba, kolostorból várba, hogy minél több hellyel ismertesse meg hatalmát. Mivel a kancellária nem tud akármekkora archívumot vezetni, bizonyára abból kell kiindulni, hogy az igazán jelentős okmányokat mondjuk Reichenauban őrizték, de nem az állandóan használt útiládák-

ban. Csak Nagy Károly emelhetette anakronisztikusan Aachent egyfajta fővárossá. Az Aachen városához tartozó okmányok és régészeti leletek mindenestre egészen másról regélnek: a település csak a XI. században tűnt fel a történelem hatalmas színpadán. [1776]

Mindebből arra következtetünk, hogy a történetírás központja ebben az időben kolostorban, kolostorokban működött - ahol az írástudók éltek. Ott „tervezték meg” a holttestet, amelyről „a történelem testét” mintázták. A stratégiát egyértelműen kellett megfogalmazniuk, amelyre épülve a részleteket aztán decentráltan, sokoldalúan fejleszthették tovább.

Kolostori magány?

A szakemberek azt hányják a szememre, hogy kizárt az elszigetelt kolostorok ennyire összehangolt működtetése. Listákra utalnak, az ún. Testvérek könyveire, amelyekben a szerzetesek neveinek ezreit vezették. Persze ezek nem hamisítványok - ám éppen hogy a „koncentrált akció” lehetőségének legjobb bizonyítékai.

Gerd Althoff így ír erről: „Csak egy példa a sok százból Reichenauból: az egyik »Élet Könyvében« a többi negyvenezer név mellett egy lista megemlékezik 603 szerzetestől a fuldai kolostorból, akiket Hrabanus Maurus abbé vezetett, Fuldában megtalálhatóak ezek a szerzetesek az ún. halotti annálékban, a halálozási évvel és nappal. Az adatok teljességgel egyeznek a két könyvben. Az első, idősebb szerzetesek nem sokkal a lista elkészülte után haltak meg, a fiatalabbak többsége még évtizedekig élt. (...) Aztán megtalálhatók az okmányokon mint tanúk, s megemlíti a levelekben és a történetírásban.” [1777]

Az összehangoltság Fulda és Reichenau között - légvonalban több mint 300 km - semmiképpen sem üres feltételezés, hiszen éppen a meglévő iratokkal bizonyítható! Egyben dokumentálja a szervezés meglétét a többi, „néhány száz” esetben is.

Egy átlagos szkriptórium győzte a munkát. Az az ellenvetés, hogy vannak krónikák a „sötét időkben”, amelyeket különböző kezek írtak, és emiatt eredetiségük kétségbe vonható, nem sokat bizonyít. [1778] Végül is minden krónika ugyanúgy jött létre,

hogyan valamilyen szerzetes havonta vagy évente vezette. Akinek egy megfelelő krónikát kellett hamisítania, szkriptóriumának előképéhez igazodott. Minden kolostor meg akarta erősíteni valamikori vélt virágzását, mint ahogy számtalan szent egy-egy kitálalt vitának köszönhetően élhetett a korai középkorban. A katolikus szentek több mint fele ebből az időből származik, továbbá érsekségek sora kapta meg rangját e korszakban.

Carlrichard Brühl megvizsgálta a folyamatosságot 31 galliai és germán városban, valamennyi püspöklistával egyetemben. A korai középkori leletek szűkössége ellenére a különben nagyon kritikus Brühl nem kételkedik sem a korban, sem a püspökök valódiságában, legfeljebb a listák kezdetét kérdőjelezi meg. A városok közül már az elsőnél, Párizsban megmutatkozik az ősrégi kereszténységről tált bizonyíték kétsége: „Mégis nagyon elgondolkodtató, ha az ember Heraclius püspök - aki 511-ben ott volt az orléans-i konzíliumon - tizennégy elődje között egyetlenegy történelmit fedez csak fel.” [1779] Limoges-ban már Nagy Konstantin előtt „dokumentálták” egy érsekség alapítását, „de az Adhemar által kiszolgáltattott püspöklista (a XI. századból) semmit sem ér”, mert „világos, hogy éppen Adhemamnak - ennek a szent Martialis apostolsága melletti buzgó harcosnak - egy különlegesen hosszú névlistát kellett találnia”. [1780] A VIII. században pedig Adhemar von Chabannest illetik kifogásokkal, „tekintettel notórius megbízhatatlanságára”. [1781]

Kérdés, mikor írták és hangolták össze a kolostori névlistákat? Terjesztésük egyáltalán nem utal elszigeteltségre, példának okért csak úgy tudták összekeresni egy szent adatait, ha tudták, melyik kolostorban kutakodjanak. Emellett különös ellenmondásokat találunk a helyi tradíciók, az írott források és az építészet emlékei között.

„Vfegyük a Frauenchiemseeben tisztelt szent Irmengardot. [1782.] Életét a Karoling-időkben egyetlen csereokmány alapján követhetjük végig a *Wirtembergi Okmánykönyvben*. Halálát jelzik a délnémet apátságok halotti könyvei: a napként jelzett július 16-a megtalálható a St. Gallen-i kolostor naptárában, az ehhez tartozó 806-os év pedig a kolostori szőlőskert annáléből. Ez a szerzeteslak 200 kilométerre fekszik Chiemseetől, Reichenautól még

messzebb. A bencés apátság szőlőskertjét ráadásul csak 1053-ban telepítették, tehát nem lehetett benne az információs hálózatban a Karoling-időkben. A XI. században az egyébként is alig ismert megboldogultat könyvekben lehetett népszerűsíteni.

„Irmengard királylány életében éppen az a sajátságos, hogy igen jól elrejtőzött - talán el is akart rejtőzni -, mégis dicsőítettek, folyamatosan növekvő mértékben, évszázadokon keresztül, egészen a mi korunkig.” Tekintve ezt az ismeretlenséget - amelyet Hans Pörnbacher is elismer a „Chiemgaus szentjeiben” [1783] -, cseppet sem csodálható, hogy Irmengard koporsója is eltűnt. Csak egy cinkkoporsó került elő, amelybe vagy az ő holtteste vagy egy másik került 1613-ban. Mígnem 1961-ben, a frauenchiemseei templom alatt a restaurációs munkálatok közben találtak egy szarkofágot. Mindjárt kombinálni kezdtek. Az 1613-i kiemelésnél felfedeztek egy ólomtáblácskát, Irmengard névvel, igaz, hogy ez 1000 és 1020 között készült. Kínos. Persze, a szarkofág származhatott egy 806-os temetésről is.

Egy írott dátum általában nem állhat olyan gyenge lábakon, hogy a datálás ellenére ne lehessen összefüggésbe hozni az építészeti maradványokkal, habár ezek sokkal „beszédesebbek”. A szarkofág és a nem benne talált névtáblácska miatt a frauenchiemseei templomoszlopot, Reichenaut és a szőlőskertet a 806. esztendővel kötik össze. így keletkeznek évre pontos „Karoling”-dátumok.

Napfogyatkozás - amely eltakarja a képet

Robert R. Newton 1972-ben majdnem minden középkori szöveget figyelembe vett, hogy az összes bejegyzést felkutathassa a 400 és 1250 közötti napfogyatkozásokról. Tényleg mindent átnézett, annaleseket, krónikákat, történetírói munkákat. A források Angliából, Írországból, Skóciából, Walesből, Man-szigetéről, Belgiumból, Hollandiából, Ausztriából, Csehszlovákiából, Svájcban, Franciaországból, Németországból, Dániából, Svédországból, Izlandról, Norvégiából, Spanyolországból, Bizáncból és a Szentföldről származnak. Kétezer beszámolót talált. „Több mint kétharmaduk nyilvánvalóan másolat volt, így ezekről nem készítet-

tem jegyzeteket. 629 beszámolót tartottam meg a további vizsgálatokhoz. A következő fejezetekben bemutatom, hogy közülük 379 gyaníthatóan független más ismert forrásoktól.” [1784]

Asztronómiusan és szövegkritikusan vizsgált, a különböző dátumokat visszaszámolásokkal egyeztetette. Nem volt könnyű dolga, elvégre eredetinek tetsző bejegyzésekről az aprólékos és figyelmes munka kiderítheti, hogy az állítás nem önálló „termék”, csupán másolás. [1785]

Egy példa: „891. augusztus 8. [...] Hivatkozási hely. Corbeiensens (cirka 1148, Corvey kolostor a Weser mellett). 891-nél megjegyzi a forrás: üstökös és napfogyatkozás. Ha jól értem a szerzőt, ezt az évkönyve egyik eredeti részének tartja. De ez a bejegyzés majdnem azonos a 891. augusztus 8-áról [...] származó beszámolóval a svájci forrásból, a *Sangallensisből* (cirka 926, Sankt Gallen), ezt pedig már a IX. 3. szekcióban vitattam, ezért a *Corbeiensensből* való beszámoló megbízhatósági hányadosa szerintem nulla.” [1786]

Itt az egymástól való távolság kb. 500 km légvonalban. Egyébként a források eme türelmes feldolgozásánál kerül elő pl. az *Annales Fuldenses*, amely 901-ből való, és a következő rövid áttekintést tartalmazza a napfogyatkozásokról:

- 787. szeptember 16. - valószínűleg nem eredeti,
- 812. május 14. - azonos forrás az *Annales Laurissenses-szel* (Lorsch),
- 817. február 5. - napfogyatkozásról beszél, de valójában holdfogyatkozás,
- 818. július 7. - azonos forrás az *Annales Laurissenses-szel*,
- 832. - nem tudni mikor: nem lehet napfogyatkozással azonosítani,
- 840. május 5. - eredeti feljegyzés,
- 878. október 29. - eredeti feljegyzés. [1787]

Igen gyorsan lemérhető e rövid listából, hogy a két kolostorkronikás (Fulda-Laurissa) a 140 kilométeres távolság ellenére kapcsolatot tartott egymással, és hogy adataikat a mai számítási ellenőrzésekkel nem mindig lehet megerősíteni. Tehát Newton

csak a napfogyatkozásokról mindössze 379 egymástól független feljegyzést talált, amelyeket aztán *általában négyszer* ismételt meg más krónika vagy évkönyv. Ebből immáron azt is sejthetjük, miként fonódnak össze a korabeli források - Izlandtól Jeruzsálemig...

Ugyanilyen világos, hogy a krónikák egyáltalán nem folytatólagos tudósításokra építkeznek. Emellett szól a sokféle, igen feltűnő hiba: „A napfogyatkozások dátumainál összesen körülbelül harminc évre rúg az eltérés a középkori tudósításokban. Ha kiküszöböljük azt a két feltűnő hibát, amelyik az 532. év húsvéti ciklusához kapcsolódik, akkor az eltérés három évre csökken. Az említett tanulmány csak a napfogyatkozások évszámának hibáival foglalkozott, de egy adott éven belül akadnak hibák a napok dátumaival is. Ezeket a hibákat nem említem külön. Rendkívül sokat találtam belőlük, de valószínűleg nem olyan sok, mint az évszámoknál elkövetett hibák.” [1788]

Márpedig ha az évek megadásánál több hibát követtek el, mint a napokéban, úgy ezek a krónikák bizonyosan nem napról napra íródtak, még csak nem is hónapról hónapra, mi több, még nem is évről évre! Ezeket a krónikákat, hölgyeim és uraim, jóval később készítették, kizárólag emlékekre hagyatkozva. Hiszen mit gondolkunk egy olyan krónikáról, amelynek feljegyzései 533-ban, illetve 550-ben is igen messze estek a helyes dátumtól? Nyilvánvaló: sokkal később íródott, szerzője pedig valószínűleg tévedett a visszszámolásnál, hiszen olyan napfogyatkozásról is tudósított, amelyről a mai ellenőrzés bebizonyítja, hogy akkor nem következhetett be. Ennek alapvetően két oka lehet: vagy a szerző által felhasznált forrás nem megbízható, vagy megbízható, s volt napfogyatkozás - más kérdés, hogy a jelenlegi visszaszámolási rend a fantomidőt is magába foglalja, s talán ezért cáfolja a középkor derék szerzetesét.

Az viszont ebből bizonyítottan tekinthető, hogy meglehetősen szoros és kölcsönös kapcsolatban álltak egymással a kolostori írnokok. Tehát nem jogos az a feltételezés, hogy a közép-európai kolostorok afféle magányos szigetekként működtek.

Ehhez kapcsolódik a Quirin alapművében olvasható következő tömör megállapítás a Karoling-évkönyvekről: „Kicsérélték egymás közt a feljegyzéseket, és szorgalmasan leírták őket.” [1789]

Életrajzi jegyzetek a kora középkorban?

Nyugodtan kiindulhatunk abból, hogy az írástudó szerzetesek tudtak a közös történelmi előzményekről, és ehhez tartották magukat. Ezt figyelembe véve azután felvázolták helyi történetüket, amelyet különféle formákban adtak tovább más kolostoroknak. Ily módon ezek fiktív életre kelhettek, s viszonylatos gyorsasággal szétszpriccelhettek a kontinensen. Természetesen nem származtak belőlük „egybehangzó életrajzok”, ahogy Althoff bizonygatja [1790], csupán kiegészítésekkel szolgálhattak a különféle nevekhez.

Különben is, „vidéken” produktívabb volt az ember, mint az udvarnál. Emlékezzünk csak Károly vazallusainak ezreire, akik közül igen keveset ismerünk név szerint. Donald Bullough 1966-ban éppen két nevet tudott, míg Wilther Kienast egész életében dolgozott azért, hogy 1990-ig 24-re emelje ezt a számot. Félelmetes szegénységi bizonyítvány ez a kortárs udvari tudósítókra nézvést, egyszersmind döntő bizonyíték a hatékony históriahamisítás mellett. Miképpen lehetséges az, hogy Károly legalább 1000 „vassi dominici”-ját és 30 000 nemes vazallusát még csak meg sem említik a krónikák? Életrajzuk megírása még csak szóba sem került. Legalább a legrangosabb ötven biográfiájának ne kifoghattak volna. De nem. Szóra sem méltatták őket. [1791] Ennyire takarékoskodni akartak volna a tintával egy, a korábbinál igencsak gazdagabb korban?

Mellesleg Althoffot Althoff ellen is idézhetjük. Az ő III. Ottóról írt életrajza bizonyíték arra, milyen keveset tudunk az 1000 körüli császári udvarról és elődeiről. [1792.] Ha a VIII. vagy IX. században X számú magánszemélyről vagy akár szerzetesről többet jegyeztek fel, mint Károly kortárs vazallusairól, többet, mint az Ottó udvarában lévő személyekről, akkor legalábbis érthetetlen, hogy a Karoling-írásbeliség kutatóiban miért nem támad fel valamely minimális gyanú.

Az okmányok helyzete

Szó sincs arról, hogy kéziratok százezreit kutathatnánk - bár számos okmány létezik, ám nem tudni, hány származik közülük ténylegesen a kérdéses (kérdőjeles) időszakból. A legtöbbről már régóta bebizonyosodott, hogy későbbi másolat. A perdöntőnek szánt iratok bizonyosan utólag készültek, egy sor okmány esetén pedig hovatovább megmagyarázhatatlan, mivégre kellett időhöz kötött iratokat újra elkészíteni évszázadokkal később? Erre válasz csak a fantomidő-elmélettel adható.

Azon eredetinek tűnő példányokat, amelyek elvben a VII., VIII. és IX. században keletkeztek, nem úgy fogalmazták meg, hogy bizonyosan originálisnak tekintsük őket, kvázi nehéz megmondani, mennyi is van belőlük. Anno még öt- vagy hatszámjegyű számokkal dobálózta a vita során, A. Borst körülbelül 7000 kéziratról beszél a Karoling-időkből. [1793] Ha a számítási egyszerűség miatt az ötszörös számból, azaz 35 000-ből indulunk ki - ennyi a szokványos szorzó, hiszen rengeteg vesztetett el az évszázadok során -, és csak Európa 350 kolostorát vesszük, akkor minden kolostorra 100 okmány esik. \holt annyi idejük a szerzeseknek, hogy elkészítsék ezeket?

A Meroving királyi okmányok

Ahhoz, hogy ezt a kérdést megválaszoljuk, először tisztáznunk kell, mi a különbség az „eredeti okmányok” és az „eredeti szöveg”, valamint a hamisítványok tömege között. Theo Kölzer 1997-ben azért gúnyolt ki, mert azokat az állítólagos Meroving királyi okmányokat, amelyeket ő fedezett fel, „rosszul értelmezett fantomokká” degradáltam. [1794] Később, 1998-ban már csallhatatlan szellemként próbált tündökölni, holott csupán annyit ért el, hogy a rosszul értelmezett álokmányokat tudományosan ellenőrzött álokmányokká változtatta. [1795]

Annyit mindenesetre elért, hogy a reflektorfény végérvényesen ráirányult. Diadala persze így is kétséges, hiszen azért ünneptette magát, mert kiderítette az okmányok hatvan százalékaról, hogy hamisítvány - mely szám egyébként is erősen viszony-

lagos. Már tíz évvel korábban köztudott volt, hogy a Meroving-királyok okmányainak fele nem eredeti - most Kölzer az eddig ismert 194-hez még hozzátett további húszat. Számításom szerint a 476 és 614 között uralkodó Merovingok regnálása első felében keletkezett okmányok mindegyike nyilvánvalóan nem lehet hamisítvány. Kölzerre vár a feladat, hogy kiderítse: maradt-e fent csak egyetlen eredeti is e korai időszakból.

Mivel a Meroving-kor felderítése még nem fejeződött be, nézzünk meg egy másik fontos okmányhalmazt, a longobárd királyi okmányokat. Ezeket Carlrichard Brühl publikálta, csodamód lehetővé téve, hogy bepillantsunk a hamisítók boszorkánykonyhájába. [1796]

A longobárd királyi okmányok

A longobárdok Alboin király vezetésével 568-ban törtek be Itáliába, s ezt követően folyamatosan uralták a félszigetet 574-től 774-ig. Ekkor Nagy Károly győzelmet aratott felettük, s beolvasztotta őket a Frank Birodalomba.

Brühl az összesen 70 meglévő irattól elkülönített 22, a XIX. században keletkezett hamisítványt, két késő középkori hamisítványt, majd a fennmaradó 46 okmányt nyilvánosságra hozta. [1797] Ám ezekről is megbizonyosodott, hogy közülük 11 teljes hamisítvány, ebből 5 elnagyolt hamisítvány, 10 eredeti minta szerint hamisított és interpolált okmány, 4-nek a szóhasználata kétséges, míg újabb kettő más okokból szúr szemet. Azaz csupán 14 okmány maradt, „amely tartalmilag eredeti, és szövegében is kifogástalannak nevezhető”. [1798]

Azt jelenti-e ez a kijelentés, hogy okmányoknak csak eredetiek tekinthetők, egyszersmind e valódiak 774 előtt születtek? Erre az egyszerű kérdésre a diplomatika, tehát az okmánytan komplex válasszal szolgál: egy olyan okmányt, melynek szövege kifogástalan, semmiképpen sem tekintünk eredetinek, éppúgy lehet egy jóval későbbi másolat, miközben a tudomány meg van győződve arról, hogy az eredetit adja vissza. Ezt megállapítani azonban egy valódi és összehasonlítható eredeti nélkül rendkívül nehéz.

A longobárd királyi okmányoknál egyébként először az tűnik fel, hogy a megmaradt darabok egyetlen kivétellel azokból az időkből származnak, amikor a longobárd királyi birodalom már leáldozóban volt. A következő tabló A sora mutatja azon okmányok számát, amelyek a datálás vagy kijelölés szerint a VII. vagy a VIII. századból származnak. A B sorban a megmaradt iratok száma látható (azon évszázad alatt, amelyikben felfedezték őket).

Évszázad	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.	XVII.
A	7	39	–	–	–	–	–	–	–	–	–
B	–	1	7	8	11	10	5	–	–	1	3

Az egyetlen időbeli átfedésnél (azon egynél, amely a 39-ből származik), tehát az egyetlen valódi eséllynél, hogy az okmányról bebizonyítsuk eredetiségét, az erre használatos módszer csődöt mond. „Csak egyetlen okmány van, amelyről még mindig vitáznak a kutatók, hogy eredetiről van-e szó vagy sem. De mert ez csak *egy* okmány, és ezzel hiányzik a perdöntő lehetőség az összehasonlításra, ezt a vitát sohasem lehet teljes bizonyossággal eldönteni, habár meglehetősen nagy valószínűséggel azt lehet mondani, hogy csak egy majdnem egykorú másolatról van szó. Nem tudnék megnevezni érthető indokokat a longobárd királyi okmányok eredetijének teljes hiányára, mert longobárd magán-okmányok nagy számban maradtak fenn eredetiben.” [1799]

Hogy tudta kitalálni Brühl, hogy a másolatok között melyik az eredeti? ő nemcsak a meglévő pergameneket vizsgálja meg, de igen aprólékosan az odavágó másodlagos irodalmat is. Felismeri az átdolgozásokat és a dátumokat, amelyek kiradírozott szövegben állnak, észrevesz egy szándékosan kiégetett dátumot, és hihetetlen másolási hibákat lát. Ezekből a különböző leletekből néhány kutató egy iratnál tökéletes hamisítványra következtet, miközben mások nem zárnak ki egy valóságos magot, vagy olyan hamisítványról beszélnek, amelynek mégis egy eredeti alapján kellett készülnie. Néha még a hamisítót is azonosítani lehet: „A Monté Cassineser-i hamisítványok már régen nemzetközi hírék” [1800], vagy: a S. Vincenzo, al vultumói kolostor „olyan volt, mint S. Pietro Cielben, d’Oro Paviában, mint Monteamia és

Nonantola, és végül mint Montecassino [...], mind igen jelentős hamisítóközpont, amelyben nem csak longobárd királyi okmányok gyártásával foglalkoztak”. [1801]

Az egyenkénti vizsgálódás egészen tűnemenyes eredményekre vezet - egyszersmind csúnyán kontrázza a garantált eredetiségről alkotott véleményeket. így van ez a D1-esnél, amely valószínűleg a legrégebbi okmány. Csak homályos a datálása, 613. július 24., erősen átdolgozott, szubszkripció nélkül, legfeljebb a magja eredeti. így a másolatot a IX., de X. vagy XI. századra is be szokták lőni, emellett Brühl felismeri, hogy egyes javítások a XV-XVI. századból származnak. [1802]

Aztán mit tarthat az ember a D6-os példányról, amely a XIII. század második felében íródott, de egy 674. október 23-i szöveget ad vissza: „megrongálva maradt ránk”, „hihetetlen másolási hibákkal” [1803], ennek ellenére ki merik róla jelenteni, hogy „a D6-os eredetiségében nem kételkedhetünk. Az okmány csak hiányosan és nagyon rossz kéziratban maradt ránk. Ez számos emendációt (utólagosan bebizonyított hibákat) tesz lehetővé. A hiányokat nem könnyű kiegészíteni, de semmit sem változtat azon, hogy a D6-os a legrégebb valódi, azaz nem átdolgozott longobárd királyi okmány.” [1804] Itt egy több mint 500 évvel később keletkezett szövegből következtetnek egy ősrégi eredetire, emellett teljesen nyitva hagyják a kérdést, miért volt egyáltalán szükség ilyen hosszú idő után még egy másolatra, elvégre a longobárd királyok több mint 400 évvel korábban elkészöntek a történelemtől. ..

A D7-es okmány 688. november 9-éről csak egy 1627-es másolatból ismert, amelynek készítője maga is elismeri, állítólag nem az eredetiből készült, hanem egy másolatról 774 és 780 között. Mégis „meglepően és szokatlanul jó másolattal van dolgunk” habár a VIII. századból „az időkhöz alkalmazva »modernizálva« van, azaz át van dolgozva”. [1805]

De menjünk tovább: a D24-es eredetije 749 és 751 között keletkezett, az interpolált, tehát megváltoztatott és meghamisított másolat a XI. századból. A datálás hiányzik, a szubszkripció kérdéses, de a tartalom olyan, mintha kétségtelenül eredeti lenne. [1806]

A D31-nél enyhítő körülményeket találunk. Ez az irat a XII.

századból interpolált formában visszaadja az eredeti szöveg kb. felét, 759 januárjából. A „gyakran teljesen hézagos latinság” a másolót terheli, nem a longobárd királyok kancelláriáját, ugyanúgy mint a D33-asnál, D36-42-esnél és D44-esnél. Valamennyire érvényes ezek közül, hogy lényeges eredetiségük „minden kétségen felül” áll, habár nem jól maradtak fenn. Ezért alapvető a jelentőségük a longobárd királyi okmányok megismerésében. [1807]

A sor a D45-ös és D46-ossal végződik, mindkettő teljes hamisítvány 1120 – 25-ből, ahol az első esetben felismerték, hogy a hamisító a *Chronicon Vulturense* szerzője, aki talán VI. János abbeával azonos a S. Vincenzo al Vultureno kolostorból. [1808]

Ezek után minimum meggondolandó, merre is vegyék az útirányt a kutatók ezután: „Classen joggal hangsúlyozza, hogy csak 739-ben, azaz a D14-essel kezdődik a »20 biztosan eredeti okmány sora«, amely a longobárd királyi okmányokról való ismereteink alapját képezi.” [1809] Maga Brühl még csak 14 okmányt tart tartalmilag eredetinek, mi marad meg még az ismereteinkből ezekre a királyi okmányokra vonatkozólag?

Hát így lepleződik le a fenséges iratállomány a kutatók kezében. Nem elhamarkodott kijelentés, hogy a fennmaradó iratok közül a valódiak száma nullára csökken, amennyiben az ember ezeket a fantomidő-elmélet fényében újra megvizsgálja. Mindjárt megszülethetne az eddig nem talált magyarázat arra a talányra, hogy miért nem őrződtek meg eredeti királyi okmányok.

Ugyanakkor tisztázni kell még a Brühl által említett magániratok kérdéskörét is: először is fel kellett tenni azt a kérdést, mennyire hihetőek datálásaik, miután csak relativitásokról van szó. Ha jobban beleásnánk magunkat ezen irathalomba, tán még jobban kiismernénk ezeket az egykor oly szerény hamisítókat.

„Ezzel szoros összefüggésben áll a kérdés Péter (diakónus) munkamódszerét illetően, amely sok tekintetben hasonlít a S. Vincenzói Jánoséra. Feltűnő mind a kettőnél, milyen gyakran végeztek kétszeres és háromszoros munkát: egy hamisítvány nem elég, kell, hogy még hozzáhamisítsanak egy vagy több »megegerősítést«, így a D30-as csak egy »megegerősítése« az ugyanakkor hamisított Gisulf-okmánynak, a D45-ös egy hosszú lélegzetű »megokolása« a D46-nak; a DD Karol 1 +255 praktikusán nem

tartalmaz semmit, ami nem állna a D34-ben is, és a négy hamisítványból egy »gazdaságos« hamisító kényelmesen csinált egy iratot Károly néven. Ez egyrészt nagyvonalúság, hogy mindig új spuriák (lat., egy bekezdés utolsó sora, amely a következő oldalra kerül) teremődnek, másrészt majdnem bizonyossá teszi azt az egyébként is erős gyanút, hogy egyetlen ilyen iratnak sem létezett állítólagos eredetije, vagy hitelesített másolata a kolostor archívumában. Az egyetlen hitelesítési eszköz ebben a krónika vagy a lajstrom volt, ám ha hiányzott is ebből a bizonyíték, a felkínált anyag mennyisége eltakarta ezt az apró szépséghibát. Montecassino esetében Petrus ezzel a rendszerrel teljes sikert könyvelhetett el Lothar császárnál, aki a szerzetes által készített hamisítványtömegre alapozva jelölte ki birtokának az ősi feljegyzések által megerősített határait. Caspar szerint sosem látott nagyságú területre terjeszkedett ki, 659 templomot, kolostort és várat, udvart mondhatott magáénak. Most, hogy megismerkedtünk a talán legérdekesebb, de mindenképpen legproduktívabb hamisító személyiségével, hagyjuk is el a hamisítások területét.” [1810]

Bár minden ilyen értékelésnél hagynak egy kiskaput, vagyis hogy a régi időkben nyilvánvalóan léteztek eredeti iratok, még ha nem is ismerünk egyetlenegyet sem. Diplomatikuskok szabályos Guinness-rekordlistákat állítanak fel, melyekben a hamisító kolostorok leleményességét és termékenységét osztályozzák. Az eredeti gyakorlat szerint egy diplomatikuss megmarkol egy halom iratot, majd a legjobb tudása és lelkiismerete szerint négy csoportba osztja: egy nagyon kicsibe a kétségtelenül eredetieket, egy alig nagyobbba a hamisítatlan másolatokat, egy nagyba azokat, amelyek tartalmilag részben eredetiek, és egy állandóan növekvőbe a meglévő hamisítványokat. Tétellem fényében nem létezhet eredeti irat a sötét időkből, tehát a szakember csak jó és kevésbé jó hamisítványokat különböztethet meg egymástól, és ezeket nyugodtan visszarakhatja oda, ahonnan elvette.

A középkorkutatás kétséges esetben mindig az okmányhoz nyúl, mint ügydöntő eszközhöz, ha meg akarja ismerni az egykori igazságot. Csakhogy a türelmes vizsgálódás jó ideje bebizonyította, hogy semmit sem lehet könnyebben hamisítani, mint magát az írást. Akkor már inkább vizsgáljuk a föld mélyéből előke-

rült alapköveket, azok mégiscsak súlyosabb érvként eshetnek latba, az ugyanis elég valószínűtlen, hogy valaki alattomban a föld alá süllyeszt egy alapkövet, azt a látszatot akarván kelteni, hogy templomot kíván építeni.

Az utókort sokkal könnyebb, elegánsabb és hatékonyabb megtevesztteni egy irat elkészítésével. A kövek mások. Ritkábban hibáznak. Ha ugyanarra a helyre akarnak valami újat építeni, ahol a régebbi épület állott, a régi kő ott marad az új épület alatt, netán a régi alapzatot meghagyják, összekötik az újéval, hogy a stabilitását növeljék.

Más kérdés, hogy középkorkutatók semmi ilyesféle, magától értetődőnek tetsző vizsgálatot nem végeznek, miközben a korai középkorból származó, eredetinek vélt iratok száma állandóan és feltartóztathatatlanul fogy. Folyamatos hitelvesztés szemtanúi vagyunk - aligha kétséges, hogy az ezen korszakhoz kapcsolt tudományos értekezések egy nap teljesen elveszítik minden alapjukat.

Ennek ellenére újra szememre hányják, hogy nem veszem figyelembe az okmányokat, a diplomatikát, a paleográfiát, tehát semmit sem értek a régi iratokhoz, és mindenekelőtt nem akarok egyetérteni azzal a credóval, miszerint az írásos és régészeti források nem teljes egészükben utólagos hamisítványok, és így koruk bizonyítékainak lehet őket tekinteni. Természetesen egy tudós egy ilyen credóval nem érthet egyet - lásd még Helmut Flachenecker ellenem tett megjegyzését [tón] -, hivatásánál fogva szkeptikusnak kell lennie, mindig vizsgálnia kell, hogy egy korszak csak pergamenen, papiruszon vagy papíron létezik-e, vagy hagyott hátra kevésbé könnyen hamisítható nyomokat is.

A középkorkutatás aktuális problémái

Habár a fakultás övön alul ütött, és alaposan rám húzta a vizes lepedőt, legalább egyik vezetője elgondolkodott. Johannes Fried ugyan negatív, destruktív, sőt veszélyes fantáziának nevezte s hiteltelennek tartotta a könyvemet [1812.], ugyanakkor együttműködött velem a századvég középkorkutatásában. [1813]

Már semmit sem hallunk a megengedhetetlen „károlyi hazugságról”, amelyet egy „Károly-tagadó” talál ki, sem fenyegető katasztrófákról - Fried itt egészen más hangot üt meg, és emellett a X-XI. században még egyszer felfedezi, ami már a VIII-IX. században természetes volt: „Herbert Grundmann, akit ezen irányzat vezető képviselőjének (olyan szövegek tudomásulvétele, amelyet régebben inkább mellékesként kezeltek) lehet nevezni, többek között rámutatott a quedlinburgi annálékra, mint az Ottói birodalom tipikus példájára, amelyben a német kolostorok egyszer csak újra előről kezdenek létezni szórványfeljegyzés megjelöléssel, és nagyobb időszakot ölelnek fel.” [1814]

Fried ezzel olyan leletet hoz fel, amely teljesen igazodik érveimhez. Miközben pedig engem támad az elméletem miatt, egy kiskaput, egy menekülési utat nyit egy egészen új történelmi képhez: „Emlékeztetnem kell arra, hogy jelenleg nagy tudományos ráfordítással vitatnak egy elméletet, amely az addig eredetinek, tehát kétségtelenül valódinak gondolt karoling-ottói és a száli királyi okmányokat hamisítványnak tartja, és a XII. század első feléből eredezteti, örültség? Tévedés? Vagy talán az első lépés egy gyökeres gondolkodásmód váltáshoz?” [1815]

Kétségek körös-körül

Hans Constantin Faufiner jogtudós 1986-ban osztotta meg nézeteit a nyilvánossággal. Az utóbbi tíz évben nyíltan sehol sem vitatkoztak vele, különben a máskor oly pontos Fried hozzáfűzött volna legalább egy idézetet, ahogyan ugyanazon az oldalon tette, ahol a számunkra ismerős „Benedict-esetről” beszél. [1816]

A kongresszuson a hamisítványokról kirobbant vita során csak azt állapították meg, ki határozhatta meg azt, hogy melyik az eredeti, és melyik a másolat. Carlrichard Brühl ekkor - 1986-ban - szögezte le Faufiner ellenében: „A legvégsőkéig kitartok a diplomatika elsőbbsége mellett, amikor okmányokról van szó. *Először* a diplomatikus mond véleményt, *aztán* jön a jogtörténész, az államtörténész, vagy a gazdaságtörténész szavazata, és nem fordítva.” [1817]

Mert Faufiner, a jogtudós időnként a diplomatikus véleménye

után, szimpla jogtörténeti szempontból fogalmazta meg saját véleményét, és nem akarta megérteni, ezt miért nem lehet figyelembe venni. Pálcat törtek fölötte. Fried nyilatkozata után Heide Dienst visszamenőleg még ironizál is: „Mivel az érvelés ezek mellett az abszurd állítások mellett a paleográfikus-diplomatikus területen teljesen elkerülte a lapályokat, minden tárgyi vita lehetetlen.”

Faufiner jobb híján Rudolf Schieffert idézi: „Az eredetiség elleni kifogásokat az utóbbi időben általános elméletek alapján fogalmazták meg, a diplomatikus-paleográfikus leletek méltatása nélkül.” *Schieffer* sürgősségűnek tartja, hogy *jogtörténeti* leletekbe belemenjen, mert ezeknek eleve nincs jelentőségük az eredetiség kérdésében. „Így alapjában véve nem volt vita, csak a jogtörténeti pozíciót szorították ki a diplomatikusok vitájából.”

Fried menekülési útja egy másik tézisen keresztül vezet, mely szerint: „Lehet, hogy nem csak ezek a (királyi) okmányok, hanem általában a kérdéses krónikák és eszközök csak fonalak a »Károly-hazugság« fonatában?” [1818]

Patrick J. Geary ugyanabban a könyvben, mint Fried, egészen más szempontból figyeli a források funkcionalitását, amikor elvégzi a „társadalomtudomány új, amerikai iskolájának” kizsorítását: „Ezek a munkák nagyrészt a francia társadalomtudományi felfogással mutatnak hasonlóságot, de különböznek a középkori kultúrák és társadalmak kutatásánál használatos antropológiai módszerek alkalmazásában, valamint abban, hogy arra törekszenek: történelmi forrásokat, okiratokat és elbeszélőket egyaránt »irodalmi« terméknek, leírt fikciónak tartsanak, amelyeknek segítségével egy világképet kell teremteni, és ez a világkép nem egyezik a specifikus valósággal, de ezt a valóságot olyan jól tükrözi, hogy előhívják, és láthatóvá teszik.” [1819]

Könyvem megjelenése után két évvel szkepszissel szállnak szembe velem a hön szeretett írott forrásokra támaszkodva. Pedig ez a szkepszis alig különbözik az enyémtől: hiszen a valóság visszatükrözése írott fikció által azt jelenti, hogy a metódus fundamentális eleme az írott fikció.

Fried amúgy semmiben sem marad le Geary mögött: „A téma, »fikcionalitás a középkori történelemírónál történelmi té-

nyekkel«, egyes történészeknél ma is olyan, mint a vörös posztó: ezzel meglopják Widukind von Corvey-t.” [182.o]

Fried panorámája

Fried grandiózus perspektívát vázol fel, majdnem két évszázad történelemtudományáról, és öt fejlődési lépcsőfokról:

1. Kézirattanulmányok és kritikus kiadások (XIX. század és a XX. század eleje).
2. Az eddigi sorszáli szövegek tudomásulvétele (1920-tól).
3. A funkcionális történelmi forrásanalízis fejlődése.
4. Olyan dolgok figyelembe vétele, „amelyeket nem lehetett látni egyháztörténeti és funkcionalista szemüveggel”. Többek között tömegesen fellépő jelenségeket nevez Fried szilánkoknak és pollendiagramoknak.
5. Az utolsó idők tudományszociológiai megragadása, hozzávéve még a képeket és a műremekeket.

Így Fried egészen új betekintést nyer egy régi, jól őrzött elefántcsonttoronyba, amelyet hirtelen egy sor nyitott ablak tesz érdekessé:

„Vonjuk meg a mérleget: öt nagyon divergált hozzáférési mód, amelyeket lépcsőfokoknak tartok, melyek elvezethetnek a komplex tényállás biztos elemzéséhez. Rajtuk lépkedve úgy járunk, mintha feljebb kerülve egy-egy újabb ablakhoz érnénk. Csupán az egyiken kitekintve nem kapunk teljes képet a múlt egészére nézvést, hiszen az apró ablak mereven egy irányba enged csupán bámulni a szemet, a valóság egy szeletére szegezi, a horizont egy apró részét mutatja. Együtt és váltakozva kell kipilantani tehát, ami rugalmasságot követel, új élmények befogadását, de megéri a fáradságot, mert a horizont kiszélesedik. Az ablakok közötti metodológikus összekötő lépcsők megkönnyítik a váltást, és lehetővé teszik, hogy minden érzékelt az érzékekkel egyesítésre kerüljön. Igaz, hogy nem minden történész mozog egyforma ügyességgel a lépcsőkön, egyik vagy másik meg is botlik, ha az információ komplexitása és tömege irritálja, hiszen ez

még előtte van, kapkodja a levegőt, hogy aztán kimerültén vagy éppenséggel élvezettel elhelyezkedjék egyetlen ablakocskánál, s elégedetten szemlélje azt a kis világot, amelyet onnan felismer. [...] Ezáltal a félreértések vagy a hibás értelmezések elkerülhetetlenek. [...] Talán egy szörnyű vízió az egész, mégis be kell vallanunk, hogy a »Regesta Imperii« óta lezártnak vélt munkát a forrásokkal kapcsolatban újra kell kezdeni, hiszen csak az egyik ablakból néztük meg, és pedig a történelmi képből való következtetésekkel - holott ezek is csupán igen homályosan láthatók." [182.1]

Fried egy merész pillantást vet itt a kővé vált Medúzára, és perszeuszi gyorsasággal lép azoknak a bátor tudósoknak az élére, akik készek a legrosszabbat is elviselni, tudniillik történelmi képük teljes átalakítását. Ez nagyon bátor és hihetetlenül dicséretes volna, ha hónapokkal később nem fogalmazza meg a jelszót: „A gárda meghal, de nem adja meg magát.” [182.2.]

Mindenesetre értheteden, miért nem nyitott Fried rögtön további ablakokat. Valószínűleg azon múlik minden, hogy hiába néz ki „szimultán” egyszerre öt ablakon keresztül, pillantása 95%-ban még mindig okmányokra esik. Ezzel szemben én a Paderborni Egyetemen ugyanerről a problematikáról beszélve a következő „ablakokat” nyitottam ki:

- Régészeti lelet régészeti történelem ellen.
- Régészeti lelet források ellen.
- Régészet források ellen.
- Készségesség arra, hogy axiómákat, mint olyanokat ismerjünk meg.
- Más tudományágak bevonása. [1823]

A kilátót csak akkor lehet megmenteni, ha Fried és társai végre az őket megillető helyükre teszik a félreismert „segédtudományokat”. Amíg elefántcsonttoronyukba zárkózva a lakók hallani sem akarnak arról, hogy egyenlőnek tekintsenek pergament és a fölből előkerült kő-kemény bizonyítékot, addig nehéz bármiről is meggyőzni őket - még tán azt sem veszik észre, hogy az általuk kreált mű már rég az enyészeté.

A koholt középkor kialakítása

Ezzel elérkezünk a fontos kérdéshez: hogyan? Az óra előreállítását könnyű volt elhatározni, és aligha kétséges, a gondolatot hamar követte a tett. Ez „csupán” azt jelentette, hogy a krónikákban új időszámítást kezdtek. Sok hivatalos irat elkészítésénél ez egyáltalán nem jelentett problémát, hiszen csak nyugaton datálták az okiratokat Jézus születése szerint.

III. Ottó alatt

Az ezredfordulót követően rendre találkozunk olyan okiratokkal, melyeken vagy hamis, vagy megmásított dátum szerepel. Az okiratkutatók, tehát a diplomatikusok már régen tudják, hogy - mint arról Harry Breslau is beszámol alapművében - az akkori jegyzőknek nagy nehézségeik voltak az egyszereggel, és az éppen aktuális évszámmal. Egy kívülálló, Wilhelm Kammeier megemlíti, hogy valami hasonló volt az alapja az egyház német császárság elleni összeesküvésének - igaz, ezzel először a szakemberek bizonytalanságát, majd felháborodását is növelte. [182.4]

De térjünk vissza az óra előreállításához, hiszen hatalmas munkát igényelt a három kitalált évszázad megtöltése. Beszéltünk arról, hogy a keletkezett nyers formát szép lassan „töltötték fel”.

Nézzük Nagy Károlyt, mint a középkor legjelentősebb alapszemélyét, akinél felismerhetjük, hogy az első impulzust III. Ottó alatt még továbbiak követték. Erre szükség volt, hiszen Ottó és Szilveszter túl gyorsan elhalálozott, a terv megvalósítása viszont még messze nem fejeződött be. Látható, hogy az 1060 óta lappangva folyó, majd 1075-től nyílttá váló investitúraharc - amely a két középkori nagyhatalom, a pápa és a császár között folyt a világhatalomért - tulajdonképpen Károlyra nyúlik vissza.

Károly koronázása az investitúravita szemszögéből

Császárrá koronázása forduló- és súlyponttá vált. A német régensek arra helyezték a legnagyobb súlyt, hogy a lehető legtöbb vív-

mányt tulajdoníthassák Károlynak, ezzel azonban legfontosabb emberük emberfeletti léptékűvé vált, ők pedig így egy óriás vállain ültek. Ennek ellenére Rómában a pápa koronázta meg: eszerint a világi uralmat szimbolizáló kardot Péter utódja nyújtotta át neki? Hiába lovagolt óriási hadak élén, a valódi erő a pápából áradt?

Régóta tudjuk, hogy ezzel kapcsolatban három verzió kering: jól előkészített koronázás, koronázás ad hoc, és végül, nem is volt koronázás. [182.5]

Károly állítólagos kortársa és lakótársa, életrajzírója, Einhard, a 28-as részben világosan beszél Károly római tartózkodásáról, amelyik a második változatot erősíti meg: „Ebből az alkalomból megkapta a császári és augustusi rangot, mely eleinte annyira nem tetszett neki, hogy kijelentette, még azon a nagy ünnepen sem lépte volna át önként a templomot, ha sejtí a pápa szándékát.” így beszél a császárhű frakció az elkerülhetetlen koronázásról...

Paderbom 1999-ben tekint vissza érseksége rosszul értelmezett alapításának 1200. évfordulójára. Ennek ürügyén az első variációra utal: akkor, 799-ben Károly és Leó pápa már megállapodtak a következő évi koronázás mikéntjében. Időben el kellett indítani Jeruzsálem kulcsait és a víziorgonát, amelyet Harun al-Rasid küldött Károlynak, amelyeket állítólag a koronázáskor nyújtottak át neki, különös tekintettel arra, hogy a Földközi-tenger télen nehezen hajózható - vagyis a jelek egy jól előkészített koronázásra mutatnak.

'Végül a harmadik irányzat, amely semmit sem tud a koronázási szertartásról, de még arról sem, hogy azt Károly visszautasította volna. [182.6]

Az invazívitúraharc csúcspontján a „császár híveinek” az lett volna a legkedvezőbb, ha annak idején Károly önmagát koronázza meg, mint később II. Frigyes vagy Napóleon. Hajlok arra, hogy az aacheni várakápolna építése erre a késői XI. századra esik [182.7], elvégre a harc legélesebb periódusában fel kellett mutatni egy helyiséget, amely megfelelően szimbolizálta Németország és Itália egykori urának nagyságát, egy olyan szívet, amely a második Rómában doboghatott, s persze versenyre kelt az elsővel. Ezért a külső formáknál - nem a technikai kivitelnél - nem ró-

mai, hanem bizánci előképre törekedtek, a ravennai San Vitaié-ra. Megörökítették Justinianus császárt és feleségét, bizánci nimbusszal kiemelve, mozaikképszerűen az oltárfülkében. Az egyházat, mint a császári hatalom támaszát ábrázolták.

Franciaország csatlakozása ideiglenes régense, Suger von Saint-Denis apát (1122-1151) alatt történt. Károly mítikus zászlaja, az Oriflamme alatt indított szabályos propagandahadjáratot, amellyel elérte, hogy a Capetingek a Karoling-államgondolatok valódi megújítóivá emelkedtek. A francia nemzet létrejötte így közvetlenül a Károly-mítoszhoz kapcsolódott [182.8], és így profiltált a második legnagyobb hatalom Nagy Károlyból, akárcsak Anglia, amelynek főrendjei a többi európai főnemességhez hasonlóan ugyanúgy Károlytól eredeztetik magukat. Amiből mindenkinek haszna van - a gyalogosokat itt is átlépik -, ott nincs panasz a „pia fraus”, azaz a „kegyes csalás” ellen.

I. és II. Frigyes

Császári és károlyi glóriától övezett hely = Aachen: ezt volt a Károly-legenda harmadik kifejlődési szakaszában I. (Barbarossa) Frigyes kitűzött célja. Lehet, hogy csak az ő uralkodása kezdetén alakították ki s fejezték be az aacheni várkapolna-kupola mozaikját. [182.9] Ezalatt a kupola alatt kellett állnia Károly koporsójának, Barbarossa megbízást is adott erre, a koporsót pedig csak unokája, II. Frigyes zárta le szertartásosan. Akkoriban a császár és a pápa harca a legelkeseredettebb periódusához érkezett: Barbarossa megfosztott trónjától egy ellenpápát azért, hogy Károlyt szentté avassák, és zarándokutat ajánlott mindenkinek Rómától Santiago de Composteláig. Később II. Frigyeset kétszer sújtották egyházi átokkal. A Staufer-korban nem csupán kiegészíthették a Károly-mítoszt, de igencsak lényeges elemekkel bővítették, Einhard birodalmi annáléi és életrajza csak ebben az időben íródhatott. [183o] Beda Venerabilis, aki a Karoling-féle reneszánszot naptárilag olyan jól előkészítette, szintén ebben az időben élt.

Olykor nehéz eldönteni, hogy II. Frigyeset megkülönbözteti-e valami Károlytól, utóbbi életében ugyanis oly sok minden visszaköszön a jóval később uralkodott királyéból. Keresztény császár

háremmel, egy elefánt gazdája - ez az állat egzotikusán hat az Alpoktól északra ritka állatokkal benépesített állatkert birtokosa - állítólag Károlyhoz még egy orrszarvú is betévedt sok külföldi tanácsos barátja, még a zsidókat is pártolja, a precíz előírások kedvelője, még a patika berendezéseit és a gyógynövények gondozását is szabályozza.

Ilyesmi csak két alkalommal fordul elő német uralkodó udvarában: I. Károly és II. Frigyes alatt.

Így cseperedik fel egy mítosz, s válik mind hatalmasabbá, hogy aztán a középkor uralkodó mondaalakja legyen. II. Frigyes 1250-ben halt meg, azaz III. Ottó után kb. 250 év állt rendelkezésre ahhoz, hogy a Károly-legendát egyre több étellel töltsék meg. Hozzávetőleges számításunk alapján minden kolostorra 100 okmány jut a kora középkorban, ami azt jelenti, hogy minden kolostor másfél évenként talált egy „régí” okmányt, amelyet aztán böcsülettel lemásolt. Ezzel egyetlen szkriptóriumtól sem követtelek túl sokat. Ha csak 100 év kreatívan hamisított időről van szó, egy átlagos kolostor egy egész évet tölthetett egyetlen irat reprodukálásával.

A nyugati országok írásbelisége

Egy dolog biztos: 1130 körül a „jámbor mormoták” szövegtervezetei aktív olvasók kezébe kerültek, ahogy Ivan Iljics utalt rá. [1831] Kaptak alcímet és széljegyzeteket, tartalmukat felosztották ABC-s regiszterrel, és más mutatókkal, így könnyen átláthatóvá lettek. Nem sokkal korábban jelent meg az írásbeliség a magántulajdon rögzítésénél. Addig az ingatlan birtoklása messzemenően szokás-jog volt, amely a régi időkre való visszaemlékezésen alapult - ettől kezdve viszont a birtokviszonyokat írásban rögzítik, igaz, egyes okmányokat kisebb kiegészítések érdekében meghamisítottak. [1832.] A tudomány nem foglalkozik a kérdéssel, hogy a legtöbb esetben a Karolingok, és mindenekelőtt Nagy Károly a hivatkozási alap. Elvégre miként is lehetett a magántulajdonhoz való jogot szilárdabban megalapozni annál, mint azt a legnagyobb császár ajándékaként aposztrofálni? Így „nyilván” nem tekinthető alattomos hamisítványnak az a 104 irat, amely csalásszerűen

Nagy Károlyra hivatkozik, így gyakran illegitim tulajdont tettek jogilag megtámadhatatlanná, azzal, hogy a legnagyobbat idézték meg.

Eddig tart a konszenzus. Kevesen kutatták, hogy miért állítottak ki már Károly idejében viszonylag sok birtokokmányt? Miért éppen ebben az időben említene a lajstromok olyan töménytelen sok helységet, amelyek birtoklását akkor kellett megállapítani? Csakhogy ez egy furcsa jelenséggel szembesíti az utókort: nem csak a szövegek tudományossá tétele, de a birtokrögzítések írásba foglalása is kétszer kezdődött el: egyszer 790 körül, majd - mintha hirtelen elfelejtették volna az egészet -, újból, szinte előlőről, 1100 után. Egy speciális munkában Gerhard Anwanderrel feltüntetjük Bajorország mennyiségi bizonyítékait, hogy a Karoling-korban nagyon sok, túl sok hely jelenik meg az okiratokban amelyeket csak századokkal később említene újra, mialatt a tényleges, architektonikus bizonyítékok a nullával egyenlők. [1833]

Ez a kettőzés a közte lévő teljes „emlékezetkieséssel” - amely ugyanúgy megmutatkozik az építészetben, a fegyvertechnikában vagy az asztronómiai megfigyelés precíziójában [1834] - túl gyakran tapasztalható ahhoz, hogy olyan dajkamesékben higgyünk, amelyek arról szólnak, miképpen előzték meg a frankok messze a korukat, s tapsolták később vissza őket, hogy aztán két-háromszáz év múlva újrakezdjék az egészet.

Ettől a felfogástól el kell szakadnunk. Bármilyen szép is lenne a régi Karolingok javára írni a jövőbe mutató naptárreformot, vagy az aktív pliniuszi recepciótörténetet - amit Amo Borst kreált [1835] ezzel elrugaszkodnánk a valóságtól.

Nem létezhet két, egymáshoz tökéletesen hasonló fejlődési fokozat, amelyikből az első amilyen hirtelen feltűnik, oly hamar köddé lesz, hogy aztán a második, jóval később, immáron a középkori fejlődés alapjává legyen.

Ez túlzottan valószínűtlen lehetőség.

Koholt idővel - vagy anélkül

Könyvünk a kitalált 297 évről tényszerű evidenciával beszél. Az évek számát megerősíti korszámításokkal, bibliai összehasonlításokkal, császárok egymásutániségával, a koholt idő kitalálóival, annak okaival és még jó néhány tényezővel. Sok helyütt találkozunk tényekkel és nyomaikkal, régészeti leletekkel, akár Izlandon, akár Indonéziában, ezenkívül utalásokkal az építészetben, naptári számításban, és archeoasztronómiában, eretnekeknel, tisztító-tűzben és ereklyekultuszban, apokaliptikus félelmekben és millenarizmusban.

Kifaggattuk a természettudományokat, és találkoztunk Károly császárral, akinek megkoronázásával napra pontosan megkezdődik egy új millennium anélkül, hogy erre a kortársak felfigyeltek volna. A kérdéses koronázás hamis tanút is kikérdeztük, azaz megvizsgáltuk az iratokat, és felfedeztük immanens hiányosságait. A könyvnek magának és az utolsó résznek fő témája az volt, hogy az iratok nem egyeznek a régészeti és architektonikus leletekkel. Öröndetes megállapítás, hogy a nyugati írásbeliség folyamata végre érthetővé válik, és a szövegek tudományossá tételét, mint annyi mást, nem kell kétszer egymás után végrehajtani.

Végző észrevétel gyanánt a könyv vége felé közeledve említünk meg még két olyan jelenséget, amely csak a három kitalált évszázad segítségével értelmezhető. Igaz, ez a páros még második ránézésre sem kötődik egymáshoz: az asztúriai épületek, amelyek túl korán épültek minőségükhöz képest, de már optikai játékot mutatnak hatalmas mennyezetükkel, másrészt III. Ottó, aki felvette a „servus Jesu Christi” címet, és ráadásul 1000-ben.

A középkorkutatók kevésre tartják az utolsó idők, vagy az „ezredforduló” császárárt [1836], ezért viszonylagosítják Ottó egybevágo titulussait, így nemrég Odilo Engels azt javasolta, hogy „a két megtisztelő formulát csak elvont jelentésében használjuk”, mielőtt „felhasználjuk Ottó kancelláriáját használatuk világosabbá tételéhez”. Arról tudósít, hogy II. Alfonz asztúriai királyt (792-842) 800 után már nem „famulusnak”, hanem „servus

Christi"-nek titulálták. 11837] Kvázi III. Ottó csupán egy levetett és elöregedett szokást utánzott.

Ezzel a probléma megoldását csak elodáztuk és megnehezítettük, mert így egy 200 éves hagyományt kell az asztúriai uralkodói háztól a „némethez” vándoroltatni. Az itt leírt elméletek fényében nem Ottó meglepő titulusa viszonylagos, hanem az asztúr újítást kell más megvilágításba helyezni. Kormeghatározás tekintetében az asztúriai királyság építményeit az architektóniai fejlődésből kiindulván már áttettük a X. és XI. századba. Ennek megfelelően II. Alfonz király személyének megalkotását valószínűleg a XI. század egyik mestermunkájának kell tekintenünk. Az asztúriai királyság az iszlám elleni védőbástyaként közvetlenül 911 előtt beilleszkedett a „dark ages”-be, és León építményeivel olyan minőséget hoz létre építészetileg, amelyet normál esetben csak egy 1050 után felhúzott tuszkulániumtól várhatna el a műértő. A látszólag sokkal korábbi Alfonz megkapta Ottó rangjait, és így megerősíti a 800-as és az 1000-es évek kettős szimbolikáját.

Végül még egy, a szkeptikusok által oly gyakran feltett kérdésre kell feleletet adni. Beleegyeznek abba, hogy a bizonyítékok valóban a Karoling-birodalom és a Karoling-reneszánsz ellen szólnak. Ugyanakkor megpendítik, hogy a fantomkorszak-elmélet túl messzire megy azzal, hogy belemetsz az idő tengelyébe. Azaz a Karolingokat vegyük kitalációnak, csak a 297 év maradjon. Mi történne forгатókönyvünkkel, ha ezt az érvet egy pillanatra is elfogadnánk? Úgy a 297 esztendő újra valósággá válna, viszont a pergamenen oly pompásan virágzó Karoling-kort meg kellene különböztetni ennek az időszaknak az architektóniai és régészeti evidenciájától. Mint eddig. Nem lenne többé aacheni Károly-kápolna, nem lennének virágzó tájak templomokkal, kolostorokkal és várakkal, nem lenne élénk kereskedelem és forgalom, nem lenne szellemi fellendülés, nem lenne reneszánsz... Más szavakkal: még ha a három évszázad meg is marad az idő tengelyén, a róluk szóló történelem akkor is koholt marad.

Ez esetben is főhet a fejünk, hiszen ha el is feledjük a kitalációkat, választ kell találni arra: mi történt valójában a három évszázadban? Hol vannak az eredeti nyomok, amelyeket nem lelünk? Ezek felkutatása ugyanolyan fárasztó és időrabló vállalkozás,

mint maga a korszak kitalálása és megalkotása. Arról kellene bizonyítékokat megfogalmazni, hogy a nagynak hitt Karoling-korszak mitől volt oly sötét, hogy mesterségesen ki kellett cicomázni. Ezek persze már orwelli dimenziók.

Amilyen fantasztikusan hangzik a tézis az utólag beillesztett évszázadokról, legalább olyan félelmetes ez a kutatás. Számukra talán egy másik kérdés sokkal égetőbb: mikor ünnepiünk és vajon mit? Elvégre e könyv sok más mellett lerombol egy régi életbölcsséget, amely így szól: azokon a napokon ünnepelünk, amelyekre az ünnepek esnek. Aki egyszer megértette, hogy az emberiség maga szerkesztette időtengelyét, az gyanakodva fogja nézni az „örök” idők óta hagyománnyá vált ünnepek időpontjait.

A könyv magyarországi megjelenésének időpontja 2002 ősze. Ha ön, kedves olvasó, elhiszi mindazt, amit a megelőző több száz oldalon leírtam, akkor tudja: ha a Kr. u. mércét használjuk, úgy most 1705-ben járunk.

Bizony messze még a harmadik évezred...

A pislákoló tűz szétterjed

Utószó az 1998-as zsebkönyvkiadáshoz

Nagy Károly tulajdonképpen „Fiktív Károly”: tehát egy teljes történelmi időszakot Idtálátnak és kihúzásra érdemesnek kell ítélnünk. Amikor ezen állításokat először megtettem, csaknem totális ellenállásba ütköztem. Megrázták régi ismereteinket, túl nagynek tűntek a lehetséges veszteségek, túl erős volt a bizalmatlanság egy ilyen földcsuszamlásszerű változás lehetőségével szemben.

Azonban lassacskán fordult a kocka. A média 1995 őszétől több mint kétszáz alkalommal foglalkozott elméletemmel - a rövid megsemmisítő kritikáktól az egész oldalas recenziókon át a televízióban [1838] és rádióban [1839] folytatott többórás beszélgetésekig. A középkor-kutatók 1996 januárjától fejtették ki a témával kapcsolatos véleményüket, a szakemberek 45-ször nyilatkoztak meg a szélesebb nyilvánosság előtt, sokféle módon: rövid megállapítások, egyórás rádióviták, külön dokumentumfilm [1840], egy tudományos folyóiratban közölt hosszú vitacikksorozat érdemel említést. Úgy vélem, elegendő idő és alkalom volt arra, hogy e könyv központi érveit alaposan megvitassák, és lehetőség szerint megcáfolják. Más kérdés, hogy mindezeket figyelembe véve e kiadás átdolgozásánál kevés és csupán marginális változtatásra került sor, ezek is elsősorban időszerű kiegészítések voltak, nem pedig egy cáfolat miatti revideálás.

Vitaforum

Ehelyütt a legfontosabb vitáról kívánok beszámolni. Németországban létezik egy intézmény, amely lehetőséget és keretet biztosít a tudomány vitás kérdéseinek megtárgyalásához: ez az *Ethik und Sozialwissenschaften* (Etika és Társadalomtudományok) című folyóirat, a következő szép alcímmel: *Streitforum für Erwägungskultur* (Vitaforum a megfontoláskultúra számára). A kiadó a vitatott kérdésekhez mindig meghív egy „provokátort”, hogy minél konkrét

tabb kérdésekkel segítsen feltárni a kérdéses témát, a válaszadásra pedig kompetens, elismert tudományos kutatókat kér fel, a tulajdonképpeni vitába csak moderátorként avatkozik be. A forduló befejezésekor a „kihívónak” meg kell fogalmaznia viszontválasztát.

Tézisem esetében több mint 100 tudományos kutatót kértem fel kritikára, kilencen válaszoltak, amely érték messze alatta van a szokásos 30-50 százalék közötti aránynak. Persze, tudni kell, hogy a folyóirat nyolcéves történetében először volt szó egy szakterületen kívüli kérdéskörrel. Számomra mindazonáltal fontos volt, hogy alaposan vizsgálják meg elméletem alapjait.

Aachen a középpontban

Magától értetődő, hogy Aachen palotakápolnája itt is a feltett kérdéssor elejére került. Kiderült, hogy a kupolájához kapcsolódó probléma (*la kérdés*) az uralkodó tanításon belül teljes mértékben megmagyarázhatatlan. Dietrich Lohrmann professzor (Aachen) ugyan érthetőnek találta, hogy az aacheni technika feladásba merülését követően a kibontakozó romanika csak igen lassan érte el a korábbi színvonalat, azonban az aacheni palotakápolna megfelelő fejlődési folyamatánál megelégedett azzal, hogy a római-bizánci építészethez viszonyított túl nagy távolságot megfelelezte, azáltal, hogy a jeruzsálemi sziklás dóm aranycsillogású kupoláját fejlődési lépésként értékelte. [1841] Ez az ellenérv azonban teljesen súlytalan, ugyanis a jeruzsálemi kupola fémlemezei alatt csupán faállványzat található, és nem kőboltozat.

Jan van der Meulen professzor, építészettörténész rögtön meghátrált. ő nem védelmezte a kupola Karoling-voltát, Aachenben egy gall-római vagy Ottók-korabeli (IX-X. század fordulójabeli német) művészet alkotását látja. [1842] Egy gall-római kupolát mindazonáltal aligha rakhatunk egy tipikusan XI. századi falszerkezetre, nevezetesen az Aachenben látható természő és fejtett kő keverékre. Ha viszont ezt „Ottók-korabeli művészet”-ként értéke-
li - mint Hans Jantzen is állítja [1843] -, építése kb. 1070-ig tartott volna, s ez már majdnem megfelel datálási javaslatomnak. Mindezenetre ő a „romanika” fogalom alkalmazását idejétműltnak tartja [1844], ez azonban nem járul hozzá a dolog tisztázásához.

A müncheni *Monumenta Germaniae Historica* elnöke, Rudolf Schieffer professzor külön recenziót írt könyvemről. Ebben azt a meglepő megállapítást teszi, hogy „az ehhez (az aacheni oktagon újradátumozásához) alkalmazott, más templomokkal történő stilisztikai-építészettörténeti összehasonlítások mindig oda vezetnek, hogy lehetőleg a feje tetejére állítsák azt, amit eddig az aacheni mintaépítészet hatástörténetének tekintettünk. Ezek adják a könyv alaptémáját, pedig Károlynak és korszakának történelmi jelentősége valójában jelentéktelen, amit a művészettörténészeknek le kellene ellenőrizniük.” [1845] Mármint Németország legfőbb oklevélmegőrzője tudja, hogy az „ő” összes írott emléke Károlyról, mint az aacheni palotakápolna építtetőjéről, sőt építőmesteréről beszél. Mégis ő az építtetőt az épületéről le kívánja kapcsolni. Valószínűleg így akarja a legfontosabb Karolingot megmenteni attól, hogy az építmény keletkezésének elkerülhetetlen átdátumozásával az uralkodó is a fiktív világban kössön ki.

Csakhogy ezt a sorsot nehezen kerülheti el, minthogy sem Schieffer, sem az EuS vitapartnerek nem álltak elő olyan, akár csak félig helytálló, „nem írásbeli” érveléssel, amely a Karoling-palotakápolna mellett szólna.

A kötött mértékrendszerrel kapcsolatban megfogalmazott lb kérdésre adott egyetlen válasz ugyanerre a következtetésre vezet. Van der Meulen [1846] azonnal késznek mutatkozott arra, hogy ezt a Bemward von Hildesheim alatt kialakított romanikai saját-ságot félresöpörje, elkerülendő az esetleges védelmezéséből adódó nehézségeket.

Károly Aachenben lévő sírjának elfelejtésével kapcsolatban (2a kérdés) csak Michael Borgolte professzor (Berlin) foglalt állást. Azonban ő is megkerülte a problémát azáltal, hogy az aacheni Pfalz Nagy Károly által történt építésével, valamint a Károly-sír megőrzésével és tiszteletével kívánt foglalkozni, jelentős korlátozással: „Illiig ugyan helyesen követeli az azonos szintű szakmai bizonyítékok elismerését, mégis igaz, hogy az interdiszciplináris kutatás csak akkor lehet sikeres, amikor minden szakma a saját vívmányait juttatja érvényre.” [1847]

Így elkerülte az általam kívánt oklevélközlések kézzelfogható bizonyítékok alapján történő ellenőrzését. Amennyire engem -

sajnos csak harmadik oldalról - tájékoztattak, Borgolte prosze-mináriumában ('98 nyári szemeszterében erről a témáról és e könyvről) csaknem kizárólag az oklevelek alapján fogalmazta meg ellenérveit.

Hogyan történhetett meg, hogy Károly emlékezetét Aachen-ben oly gyorsan elfelejtették (*2b kérdés*)? Erre a felfoghatatlan je-lenségre csak túl rövid távú magyarázatokat adtak, mint Károly állítólagos vérfertőzése [1848], vagy a szokásos ingadozási amplitúdó az egyes személyek tiszteleténél. [1849]

Az „Aachen” fejezet a *2c kérdéssel*, a Károly-ereklyék elfelejté-sével zárult. Flachenecker ezt azzal magyarázta, hogy az aacheni ereklyekincs-zarándoklatok csak később kezdődtek, a kora közép-kori búcsújárások amúgy is legendák. [1850] Természetesen ezzel semmit sem magyarázott meg, mert a korai középkor mohó ereklyegyűjtésének ezen híres példányok hisztérikus tiszteletéhez kellett volna vezetnie, amely kiváltképpen 960 óta [1851] az erek-lyetiszteletre szolgáló kriptákban egyre vehemensebb lett. Lohrmannak e kérdéskomplexumnál el kellett ismernie, hogy „a X. évszázadban szükség volt egy újakezdésre”, azonban ugyan-így érvényes: „A reális idő kétséggé válása ebből nem követke-zik.” [1852.]

Aki e válaszokat végignézi, egyetérthet velem abban, hogy gyengeségükből súlyos következtetések adódnak. Néhány króni-ka és oklevél szövegén kívül semmi, de semmi sem szól amellet, hogy az általunk ismert aacheni palotakápolna 800 körül, Nagy Károly alatt épült volna, hogy a császárt benne temették el, és hogy e császárt a legfontosabb ereklyéivel együtt az 1000. év előtt Aachenben tisztelték volna, vagy akár csak emlékeztek volna rá. Ezzel a „Karoling-birodalom” legfontosabb palotája elveszti szellemi, egyházi és építészeti központját, és így az ún. „Karo-ling-birodalomból” voltaképpen a szív megszödik ki.

A fordulat ideje

A könyvünkben bemutatott megfigyelések, eredmények, a feltárt ellenmondások és végkövetkeztetések minden övön felüli és övön aluli támadás ellenében kitartottak. Nem került elő olyan érv,

amely tézisémet megrendíthette volna. Ha a középkorkutatók csak egyetlen szemet ki tudtak volna szedni érvelésem láncából, ezen eredményt minden bizonnyal teli torokból hirdették volna. Az, hogy ilyen dolog nem történt (a vitát folyamatosan dokumentáljuk [1853]), egyben bizonyítja a tézis értékét, és az ebből következő szilárdságát. Sok középkorkutató intézet megkísérli, hogy kivonja magát a vitából, mivel téziseim összeegyeztethetetlenek oklevél-értékelésükkel. Hosszú távon azonban aligha sáncolhatják el magukat a pergamenhalom mögött, hiszen a vizsgálati kritériumok és az eredmények mind ismertebbé válnak. Olyannyira, hogy már úgy véljük: a bizonyítás terhe egyre inkább azon középkorkutatókra hárul, akik tántoríthatatlanul hisznek a régi és kevésbé régi írások tartalmában.

Kérdéseimmel az EuS-tanulmány keretében még egyszer ellenőriztem az alapokat: a feloldhatatlan ellentmondások a Károly-időszakon belül, nem utolsósorban Nagy Károly személyisége körül; az aacheni palotakápolna tarthatatlan datálása a 800 körüli években; az egész birodalom központjának elvesztése; a tátongó úr a kérdéses időszakon belül; a „Karoling”-gazdaság mérhetetlenül ellentmondásos képe; az áthidalhatatlan ellentmondások az épületrégészeti és diplomáciai kutatás között; valamint az (archeo-) csillagászati háttér.

Ma már egy sor területen egyre jobban lehet haladni. A *Zeitensprünge* folyóirat mind több szerzője dolgozik az időközben felmerült sokrétű probléma megoldásán. Így például az épületrégészeti leleteket felületkímélően megvizsgálják [1854], vizsgálják a VI.-ból a X. századba való átmenetet [1855], valamint a szlávok kezdetben gyors, azután évszázadokig tartó rejtélyesen lassú előretörését [1856], és a sztyeppelakó népek megkettőzött betörését. [1857] így találtak Keleten is igen sötét korszakokat Levantében [1858], Arméniában [1859], Indiában [1860], Indonéziában [1861] és Kínában. [1862] Napvilágra hozták a bizánci, zsidó és nyugat-európai naptár új, kezdeti dátumokra történt zajtalan átállítását [1863], csillagászati, valamint katasztrófa-helyzeteket vizsgáltak [1864], felismerték a természettudományos kormeghatározási módszerek gyengeségeit [1865], a paleográfiát tematizálták, értékelték az időszámítás-revízió régi és új orosz magyarázatait. [1866]

Kidolgozták egy új építészettörténet [1867], valamint a kereszténység új történetének alapjait. [1868] így alakul ki a korai középkor teljesen új képe, egyre biztosabb alapokkal, s új perspektívákkal.

A túlhaladott pergamen

A legtöbb diszkrepancia mindig újra ugyanazon a ponton fog lángot. Csoportunk a krónikákat és okleveleket nem tartja szentnek és sérthetetlennek. Ha az állítások a valóságban ellenőrizhetőek - például az építményekre történt utalásokat régészeti és építészeti leletek alapján - akkor mi ezen fáradozunk.

A vitában részt vett középkorkutatók többségének ez a magartás és megközelítés idegen. Normál esetben az oklevél számít - kétség esetén szintügy. Csak abban az esetben dönthet a régész, amikor írásbeli dokumentum nem áll rendelkezésre. Faltenecker ezt voltaképpen feltűnés nélkül fogalmazza meg: „A régészet és építészet bevonására való utalás helyes és egyben banális, mert az olyan időszakban, ahol kevés az írásbeli bizonyíték, más lehetőségeket kell számba venni az ismeretek megszerzéséhez.” [1869] Mindez nagyon szépen mutatja, hogy a jó írásállomány a középkorkutatók számára bőven elegendő egy adott korszak bemutatásához. Más kérdés, hogy az említett banalitás sajnos mégsem az, hiszen túl gyakran a szememre vetették, hogy az okleveleket nem veszem figyelembe. Ha ezt tettem volna, akkor soha nem jöttem volna rá azon ellentmondásokra, amelyeket e könyvben boncolgattam. Én ugyanis problematikusnak és bírálhatónak tartom az okleveleket és azok tartalmát, már csak azért is, mert maguk a középkorkutatók szögeznek le, hogy a korai középkorban írt oklevelek közül minden második hamisított.

Néhány szakember igencsak megrémült 1998 júliusában, Horst Fuhrmann professzorral, Max Kemer professzorral és Theo Kölzer professzorral egyetemben, akik a legádázabb ellenfeleimnek számítanak. Max Kemer, aki az aacheni császári teremben utalt egy „zavaros fejű ember” „vidám badarságára” „a szemfényvesztés birodalmáról”, és „miközben sem maró iróniából, sem művelt fejtegetésekből” nincs hiány [1870], hirtelen rettető felfedezést tett: „Testületünknek hamisítások özönével

kell megbirkóznia, [...] ezekből egyre többre derül fény.” [1871] Az idevágó SPIEGEL-cikkben - „Csalás a kéziratárban” - Kölzer csak helyeselt. Az EuS-hez írott tömör levele második fele pedig így szól: „Iliig úrnak hálásnak kellene lennem, hogy megszüntette a korai frank történelem nagy részét, hiszen tulajdonképpen felment az alól, hogy befejezzem a Meroving királyi oklevelek kritikai kiadását. Ezen fantomról dr. Iliig még egy könyvet írhatna.” [1872.]

Ezzel megelőzött, miközben előadja munkája eredményét: „A hamisítványok aránya meghaladja a 60 százalékot.” [1873] Eszerint a 194 állítólagos Meroving királyi oklevélből több mint 116 példány hamisítvány. Szerintem egyébként bizonyos mértékig megközelíti az igazságot, hiszen én sem tartom fiktívnek az egész Meroving-korszakot (482-751), csak a 614-től 751-ig terjedő periódusát.

Matthias Schulz összefoglalása szerint: „A szerzetesi szemfényvesztés vadonjának sötétsége meggátolja, hogy bepillanthassunk az igazi történelembe.” Bár ismeri tézisémet, ezt nem úgy állítja be, mint lehetséges megoldást a hamisító túlkapasokkal kapcsolatban, inkább lesújt az egyházra és az ő „Kutten-Kujau”-ira.

Valódi választ csak akkor kaphatunk, ha a régészeti-építészeti bizonyíték nélküli, pergamenből és papiruszból készült anyagokat fenntartással kezeljük. Hagytam, hogy e tekintetben egy híres régész irányítson, aki saját területén hasonló nehézségekkel küzdött. Sir Moses Finley (1912-1986) kollégái számára a következőket szabta iránymutatásul:

„Hosszú ideje tartó tradíció, hogy a görög vagy latin nyelven írt forrásokat ki kell emelni a megítélés és kritika minden egyéb érvényes szabálya alól: ezt ugyan általában nem mondják ki, nem ismerik el, azonban így alkalmazzák. E hagyomány természetesen alaptalan, és lényeges akadályt állít minden korrekt történelmi elemzés elé.” [1874]

Megemlíti még az ókortörténészek két további előítéletét is, amelyektől a középkorkutatók sem mentesek. „Először is abból indulnak ki, hogy az irodalmi vagy oklevélbeli hagyomány állításai, amennyiben ezek megcáfолhatatlanok (vagyis, ha és amikor az illető történész számára kielégítőnek látszanak), garantáltan

igazak. [...] A második előítélet, hogy azt gondolják: a legsürgősebb történelmi kérdés az, hogy a régészet az irodalmi hagyományt igazolni tudja-e vagy sem. Az ilyen beállítottság automatikusan elsőbbséget ad az irodalmi forrásoknak.” [1875]

Finley belátásai a középorkutatók útját is egyengethetik. Mivel Johannes Fried professzor (Frankfurt), aki könyvemet nem üdvözölte, hanem mint a negatív fantázia, a megengedheteden illúzió destruktív mintapéldáját bélyegezte meg [1876], más helyen felvázolt egy hasonlóan strukturált magyarázatot a következő évszázad számára. Egy kilátótorony képét használja, amelyben az utolsó évtizedekben a történészek öt ablakot nyitottak ki. Tézisét már korábban bemutattuk a „Fried panorámája” című résznél.

[...] Talán egy szörnyű vízió az egész, mégis be kell vallanunk, hogy a „Regesta Imperii” óta lezártnak vélt munkát a forrásokkal kapcsolatban újra kell kezdeni, hiszen csak az egyik ablakból néztük meg, éspedig a történelmi képből való következtetésekkel - holott ezek is csupán igen homályosan láthatók. [1877]

Itt találkozik Fried tétele az enyémmel, még úgy is, hogy engem nem gyötörnek szörnyű látomások. A végkövetkeztetések viszont forradalmiak lehetnek, ha azt az ablakot is használjuk, amelyet én kinyitottam, s amelyből olyan csatákra nyílik kilátás, mint „építészeti lelet kontra építészettörténet”, „építészeti lelet kontra források”, „régészet kontra források”, „készség az axiómák mint ilyenek felismerésére” vagy „más tudományágak bevonása”.

Ha Fried és társai nem csálnak tovább a panoráma megtekintésénél, aligha rejtőzhetnek el az új felismerések elől. Amíg azonban a kilátótorony lakói ellenszegülnek annak, hogy a pergament összevessék a kőkemény realitással, addig rémülten és értetlenül figyelhetik, amint a látszólag erősen összeillesztett alkotás viharos gyorsasággal szétporlad.

JEGYZÉKEK

HIVATKOZÁSOK

k. = és a következő oldal(ak)

[1] Fuhrmann 1988, 89;	[26] Gregorovius 1978,1 486
<i>használóképpen</i> 1996, 54	[27] Zimmermann 1971
[2] <i>szintén</i> Fried 1991, 176	[28] Adam 1968, 14
[3] Fuhrmann 1988, 90	[29] Panofsky 1990, 64
[4] Fuhrmann 1988, 90	[30] Panofsky 1990, 64
[5] Schmitz 1988, 92	[31] Braunfels 1991, 33
[6] <i>vö.</i> Niemitz 1991 a	[32] Fried 1991, 3
[7] Iliig 1988; Heinsohn/Illig	[33] Fried, 1991, 3
1990	[34] Wahl 1954, 51
[8] Papaioannu 1966, 47	[35] Wahl 1954, 52
[9] Mango 1986, 93	[36] Goez 1993, 129
[10] Mango 1986, 93	[37] Roth/Levine 1966
[11] Schreiner 1991, 11	[38] Angenendt 1990, 23
[12] Thieff 1992, 15	[39] Büssem/Neher 1983, 13
[13] Wehrli 1982, 11	[40] Friedell 1960, 83
[14] <i>többek között</i>	[41] Bois 1993, 15
Lincoln 1984, 214, 429	[42] Wdlmann 1994
[15] Schneider 1990, 151	[43] Carrère 1993
[16] Riché 1981, 15	[44] Fried 1993; 1994
[17] <i>többek között</i>	[45] Enders 1993
Wattenbach 1991, 171	[46] Wigand 1995
[18] Ewig, Schneider <i>után</i>	[47] <i>vö.</i> Iliig 1996 a
1990, 17	[48] Prinz 1993
[19] Gregorovius 1978,1 291	[49] Bandmann 1967, 436
[20] Gregorovius 1978,1485	[50] Weisweiler 1981, 27
[21] Gregorovius 1978,1 498	[51] Notker 28
[22] <i>többek között</i> Wattenbach	[52] Braunfels 1991, 95
1991, 178	[53] Haupt 1913, 21
[23] Schneider 1990, 94	[54] Maas 1984, 33
[24] Schneider 1990, 121	[55] Kreusch 1965, 469
[25] Bois 1993, 13, 18	[56] Haupt 1913, 10
	[57] Haupt 1913, XIV tábla
	[58] Haupt 1913, 10

[59]	Thode 1975,9, 135	[91]	Clot 1991, 260
[60]	Koch 1990, 34, 173, 227, 245	[92]	Pfeil 1967
[61]	Thode 1975, 147-152	[93]	Braunfels 1965-1968
[62]	Thode 1975, 9, 23, 173	[94]	Mühlbacher 121 k.
[63]	Prokop I, 2	[95]	Borst 1967, 393
[64]	<i>ehhez</i> Iliig 1995 a	[96]	<i>így legutóbb</i> Kemer 1988, 14, <i>vagy</i> Kalckhoff 1990, 32, 251
[65]	Weisweiler 1981, 235		
[66]	Haupt 1913, 14	[97]	Trees 1993
[67]	Faymonville 1916, 76	[98]	Abel 1883, 10
[68]	Aubert 1973, 48	[99]	Sandauer 111k.
[69]	Adam 1968, 75	[100]	Mühlbacher 123
[70]	<i>ehhez többek között</i>
Kalokyris 1991, 147	[101]	Fleckenstein 1990 b
[71]	Adam 1968, 80	[102]	Wies 1986, 68 k.
[72]	Maas 1984, 17; Lecourt 1988, 41	[103]	Trees 1993
[73]	Lintzel 1935, 40	[104]	Schieffer 1992, 11
[74]	Bayac 1976, 282	[105]	Nitschke 1963, 294
[75]	Brecher 1988, 163	[106]	Mühlbacher 121 k.
[76]	Wies 1986, 7; Kalckhoff 1990, 120	[107]	Schneider 1990, 99
		[108]	Borst 1967, 365
[77]	Wies 1986, 7	[109]	Deschner 1974, 120
[78]	Wies 1986, 7	[110]	Herm 1995, 63; Einhard 4; Wies 1986, 67 k.; Braunfels 1991, 22
[79]	Fleckenstein 1990 a, 7	[111]	Wies 1986, 73
[80]	Brecher 1988, 151	[112]	Herm 1995, 83
[81]	Lohse 1967, 337	[113]	Einhard 3
[82]	Braunfels 1991, 172	[114]	Birodalmi Évkönyvek 771. év
[83]	Wies 1986, 7		
[84]	Borst 1967, 388	[115]	Clot 1991, 108
[85]	Fleckenstein 1990 a, 7	[116]	Lintzel 1935
[86]	Bosl 1978, 109	[117]	Einhard 6
[87]	Irblich 1993, 7	[118]	Pfeil 1967, 332
[88]	Fleckenstein 1990 a, 7	[119]	Fleckenstein 1988, 99
[89]	Langosch 1990, 58	[120]	Braunfels 1991, 86
[90]	Schreiber 1965, 119 k.; Schmale 1985, 148	[121]	Brihl 1962, 311 k.
		[122]	Zimmermann 1971, 133

[123]	Grundmann 1976, 205 és Brühl 1990 a, 503	[156]	Riché 1981, 441
[124]	Classen 1965, 589	[157]	Einhard, 18
[125]	Einhard 16, 29	[158]	Herm 1995, 123
[126]	Schramm 1975, 13	[159]	Mühlbacher 328
[127]	801. <i>május</i> 29. - Braunfels 1991, 66	[160]	Pörtner 1964, 266
[128]	Borst 1967, 389	[161]	Rösch 1977, 63 k.
[129]	Perels 1931, 14	[162]	Wies 1986, 169
[130]	Perels 1931, 16-19	[163]	Einhard 24
[131]	Bullough 1966, 203	[164]	Notker 30; Kalckhoff 1990, 114
[132]	Brühl 1989, 430	[165]	Schreiber 1965, 111
[133]	Brühl 1989, 427; 1962, 266	[166]	Pfeil 1967, 327
[134]	Brühl 1962, 266, 305	[167]	Kalckhoff 1990, 112
[135]	Brühl 1990 a, 57	[168]	Kalckhoff 1990, 136
[136]	Einhard 32	[169]	Kroeschell 1972, 74; vö. Niemitz 1991 b
[137]	Ripota 1994, 26	[170]	Kalckhoff 1990, 137
[138]	Purlitz 1910, 38	[171]	Bayac 1976, 175
[139]	Hausmann 1994, 119	[172]	Riché 1981, 166
[140]	Hausmann 1994, 117	[173]	Fried 1991, 156
[141]	Braunfels 1991, 117	[174]	Kalckhoff 1990, 138
[142]	Schleifring/Koch 1988	[175]	Kroeschell 1978, 75
[143]	Einhard 22	[176]	Wahl 1948, 211
[144]	Brandt 1993, 34	[177]	Bayac 1976, 18
[145]	Opll 1990, 29	[178]	Braunfels 1991, 148
[146]	Bayac 1976, 71	[179]	Braunfels 1991, 79
[147]	Wahl 1948, 157	[180]	Braunfels 1991, 79
[148]	Wahl 1948, 156	[181]	Fleckenstein 1988, 72
[149]	Ohler 1991, 209	[182]	Kalckhoff 1990, 146
[150]	Wahl 1948, 157	[183]	Kemer 1988, 32
[151]	Wemer 1995, 398	[184]	Kalckhoff 1990, 242
[152]	Faber 1984, 169; Clot 1991, 131	[185]	Borst 1967, 365
[153]	Pörtner 1964, 265	[186]	Wahl 1948, 157
[154]	Freytag 1866, 269	[187]	Bois 1993, 25, 41 k, 48 k.
[155]	Bayac 1976, 379	[188]	Herm 1995, 213
		[189]	Schneider 1990, 93

[190]	Dopsch 1924, 148 k.	[224]	Braunfels 1991, 75
[191]	Riché 1991, 354	[225]	Schneider 1990, 154
[192]	Biblia, Józsuá 10, 12 k.	[226]	Eggers 1963, 42
[193]	<i>elhez Isd.</i> Werner 1995, 39 – 43, 50	[227]	Löwe 1989, 168
[194]	Brühl 1990 a, 56	[228]	Langosch 1990, 83
[195]	Schmitz 1988, 79, 92, 94	[229]	Fried 1991, 121
[196]	Hartmann 1988, 111	[230]	Brühl 1990 a, 181
[197]	Kalckhoff 1990, 136	[231]	Brühl 1990 a, 211
[198]	Eggers 1963, 46	[232]	Fried 1991, 107
[199]	Leyen 1954	[233]	Fleckenstein 1993, 61; Schubert 1993, 94
[200]	Kalckhoff 1990, 173	[234]	Langosch 1990, 81
[201]	Lintzel 1935, 53	[235]	Bühler 1931, 257
[202]	Pirenne 1963, 239	[236]	Eggers 1977, 188
[203]	Bayac 1976, 252	[237]	Frenzel 1993, 4
[204]	Irblich 1993, 12, 17	[238]	Eggers 1963, 189 k.
[205]	Verzone 1979, 156	[239]	Kartschoke 1990, 53
[206]	Rück 1991, 316, 333	[240]	Stein 1987, 424
[207]	Bayac 1976, 314k.	[241]	Langosch, 1990, 3-
[208]	Brockhaus	[242]	Langosch 1990, 269
[209]	Panofsky 1990, 59	[243]	Zeller 1991, 67
[210]	Langosch 1990, 78	[244]	Langosch 1990, 82
[211]	Panofsky 1990, 59 k.	[245]	Eggers 1963, 54
[212]	Langosch 1990, 145	[246]	Frenzel 1993, 27
[213]	Langosch 1990, 147	[247]	Eggers 1977, 189
[214]	Langosch 1990, 1	[248]	Langosch 1990, 80
[215]	Banniard 1993, 186	[249]	Langosch 1990, 5, 116
[216]	Lintzel 1935, 54	[250]	Langosch 1990, 3
[217]	Einhard 29; Kalckhoff 1990, 136; Riché 1981, 24	[251]	Frenzel 1993, 12
[218]	Bullough 1966, 117	[252]	Langosch 1990, 106
[219]	Fried 1991, 121	[253]	Langosch 1990, 142
[220]	Langosch 1990, 80	[254]	Langosch 1990, 125
[221]	Einhard, 29	[255]	Langosch 1990, 124
[222]	Betz 1965, 304	[256]	Baldauf 1903
[223]	<i>utalás</i> Christoph Marxtól, Basel	[257]	Kartschoke 1990, 190
		[258]	Kalckhoff 1990, 172

- [259] *többek között* Wattenbach 1991, 177
- [260] Schneider 1990, 87
- [261] Braunfels 1990, 78
- [262] Ennen 1977, 157
- [263] Borst 1967, 365
- [264] Brockhaus
- [265] Biinz 1993, 232
- [266] Eckstein 1986, 12
- [267] Heer 1977, 182
- [268] Kalckhoff 1990, 172;
Wies 1986, 211
- [269] Schreiner 1991, 14
- [270] *vö.* Topper 1996
- [271] Ortega 1992, 37
- [272] Einhard 25
- [273] Müttherich 1979, 8
- [274] Le Goff 1993, 15
- [275] Kalckhoff 1990, 170
- [276] Kalckhoff 1990, 84, 170
- [277] Kalckhoff 1990, 200
- [278] Bayac 1987, 336
- [279] Braunfels 1991, 75
- [280] Steinen 1967, 40
- [281] Wies 1986, 203
- [282] *többek között* Wattenbach 1991, 175
- [283] Le Goff 1994, 48
- [284] Bayac 1976, 127
- [285] Althoff 1976, 11
- [286] Hamann-Maclean 1957, 189
- [287] Le Goff 1994, 31
- [288] Wies 1986, 214
- [289] Pörtner 1967, 203, 239
- [290] Hubert 1969, 320
- [291] Fried 1991, 4
- [292] Bushart 1973, 53
- [293] Waurick 1992, 329
- [294] Sydow 1987, 55
- [295] Bushart 1973, 54
- [296] Frodl-Kraft 1970, 22
- [297] Hubert 1969, X.
- [298] Christe 1988, 90
- [299] Hausherr 1977, 1 675
- [300] Fillitz 1993, 182
- [301] Fillitz 1993, 182
- [302] Fillitz 1993, 185
- [303] Hubert 1969, 357
- [304] Schindler 1963, 72
- [305] Hausherr 1977, 1 680
- [306] Eggers 1963, 181, 46
- [307] Fleckenstein 1988, 73
- [308] Fleckenstein 1988, 71
- [309] Westermann 1991, 196
- [310] E. Pauls, Brecher *szerint* 1988, 152
- [311] Melchers 1977
- [312] Brandt 1997, 365
- [313] Sellner, 1993, 44 k., 438 k.
- [314] Wehrli 1982, 47
- [315] Brecher 1988, 151
- [316] Kalckhoff 1990, 165
- [317] Kalckhoff 1990, 218
- [318] Notker 7
- [319] Bayac 1976, 250
- [320] Freytag 1866, 285
- [321] Bayac 1976, 251
- [322] Braunfels 1991, 73
- [323] Bayac 1976, 171
- [324] Fleckenstein 1988, 71; 1990, 79
- [325] Braunfels 1990, 73

[326]	Mütherich 1979, 8	[359]	Braunfels 1991, 32
[327]	Mütherich 1979, 9	[360]	Goez 1988, 47
[328]	Lohmeier 1980, 41, 346	[361]	Wies 1986, 76
[329]	Kemer 1988, 23 k.;	[362]	Goez 1988, 47
	Schneider 1990, 150	[363]	Wahl 1948, 41
[330]	Borst 1967, 365	[364]	Wies 1986, 93
[331]	Müller 1991, 15	[365]	<i>többek között</i> Wattenbach
1991, 176
[332]	Kalckhoff 1990, 184	[366]	Birodalmi Évkönyvek,
787. év
[333]	Bayac 1976, 159	[367]	Kalckhoff 1990, 44
[334]	Bayac 1976, 167	[368]	Bayac 1976, 150
[335]	Borst 1967, 397	[369]	Wies 1986, 126;
[336]	Schneider 1990, 106		Bayac 1976, 152
[337]	Eggers 1977, 188; Le
Goff 1993, 45	[370]	Bayac 1976, 155
[338]	Wies 1986, 159	[371]	Braunfels 1991, 68 k.
[339]	Braunfels 1991, 76	[372]	Einhard 8
[340]	Bayac 1976, 228	[373]	Birodalmi Évkönyvek,
778. év
[341]	Brockhaus	[374]	Wies 1986, 134
[342]	Ranke 1938, 265	[375]	Bullough 1966, 11
[343]	Bullough 1966, 11	[376]	Bullough 1966, 11
[344]	Pokomy 1993	[377]	<i>pl.</i> Herzfeld 1963, 289
[345]	Pirenne 1963, 198 k.	[378]	Pirenne 1986, 7
[346]	Kalckhoff 1990, 182	[379]	Keller 1993, 28
[347]	Rempel 1989, 40	[380]	Abel 1883, „793”
[348]	Kalckhoff 1990, 182	[381]	Riché 1981, 121
[349]	Ohler 1991, 211	[382]	Elmshäuser 1992, 15
[350]	Hausherr 1977, 1 702	[383]	Koch 1990, 669
[351]	Steinen 1967, 40	[384]	Hofmann 1965, 452
[352]	Kalckhoff 1990, 200	[385]	Koch 1990, 669
[353]	Kalckhoff 1990, 200	[386]	Braunfels 1991, 93
[354]	Kapfhammer 1993, 11	[387]	Brühl 1968, 264, 270
[355]	Cohn 1988, 72 k.;	[388]	Elmshäuser 1992, 15
	Iliig 1991 e	[389]	Brühl 1968, 65
[356]	Burckhard 1982, 146	[390]	Straub 1992, 81 k.
[357]	Burckhard 1982, 221,
404	[391]	Hofmann 1965, 442
[358]	Mütherich 1979, 7		

[392]	Kiállítási szöveg 1993	[421]	Braunfels 1991, 89
[393]	Keller 1993, 21	[422]	Bírodalmi Évkönyvek, 773. év
[394]	<i>Idézett mű</i>	[423]	Bírodalmi Évkönyvek, 776. év
[395]	Koch/Leininger 1993, 11	[424]	Notker 17
[396]	Pecher 1993	[425]	Eggers 1963, 49
[397]	Seiler 1905	[426]	Braunfels 1991, 113
[398]	Patzelt 1982, 4 k.	[427]	Waurick 1992, 58
[399]	Koch <i>után idézve</i> 1990, 669-678	[428]	Fried 1991, 103
[400]	Koch 1990, 675	[429]	Prokop I, 16
[401]	Kiállítási szövegek 1993	[430]	Dopsch 1938, 30; <i>már</i> 1924, 295
[402]	Kiállítási szövegek 1993	[431]	Burckhardt 1982, 396
[403]	<i>a dendrokronológiához és a C14-Crash-hez vesd össze</i>
Niemitz 1995;
Blöss/Niemitz 1997	[432]	Wies 1986, 156, 186
[404]	Einhard 17, Fried 1991, 31	[433]	Braunfels 1991, 34
[405]	Kiállítási szövegek 1993	[434]	Bachrach 1970, 65 k.
[406]	Schneider 1990, 63	[435]	Bayac 1976, 392
[407]	Ellmers 1993, 6	[436]	Kienast 1990, 98
[408]	Goldmann 1984/85	[437]	Fuldai Évkönyvek
[409]	Koch/Leininger 1993, 14	[438]	Pemoud 1979, 149
[410]	<i>vö.</i> Iliig 1992 e	[439]	Ohler 1991, 36
[411]	Abel 1883, 794;
Lintzel 1935, 50	[440]	Bayac 1976, 208
[412]	Bayac 1976, 237	[441]	Kronseder 1914, 26
[413]	Schneider 1990, 53	[442]	Brandt 1993, 337
[414]	Braunfels 1991, 35	[443]	<i>először</i> Cardini 1995, 128
[415]	YVfemer 1995, 400	[444]	Wiurick 1992, 81
[416]	<i>Idézett mű</i> 399	[445]	Brown 1991, 49
[417]	Braunfels 1991, 32 k.	[446]	Waurick 1992, 82
[418]	Braunfels 1991, 77; 334	[447]	White 1962, 28, 37;
Fried 1991, 131
[419]	Bayac 1976, 121;
Fleckenstein 1990 a, 27	[448]	Kienast 1990, 96
[420]	Bírodalmi Évkönyvek, 786. év	[449]	Wies 1986, 156;
Brown 1991, 49
		[450]	White 1962, 26
		[451]	Dhondt 1968, 64
		[452]	Fried 1991, 131

- [453] Waurick 1992, 86
- [454] Pirenne 1945, 27
- [455] Waurick 1992, 90
- [456] Kalckhoff 1990, 236
- [457] Riché 1981, 124
- [458] Einhard 15
- [459] dtv 1964, 122
- [460] Tellenbach 1956, 405
- [461] *töbök között* Lincoln
1984, 216
- [462] Kalckhoff 1990, 243
- [463] Einhard 21, 29
- [464] Birodalmi Évkönyvek,
807. év; Goetz 1988, 55
- [465] Kalckhoff 1990, 119
- [466] Kalckhoff 1990, 243
- [467] Kalckhoff 1990, 129
- [468] *ö. Iliig* 1992 h
- [469] Ranke 1938, 401
- [470] Fried 1991, 98
- [471] Ortega 1992, 61, 64
- [472] Hubert 1969, 316
- [473] Hubert 1969
- [474] Ranke 1938, 270
- [475] Clot 1991, 117
- [476] Aries 1990, 61
- [477] Hausscherr 1977, 1 259
- [478] Herbers 1988, 54
- [479] Pernoud 1979, 50 k.
- [480] Löwe 1989, 154;
Clot 1991, 119
- [481] *ö. Müller* 1992
- [482] Clot 1991, 115
- [483] Wollschläger 1973
- [484] Pernoud 1979, 125
- [485] Löwe 1989, 156
- [486] Fleckenstein 1990 a, 59
- [487] Löwe 1989, 159
- [488] Einhard 15
- [489] Fleckenstein 1990 a, 84
- [490] Werner 1995, 479, 481
- [491] Iliig 1992 f
- [492] Braunfels 1991, 46
- [493] Kurowski 132
- [494] Fleckenstein 1990 a, 36
- [495] Bayac 1976, 151
- [496] Kemer 1988, 21
- [497] Wies 1986, 109 k.
- [498] Wies 1986, 296 k.;
Borst 1967, 397
- [499] Fleckenstein 1988, 96
- [500] Fleckenstein 1988, 97
- [501] Einhard 7
- [502] Fleckenstein 1988, 136
- [503] Bauer/Rau 1971, 5 k.
- [504] Langosch 1990, 132
- [505] *Főcím* Brúnónál 1986
- [506] Dopsch/Geisler 1988, 48
- [507] Lohmeier 1980, 39, 11
- [508] Wolfram in
Dannheimer/Dopsch
1988, 165
- [509] Lohmeier 1980, 39
- [510] Prinz 1988, *töb helyütt*
- [511] Schindler 1963, 49
- [512] Braunfels 1991, 51
- [513] Braunfels 1991, 52
- [514] Brandt 1993, 582
- [515] Biandtl 1993, 308, 310, 312
- [516] Wilson 1984, 137
- [517] Braunfels 1965, 366
- [518] Brandt 1993, 308 k.
- [519] Christe 1988, 84, 86 k.;
Wilson 1984, 137

- [520] Brandt 1993, 207
 [521] Einhard 13
 [522] Kunstmann 1982, 11
 [523] Bóna 1991, 207-211
 [524] Zeller 1993; 1996
 [525] Bullough 1966, 76
 [526] Kienast 1990, 184, 176
 [527] Kienast 1990, 208
 [528] Knchenbach 1991
 [529] Fleckenstein 1988, 115
 [530] Wies 1986, 259
 [531] Clot 1991, 133
 [532] Braunfels 1991, 71, 152
 [533] Gegner 1995
 [534] Brandenburg 1935;
 Werner 1967, 410, 416;
 Rösch 1977
 [535] Werner 1967, 407
 [536] Wies 1986, 303
 [537] Kienast 1990, 502
 [538] Werner 1967, Beiblatt
 [539] Kienast 1990, 502
 [540] Rempel 1989, 31
 [541] Schmitz 1988, 94
 [542] Wisplinghoff 1986, 54
 [543] Hágermann 1988, 435
 [544] Quirin 1991, 74-83
 [545] *vö. Hamisítványok* 1988
 [546] Kammeier 1935; *ehhez
 me'glsd.* Niemitz 1991 c;
 Iliig 1991 e, 82-87
 [547] Dopsch 1938, 107
 [548] Pawis 1988, 15
 [549] Pawis 1988, 14
 [550] *többek között* Wattenbach
 1991, 138
 [551] *vö. Iliig* 1991 c
 [552] Schramm 1975, 215
 [553] Iliig 1991 c
 [554] Schramm 1975, 23
 [555] Wies 1986, 52
 [556] Jarmut 1982, 149
 [557] Wies 1986, 91 k.
 [558] Wies 1986, 91
 [559] Schramm 1975, 70
 [560] Schramm 1975, 166
 [561] Schramm 1975, 25
 [562] Schramm 1975, 21 k.
 [563] Wies 1986, 91
 [564] Langosch 1990, 101
 [565] Goetz 1988, 67
 [566] Goetz, 1988, 88
 [567] Fried 1991, 88
 [568] III. Ottó kéziratára,
 Nr. 389; Schmid 1981, 47
 [569] Goetz 1988, 146 k.
 [570] Fried, 1991, 88 k.
 [571] Goetz, 1988, 148
 [572] Iliig, 1991 c
 [573] Braunfels 1991, 69
 [574] Hankel 1978
 [575] Pitz 1991, 130
 [576] Bühler 1929, 87 k.
 [577] Dopsch 1938, 57
 [578] Ennen 1981, 91
 [579] Ennen 1981, 326
 [580] Pirenne Ennen *után*
 1981, 326
 [581] Werner 1995, 452
 [582] Pitz 1991, 129 k.
 [583] Pitz 1991, 123
 [584] Pitz 1991, 124
 [585] Shukow 1963, 167, 174
 [586] Bois 1993, 88

[587]	Maschke, 1977, 61;
Klugmann 1983, 2	[621]	Fried 1991, 133 k.
[588]	Hausherr 1977, 1 88	[622]	Steinen 1967, 392
[589]	Fried 1991, 162	[623]	Le Goff 1993, 14
[590]	Fleckenstein 1990 a, 67	[624]	Sydow 1987, 16
[591]	Brühl 1989, 253	[625]	Petrikovits, 1989, 84
[592]	Bayac, 1976, 157	[626]	Verscharen 1991, 74
[593]	Ennen 1977, 121	[627]	Dopsch 1923, 152
[594]	Lombard 1992, 135, 129	[628]	Brühl 1989, 79
[595]	Clot 1991, 166	[629]	Mango 1980, 60-81
[596]	Lombard 1992, 139, 145	[630]	Thiefi 1992, 815
[597]	Lombard 1992, 150, 152;
Pitz 1992, 99	[631]	<i>részletesen</i> Niemitz 1992
[598]	Ennen 1975, 71 k.	[632]	Ennen 1981, 9
[599]	Mango 1985, 54	[633]	Ennen 1981 b, 92
[600]	Pitz 1991, 158	[634]	Pitz 1991, 173
[601]	Mango 1986, 93	[635]	Oxenstiema 1979, 114
[602]	Schneider 1990, 127	[636]	Oxenstiema 1979, 117
[603]	Maier 1968, 314	[637]	Braunfels 1991, 159
[604]	Stamm 1962	[638]	Oxenstiema 1979, 177
[605]	Niemitz 1993	[639]	Pörtlner 1971, előlap
[606]	Fried 1991, 43	[640]	Bodsch 1991, 112, H.
<i>Borger ásatási tudósítására
hivatkozva</i>
[607]	Bois 1993, 94	[641]	Brühl 1990 b, 117
[608]	Maschke 1977, 64, 69	[642]	Ennen 1981 b, 93
[609]	Pitz 1991, 118	[643]	Schuffels 1993, 31
[610]	Riché 1981, 363	[644]	Fried 1991, 153 k.
[611]	Bois 1993, 131	[645]	Boyer 1994, 83, 135, 137
[612]	Bois 1993, 129	[646]	Boyer 1994, 143
[613]	Jankuhn 1977, 140	[647]	Boyer 1994, 143
[614]	Fried 1991, 134	[648]	Smyth 1995; Sturdy 1995
[615]	Petrikovits 1959, 74;
Böhner 1959, 85	[649]	Bayac 1976, 314
[616]	Dopsch 1923, 106	[650]	Braunfels 1991, 69
[617]	Petrikovits 1959, 75	[651]	Fried 1991, 58
[618]	Ennen 1981 b, 233	[652]	P. Berghaus Wies <i>után</i>
1986, 176
[619]	Ennen 1977, 147, 157	[653]	Grierson 1965, 507
[620]	Ennen 1981, 103, 328	[654]	Withthöft 1994, 126

- [655] Schneider 1990, 67
- [656] Waurick 1992, 177
- [657] Dopsch 1938, 67 k.
- [658] Pirenne 1963, 210 k.
- [659] Fried 1991, 45
- [660] $\Xi_{\infty} \quad \omega \quad \frac{1}{2}$
- [661] Heer 1977, 64
- [662] Schramm 1973, 55
- [663] *utalás* dr. Paul C.
Martintól, Hamburg
- [664] Brandt 1993, 346
- [665] Dopsch 1938, 91
- [666] Waurick 1992, 187 k.
- [667] Dhondt 1968, 171
- [668] Braunfels 1991, 116;
egész hasonló 142
- [669] Bayac 1976, 280
- [670] Le Goff 1988, 21
- [671] Le Goff 1988, 21 k.
- [672] Le Goff 1988, 37
- [673] Le Goff 1988, 22
- [674] Bayac 1976, 232
- [675] Wahl 1948, 227
- [676] Clot 1991, 131
- [677] Hubert 1969, IX.
- [678] Notker 8
- [679] Braunfels 1991, 142
- [680] Kahsnitz 1991, 110
- [681] Pirenne 1963, 211
- [682] Bois 1993, 80
- [683] Mann 1965, 320
- [684] Bois 1993, 80
- [685] Ortega 1992, 41
- [686] Pitz 1991, 6
- [687] Heer 1977, 65
- [688] Pitz 1991, 245; Bois
1993, 105 k.
- [689] Ennen 1981, 254
- [690] Kalckhoff 1990, 68
- [691] Wies 1986, 189
- [692] Ennen, 1977, 174
- [693] Briihl 1968, 66, 74, 270,
288
- [694] Dopsch 1924, 474
- [695] Pitz 1991, 82
- [696] Pitz 1991, 95
- [697] Pitz 1991, 127
- [698] Pitz 1991, 129
- [699] Pitz 1991, 81
- [700] Pitz 1991, 235
- [701] Bois 1993, 96
- [702] Pirenne, 1963, 203
- [703] Pirenne, 1963, 214 k.
- [704] Pirenne, 1986, 13, 107
- [705] Bois 1993, 190 k.
- [706] Pirenne 1963, 216, 218
- [707] Dhondt 1968, 167
- [708] Fried 1991, 45
- [709] Bois 1993, 103
- [710] Bois 1993, 192
- [711] Bois 1993, 201
- [712] Reynolds 1994
- [713] Briihl 1968, 63
- [714] Precht 1987, 12 k.
- [715] Braunfels 1991, 88
- [716] Egy világházasem
reklámja a „Focusban”,
1994.1. 31., 144. oldal
- [717] Roth 1966, 314;
vő. Iliig 1991 g
- [718] Clot 1991, 113
- [719] Pirenne 1963, 218
- [720] Pirenne 1963, 222
- [721] Roth 1966, 5

- [722] Heer 1977, 67
 [723] vö. Iliig 1998, 133
 [724] Lotter 1993, 228
 [725] Dubnow 1921, 63 k.
 [726] Niemitz 1993
 [727] Lotter 1993, 226
 [728] Pitz 1991, 126 k.
 [729] Pitz 1991, 126
 [730] Fleckenstein 1988, 72
 [731] Wies, 1986, 127
 [732] Pirenne 1986, 108
 [733] Dopsch 1938, 69
 [734] Schneider 1990, 100
 [735] Kottmann 1988, 155
 [736] Pirenne 1963, 212
 [737] Kottmann 1988, 155 k.
 ♂ Kottmann 1971, 19
 [739] Braunfels 1991, 100
 [740] Freytag 1866, 1 263
 [741] Wies 1986, 179
 [742] „Vita et passio Sancti
 Haimhrammi Martyris“,
 Schrott *után* 1967, 22
 [743] Fried 1991, 146
 [744] Schneider 1990, 70
 [745] Fried 1991, 38
 [746] Pirenne 1986, 122 k.
 [747] Friedell 1960, 90
 [748] Dhondt 1968, 64
 [749] Fried 1991, 37
 [750] Pirenne 1963, 222
 [751] Pirenne 1963, 222
 [752] Ortega 1992, 75 k.
 [753] Dhondt 1968, 114
 [754] Fried 1991, 40
 [755] Duby 1996, 26, 31
 [756] Dopsch/Geisler 1988,
 37; Bois 1993, 121-124
 [757] Wies 1986, 184
 [758] Oxenstierna 1979, 58
 [759] Bois 1993, 123
 [760] vö. L. Wamser: Iliig
 1998, 124 k.
 [761] Kalckhoff 1990, 97
 [762] Notker 17; Dhondt 1968,
 62; Kalckhoff 1990, 96
 [763] Notker 14
 [764] Dhondt 1968, 63
 [765] Cardini 1995, 129
 [766] Wies 1986, 188
 [767] Pitz 1991, 128
 [768] Lombard 1992, 95, 184
 [769] Braunfels 1991, 17 k.
 [770] Kalckhoff 1990, 109, 107
 [771] Fleckenstein 1990 a, 76
 [772] Fried 1991, 31
 [773] Kalckhoff 1990, 97
 [774] Bois 1993, 123 k.
 [775] Fossier 1989
 [776] Bois 1993, 123 k.
 [777] White 1968, 66 k.
 [778] Bois 1993, 156
 [779] Bois 1993, 157
 [780] R. Fossier, Bois *után*
 1993, 159
 [781] Lombard 1992, 130
 [782] Spengler 1963, 237 k.;
 vö. Iliig 1991 e, 79
 [783] Braunfels 1991, 97
 [784] Weisweiler 1981, 26
 [785] Fomenko, 1994
 [786] Heer 1977, 224
 [787] Braunfels 1991, 143

- [788] Braunfels 1991, 143 k.
 [789] Braunfels 1991, 142
 [790] Brandt 1993, 70
 [791] Preuss 1991; Waurick 1992, 243; Schulze-Dörlamm 1991
 [792] Weisweiler 1981, 153
 [793] Hausherr 1977, 1. 398
 [794] Luckhart/Niehoff 1995, 55 k.
 [795] Schmitz 1986, 60
 [796] Bullough 1966, 195, 201
 [797] Braunfels 1991, 143
 [798] Brandt 1993, 295
 [799] Hubert 1969, 363
 [800] Braunfels 1991, 143
 [801] Hubert 1969, 358
 [802] Waurick 1992, 382
 [803] Schmitz 1986, 15
 [804] Weisweiler 1981, 97
 [805] Bushart 1973, 120
 [806] Ohom 1992; Iliig 1993 d
 [807] Steinen 1967, 364
 [808] Weisweiler 1981, 92 k., 97
 [809] Brandt 1993, 387 k.
 [810] Taraion 1973, 267; Gamber 1977, 115
 [811] Taraion 1973, 325
 [812] Taraion 1973, 350
 [813] Zeller 1993, 70; 1996
 [814] Schmitz 1986, 13
 [815] Hausherr 1977, 1616, II. 566
 [816] Christe 1988, 240
 [817] Hausherr 1977, 1. 619; II. 569; Schmitz 1986, 43
 [818] Baumgart 1961, 53
 [819] Schmitz 1986, 23
 [820] Lepie/Minkenbergh 1995, 13 k.
 [821] Luckhart/Niehoff 1995, 56 k.
 [822] Christ 1988, 84
 [823] Fried 1994, 157
 [824] Bierbrauer in Dannheimer/Dopsch 1988, 329 k.
 [825] Braunfels 1991, 142
 [826] Porcher 1969, 98
 [827] Brockhaus, „Karoling művészeti”; Hubert 1969, 355
 [828] Legner 1972, 1. 12
 [829] Lill 1925, 11
 [830] Kalckhoff 1990, 257
 [831] Irblich 1993
 [832] Schramm 1973, 40
 [833] Schramm 1973, 56
 [834] Hausherr 1977, 1. 394
 [835] Legner 1972, 1. 13
 [836] Beutler 1964, 117
 [837] Braunfels 1991, 32
 [838] Kötzsche 1967; Loyn 1989, „Charlemagne”
 [839] Braunfels 1965, 34
 [840] Lill 1925, 12
 [841] Lill 1925, 15
 [842] Binding 1991, 297
 [843] Bodschi 1991, 118
 [844] Euw 1991 b, 191
 [845] Hollander 1991, 164
 [846] Pörtner 1967, 160
 [847] Brandt 1993, 500

[848]	Brandt 1993, 304	[880]	Erichsen 1989, 27
[849]	Brandt 1993	[881]	Briihl 1989, 75
[850]	Sauerlander 1972, 44	[882]	Diwald 1990, II. 485;
[851]	Brandt 1993, 223		Schütz 1989, 225
[852]	Binding 1991, 297	[883]	Buchkremer 1940, 19
⊗ [^] _{*₂}	Grodecki 1973, 64	[884]	Fehring 1992, 130-135
[854]	Rupprecht 1984, 77;	[885]	Binding 1996, 132, 141,
	Pichard 1966, 125		143
[855]	Rupprecht 1984, 77	[886]	Riché 1981, 59
[856]	Schapiro 1963, 61	[887]	Strobel 1972, 43
[857]	Tagliaferri 1992, 60	[888]	Strobel 1972, 43
[858]	<i>ehhez vő. Iliig</i> 1993 a	[889]	<i>vő. Iliig</i> 1996
[859]	Fried 1994, 159	[890]	Koch 1990,97; Christe
[860]	<i>vő. Zastrow</i> 1981;		1988,274; Kubach 1986,76
	Pippke/Pallhuber 1989,	[891]	Hotz 1988, 215
	40, 113, 136, 296	[892]	Briihl 1990 b, 246, 248
[861]	Saint-Romain-le-Puy	[893]	Briihl 1990 b, 233
	korai XI. sz.	[894]	Brühl 1989, 17, 42
[862]	Aubert 1973, 525	[895]	Briihl 1989, 151
[863]	Beutler 1964, 9	[896]	Briihl 1989, 151
[864]	Beutler 1991	[897]	Sage 1965, 332;
[865]	<i>vő. Iliig</i> 1992 c		Winterfeld 1993, 44;
[866]	<i>Iliig</i> 1996 b		Binding 1996, 111
[867]	Schümer 1992	[898]	Hotz 1988, 39, 106
[868]	Beutler 1964, 9	[899]	Mann 1965, 320
[869]	<i>vő. Iliig</i> 1993 a	[900]	Adam 1968, 13
[870]	Legner 1972,1. 12, 15	[901]	Hubert 1969, 269
[871]	Hubert 1969, IX.	[902]	Grodecki 1973, 3 k.
[872]	Diimmler 1976, 33	[903]	Aubert 1973
[873]	Grimme 1986, 5	[904]	Aubert 1973, 570
[874]	Schütz 1989, 12;	[905]	Notker 30
	Keller 1977, 31	[906]	Einhard 17
[875]	Hubert 1969, IX	[907]	Purlitz 1910, 26
[876]	Mann 1967, 320 k.	[908]	Burckhardt 63; Ohler
[877]	Riché 1991, 171		1991, 151
[878]	Klugmann 1983, 88	[909]	Straub 1992, 65
[879]	Braunfels 1991, 58	[910]	Haupt 1935, 101

- [911] Schütz 1989
- [912] Aubert 1973, 522;
Eckstein 1986, 42
- [913] Baruccard 1992, 71, 75 k.
- [914] Kalokyris 1991, 32
- [915] Aubert 1973, 523;
Adam 1968, 75
- [916] Aubert 1973, 524
- [917] Aubert 1973, 524
- [918] Eckstein 1986, 284
- [919] Adam 1968, 76
- [920] Adam 1968, 76
- [921] Gall 1955, 18
- [922] Grodecki 1973, 49
- [923] Koch 1990, 116;
Christe 1988, 275
- [924] Grodecki 1973, 67
- [925] Kubach 1974, 144
- [926] Aubert 1973, 620
- [927] Gall 1995, 93
- [928] Speyer méretei:
Winterfel 1993, 57
- [929] Straub 1992, 65
- [930] Kubach 1977, 177 k.
- [931] Hubert 1969, X.
- [932] Adam 1968, 43
- [933] Adam 1968, 7
- [934] Einhard 17
- [935] Kubach 1974, 50
- [936] Kalokyris 1991, 19
- [937] Bandmann 1967, 439
- [938] Bandmann 1967, 431
- [939] Kubach 1974, 52
- [940] Hubert 1969, 346
- [941] Lecourt 1988, 33, 58;
Koch 1990, 440, 416;
Haupt 1913, 6. ábra
- [942] Aubert 1973, 524
- [943] Hubert 1969, 68
- [944] Cramer 1993, 380
- [945] Binding 1991, 293
- [946] Faymonville 1916, 80
- [947] Schnitzler 1950, IX.
- [948] Hubert 1969, 67
- [949] Grodecki 1973, 73
- [950] Atlas 1974, II. 373
- [951] Schnitzler 1950, IX.
- [952] Verbeek 1967, 148
- [953] Verbeek 1967, 148
- [954] Verbeek 1967, 148
- [955] Koch 1990, 69;
Kubach 1986, 27
- [956] Hollander 1991, 95
- [957] Iliig 1996 c
- [958] Neuheuser 1991,
299-305; Weyres 1965,
385, 406 k.
- [959] Neuheuser 1991, 299
- [960] Wolff 1996
- [961] Briihl 1990 b, 39
- [962] Marchini 1985, 4, 24
- [963] Kubach 1974, 235
- [964] W és E. Raatz,
Neeracher *alapján*, 1967,
16
- [965] Marchini 1985, 3 k.
- [966] Falkenstein 1980
- [967] Briihl 1989, 142;
vö. 133, 253
- [968] Briihl 1968, 337 k.
- [969] Briihl 1989, 111 k.
- [970] Falkenstein 1980
- [971] Fried 1991, 162
- [972] Falkenstein 1980

- [973] Schramm 1975, 68
- [974] Gregorovius 1978,1. 231
- [975] Gregorovius 1978,1. 282
- [976] Gregorovius 1978,1. 291
- [977] Gregorovius 1978,1. 498;
fent idézve
- [978] Gregorovius 1978,1. 241,
291,486,499 k.
- [979] Ennen 1981 a
- [980] Mülleians 1988, 38
- [981] Engels 1988, 38
- [982] Ennen 1981 a
- [983] Ennen 1981 a
- [984] Ennen 1981 a
- [985] Faymonville 1916, 32
- [986] Mummenhoff 1961
- [987] Poll 1960, 11
- [988] Pörtner 1964, 285
- [989] Falkenstein 1980
- [990] Briihl 1989, 97
- [991] Briihl 1989, 113 k.
- [992] Heimpel Briihl *szerint*
1989, 100
- [993] Briihl 1989, 132,630
- [994] Ennen 1981 a
- [995] Winterfeld 1993, 55
- [996] Verbeek 1965, 153
- [997] Iliig 1996 c
- [998] Binding 1991, 287
- [999] Mann 1965; Minst 1967
- [1000] Oswald, KDM 1969
- [1001] Roth/Wamers 1984, 350
- [1002] Braunfels 1965, 452
- [1003] Faymonville 1916, 62
- [1004] Hubert 1969, 68
- [1005] Salvini 1982, 8
- [1006] Stein 1987, 463
- [1007] Lepie/Minkenberg 1995,
57
- [1008] *vö.* Iliig 1996 a, 114 k.
- [1009] *vö.* Beumann 1967
- [1010] Hauck 1967, 51
- [1011] Falkenstein 1981, 68 k.
- [1012] Hausmann 1994, 47-51
- [1013] Beumann 1967, 36
- [1014] Camevale 1993, 1994,
1996
- [1015] Wolff 1993, 200-204
- [1016] Bandmann 1967, 433
- [1017] Widukind II., 1
- [1018] Hollander 1991, 92
- [1019] *vö.* Braunfels 1991,
119-137
- [1020] Porcher 1969, 98
- [1021] Hollander 1991, 74 k.
- [1022] Gaehde 1979, 51
- [1023] Panofsky 1990, 62
- [1024] Miitherich 1979, 15
- [1025] Braunfels 1991, 23
- [1026] Hollander 1991, 81
- [1027] Gaehde 1979, 22
- [1028] Hollander 1991, 76
- [1029] Brandt 1993, 297;
vö. 300 ir
- [1030] *mindkettő* Hollandemél
1991, 84
- [1031] Hollander 1991, 76
- [1032] Hollander 1991, 92
- [1033] Chrite 1988, 22
- [1034] Grodecld 1973, 189
- [1035] Grodecki 1973, 189
- [1036] Grodecki 1973, 98
- [1037] Grodecki 1973, 98
- [1038] Hollander 1991, 124

- [1039] Waurick 1992, 464
 [1040] Hollander 1991, 124
 [1041] Grodecki 1973, 196
 [1042] Grodecki 1973, 198
 [1043] Grodecki 1973, 198
 [1044] Gaehde 1979, 69
 [1045] Grodecki 1973, 198
 [1046] Grodecki 1973, 190
 [1047] Grodecki 1973, 198
 [1048] Grodecki 1973, 200 k.
 [1049] Grodecki 1973, 202
 [1050] Grodecki 1973, 206
 [1051] Grodecki 1973, 206
 [1052] Panofsky 1990, 349
 [1053] Hollander 1991, 929
 [1054] Rupprecht 1984, 76
 [1055] Rupprecht 1984, 76
 [1056] Hollander 1991, 141
 [1057] Braunfels 1991, 121
 [1058] Grodecki 1973, 92-96
 [1059] Waurick 1992, 304
 [1060] Grodecki 1973, 98;
 igazolva Euw 1991 b, 202
 [1061] Grodecki 1973, 111
 [1062] Hollander 1991, 124
 [1063] Euw 1991 a, 10
 [1064] Westerwelle 1991, 201
 [1065] Brandt 1993, 322
 [1066] Brandt 1993, 322
 [1067] Euw 1991 b, 191
 [1068] Euw 1991 b, 191
 [1069] Hollander 1991, 129
 [1070] Langosch 1990, 127
 [1071] Grodecki 1973, 119
 [1072] Euw 1991 b, 197, 202
 [1073] Euw 1991 b, 197, 202
 [1074] Hollander 1991, 129
 [1075] Euw 1991 b, 194
 [1076] 860 k. Porcher
 (1969, 320) *szerint*
 [1077] Euw/Schreiner 1991 a,
 116
 [1078] Euw/Schreiner 1991 a,
 118
 [1079] Euw 1991 a, 19
 [1080] Euw/Schreiner 1991 a,
 125
 [1081] Brandt 1993, 88
 [1082] Euw 1991 a, 16
 [1083] Pichard 1966, 36
 [1084] H. Hoffman Brandt
 (1993, 63) *alapján*
 [1085] Brandt 1993, 157
 [1086] Fillitz 1993, 184 k.
 [1087] Grodecki 1973, 127
 [1088] Wdson 1984, 38;
 Bain 1990, 94, 107
 [1089] Grodecki 1973, 127
 [1090] Euw 1991, 16
 [1091] Grodecki 1973, 129
 [1092] Euw/Schreiner 1991 a,
 148
 [1093] Euw 1991 a, 19
 [1094] vő. IUig 1988, 127-130
 [1095] Iliig 1991 f, 128
 [1096] Euw/Schreiner 1991 a,
 144
 [1097] Euw/Schreiner 1991 a,
 146
 [1098] Grodecki 1973, 129
 [1099] Hollander 1991, 132
 [1100] Hollander 1991, 133
 [1101] Braunfels 1964, 11.94
 [1102] Euw 1991 a, 25

- [1103] Euw/Schreiner 1991 a, 156
- [1104] Euw/Schreiner 1991 a, 156
- [1105] Francis 1975, 162
- [1106] Francis 1975, 162
- [1107] Pichard 1966, 121
- [1108] Sullivan 1992, 27
- [1109] Nordenfalk 1977, 108, 112; Grodecki 1973, 126, 129
- [1110] Brown 1980, 17
- [1111] Worrall 1990, 75
- [1112] Hollander 1991, 30
- [1113] Worrall 1990, 73
- [1114] Brown 1980, 92; Worrall 1990, 75
- [1115] Sullivan 1992, VIII-XIV
- [1116] Schümer 1993
- [1117] Fried 1991, 48
- [1118] Sullivan 1992, 31
- [1119] Schreiner 1991, 13
- [1120] Pirenne 1963, 239
- [1121] Sullivan 1992, 33
- [1122] Braunfels 1991, 30
- [1123] Messeer 1973, 20
- [1124] Bullough 1966, 156
- [1125] Braunfels 1965, 480
- [1126] Hubert 1968, 93 k.; Porcher 1968, 121 k.; Verzone 1979, 100
- [1127] Porcher 1968, 121 k.
- [1128] Verzone 1979, 220
- [1129] Schindler 1963, 75
- [1130] Knaur 1976, 241
- [1131] Brandt 1993, 383
- [1132] Brandt 1993, 410
- [1133] Bayac 1976, 59
- [1134] Wies 1986, 284
- [1135] Keller 1977, 86
- [1136] Kalckhoff 1990, 185
- [1137] Kalckhoff 1990, 245 k.
- [1138] Fried *szerint* 1991, 112
- [1139] Hampe 1935, 83
- [1140] Braunfels 1991, 77
- [1141] Braunfels 1991, 32
- [1142] Braunfels 1991, 68
- [1143] Braunfels 1991, 78
- [1144] Braunfels 1991, 115
- [1145] Althoff 1996, 117
- [1146] *vö.* Iliig 1991
- [1147] Ranke 1938, 266
- [1148] Hausherr 1977, 1. 398
- [1149] Notker 9
- [1150] Kalckhoff 1990, 202
- [1151] Hauck *szerint* Brihl 1989, 147
- [1152] Nette 1992, 103
- [1153] Hunke 1991, 186
- [1154] Felenda 1992
- [1155] Le Goff 1993, 79
- [1156] Lejeune/Stiennon 1967, 225
- [1157] Topper 1996
- [1158] *vö.* Bischoff 1979, 19, 145, 168
- [1159] Barthel/Breitenfellner 1953, 41
- [1160] Kammeier 1935, 1939
- [1161] H. Heimpel Fuhrmann *szerint*, 1996, 247
- [1162] C. Brihl a Hamisítványokban 1988, III. 13.

[1163]	Fuhrmann/Gawlik 1992	[1192]	Aries 1990, 28
[1164]	Kammeier 1935, 171	[1193]	Schmale 1985, 103
[1165]	Kammeier 1935, 182-190	[1194]	Kurowski 220-229
[1166]	Fried 1996	[1195]	Pertz 1963, 124, 135
[1167]	Kammeier 1935, 238 k.	[1196]	Brockhaus
[1168]	Niemitz, 1991 c; Iliig 1991 c, 82-87	[1197]	Lohse 1967, 337
[1169]	vő. Hamisítványok 1988	[1198]	Wehrli 1982, 89
[1170]	Schneider 1990, 79	[1199]	Brühl 1990 a, 58
[1171]	Stein 1987, 390, 511	[1200]	Gall 1955, 99 k.
[1172]	Hunke 1991, 351	[1201]	Gall 1955, 107
[1173]	Thiefi 1992, 886	[1202]	M. G. H. Dipl. Karol, I. 132
[1174]	Schmitz 1988, II. 92	[1203]	Gall 1955, 107
[1175]	Fuhrmann 1988, 89 k.; vő. Niemitz 1991 a, 21-24	[1204]	Braunfels 1991, 59
[1176]	Dopsch 1938, 107	[1205]	Kergall 1990, 10
[1177]	Wies 1986, 278	[1206]	Ariés 1990, 62
[1178]	Engels 1988, 45	[1207]	Cali 1963, 250
[1179]	Wies 1985, 279	[1208]	Ariés 1990, 58
[1180]	Brecher 1988, 162	[1209]	Wehrli 1982, 86 k.
[1181]	Lohse 1967, 339	[1210]	Iliig <i>először</i> 1992 b, 57
[1182]	Eggers 1968, 884	[1211]	M/S = Meulen/Speer 1988, 2
[1183]	Hausherr 1977, I. 258 k.	[1212]	M/S 2
[1184]	Kalckhoff 1990, 173	[1213]	M/S 3
[1185]	Brockhaus „Karlsage”	[1214]	Crosby 1947
[1186]	Wies 1986, 290	[1215]	M/S 104
[1187]	<i>erről</i> Iliig 1992 f	[1216]	M/S 3
[1188]	Schreiber 1965, 114	[1217]	M/S 7
[1189]	Wahl 1948, 183	[1218]	M/S 29
[1190]	Purlitz 1910	[1219]	Formigé 1960
[1191]	Ranke 1854-ben az Abhandlungen der Berliner Akademie-ben Wittenbach és mások szerint 1991, 204 k.	[1220]	M/S 143 k.
		[1221]	Wehrli 1982, 36
		[1222]	Crosby 1942
		[1223]	M/S 144
		[1224]	M/S 149
		[1225]	M/S 36
		[1226]	M/S 183

1227]	M/S 179	[1262]	M/S 227
1228]	M/S 201	[1263]	M/S 175
1229]	M/S 267	[1264]	vő. Scháfke 1984, 18
1230]	M/S 202	[1265]	M/S 2
1231]	M/S 201-256	[1266]	Mann 1965
1232]	Simson 1972, 193	[1267]	M/S 7, 21. lábjegyzet
1233]	M/S 288	[1268]	Parisse 1993, 137
1234]	M/S 300	[1269]	Brandt 1993, 283
1235]	M/S 144	[1270]	Banniard 1993, 101
1236]	M/S 36	[1271]	Banniard 1993, 101
1237]	Angenendt 1990, 188	[1272]	Wattenbach és mások 1991, 117
1238]	M/S 144	[1273]	Briihl 1989, 597
1239]	M/S 173	[1274]	Hausherr 1977,1. 259
1240]	M/S 201	[1275]	Prinz 1965, 488
1241]	M/S 255	[1276]	Engels 1988, 43, 46
1242]	M/S 176	[1277]	Brandt 1993, 292
1243]	M/S 300	[1278]	Le Goff 1993,41
1244]	M/S 149	[1279]	Le Goff 1993, 48
1245]	M/S 173	[1280]	Le Goff 1993, 17
1246]	Wehrli 1982, 87	[1281]	Hollander 1991, 83
1247]	Briihl 1990 b, 105	[1282]	Iliig 1991 b, 40; Zeller 1991,67 k.
1248]	Hamann-Maclean 1957, 187	[1283]	Eco 1993, 39
1249]	M/S 197	[1284]	Eco 1993, 40
1250]	M/S 191	[1285]	Eco 1993, 41
1251]	M/S 254 k.	[1286]	Eco 1993, 158 k.
1252]	M/S 260	[1287]	Eco 1993, 159
1253]	M/S 267	[1288]	Eco 1993, 29
1254]	Rudolph 1190,21	[1289]	<i>Isd. az őfeljegyzéseit</i> Gálinál 1955, 99-107
1255]	M/S 175 k.	[1290]	Friedell 1960, 83 k.
1256]	Hamann-Maclean 1957, 187	[1291]	Briihl 1990 a, 301
1257]	M/S 176	[1292]	Haller 1943, 15
1258]	M/S 21	[1293]	Briihl 1990 a, 719, vő. Iliig 1992 f, 91
1259]	M/S 260	[1294]	Scháfke 1984, 19
1260]	Simson 1972, 143		
1261]	Kozok/Kruse 1993, 291		

[1295] Simson 1972, 112	[1332] Fried 1991, 89
[1296] Simson 1972, Ilik.	[1333] E. Seckel Fried <i>szerint</i>
[1297] Schafke 1984, 15	1991, 175
[1298] Simson 1972, 113 k.	[1334] Fried 1991, 176
[1299] Simson 1972, 115	[1335] Simson 1972, 138
[1300] Pirenne 1986, 14	[1336] Angenendt 1990, 188
[1301] Simson 1972, 115	[1337] Simson 1972, 95
[1302] Fried 1991, 151	[1338] Engels 1988, 43
[1303] Simson 1972, 121	[1339] Simson 1972, 129
[1304] Simson 1972, 119	[1340] R = Rempel 1989, 18
[1305] Brühl 1990 a, 52 k.	[1341] R 98
[1306] Simson 1972, 123	[1342] Goerlitz 1934
[1307] Simson 1972, 121	[1343] R 60
[1308] Simson 1972, 124	[1344] R 59 k.
[1309] Engels 1988,40	[1345] R 65
[1310] Engels 1988,40	[1346] R 1989
[1311] Rempel 1989, 26	[1347] R 9
[1312] <i>vő.</i> Hausherr 1977,1. 259	[1348] R 89; <i>vő.</i> még 10, 66
[1313] Herbers 1988,47	[1349] R 68
[1314] Herbers 1988, 50	[1350] Freytag 1866, 92
[1315] Herbers 1988,51	[1351] R 52
[1316] Grimme 1988, 126	[1352] R 50
[1317] Hausherr 1977,1. 258 k.	[1353] R 71
[1318] Herbers 1980, 50	[1354] R 53
[1319] Simson 1972, 125	[1355] R 61
[1320] Simson 1972, 126	[1356] R 64
[1321] Simson 1972, 127 k.	[1357] R 61
[1322] Simson 1972, 129	[1358] Peterich 1958, 250
[1323] Schafke 1984,20	[1359] R 72
[1324] Simson 1972, 130	[1360] Einhard 15
[1325] M/S 6	[1361] R 82
[1326] Wehrli 1982, 33	[1362] R 85
[1327] M/S 133	[1363] R 94
[1328] M/S 147	[1364] R 67
[1329] M/S 146	[1365] Jordan 1993, 35-39
[1330] M/S 127	[1366] R 60
[1331] Angenendt 1990, 286	[1367] Iliig 1992 f, 86

1368]	Eco 1985, 7-33	[1400]	Ferrari d'Occhieppo 21977
1369]	Borst 1967, 402	[1401]	Papke 1995
1370]	Bullough 1966, 203	[1402]	Herrmann 1998, 15-2]
1371]	Pfeil 1987, 326	[1403]	Papke 1995, 184
1372]	Engels 1991, 413	[1404]	Papke 1995, 41^15
1373]	Mühlbacher 58	[1405]	Herimann 1998, 42
1374]	Machiavelli 30	[1406]	Papke 1995, 81 k.
1375]	Pemoud 1979	[1407]	Mucke, Katalog 1992
1376]	Wahl 1957	[1408]	Earth Rotation 30 k.
1377]	<i>legutóbb</i> Le Goff 1994	[1409]	Papke 1995, 102, 123
1378]	Le Goff 1993, 187	[1410]	Herrmann 1998, 52 k.
1379]	Bois 1993, 15	[1411]	Herrmann 1998, 72
1380]	Bois 1993, 115	[1412]	Wilckens 217
1381]	Bois 1993, 51	[1413]	Anonymus <i>után</i> Hans Maier 87 k.
1382]	Banniard 1993, 16	[1414]	Borst 1998, 86
1383]	Banniard 1993, 16	[1415]	Ekrutt 51
1384]	Iliig 1992 h	[1416]	Heinsohn/Illig 1997, 20-33
1385]	Borst 1967, 402	[1417]	Musil 1913, 230
1386]	Herm 1995, 323	[1418]	Earth Rotation 31
1387]	Isidor von Sevilla (kb. 560-636); Borst 1990, 31	[1419]	Velikovsky 1950/1951
1388]	Papke 1995, 112	[1420]	Seleschnikow 57
1389]	Borst 1998, 42	[1421]	vö. Bickerman 47
1390]	Hans Maier 54	[1422]	North 80
1391]	Hans Maier 67	[1423]	Buchner 10
1392]	Dionysius <i>után</i> Hans Maier 72 k.	[1424]	Buchner 13
1393]	Papke 1995, 113 k.	[1425]	Buchner 76
1394]	Pedersen 27	[1426]	McMann 25 k.
1395]	Johannes 2, 13, 23; 6, 4; 11, 55; 13, 1; 18, 28; 19, 14, 31; Papke 1995, 70	[1427]	Iliig 1988
1396]	Papke 1995, 92 k.	[1428]	Heinsohn/Illig 1997
1397]	Borst 1998, 713	[1429]	Borst 1995, 203 k.
1398]	Locquin 1998, 249	[1430]	Bleicken 1998, 516
1399]	Papke 1995, 93	[1431]	vö. Iliig 1991 h, 43
		[1432]	Buchner 36
		[1433]	Borst 1995

- [1434] Newton 1972, 26 k.
 [1435] Borst 1995, 203; 1998, 344
 [1436] Harvey 20; Pedersen 42
 [1437] Borst 1995, 205
 [1438] Borst 1995, 216
 [1439] Borst 1998, 339
 [1440] Zemanek 29
 [1441] Borst 1998, 767
 [1442] Borst 1998, 764
 [1443] Ekruitt 63
 [1444] Chauve-Bertrand 87, 89
 [1445] Pedersen 40-46
 [1446] Newton 1977; Fomenko 1993
 [1447] vö. Coyne 1983
 [1448] Pedersen 42 k.
 [1449] Pedersen 44
 [1450] Hans Maier 24
 [1451] Borst 1998, 86, 641, 647
 [1452] vö. Borst 1990, 75
 [1453] Gregorovius 103, 113, 136
 [1454] Gregorovius 158
 [1455] Gregorovius 160
 [1456] Gregorovius 231
 [1457] vö. Iliig 1994 a
 [1458] Gregorovius 241
 [1459] Gregorovius 291
 [1460] Gregorovius 291
 [1461] Gregorovius 498
 [1462] Gregorovius 486
 [1463] Gregorovius 697
 [1464] vö. Iliig 1994 a; Clark 1987
 [1465] Mango 1975, 364
 [1466] Mango 1986, 93
 [1467] Mango 1986, 113
 [1468] Mango 1986, 113
 [1469] Mango 1986, 114
 [1470] Hotz 127
 [1471] Mango 1986, 117
 [1472] Hotz 25, 119
 [1473] Mango 1975, 366
 [1474] Mango 1986, 121
 [1475] Niemitz 1994
 [1476] Stone 1955
 [1477] Horn 1999
 [1478] Iliig 1998 c, 139
 [1479] Müller-Ullrich 1996
 [1480] Iliig 1992 g, die 297; IUig 1994 a, 93, 20
 [1481] IUig 1998 c, 19
 [1482] Binding 1996 (pi. Aachen, Bodman, Broich Mülheim mellett, Frankfurt, Ingelheim, Paderbom és Zürich)
 [1483] Van der Meulen, EuS 495; vö. Iliig 1997 h
 [1484] Schieffer 615; vö. Iliig 1997 f
 [1485] Borst 1995; 1998
 [1486] vö. Iliig 1997 d; Illich 1991
 [1487] vö. IUig 1997 e
 [1488] Borst 1998, 300
 [1489] vö. Iliig 1998 c, 270
 [1490] vö. IUig 1998 a, 125
 [1491] Heinsohn/Illig 1997, 144
 [1492] Hermanns-Au ardóttir 1989
 [1493] vö. Angenendt 147
 [1494] Campbell 39

[1495]	Niemitz 1992	[1531]	Kubach 9
[1496]	Niemitz 1992, 63	[1532]	Hansel/Karge 20
[1497]	Niemitz 1992, 64	[1533]	Hansel/Karge 48
[1498]	Niemitz 1992, 64	[1534]	Adam 36
[1499]	Hodges/Hobley 1988	[1535]	Adam 32
[1500]	Peiser 1994, 8	[1536]	Schaffran 1941, 20
[1501]	Baillie 1994	[1537]	Adam 32
[1502]	Herzfeld I, 66	[1538]	Litschauer 551
[1503]	Langosch 94	[1539]	Adam 32
[1504]	Heyen 1988	[1540]	Heinsohn 1998
[1505]	Bodsch 112	[1541]	Heinsohn 1996
[1506]	Koestler 71	[1542]	Bulst/Pfeiffer 3 3
[1507]	Koestler 36 k,	[1543]	Mnazakanjan 61k.
[1508]	Koestler 253	[1544]	Mnazakanjan 72
[1509]	Koestler 98	[1545]	Brockhaus Enzyklopadie 1966
[1510]	Koestler 131	[1546]	vö. Iliig 1992 b
[1511]	Koestler 147	[1547]	Iliig 1992 b, 9
[1512]	Koestler 241 k.	[1548]	Rade 1998
[1513]	Collins 1998	[1549]	Iliig 1991 h
[1514]	Collins 73	[1550]	Gemet 318
[1515]	Collins 73	[1551]	Gemet 564
[1516]	Collins 119	[1552]	Topper 1998
[1517]	Collins 120	[1553]	Kuhn 173 k.
[1518]	Collins 129	[1554]	Iliig 1996 c
[1519]	Collins 143	[1555]	Beda 33
[1520]	Collins 145	[1556]	Hans Maier 79; Iliig 1993 c
[1521]	Collins 172	[1557]	Iliig 1994 a
[1522]	Collins 194	[1558]	Le Goff 1990, 120; Illig-Niemitz 1991, 40
[1523]	Collins 202	[1559]	Le Goff 72, 84, 110,287
[1524]	Collins 217	[1560]	Le Goff 14
[1525]	Collins 304	[1561]	Le Goff 117
[1526]	Encarta Enzyklopadie 1998	[1562]	Clark 650
[1527]	vö. Iliig 1995 a	[1563]	Carozzi 68
[1528]	Hansel/Karge 15 k.	[1564]	Borst 1995, 102
[1529]	Hansel/Karge 22		
[1530]	Iliig 1998 c, 249 k.		

- [1565] Borst 1995, 105
 [1566] Borst 1998, 726 k.
 [1567] Beda 299
 [1568] Borst 1998, 439 k.
 [1569] Borst 1995, 217
 [1570] Pedersen 58; vö. Iliig
 1998 c, 89
 [1571] Borst 1990, 41 k.
 [1572] Borst 1990, 41 k.
 [1573] Borst 1991 a, 58
 [1574] Ginzel III. 288 k.
 [1575] Bickerman 73
 [1576] Ginzel III. 292
 [1577] Mazal 191
 [1578] Heinsohn 1991
 [1579] Roth/Levine 5
 [1580] Pearl 1996, „Calendar“
 [1581] Borst 1990, 112
 [1582] vö. Iliig 1998 a, 133-140;
 1991 g
 [1583] vö. Iliig 1998 a
 [1584] Carozzi 46
 [1585] Hippolyt *szerint* Carozzi
 48 k.
 [1586] Carozzi 49
 [1587] Carozzi 51
 [1588] Borst 1998, 731
 [1589] Borst 1995, 70 k.; 1998,
 731, 741
 [1590] Borst 1998, 727, 741
 [1591] Borst 1998, 162
 [1592] Benno Krusch *szerint*
 Borst 1990, 33
 [1593] Borst 1998, 460, 734
 [1594] Topper 1994 b
 [1595] Müller 1992
 [1596] Lüling 1981, 150, 411
 [1597] Iliig 1992 f
 [1598] Schoeps 138, 167, 188,
 196, 329
 [1599] Schoeps 141, 329
 [1600] Lüling 364 k.
 [1601] Lüling 132-150
 [1602] Schoeps 342
 [1603] vö. Iliig 1997 h, 663
 [1604] vö. Simmering
 [1605] Mucke/Meeus 1992
 [1606] Schlosser in EuS 1997,
 506 k.
 [1607] Newton 1977
 [1608] Newton 1977, 237 k.,
 254 k.
 [1609] Newton 1977, 129
 [1610] Newton 1977, 115
 [1611] Newton 1977, 87 k.
 [1612] Newton 1977, 317 k.,
 325 k.
 [1613] Newton 1977, 378
 [1614] Newton 1977, 318
 [1615] Borst 1995, 81
 [1616] Fomenko 1993
 [1617] Herrmann 1999
 [1618] Hermann 1999, 33
 [1619] Hermann 1999, 25
 [1620] Peiser 1990
 [1621] Pauly (*Thales, VonMilet*)
 [1622] Demandt 1970; Peiser
 1990, 91
 [1623] Herrmann 1998, 23
 [1624] Borst 1998, 398
 [1625] Heinsohn 1988, 144
 [1626] Papke 1995, 25
 [1627] vö. Iliig 1998 c, 18-28,
 132-138

- [1628] Blöss/Niemitz 1997
- [1629] Niemitz 1995
- [1630] Niemitz 1995, 306
- [1631] Lambert/Lavier *szerint*
Niemitz 1995, 310
- [1632] *vö.* Iliig 1997 d, 264-272
- [1633] Blöss/Niemitz 170-175
- [1634] Iliig 1994 a
- [1635] Ostrogorsky 66
- [1636] Ostrogorsky 70
- [1637] Ostrogorsky 73, 80
- [1638] Collins 180 k.
- [1639] *vö.* Cohen 116 k.
- [1640] Schreiner 9
- [1641] Schreiner 11
- [1642] Schreiner 11
- [1643] Beck 48
- [1644] Ostrogorsky 81
- [1645] *vö.* Iliig 1992 e
- [1646] Schreiner 13
- [1647] Schreiner 13
- [1648] Schreiner 14
- [1649] Schreiner 13, 16 k.
- [1650] Schreiner 16
- [1651] Borst 1995, 82
- [1652] IUig 1994 a
- [1653] Bodsch 123
- [1654] Sir Galahad 120
- [1655] Bulst/Pfeiffer 21 k.
- [1656] Bulst/Pfeiffer 100
- [1657] Wilson 208 k.
- [1658] Bulst/Pfeiffer 145
- [1659] Bulst/Pfeiffer 73
- [1660] Borst 1995, 152
- [1661] Borst 1998, 716
- [1662] Borst 1998, 742
- [1663] Heinsohn 1993; 1996, 58 k
- [1664] Bickerman 74
- [1665] Heinsohn, EuS 1997,
490 k.
- [1666] IUig, EuS 1997, 517
- [1667] Deifimann 20 k
- [1668] Deifimann 31; Bickerman
67
- [1669] Brockhaus Enzyklopadie:
Ara
- [1670] Bergmann 485
- [1671] Bickerman 109
- [1672] Deifimann 31
- [1673] Bickerman 71
- [1674] Ekrutt 82
- [1675] Bickerman 72
- [1676] Gabowitsch 1997
- [1677] Fomenko 1994
- [1678] Gabowitsch 1997
- [1679] Morosow 104-107
- [1680] Mucke 1992
- [1681] Wilckens 876
- [1682] Morosow XVII.
- [1683] Morosow XVII.
- [1684] Schütz/Miüller 47-48.
ábra
- [1685] Herzfeld III. 251
- [1686] *vö.* IUig 1998 c, 80, 346
- [1687] *vö.* Konstantinou 7;
Euw/Schreiner 385-396
- [1688] Althoff 1996, 73
- [1689] Fried 1994 a
- [1690] Althoff 1995
- [1691] Fried 1995
- [1692] Fried 1996 a; Fried
1996 b
- [1693] Althoff 1996
- [1694] Althoff 1996, 181

- [1695] Althoff 1997
- [1696] Iliig, EuS, 516 k.
- [1697] Fried 1996 c
- [1698] Fried 1996 c, 58 k.
- [1699] vö. Iliig 1991 e
- [1700] Seppelt/Löffler 127
- [1701] Wedekind 1814, 295
- [1702] Seppelt/Löffler 80
- [1703] Iliig 1991 e, 89
- [1704] Iliig 1998 c, 146 k.
- [1705] Schramm 123
- [1706] Carozzi 83
- [1707] Schramm 1975, 101
- [1708] Schramm 83, 90
- [1709] Schramm 117
- [1710] Althoff 1996, 116 k.
- [1711] Schramm 117,42, 17;
Iliig 1991 e, 89 •
- [1712] Schramm 1975, 141;
Althoff 1996, 136
- [1713] Schramm 140
- [1714] Beumann 1967, 10 k.
- [1715] Althoff 1996, 151
- [1716] Schramm 158
- [1717] Schramm 97
- [1718] Schramm 101 k.
- [1719] Iliig 1998 d, 72
- [1720] Zimmermann 289
- [1721] Dhondt 214
- [1722] Schramm 138
- [1723] Schramm 119
- [1724] Franz G. Maier 221
- [1725] Dhondt 213
- [1726] Schramm 107
- [1727] Althoff 1996
- [1728] Althoff 1996, 19
- [1729] Geheime Offenbarung 18
- [1730] Geheime Offenbarung
20, 1-12
- [1731] Exodus 10, 11
- [1732] Psalm 89, 4
- [1733] Besson 169
- [1734] Klauser: Chiliasmus
- [1735] Wilckens 923
- [1736] Cohn 72 k.
- [1737] Ortega y Gasset 5
- [1738] Dhondt 1990, 263
- [1739] Carozzi 62
- [1740] Pedersen 24 k.; Erdoes
1998,1.
- [1741] Borst 1998, 735
- [1742] Cardini 1995, 18
- [1743] Grotefend 1991, 13
- [1744] Jantzen 79
- [1745] Althoff
- [1746] Beumann 1967, 26
- [1747] Offenbarung 20, 4; 17, 10
- [1748] Zimmermann 1971, 114
- [1749] Aubert 22
- [1750] Adam 80
- [1751] Spengler 237 k.
- [1752] Sedlmayr 1950;
Offenbarung 21
- [1753] Offenbarung 21, 12
- [1754] Leisinger 1956
- [1755] vö. Iliig 1998 c, 283-286
- [1756] Bresslau 1958; Kammeier
1935
- [1757] Klauser [Chronologie]
- [1758] Ginzel III. 292
- [1759] Quirin67
- [1760] Zimmermann 160
- [1761] Beumann 1987, 141
- [1762] Carozzi 62

1763]	Borst 1991 a, 17	[1798]	Brühl 1970, 12
1764]	Borst 1991 a, 64	[1799]	Brühl 1970, 13
1765]	Borst 1991 a, 65	[1800]	Brühl 1970, 184
1766]	Borst 1991 a, 211	[1801]	Brühl 1970, 174
1767]	Carozzi 1996, 83	[1802]	Brühl 1970, 206, 238, 19 32, 26 k., 206
1768]	Borst 1991 a, 66	[1803]	Brühl 1970, 238, 50
1769]	Borst 1991 a, 206	[1804]	Brühl 1970, 54 k.
1770]	Borst 1991 a, 59	[1805]	Brühl 1970, 64, 69 k., 76
1771]	Borst 1991 a, 60, 207	[1806]	Brühl 1970, 146-149
1772]	Flachenecker, EuS, 487	[1807]	Brühl 1970, 238, 196, 201 k.
1773]	Weinfurter <i>után</i> Iliig 1997 a, 127	[1808]	Brühl 1970, 238, 173, 183
1774]	Iliig 1998 c, 178	[1809]	Brühl 1970, 106
1775]	Althoff 1996, 19	[1810]	Brühl 1970, 192 k.
1776]	Iliig 1998 c, 290-296	[1811]	Flachenecker, EuS, 488
1777]	Althoff 1997, 484	[1812]	Fried 1996 b
1778]	R. Schieffer <i>után</i> Müller- Ullrich 1996	[1813]	Fried 1996 c
1779]	Brühl 1975, 15	[1814]	Fried 1996 c, 51
1780]	Brühl 1975, 185	[1815]	Fried 1996 b, 312
1781]	Brühl 1975, 178	[1816]	Fried 1996 b, 312 k.; <i>vö.</i> Iliig 1994 a
1782]	<i>vö.</i> Iliig 1997 c	[1817]	Faufiner 1997, 56 k.
1783]	<i>vö.</i> Iliig 1997 c, 253 k.	[1818]	Fried 1996 b, 312
1784]	Newton 1972, 125	[1819]	Geary 1996, 94 k.
1785]	<i>vö.</i> Blöss 1995	[1820]	Fried 1996 c, 54
1786]	Newton 401	[1821]	Fried 1996 c, 58 k.
1787]	Newton 381	[1822]	Fried 1996 a
1788]	Newton 126	[1823]	Iliig 1996 h; <i>vö.</i> Iliig 1996 e, 332 k.
1789]	Quirin 5 5	[1824]	<i>vö.</i> Fuhrmann 244
1790]	Althoff 1997, 484	[1825]	Iliig 1998 c, 41^4
1791]	<i>vö.</i> Iliig 1998 c, 137 k.	[1826]	<i>vö.</i> Iliig 1998 c, 43
1792]	Althoff 1996	[1827]	Iliig 1998 c, 298
1793]	Borst 1998, 15	[1828]	<i>vö.</i> Iliig 1998 c, 370-380
1794]	Kölzer EuS, 491	[1829]	Iliig 1998 c, 259 k.
1795]	Boecker; Schulz		
1796]	Brühl 1970		
1797]	Iliig 1993 a		

- [1830] Iliig 1998 c, 345 k.
- [1831] Illich 1991; *vö.* Iliig 1997 e
- [1832] Weinfurter *után* Iliig
1997 a, 128
- [1833] Anwander 1998
- [1834] *vö.* Iliig 1998 c, 296 k.,
116 k., 95 k.
- [1835] Borst 1995; 1998
- [1836] Dübell 1998
- [1837] Odilo Engels
(Schneidmüller/
Winfurter 325)
- [1838] Kluge 1997
- [1839] Huemer 1998
- [1840] Simmering 1997
- [1841] EuS 492
- [1842] EuS 495
- [1843] Jantzen 1963, 58 k.
- [1844] EuS 495
- [1845] Schieffer 1997, 615
- [1846] EuS 495
- [1847] EuS 386
- [1848] EuS 494
- [1849] EuS 489
- [1850] EuS 489
- [1851] Jantzen 163
- [1852] EuS 492
- [1853] Iliig 1996 e; 1996 g;
1997 d; 1997 g; 1997 h;
1998 a; 1998 b
- [1854] *az egész Bajorországhoz*
Illig/Anwander 2002
- [1855] *Tübingiában* Weissgerber,
előkészítés alatt: a késő ókori hagfo-
mányozása Siepe 1998; *az*
európai építészet Iliig 1997 c
- [1856] Zeller 1996 a
- [1857] Zeller 1996 a
- [1858] Heinsohn 1998
- [1859] Heinsohn 1996
- [1860] Rade 1997
- [1861] Rade 1998
- [1862] Weissgerber 2002
- [1863] Iliig 1996 e
- [1864] Iliig 1997 h; Marx 1996
- [1865] Niemitz 1995;
Blöss/Niemitz 1997
- [1866] Gabowitsch 1996, 1997
- [1867] Iliig 1997 c; 1997 c
- [1868] *ehlhez még* Brandt 1997;
Iliig 1996 f; 1997 c;
Müller 1997
- [1869] EuS 488
- [1870] Kasties 1996
- [1871] Schulz 1998
- [1872] EuS 1997,491
- [1873] Schulz 1998
- [1874] Finley 126 k.
- [1875] Finley 33
- [1876] Fried 1996 b, 311-316
- [1877] Fried 1996 c, 58 k.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abel, Sigurd (1883/88): Jahrbücher des Fränkischen Reichs unter Karl dem Großen. Band I, II; *Leipzig* (Frankische Reichsannalen = Annales Laurissenses Majores = Einhards Jahrbücher)
- Adam, ERNST (1968): Epochen der Architektur. Vbrromanik und Romanik; *Frankfurt/Main*
- Althoff, Gerd (1995): »Von Fakten zu Motiven. Johannes Frieds Beschreibung der Ursprünge Deutschlands«; in: *Historische Zeitschrift* 260 (1) 107
- (1996): Otto III.; *Darmstadt*
- (1997): »Kann man eine Hochkultur erfinden?«; in: *EuS* 483
- ANGENENDT, Arnold (1990): Das Frühmittelalter. Die abendländische Christenheit von 400 bis 900; *Stuttgart*
- Annalen Sigurd Abel und Einhards Jahrbücher
- Anwander, GERHARD (1998): »Oberbayern als virtueller Urkundenraum oder Karl der Spurenlose im frühmittelalterlichen Oberbayern«; in: *Zeitsprünge* X (1) 83
- ARENS, FRITZ (1977): »Die Staufischen Königspfalzen«; in: *Hausherr* III 129
- Ariés, Philippe (1990): Geschichte im Mittelalter; *Frankfurt/Main*
- Atlas DER Baukunst. Band 2: Romanik bis Gegenwart (1974); *München*
- Aubert, Marcel (1973): Romanische Kathedralen und Klöster in Frankreich; *Wiesbaden*
- Bachrach, B. S. (1970): »Charles Martel, Mounted Shock combat, the Stirrup, and Feudalism«; in: *Studies in Medieval and Renaissance History* VII 47
- BAILLIE, MIKE G. L. (1994): »Dendrochronology raises questions about the nature of the AD 536 dust-veil event«; in: *The Holocene* IV (2) 212
- BAIN, George (1990¹⁴): Celtic Art. The Methods of Construction; *London*
- BALDAUF, ROBERT (1903): Der Mönch von St. Gallen; *Leipzig*
- BANDMANN, GÜNTHER (1967): »Die Vorbilder der Aachener Pfalzkapelle«; in: *Braunfels* III 439
- Banniard, MICHEL (1993): Europa. Von der Spätantike bis zum frühen Mittelalter. Die Entstehung der europäischen Kulturen vom 5. bis zum 8. Jahrhundert; *München*
- Barrucand, MARIANNE (1992): Mauresche Architektur in Andalusien; *Köln*
- BARTHEL, L. F./BREITENFELLER, F. X. (1953): Bayerische Literaturgeschichte; *München*
- Bauer, Albert/Rau, Reinhold (1971): Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte. Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos. Liudprands Werke; *Darmstadt*

- BAUMGART, Fritz (1961): Das Kunstgeschichtsbuch. Von der Antiké bis zur Gegenwart; *Frankfurt/Main*
- Bayac, Jacques Delperrié de (1976): Karl der Grófié. Leben und Zeit; *Wien – Berlin*
- Beck, Hans-Georg (1982): Byzantinisches Lesebuch; *München*
- Beda der Ehrwürdige (1997²): Kirchengeschichte des englischen Volkes. Herausgegeben von Günter Spitzbart; *Darmstadt*
- Besson, WALDEMAR (1961): Das Fischer Lexikon Geschichte; *Frankfurt/M.*
- BETZ, Werner (1965): »Karl der Grófié und die Lingua Theodisca«; in: *Braunfels* II 300
- Beumann, Helmut (1967): »Grab und Thron Karls des Grófién zu Aachen«; in: *Braunfels* IV 9
- (1987): Die Ottonen; *Stuttgart*
- Beutler, CHRISTIAN (1964): Bildwerke zwischen Antiké und Mittelalter; *Düsseldorf*
- (1991): Dér älteste Kruzifixus. Dér entschlafene Christus; *Frankfurt/Main*
- (1996): »Das Schatzhaus der Weisheit. Die karolingische >Königshalle< von Lorsch war eine Bibliothek«; in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 29. 6. 1996
- BICKERMAN, E. J. (1980²): Chronology of the Ancient World; *Ijmdon*
- BINDING, GONTER (1991): »Ottonische Baukunst in Köln«; in: *Euwy/Schreiner* 1991 b I 281
- (1996): Deutsche Königspfalzen. Von Karl dem grófién bis Friedrich II. (765-1240); *Darmstadt*
- BisCHOFF, BERNHARD (1979): Palaographie des römischen Altertums und des abendlandischen Mittelalters; *Berlin*
- Björkman, Walther (1965): »Karl imd der Islam«; in: *Braunfels* I 673
- BlaSER, Werner (1983): Zeichnungen grofier Bauten; *Basel*
- BLEICKEN, JOCHEN (1998): Augustus. Eine Biographie; *Berlin*
- BLÖSS, CHRISTIAN (1995): »Sonnenfinsternisbeobachtungen in Mitteleuropa von 600 bis 900«; in: *ZeitungsprUnge* VII/V (3) 315
- Bloss, Christian/Niemitz, Hans-Ulrich (1996): »Der Selbstbetrug von C14-Methode und Dendrochronologie«; in: *Z^itensprünge* VIII (3) 390
- (1997): C1 4-Crash. Das Ende der Illusion, mit Radiokarbonmethode und Dendrochronologie datieren zu können; *Griüfelfing*
- Bodsch, Ingrid (1991): »Kölner Kirchenpatrone und Heilige bis zur Jahrtausendwende«; in: *Euwy/Schreiner* 1991 b I 111
- Boecker, Alexander (1998): »Theo Kölzer untersucht Urkunden der alten Könige. Bonner überführt Fälscher aus dem Mittelalter«; in: *Bonn Express* 14. 7. 1998
- Bois, Guy (1993): Umbruch im Jahr 1000. Loumand bei Cluny - ein Dorf in Frankreich zwischen Spatantike und Feudalherrschaft; *Stuttgart*
- Bóna, István (1991): Das Hunnenreich; *Stuttgart*
- BoRGER, H. (1984): »Zu den Ausgrabungen unter den Kölner Kirchen«; in:

- H. Kier/U. Krings: Köln. Die Romanischen Kirchen. Von den Anfängen bis zum Zweiten Weltkrieg; Köln
- Borst, Arno (1967): »Das Karlsbild in der Geschichtswissenschaft vom Humanismus bis heute«; in: *Braunfels* IV 364
- (1990): Computus. Zeit und Zahl in der Geschichte Europas; *Berlin*
 - (1991): »Es ist spät geworden. Kari der Grófié und die Zeit«; in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 24. 12. 1991
 - (1991 a): Die Katharer, *Freiburg* (1953¹)
 - (19950): Das Buch der Naturgeschichte. Plinius und seine Leser im Zeitalter des Pergamentes; *Heidelberg*
 - (1998): Die karolingische Kalenderreform; *Hannover*
- Bosl, Karl (1978²): Európa im Mittelalter. Wfeltgeschichte eines Jahitausends; *Bayreuth*
- BOYER, RÉGIS (1994): Die Wikinger; *Stuttgart*
- BÖHNER, Kurt (1959): »Die Frage der Kontinuität zwischen Altertum und Mittelalter im Spiegel der fránldischen Funde des Rheinlandes«; in: *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*; *Mainz*
- Brandenburg, Erich (1935): Die Nachkommen Karls des Grófién, I-XIV Generation; *Leipzig*
- BRANDT, DaNIELA-Maria (1997): »Die >verschwundenen< Heiligen«; in: *Zeitungsprünge* IX (3) 360
- BRANDT, MICHAEL (1993): Bemward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen. Katalog der Ausstellung; Braunfels, Wolfgang (1964): Weltkunstgeschichte, 2 kötet, *Berlin-Darmstadt*
- (1991): Kari der Grófié; *Reinbek*
 - (1965): Kari der Grófié - W%rk und Wirkung. Ausstellung unter den Auspizien des Europarates in Aachen; *Aachen*
- Braunfels, Wolfgang (1965-1968): Kari der grófié. Lebenswerk und Nachleben; 5 kötet; *Düsseldorf*
- 1: »Persönlichkeit und Geschichte« (1965)
 - 2: »Das geistige Leben« (1965)
 - 3: »Karolingische Kunst« (1967)
 - 4: »Das Nachleben« (1967)
 - 5: »Registerband« (1968)
- Brecher, August (1988): »Die kirchliche Verehrung Karls des Grofien«; in: *Mülleians* 151
- Bresslau, Harry (1958³): Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien, 2 kötet; *Berlin*
- BroCKHAUS EnZYKLOPÁDIE in zwanzig Bänden (1966-1974); *Wiesbaden*
- BROWN, Peter (1980): Das Evangeliar von Kells. Book of Kells; *Freiburg*
- Brown, R. Allen (1991): Die Normannen; *München*
- Bruno VON Magdeburg (1986): Das Buch vom Sächsischen Krieg; *Essen*
- BrÜHL, CarlrichARD (1962): »Fränkischer Krönungsbrauch und das Problem der >Festkrönungen<«; in: *Historische*

- (1968): *Fodrum, Gistum, Servitum Regis. Studien zu den wirtschaftlichen Grundlagen des Königwms im Frankenreich und in den franldischen Nachfolgestaaten Deutschland, Frankreich und Italien vom 6. bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. I. Text; Kitin*
- (1970): *Studien zu den langobardischen Königsurkunden; Tübingen*
- (1975): *Palatium und Civitas. 1. kötet: Gallien; Köln*
- (1989): *Aus Mittelalter und Diplomatie. Gesammelte Aufsatze, 2 kötet; Hildesheim*
- (1990 a): *Deutschland - Frankreich. Die Geburt zweier Völker; München*
- (1990 b): *Palatium und Civitas. Studien zur Profanographie spätantiker Civitates vom 3. bis zum 13. Jahrhundert. 2 kötet: Belgica I, beide Germanien und Raetia II; Köln*
- BUCHKREMER, Joseph (1940): *Dóm zu Aachen. Beiträge zur Baugeschichte; Aachen*
- Buchner, Edmund (1982): *Die Sonnenuhr des Augustus; Mainz*
- Bulst, Werner/Pfeiffer, Heinrich (1991): *Das echte Christusbild; Frankfurt/Main*
- BULLOUGH, Donald A. (1966): *Karl der Große und seine Zeit; Wiesbaden*
- (1970): »Europae Pater. Charlemagne and His Achievement in the Light of Recent Scholarship«; in: *The English Historical Review* 85, 59
- Burckhardt, Jacob (1982): *Über das Studium der Geschichte; München*
- (1935): *Die Zeit Constantins des Grófién; Wien*
- BUSHART, Bruno (1973): *Suevia sacra. Frihe Kunst in Schwaben. Ausstellung im Rathaus Augsburg; Augsburg*
- BuBMANN, Klaus (1977): *Burgund. Kunst • Geschichte • Landschaft; Köln*
- BÜHLER, Johannes (1929): *Bauern, Bürger und Hansa; Leipzig*
- (1931): *die Kultur des Mittelalters; Leipzig*
- BÜnz, Enno (1993): »Bischof und Grundherrschaft in Sachsen. Zu den wirtschaftlichen Grundlagen bischöflicher Herrschaft in ottonischer Zeit«; in: *Brandt* I 231
- BÜSSEM, Eberhard/Neher, Michael (198 37): *Arbeitsbuch Geschichte. Mittelalter (3. bis 16. Jahrhundert); München*
- Cali, Francois (1965): *Das Gesetz der Gotik. Eine Studie über gotische Architektur; München*
- CAMPBELL, JAMES (1991): *The Anglo-Saxons; Harmondsworth*
- CARDINI, FRANCO (1995): *Zeitenwende. Europa und die Welt vor tausend Jahren; Darmstadt*
- CARNEVALE, GIOVANNI (1993): *San Claudio al Chienti owero Aquisgrana; Macerata*
- (1994): *L'enigma di Aquisgrana in Val di Chienti; Macerata*
- (1996): *Aquisgrana trafagata. Dai Franchi di Carlo Magno ai Sassoni di Ottone III: Alba e Tramonto di due Imperi in Val di Chienti; Macerata*
- Carozzi, Claude (1996): *Weltuntergang und Seelenheil. Apokalyptische Visionen im Mittelalter; Frankfurt/Main*

- Carrère, Emmanuel (1993): Kleopatras Nase. Kleine Geschichte der Uchronie; *Berlin*
- Chauve-Bertrand, Abbé (1936): La Question de Paques et du Calendrier, *Paris*
- CHRISTIE, Yves (1988): Handbuch der Formen- und Stilkunde. Mittelalter; *Wiesbaden*
- CLARK, Francis (1987): The Pseudo-gregorian Dialogues; 2 kötet; in: Reihe *Studies in the History of Christian Thought*; *Leiden*
- Classen, Peter (1965): »Karl der Grofie, das Papsttum und Byzanz«; in: *Braunfels* I 537
- CLOT, André (1991): Harun al-Raschid. Kalif von Bagdad; *München*
- COHEN, Claude (1991): Der Islam I (Reihe Fischer Weltgeschichte); *Frankfurt/Main*
- Cohn, Norman (1988): Das neue irdische Paradies. Revolutionärer Millenarismus und mystischer Anachronismus im mittelalterlichen Európa; *Reinbek*
- (1997): Die Erwartung der endzeit. Vom Ursprung der Apokalypse; *Frankfurt/Main*
- Collins, Roger (1998): Spain. An Oxford Archaeological Guide; *Oxford*
- Coyne, G. V. S. J./Hoskin, M. A./Pedersen, O. (1983): Gregorian Reform of the Calendar. Proceedings of the Vatican Conference to Commemorate Its 400th Anniversary 1582-1982; *Citta del Vaticano*
- Cramer, Johannes/Werner, Jacobsen/Winterfeld, Dethard von (1993): »Die Michaelisdrche«; in: *Brandt* I 369
- Dannheimer, Hermann/Dopsch, Heinz (1988): Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488-788. *Ausstellungskatalog Rosenheim-Mattsee*
- DÉER, JOSEF (1965): »Karl der Grofie und der Untergang des Awarenreiches«; in: *Braunfels* I 719
- DEIßMANN, MARIELOUISE (1990): Daten zur antiken Chronologie und Geschichte; *Stuttgart*
- DEMANDT, ALEXANDER (1970): Verformungstendenzen in der Überlieferung antiker Sonnen- und Mondfinsternisse, *Mainz*
- Deschner, Karlheinz (1974): Das Kreuz mit der Kirche. Eine Sexualgeschichte des Christentums; *München*
- (1987): Opus Diaboli. Fünfzehn unversöhnliche Essays über die Arbeit im Weinberg des Herrn; *Reinbek*
- Dhondt, Jan (1990): Das Frühe Mittelalter (Fischer Weltgeschichte, Bd. 10); *Frankfurt/Main*
- Diwald, Hellmut (1990): Die größten Ereignisse. Fünf Jahrtausende Weltgeschichte in Darstellungen und Dokumenten. 2 kötet; *Lachen am Zürichsee*
- Dopsch, Alfons (1923/1924): Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung. Aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Großen; *Wien*

– (1938): Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Gesammelte Aufsätze/Zweite Reihe; *Wien*

Dopsch, Heinz/Geisler, Hans (1988): Archaische und schriftliche Zeugnisse zu den Anfängen des Baiernvolkes; in: *Die Bajuwaren, aus dem Haus der Bayerischen Geschichte* \ M

DRESCHER, Hans (1993): »Zur Technik bernwardinischer Silber- und Bronzegüsse«; in: *Brandt* 1337

Drews, Arthur (1909/11): Die Christusmythe. 2 kötet; *Berlin*

Draxler, Wilhelm (1962): Formen der Kunst. Eine Einführung in die Stilkunde. Teil II: Die Kunst im Mittelalter; *München*

DTV (1964): dtv-Atlas zur Weltgeschichte; *München*

Dubnow, Simon (1921): Die jüdische Geschichte. Ein geschichtsphilosophischer Entwurf; *Frankfurt am Main*

Duby, Georges (1996): Unseren Ängsten auf der Spur. Vom Mittelalter zum Jahr 2000; *Köln*

DÜBEL, Richard (1998): Der Jahrtausendkaiser. Roman von der verlorenen Zeit; *München*

Dümmler, Werner (1976): Aachen; *Frankfurt/Main*

Earth Rotation (1998): Bundesamt für Kartographie und Geodäsie;

Frankfurt/Main

ECKSTEIN, Hans (1986⁵): Die romanische Architektur. Der Stil und seine Formen; *Köln*

Eco, UMBERTO (1985): Über Gott und die Welt. Essays und Glossen; *München*

– (1993): Kunst und Schönheit im Mittelalter; *München*

EGGERS, Hans (1963): Deutsche Sprachgeschichte I. Das Althochdeutsche; *Reinbek*

– (1968): »Rolandslied«; in: G. Wilpert: *Lexikon der Weltliteratur*. 2 kötet; *Stuttgart* S. 884

– (1977): »Deutsche Dichtung der Stauferzeit«; in: *Hausmann* III 187

Einhart (1910): Leben Kaiser Karls des Großen; *Leipzig-Wien*

Einhart (1981): Vita Karoli Magni. Das Leben Karls des Großen; *Stuttgart*

Einhart/Notker DER Stammer (1965): Leben und Taten Karls des Großen; *München*

Einhards Jahrbücher = Reichsannalen (1986); *Essen*

Einhart/Thegan (1928): Karl der Große. Ludwig der Fromme. Zwei Lebensbeschreibungen; *Leipzig*

Ekrutt, Joachim (1972): Der Kalender im Wandel der Zeiten. 5000 Jahre Zeitberechnung; *Stuttgart*

Ellmers, Detlev (1993): »Die Verkehrssituation zwischen Oberrhein und Altmühl in der Zeit Karls des Großen«; in: *Strecker* 4

Elmhäuser, Konrad (1992): »Kanalbau und technische Wasserführung im frühen Mittelalter«; in: *Technikgeschichte* 59 (1) 1

Enders, Maria (1993): »Münchner Forscher behauptet: Karl der Große hat nie

- gelebt. Aachener Historiker: Ein neuer Dániken?«; in: *Aachener Volkszeitung* 31.8.1993
- Engels, Odilo (1988): »Des Reiches heiliger Grander. Die Kanonisation Karls des Grófién und ihre Beweggründe«; in: *Mülleijans* S. 37
- Engels, Peter (1991): »Der Reisebericht des Ibrahim ibn Ya'qub (961/966)«; in *Euw/Schreiner* 1991 b I 413
- Ennen, Edith (1975): Die europäische Stadt des Mittelalters; *Göttingen*
- (1977): Gesammelte Abhandlungen zum europäischen Stadtwesen und zur rheinischen Geschichte. 1. kötet; *Bmn*
 - (1981): »Aachen im Mittelalter. Sitz des Reiches • Ziel der Wallfahrt ■ Werk der Bürger«; in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 101, 1981, S. 1–10
 - (1981 b): Frühgeschichte der europäischen Stadt; *Bonn*
- Erdoes, Richard (1988): A. D. 1000. Living on the Brink of Apocalypse, *San Francisco*
- Erichsen, Johannes (1989): Kilián. Mönch aus Irland - aller Franken Patron. 689 - 1989. Katalog der Sonder-Ausstellung zur 1300-Jahr-Feier des Kiliansmartyriums 1. 7. 1989 - 1. 10. 1989 Festung Marienberg Würzburg; *Würzburg*
- EuS (1997) = »ANFRAGE: Heribert Illig: Enthält das frühe Mittelalter erfindene Zeit?; STELLUNGNAHME: Gerd Althoff, Werner Bergmann, Michael Borgolte, Helmut Flachenecker, Gunnar Heinsohn, Theo Kölzer, Dietrich Lohrmann, Jan van der Meulen, Wblfhard Schlosser; REPLIK: Heribert Illig«; in: *Ethik und Sozialwissenschaften. Streitforum für Erziehungskultur* WWV (4) 481-520; *Opladen*
- Euw, Anton VON (1991 a): »Einleitung«; in: *Euw/Schreiner* 1991 a S. 10
- (1991 b): »Der Darmstadter Gero-Codex und die künstlerisch verwandten Reichenauer Prachthandschriften«; in: *Euw/Schreiner* 1991 bI 191
- Euw, Anton von/Schreiner, Peter (1991 a): Vor dem Jahr 1000. Abendländische Buchkunst zur Zeit der Kaiserin Theophanu. Eine Ausstellung des Schnütgen-Museums zum Gedenken an den 1000. Todestag der Kaiserin Theophanu am 15. Juni 991 und ihr Begräbnis in St. Pantaleon zu Köln vom 12. 4. bis 16. 6. 1991 in der Cäcilienkirche; *Köln*
- (1991 b): Kaiserin Theophanu. Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends. Gedenkschrift des Kölner Schnütgen-Museums zum 1000. Todesjahr der Kaiserin. 2. kötet; *Köln*
- Ewig, Eugen (1993): Die Merowinger und das Frankenreich; *Stuttgart*
- Faber, Gustav (1984): Auf den Spuren von Karl dem Grófién; *München*
- Falkenstein, Ludwig (1980): »Aachen«; in: *Lexikon des Mittelalters*. 1. kötet; *München*
- (1981): Karl der Grófié und die Entstehung des Aachener Marienstiftes; *Paderborn*
- Faymonville, Karl (1916): Die Kunstdenkmäler der Stadt Aachen. I. Das Münster zu Aachen; *Düsseldorf*

- Fälschungen (1988): Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historici, Göttingen; *Hannover*
- 1997): Königsurkundenfälschungen Wibalds von
Stablo im bayerisch – österreichischen Rechtsgebiet aus diplomatischer und
rechtshistorischer Sicht; *Sigmaringen*
- Fechter, Paul (1941): Geschichte der deutschen Literatur; *Berlin*
- Fehring, GÜNTER P. (1992): Einführung in die Archäologie des Mittelalters; *Darmstadt*
- Felenda, Angelika (1992): »Noch einmal der unglückselige Konradin. Italo A.
Chiusanos Bild des letzten Staufers«; in: *Süddeutsche Zeitung* 12. 8. 1992, S. 10
- Ferrari d'Occhieppo, Konradin (1977): Dér Stem der Weisen - Geschichte
oder Legende?; *Wien-München*
- rmann (1993): »Ottonische Goldschmiedekunst«; in: *Brandt* 1173
- Finley, MOSES I. (1987): Quellen und Modelle in der Alten Geschichte;
Frankfurt/Main
- Firchow, Evelyn Scherabon (1981): »Anmerkungen und Nachwort«; zu:
Einhard, Stuttgart S. 70
- Fischer – Hachette Reiseführer Frankreich (1986); *Frankfurt/Main*
- Fleckenstein, Josef (1988): Grundlagen und Beginn der deutschen
Geschichte; *Göttingen*
- (1990 a): Karl der Große; *Göttingen – Zürich*
- (1990 b): »Karl der Große«; in: *Lexikon des Mittelalters*, *München*
- (1993): »Das Kaiserhaus der Ottonen«; in: *Brandt* 147
- Fomenko, Anatolij T. (1994): Empiro-Statistical Analysis of Narrative
Material and its Applications to Historical Dating, 2 kötet;
Dordrecht-Boston-London
- Fomenko, Anatolij, T./Kalashnikov, V. V./Nosovsky, G. V. (1993):
Geometrical and Statistical methods of Analyses of Star configurations.
Dating Ptolemy's Almagest; *Boca Raton*
- FOSSIER, Robert (1989): »Naissance du village«; in: *Revue Historique* zum
»Millénaire capétien« 989-1989
- Francis, Sir Frank (1975²): Treasures of the British Museum; *London*
- Frenzel, Gottfried (1973): »Glasmalerei in Schwaben«; in: *Bushart* 53
- Frenzel, Herbert A. és Elisabeth (1993²⁷): Daten deutscher Dichtung.
Chronologischer Abriss der deutschen Literaturgeschichte. 1. kötet: Von den
Anfangen bis zum Jungen Deutschland; *München*
- Freytag, Gustav (1866): Bilder aus der deutschen Vergangenheit. 1. kötet: Aus
dem Mittelalter; *Leipzig*
- FRIED, Johannes (1989): »Endzeiterwartung um die Jahrtausendwende«; in:
Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, Jg. 45, S. 381
- (1991): Die Formierung Europas 840-1046; *München*
- (1993): »Die Kunst der Aktualisierung in der oralen Gesellschaft«; in:
Geschichte in Wissenschaft und Unterricht, Jg. 44 (8); *Seelze*

- (1994): 794 - Karl der Grófié in Frankfurt am Main. Ein König bei der Arbeit. Ausstellung zum 1200-Jahre-Jubiläum der Stadt Frankfurt am Main; *Sigmaringen*
 - (1994 a): Der Wfeg in die Geschichte. Die Ursprünge Deutschlands bis 1024; *Hamburg*
 - (1995): »Über das Schreiben von Geschichtswerken und Rezensionen«; in: *Historische Zeitschrift*, Bd. 260 (1) 120
 - (1996 a): »Die Garde stirbt und ergibt sich nicht. Wissenschaft schafft die Welten, die sie erforscht: Das Beispiel der Geschichte«; in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* vom 3. 4. 1996
 - (1996 b): »Wissenschaft und Phantasie. Das Beispiel der Geschichte«; in: *Historische Zeitschrift* Bd. 263 (2) 291-316
 - (1996 c): »Vom Zerfall der Geschichte zur Wiedervereinigung. Der Wandel der Interpretationsmuster«; in: *Otto Gerhard Oexle (1996): Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung am Ende des 20. Jahrhunderts-*, Göttingen, 47-72
- FRIEDEL, Egon (1960): Kulturgeschichte der Neuzeit. Die Krisis der europäischen Seele von der Schwarzen Pest bis zum Ersten Weltkrieg; *München*
- FrODL-Kraft, Éva (1970): Die Glasmalerei. Entwicklung • Technik • Eignart; *Wien*
- FUHRMANN, HORST (1988): »Von der Wahrheit der Falscher«; in: *Falschungen I* 82-98
- (1996): Überall ist Mittelalter. Von der Gegenwart einer vergangenen Zeit; *München*
- FUHRMANN, HORST/GAWLIK, ALFRED (1992): »Der Fali Kammeier«; in: *Poltoka/Svatoö: História docet; Prag*
- GABOWITSCH, Eugen (1997): »Von Morosow bis zum jüngsten Fomenko. Zwei neue russische Bücher von Chronologierevisionisten«; in: *Zeitensprünge IX* (2) 293
- (1997 a): »Nikolaj Aleksandrowitsch Morozow. Enzyklopádist und Wegweiser der Chronologierevision«; in: *Zeitensprünge IX* (4) 670
- GaEHDE, JOACHIM (1979): »Abbildungen und Tafeln«; in: *Mütherich* S. 21
- Gall, Ernst (1955): Die gotische Baukunst in Frankreich und Deutschland. Teil I. Die Vorstufen in Nordfrankreich von der Mitte des elften bis gegen Ende des zwölften Jahrhunderts; *Braunschweig*
- Gamber, Ortwin (1977): »Die Bewaffnung der Stauferzeit«; in: *Haussherr III* 113
- Gegner, Róbert (1995): »Per Datenautobahn zu Kari dem Grófién. Informatikprofessor aus Erlangen speichert Stammbäume von adligen Deutschen - Anfragen aus aller Welt«; in: *Die Welt* 11.5. 1995
- GERNET, JACQUES (1988): Die chinesische Welt; *Frankfurt/Main*
- Gerl, Ármin (1993): »Das astronomische Lehrgerät des Wilhelm von Hirsau«;

- in: *Herzöge und Heilige. Das Geschlecht der Andechs-Meranier im europäischen Hochmittelalter*. Ausstellungskatalog; München, S. 210
- GINZEL, F. K. (1914): *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie. Das Zeitrechnungswesen der Völker*. 3. kötet; Leipzig
- GOERLITZ, THEODOR (1934): *Der Ursprung und die Bedeutung der Rolandsbilder*; Weimar
- GOEZ, WERNER (1988'): *Geschichte Italiens in Mittelalter und Renaissance*; Darmstadt
- (1993): »Italien zur Zeit Bernhards«; in: *Brandt* 1123
- GOLDMANN, KLAUS (1984/S): »Das Altmühl-Damm-Projekt: Die Fossa Carolina«; in: *Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin*, Nr. 16/17 S. 215
- GRASSNICK, M. (1978): *Materialien zur Baugeschichte. Antiké; Veröffentlichung der Universität Kaiserslautern*
- GREGOROVIVUS, FERDINAND (1978): *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter vom V bis zum XVI. Jahrhundert*; München
- GRIERSON, PHILIP (1965): »Money and Coinage under Charlemagne«; in: *Braunfels* I 501
- GRIMME, ERNST-GONTER (1986): *Der Dóm zu Aachen*; München-Berlin
- (1988): »Das Bildprogramm des Aachener Karlsschreins«; in: *Millejans* 124-135
- Grodecki, Louis (1973): »Architektur und Schmuck«, in: *Grodecki* 3
- Grodecki, Louis/Mütherich, Florentine/Taralon, Jean/Wormald, Francis (1973): *Die Zeit der Ottonen und Salier*; München
- Grotefend, Hermann (1891): *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. 1. kötet; Hannover
- (1991°): *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*; Hammer
- GRUNDMANN, HERBERT (1976): »Betrachtungen zur Kaiserkrönung Ottos I.«; in: *Otto der Gröfié*; Darmstadt
- Hagemeyer, Hans (1944): *Gestalt und Wandel des Reiches. Ein Bilderatlas zur deutschen Geschichte*; Berlin
- Haller, Johannes (1943): *Die Epochen der deutschen Geschichte*; Stuttgart
- Hamann, Richard (1935): *Geschichte der Kunst von der altchristlichen Zeit bis zur Gegenwart*; Berlin
- Hamann-Maclean, Richard (1957): »Merowingisch oder Frühromanisch? Zur Stilbestimmung der frühmittelalterlichen primitiven Steinskulptur und zur Geschichte des Grabmals im frühen Mittelalter«; in: *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*; Mainz
- Hampe, Karl (1935): »Kaiser Heinrich IV.«; in: *Die gröfién Deutschen. Neue Deutsche Biographie*. 1. kötet; Berlin
- HANKEL, WILHELM (1978): *Caesar. Goldne Zeiten führt' ich ein. Das Wirtschaftsimperium des römischen Weltreiches*; München
- Hart, Franz (1965): *Kunst und Technik der Wilbung*; München

- HARTMANN, Johannes (1955): Das Geschichtsbuch von den Anfängen bis zur Gegenwart; *Frankfurt/Main*
- Hartmann, Wilfried (1988): »Fälschungsverdacht und Fälschungsnachweis im früheren Mittelalter«; in: *Fälschungen* II 111
- HarVEY, O. L. (1976): Time Shaper: Day Counter. Dionysius and Scaliger; *Silver Spring*
- HaßLER, Gerd von (1981²): Wenn die Erde lappt; *München*
- HauCK, Karl (1967): »Die Ottonen und Aachen 876—936«; in: *Braunfels* IV 39
- Haupt, ALBRECHT (1913): Die Pfalzkapelle Kaiser Karls des Grófién zu Aachen; *Leipzig*
— (1935¹): Die älteste Kunst insbesondere Die Baukunst der Germanen von der Volkerwanderung bis zu Karls dem Grófién; *Berlin*
- Hausmann, Axel (1994): Kreis, Quadrat und Oktagon. Struktur und Symbolik der Aachener Kaiserpfalz; *Aachen*
- Haussherr, Reiner (1977): Die Zeit der Staufer. Geschichte - Kunst - Kultur. Katalog der Ausstellung in Stuttgart, 4 kötet; *Stuttgart*
- Hagermann, Dieter (1988): »Die Urkundenfälschungen auf Karl den Grófién. Eine Übersicht«; in: *Fälschungen* III 433-443
- Hansel, Sylvaine/Karge, Henrik (1992): Spanische Kunstgeschichte. Eine Einführung. Band 1: Von der Spátantike bis zur friihen Neuzeit; *Berlin*
- Heer, Friedrich (1977): Karl der Grófié und seine Welt; *Wien-München-Zürich*
- HeinSOHN, Gunnar (1988): Die Sumerer gab es nicht; *Frankfurt/Main*
— (1991): »Jüdische Geschichte und die Illig-Niemitzsche Verkiürzung der christlichen Chronologie des Mittelalters. Eine Notiz«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (5) 37/35
— (1993): »Astronomical Dating and Calendrics«; 6. 6. 1993: 22. Jahrestreffen der *International Society for the Comparative Study of Civilizations*, *Universitdt Scranton, Pennsylvania*
— (1996): »Die Wiederherstellung der Geschichte Armeniens und Kappadokiens«; in: *Zeitensprünge* VIII (1) 38
— (1997²): Wer herrschte im Industal? Die wiedergefundenen Imperien der Meder und Perser; *Grafelfing*
— (1998): »Byblos von +637 bis +1098 oder Warum so spat zum Kreuzzug?«; in: *Zeitensprünge* X (1) 113
- Heinsohn, Gunnar/Illig, Heribert (1990¹): Wann lebten die Pharaonen?; *Frankfurt/Main*
- Hendy, Michael (1989): The Economy, Fiscal Administration and Coinage of Byzantium; *Northampton*
- HERBERS, Klaus (1988): »Karl der Grófié und Spanien - Realität und Fikdon«; in: *Millejans* S. 47
- Herm, Gerhard (1995⁸): Karl der Grófié; *Düsseldorf*
- Hermanns-Audardóttir, Margarét (1989): Islands Tidiga Bosattning. Umeá Universitel. Studie med utgångspunkti merovingertida-vikingatida gárðslámningar; *Island*

- HERRMANN, DIETER (1998*): Der Stem von Bethlehem. Die Wissenschaft auf der Spur des Weihnachtsstems; *Berlin*
- (1999): 11. August 1999. die Jahrhundertfinstemis; *Berlin*
- HERZFELD, HANS (1963): Geschichte in Gestalten. 2. kötet: F-K; *Frankfurt/Main*
- HEYEN, FRANZ-JOSEF (1988): »Fälschung und Legende. Das Beispiel der Trierer Martyrerlegende«; in: *Fälschungen im Mittelalter* (Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historica, 1986 Hannover V 403-415)
- Hodges, Richard/Hobley, Brian (1988): The rebirth of towns in the west AD 700-1050. CBA Research Report No 68; *Oxford*
- Hoffmann, Volker (1995): »Der St. Gallér Klosterplan - einmal anders gesehen«; in: *Zeitsprünge* VII (2) 168
- Hofmann, Hanns Hubert (1965): »Fossa Carolina. Versuch einer Zusammenschau«; in: *Braunfels* 1437
- Hollander, Hans (1991): Kunst des Frühen Mittelalters. Malerei Plastik Architektur; Stuttgart (Sonderausgabe eines Bandes von 1968, ohne Autorennennung)
- HORN, HEINZ GÖNTER (1999): »Zeitzeichen«; in: *Archäologie in Deutschland* 1-99, 1
- HOTZ, WALTER (1978²): Byzanz • Konstantinopel • Istanbul. Handbuch der Kunstdenkmäler; *München-Berlin*
- (1988): Pfälzen und Burgen der Stauferzeit. Geschichte und Gestalt; *Darmstadt*
- HUBER, RUDOLF/RIETH, RENATE (1988³): Gewölbe. Systematisches Fachwörterbuch; *München*
- HUBERT, JEAN (1969): »Die Architektur und ihr Dekor«; in: *Hubert* S. 1
- HUBERT, JEAN/PORCHER, JEAN/VOLBACH, W. FRITZ (1969): Die Kunst der Karolinger. Von Karl dem Großen bis zum Ausgang des 9. Jahrhunderts; *München*
- HUEMER, PETER (1998): »Im Gespräch mit Heribert Illig«; in: *ORF 1*, Wien (Radio), am 26. Februar 1998
- HUNGER, HERBERT (1988): Die Textüberlieferung der antiken Literatur und der Bibel; *München*
- HUNKE, SIGRID (1991): Allahs Sonne über dem Abendland. Unser arabisches Erbe, *Frankfurt/Main*
- HUYSENS, ALBERT (1953): Das alte Aachen, seine Zerstörung und sein Wiederaufbau; *Aachen*
- ILLICH, IVAN (1991): Im Weinberg des Textes. Als das Schriftbild der Moderne entstand; *Frankfurt/Main*
- ILLIG, HERIBERT (1988): Die veraltete \i>rzeit. Eine neue Chronologie der Prähistorie; *Frankfurt/Main*
- (1991 a): »Die christliche Zeitrechnung ist zu lang«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (1) 4

- (1991 b): »Hat das dunkle Mittelalter nie existiert?«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (1) 36
- (1991 c): »Fälschung im Namen Konstantins«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (2) 50
- (1991 d): »Über den Dächem von Berlin«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (3-4) 4
- (1991 e): »Vater einer neuen Zeitrechnung. Otto III. und Silvester II.«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (3-4) 69
- (1991 f): »Dendrochronologische Zirkelschlüsse«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (3-4) 125
- (1991 g): »Jüdische Chronologie. Dunkelzonen, Diskontinuitäten, Entstehungsgeschichte«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (5) 21
- (1991 h): »Halley, Novae, China. Zur Synchronisierung der Alten Welt«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (2) 33
- (1991 i): »Augustus auf dem Prüfstand«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (2) 43
- (1992): Kari der fiktive, genannt Kari der Grófié; *Gráfelfing*
- (1992 a): »Der Meridian des Augustus. Die Sonnenuhr des Augustus war keine Stundenuhr«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* IV (2) 16
- (1992 b): »Wann lebte Mohammed?«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* IV (2) 26
- (1992 c): »Der Kruzifixus. Sein >doppelter< Ursprung im 6. und 10. Jahrhundert«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* IV (2) 42
- (1992 d): Chronologie und Katastrophismus. Vom ersten Menschen bis zum drohenden Asteroideneinschlag; *Gráfelfing*
- (1992 e): »Wasser in drei Kanälen. \bm neueingeweihten Main-Donau-zu Ludwigs- und Karls-Kanal«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* IV (4–5) 71
- (1992 f): »614/911 - der direkte Übergang vom 7. ins 10. Jahrhundert«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* IV (4–5) 79
- (1992 g): »Alles Null und richtig. Zum Verhältnis von arabischer und europäischer Kultur«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* IV (4–5) 119
- (1992 h): »Vom Erzfälscher Konstantin VII. Eine >beglaubigte< Fälschungsaktion und ihre Folgen«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* IV (4-5) 132
- (1992 i): »Wann starb Buddha? Indien am Beginn der Eisenzeit«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* IV (2) 7
- (1993 a): »Langobardische Notizen I. Urkunden, Stuckfiguren und kaiserlose Städte«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* V (2) 41
- (1993 b): »St. Denis und Suger - zum zweiten. Wie ein Karolingerbau verschwindet und Frankreich entsteht«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* V (2) 57
- (1993 c): »Kalender und Astronomie. Margilanien zu antiker und mittelalterlicher Chronologie«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* V (3) 46
- (1993 d): »Andechs-Meranien - Heiliger Berg der Fälschungen«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* V (5) 70

- (1994): Hat Kari der Grófié je gelebt? Bauten, Funde und Schriften im Widerstreit; *Grafelftng*
- (1994 a): »Doppelter Gregor - fiktiver Benedikt. Pseudo-Papst erfindet Fegefeuer und einen Vater des Abendlandes«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* VI (2) 20
- (1995 a): »Spaniens Wirrungen im frühen Mittelalter. Architektur - ERA-Rechnung - Reconquista«; in: *Zeitensprünge* VII (1) 36
- (1995 b): »Fomenko - der grófié, statistische Wurf? Rezension und Standortbestimmung«; in: *Zeitensprünge* VII (2) 104
- (1996 a): »Streit ums zu lange Frühmittelalter. Mediavisten stolpem über hohe Ansprüche und leere Zeiten«; in: *Zeitensprünge* VTII (1) 107
- (1996 b): »Gezerre um ein Kreuz«; in: *Zeitensprünge* VTII (2) 245
- (1996 c): »Kalender mit beschränkter Haftung. Frühmittelalterliche Phantomzeit auf schwebenden Fundamenten«; in: *Gegenwart*, Innsbruck (29) 7
- (1996 d): »Roms >frühmittelalterliche< Kirchen und Mosaik. Eine Verschiebung und ihre Begründung«; in: *Zeitensprünge* VIII (3) 302
- (1996 e): »Vbn der Karlslüge. Über die Fortsetzung einer wissenschaftlichen Debatte«; in: *Zeitensprünge* VIII (3) 327
- (1996 f): »Flechtwerk und Ketzertum. Langobardische Notizen II«; in: *Zeitensprünge* VIII (4) 448
- (1996 g): »Wie das letzte Aufgebot. Niveaulose Historiker bei der Mittelalterdebatte«; in: *Zeitensprünge* VIII (4) 460
- (1996 h): »Hat Kari der Grófié je gelebt?«; *Vortrag an der Universität-Gesamthochschule Paderborn* am 4. 6. 1996
- (1997 a): »Ein Schwellbrand breitet sich aus. Zúr Fortführung der Mittelalter-Debatte«; in: *Zeitensprünge* IX (1) 132
- (1997 b): »Zur Abgrenzung der Phantomzeit. Eine Architekturübersicht von Istanbul bis Wieselburg«; in: *Zeitensprünge* IX (1) 132
- (1997 c): »>Karolingische< Torhallen und das Christentum. Rings um Lorsch und Frauenchiemsee«; in: *Zeitensprünge* IX (2) 239
- (1997 d): »Von Wenden und schrecklichen Visionen. Die Mittelalterdebatte wird umfassend«; in: *Zeitensprünge* IX (2) 260
- (1997 e): »Amo Borst contra Ivan Illich und eine Schlichtung«; in: *Zeitensprünge* IX (3) 330
- (1997 f): »Sonnenwenden - Aquinoktien ein weiteres Kapitel >Kalenderrechnung«; in: *Zeitensprünge* IX (3) 344
- (1997 g): »Frieds Saat geht auf«; in: *Zeitensprünge* IX (3) 359
- (1997 h): »Aachens Pfalzkapelle gerät in Bewegung. Ein Wendepunkt in der Mittelalterdebatte«; in: *Zeitensprünge* IX (3) 359
- (1998 a): »Hauen und Stechen auf breiter Front. Wie ein Kampf ums frühe Mittelalter«; in: *Zeitensprünge* X (1) 122
- (1998 b): »Wie gewonnen, so zerronnen. Zum fortschritt im Frühen Mittelalter«; in: *Zeitensprünge* X (2) 254

- (1998 c): *Das erfundene Mittelalter; München-Düsseldorf*
- Illig, Heribert/Anwander, Gerhard (2002): *Bayern und die Phantomzeit. Archäologie widerlegt Urkunden des frühen Mittelalters. Eine systematische Studie in zwei Bänden; Grafelfing*
- Illig, Heribert/Niemitz, Hans-Ulrich (1991): »Hat das dunkle Mittelalter nie existiert?«; in: *Vorzett-Frühzeit-Gegenwart III* (1) 36
- IRBLICH, ÉVA (1993): *Karl der Große und die Wissenschaft; Wien*
- JANKUHN, Herbert (1977): *Einführung in die Siedlungsarchäologie; Berlin*
- JANTZEN, Hans (1963): *Ottotonische Kunst; München*
- Jarnut, Jörg (1982): *Geschichte der Langobarden; Stuttgart*
- JORDAN, Karl (1993): *Heinrich der Löwe. Eine Biographie; München*
- Kahsnitz, Rainer (1991): »Ein Bildnis der Theophanu?«; in: *EuW/Schreiner* 1991 b II 101
- Kalckhoff, Andreas (1990): *Karl der Große. Profile eines Herrschers; München*
- Kalokyris, Konstantin (1991): *Theophano und die byzantinische Kunst; Köln*
- KAMMEIER, WILHELM (1935): *Die Fälschung der deutschen Geschichte; Leipzig*
- (1972): *Die Wahrheit über die Geschichte des Spätmittelalters; Wobbenbüll*
- KAPFHAMMER, GÜNTHER (1993): *Sagenhafte Geschichte. Das Bild Karls des Großen durch die Jahrhunderte; München*
- KARTSCHÖKE, DIETER (1990): *Geschichte der deutschen Literatur im frühen Mittelalter; München*
- KASTIES, Bert (1996): »Hat Kaiser Karl etwa nie gelebt?«; in: *Aachener Nachrichten* 16. 11. 1996
- KELLER, Walter E. (1993): *Der Karlsgraben; Treuchtlingen*
- KELLER, Will (1977): *Aachen; Hamburg*
- Kergall, Hervé (1990): *Gotische Kathedralen und Kunstschatze in Frankreich; Eltville*
- KERNER, Max (1988): »Karl der Große - Persönlichkeit und Lebenswerk«; in: *Müllers, S. 13*
- KIENAST, WALTER (1990): *Die fränkische Vasallität. Von den Hausmeiern bis zu Ludwig dem Kind und Karl dem Einfältigen; Frankfurt/Main*
- Kinder/Hilgemann siehe dtv
- Klabes, HERIBERT (1997): *Corvey. Eine karolingische Klostergründung an der Wälder auf den Mauern einer römischen Civitas; Höxter*
- KLAUSER, Theodor (1957): *Reallexikon für Antike und Christentum; Stuttgart*
- Klemm, Friedrich (1961): *Der Beitrag des Mittelalters zur Entwicklung der abendländischen Technik; Wiesbaden*
- Kluge, Alexander (1997): »News & stories: Noch 300 Jahre bis 2000«; in: *dap aufSAT1, Köln*, 28. 7. 1997.
- Klugmann, Ulrike (1983): *Aachen und die Eifel; Norderstedt*

- KNAURS KULTURFÜHRER IN FARBE DEUTSCHLAND (1976); *München*
- KOCH, ROBERT (1990): »Das archaologische Umfeld der Fossa Carolina*«; in: *Kiilner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* XXIII, 669
- KOCH, ROBERT/LEININGER, GERHARD (1995): »Der Karlsgraben - Ergebnisse neuer Erkundungen«; in: *Stecker* 11
- KOCH, WILFRIED (1988): Baustilkunde. Europiische Baukunst von der Antiké bis zur Gegenwart; *München*
- KOESTLER, ARTHUR (1977): Der dreizehnte Stamm; *Wien*
- KONSTANTINOU, EVANGELOS (1997): Byzanz und das Abendland im 10. und 11. Jahrhundert; *Köln*
- KOTIJE, RAYMUND (1991): »Schreibstätten und Bibliotheken in Köln Ende des 10. Jahrhunderts«; in: *Eww/Schreinerl* 153
- KOTTMANN, ALBRECHT (1971): Das Geheimnis romanischer Bauten. Mafiverhältnisse in vorromanischen und romanischen Bauwerken; *Stuttgart*
- (1981): Fünftausend Jahre messen und bauen. Planungsverfahren und Mafieinheiten von der Vorzeit bis zum Ende des Barock; *Stuttgart*
 - (1988): Uralte Verbindungen zwischen Mittelmeer und Amerika. Gleiche Mafieinheiten beidseits des Atlantiks; *Stuttgart*
- Kozok, Maike/Kruse, Karl Bernhard (1993): »Zum Modell >Hildesheim um 1022<«; in: *Brandt* 1291
- KÖTZSCHE, DIETRICH (1967): »Darstellungen Karls des Grófién in der lokálén Verehrung des Mittelalters«; in: *Braunfels* IV 157
- KRA (1994): »Geschichte des Mittelalters. Scherzquellen«; in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* vom 26. 1.1994
- Kracke, Helmut (1972): Aus eins mach zehn und zehn ist keins; *Reinhek*
- Kreusch, Felix (1965): »Kirsche, Atrium und Portikus der Aachener Pfalz«; in: *Braunfels* III 463
- KROESCHELL, KARL (1972): Deutsche Rechtsgeschichte bis 1250; *Hamburg*
- KRONSEDER, OTTO (1914²⁰): W Pregers Lehrbuch der Bayerischen Geschichte; *Erlangen*
- KUBACH, HANS ERICH (1974): Architektur der Romanik; *Stuttgart*
- (1977): »Die Kirchenbaukunst der Stauerzeit in Deutschland*«; in: *Haussherr* III 177
 - (1986): Romanik; *Stuttgart*
- KUBACH, HANS ERICH/HAAAS, WALTER (1972): Der Dom zu Speyer; *München*
- KUCHENBACH, LUDOLF (1991): »Die frankische Vasallitat«; in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 10. 7. 1991
- KUHN, DIETER (1993): Chinas Goldenes Zeitalter. Die Tang-Dynastie (618-907 n. Chr.) und das kulturelle Erbe der Seidenstraße; *Heidelberg*
- KUNSTMANN, HEINRICH (1982): Vorläufige Untersuchungen über den bairischen Bulgarenmord von 631/32; *München*
- KUROWSKI, FRANZ: Die Sachsen. Schwertgenossen Sahsnötas; *Herrsching*

- LANGOSCH, Karl (1990): Mittellatein und Európa. Fiihrung in die
Hauptliteratur des Mittelalters; *Darmstadt*
- Le Goff, JACQUES (1988): Wfacherzins und Höllenqualen. Ökonomie und
Religion im Mittelalter; *Stuttgart*
- (1993): Die Intellektuellen im Mittelalter; *München*
 - (1994): Das alté Európa und die Wfelt der Modeme; *München*
- LECOURT, R. (1988): Glossarium ards. 6. kótet: Gewölbe • Voutes • \iiults; *München*
- LEGNER, ANTON (1972): Deutsche Bildwerke. Band 1 Mittelalter; Krefeld (Fotos
A.Jaenicke)
- LEHMANN, Edgar (1967): »Die Architektur zúr Zeit Karls des Grofién«; in:
Braunfels III 301
- LEISINGER, HERMANN (1956): Romanische Bronzén. Kirchentüren im mittelal-
terlichen Európa; *Zürich*
- LEJEUNE, RITA/STIENNON, JACQUES (1967): »Le Heros Roland, >Neveu de
Charlemagne«; in: *Braunfels* 1967, 215
- LELARGE, GÜNTER (1998): »Stichwort: Hardouin, Jean. Vóm Umgang mit
Wissen und Wahrheit«; in: *Zeitensprünge* X (1) 156
- LEPIE, HERTA (1983): »Die >Hofldrche< Karls des Grofién«; in: *Klugmann* S. 10
- LEPIE, HERTA/MINKENBERG, GEORG (1995): Die Schatzkammer des Aachener
Domes; *Aachen*
- LEYEN, FRIEDRICH VON DER (1954): Das Heldenliedebuch Karls des grófién.
Bestand • Gehalt • Wirkung; *München*
- LILL, GEORG (1925): Deutsche Plastik; *Berlin*
- LINCOLN, HENRY/BAIGENT MICHAEL/LEIGH, RICHARD (1984): Dér Heilige
Grál und seine Érben; *Bergisch Gladbach*
- LINTZEL, MARTIN (1935): »Karl der Grofie«; in: *Die grófién Deutschen. Neue
Deutsche Biographic*, Berlin
- LOCQUIN, MARCEL (1998): Chronik der Vor – und Frühgeschichte;
Frankfurt/Main
- LOHMEIER, GEORG (1980): Die Ahnen des Hauses Bayern. Die Geschichte der Wittelsbacher; *München*
- LOHSE, GERHART (1967): »Das Nachleben Karls des Grófién in der deutschen
Literatur des Mittelalters«; in: *Braunfels* IV 337
- LOMBARD, MAURICE (1992): Blütezeit des Islam. Eine Wirtschafts – und
Kulturgeschichte 8.-11. Jahrhundert; *Frankfurt/Main*
- LOTTER, FRIEDRICH (1993): »Die Juden zwischen Rhein und Elbe im Zeitalter
Bemwards von Hildesheim«; in: *Brandt* I 225
- LOYN, H. R. (1989): The Middle Ages. A Concise Encyclopaedia; *London*
- LÖWE, HEINZ (1989¹⁰): Deutschland im franldschen Reich; *München*
- LUCKHART, JOCHEN/NIEHOFF, FRANZ (1995): Heinrich der Löwe und seine
Zeit. Herrschaft und Representation der Welfen 1125-1235; *München*
- LÜLING, GÜNTER (1981): Die Wiederentdeckung des Propheten Muhammad.
Eine Kritik am »christlichen« Abendland; *Erlangen*

- M s. MOLKENTHIN, RALF
- MAAS, WALTER (1984): *Der Aachener Dom; Köln*
- MACHIAVELLI, NICCOLO (1933): *Geschichte von Florenz; Leipzig*
- MAIER, FRANZ GEORG (1968): *Die Verwandlung der Mittelmeerwelt; Frankfurt/Main*
- (1988): *Byzanz; Frankfurt/Main*
- MAIER, HANS (1991): *Die christliche Zeitrechnung; Freiburg*
- MANGO, CYRIL (1975): *Byzantinische Architektur; Stuttgart*
- (1980): *Byzantium. The Empire of New Rome; New York*
- (1985): *Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècles); Paris*
- (1986): *Byzanz; Stuttgart*
- MANN, ALBRECHT (1965): »Grofibauten vorkarlischer Zeit und aus der Epoche von Karl dem Grófién bis zu Lothar I.«; in: *Braunfels* III 320
- MARCHINI, GIUSEPPE (1985): *Das Baptisterium und der Dom in Florenz; Firenze*
- MARTIN, PAUL C. (1996): »Hinweis auf ein merowingisches Manuskript«; in: *Zeitungssprünge* VIII (2) 191
- MARX, CHRISTOPH (1996): »Der (bislang) letzte >Grofle Ruck<«; in: *Zeitungssprünge* VIII (3) 339
- MASCHKE, ERICH (1977): »Die deutschen Stadte der Stauferzeit«; in: *Haussherr* III 59
- MAZAL, OTTO (1989): *Handbuch der Byzantinistik; Graz*
- MECKSEPER, CORD (1977): »Stadtebau«; in: *Haussherr* III 75
- MEIER, CHRISTIAN (1989): *Die Wfelt der Geschichte und die Provinz des Historikers; Berlin*
- MELCHERS, ERNA ÉS HANS (1977): *Das groöe Buch der Heiligen; München*
- MENDE, URSULA (1983): *Die Bronzetiiren des Mittelalters 800-1200; München*
- MERKEL, KERSTIN (1993): »Die Antikenrezeption der sogenannten Lorsche Torhalle«; in: *Theo Jülich: Kloster Lorsch; Darmstadt*, S. 23-42
- MESSERER, WILHELM (1973): *Karolingische Konst; Köln*
- MEULEN, JAN VAN DER/HOHMEYER, JÜRGEN (1984): *Chartres. Biographie der Kathedrale; Köln*
- MEULEN, JAN VAN DER/SPEER, ANDREAS (1988): *Die fránkische Königsabtei Saint-Denis. Ostanlage und Kultgeschichte; Darmstadt*
- MCMANN, JEAN (1990): *Ratsel der Steinzeit; Augsburg*
- Mnazakanjan, STEPAN (1982): »Architektur«; in: *B. Brentjes/S. Mnazakanjan/N. Stepanjan: Kunst des Mittelalters in Armenien; Wien*
- Molkenthin, Ralf (1998): »Die Fossa Carolina*«; in: *Technikgeschichte* 65 (1) 1
- MOROSOW, Nikolaus (1912): *Die Offenbarung Johannis. Eine astronomisch-historische Untersuchung; Stuttgart*
- M/S = Meulen, J. v. d./Speer, A.
- MUCKE, HERMANN (1992): *Persónliche Auskunft durch das >Astronomische Büro<; Wien* 18. 5. 1992
- MUCKE, HERMANN/MEEUS, JEAN (1992): *Canon of Solar Eclipses - 2003 to +2526; Wien*

- MUMMENHOFF, W. (1937): Regesten der Reichsstadt Aachen, einschließlich des Aachener Reiches und der Reichsabtei Burscheid. 1. kötet: 1251-1300; *Köln*
- MUSIL, ROBERT (1913): Der mathematische Mensch
- MÜHLBACHER, ENGELBERT (1980): Deutsche Geschichte unter den Karolingern; 2 kötet; *Essen*
- MÜLLEJANS, HANS (1988): Karl der Grófié und sein Schrein in Aachen. Eine Festschrift; *Aachen*
- MÜLLER, ANGELIKA (1992): »Karl der Grófié und Harun al-Raschid. Kulturaustausch zwischen zwei grófién Herrschern?«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* IV (4) 104
- (1996): »Die Geburt der Paläographie«; in: *Zeitensprünge* VIII (4) 525
 - (1997): »Wer sind die Heiligen Georg und Michael?«; in: *Zeitensprünge* EX (3) 369
- MÜLLER, HERIBERT (1991): »Die Kölner Erzbischöfe von Bruno I. bis Hermann II. (953 – 1056)«; in: *Euw/Schreiner* 1991 b I 15
- MÜLLER-ULRICH, BURKHARD (1996): »Ist das Mittelalter drei Jahrhunderte zu lang oder Wie man die Rechnung ohne Karl den Grófién macht« (Einstündige Diskussion zwischen Prof. F. Prinz, Prof. R. Schieffer und Dr. H. Iliig, moderation B. M.-U., 12. 1. 1996 im Südwestfunk 2, *Baden-Baden*)
- Mütherich, Florentine (1973): »Malerei«; in: *Grodecki* 87
- (1979): Karolingische Buchmalerei; *München*
- NAU, ELISABETH (1977): »Münzen und Geld in der Stauferzeit«; in: *Hausherr* III 87
- NEERACHER, OTTO (1967): Florenz; *Basel*
- NETTE, HERBERT (1992): Friedrich II. von Hohenstaufen; *Reinbek*
- NEUGEBAUER, OTTO (1957): The Exact Sciences in Antiquity; *Providence*
- NEUHEUSER, HANNS P. (1967): »Der Kölner Dom unter Erzbischof Bruno«; in: *Braunfels* IV
- NEWTON, Robert R. (1972): Medieval Chronicles and the Rotation of the Earth; *Baltimore*
- (1977): The Crime of Claudius Ptolemy; *Baltimore*
- NICKELS, MICHAEL (1991): »Blick ins Unendliche«; in: *DOS International* 12 '91 S. 436
- NIEMITZ, HANS-ULRICH (1991 a): »Fälschungen im Mittelalter«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (1) 21
- (1991 b): »Hat das dunkle Mittelalter nie existiert?«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (1) 36
 - (1991 c): »Kammerer, kritisch gewürdigt«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* III (3) 92
 - (1992): »Archäologie und Kontinuität. Gab es Städte zwischen Spätantike und Mittelalter?«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* IV (3) *SSI Zeitensprünge* IV (3) 55

- (1993): »Eine frühmittelalterliche Phantomzeit - nachgewiesen in Frankfurter Strarigraphien«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* V (3-4) III
- (1994): »Byzandnistik und Phantomzeit*»; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* VI (1)56
- (1995): »Die >magic dates< und >secret procedures< der Dendrochronologie«; in: *Zeitensprünge* VII (3) 291
- NITSCHKE, AUGUST (1963): »Frühe christliche Reiche«; in: *Propylden Weltgeschichte* 5. kötet; *Berlin*, S. 273
- NORDENFÁLK, CARL (1977): Insulare Buchmalerei. Illuminierte Handschriften der Britischen Inseln 600-800; *München*
- NORTH, J. D. (1984): »The Western Calendar - >Intolerabilis, Horribilis et Derisibilis; Four Centuries of Discontent*»; in: *Coyne* 75

- OHLER, NORBERT (1991): Reisen im Mittelalter; *München*
- OHORN, FALK (1992): »Ein gewollter Zufall bringt Reichtum. Im Jahr 1392 bilden Machtpolitik und Religion eine unheilige, aber einträgliche Allianz*»; in: *Münchner Stadtanzeiger der Süddeutschen Zeitung*g. 7. 1992, S. 16
- OPLL, FERDINAND (1990): Friedrich Barbarossa; *Darmstadt*
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ (1992): Die Schrecken desjahres Eintausend. Kritik an einer Legende; *Leipzig*
- OSTROGORSKY, GEORG (1996): Byzantinische Geschichte 324 – 1453; *München*
- OXENSTIERNA, ERIC (1979): Die Wildnnger; *Köln*

- PANOFSKY, ERWIN (1990): Die Renaissancen der europäischen Kunst; *Frankfurt/Main*
- PAPAIOANNU, KOSTAS (1966): Byzantinische und Russische Malerei; *Lausanne*
- PAPKE, WERNER (1989): Die Sterne von Babylon; *Bergisch Gladbach*
- (1995): Das Zeichen des Messiás. Ein Wissenschaftler identifiziert den Sten von Bethlehem; *Bielefeld*
- PARISSE, MICHEL (1993): »Bemward in Frankreich (1007)«; in: *Brandt* 1 1 3 3
- PATZELT, EDWIN (1982): »Der Karlsgraben«; in: *Altes Südfranken* 1/1982, S. 1
- PAULY, DER KLEINE (1979): Lexikon der Antiké in funf Banden; *München*
- PEARL, CHAIM (1996): The Encyclopedia of Jewish Life and Thought; *Jerusalem*
- PECHER, WOLF D. (1993): Der Karlsgraben; *Treuchtlingen*
- PEDERSEN, OLAF (1983): »The Ecclesiastical Calendar and the Life of the Church*»; in: *Coyne* 17-74
- PEISER, BENNY (1990): »Der Thales-Mythos oder >How to Believe Six Impossible Things Before Breakfast<«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* II (2) 85
- (1994): »>Cometary Collisionsc. Bericht iiber eine Tagung der Royal Astronomical Society«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* VI (3) 4
- PERELS, ERNST (1931): Zum Kaisertum Karls des Grófién in mittelalterlichen Geschichtsquellen; *Berlin*

- PERNOUD, RÉGINE (1979): Überflüssiges Mittelalter? Plädoyer für eine verkannte Epoche; *Zürich*
- PERTZ, GEORG HEINRICH (1963): »Annales Laurissenses et Einhardi«; in: *Monumenta Germaniae Historica* I 214; *Stuttgart*
- PETERICH, ECKART (1958): Italien. Ein Führer. 1. kötet; *München*
- PETRIKOVITS, HARALD VON (1959): »Das Fortleben römischer Städte an Rhein und Donau im frühen Mittelalter«; in: *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* \ *Mainz*
- PFEIL, SIGURT GRÄF VON (1967): »Karl der Große in der deutschen Sage«; in: *Braunfels* IV 326
- PICHARD, JOSEPH (1966): die Maierie der Romanik; *Lausanne*
- PIPPKE, WALTER/PALLHUBER, IDA (1989⁴): Gardasee, Verona, Trentino; *Köln*
- PIRENNE, HENRI (1963¹): Mahomet und Kari der Große. Untergang der Antike am Mittelmeer und Aufstieg des germanischen Mittelalters; *Frankfurt*
- (1986⁶): Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im Mittelalter; *Tübingen*
- PIRENNE, JACQUES (1945): Die großen Strömungen in der Weltgeschichte von der Antike bis zum Abschluss des
- PITZ, ERNST (1991): Europäisches Stadtwesen und Bürgertum. Von der Spätantike bis zum hohen Mittelalter
- POKORNY, RUDOLF (1993): »Reichsbischof, Kirchenrecht und Diözesenverwaltung um das Jahr 1000«; in: *Brandt* I 113
- POLL, BERNHARD (1965²): Geschichte Aachens in Daten; *Aachen*
- PORCHER, JEAN (1969): »Die Bilderhandschriften«; in: *Hubert* S. 69
- PÖRTNER, RUDOLF (1964): Die Erben Roms. Städte und Stätten des deutschen Früh-Mittelalters; *Berlin*
- (1967): Das Römerreich der Deutschen. Städte und Stätten des deutschen Mittelalters; *Berlin*
- (1971): Die Wikinger-Saga; *Gütersloh*
- PRECHT, Gundolf (1987): Über die Strafe. Xantener Strafen im Wandel der Geschichte; *Köln*
- PREUSS, SEBASTIAN (1991): »Römer sucht Griechen. Byzanz und das lateinische Mittelalter - eine Kölner Tagung«; in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 10. 7. 1991; SN3
- PRINZ, FRIEDRICH (1965): »Schenkungen und Privilegien Karls des Großen«; in: *Braunfels* I 488
- (1988²): Frühes Mönchtum im Frankenreich. Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel der monastischen Entwicklung; *München*
- (1993¹): Grundlagen und Anfänge. Deutschland bis 1056; *München*
- PROKOP VON CAESAREA (1977): Bauten. 6 Bücher; *München*
- PURLITZ, FRIEDRICH (1910): Leben Kaiser Karls des Großen von Einhard; Übersetzung und Kommentierung; *Leipzig-Wien*

Quirin, Heinz (1991⁵): Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte; *Stuttgart*

R = REMPEL, HANS

Rade, Claus Dieter (1997): »Gedanken zu >geschichtlichen< Gröfien Indiens und zugleich eine Besprechung von J. Bernhards *Yesterday*«; in: *Zeitungssprünge* IX (1) 118

– (1998): »Indonesiens mittelalterliche Chronologielücken«; in: *Zeitungssprünge* X (2) 276

– (1999): »Das ceylonische Mittelalter im Spiegel der >Grofien Chronik<«; in: *Zeitungssprünge* XI (1) 97

Randa, Alexander (1954): Handbuch der Weltgeschichte, 2. kötet; *Oltten*

Ranke, Leopold von (1938): Weltgeschichte; *Berlin*

Reefschlager, Helmut (1997): »Wänn war was?«; in: *Hörzu* vom 21. 3. 1997

REICHSANNALEN siehe S. Abel, Einhards Jahrbücher und G. H. Pertz

Rempel, Hans (1989): Die Rolandstatuen. Herkunft und geschichtliche Wandlung; *Darmstadt*

REYNOLDS, Susan (1994): Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted; *Oxford*

Riché, Pierre (1981): Die Welt der Karolinger; *Stuttgart*

RIPOTA, Peter (1994): »Auf der Suche nach der Seele: Magie«; in: *P. M.* 2/94, S. 22

Ritthaler, Anton (1965): Anmerkungen zur Einhard-Notker-Ausgabe; *München*

Roth, Cecil/Levine, I. H. (1966): The Dark Ages. Jews in Christian Europe 711-1096; 11. kötet: *World History of the Jewish People*; *London*

Roth, Helmut/Wamers, Egon (1984): Hessen im Frühmittelalter. Archäologie und Kunst; *Sigmaringen*

Rother, Franz (1976): Jugoslawien. Kunst • Geschichte • Landschaft; *Köln*

RÖSCH, Siegfried (1977): Caroli Magni Progenies; *Neustadt/Aisch*

RUDOLPH, Conrad (1990): Artistic Change at St-Denis. Abbot Suger's Program and the Early Twelfth Century Controversy Over Art; *Princeton*

Rupprecht, Bernhard (1984²): Romanische Skulptur in Frankreich; *München*

Ruck, Peter (1991): »Die Urkunden als Ktmstweik«; in: *Euwy/Schreiner* 1991 b II 311

Sage, WALTER (1965): »Zur archäologischen Untersuchung karolingischer Pfälzen in Deutschland«; in: *Braunfels* III 323

Salvini, ROBERTO (1982): Toskana. Unbekannte romanische Kirchen; *München*

Sandauer, Heinz (1978): Geschichte - gelenkt von den Stemen. Eine astrologische Analyse des Abendlandes; *Salzburg*

Sauerlander, Willibald (1972): »Die Skulptur des 11. bis 13. Jahrhunderts«; in: *Bayern ■ Kunst und Kultur, München*, S. 43

SCHAFFRAN, Emerich (1941): Die Kunst der Langobarden in Italien; *Jena*

- ScHAPIRO, M. (1963): »A Relief in Rodez and the Beginnings of Romanesque Sculpture in Southern France«; in: *Studies in western Art*; II Princeton; New Jersey, S. 40
- SCHÄFKE, WERNER (1984): Frankreichs gotische Kathedralen; *Köln*
- SCHEDEL, HARTMANN (1933): Buch der Chroniken und Geschichten; *Leipzig*
- SCHIEFFER, RUDOLF (1992): Die Karolinger; *Stuttgart*
- (1997): »Ein Mittelalter ohne Karl den Grófién, oder: Die Antworten sind jetzt einfach«; in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*; Seelze, 10/97, 611-617
- SCHINDLER, HERBERT (1963): Grófié Bayerische Kunstgeschichte. 1. kötet: Frühzeit und Mittelalter; *München*
- SCHLEIFRING, JOACHIM H. / KOCH, WILFRIED MARIA (1988): »Rekognoszierung der Gebeine Karls des Grófién im Dom zu Aachen«; in: *Archäologie im Rheinland*, S. 101
- Schmale, Franz-Josef (1985): Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung. Eine Einführung; *Darmstadt*
- Schmid, Heinz Dieter (1981⁶): Fragen an die Geschichte. Band 2: Die europäische Christenheit; *Frankfurt/Main*
- Schmitz, Gerhard (1988): »Die Waffe der Fälschung zum Schütz der Bedrängten«; in: *Fälschungen* II 79
- Schmitz – Cliever – Lepie, Gertrud (19865): Die Domschatzkammer zu Aachen, *Aachen*
- Schneider, Reinhard (1990²): Das Frankreich; *München*
- Schneidmüller, Bernd/Weinfurter, Stefan (1997): Otto III. - Heinrich II. Eine Wende?; *Sigmaringen*
- Schnitzler, Hermann (1950): Der Dom zu Aachen; *Düsseldorf*
- Schoeps, H. Joachim (1949): Theologie und Geschichte des Jüdenchristentums; *Tübingen*
- Schramm, Percy Ernst (197 3²): Die zeitgenössischen Bildnisse Karls des Grófién; *Leipzig*
- (1975¹): Kaiser, Rom und Renovatio. Studien zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit; *Darmstadt*
- SCHREIBER, HERMANN (1965): Nachwort zur Einhard-Notker-Ausgab; *München*
- SCHREINER, KLAUS (1977): »Die Staufer in Sage, Legende und Prophetie«; in: *Haussherr* III 249
- SCHREINER, PETER (1991): »Die byzantinische Geisteswelt vom 9. bis zum 11. Jahrhundert«; in: *Ewo/Schreiner* 199 b II 9
- SCHROTT, LUDWIG (1967): Die Herrscher Bayems. Vom ersten Herzog bis zum letzten König; *München*
- SCHUBERT, ERNST (1993): »Das Reichsepiskopat«; in: *Brandt* I 93
- SCHUFFELS, HANS JACOB (1993): »Bemward von Hildesheim. Eine biographische Skizze«; in: *Brandt* I 29

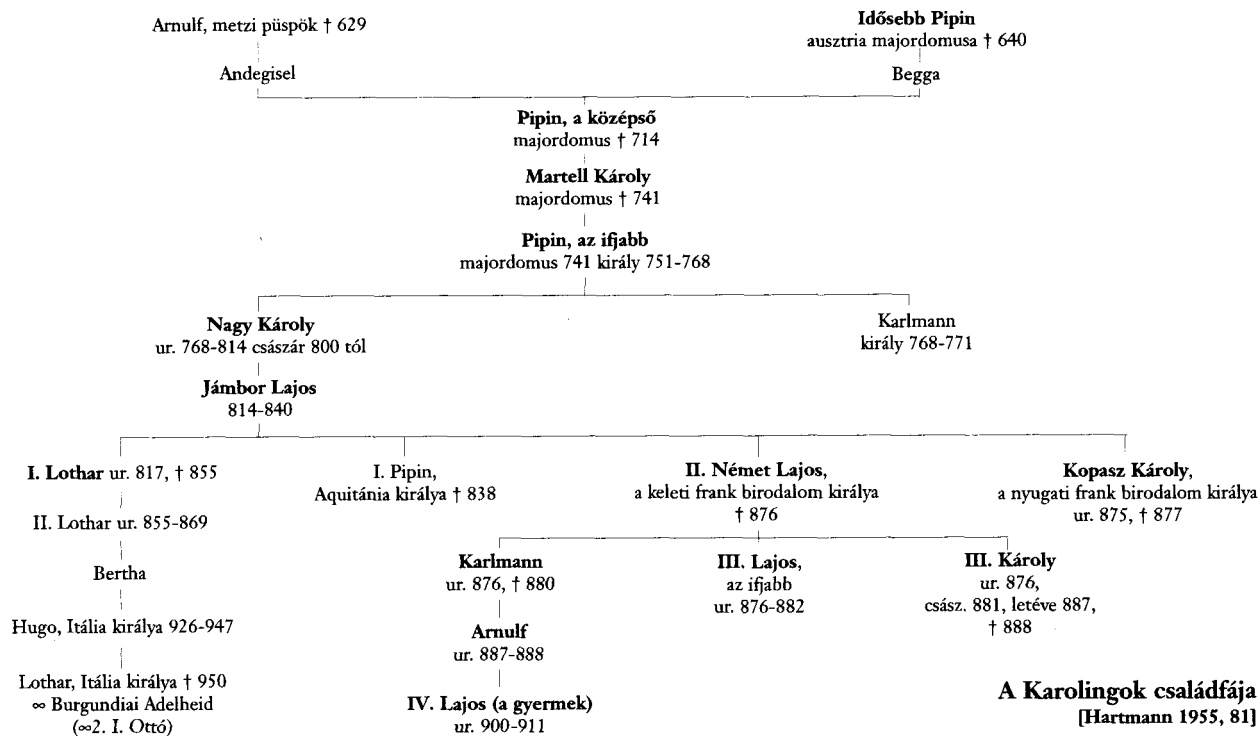
- Schuller, Manfred (1989): »Bauforschung«; in: *Peter Morsbach: Der Dom zu Regensburg: Ausgrabung ■ Restaurierung ■ Forschung*; München, S. 168
- Schulz, Matthias (1998): »Schwindel im Skriptorium«; in: *Der Spiegel* (29) 148, 13. 7. 1998
- Schulze-Dorlam, Mechthild (1991): Die Kaiserkrone Konrads II. (1024 bis 1039). Eine archaologische Untersuchung zu Alter und Herkunft der Reichskrone; *Sigmaringen*
- SCHÜMER, Dirk (1992): »Skylia und Skulptur. Ein karolingischer Fund im Kloster Corvey«; in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* vom 24. 12. 1992
- (1993): »Biologische Detektivarbeit. Bericht über die Forschungen mit dem Reflektometer und dem Farbspektrometer von Doris Oltrogge und Robert Fuchs in Köln«; in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* vom 24. 3. 1993
- Schütz, Bernhard (1989): Romanik. Die Kirchen der Kaiser, Bischöfe und Klöster; *Freiburg/Breisgau*
- Schütz, Michael (1992): Persönliche Mitteilung zum Merkurproblem; *Tübingen*
- Sedlmayr, Hans (1950): Die Entstehung der Kathedrale; *Graz*
- SEIBT, Ferdinand (1992): Glanz und elend des Mittelalters. Eine endliche Geschichte; *Berlin*
- SEILER, Emanuel (1905): Die Mönchs-fabel von der Fossa Carolina; *Nürnberg*
- SelesCHNICKOW, SEMION Issakowitsch (1981): Wie viele Monde hat ein Jahr?; *Leipzig*
- Sellner, Albert Christian (1993): Immerwährender Heiligenkalender; *Frankfurt/Main*
- Seppelt, Franz Xaver/Löffler, Klemens (1933): Papstgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart; *München*
- Shukow, J. M. (1963): Weltgeschichte in zehn Bänden, 3. kötet; *Ost-Berlin*
- SIEPE, FRANZ (1998): »Heidentum und Christentum. Chronologische Friktionen in mittelalterlicher Sakralkunst«; in: *Zeitungssprünge X* (1) 66
- SIEPE, Franz/Siepe, Ursula (1998): »Wufite Ghiberti von der >Phantomzeit?< Beobachtungen zur Geschichtsschreibung der frühen Renaissance«; in: *Zeitungssprünge X* (2) 305
- Simke, Rudolf (1992): Erde und Kosmos im Mittelalter. Das Weltbild vor Kolumbus; *München*
- Simmering, Klaus (1997): »300 Jahre erstunken und erlogen? Über Zweifel an unserer Zeitrechnung«; film in: *MDR TV (Mitteldeutscher Rundfunk)* am 19. 2. 1997, *Leipzig*
- Simson, Otto von (1972): Die gotische Kathedrale. Beiträge zu ihrer Entstehung und Bedeutung; *Darmstadt*
- SIR Galahad (alias Bertha Eckstein-Diner, 1937): Byzanz. Von Kaisern, Engeln und Eunuchen; *Leipzig*
- Smyth, Alfred P. (1995): King Alfred the Great; *Oxford*
- Spengler, Oswald (1963) Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte; *München*

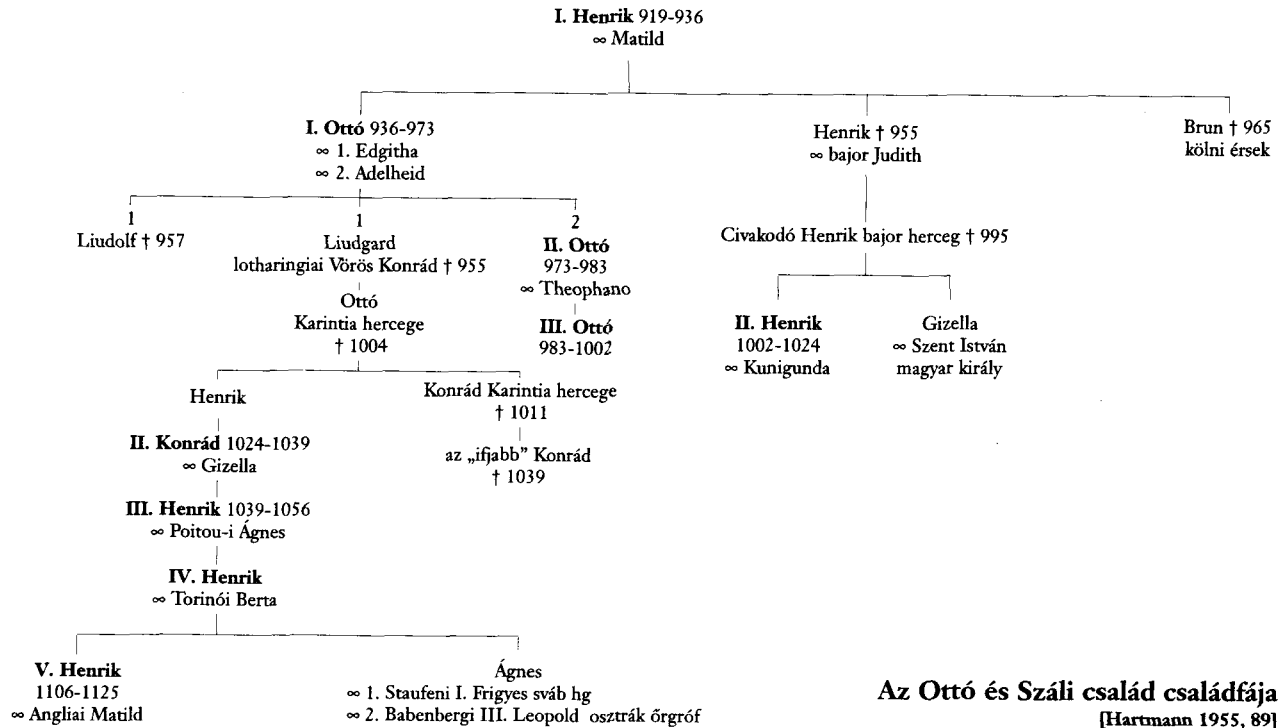
- STAMM, OTTO (1962): Spätromische und frühmittelalterliche Keramik der Altstadt Frankfurt am Main; *Frankfurt/Main*
- STEIN, FRAUKE (1967): Adelsgraber des 8. Jahrhunderts in Deutschland. Text und Tafelwerk; *Berlin*
- STEIN, WERNER (1987): Der große Kulturfahrplan; *München*
- STEINEN, WOLFRAM VON DEN (1967): Der Kosmos des Mittelalters. Von Karl dem Großen zu Bernhard von Clairvaux; *Bern*
- STEPHANY, E. (1983¹⁰): Der Dom zu Aachen; *Aachen*
- STONE, IRVING (1955): Zur See und im Sattel
- STRAUB, HANS (1992): Die Geschichte der Bauingenieurkunst; *Basel*
- STRECKER, GERHARD (1993): Fossa Carolina - 1200 Jahre Karlsgraben; *München*
- STROBEL, RICHARD (1972): »Vorromanische und romanische Architektur«; in: *Bayern ■ Kunst und Kultur*, S. 39; *München*
- STURDY, DAVID (1995): Alfred the Great; *London*
- SULLIVAN, EDWARD (1992): The Book of Kells; *London*
- SYDOW, JÜRGEN (1987): Städte im deutschen Südwesten. Ihre Geschichte von der Römerzeit bis zur Gegenwart; *Stuttgart*
- TAGLIAFERRI, AMELIO (1992): Cividale del Friuli. Introduzione e guida ai monumenti e all'arte della città ducale; *Fiume Veneto*
- TARALON, JEAN (1973): »Die Kleinkunst«; in: *Grodecki* 259
- TELLENBACH, GERD (1956): »Europa im Zeitalter der Karolinger«; in: *História Mundi* S. Band Frühes Mittelalter, Bem, S. 393
- THH, FRANK (1992): Die griechischen Kaiser. Die Geburt Europas; *Augsburg*
- THODE, DIERK (1975): Untersuchungen zur Lastabtragung in spätantiken Kuppelbauten;
- TOPPER, UWE (1994 a): »Die Siebenschläfer von Ephesos. Eine Legende und ihre Auswirkungen«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* VI (1) 40
- (1994 b): »Zur Chronologie der islamischen Randgebiete. Drei Betrachtungen«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart* VI (3) 50
- (1995): »Entstehung des Slawentums. Zeitraffung bei der Slawengenesenese«; in: *Zeitenstrünge* VII (4) 461
- (1996 a): »Wer hat eigentlich die Germanen erfunden?«; in: *Zeitenstrünge* VIII (2) 169
- (1996 b): »Hinweise zur Neuordnung der Chronologie Indiens«; in: *Zeitenstrünge* VIII (4) 436
- TREES, WOLFGANG (1993): »Trotz aller Tricks: Karl der Große >lebt< weiter«; Leserbrief in: *Aachener Volkszeitung* vom 11. 9. 1993
- ULANSEY, DAVID (1998): Die Ursprünge des Mithraskults. Kosmologie und Erlösung in der Antike; *Darmstadt*
- UNGER, GEORG (1892): Chronologie, Teil F der 1. Hälfte des 1. Bandes des Handbuchs der klassischen Altertums-Wissenschaft in systematischer Darstellung; Einleitende und Hilfsdisziplinen; *München*

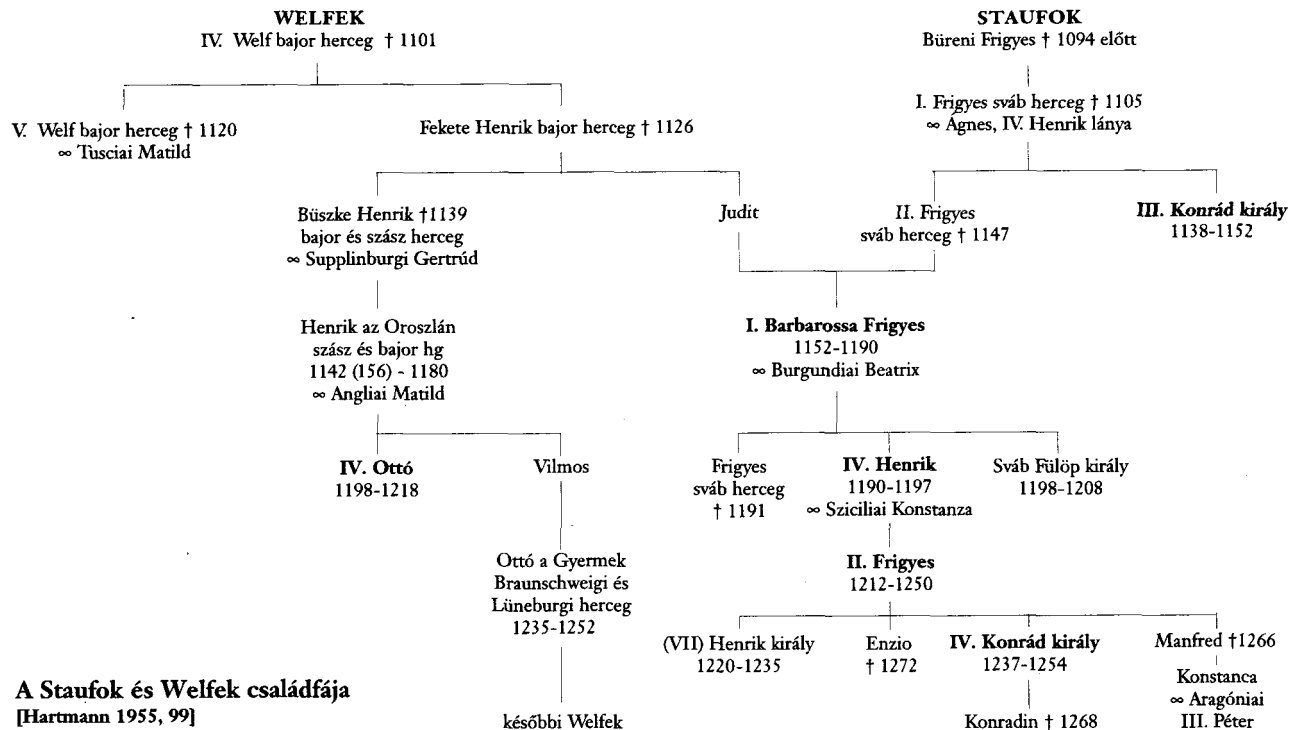
- VELIKOVSKY, IMMANUEL (1951): *Welt im Zusammenstoß*; Zürich
- VERBEEK, ALBERT (1967): »Die architektonische Nachfolge der Aachener Pfalzkapelle«; in: *Braunfels* IV 113
- VERSCHAREN, FRANZ-JOSEF (1991): »Köln im Zeitalter der Ottonen«; in: *Ewig/Schreiner* 1991 b I 71
- VERZONE, PAOLO (1979): *Werdendes Abendland*; Baden-Baden
- VOLBACH, W. FRITZ (1969): »Skulptur und Kunstgewerbe«; in: *Hubert* 209
- WAHL, RUDOLPH (1948): *Karl der Große. Eine Historie*; München
- (1954): *Die Deutschen. Eine Historie*; München
- (1957): *Das Mittelalter endet erst jetzt*; Düsseldorf
- WALLMANN, HERMANN (1994): »Gegenläufer, in Richtung Behringstraße. Uchronie oder >Was wäre gewesen, wenn...<: die anderen Möglichkeiten der Geschichte«; in: *Süddeutsche Zeitung*, 8. 1. 1994, München
- WATTENBACH, WILHELM/DÜMLER, E./HUF, FRANZ (1991⁸): *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Frühzeit und Karolinger*; Essen
- WAURICK, GÖTZ (1992): *Das Reich der Salier 1024-1125, Katalog zur Ausstellung des Landes Rheinland-Pfalz*; Sigmaringen
- WEDEKIND, ANTON CHRISTIAN (1814²): *Chronologisches Handbuch der Welt- und Völkergeschichte*; Lüneburg
- WEHLING, ULRICH (1995): *Die Mosaiken im Aachener Münster und ihre Vorstufen*; Köln
- WEHRLI, CHRISTOPH (1982): *Mittelalterliche Überlieferungen von Dagobert I.; Bem-Frankfurt/Main*
- WEISSGERBER, KLAUS (1998): »Zur Phantomzeit in Thüringen. Schriftquellen und archäologischer Befund«
- (2002): »Zur chinesischen Phantomzeit¹¹«; in: *Zeitensprünge* 14 (1) 68-79
- WEISWEILER, HERMANN (1981): *Das Geheimnis Karls des Großen. Astronomie in Stein: Der Aachener Dom*; München
- WERNER, KARL FERDINAND (1967): »Die Nachkommen Karls des Großen bis um das Jahr 1000 (1.-8. Generation)«; in: *Braunfels* IV 403
- (1995): *Die Ursprünge Frankreichs bis zum Jahr 1000*; München
- WESTERMANN-ANGERHAUSEN, HILTRUD (1991): »Spuren der Theophanu in der ottonischen Schatzkunst?«; in: *Ewig/Schreiner* 1991 b II 193
- WEYRES, WILLY (1965): »Der karolingische Dom zu Köln«; in: *Braunfels* III 384
- WHITE, LYNN JR. (1963): *Medieval Technology and Social Change*; Oxford
- (1968): *Die mittelalterliche Technik und der Wandel der Gesellschaft*; München
- WIDUKIND VON CORVEY (1990²): *Sächsische Geschichte*; Essen
- WIES, ERNST W. (1986): *Karl der Große. Kaiser und Heiliger*; Esslingen
- WIGAND, MARION (1995): »300 Jahre erstunken und erlogen. Kaiser Karl den Großen hat es nie gegeben, behaupten zwei Historiker«; in: *Tageszeitung (taz)*, Berlin, vom 11. 9. 1995

- WILCKENS, ULRICH (1971): Das Neue Testament, übersetzt und kommentiert von U. Wilckens; *Hamburg*
- WILL, ROBERT (1982²): Romanisches Elsass; *Würzburg*
- WILSON, DAVID M. (1984): Anglo-Saxon Art from the Seventh Century to the Norman Conquest; *London*
- WILSON, IAN (1999): Das Turiner Grabtuch. Die Wahrheit; *München*
- WINTERFELD, DETHARD VON (1993): Die Kaiserdome Speyer, Mainz, Worms und ihr romanisches Umland; *Würzburg*
- WISPLINGHOFF, ERICH (1988): »Zur Methode der Privaturkundenkritik«; in: *Fälschungen III* S 3-67
- WITTHÖFT, HARALD (1994): »Münze, Mafi und Gewicht im Frankfurter Kapitular«; in: *Fried 1994*, 124
- WOLFF, ARNOLD (1996): Die Domgrabung Köln. Altertum - Frühmittelalter - Mittelalter. Kolloquium zur Baugeschichte und Archäologie 14. - 17. März 1984; *Köln*
- WOLFF, GERTA (1993⁴): Das Römisch-Germanische Köln; *Köln*
- WOLLSCHLÄGER, HANS (1973): Die bewaffneten Wallfahrten gen Jerusalem; *Zürich*
- WÖRRALL, SIMON (1990): »Der heilige Comic Strip«; in: *Merian Irland*; *Hamburg*, S. 70
- ZASTROW, OLEG (1981¹): Scultura carolingia e romanica nel Comasco; *Como*
- ZEHNDER, ADALBERT (1996): »Absturz eines Deko-Wunders. Ein Berliner Astronomieprofessor bezweifelt, daß es den Stern von Bethlehem wirklich gegeben hat«; in: *Süddeutsche Zeitung* 24. 12. 1996
- ZELLER, MANFRED (1991): »Deutsche Literatur im Mittelalter. Zu ihrer Entwicklung«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart IV* (3) 63
- (1993): »Die Steppenvölker Südost – Europas in der Spätantike und im Mittelalter«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart V* (1) 55
 - (1994): »Zentralasien im frühen Mittelalter. Auswirkungen der Rekonstruktion bis nach China«; in: *Vorzeit-Frühzeit-Gegenwart VI* (3) 72
 - (1996 a): »Die Landnahme der Ungarn in Pannonien. 895 findet dasselbe statt wie 598«; in: *Zeitungssprünge VIII* (2) 186
 - (1996 b): »Die Nordwestslawen im Frühmittelalter«; in: *Zeitungssprünge VIII* (4) 499
- ZEMANEK, HEINZ (1981²): Kalender und Chronologie. Bekanntes & Unbekanntes aus der Kalenderwissenschaft; *München-Wien*
- ZIMMERMANN, HARALD (1971): Das dunkle Jahrhundert. Ein historisches Portrat; *Graz*
- ZOTZ, THOMAS (1993): »Goslar - Silberbergbau und frühe Pfalz«; in: *Brandt I* 241

FÜGGELÉK

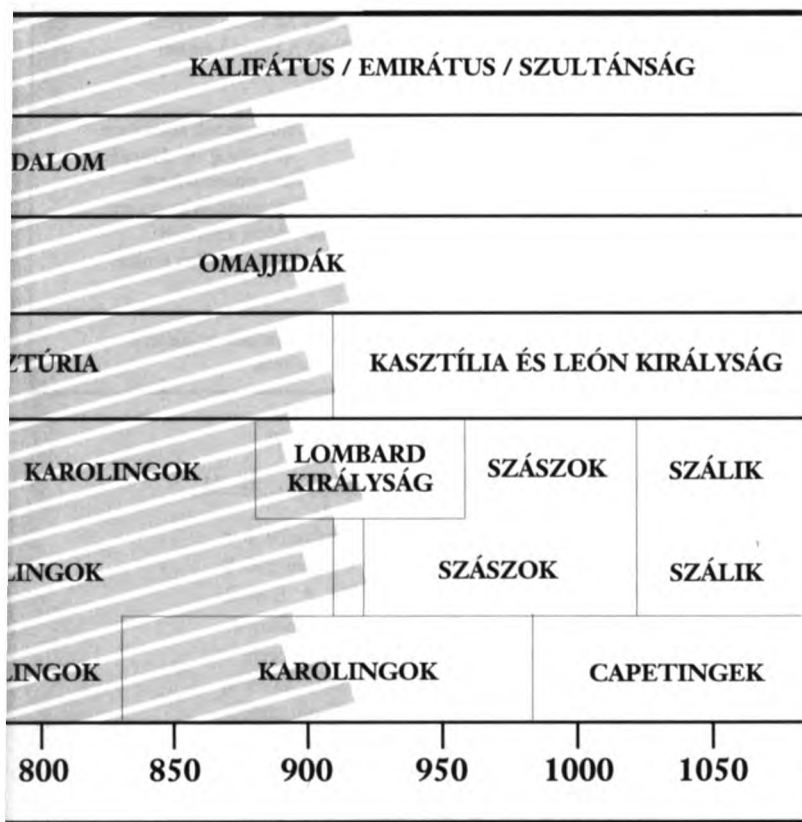

A Staufok és Welfek családfája
[Hartmann 1955, 99]

A TÖRTÉNELEM LEGNAGYOBB IDŐHAMISÍTÁSA

csaknem három évszázadot illesztett be az ókor és a virágzó középkor közé. Mivel ezt a közbeiktatott időszakot hamisítványként ismerik el, maradéktalanul ki lehet húzni. Ez után a betoldás után Európa és a Közel-Kelet országaiiban a VII. század eleje után közvedenül a X. század jön.

Irántól Marokkóig	SZASZANIDÁK stb.	ISZLÁM TERJESZKEDÉS	
Bizánc			BIZÁNC
Spanyolország	BIZÁNCIAK	NYUGATI GÓTOK	
	NYUGATI GÓTOK		
Olaszország		LONGOBÁRDOK	
Németország	MEROVINGOK		
Franciaország	MEROVINGOK		
	550	600	650
		700	750

AZ ALLPRINT KIADÓ AJÁNLATA

IDŐSZÁMÍTÁSUNK PROBLÉMÁJA

Heribert Illig Időugrások

Heribert Illig Kitalált középkor

Illig-Weissgerber Magyarok a kitalált
középkorban

Uwe Topper A nagy naptárhamisítás

Uwe Topper Kitalált történelem
(Naptárunk titkai)

TITKOLT TÉNYEK

Nemere István Vatikáni krimik

Nemere István Az előző emberiség

Nemere István Eltűntek
(A Bermuda-háromszög rejtélye)

Luc Bürgin Régészeti rejtélyek

Zavaczki János A Biblia titkai

Josef F. Blumrich Ezékiel úrhajói

TÖRTÉNELMI TÉNYIRODALOM

Mario Alinei Ősi kapocs –

a magyar-etruszk nyelvrokonság

H. Illig-F. Löbner A Kheopsz piramis

A. I. Szolzenyicin Együtt I-II.

(I. kötet: Oroszok és zsidók Oroszországban

II. kötet: Oroszok és zsidók a Szovjetunióban)

AKTUALIS TÉNYIRODALOM

Francis Gillery Miért halt meg

Lady Di?

Emmanuel Todd A birodalom után

Roland Vaubel Az Unió árnyéka

Jacques Attali A nomád ember

KULTÚRA

Leonardo művészet és tudomány

John Lennon saját szavaival

Tolnai László Ősi neveink...

Budai Ilona Fívom az énekem
(kazetta)

SZÉPIRODALOM

John Bowring A magyarok költészete

(*Poetry of the Hungarians*)

Ady Endre párizsi noteszkönyve

M. T. Cicero Tusculum-i eszmecsere

Knut Hamsun Áldott anyaföld

Gárdonyi Géza A láthatatlan ember

GYEREKEKNEK

Székely mese-beszéd (CD-vel)

Palóc mese-beszéd (CD-vel)

EGÉSZSÉG

Inka Jochum Kezében az életerő

(Csikung gyakorlatok)

Interneten keresztül is vásárolható!

w w w . a l l p r i n t . h u

Allprint Kiadó • 1114 Budapest, Kanizsai u. 6. •
postacím: 1519 Budapest, Pf. 322 • telefon: (06-1)
381-0464 • fax: (06-1) 466-2694 • E-mail:
info@allprint.hu • A kiadásért felel Tolnai A.
László • Irodalmi szerkesztő Csurka Gergely •
Nyelvi lektor Angyal István • Borítóterv Valentin
Andrea • A fordítás az Allprint Kiadó műhe-
lyében készült • A szedés és a tördelés az Allprint
Kft. munkája • Nyomta az Akaprint
Nyomdaipari Kft., Budapest • Felelős vezető
Freier László • ISBN 963 202 529 6

„Az 1991 -re kidolgozott tézisein, amelyet azóta minden tudományos fórumon képvisel, röviden a következő. Az európai történelem VII., VIII. és IX. százada műveleg beiktatott, minden valóságot és reális történet nélkülöző időszak. Ennek megfelelően maradék nélkül törleendő, majd az előtte és utána lévő történetek közvetlenül, vagy kis eltéréssel összekapcsolandók. A kérdéses időközt már ekkor pontosan behatároltam: a betoldott, vagy kitalált időszak 614. augusztus végétől 911. szeptember elejéig tart.”

Heribert Illig

Megdöböntő? Az. A szerző Németországban hatalmas vihart kavart könyvének tézisét azóta sem tudták megcáfolni a középkorkutatók. Merthogy Illig úr rendkívül alapos munkával bizonyítja be: kik, hogyan, hol és mikor követték el minden idők legnagyobb történelemhamisítását. Naptárunk szerint elmúlt 2000. Valójában alig jutottunk túl 1700-on. Habár ez a lebilincselő történelmi krimi arra is rávilágít, csínján kell bánnunk az olyan szavakkal, mint például a „valójában”. Hiszen az is kiderül: nem csupán Nagy Károly és kora kitalált, de időszámításunkhoz is kapcsolódik jó néhány meglepő rejtély.

3000

ISBN 963 202 529 6

9 789632 025292